

M. TULLII CICERONIS

OPERA.

VOL. XIV.

M. TULLII CICERONIS

OPERA PHILOSOPHICA

EX EDITIONE JO. AUG. ERNESTI

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICIBUS LOCUPLETISSIMIS

ACCURATE RECENSITA.

VOLUMEN TERTIUM.

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A. M.

1830.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS[a]

AD MARCUM FILIUM[b]

LIBER I.

ARGUMENTUM.

Cum Cicero, reipublicæ libertate sublata, se ad philosophiæ studium retulisset, multosque illustres ejus locos Latinis literis illustrasset; suscepit ad filium, Athenis studiis literarum operam dantem, de officiis scribere, non modo, ut hic quoque locus, qui latissime patet, Latinis literis illustraretur, sed etiam, quod esset ætati Ciceronis filii et auctoritati parentis aptissimus. Quanquam autem hæc quæstio communis est omnium philosopho-

NOTÆ

[a] *De Officiis*] Tria hic primum exponenda: 1. quando libros De Officiis scripserit Tullius: 2. cur ita inscripserit: 3. a quibus similes scripti. 1. Mortuum an. U. C. 709. Cæsarem cum Antonius in funere laudasset, plebem ita concitavit, ut ad ædes Bruti et Cassii aliorumque cum facibus telisque discursum sit. Diffugientibus qui partibus Antonianis infensi erant, Tullius, urbe quoque relicta, initio Aprilis in villas suas abiit: ibi libros De Nat. Deor. tres, duos De Divinat. De Senect. unum, ut suo loco dictum est, scripsit. Extremo Maio, cum resp. composita videretur, Romam versus proficiscens ut Kalendis Junii, in senatu, sicut Antonius edixerat, adesset, audit Antonium armatum urbem ingressum esse; quare, dilapsis senatoribus ab urbe, et ipse abfuit usque ad Kal. Sept. Eo tempore libros De Officiis aggressus, (Epist. ad Att. XV. 13.) eosdem absolvit post reditum e cursu Achaico. In Achaiam enim, cum jus legationis liberæ haberet, navigaverat; Romam nonnisi Kal. Jan. quibus Hirtius et Pansa consulatum erant inituri, redire cogitans; ea navigatione ad filium Athenas, ut scribit lib. III. venisset, nisi, mutatis temporibus, factaque spe pacis cum Antonio, illum 'de medio cursu clara voce patria revocas-

rum, tamen his pæne propria est, qui summum bonum honestate metiuntur, nempe Academicorum, Peripateticorum, et Stoicorum, qui in constituendo summo bono verbis magis quam re discrepabant. Secutus ergo Cicero est in hac quæstione potissimum Stoicos, et ex eorum fontibus, judicio arbitratuque suo, quantum quoque modo visum est, hausit. Tradita officii et definitione et divisione, quinque facit genera deliberationis in consilio capiendo: primum, honestumne factu sit an turpe, quod in deliberationem cadit; alterum, conducatne an noceat; reliqua vero, ubi cum honesto pugnat id quod videtur utile, et cum aliud alio honestius aut utilius videtur, utrum alteri sit præponendum. In tres igitur partes totam disputationem distribuit, quarum prima est de honesto, altera de utili, sed dupliciter utraque; et tertia de comparatione eorum. cap. 3. Primum formam quandam honesti exhibet a natura humana ductam, ejusque quatuor partes facit, sapientiam, justitiam, temperantiam, et fortitudinem seu magnitudinem animi, ex quibus singulis certa quædam officia nascuntur. cap. 4. Ac de his quatuor partibus accurate disputat, et quomodo ab iis officia ducantur, ostendit. cap. 5-42. Huic disputationi subjicit de comparatione honesti, de duobus honestis utrum honestius. cap. 43. s.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 1.] QUANQUAM te, Marce fili, annum

NOTÆ

set:' 2. 'De Officiis' libros inscripsit, non 'De Officio,' ut videntur Calcagnino inscribi debuisse, exemplo Panætii, qui suos Περὶ τοῦ Καθήκοντος inscripserat. Secus cur fecerit Tullius, scribit ad Att. l. XVI. 'Quid de inscriptione quæris? non dubito quin τὸ καθῆκον officium sit, sed inscriptio plenior 'De Officiis.'' Sic libros quoque 'De Finibus,' non 'De Fine,' inscripsit, quos Zeno Περὶ Τέλους suos inscripserat: 3. De Officiis ante Tullium scripserunt Zeno Cittiæus, ex Laërt. et Suida; Panætius Rhodius, et Chrysippus, ex Plut. Cleanthes, et Posidonius, ex Laërt. Brutus, ex Seneca.

[b] *Ad M. filium*] Cicero, ex Terentia, quam senex repudiavit, geminam prolem suscepit, Marcum et Tulliolam, quæ ter nupsit: 1. Pisoni Frugi: 2. Furio Crassipedi: 3. Dolabellæ. Marcus, antequam Athenas peteret, bello Pharsalico admodum juvenis interfuit, præfectus etiam alæ alteri a Pompeio; in quo munere summam laudem, uti l. II. videbitur, consecutus est. Occiso Pompeio, Tullius cum se a rep. ad studia literarum contulisset, filium quoque ab armis ad eadem studia traductum, Athenas, ut moris erat id temporis, misit. Ibi commoratum anno uno, et aliquanto plus eo, Brutus ex Italia in Græciam, vel metu ut aliqui scripsere, vel alia de causa profectus, Marcum Ciceronem sibi adjunxit, aliosque multos adolescentes nobiles, quorum magna multitudo illic bonarum artium causa erat. In Macedoniam transgressus, M. Cicerone legato usus multa feliciter gessit: Plut. in Bruto; et Brutus in ep. ad Cic. quæ est quarta ep. ad Brutum. Cicero mox, defuncto patre, domesticæ virtutis oblitus, gulosus et bibax habitus est, auctore Plinio. Subinde tamen ad meliorem frugem receptus, (ut ipse ad Tironem scribit) collegam in consulatu Octavianum Cæsarem habuit an. U. C. 723. obtinuitque ut ex S. C. statuæ Antonii dejicerentur, memoria aboleretur, ac ne quis ex gente Antonia Marci præ-

jam audientem Cratippum,[c] idque Athenis, abundare oportet præceptis institutisque philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis; quorum alter te scientia augere[1] potest, altera exemplis; tamen, ut ipse, ad meam utilitatem, semper cum Græcis Latina[d] conjunxi, neque id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci;[2] idem tibi censeo faciendum, ut par sis in utriusque orationis facultate. Quam quidem ad rem, nos (ut videmur[3]) magnum attulimus adjumentum hominibus nostris, ut non modo Græcarum literarum rudes, sed etiam docti, aliquantum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, et ad judicandum. 2. Quamobrem disces[4] tu quidem a principe hujus ætatis philosophorum; et disces, quamdiu voles: tamdiu autem velle debebis, quoad te, quantum proficias, non pœnitebit. Sed tamen nostra legens,[5] non multum a

CAP. I. 1 Bern. 4. *scientia te augere.* Statim, *alter exemplis* Bern. 2. Tum, *ad meam utilitatem* omittit Cur. probante Ernestio. *cum Græcis semper* Bern. 4.—2 Facciol. cum uno cod. omittit *feci.* Actutum, *id tibi* Bern. 5. Heusing. *item tibi* Lamb. in marg. ed. 1584. probante Heusing. *identidem tibi* Basil. *itidem tibi* codd. aliquot, probante Gulielm. *ita idem tibi* conj. Ernesti. *faciendum censeo* Facciol. Deinde, *rationis facultate* conj. Gernh.—3 Erf. *ut videtur;* Ernesti conj. *ut videmur nobis.* Statim, *adjumentum attulimus* Victor. *literarum Græcarum* Basil. *aliquantulum se arb.* Basil. Manut. *arb. se aliquantulum* Bern. 5. *et ad discendum* Bern. 1. 3. 4. 5. Basil.—4 *Quam ob rem disce* Bern. 4. *Quamobrem addisces* Basil. Mox, *autem* omittit ed. Petri an. 1568. Pro *quoad te* Erl. habet *quousque.*—5 Basil. et Pearc. *leges;* Facciol. *et nostra leges.* Tum, *non multum Peripat.* Bern. 1. *quoniam utrumque* Gronov. suspic. probante Græv. *quoniam utique* codd. aliquot, probante Ernesti. Actutum *et* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Lamb. uncis inclusit Orell. *volumus esse* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Lamb. Orell. *judicio tuo* Bern. 4. Deinde *efficies profecto legendis nostris pleniorem* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Lamb.

NOTÆ

nomine (quod Tullii prænomen fuisset) uteretur. Itaque ultima paternæ mortis ultio facta filio consule.

c *Cratippum*] Patria Mitylenæum, secta Peripateticum, qui ut civitate Romana donaretur, apud Cæsarem; ut Atheniensi juventuti instituendæ præficeretur, apud Areopagitas egit Marcus Tullius. De M. filii cum Cratippo conjunctione extat illius ad Tironem epistola: alio quoque magistro usus est, nomine Gorgia; a quo luxu et voluptate fractus est; quare Cicero pater Græca, ut Plut. refert, epistola, Gorgiæ nati consuetudine interdixit.

d *Cum Græcis Latina*] Se præter ceteros φιλέλληνα et esse et haberi testatur ad Att. l. I. Cum apud Rhodum Græce declamaret, Apollonius exclamasse fertur, 'Te quidem, o Cicero, et laudo et admiror,' &c. Vide Plut. in Cicer.

Peripateticis dissidentia (quoniam utrique, et Socratici et Platonici, esse volumus), de rebus ipsis utere tuo judicio: nihil enim impedio: orationem autem Latinam profecto, legendis nostris, efficies pleniorem. Nec vero arroganter hoc[6] dictum existimari velim. Nam philosophandi scientiam concedens multis;[7] quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateque dicere, quoniam in eo studio ætatem consumsi, si id mihi assumo, videor id meo jure quodam modo vindicare. 3. Quamobrem magnopere[8] te hortor, mi Cicero, ut non solum orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui jam illas fere æquarunt,[a] studiose legas. Vis enim dicendi major est in illis:[9] sed hoc quoque colendum est æquabile et temperatum orationis genus. Et id quidem[10] nemini video Græcorum contigisse, ut idem utroque in genere laboraret, sequereturque et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus; nisi forte Demetrius[e] Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum vehemens; dulcis tamen; ut Theophrasti[f] discipulum possis agnoscere. Nos autem

[a] *Qui jam tam multi sunt, quam multæ sunt orationes.*

Beier. Orell. *profecto efficies legendis nostris pleniorem* Schutz.—6 Bern. 1. 3. 4. Basil. Erf. Magnol. Manut. Lamb. *hoc arroganter.*—7 Bern. 5. *conccdens scientiam multis.* Pro *apte* Cur. habet *aperte*, probante Ernesti. Tum, *ornate dicere* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Lamb. Pearc. Heusing. Beier. Orell. *ætatem consumsimus* Bern. 5. *modo* delendum putat Ernesti, vel legendum *mihi.*—8 Heusing. Gernh. Schutz. Orell. *magno opere.* Paulo post, *qui jam illis fere æquarunt* Bern. 1. 2. 4. 5. Heusing. Gernh. Beier. Olshausen. Orell. *qui se jam illis, &c.* Erf. Victor. Lamb. Lall. *qui jam se illis, &c.* Magnol. Manut. Facciol. *qui jam illis fere se æq.* Bern. 3. Basil. *qui jam illis f. æquantur* ed. Petri an. 1568.—9 *Vis enim major in illis dicendi* Bern. 2. Erf. Lamb. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Vis enim major in illis dicendi est* Bern. 4. *Vis enim major in illis est dicendi* Basil. *Vis enim major est in illis dicendi* Bern. 1. *Vis enim in illis major dicendi* Bern. 3. Statim, *est et æquabile* Bern. 5. Basil. *genus orationis* Bern. 3.—10 *Et quidem* Facciol. *Græcorum video adhuc contigisse* Victor. Lamb. *video Gr. adhuc contigisse* edd. vett. Facciol. Heusing. Orell. *elaboraret* Gud. 2. Lamb. 1584. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *consequereturque* cod. Cur. probante Ernesti. *et illud genus fo-*

NOTÆ

[e] *Demetrius*] Bibliothecarius eximiæ illius Ptolemæi Philadelphi bibliothecæ, teste Du Ryer. Phalereus dictus ἀπὸ Φαλήρου, Atticæ portu. Ex vita ejus apud Laërt.

[f] *Theophrasti*] Aristotelis discipuli, qui, quo pacto delectus sit a magistro successor, refert Gellius. Aristoteles,

quantum in utroque profecerimus, aliorum sit judicium: utrumque certe secuti sumus. 4. Equidem et Platonem existimo, si genus forense[11] dicendi tractare voluisset, gravissime et copiosissime potuisse dicere; et Demosthenem, si illa, quæ a Platone[g] didicerat, tenuisset, et pronuntiare voluisset, ornate splendideque facere potuisse. Eodemque modo de Aristotele[h] et Isocrate[12] judico; quorum uterque, suo studio delectatus, contemsit alterum. II. Sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere,[1] et multa posthac, ab eo ordiri volui maxime, quod et ætati

rense Bern. 1. *et illud forense dicendi genus* Bern. 2.—11 Bern. 5. Magnol. Manut. ed. Petri 1568. *genus id forense;* Beier. conj. *genus illud forense;* Schutz. *forense genus dicendi.* Mox, *dicere potuisse* Basil. *quæ a Platone* desunt in Bern. 1. *potuisse facere* Bern. 4. *facere* omittunt codd. aliquot, probante Ernesti.—12 *Socrate et Aristotele* Bern. 3. *delectatus suo studio* in eodem cod.

Cap. II. 1 Bern. 1. 3. Erf. Basil. ed. Petri 1568. Lall. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *scribere ad te aliquid hoc tempore;* Bern. 2. *aliquid hoc tempore scribere ad te;* Lamb. *ad te scribere aliquid hoc tempore;* Venet. *scribere aliquid ad te hoc tempore;* codex unus ap. Gœrenz. omittit *scribere*, probante ipso ad Fam. IV. 8. et ad Att. XVI. 10. improbante vero Orell. *et* omittunt ante *multa* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. ed. Petri 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *ab eo maxime ordiri volui* Victor. *ab eo exordiri, &c.*

NOTÆ

inquit, corpore ægro affectoque cum esset ac spe vitæ tenui, rogatus est ut magisterii successorem sibi delegeret. Scholæ tunc principes erant Theophrastus et Menedemus; ille ex insula Lesbo, hic Rhodo. Petit Aristoteles, ut vinum sibi exoticum, vel Rhodium, vel Lesbium, quæratur; suum asperum esse et insalubre. Quæritur, affertur: tum Aristoteles, degustato Rhodio, 'Firmum,' inquit, 'vinum et jucundum.' Accepto deinde Lesbio, 'Utrumque,' ait, 'oppido bonum; sed suavius Lesbium.' Discipuli, quasi illa voce successorem, non vinum delegisset, mortuo magistro, ad Theophrastum omnes concesserunt. Gell. XIII. 5.

[g] *Quæ a Platone*] Platonem quidem et Academiam primum sectatus est. Sed domo aliquando egressus, ut ad Platonem, pro more, pergeret; cum populum ad Callistratum, Athenis oratorem, concurrere videret, visum est paulum divertere, et experiri an ad digna auditu tanto properatum studio foret. Audivit Callistratum, nobilem illam Περὶ Ὠρωποῦ causam dicentem, qua ita captus est Demosthenes, ut Callistratum jam inde sectari cœperit, relicto Platone. Gell. III. 13.

[h] *De Aristotele*] Isocrate jam seniore, Aristoteles pomeridianis scholis, inquit Quintil. III. 1. præcipere artem oratoriam cœpit, noto illo versu ex Philocteta frequenter usus, 'Turpe est tacere, et Isocratem pati dicere.'

tuæ esset aptissimum, et auctoritati meæ. Nam cum multa sint in philosophia, et gravia et utilia, accurate copioseque a philosophis disputata;[2] latissime patere videntur ea, quæ de officiis tradita ab illis et præcepta sunt. Nulla enim vitæ pars, neque publicis neque privatis, neque forensibus neque domesticis in rebus; [*p.* 2.] neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, vacare officio potest: in eoque colendo[3] sita vitæ est honestas omnis, et in negligendo turpitudo. 5. Atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum. Quis est enim,[4] qui, nullis officii præceptis tradendis, philosophum se audeat dicere? Sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis[5] bonorum et malorum finibus, officium omne pervertant. Nam qui summum bonum sic instituit,[6] ut nihil habeat cum virtute conjunctum; idque suis commodis, non honestate, metitur; hic, si sibi ipse consentiat, et non interdum naturæ bonitate vincatur,[b] neque amicitiam colere possit, nec justitiam, nec liberalitatem. Fortis vero, dolorem summum malum judicans; aut temperans, voluptatem summum bonum statuens, esse certe nullo modo potest. 6. Quæ quanquam ita sunt[7] in promtu, ut res disputatione non egeat, tamen sunt a nobis alio loco disputata. Hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse velint,[8] de officio nihil queant dicere: neque ulla officii præcepta firma, stabilia, conjuncta naturæ, tradi possunt,

[b] *Si semper idem sentiat, nec se vinci patiatur interdum a natura; quæ, cum optima parens sit, nihil nisi optimum suadet.*

Bern. 5. Magnol. Manut. ed. Petri 1568. Facciol. Gernh. Schutz. *et auct. meæ gravissimum* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut.—2 Bern. 3. *tractata*. Mox, *præcepta sunt et consumata* Magnol.—3 Bern. 1. 2. 4. Lamb. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *in eoque et colendo;* Bern. 5. Basil. Erf. Petr. 1568. Facciol. *in eoque excolendo*. Actutum, *sita est vitæ* Græv. Pearc. Colon. Schutz. *et negligendo* Bern. 1. 2. 4. Erf. Lamb. Petr. 1568.—4 *Quis enim est* Victor.—5 Eliens. *præposteris*, probb. Dav. et Pearc. *malorum et bonorum* Bern. 5. Magnol. Manut. *pervertunt* plurimi codd. et edd. vett.—6 Grut. *bonum instituit*, omisso *sic;* Basil. *sic instituit bonum*. Statim, *ut nullum h. c. v. commercium* Bern. 4. *commercium* etiam Basil. Paulo post, *vincatur, fit, ut neque* Magnol. Manut.—7 *Quæ q. i. sint* Bern. 1. 3. 5. Victor. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *non egeant* Bern. 4. *sunt tamen* Bern. 5. Victor. Petr. 1568. *disputata alio loco* Bern. 4.—8 Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. *velint esse*. Statim, *nil queant* Petr. 1568. *aut ab iis ... aut ab iis* Orell. *aut ab his* Bern. 1. 3. utrobique; *ab his* secundo loco omittit Bern.

nisi aut ab iis qui solam, aut ab his qui maxime, honestatem propter se dicant expetendam. Itaque propria [9] est ea præceptio Stoicorum, Academicorum, Peripateticorum: quoniam Aristonis, Pyrrhonis, Herilli, jampridem explosa sententia [i] est; qui tamen haberent jus suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectum reliquissent, ut ad officii inventionem aditus esset. Sequemur [10] igitur hoc quidem tempore, et hac in quæstione, potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed (ut solemus) e fontibus eorum, judicio arbitrioque nostro, quantum quoque modo videbitur, hauriemus.

7. Placet igitur, quoniam omnis disputatio [11] de officio futura est, ante definire, quid sit officium; quod a Panætio prætermissum esse miror: omnis enim, quæ a ratione suscipitur de aliqua re, institutio, debet a definitione proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. III. Omnis de officio duplex est quæstio. Unum genus est,[k] quod pertinet ad finem bonorum; alterum,[1] quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus vitæ conformari

2.—9 *Ita propria* Bern. 2. Basil. Erf. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. Mox, *et Peripat.* Bern. 5. Victor. *et A. et Per.* Mignol. Manut. Pearc. Colon. 1748. Facciol. *et Herilli* Bern. 4. 5. Basil. Mignol. Manut. Petr. 1568. *explosa est sententia* Victor.—10 *Sequimur* Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *et in hac* Bern. 4. 5. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. Paulo post, *quoquo modo* Bern. 5. Erf. Græv. *quocumque modo* Basil.—11 Victor. *disputatio omnis.* Statim, *quæ ratione* ed. Lips. 1513. Facciol. Beier. Billerb. *a* uncis inclusit Orell. *de quo disputatur* Victor.

CAP. III. 1 Basil. *alterum est.* Mox, *est positum* in eodem cod. *in* omittit Bern. 2. *partes* omittit Bern. 3. *confirmari possit* Bern. 1. 4. 5. Basil.

NOTÆ

[i] *Explosa sententia*] Eorum sententia fuit, in rebus iis, in quibus nihil aut honestum aut turpe sit, nullam esse causam cur aliud alii anteponatur, neque inter eas res quicquam omnino interesse. Cic. De Fin. l. v. ubi de Aristone, Pyrrhone, et Herillo plura. Nos ex Laërtio.

[k] *Unum genus est*] Ut medicinæ, ita officii duplex tractatio; altera θεωρητικὴ, πρακτικὴ altera; in medicina, altera causas morborum et remedia inquirit; altera præcepta tradit sanitatis: in officio, altera finem bonorum μεθοδικῶς investigat; altera bene vivendi præcepta continet. Θεωρητικὴν in libris De Finibus prosecutus est, πρακτικὴν hoc loco tractat.

possit. Superioris generis hujusmodi exempla sunt:[2] Omniane officia perfecta sint? num quod officium aliud alio majus sit? et quæ sunt generis ejusdem. Quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus[3] apparet, quia magis ad institutionem vitæ communis spectare videntur: de quibus est nobis his libris explicandum. 8. Atque[4] etiam alia divisio est officii: nam et medium quoddam officium dicitur, et perfectum. Perfectum officium,[5] rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα,[1] hoc autem commune καθῆκον vocant. Atque ea[6] sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant; medium autem officium id esse dicant, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. 9. Triplex igitur est,[7] ut Panætio videtur, consilii capiendi deliberatio: nam, honestumne factu sit an turpe, dubitant, id, quod in deliberationem cadit: in quo considerando sæpe animi in contrarias senten-

Victor. Magnol. Manut. Pearc.—2 Bern. 3. Basil. Erf. *sunt exempla*; Bern. 1. 2. Victor. omittunt *sunt*, probante Beier. uncis inclusit Orell. *numquid officium* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *sit* post *majus* omittit Bern. 2. *et quæ sint* Bern. 1. 5. *ejusdem generis* Bern. 5. Victor.—3 Bern. 1. 4. Basil. Petr. 1568. Schutz. Beier. Orell. *minus id*; Erf. *eminus id*; unde Wunder. suspic. *eo minus id*, improbante Beier. Mox, *nobis expl. in his libris* Bern. 3.—4 *Atqui* Bern. 5. Erf. *cst divisio* Bern. 3.—5 *P. quidem off.* Bern. 4. *P. autem off.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *quoniam Græci* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Petr. 1568. *commune officium καθῆκον vocant* Pearc. Gernh. Beier. Orell. *commune officium vocant* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Magnol. Heusing. *commune quod ii καθῆκον vocant* Manut. Facciol. *Perfectum . . . vocant* suspecta erant Facciolato. *commune officium, quod ii καθῆκον vocant* Petr. 1568. *commune off. καθῆκον μέσον vocant* Hervag. probante Schutz. *hoc autem medium, commune, quod ii καθῆκον vocant* Lamb. *officium* delendum putant Nobb. et Orell.—6 *Atque*, omisso *ea*, Victor. *id officium perfectum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Orell. *definiant* uncis inclusit Pearc. pro quo *velint* conj. Facciol. *id esse dicunt* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Magnol. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—7 *Triplex est igitur* conj. Beier. *nam aut honest.* Bern. 1. 4. 5. Basil. *factum* Bern. 4. *aut*

NOTÆ

[1] *Κατόρθωμα*] *Κατόρθωμα* genus est officii, quo, ut in dicendo perfectus orator, in canendo perfectus musicus, sic in agendo vir perfecte bonus existit; *καθῆκον*, quo mediocriter boni sumus. Prioris generis, homines aut pauci aut nulli; posterioris, ut humanæ conditioni accommodatioris, longe plures. Nota divisiones officii hic afferri a Cicerone, qui definitionem promiserat. *Calcagnin.* in Disquisitionibus in lib. Offic.

tias distrahuntur. Tum autem aut anquirunt,[8] aut consultant, ad vitæ commoditatem jucunditatemque, [p. 3.] ad facultates rerum atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint juvare, et suos, conducat id, necne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. Tertium dubitandi genus est,[9] cum pugnare videtur cum honesto id, quod videtur esse utile. Cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra revocare ad se videtur; fit, ut distrahatur deliberando[10] animus, afferatque ancipitem curam cogitandi. 10. Hac divisione,[11] (cum præterire aliquid maximum vitium in dividendo sit) duo prætermissa sunt. Nec enim solum, utrum honestum an turpe sit, deliberari solet, sed etiam,[12] duobus propositis honestis, utrum honestius; itemque, duobus præpositis utilibus, utrum utilius. Ita, quam ille triplicem putavit esse rationem, in quinque partes distribui debere reperitur. Primum igitur est[13] de honesto, sed dupliciter, tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum, disserendum.

IV. 11. Principio generi animantium omni est a natura tributum,[1] ut se, vitam, corpusque tueatur, declinetque ea, quæ nocitura videantur, quæque ad vivendum sint necessaria, anquirat et paret, ut pastum, ut latibula, ut alia ejusdem generis. Commune item[2] animantium omnium

turpe Bern. 4. 5.—8 *Tum aut anquirunt* Petr. 1568. Pearc. Gernh. Schutz. Beier. *Tum autem inquirunt* Mignol. Manut. *inquirunt* etiam Bern. 1. 3. 4. 5. Basil. *atque ad copias* Beier. *ad potentias* Bern. 4. *ac potentiam* Facciol. *de quo deliberatur* Bern. 4.—9 Bern. 2 omittit *est*. Mox, *esse* omittunt codd. aliquot.—10 Bern. 3. 5. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Heusing. seqq. *in deliberando*.—11 *Hac in divisione* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—12 Bern. 3 omittit *etiam*.—13 *Primum est igitur* Bern. 5. Schutz. *est* delevit Beier. Mox, *sed* omittunt Bern. 5. Basil. *disserendum est*, retento priore *est*, Basil.

CAP. IV. 1 Edd. vett. et Lamb. *attributum*. Mox, *declinet ea* Bern. 1. Erf. Lamb. *et declinet ea* Bern. 4. *quæ ei nocitura* Bern. 5. Mignol. *videntur* tres codd. Oxon. Basil. Beier. *omniaque, quæ sunt ad viv. necess.* Bern. 3. Beier. *omniaque quæ sint ad v. n.* Bern. 1. 2. 4. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. *omniaque quæ ad v. sunt n.* Gernh. Schutz. *omnia quæcumque ad v. sint n.* Grut. *omnia quæcumque sint ad v. n.* Basil. *ad videndum* Ernesti errore typogr. *acquirat* Bern. 4. 5. Basil. Erf. Facciol. *inquirat* Bern. 1. 5. Magnol. Manut. *generis ejusdem* Bern. 3. 4. Magnol. Orell.—2 Plurimi codd. et edd. *autem*. Mox, *procreata sint* Bern.

est conjunctionis appetitus, procreandi causa, et cura quædam[m] eorum quæ procreata sunt. Sed inter hominem et belluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu movetur, ad id solum, quod adest, quodque præsens est, se accommodat, paululum[3] admodum sentiens præteritum, aut futurum. Homo autem (quod[4] rationis est particeps, per quam consequentia cernit, causas rerum videt; earumque progressus, et quasi antecessiones, non ignorat; similitudines comparat, et rebus præsentibus adjungit atque annectit futuras) facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias. 12. Eademque natura[5] vi rationis hominem conciliat homini, et ad orationis et ad vitæ societatem: ingeneratque inprimis præcipuum quendam amorem in eos qui procreati sunt; impellitque, ut hominum cœtus et celebrationes esse, et a se obiri, velit; ob easque causas studeat parare ea, quæ suppeditent et ad cultum et ad victum; nec sibi soli, sed conjugi, liberis, ceterisque, quos caros habeat, tuerique debeat. Quæ cura exsuscitat etiam animos, et majores ad rem gerendam[6] facit. 13. Inprimisque hominis est propria[7] veri inquisitio, atque investigatio. Itaque, cum sumus necessariis negotiis curisque vacui, tum avemus aliquid videre, audire, addiscere:[8] cognitionemque

1. 2. Erf. *procreantur* Bern. 3.—3 Plerique codd. et edd. vett. *paulum.*—4 Victor. Pearc. Facciol. *quoniam;* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *qui;* Beier. suspic. *Homo autem rat. particeps, per, &c.* Victor. omittit *per quam.* Bern. 4. *consequentiam.* Magnol. Manut. Lamb. *principia et causas.* Bern. 4. *eorumque;* Schutz. *eventorumque;* Bern. 1. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *prægressus;* codd. aliquot et edd. vett. *rebusque præsentibus.* Manut. *ad eum degendam;* Facciol. *ad eumque regendum;* Basil. *ad eamque regendam.*—5 *Eadem natura* Lamb. Petr. 1568. Pearc. *rationis vi* Basil. *ad societatem vitæ* Bern. 4. *ut cœtus hominum* Bern. 3. *et celebrationes, et esse* codd. et edd. ante Ernesti; *ac celebritates esse* conj. Facciolat. *celebrari inter se et obediri* Bern. 4. *et celebrari inter se et sibi obedire* Basil. Victor. Magnol. Manut. et sic Bern. 5. nisi quod habet *obediri.* Bern. 1. *parare et quæ, &c.* Facciol. *suppetant.* Actutum Bern. 4. 5. Manut. Lamb. Facciol. omittunt *et.*—6 Erf. *agendam;* Gronov. conj. *quærendam.*—7 Bern. 3. *propria est.*—8 Basil. Magnol. Manut. Heusing. *ac discere.* Statim, *aut mirabilem* Bern. 5. *ad bene beateque viv.* codex unus Oxon. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Beier. *sit* post *sincerumque*

NOTÆ

m *Cura quædam*] De prolis educatione insignis est oratio Favorini apud Gell. XII. 1. Vide quoque Platonem, Plut. Macrob. V. 11.

rerum aut occultarum aut admirabilium ad beate vivendum necessariam ducimus: ex quo intelligitur, quod verum, simplex, sincerumque sit, id esse naturæ hominis aptissimum. Huic veri videndi cupiditati adjuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene a natura informatus[9] velit, nisi præcipienti, aut docenti, aut, utilitatis causa, juste et legitime imperanti:[n] ex quo animi magnitudo existit, humanarumque rerum contemtio. 14. Nec vero illa parva vis naturæ est rationisque, quod unum hoc animal sentit, quid sit ordo;[10] quid sit, quod deceat; in factis dictisque qui modus. Itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal[11] pulchritudinem, venustatem, convenientiam partium sentit: quam similitudinem natura ratioque[12] ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consiliis factisque conservandum putat: [*p.* 4.] cavetque, ne quid indecore effœminateve faciat: tum, in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinose aut faciat aut cogitet. Quibus ex rebus conflatur et efficitur id, quod quærimus, honestum; quod, etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit;[13] quodque vere dicimus, etiam si a nullo laudetur, natura esse laudabile.

V. Formam quidem ipsam, Marce fili, et tanquam fa-

omittit Bern. 5.—9 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Orell. *bene informatus a natura.* Mox, *animi magnitudo* Bern. 1. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *consistit* Bern. 3.—10 Petr. 1568. *qui sit ordo;* hæc verba desunt in Bern. 4. Actutum, *quid sit* omittit Facciol. *qui sit modus* Bern. 5. Facciol.—11 Basil. *animal aliud.*—12 Idem cod. omittit *ratioque.* Paulo post, *conservandam* Bern. 1. 4. Basil. Erf. *conservanda* Bern. 5. Heusing. Gernh. *faciat* suspectum est Heusingero et Beier. *faciat: t. in o. et o. et factis* delevit Schutz. *tum . . . faciat* pro gloss. habuit Facciol. *et dictis . . . aut dicat* conj. Gernh.—13 Gernh. Beier. Orell. *honestum est.* Statim, *quodque vere dicatur* codex unus Oxon. *natura laudabile esse* Victor. *laudabile esse natura* Bern. 5. Mignol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.

NOTÆ

[n] *Legitime imperanti*] Septem legitimi imperii formas recenset Plato, De Leg. III. 1. parentum in filios; 2. nobilium in ignobiles; 3. seniorum in juvenes; 4. dominorum in servos; 5. potentiorum in debiliores; 6. prudentum in imperitos; 7. sortis.

ciem, honesti vides; quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato)[1] excitaret sui. Sed omne, quod honestum est,[2] id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia veri solertiaque versatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoque suum cuique, et rerum contractarum fide; aut in animi excelsi atque invicti magnitudine ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæque dicuntur, ordine et modo, in quo inest modestia et temperantia. 15. Quæ quatuor quanquam inter se colligata atque implicata[3] sunt,[o] tamen ex singulis certa officiorum genera nascuntur: velut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam et prudentiam ponimus, inest indagatio atque inventio veri: ejusque virtutis hoc munus est proprium. 16. Ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque verissimum sit, quique acutissime[4] et celerrime potest et videre et explicare rationem, is prudentissimus et sapientissimus rite haberi solet. Quocirca huic, quasi materia, quam tractet, et in qua versetur, subjecta est veritas. 17. Reliquis autem tribus virtutibus[5] necessitates propositæ sunt ad eas res parandas tuendasque, quibus actio vitæ continetur: ut et societas hominum conjunctioque servetur, et animi excellentia magnitudoque, cum in augendis opibus, utilitatibusque et sibi et suis comparandis, tum multo magis in his ipsis despiciendis, eluceat. Ordo autem,[6] et constantia, et moderatio, et ea quæ

Cap. v. 1 Victor. *ut aït Plato, mirabiles amores;* Facciol. conj. *m. a. ut ait Plato de sapientia.* Pro *sui,* quod de Faërni conj. dederunt Facciol. Ernesti, Schutz. *sapientiæ* habent codd. et reliquæ edd. Hanc voc. uncis inclusit Gernh.—2 Bern. 1. 2. 3. Basil. Erf. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *est honestum.* Mox, *aut enim id in persp.* Victor.—3 Magnol. Manut. Græv. Pearc. *implicita.* Actutum, *sint* Basil. Paulo post, *quæ primo descr.* Bern. 5. Victor. Pro *inest,* quod delevit Beier. et uncis incluserat Nobb. codex unus Oxon. habet *est.* Deinde, *virtutis munus* Bern. 4.—4 Victor. Magnol. Manut. *quique et acut.* Ernesti conj. *utque acut.* Statim, *possit videre* Victor.—5 Codd. aliquot, Lamb. Petr. 1568. Facciol. omittunt *virtutibus.* Paulo post, *ut societas* Bern. 5. Erf. Magnol. Manut. *tum in augendis* Bern. 3. 5. Basil. Victor. Facciol. *in ipsis hiis* Basil.—6 *Ordo*

NOTÆ

o *Colligata atque implicata sunt*] Cum Stoicis loquitur; id vero Peripatetici negant, Tusc. l. II. et III.

sunt his similia, versantur in eo genere, ad quod adhibenda est actio quædam, non solum mentis agitatio. 18. His enim rebus,[7] quæ tractantur in vita, modum quendam et ordinem adhibentes, honestatem et decus conservabimus.

VI. Ex quatuor autem locis, in quos honesti naturam vimque divisimus, primus ille, qui in veri cognitione consistit, maxime naturam attingit humanam. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitionis et scientiæ cupiditatem; in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare,[1] nescire, decipi, et malum et turpe ducimus. In hoc genere, et naturali[2] et honesto, duo vitia vitanda sunt; unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisque temere assentiamus: quod vitium effugere qui volet, (omnes autem velle debent) adhibebit, ad considerandas res, et tempus et diligentiam. 19. Alterum est vitium, quod quidam nimis magnum studium multamque operam in res obscuras atque difficiles conferunt, easdemque non necessarias: quibus vitiis declinatis, quod, in rebus honestis et cognitione dignis, operæ curæque ponetur, id jure laudabitur;[3] ut in astrologia C. Sulpicium[p] audivimus; in geometria Sex.

---

enim suspic. Facciol. *Ordo item* conj. Pearc. probante Lall. Mox, *est adhibenda* Bern. 1. 3. 4. Basil. Erf. Petr. 1568. Heusing. *est* omittit Bern. 2. *quædam actio* Bern. 5. Magnol. *actio non solum quædam* Bern. 4.—7 *Iis enim rebus* Basil. Orell. *His rebus enim* Bern. 4. *rebus* omittit Bern. 3. *adhibentes et ordinem* Bern. 4. Magnol. Manut. Facciol.

CAP. VI. 1 Bern. 5. *et errare.* Mox, *et decipi* Magnol. Manut. Pro *ducimus* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. et Erf. habent *dicimus.*—2 *In hoc genere naturali* Bern. 5. Magnol. *sunt vitanda* Victor. *iisque temere* Basil. Petr. 1568. *assentiamur* codd. aliquot, edd. ante Manut. al. et Orell. Tum, *omnes a. v. debebunt* Bern. 3. *omnis a. v. debet* Erf.—3 Erf. *laudatur.* Mox, *audimus* Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *Pompeium ipsum* Græv. *in dialectica* Manut. Græv. Pearc. Colon. 1748. *in investigatione veri* Bern. 3. 4. *in veri vestigatione* Bern. 5. Lamb. Petr. 1568. Cf. Oudend. ad Apul. tom. I. p. 382. *a rebus agendis* Bern. 2. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. Cf. de Divin. I. § 102.

NOTÆ

p *Sulpicium*] C. Sulpicius Gallus, qui de Liguribus triumphavit, avo consulari, patre prætorio natus, vir omni genere scientiarum insignis; orator, poëta, ut ejus opera usum esse feliciter in scribendis comœdiis Terentium, referat Suetonius. Astronomiæ vero peritia plurimum reip. profuit; cum enim an. U. C. 595. L. Pauli legatus esset, vel, ut Livio placet, tribunus militum; prædicta eclipsi lunæ futura ante prælium cum Perse, expositisque ejus causis, fecit ne miles eo portento terreretur. Liv. l. XLIV. Plut. in Vita L. Pauli; Val. Max. VIII. 11.

Pompeium[q] ipsi cognovimus; multos in dialecticis, plures in jure civili: quæ omnes artes in veri investigatione versantur; [*p.* 5.] cujus studio a rebus gerendis abduci, contra officium est. Virtutis enim laus omnis in actione consistit: a qua tamen sæpe fit intermissio,[4] multique dantur ad studia reditus: tum agitatio mentis, quæ nunquam acquiescit, potest nos in studiis cogitationis, etiam sine opera nostra, continere. Omnis autem cogitatio, motusque animi,[5] aut in consiliis capiendis de rebus honestis, et pertinentibus ad bene beateque vivendum, aut in studiis scientiæ cognitionisque versatur. Ac de primo quidem officii fonte diximus.

VII. 20. De tribus autem reliquis latissime patet ea ratio, qua societas hominum inter ipsos,[1] et vitæ quasi communitas, continetur: cujus partes duæ sunt;[2] justitia, in qua virtutis splendor est maximus; ex qua boni viri nominantur; et huic conjuncta beneficentia, quam eandem vel benignitatem vel liberalitatem appellari licet. Sed justitiæ primum munus est, ut[3] ne cui quis noceat, nisi lacessitus

a rebus gerendis vel agendis Basil.—4 Ita Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. Heindorf. *a qua tamen fit intermissione sæpe* Bern. 1. 2. *a qua tamen fit intermissio sæpe* Bern. 3. 5. Basil. Erf. Petr. 1568. Gernh. Schutz. Beier. Orell. Mox, *quæ nunquam requiescit* Bern. 4. *quæ nunquam quiescit* Bern. 3. Facciol. Pro *cogitationis*, quod gloss. videbatur Schutzio, *cognitionis* exhibent Basil. aliique codd. Facciol. et Orell. Pro *etiam* Basil. 5. Magnol. Manut. habent *et*. Tum, *sine nostra opera* Bern. 4.—5 Erf. *animique motus*. Mox, *cogn. versabitur* Bern. 1. 3. 4. 5. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell.

CAP. VII. 1 Facciol. delevit *inter ipsos*.—2 Bern. 1. 2. Erf. omittunt *sunt*. Statim, *est splendor* Bern. 1. 2. Petr. 1568. *est* omittit Basil. *viri boni* Bern. 1. 2. 3. Basil. Erf. Victor. Petr. 1568. Pearc. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *est conjuncta* Bern. 5. *beneficientia* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Græv. Pearc. Heusing. Schutz. hoc loco et alibi. *appellare licet* Magnol. Manut. Lamb.—3 Bern. 5 omittit *ut*. Mox, *ut communibus pro communibus utatur* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Petr. Gernh. Beier. Orell. *privatis autem*

NOTÆ

[q] *Sext. Pompeium*] Frater Cn. Pompeii Strabonis consularis ac triumphalis, patruus Cn. Pompeii Magni, eruditione et sapientia celebrior quam magistratibus gestis. Cic. in Bruto illum commendat propter summam juris civilis, geometriæ, rerumque Stoicarum scientiam. Pulchrum est quod P. Vettio Catoni, Marsorum duci, respondit, ut habetur apud Cic. Philipp. XII. 'Quem te appellem?' inquit Cato: 'Voluntate hospitem,' respondit, 'necessitate hostem.'

injuria; deinde, ut communibus utatur pro communibus, privatis ut suis. 21. Sunt autem privata nulla natura;[4] sed aut veteri occupatione, ut qui quondam in vacua venerunt; aut victoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, pactione, conditione, sorte: ex quo fit, ut ager Arpinas[r] Arpinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum; similisque est privatarum possessionum descriptio: ex quo, quia suum cujusque fit;[5] eorum, quæ natura fuerant communia, quod cuique obtigit, id quisque teneat: eo si qui sibi plus appetet, violabit jus humanæ societatis. 22. Sed quoniam (ut præclare scriptum est a Platone[s]) non nobis solis[6] nati sumus, ortusque nostri partem patria vindicat, partem amici; atque, ut placet Stoicis, quæ in terris gignantur, ad usum hominum omnia creari, homines autem hominum causa esse generatos, ut ipsi inter se, aliis alii prodesse possent; in hoc naturam debemus ducem sequi, communes utilitates in medium afferre, mutatione officio-

Bern. 5. Magnol. Manut.—4 Bern. 5. Victor. *natura nulla.* Statim, *vetere* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *ut qui in v. v. quondam* Basil. *aut bello, ut qui victoria potiti sunt* Lamb. *aut lege, aut pactione* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *Arpinatium* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Tusculanum Tusc.* Gernh. errore typogr.—5 Codex unus *sit*, probante Gœrenz. ad Fin. p. 44. improbante vero Orell. *cuique obtingit* Bern. 3. 4. *eo*, quod de Gœrenzii sententia ad Fin. p. 367. delevit Beier. habent Bern. 5. alii codd. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. Heusing. Schutz. Orell. *e quo si, &c.* Bern. 1. 2. 3. 4. Grut. *ex quo si, &c.* Basil. Erf. Græv. *quis sibi* codd. et edd. vett. *plus si quis sibi* Basil. *eo si quis plus sibi, &c.* Bern. 5. *plus* omittunt Bern. 2. 3. Erf. Græv. *appetat* exhibet Bern. 3.—6 Ita conj. Ernesti; *solum* codd. et reliquæ edd. *sed ortus nostri* Magnol. Manut. *ortus quoque nostri* Bern. 5. *partem patria, partem parentes vendicant* Magnol. Manut. *partem patria vendicat, partem parentes, partem amici* codd. Balduini, Lamb. Petr. 1568. Gernh. Schutz. Beier. Orell. Verba *partem parentes* desunt in Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Grut. Græv. Pearc. Heusing. Nobb. Orell. *atque ita placet* codex unus Oxon. *atque placet* Bern. 4. Facciol. *quæ in terra* e duobus codd. Gernh. et Schutz. *gignuntur* Bern. 4. 5. et edd. vett. *ad usus* Petr. 1568. *esse genitos* Facciol. *inter sese* Bern. 3. *alii aliis* Bern. 5. Lamb. Beier. *alii alius* Magnol. Manut. *alius alii* Basil. Gud. 3. Facciol. probante Oudend. ad Sueton. Cæs. 89. *prod. possint* Basil. Victor. *ducem debemus* Victor. *et communes* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. *in medium conferre* Basil. *mutuatione* Lamb. *accipiendoque*

NOTÆ

[r] *Arpinas*] De Arpino, et agro Arpinate, multa geographi.

[s] *Scriptum est a Platone*] Epist. 9. ad Archytam Tarentinum.

rum, dando, accipiendo, tum artibus, tum opera, tum facultatibus, devincire hominum inter homines societatem. 23. Fundamentum est autem justitiæ fides;[7] id est, dictorum conventorumque constantia et veritas. Ex quo, quanquam hoc videbitur fortasse cuipiam[8] durius, tamen audeamus imitari Stoicos, qui studiose exquirunt, unde verba sint ducta, credamusque, quia 'fiat,' quod dictum est, appellatam 'fidem.'

Sed injustitiæ genera duo[9] sunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis quibus infertur, si possint, non propulsant injuriam. Nam qui injuste impetum in quempiam facit, aut ira aut aliqua perturbatione incitatus, is quasi manus afferre videtur[10] socio: qui autem non defendit, nec obsistit, si potest, injuriæ, tam est in vitio, quam si parentes, aut patriam, aut socios deserat. 24. Atque illæ quidem injuriæ, quæ nocendi causa de industria inferuntur, sæpe a metu[11] proficiscuntur; cum is, qui nocere alteri cogitat, timet, ne, nisi id fecerit, ipse aliquo afficiatur incommodo. Maximam autem partem[12] ad injuriam faciendam aggrediuntur, ut adipiscantur ea, quæ concupiverunt: in quo vitio latissime patet avaritia. VIII. Expetuntur autem[1] divitiæ cum ad usus vitæ necessarios, tum ad perfruendas voluptates. 25. In quibus autem major

Bern. 3. *tum artibus, opera, facultatibus* Facciol.—7 *F. autem j. est fides* Bern. 3. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *F. autem est j. fides* Bern. 1. 2. Erf. Victor. *est* delendum putavit Orell. *constantia veritasque* Basil.—8 Bern. 3. *cuipiam fortasse.* Mox, *qui s. inquirunt* Bern. 3. Victor. *sunt ducta* codd. aliquot, Basil. Gernh. Beier. *credamus, quia* Basil. Victor. Pearc. Pro *fiat,* Bern. 5. Basil. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. habent *fit.*—9 Magnol. Manut. Facciol. *duo genera.* Mox, *qui ab his* Bern. 1. 2. 5. *si possunt* Bern. 1. 2. 4. 5. Erf. Victor. Heusing. Beier. Orell.—10 Codd. aliquot, Victor. Facciol. Beier. *videtur afferre;* Bern. 5. Magnol. Manut. *violenter videtur afferre.* Statim, *nec defendit* Victor. *quam si parentes, aut amicos, aut patriam deserat* Bern. 1. 3. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. 1566. Petr. 1568. Græv. Pearc. Gernh. Beier. Orell. *quam si parentes, aut patriam, aut amicos* Basil. Facciol. *aut amicos* omittit Victor. uncis inclusit Heusing.—11 Manut. *sæpe e metu.* Mox, *alteri nocere* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *timet, nisi,* omisso *ne,* Bern. 2. Basil. *id alteri fecerit* Magnol. Manut. *afficiatur aliquo incommodo* Bern. 3. Basil.—12 *Maxima autem parte* Bern. 3. *Ex maxima autem parte* Basil. *aggrediuntur nonnulli* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *concupierunt* Bern. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut.

CAP. VIII. 1 *Expetuntur enim* conj. Facciol. *tum ad usus* Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Schutz. Beier. *tum ad fruendas* Basil.—

est animus, in iis[2] pecuniæ cupiditas spectat ad opes, et ad gratificandi facultatem; [*p.* 6.] ut nuper M. Crassus[t] negabat, ullam satis magnam pecuniam esse ei qui in republica princeps vellet esse, cujus fructibus exercitum alere non posset. Delectant etiam[3] magnifici apparatus, vitæque cultus cum elegantia et copia: quibus rebus effectum est, ut infinita pecuniæ cupiditas esset. Nec vero rei familiaris amplificatio, nemini nocens, vituperanda:[4] sed fugienda semper injuria est. 26. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos justitiæ capiat oblivio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ,[5] cupiditatem inciderint. Quod enim est apud Ennium,[6]

Nulla sancta societas, nec fides, regni est,

id latius patet: nam, quicquid ejusmodi est, in quo non possint[7] plures excellere, in eo fit plerumque tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam servare societatem. Declaravit id modo temeritas[8] C. Cæsaris,[u] qui omnia jura divina atque humana pervertit, propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. Est au-

2 Bern. 1. 5. Magnol. Manut. *in his*. Paulo post, *esse vellet* Bern. 3. *qui suis fructibus* Manut.—3 *Delectant enim* Erf. Mox, *sit cupiditas* Bern. 3.—4 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. *vituperanda est*. Mox, *est* post *injuria* omittunt Manut. Lamb. Gernh. Schutz. Beier.—5 Victor. Magnol. Manut. Lamb. *gloriæve*. Statim, *inciderunt* Bern. 1. 2. 4. Erf. Petr. 1568. Græv. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—6 Basil. *apud Ennium est*.—7 Victor. et Pearc. *possunt*. Mox, *plerumque fit* Bern. 5. Magnol. Manut. *servare sanctam* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *servare societatem sanctam* Basil.—8 Magnol. Manut. *tempestas*. Statim, *divina et humana* Bern. 1. 3. 4. Basil. Erf. Magnol. Ma-

NOTÆ

[t] *M. Crassus*] E gente Licinia, Romanorum omnium ditissimus; hinc illi cognomentum Divitis. Duplici et oratione et consulatu ornatus, bellum Parthicum sortitus, exercitu filioque amissis, ab hoste per fraudem circumventus occisusque est. Priusquam in Parthos moveret, septem millium ac centum talentorum summam collegit, qui paterna hæreditate trecenta tantum acceperat. Primus templum Hierosolymitanum expilavit. De ejus avaritia vide Plut. Dion. et Appianum in Parthicis.

[u] *C. Cæsaris*] 'Divina pervertit,' cum templa Deorum donis referta expilavit, ingentemque vim auri e Capitolio furatus est; 'humana,' cum urbes ad deditionem paratas diripuit, societates et regna pretio vendidit.

tem in hoc genere molestum, quod, in maximis animis, splendidissimisque[9] ingeniis, plerumque existunt honoris, imperii, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cavendum est, ne quid in eo genere peccetur. 27. Sed in omni injustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi (quæ plerumque brevis est, et ad tempus), an consulto et cogitato,[10] fiat injuria. Leviora enim sunt,[11] quæ repentino aliquo motu accidunt, quam ea, quæ meditata et præparata inferuntur. Ac de inferenda quidem injuria satis dictum est. IX. 28. Prætermittendæ autem defensionis, deserendique officii, plures solent esse causæ.[1] Nam, aut[2] inimicitias, aut laborem, aut sumtus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studiis quibusdam occupationibusve sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Itaque videndum est,[3] ne non satis sit id, quod apud Platonem[x] est in philosophos dictum: quod in veri investigatione versentur, quodque ea, quæ plerique vehementer expetant, de quibus inter se digladiari soleant, contemnant, et pro nihilo ducant, propterea justos esse. Nam alterum[4] justitiæ genus assequun-

---

nut. Lamb. Petr. 1568.—9 Manut. *splendidissimis;* Bern. 3. et Petr. 1568. *splendidisque.* Paulo post, *eo in genere* Victor.—10 Codd. aliquot et Orell. *cogitate;* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Græv. Pearc. Facciol. Heusing. *cogitata.*—11 *Leviora enim sunt ea* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. *L. enim ea sunt* Beier. de conjectura et Nobb. *Leviora sunt enim* Facciol.

CAP. IX. 1 Bern. 3. *causæ esse solent;* Basil. *esse solent causæ.*—2 *Aut enim* Bern. 3. *aut labores* Bern. 4. *aut etiam n. p. inertia* suspecta sunt Facciolato. *quibusdamve occupationibus* Bern. 5. Magnol. Manut. *tutari debebant* conj. Gesner.—3 *Atqui videndum est* conj. Facciol. *Itaque verendum est* Petr. 1568. *an non satis* Bern. 3. *in philosophis* Gud. 2. *veri vestigatione* Bern. 5. *de quibusque* Lamb. Petr. 1568. *expetant . . . soleant* e codd. et edd. vett. recepit Ernesti; et sic etiam Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Erf. *expetunt . . . solent* edd. plurimæ ante Ernesti; *expetant . . . solent* Basil. Schutz. Statim, *et* omittit Bern. 2. Pro *ducant*, Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Pearc. Heusing. Beier. *putent:* al. *putant.*—4 *Nam dum alt.* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Pearc. Facciol. *Nam cum alt.* codd. aliquot ap. Orell. *justiciæ* omittunt cod. Lubec. Beier. Nobb. Orell. *in inferenda* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Magnol. Lamb. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *non inferenda injuria ne cui noc.* Petr. 1568. *in alterum injustitiæ incidunt* Lamb. Petr. 1568. *in alterum inci-*

NOTÆ

[x] *Apud Platonem*] De Rep. 6. quem consule; eo enim non mediocriter illustratur locus hic Ciceronis. Vide quoque Lactant. I. 16.

tur, inferenda ne cui noceant injuria; in alterum incidunt. Discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt. Itaque eos[5] ad rempublicam ne accessuros quidem putant, nisi coactos: æquius autem erat id voluntate fieri: nam hoc ipsum ita justum est, quod recte fit, si est voluntarium. 29. Sunt etiam, qui, aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum, suum se[6] negotium agere dicant, ne facere cuiquam videantur injuriam; qui altero injustitiæ genere vacant; in alterum incurrunt. Deserunt enim vitæ societatem, quia nihil conferunt in eam studii, nihil operæ,[7] nihil facultatum.

Quoniam igitur,[8] duobus generibus injustitiæ propositis, adjunximus causas utriusque generis, easque res ante constituimus, quibus justitia continetur; facile, quod cujusque temporis officium sit, poterimus (nisi nosmetipsos valde amabimus) judicare. 30. Est enim[9] difficilis cura rerum alienarum; quanquam Terentianus ille Chremes[y] 'humani nihil a se alienum' putat. Sed tamen, quia magis ea percipimus atque sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera aut adversa eveniunt, quam illa, quæ ceteris [*p.* 7.] (quæ, quasi longo intervallo interjecto, videmus); aliter de illis, ac de nobis, judicamus. Quocirca bene præcipiunt, qui vetant quicquam agere, quod, dubites, æquum sit an ini-

dunt injustitiæ Facciol. Gernh. *in alterum incidunt justitiæ genus* Schntz. *in altero delinquunt* Bern. 3. *discendique studio* Basil. *tueri debeant* Gud. 2. Lubec. Petr. 1568. Pearc. Gernh. Beier. Orell.—5 *Itaque nos* Bern. 2. *ne ad remp. quidem accessuros* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *ad remp. nec quidem acc.* Bern. 5. *ad remp. non accessuros quidam* conj. Facciol. *putat* codd. aliquot, Magnol. Manut. Lamb. Heindorf. Gernh. Beier. Nobb. Orell.—6 Bern. 2. *suum sibi.* Statim, *nec facere* Bern. 1. *qui dum altero* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *genere injustitiæ* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—7 Bern. 5. Basil. *operum.*—8 *Quando igitur* Bern. 1. 2. Basil. Erf. Petr. 1568. *Quo magis* Bern. 5. *præpositis* Ernesti errore typogr. *justitia contineretur* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *amabimus valde* Bern. 5.—9 *Est quidem* conj. Pearc. Mox, *putet* Bern. 5. Basil. Paulo post, *quasi quodam longo* Gud. 3. Beier. *videmus inter-*

NOTÆ

[y] *Terentianus ille Chremes*] In Heautontimorumeno. Sententia illa Chremetis cum in theatro audita est, ingens plausus, teste Augustino, factus est.

quum.[10] Æquitas enim lucet ipsa per se:[11] dubitatio cogitationem significat injuriæ. X. 31. Sed incidunt sæpe tempora, cum ea, quæ maxime videntur[1] digna esse justo homine, eoque quem virum bonum dicimus, commutantur, fiuntque contraria: ut reddere depositum, promissum facere, quæque pertinent ad veritatem et ad fidem, ea migrare[z] interdum, et non servare, sit justum. Referri enim decet ad ea,[2] quæ proposui in principio, fundamenta justitiæ: primum, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati serviatur. Ea cum tempore[3] commutantur, commutatur officium, et non semper est idem. 32. Potest enim[4] accidere promissum aliquod et conventum, ut id effici sit inutile vel ei cui promissum sit, vel ei qui promiserit. Nam si (ut in fabulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus[a] filio Hippolyto[5] non esset orbatus. Ex tribus enim optatis, (ut scribitur[6]) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optavit:

jecto Gud. 1. Beier. *aliter de aliis* Bern. 4.—10 Bern. duo *an æq. aut iniquum.* —11 Bern. 3. *per sese.* Beda omittit *ipsa;* Basil. habet *ipsa lucet.* Magnol. et Manut. *dubitando autem.* Bern. 4. *significat injuriæ cognitionem;* Basil. *significat cognitionem injuriæ.*

Cap. x. 1 Petr. 1568. *videantur.* Mox, *ut r. d. facere promissum, &c.* Petr. 1568. Facciol. alii, et Orell. *ut r. d. etiam ne furioso facere prom.* Bern. 1. 2. 4. Erf. *ut r. d. et non furioso facere prom.* Bern. 3. *ut non r. d. etiam ne furioso prom. fac.* Magnol. Manut. *ut non r. d. furioso, nec fac. prom.* Lamb. 1566. *ut non r. d. etiam prom. non fac.* Reg. Lamb. in marg. 1584. Lall. *et ad virtutem* Victor. *ea negare* Bern. 3. Magnol. Manut. *fit justum* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Lamb. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *fit virtus* Bern.—2 Basil. *ad ea decet.* Mox, *quæ posui* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *in* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Lamb. Heusing. *in principio* cum Gud. 3. et Basil. delevit Beier.—3 *Ea cum tempora* Bern. 4. Græv. Pearc. *Cum tempora* Facciol. *semper idem est* Bern. 4. *ne semper sit idem* Bern. 5. *ut non semper sit idem* Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. et sic Bern. 2. nisi quod habet *et* pro *ut.*—4 *Potest etiam* Victor. *ut effici,* omisso *id,* Gud. 1. *conv. esse tale, ut id effici* Basil.—5 *Hippolyto filio* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Orell. *filio Hippolyto suo* Facciol. *Hip-*

NOTÆ

[z] *Migrare*] Antiqua vox pro 'mutare.' Sic De Fin. lib. III. 'qui id conservaret, eum justum; qui migraret, injustum fore:' et De Leg. III. 'quod quis earum rerum migrassit, noxiæ pœnæ par esto:' et De Divin. I. 'Ne communia jura migrare videatur.'

[a] *Theseus*] Theseum Hippolyti filii sui mortem a Diis postulasse, fraudibus Phædræ circumventum, dictum est De Nat. Deor. lib. III.

quo impetrato, in maximos luctus incidit. Nec promissa igitur servanda sunt ea, quæ sint[7] iis, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quam illi prosint, cui promiseris, contra officium est, majus anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem[b] esse venturum, atque interim graviter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisque ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Jam illis[8] promissis standum non esse, quis non videt, quæ coactus quis metu, quæ deceptus dolo, promiserit? 33. quæ quidem pleraque jure prætorio[c] liberantur, nonnulla legibus. Existunt etiam sæpe injuriæ[9] calumnia quadam, et nimis callida, sed malitiosa juris interpretatione. Ex quo illud, 'Summum jus, summa injuria,' factum est jam tritum sermone proverbium. Quo in genere etiam in republica[10] multa peccantur: ut ille, qui,

polyto suspectum Beiero.—6 Victor. et Facciol. *ut dicitur.*—7 Erf. Gernh. Beier. *sunt.* Actutum, *his* Bern. 1. 3. 4. 5. *tibi ea noc.* Bern. 1. 2. 3. 4. *ea tibi noc.* Basil. *illi* omittit Bern. 4. *cui quid promiseris* Bern. 2. 4. *cui quidem promiseris* Magnol. Manut. *damnum majus* Basil. *majus damnum* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *cui promiseris. Contra o. est, majus non anteponi* codd. aliquot, Grut. Græv. Pearc. *cuipiam te adv.* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *cuipiam const. te adv.* Basil. *filius tuus cœperit* in eodem cod. *non fit* Basil. Petr. 1568.—8 *Jam in illis* Bern. 5. *non standum* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *quis metu aut deceptus* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Facciol.—9 *Existunt e. injuriæ sæpe* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *sæpe* suspectum est Heusingero. *et n. c. et malitiosa* Gud. 1. Magnol. Manut. Lamb. Gernh. Schutz. *et n. c. seu malitiosa* Facciol. *et n. c. sed etiam malitiosa* Bern. 3.—10 *Quo in genere et in rep.* Petr. 1568. *multa peccant* ibid. *centum triginta* Bern. 5. *induciæ factæ* Bern. 1. 3. 4. Heusing. *induciæ pactæ* Bern. 1. Basil.

NOTÆ

b *In rem præsentem*] Vox juris: 'advocatus in rem præsentem' erat qui locum aliquem (puta prædium, de cujus limitibus finibusque lis esset) vel oculo vel digito definiebat, certosque loci fines describebat. Budæus, in Annot. in Pandect. Alii negant esse vocem juris, et 'præsentem' ad advocatum, non ad 'rem' referunt, ut sensus sit: Si constitueris te cuipiam advocatum præsentem futurum; hoc est, adfuturum, in rem, seu in causa et negotio, illius.

c *Jure prætorio*] Jus prætorium erant tabulæ, quibus servabantur decreta a prætoribus lata: prætoris enim fuit jus dicere, ut meminimus, De Fin. II. De Leg. III. ejusque tanta fuit auctoritas, ut et jus vetus abrogare, et novum condere posset; tantus honos, ut jus prætorum 'jus honorarium' vocaretur. Hinc Ovidio 'prætor honoratus' dictus est.

cum triginta dierum[d] essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium, induciæ. Ne noster[11] quidem probandus, si verum est, Q. Fabium Labeonem,[e] seu quem alium, (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis et Neapolitanis de finibus a senatu datum, cum ad locum venisset, cum utrisque separatim locutum, ut ne cupide quid agerent, ne appetenter, atque ut regredi quam progredi mallent. Id cum utrique fecissent, aliquantum agri in medio relictum est. Itaque illorum fines, sicut ipsi[12] dixerant, terminavit: in medio relictum quod erat, populo Romano adjudicavit.[f] Decipere hoc quidem est, non judicare:[13] quocirca, in omni re, fugienda est talis solertia.

XI. Sunt autem quædam officia etiam adversus eos servanda,[1] a quibus injuriam acceperis. Est enim ulciscendi et puniendi modus. Atque haud scio, an satis sit, eum,[2] qui lacessierit, injuriæ suæ pœnitere; ut et ipse ne quid

Lamb. Petr. 1568.—11 *Nec noster* Bern. 5. Magnol. Manut. Græv. Pearc. *probandus est* Basil. Magnol. Manut. Lamb. *habeo præter auditum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. *de finibus agri* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Statim, *ut* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Græv. Pearc. *nec appetentur* Bern. 5. *nec appeterent* Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *neve appeterent* Lamb. *ne appeterent* Gernh. *atque* omittit Bern. 2.—12 Petr. 1568. omittit *ipsi*; cod. Pith. *ut ipsi discesserant*, probante Græv.—13 Manut. *quidem, non judicare est*; Bern. 5. *quidem est, non judicare est*. Deinde, *est re fugienda* Bern. 1. 4. *solertia est* Erf.

CAP. XI. 1 Basil. *officia servanda etiam adversus eos*.—2 Bern. 3 omittit *eum*. Mox, *ut ipse*, omisso *et*, Manut. *posthac faciat* Bern. 3. cum gloss. su-

NOTÆ

[d] *Triginta dierum*] Cleomenes, Lacedæmonius, ut refert Plut. in Apophth. Laconicis.

[e] *Fabium Labeonem*] Qui avum habuit Fabium Cunctatorem; patrem, Q. Fabium Maximum, cos. an. 540. Ipse Labeonis cognomine distingui se voluit a fratre juniore II. Maximo, qui prætor fuit suo tempore. Labeonem doctrina insignem et poëtam fuisse testatur Donatus, in Vita Terentii Comici, ex Suetonio; oratorem, Cicero in Bruto; consulem an. 570. Fasti Capitolini. Alium ejus dolum refert Val. Max. VII. 3. superato enim Antiocho rege, ictoque fœdere de navium dimidia parte accipienda, medias omnes secuit, ut eum tota classe privaret.

[f] *Populo Romano adjudicavit*] Simile quid narrat Liv. l. III. de pop. Romano, qui judex ab Ardeatibus et Aricinis allectus de agro, illum sibi adjudicavit, suadente Scaptio quodam, trib. pleb. invitis autem coss. et patribus; quare mox restitutus est.

tale posthac, et ceteri sint ad injuriam tardiores. 34. Atque in republica maxime conservanda sunt[3] jura belli. Nam, cum sint duo genera decertandi;[4] unum per disceptationem, alterum per vim; [p. 8.] cumque illud proprium sit hominis, hoc belluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore. 35. Quare suscipienda quidem bella sunt ob eam causam, ut sine injuria in pace vivatur: parta autem victoria, conservandi ii,[5] qui non crudeles in bello, non immanes fuerunt; ut majores nostri Tusculanos,[g] Æquos,[h] Volscos,[i] Sabinos,[k] Hernicos,[l] in

perscr. 'committat;' *posthac committat* Basil. Magnol. Manut.—3 Basil. *sunt observanda.*—4 Bern. 4. *certandi.* Mox, *illud proprie* Gud. 2. probante Heusing. *confugiendum ad post.* Bern. 2.—5 Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol.

NOTÆ

[g] *Tusculanos*] Ii, cum frequentibus rebellionibus meruissent ut urbs everteretur, Furio Camillo, ad illam diruendam accedenti, veniunt omnes obviam supplices, commeatus offerunt, permittunt armatum intrare. Ipse, convocato eorum senatu, 'Soli,' inquit, 'arma invenistis, quibus muros ab ira Romanorum tutaremini.' Romam deinde deducti, pacem impræsentia, mox civitatem impetrarunt. Val. Max. VII. 3.

[h] *Æquos*] Populi Latii, quorum urbes fuere Alba, Tibur, Præneste, Carseoli, aliæque. 'Æquicolas' Livius vocat, apud quem continuata cum illis Romanorum prælia leguntur a lib. III. ad IX. Domiti præsertim, ac sub jugum missi sunt a L. Quintio Cincinnato, qui, ut Minucium, ab Æquis in castris obsessum, liberaret, ab altero consule dictator dictus, devictis illis, peractoque triumpho, dictaturam die 16. deposuit.

[i] *Volscos*] Populi prope Circeios locati a Plin. III. 5. a Mela prope Campanos cis et ultra Ufentem, mare versus, quos Latio quidem ex parte inclusos, sæpius antiqui inter Latinos non numerarunt, sicut nec Æquos nec Hernicos, quia in eadem cum priscis Latinis societate non erant; regionis tamen situ inter Latinos semper numerati. L. Florus pervicacissimos Latinorum appellat. Volscorum principes populi fuere Antiates, Artenates, Ægrites, Anxures, Veliterni, Signii. Oppida præcipua Circeii, Arpi, Corioli, Cenone, Suessa Pometia, Sora, Privernum, Longula, Fregellæ.

[k] *Sabinos*] Qui Romulo, ob raptas virgines, grave bellum, T. Tatio rege duce, intulerunt, vario eventu. Fœdus tandem ictum est, uti potestate pari Romulus et Tatius in urbe regnarent; Sabinis jus civitatis esset; communicatisque utrimque sacris, in tribus et curias reciperentur; urbi a Romulo nomen maneret; populi, a Curibus, Tatii patria, Quirites appellarentur. Æquato igitur imperio, Roma duos reges annos quinque habuit, videlicet usque ad mortem Tatii.

[l] *Hernicos*] Populi in Latio, medii inter Campanos, Latinos, et Volscos; metropolis Anagnia; dicti ab Herno,

civitatem etiam acceperunt: at Carthaginem et Numantiam funditus sustulerunt: nollem Corinthum: sed credo aliquid secutos, opportunitatem loci maxime, ne posset aliquando ad bellum faciendum locus ipse adhortari. Mea quidem sententia, paci, quæ nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendum. In quo si mihi esset obtemperatum;[6] si non optimam, at aliquam rempublicam (quæ nunc nulla est) haberemus. Et cum iis, quos vi deviceris, consulendum est; tum ii, qui, armis positis,[7] ad imperatorum fidem confugient, quamvis murum aries percusserit, recipiendi sunt. In quo tantopere apud nostros[8] justitia culta est, ut ii, qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more majorum. 36. Ac belli quidem æquitas sanctissime feciali[9][m] populi Romani jure perscripta est. Ex quo intelligi potest, nullum bellum esse justum, nisi quod aut rebus repetitis[n] geratur, aut de-

Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *conservandi sunt ii;* Bern. 1. *conservandi hi.* Mox, *nec immanes* Victor. Magnol. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *Hernicos etiam in civitate* Petr. 1568. *Hernicos etiam in civitatem* Lamb. *credo illos secutos* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. *credo illos aliquid secutos* Petr. 1568. *ob opportunitatem* Erf. Petr. 1568.—6 Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *obtemperatum esset.* Actutum, *etsi non* Bern. 5. Pearc. *at* cum Gud. 2. delevit Heusing.—7 Basil. *depositis.* Mox, *confugerint* Gud. 3. Beda, probante Ernesti; *confugiunt* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *sunt* post *recipiendi* omittunt Bern. 1. 2. 3. Erf. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Gernh. Beier. Orell.—8 Basil. *apud nostros tantopere.* Vocc. *devictas bello* omittit Bern. 3. *in f. cepissent* Bern. 5. Magnol.—9 Bern. 5. Basil. Erf. *feciali.*—

NOTÆ

Pelasgo, eorum duce, ut Macrobio placet; vel, ut aliis, ab agro saxoso, quem incolunt; saxa enim 'Hernias' vocabant. Virg. Æneid. lib. VII. 'et roscida rivis Hernica saxa colunt, quos dives Anagnia pascit.' De iis a Sp. Cassio et Q. Marcio Tremulo variis temporibus triumphatum.

[m] *Feciali*] Feciale jus fuit septima pars legum sacrarum, complexa leges quibus suberant feciales, sive qui fidei publicæ inter populos præerant: ab his bella et fœdera pendebant; a Numa instituti. Eorum munus (ex Dion. l. II.) fuit, dare operam ne bellum injuste inferretur, illatas injurias cognoscere, pacem conficere, male confectam reficere, &c. Vide plura apud Plut. in Numa, et Rosinum, III. 21.

[n] *Rebus repetitis*] Rerum ab hoste repetendarum is mos erat. Verbenam ex arce evellebat fecialis qui ad hostes mittebatur clarigatum, seu clare repetiturus res raptas. Hinc fecialis 'verbenarius' vocatus; et herba summo apud Romanos in honore. Plin. XXII. 2.

nuntiatum ante sit, et indictum.[10] Pompilius[11] [o] imperator tenebat provinciam: in cujus exercitu Catonis filius [p] tiro militabat. Cum autem Pompilio videretur unam dimittere legionem; Catonis quoque filium, qui[12] in eadem legione militabat, dimisit. Sed cum, amore pugnandi, in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur[13] in exercitu remanere, secundo eum obligaret militiæ sacramento; quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat. 37. Adeo summa erat observatio in bello movendo.[14] M. quidem Catonis senis epistola est[15] ad M. filium, in qua scripsit, se audisse, eum missum factum [q] esse a consule, cum in Macedonia Persico bello miles esset. Monet igitur, ut caveat, ne prælium ineat: negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste.[16] XII. Equidem illud etiam[1] animadverto, quod, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis vocaretur, lenitate verbi

10 Facciol. conj. *nisi quod et rebus r. g. et d. a. sit atque indictum.*—11 *M. Popillius* Lamb. *Hostilius* de Gronovii et Perizonii conjectura Lall.—12 *Catonis quoque, qui* Petr. 1568. *Catonis filium, qui* Bern. 4.—13 Bern. 1. 2. 4. et Victor. *patitur;* Bern. 3. *patiatur.* Mox, *secundo obliget* codex unus Oxon. Beier. Nobb. *secundo eum obliget* Bern. 1. 3. 4. 5. Erf. Petr. 1568. Heusing. Beier. *pugnare cum hostibus* Magnol. Manut. Lamb.—14 Hæc, *Adeo . . . movendo,* de Bongarsii et Facciolati sententia uncis inclusit Gernh. delevit Schutz.—15 Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Magnol. Manut. Gernh. Orell. *est epistola;* Bern. 5. Basil. omittunt *est.* Statim, *in qua scribit* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Petr. 1566. Pearc. Facciol. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *factum a consule esse* Bern. 3. *factum esse ad consulem* Bern. 4. *bello Persico* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Magnol. Manut, Lamb. Petr. 1568. Heusing. Beier. Hæc, *cum in M. P. b. m. esset,* uncis incluserunt Gernh. Nobb. delevit Schutz.—16 Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. *cum hoste pugnare.* Hæc omnia, *M. quidem Catonis . . . pugnare cum hoste,* uncis inclusit Beier.

CAP. XII. 1 *Equidem etiam illud* Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. *Equidem etiam*

NOTÆ

[o] *Pompilius* [*P. Æmilius*] Mendosam putavimus lectionem vulgatam, tum quia nullus Popilius in bello Macedonico, (de quo hic mentio est) imperator fuit, temporibus M. Catonis; tum quia in vetustioribus codicibus (qualem Romæ vidi cum notis manuscriptis Mureti) legitur *Pompilius,* mendose et illud quidem, sed tamen minus remote a *P. Æmilio;* tum quia P. Æmilius bellum Macedonicum contra Persen gessit, et sub eo tunc militavit Cato, teste Plut. in Catone.

[p] *Catonis filius*] M. Cato Licinianus, quem ex Licinia, prima sua uxore, juvenis suscepit. Is ante patrem decessit, designatus prætor.

[q] *Missum factum*] De missione militum, et de bello Macedonico, plenaque obvia.

tristitiam rei mitigatam. Hostis enim, apud majores nostros, is dicebatur, quem nunc peregrinum dicimus.[r] Indicant duodecim tabulæ:[2] 'aut status dies cum hoste.' Itemque,[3] 'adversus hostem æterna auctoritas.' Quid ad hanc mansuetudinem addi potest? eum quicum[4] bellum geras, tam molli nomine appellari? Quanquam id nomen durius[5] jam effecit vetustas: a peregrino enim recessit, et proprie in eo, qui arma contra ferret, remansit. 38. Cum vero de imperio decertatur, belloque quæritur gloria,[6] causas omnino subesse tamen oportet easdem, quas dixi paulo ante justas causas esse bellorum. Sed ea bella, quibus imperii gloria proposita est,[7] minus acerbe gerenda sunt. Ut enim, cum civiliter[8] contendimus, aliter, si est inimicus, aliter, si competitor; cum altero, certamen honoris et dignitatis est; cum altero, capitis et famæ; sic cum Celtiberis,[s] cum Cimbris,[t] bellum, ut cum inimicis, gerebatur, uter esset, non

animadverto illud Bern. 3. *rei tristitiam* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. *mitigante* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. Facciol. Gernh. Schutz.—2 Goth. et Hensing. omittunt *tabulæ*. Actutum, *ut status* Bern. 2. Hensing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *aut statutus* Bern. 3. 4. 5. Basil.—3 *Item*, omisso *que*, Bern. 3. Facciol.—4 Bern. 1. *eo quocum;* Bern. 2. *eum quocum;* Bern. 5. *eum cum quo.* Actutum, *bella geras* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Hensing. *appellare* quinque Bern. Basil. Erf. al. ap. Hensing. Magnol. Manut. Lamb. Beier. Nobb. Orell.—5 *Quanquam id durius* Bern. 3. *effecit jam* codd. aliquot, Magnol. *efficit jam* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Manut. *enim jam recessit* Bern. 3. Græv. Facciol. *contra feret arma* Bern. 5. Magnol. Manut. *contra fert arma* Basil. *ferret arma contra* Lamb. Petr. 1568. Facciol.—6 Victor. *gloria quæritur.* Mox, *quas diximus* Basil. *causas* omittit Victor. *bellorum esse* Bern. 3.—7 Bern. 1. 2. Basil. Gernh. Beier. Orell. *proposita gloria est;* Bern. 3. 4. *proposita est gloria.*—8 *Ut enim cum civi aliter* Bern. 4. a m. pr. Bern. 5. codex unus Manutii, Græv. Facciol. Hensing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *Ut e. cum cive aliter* Schutz. *aliter* ante *si* retinuit Nobb. cum codd. Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. id vero deleruut Græv.

NOTÆ

[r] *Peregrinum dicimus*] Quia peregrini in urbe accepti æquales erant civibus; inde *hostire* pro æquare; et *hostimentum* apud Plautum, in Asinar. pro compensatione; et *hostorium*, instrumentum quo mensura, ne quid desit aut supersit, æquatur.

[s] *Celtiberis*] Populi Hispaniæ Tarraconensis, in quibus magna pars Arragoniæ, trans Iberum fluvium, cum parte Castellæ, est. Cum iis bellum 20. annis duravit, teste Strabone, nec nisi Numantiæ excidio finitum est. Vide historiam apud Appianum in Ibericis, qui belli originem eventumque latius enarrat.

[t] *Cimbris*] Cimbri, antiqua Celtarum lingua, Latrones sonant, teste Plut. in Mario, et Sex. Pompeio. Septentrionales interioris Germaniæ

uter imperaret; cum Latinis,[u] Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho, de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Hannibal; reliqui justiores. Pyrrhi quidem, de captivis reddendis,[9] illa præclara:[x] [*p.* 9.]

Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis;
Nec cauponantes bellum, sed belligerantes,[10]
Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.
Vosne velit, an me regnare, hera quidve ferat Fors,[11]
Virtute experiamur. Et hoc simul accipite[12] dictum:
Quorum[13] virtuti belli fortuna pepercit,
Eorumdem[14] me libertati parcere certum est.
Dono, ducite, doque, volentibu' cum magnis Diis.[15]

Regalis sane, et digna Æacidarum[y] genere, sententia.

Facciol. Hensing. Gernh. Beier. Orell.—9 Basil. *de reddendis captivis.* Statim, *præclara est* Petr. 1568. *præclara sententia est* Bern. 3. 5. Basil. Magnol. Manut.—10 *Non cauponantis bellum est, sed belligerantis* Petr. 1568. Mox, *non auro vita* Bern. 5. Petr. 1568.—11 Bern. 3. Basil. Magnol. Manut. *sors.* —12 Ita Goth. et Heusing. *accipe* ceteri.—13 *Quorumque* Bern. 2. 4. Erf. *virtute* Bern. 1. 2. Erf.—14 *Horumdem* Victor.—15 Petr. 1568. *volentibus id magnis Dis.*

NOTÆ

populi. Horum regiones, Oceani inundationibus obrutas, Cimbrisque discedentibus vacuas, undis subinde residentibus, Dani et Holsatii occupavere, vel, ut alii tradunt, Frisii et Saxones. Plura de iis, eorumque moribus, Plut. in Vita Marii, et Tacitus in Germania. Hos Marius primo consul funditus profligavit ad Veronam, cæsis hostium 140. millibus cum duobus regulis; captis 60. millibus cum duobus item regulis; eaque victoria Cimbricum nomen omnino deletum. Eam fusius Plut. in in Mario et Sulla; brevius L. Flor. III. 3. Vell. II. Eutrop. et Appian. in Celticis.

[u] *Cum Latinis*] De bello Latinorum, Samnitico, Sabino, Punico, Pyrrhi, multa quoque Florus.

[x] *Illa præclara*] Ex Ennio, qui bellum Tarentinum μετρικῶς scripsit. Cum primo prælio P. Valerius Lævinus, cos. inter Pandosiam et Heracleam, ad Sirim amnem parum prospere pugnasset, elephantorum insolito aspectu et insultu turbatis ordinibus; C. Fabricius ad Pyrrhum, de captivis redimendis acturus, missus est: captivi a Pyrrho gratis redditi. Mox Pyrrho per Cyneam legatum pacem petente, licet victore, unius Appii Claudii Cæci sententia denegata est. Justin. l. XVIII. Plut. in Pyrrho: qua de re nos plura lib. De Senect.

[y] *Æacidarum*] Pyrrhus ad Æacum, Jovis filium, genus referebat: Æaci enim filius fuit Achilles, Achillis Neoptolemus, Neoptolemi Pyrrhus, ita dictus propter igneum capilli colorem; Pyrrhi (multis intermediis, qui silentur) nepos Tharritas, Tharritæ filius Alectes, Alectæ Arymbas, A-

XIII. 39. Atque etiam, si quid singuli,[1] temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda: ut, primo Punico bello, Regulus, captus a Pœnis, cum de captivis commutandis Romam missus esset, jurassetque se rediturum; primum, ut venit, captivos reddendos in senatu non censuit; deinde, cum retineretur a propinquis et ab amicis, ad supplicium redire maluit, quam fidem hosti datam fallere. 40. *Secundo*[2] *autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam astrictos misit*[3] *jurejurando se redituros esse, nisi de redimendis iis qui capti erant, impetrassent; eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt; nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim, Hannibalis permissu,*[4] *exisset de castris, rediit paulo post, quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris, jurejurando se solutum putabat: et erat verbis, re non erat. Semper autem*[5] *in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, et eum*[6] *necaturum; senatus et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere*[7] *approbavit.* 41. Ac de bellicis quidem officiis satis dictum est.

Meminerimus autem, etiam[8] adversus infimos, justitiam

CAP. XIII. 1 Bern. 2. Basil. *singulis.* Mox, *promiserunt* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Erf. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *fides servanda* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Paulo post, *captivos non red. in senatu* Gud. 3. *et amicis* Victor. Pearc. *datam hosti* Bern. 3.—2 Hæc omnia literis Italicis excusa absunt a codd. tantum non omnibus. *Semper autem in fide . . . cum scelere approbavit* extant in Bern. 3.—3 Lamb. Petr. 1568. *misit astrictos.* Paulo post, *quod pejerassent* Lamb. *qui jurejurando fraudis culpam invenerat* cod. Lincoln. *qui jure jurando fraude culpam inv.* Anemœc. *qui jurisjurandi fraudiculam inv.* conj. Heusing. *qui jurisjurandi calumniam inv.* conj. Hotting. *qui jurisjurandi calumnia fraudem inv.* conj. Schutz.—4 *Cum enim permissu Han.* Petr. 1568. *e castris* Facciol.—5 *Semper enim* Petr. 1568. *cogitandum est* Bern. 3.—6 Idem codex omittit *eum.* Mox, *C. Fabr. eum Pyrrho dedit* in eodem cod. *dedidit* Lamb. Petr. 1568. Heusing. Orell.—7 Lamb. Petr. 1568. *cum scelere interitum.*—8 Pro *etiam* Magnol. et Manut. habent *et.* Actutum, *adversum* Bern.

NOTÆ

rymbæ Æacides, Æacidæ Pyrrhus: hic Epirotarum rex. De Regulo nos sæpe alibi.

esse servandam. Est autem infima conditio et fortuna servorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita jubent uti, ut mercenariis; operam exigendam,[9] justa præbenda. Cum autem duobus modis, id est,[10] aut vi aut fraude fiat injuria; fraus, quasi vulpeculæ, vis, leonis videtur: utrumque homine alienissimum: sed fraus odio digna majore. Totius autem injustitiæ nulla capitalior est,[11] quam eorum, qui, cum maxime fallunt, id agunt ut viri boni esse videantur. De justitia satis dictum est.[12]

XIV. 42. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia ac liberalitate [1] dicatur; qua quidem nihil est naturæ hominis accommodatius: sed habet multas cautiones. Videndum est enim primum,[2] ne obsit benignitas et iis ipsis quibus benigne videbitur fieri, et ceteris; deinde, ne major benignitas sit, quam facultates; tum, ut pro dignitate cuique tribuatur. Id enim est justitiæ [3] fundamentum, ad quam hæc referenda sunt omnia. Nam et qui gratificantur cuipiam,[4] quod obsit illi cui prodesse velle videantur, non benefici neque liberales, sed perniciosi assentatores, judicandi sunt: et, qui aliis nocent, ut in alios liberales sint, in eadem sunt injustitia, ut si in suam rem alienam convertant. 43. Sunt autem multi, et quidem cupidi [5] splendoris et gloriæ, qui eripiunt aliis, quod aliis largiantur:

5.—9 Bern. 5. Magnol. Manut. *ad operam exigendam;* Facciol. *opera exigenda;* Rom. *operam exigendo, et justa præbendo,* non improbante Heusing.—10 Basil. omittit *id est;* Magnol. et Manut. habent *et id.* Mox, *utrumque ab homine* Bern. 5. Basil. Pearc. *alienissimum ab homine est* codd. aliquot, Magnol. Manut.—11 Heusing. conj. *est pestis;* Bern. 2. 3. 4. Basil. Erf. Beier. Orell. omittunt *est.* Statim, *qui tum, cum, &c.* Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. *id tamen agunt* Magnol. Manut. *viri esse boni* Bern. 5.—12 Bern. 1. 2. Erf. omittunt *est.*

CAP. XIV. 1 Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Heusing. Beier. Orell. *ac de liberalitate;* Basil. et Facciol. *et liberalitate.* Mox, *hominis naturæ* Bern. 3.—2 *Videndum est primum* Basil. *et his ipsis* Bern. 1. 2. *quam facultas* Magnol. Manut.—3 *Id est enim just.* Beda probante Schutz. *Id enim just. est* conj. Beier. *referenda hæc* Erf. *referenda sunt hæc* Basil. *omnia sunt referenda* Bern. 5. Victor. *hæc* omittunt codd. aliquot, Beda, Beier.—4 Facciol. conj. *quidpiam,* vel *cui.* Mox, *velle videantur prodesse* Victor. *velle* omittunt Gud. 2. et Heusing. *cui se prodesse velle videantur* Basil. *in* ante *eadem* omittit Erf. *ut si ipsi* Victor. *aliena* codd. plurimi et edd. ante Pearc. *alienam* Bern. 1. a m. pr. Bern. 4. 5. Basil.—5 *Sunt autem, et quidem multi cupidi* conj. Facciol. *et* omittit codex ejusdem. *ab aliis* Basil. Magnol. Manut. *aliis quod larg.* Lamb. Petr. 1568. *quod alii larg.* Magnol. Manut. *hiique* Bern. 5. *iique* Bern. 4. Basil. *amicos*

hique arbitrantur se beneficos in suos amicos visum iri, si locupletent eos quacumque ratione. Id autem tantum abest officio,[6] ut nihil magis officio possit esse contrarium. Videndum est igitur, ut ea liberalitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini.[7] Quare L. Sullæ,[z] et[8] C. Cæsaris,[a] pecuniarum translatio a justis dominis ad alienos non debet liberalis videri. Nihil est enim[9] liberale, quod non idem justum. 44. Alter erat locus[10] cautionis, ne benignitas major esset, quam facultates: quod, qui benigniores volunt esse, quam res patitur, primum in eo peccant, quod injuriosi sunt in proximos: quas enim copias his et suppeditari æquius est et relinqui, eas transferunt ad alienos. Inest autem in tali liberalitate cupiditas plerumque rapiendi[11] et auferendi per injuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. [*p.* 10.] Videre etiam[12] licet plerosque (non tam natura liberales, quam quadam gloria ductos), ut benefici videantur, facere multa, quæ proficisci ab ostenta-

fieri Bern. 2. *amicos videri* Bern. 4.—6 Bern. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Facciol. *ab officio*.—7 Bern. 5. *nemini noceat*.—8 Bern. 1. 3. 4. Erf. Lamb. Petr. 1568. omittunt *et*. 'Tale asyndeton est II. § 59.' *Beier. videri liberalis* Basil.—9 *Nihil enim*, omisso *est*, codd. aliquot, Lamb. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *Nihil enim est* Bern. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. *non idem sit* Basil. Facciol. *non sit idem* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *non idem justum sit* Bern. 5.—10 *Alter locus erat* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Erf. Magnol. Manut. *Alter locus cautionis erat* Basil. Pro *quod* Facciol. edidit *nam*. Tum, *perbenigniores* Bern. 4. *esse volunt* Victor. *patiatur* Bern. 5. Basil. *copias et supp. eis æquius* Bern. 3. *relinquere* Bern. 5. *transferunt eas* in eodem cod.—11 Bern. 3. Basil. Magnol. Manut. *rapiendi plerumque*. Statim, *suppeditent* Gud. 3. 5. Beda.—12 *Videre autem* Erf. *Videre autem etiam* Bern. 4. *ab ostentatione proficisci* Magnol. Manut. *quæ videntur magis proficisci ab ostentatione, &c.* Bern. 5. *quæ videntur ab ost. magis, quam a vol. prof.* Fac-

NOTÆ

[z] *L. Sullæ*] Proscriptionem illam celebrem intellige, qua tabulam ingentem proposuit, ubi nomina proscriptorum continerentur: in his, ex ipso equestris et senatorii ordinis flore, bis mille capite damnati, bona partim sub hasta vendita, partim amicis Sullæ donata. Plura Plut. in Sulla, Appian. Bell. Civ. lib. I. Val. Max. lib. IX. c. 2.

[a] *C. Cæsaris*] Multa Cæsar amicis largitus est ex contrariæ factionis bonis, quanquam moderatior postquam rerum plene potiri cœpit. Sueton. C. Scribonium Curionem præsertim, tribunum plebis an. 703. filium pessimum viri optimi consularis ac triumphalis, ingenti ære alieno liberavit, ut rationes suas Romæ defenderet. Dio, Sueton. Appian. Plut. in Cæsare et Pompeio. Val. Max. IX. 1.

tione magis quam a voluntate videantur. Talis autem simulatio vanitati est[13] conjunctior, quam aut liberalitati aut honestati. 45. Tertium est[14] propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis: in quo et mores ejus erunt spectandi, in quem beneficium conferetur, et animus erga nos, et communitas ac societas vitæ, et ad nostras utilitates officia ante collata: quæ ut concurrant omnia, optabile est; sin minus, plures causæ, majoresque, ponderis plus habebunt. XV. 46. Quoniam autem vivitur, non cum perfectis hominibus, planeque[1] sapientibus, sed cum iis, in quibus, præclare agitur, si sunt simulacra virtutis; etiam hoc intelligendum puto, neminem omnino esse negligendum, in quo aliqua significatio virtutis appareat: colendum autem esse ita quemque maxime, ut quisque maxime his virtutibus lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, hac ipsa (de qua jam multa dicta sunt) justitia. Nam fortis animus et magnus, in homine non perfecto nec sapiente,[2] ferventior plerumque est: illæ virtutes virum bonum videntur potius attingere. Atque hæc in moribus.[3] 47. De benevolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, a quo plurimum diligimur:[3] sed benevolentiam, non, adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius et constantia, judicemus. Sin erunt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; major quædam cura

ciol. *videntur* etiam Victor. Lamb.—13 Erf. omittit *est*.—14 *Tertium autem est* Basil. *dilectus esset* Bern. 1. 2. Lamb. *esset* omittit Bern. 3. *quæ si conc.* Bern. 5. Basil. *si minus* omnes codd. edd. antiquiss. Heusing. Gernh. Facciol. Schutz.

CAP. XV. 1 Bern. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. *pleneque*. Mox, *sed cum his* Bern. 1. 2. *in* omittit Lang. *non præclare* Basil. *si sint* Victor. Magnol. Manut. *si insunt* Lamb. Petr. 1568. Paulo post, *ut quisquis* Erf. *quisque* delendum putavit Ernesti. *virtutibus iis* Bern. 3. Basil. *virtutibus his* Bern. 1. 2. 4. Erf. Victor. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *levioribus* Basil. Victor. *ac ipsa* Bern. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. *multa jam dicta* Bern. 1. 2. 3. Erf. Victor. *jam dicta multa* Basil.—2 Codex Langii omittit *nec sapiente;* Gernh. conj. *non sapiente*. Mox, *illæ vero virt.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *bonum virum* Bern. 1. 3. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *potius* superscr. a m. sec. in Bern. 2. *propius* conj. Gulielm. probante Facciol. Paulo post *Atque hæc in m. consideranda* Bern. 3. *Atque h. in m. considerentur* Bern. 3. Basil. Magnol. Manut.—3 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Petr.

adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. 48. Quod si ea, quæ utenda acceperis,[4] majore mensura (si modo possis) jubet reddere Hesiodus;[b] quidnam, beneficio provocati, facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus efferunt, quam acceperunt? Etenim, si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia[5] conferre; quales in eos esse debemus, qui jam profuerunt? Nam,[6] cum duo genera liberalitatis sint, unum dandi beneficii, alterum reddendi; demus, necne, in nostra potestate est: non reddere, viro bono non licet, modo id facere possit sine injuria. 49. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habendi. Nec dubium, quin[7] maximo cuique plurimum debeatur. In quo tamen, inprimis, quo quisque animi studio[8] benevolentia fecerit, ponderandum est. Multi enim faciunt multa[9] temeritate quadam, sine judicio vel modo; in omnes repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati: quæ beneficia æque magna non sunt habenda, atque ea, quæ judicio, considerate, constanterque delata sunt. Sed, in collocando beneficio, et in referenda gratia, si cetera paria sint,[10] hoc maxime officii est, ut quisque maxime opis indigeat, ita ei potissimum opitulari: quod contra fit

1568. *diligamur.* Mox, *referenda gratia sit* Bern. 3. *cura quædam* Basil.—4 Bern. Magnol. Manut. Facciol. *quæ acceperis utenda.* Statim, *si* omittit Lamb. *si m. possit* Bern. 4. *debemus facere* Bern. 3. *an imitari* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Reg. alii codd. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Lall. Heusing. Gernh. *plus afferunt* Bern. 1. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Facciol. *plus offerunt* Bern. 4.—5 Basil. *beneficia.* Statim, *debemus esse* Bern. 3. *profuerint* Bern. 5.—6 *Num* Victor. *duo sint genera liberalitatis* Bern. 3. *bono viro* Bern. 5. *si modo id* Basil: Erf. Magnol. Manut. Lamb. *facere possis* Basil.—7 Bern. 2. *qui in;* Bern. 4. *est qui in.*—8 Ita Bern. 4. alii codd. et Victor. *animi studio et benev.* Pearc. *animo, studio* ceteri.—9 Basil. Magnol. Manut. Lamb. *multa faciunt.* Mox, *vel morbo* Bern. 1. 2. Græv. Gernh. *velut morbo* conj. Beier. *vel modo in omnes* Bern. 3. *vel repentino* codd. et edd. ante Grut. item Heusing. Gernh. Beier. Orell. *judicio* extat tantum in marg. Goth. *considerate* delendum censet Heusing. *habenda . . . . delata sunt* desunt in Bern. 2. a m. pr.—10 Plurimi codd. et edd. *sunt.*

NOTÆ

[b] *Reddere Hesiodus*] Libro inscripto Ἔργα καὶ Ἡμέραι, *Opera et Dies.* Locus Hesiodi est, Αὐτῷ τῷ μέτρῳ, καὶ λώϊον, εἴκε δύνηαι· *Eadem mensura, et melius, si quidem possis.*

a plerisque. A quo enim plurimum sperant,[c] etiamsi ille his non eget,[11] tamen ei potissimum inserviunt. XVI. 50. Optime[1] autem societas hominum conjunctioque servabitur, si, ut quisque erit conjunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed, quæ natura[2] principia sint communitatis et societatis humanæ, repetendum altius videtur. Est enim primum, quod cernitur in universi generis humani societate: ejus autem vinculum est ratio et oratio;[3] [*p.* 11.] quæ, docendo, discendo, communicando, disceptando, judicando, conciliat inter se homines, conjungitque naturali quadam societate. Neque ulla re longius absumus a natura ferarum, in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus; justitiam, æquitatem, bonitatem, non dicimus. Sunt enim rationis et orationis expertes. 51. Ac[4] latissime quidem patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes, societas hæc est; in qua omnium rerum, quas ad communem hominum usum natura genuit, est servanda communitas; ut, quæ descripta sunt legibus et jure civili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum: e quibus ipsis cetera sic observentur, ut in Græcorum proverbio[d] est, 'Amicorum esse omnia communia.'[5]

Mox, *a plerisque* desunt in Basil.—11 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Erf. et edd. ante Hensing. *etiam si ille his non egeat* Basil. *etiam si is non egeat* Facciol. *etiam si is non eget* codex unus Oxon. Goth. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell.

CAP. XVI. 1 *Et optime* Bern. 2. *est conj. ita in eum b. p. conferatur* Basil. —2 *Sed, quæ naturæ* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *Sed naturæ quæ* Bern. 2. *videtur altius* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Petr. 1568. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—3 *Est autem primum, quod . . . societate, vinculum, ratio et oratio* conj. Facciol. *discendo* omittit codex unus Oxon. Pro *disceptando* Basil. habet *disputando*. Petr. 1568. omittit *judicando*. Mox, *et in leonibus* Basil. *sunt autem rationis* Bern. 1. 2.—4 *At* Basil. *inter ipsos, omnibus* desunt in Petr. 1568. *usum hominum* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Pro *ut* Hensing. conj. *at*. Mox, *ex quibus* Bern. 3. 4. Basil. *constitutum, e quibus ipsis: cetera* distinguit Hensing. *e quibus ipsis* delenda videbantur Facciolato, probante Schutz. *teneantur, ut sit constitutum, æque omnibus ipsis: cetera* conj. Gernh. *ut sit constitutum legibus ipsis* conj. Gulielm. *ut constitutum est civibus ipsis* conj. Pearc.—5 Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. Vic-

NOTÆ

[c] *A quo plurimum sperant*] Scitum est illud Martialis, 'Pauper eris semper, si pauper es, Æmiliane; Dantur opes nullis nunc, nisi divitibus.'

[d] *Græcorum proverbio*] Græce sic habet: τὰ τῶν φίλων πάντα κοινά. Ejus

Omnia autem communia hominum [6] videntur ea, quæ sunt generis ejus, quod, ab Ennio [e] positum in una re, transferri in multas potest.

Homo [7] qui erranti comiter monstrat viam,
Quasi lumen de suo lumine [8] accendat, facit:
Nihilominus [9] ipsi luceat, cum illi accenderit.

Una ex re [10] satis præcipitur, ut, quicquid sine detrimento possit commodari, id tribuatur vel ignoto. 52. Ex quo sunt illa communia, Non prohibere aqua profluente; [11] Pati ab igne ignem capere, si quis velit; Consilium fidele deliberanti dare: quæ sunt iis utilia qui accipiunt, danti non molesta. Quare et his [12] utendum est, et semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. Sed, quoniam copiæ parvæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, [13] infinita est multitudo; vulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennii finem ('Nihilominus ipsi luceat'), ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. XVII. 53. Gradus autem plures sunt societatis hominum. [1] Ut enim ab infinita illa discedatur, [2] propior est ejusdem gentis, nationis, lin-

tor. Lamb. Petr. 1568. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *esse communia omnia;* Bern. 3. *communia esse omnia;* Magnol. Manut. *omnia esse communia.*—6 Bern. 3. *omnium.* Mox, *generis ejusdem* Magnol. Manut. Lamb. *transferri per multas* Erf. Magnol. Manut. Facciol. *transferri in permultas* Bern. 4. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. *in multas potest transferri* Bern. 3.—7 *Ut homo* Basil. Magnol. Manut. *comiti* Bern. 4. Basil. Erf. Victor. Magnol.—8 *Quasi de suo lumine lumen* Bern. 5. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *faciat* Petr. 1568.—9 *Ut nihilominus* Basil. Victor. Magnol. Manut. *ipsi lucet* codd. aliquot, edd. vett. et al. post Manut. *ipsi ut luceat* Bern. 1. *ut ipsi luceat* Reg. Lall.—10 *Una enim ex re* Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *Qua ex re* Basil. *satis præcipit* Bern. 1. 3. Basil. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. Heusing. Schutz. *commodari possit* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *tribuatur cuique* Magnol. Manut.—11 Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Græv. Pearc. *aquam profluentem.* Mox, *si qui velit* plurimi codd. et edd. vett. item Heusing. Gernh. Beier. Orell. *utilia iis* Lamb. *his utilia* Bern. 1. *iis* omittunt Bern. 4. Facciol.—12 *Quare et iis* Bern. 3. 5. Basil. Victor.—13 Basil. Victor. Orell. *qui iis egeant;* Gud. 5. Facciol. Gernh. omittunt *iis.* Mox, *ad illum ref. est E.* Bern. 3. *ipsi lucet* plurimi codd. et edd. vett. *ut ipsi luceat* Bern. 5. Magnol. Manut.

CAP. XVII. 1 Basil. *societatis hominum plures sunt.*—2 *Ut enim ab illa infi-*

NOTÆ

auctorem ferunt fuisse Pythagoram Samium. Brevius Aristot. Pol. 2. *κοινὰ τὰ φίλων.*

[e] *Quod ab Ennio*] Ex quo Ennii opere excerptum illud sit, obscurum est.

guæ, qua maxime homines conjunguntur: interius etiam est, ejusdem esse civitatis. Multa enim sunt[3] civibus inter se communia: forum, fana, porticus, viæ, leges, jura, judicia, suffragia, consuetudines, præterea, et familiaritates, multisque cum multis res rationesque contractæ. Arctior vero colligatio est societatis[4] propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis in exiguum angustumque concluditur. 54. Nam, cum sit hoc natura[5] commune animantium, ut habeant libidinem procreandi, prima societas in ipso conjugio est; proxima in liberis; deinde una domus, communia omnia. Id autem est principium urbis, et quasi seminarium reipublicæ.[6] Sequuntur fratrum conjunctiones; post, consobrinorum, sobrinorumque;[f] qui cum una domo jam capi non possint,[7] in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. Sequuntur connubia, et affinitates; ex quibus etiam plures propinqui: quæ propagatio et soboles origo est rerum[8] publicarum. Sanguinis autem conjunctio benevolentia devincit homines et caritate.[9]

nita disc. Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Lamb. Petr. 1568. Gernh. *Ut e. illa ab inf. disc.* Basil. *Ut e. ab illa disc. inf.* Victor. Manut. Beier. Nobb. *Ut e. ab illa disc. infinitate* Bern. 5. Magnol. *interius est etiam* Basil. alii codd. et Beier. *civitatis esse* Bern. 4.—3 *Multa sunt enim* Magnol. Manut. Schutz. Beier. *civitatibus inter se* Grut. *judicia* omittit Bern. 5. *multæque cum multis* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol.—4 Basil. Magnol. Manut. *societas.* Mox, *generis humani* Petr. 1568.—5 *Nam cum hoc natura sit* Bern. 3. *Nam cum hoc sit naturæ* Bern. 4. Erf. *commune omnium animantium* Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *in ipso est conjugio* Magnol. Manut. Facciol. *omnia communia* Bern. 5. *cui omnia communia* Facciol. *cui sunt communia omnia* Bern. 1. *et communia omnia* Basil.—6 Hæc, *Id autem . . . reipub.* suspecta Facciolato, uncis inclusit Schutz. *principium est* Basil.—7 Bern. 3. Goth. Lamb. *non possunt,* probante Heusing. *quasi in colonias* Bern. 5.—8 Bern. 3. *rerum est.* Verba, *Quæ prop. . . . publicarum,* suspecta Facciolato, uncis inclusit Schutz. —9 Facciol. *et caritate homines,* probante Heusing. *et benev. devincit ho-*

NOTÆ

[f] *Consobrinorum, sobrinorumque*] Consobrinorum sobrinorumque, qui interdum confunduntur, discrimen hoc est. Duarum sororum liberi proprie 'consobrini' dicuntur, quasi *consorini* auctore Nonio, sicut fratrum duorum liberi, 'patrueles;' fratris sororisque, 'amitini.' 'Sobrini' vocantur qui ex fratribus patruelibus, aut consobrinis, aut amitinis, undique propagati sunt. Est itaque sobrinorum gradus, graduum cognationis ultimus; unde sobrinorum liberi se mutuo sobrinos appellant de proximo nomine, quia proprium non habent. Donatus in Hecyr. ait 'sobrinos' vocari, quos 'consobrinos' vocandos ex Nonio diximus. 'Consobrinum' late usurpat Cic. pro Ligar. ubi sic vocat natum ex matris fratre.

55. Magnum est enim, eadem habere monumenta [10] majorum, iisdem uti sacris, sepulcra habere communia. Sed omnium societatum nulla præstantior est,[11] nulla firmior, quam cum viri boni, moribus similes, sunt familiaritate conjuncti. Illud enim honestum, (quod sæpe dicimus [12]) etiam si in alio cernimus, tamen nos movet; atque illi, in quo id inesse videtur, amicos facit. 56. [*p.* 12.] Et, quanquam omnis virtus nos ad se allicit, facitque [13] ut eos diligamus, in quibus ipsa inesse videatur; tamen justitia et liberalitas id maxime efficit. Nihil autem est [14] amabilius nec copulatius, quam morum similitudo bonorum. In quibus enim eadem studia sunt,[15] eædemque voluptates, in his fit, ut æque quisque altero delectetur, ac seipso; efficiturque id, quod Pythagoras ultimum in amicitia putavit, ut unus fiat ex pluribus. Magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficiis ultro citro datis, acceptis: [16] quæ et mutua et grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma devinciuntur societate. 57. Sed, cum omnia [17] ratione animoque lustraris, omnium societatum nulla est gravior, nulla carior, quam ea quæ cum republica est unicuique nostrum. Cari sunt parentes, cari liberi, pro-

mines et caritate Græv. *et benev. dev. homines caritate* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Lamb. Petr. 1568. *et benev. dev. caritate homines* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut.—10 *Magnum enim est habere eadem monumenta* Basil. *eisdem* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Manut. Lamb. Heindorf. Beier. *eisdemque* Magnol.—11 Basil. *est præstantior.* Actutum, *nulla firmior est* Bern. 4. *familiaritate conjuncti sunt* Victor. *similes sunt moribus, fam. conj.* Basil. —12 Bern. 2. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *diximus;* Bern. 3. *prædicimus.* Mox, *cernamus* Lamb. *id adesse* Bern. 1. *id* omittit Victor. *videatur* Lamb.—13 Bern. 4. 5. Basil. Græv. Pearc. *alliciat faciatque.* Statim, *eos* omittunt Magnol. Manut. *ipsa* omittit Victor.—14 *Nihil enim est* Basil. *est* omittunt Bern. 5. et Beier. *copulantius* Manut. Pearc.—15 Basil. *sunt studia;* verb. *sunt* deest in Bern. 2. a m. pr. *eædem vol.* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Hensing. Beier. Orell. *in iis* Bern. 1. 2. 4. Basil. Lamb. Orell. *ut quisque altero æque* Facciol. *Pyth. ultimum in amicitia putavit* est e Nonio; codd. vero omnes et edd. ante Lamb. habent *Pyth. vult in amicitia, ut, &c.*—16 Ita codex unus Gulielm. Lang. Græv. Hensing. Schutz. Beier. Orell. *ultro et citro datis exceptis* Bern. 2. *ultro et citro datis acceptisque* Bern. 1. 3. 4. 5. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *ultro citro datis acceptisque* Gernh. *ultro citroque datis acceptisque* Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *quæ mutua* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *quæ et mutua gratia* Bern. 4. *firma ii* Lamb. *devinciunt* conj. Perizon.—17 *Sed cum omni* Bern. 1. *lustraveris* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *est gratior* Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *nulla*

pinqui, familiares: sed omnes omnium caritates patria una complexa est; pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere, si ei sit profuturus? Quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt [18] omni scelere patriam, et in ea funditus delenda occupati et sunt et fuerunt.[g] 58. Sed, si contentio quædam et comparatio fiat, quibus plurimum tribuendum officii, principes sunt [19] patria et parentes, quorum beneficiis maximis obligati sumus: proximi, liberi, totaque domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium: deinceps bene convenientes propinqui, quibuscum etiam communis plerumque fortuna est. Quamobrem necessaria præsidia vitæ [20] debentur iis maxime, quos ante dixi: vita autem, victusque communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdum etiam objurgationes, in amicitiis vigent maxime: estque ea jucundissima amicitia, quam similitudo morum conjugavit. XVIII. 59. Sed, in his omnibus officiis tribuendis, videndum erit, quid cuique maxime necesse sit, et quid quisque,[1] vel sine nobis, aut possit consequi, aut non possit. Ita [2] non iidem erunt necessitudinum gradus, qui temporum. Sunt quædam officia,[3] quæ aliis magis quam aliis debeantur: ut vicinum citius adjuveris in fructibus percipiendis, quam aut fratrem aut familiarem: at, si lis in judi-

---

est carior, omisso mox *est*, Bern. 5. Paulo post, *omnes hominum*, omisso *sed*, Bern. 4. *dubitat* in eodem cod. *mortem appetere* Basil. Erf.—18 *Quo est istorum detest. i. qui laceraverunt* Petr. 1568.—19 Plurimi codd. et edd. vett. *tribuendum sit o. p. sint*. Statim, *maxime obl.* Bern. 5. Magnol. Manut. Græv. Facciol. Heusing. *spectat nos* Bern. 1. *profugium* Bern. 5. Victor. *quibus communis* Bern. 5. Magnol. Manut. *communis etiam* codd. et edd. ante Græv. *fortuna plerumque est* Bern. 1. 2. 3. Erf. Victor. Lamb. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *plerumque etiam communis fortuna est* Basil.—20 Magnol. Manut. *vitæ præsidia*. Mox, *his maxime* Bern. 1. 2. 4. *consolationes* omittunt Vinc. Bellov. Facciol. *in amicis* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *maxime, eaque jucund.* Bern. 5. *m. est eaque, &c.* Basil. Pro *conjugavit* idem cod. habet *colligavit*.

CAP. XVIII. 1 Bern. 5. Basil. Reg. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. Lall. *quisque nobiscum*.—2 *Itaque* Victor. *qui sunt temp.* Bern. 4. Erf. *qui et temp.* Bern. 2. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol.—3 *Suntque officia* Bern. 1. 2. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Sunt autem officia* Bern. 3. *Sunt namque officia* Petr. 1568. *uti vicinum* Petr.

NOTÆ

[g] *Et sunt et fuerunt*] Cæsarem notat et Antonium.

cio sit, propinquum potius et amicum, quam vicinum, defenderis. Hæc igitur et talia circumspicienda sunt in omni officio; et consuetudo exercitatioque[4] capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et, addendo deducendoque, videre, quæ reliqui summa fiat: ex quo, quantum cuique debeatur, intelligas. 60. Sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamvis artis præcepta perceperint, quicquam magna[5] laude dignum sine usu et exercitatione consequi possunt; sic officii conservandi præcepta traduntur illa quidem, ut facimus ipsi: sed rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Atque, ab iis[6] rebus quæ sunt in jure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo aptum est officium, satis fere diximus.

61. Intelligendum est autem,[7] cum proposita sint genera quatuor, e quibus honestas officiumque manaret, splendidissimum videri, quod animo magno, elatoque, humanasque res despiciente, factum sit. Itaque in probris[8] maxime in promtu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim,[9] juvenes,[h] animum geritis muliebrem;
Illa virago[10] viri:

in frugibus Magnol. Manut. Facciol. *in judicio lis sit* Basil.—4 Bern. 2. a m. pr. *exercita;* a m. sec. *exercitatio.* Hæc, *et consuetudo e. capienda*, suspecta Facciolato, uncis incluserunt Gernh. Schutz. Beier. Nobb. *ducendoque* Bern. 1. 2. 4. Erf. *discendoque* Bern. 1. a m. sec. *demendoque* Bern. 3. *ducendo* Lamb. *quantum debeatur unicuique intelligatur* Bern. 3.—5 Basil. omittit *magna.* Mox, *et* omittit Bern. 4. *ut faciamus* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *et exercitationem* Basil.—6 *Atque ab his* Bern. 1. 2. 4. *rebus* omittit Basil. *quæ sunt jure* Bern. 4. *ex quo ortum est* Magnol. Manut. Facciol. *est* omittit Bern. 2.—7 *Int. autem est* Bern. 1. 3. Basil. *est* omittit Bern. 2. *ex quibus* Bern. 4. Basil. Heusing. Beier. *elato magnoque* Goth. *elatoque* delerunt Heusing. et Schutz. *humanas res* codd. aliquot, Gernh. Beier.—8 *Itaque improbis* Bern. 1. 2. Erf.—9 *Vos enim* Bern. 3. 4. *Vos autem* Erf. *animos g. muliebres* Bern. 4. Facciol.—10 *Illa virgo* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. *Illaque virgo* Victor. Magnol. Manut. Lamb. *et si quid est* Basil. Victor. Facciol. *hujusmodi* Magnol. Manut.

NOTÆ

[h] *Vos etenim, juvenes*] Cujus sint illi versus, non assequor, nisi forte inscriptio fuit ad pedes equestris statuæ Clæliæ in Sacra Via collocatæ, quæ juvenum increparet socordiam in ea urbe, in qua fœminæ equis donatæ sint, teste Senec. De Consolat. ad Marciam: Plut. in Publicola: Plin. XXXIV. 6. Val. Max. III. 2.

Et si quid ejusmodi:

Salmaci, da[11] spolia,[i] sine sudore et sanguine.

[*p.* 13.] Contraque in laudibus, quæ magno animo, et fortiter[12] excellenterque gesta sunt, ea, nescio quomodo, quasi pleniore ore laudamus. Hinc rhetorum campus de Marathone,[k] Salamine, Platæis,[l] Thermopylis, Leuctris: hinc noster Cocles,[13] hinc Decii, hinc Cn. et P. Scipiones,[m] hinc M. Marcellus, innumerabilesque alii: maximeque ipse populus Romanus animi magnitudine excellit. Declaratur autem studium bellicæ gloriæ, quod statuas quoque videmus ornatu fere militari. XIX. 62. Sed ea animi elatio,

Lamb.—11 *Salmacidas* codd. aliquot; *Salmaci das* Venet. 1493. *sine sanguine et sudore* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—12 Bern. 1. 2. 4. Gernh. Beier. Orell. *animo, fortiter;* Bern. 5. edd. antiquiss. Heusing. Schutz. *animo et elato fortiter;* Bern. 3 omittit *fortiter*. Mox, *pleno ore* Bern. 5. Petr. 1568. —13 *Leuctris stercoles* Bern. 1. 2. *Leuctris ttoches* (sic) Bern. 4. *stercode* Bern. 5. Basil. *hinc noster Cocles* omittit Bern. 3. *Leuctris, Stratocle; hinc n. C.* Magnol. Manut. *hinc Marcellus* Facciol. *innumerabiles alii* Bern. 1. 2. 4. 5. Petr. 1568. Heusing. Beier. Orell. *et innumerabiles alii* Bern. 3. Victor.

NOTÆ

[i] *Salmaci, da* [*Salmacida*] *spolia*] Locum mutilum lege ut libet: vel cum iis qui duas ex una voces efficiunt, sensumque esse volunt, *O Salmaci, da spolia, &c.* vel cum iis qui unam ex duabus vocem componunt adjectivam, *Salmacida spolia.* Utrique consentiunt notari fabulam Salmacis, de qua Ovid. cujus fons abluentes se e viris fœminas redderet: 'Quisquis in hos fontes vir venerit, exeat inde Semivir,' &c.

[k] *De Marathone*] Urbe Atticæ, ad quam reportata ab Atheniensibus insignis de Persis victoria. Justin. II. 9. Atque ea est Themistoclis victoria, qua, ut ad Marathonem ingentes Darii copiæ, tenui Græcorum manu, ita apud Salaminas ingens Xerxis classis, parvo navium numero a Themistocle devicta est.

[l] *Platæis*] Urbe Bœotiæ, ad quam Mardonius, copiarum Xerxis præfectus, cujus etiam sororem duxerat uxorem, victus est; Persæ omnes ad unum occisi. Post victoriam Pausanias coquis et pistoribus Persis jussit, ut cœnam sibi, sicut Mardonio, instruerent; quod cum illi fecissent, ipse aureos lectos, mensas aureas, lautumque cœnæ apparatum miratus, ministris imperavit suis, ut Laconicam pararent cœnam, convocatisque Græcorum ducibus, 'Videte,' inquit, 'amentiam Medorum ducis, qui, cum talem vitam duceret, ad nos subigendos venit, qui tam misere victitamus.' Herod. Tunc primum Græcos, diviso inter se auro Persico, divitiarum luxuria cepit. Justin. De Thermopylarum pugna, et Leuctris, de Horatio Coclite, de Deciis, quam multa philologi.

[m] *Cn. et P. Scipiones*] Fratres; quorum ille Nasicæ, hic P. Africani et Lucii Asiatici pater fuit. De utroque vide Livium; uti et de M. Marcello.

quæ cernitur in periculis et laboribus, si justitia vacat, pugnatque, non pro salute communi, sed pro suis commodis, in vitio est. Non enim modo [1] id virtutis non est, sed potius immanitatis, omnem humanitatem repellentis. Itaque probe definitur a Stoicis fortitudo, cum eam virtutem esse dicunt [2] propugnantem pro æquitate. Quocirca nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est insidiis et malitia, laudem est [3] adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod justitia vacet. 63. Præclarum igitur Platonis illud: [4] [n] 'Non solum,' inquit, 'scientia, quæ est remota a justitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda; verum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quam fortitudinis.' Itaque viros fortes, magnanimos,[5] eosdem bonos et simplices, veritatis amicos, minimeque fallaces, esse volumus: quæ sunt ex media laude justitiæ. 64. Sed illud odiosum est, quod, in hac elatione et magnitudine animi, facillime pertinacia et nimia cupiditas principatus innascitur. Ut enim apud Platonem [o] est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum [6] esse cupiditate vincendi; sic, ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime vult princeps omnium, vel potius so-

Cap. xix. 1 *Non modo enim* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Lamb. Gernh. Beier. *sed potius* Bern. 3. Basil. Erf. Heusing. Gernh. Beier.—2 Lamb. et Petr. 1568. *dicunt esse.* Actutum, *pugnantem* Bern. 5. Facciol.—3 Basil. *est laudem.* Mox, *nihil honestum* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *vacat* codd. et edd. ante Ernesti.—4 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Beier. Orell. *illud Platonis.* Mox, *Non, inquit, solum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. *inquit* delendum putat Beier. *ab justitia* Bern. 1. 2. 4. Erf. Heusing. Gernh. Beier. *communi utilitate* Basil.—5 Codd. aliquot, et edd. ante Græv. *fortes et magn.* Mox, *eosdemque bonos* Basil. Magnol. Lamb.—6 Gronov. conj. *moram L. inflammatam;* Erf. et Lips. *ut enim apud Platonem cum omnem morem, &c.* unde Wunder. conj. *ut ... est, communem morem,* probante Beier. *omnem vim ... inflammatam* cod. Ursin. *maxime excellet* Bern. 2. 3. 4. Petr. 1568. Heusing. *ita vult princeps omnium maxime, &c.* Petr. 1568. *omnium esse, vel potius solus esse* Basil. Mag-

NOTÆ

[n] *Platonis illud*] In Epitaphio, seu in Menexen. Πᾶσα τε ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς, πανουργία, οὐ σοφία φαίνεται.

[o] *Apud Platonem*] In Lachete, sive De Fortitudine; et De Leg. lib. I.

lus, esse. Difficile autem est,[7] cum præstare omnibus concupieris, servare æquitatem, quæ est justitiæ maxime propria. Ex quo fit, ut neque disceptatione vinci se, nec ullo[8] publico ac legitimo jure, patiantur: existuntque in republica plerumque largitores et factiosi, ut opes quam maximas consequantur, et sint vi potius superiores, quam justitia pares. Sed, quo difficilius,[9] hoc præclarius: nullum est enim tempus, quod justitia vacare debeat. 65. Fortes igitur et magnanimi sunt habendi, non, qui faciunt, sed qui propulsant, injuriam. Vera autem et sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura[10] sequitur, in factis positum, non in gloria, judicat: principemque se esse mavult, quam videri. Etenim, qui ex errore[11] imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis viris non est habendus. Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque est altissimo animo, et gloriæ cupido.[12] Qui locus est sane lubricus, quod vix invenitur, qui, laboribus susceptis, periculisque aditis, non, quasi mercedem rerum gestarum, desideret gloriam.

XX. 66. Omnino[1] fortis animus, et magnus, duabus rebus maxime cernitur; quarum una in rerum externarum despicientia ponitur, cum persuasum sit, nihil hominem, nisi quod honestum decorumque sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere; nullique neque homini, neque perturbationi animi, nec fortunæ, succumbere. Altera est res, ut, cum ita sis affectus animo,[2] ut supra dixi, res

nol. Manut. Lamb. Facciol. *vel* omittit Bern. 2.—7 *Difficile est enim* Gud. 3. Beier. *est* omittit Bern. 2. *concupiveris* Bern. 5. Facciol. Beier. —8 Lamb. *neque ullo.* Mox, *existuntque* Facciol. *potius vi* Basil. Victor. Petr. 1568. *ut potius* Bern. 2. Erf. *sint potius sup. vi* Bern. 5. *sint utcumque potius sup.* Bern. 3. *vi* omittit Bern. 4.—9 *Sed quo hoc est diff.* Victor. *tanto est hoc* Bern. 4. *nullum enim est* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—10 Victor. et Pearc. *naturam.* —11 *Etenim qui errore* Bern. 2.—12 Gud. 1. Reg. Lall. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *ut quisque alt. a. est, gloriæ cupiditate,* uti conj. Pearc. *ut quisque alt. a. et g. cupiditate* Bern. 2. 4. *ut q. alt. a. et g. cupidus est* Bern. 1. *ut q. est alt. a. et g. cupiditate* Bern. 5. Basil. Græv. Pearc. *ut q. est a. a. et gloria et cupiditate* Bern. 3. *ut q. est alt. a. et gloriæ maxime cupido* Petr. 1568. *sana est* Erf. *quoniam vix, &c.* Bern. 1. Pro *quasi* Gud. 1 habet *sibi*, probantibus Heusing. et Gernh. *desiderat* Græv.

CAP. XX. 1 *Omnis* Bern. 3. Paulo post, *aut expetere oportere* desunt in Bern. 1. 2. *nulli neque, &c.* Bern. 5. *neque fortunæ* Lamb.—2 Bern. 5. Basil.

geras, magnas illas quidem, et maxime utiles, [*p.* 14.] sed et vehementer arduas, plenasque laborum et periculorum, tum vitæ, tum multarum aliarum rerum, quæ ad vitam pertinent. 67. Harum rerum duarum[3] splendor omnis et amplitudo (addo etiam utilitatem) in posteriore est: causa autem, et ratio efficiens magnos viros, est in priore: in eo enim est[4] illud, quod excellentes animos, et humana contemnentes, facit. Id autem ipsum cernitur in duobus, si et[5] solum id, quod honestum sit, bonum judices, et omni animi perturbatione liber sis. Nam et ea, quæ eximia plerisque et præclara videntur, parva ducere, eaque ratione stabili firmaque contemnere, fortis animi magnique[6] ducendum est: et ea, quæ videntur acerba, (quæ multa et varia in hominum vita fortunaque versantur) ita ferre, ut nihil a statu naturæ discedas, nihil a dignitate sapientis, robusti animi est, magnæque constantiæ. 68. Non est autem consentaneum,[7] qui metu non frangatur, eum frangi cupiditate; nec, qui invictum se a labore præstiterit, vinci a voluptate. Quamobrem et hæc[8] videnda, et pecuniæ fugienda cupiditas. Nihil enim est tam angusti animi, tamque parvi, quam amare divitias; nihil honestius, magnificentiusque, quam pecuniam contemnere, si non habeas; si

Victor. *animo affectus.* Mox, *sed ut veh.* Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *et* omittunt Victor. Lamb. Petr. 1568. *cum vitæ* Bern. 1. 2. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. *tum causa vitæ* Bern. 5. Magnol. Manut. *tum multarum rerum* Bern. 2. 3. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *multarum* omittit Bern. 4. Petr. 1568. *tum multarum causa rerum* Bern. 5. Basil.—3 *Harum duarum rerum* Bern. 3. *duarum* omittit Basil. *omnis amplitudo* Bern. 1. 2. 3. 4. Petr. 1568. *omnis amplitudo est* Bern. Magnol. Manut. *omnis amplitudo est animi* Basil. Statim, *est* Bern. 2. 5. Victor. Magnol. Manut. Beier. *in priore est* Victor. *est* omittunt Bern. 1. 3. 4. Lamb. Petr. 1568. Orell.—4 *In eo est enim* Bern. 1. 2. 4. Erf. Heusing. Gernh. Beier. Nobb.—5 Bern. 1. 2. 5. Basil. *et si;* Bern. 3. *et et si.* Mox, *et ab omni* quinque Bern. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—6 Bern. 3. *et magni;* Basil. *esse magnique.* Actutum, *dicendum* codd. aliquot, Magnol. Manut. Beier. *quorum multa* Bern. 5. *discedat, nihilque* Bern. 3. *hoc robusti* Bern. 1. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *est* omittit Bern. 2. *robusti animi hoc est constantiæ*, omisso *magnæque*, Bern. 4.—7 *Non est cons. autem* Bern. 4. *qui se invictum* Bern. 3. *vinci voluptate* Bern. 5. Basil.—8 *Quamobrem hæc* Bern. 4. Basil. *videnda est* Bern. 4. *videnda sunt* Victor. Pearc. Gernh. *vitanda* Petr. 1568. *vitanda sunt* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *nihil est enim* Schutz. *est* omittunt Bern. 2. et Beier. *magnificentius*

habeas, ad beneficentiam liberalitatemque conferre. Cavenda est etiam[9] gloriæ cupiditas, ut supra dixi. Eripit enim libertatem, pro qua magnanimis viris omnis debet esse contentio. Nec vero imperia expetenda, ac, potius, aut non[10] accipienda interdum, aut deponenda nonnunquam. 69. Vacandum autem est omni[11] animi perturbatione, tum cupiditate, et metu, tum etiam ægritudine, et voluptate animi, et iracundia; ut tranquillitas et securitas adsit, quæ affert, cum constantiam, tum etiam dignitatem. Multi autem[12] et sunt et fuerunt, qui, eam (quam dico) tranquillitatem expetentes, a negotiis publicis se removerint, ad otiumque perfugerint. In his, et nobilissimi philosophi longeque principes, et quidam homines severi et graves, nec populi nec principum mores ferre potuerunt; vixeruntque nonnulli in agris, delectati[p] re sua familiari. 70. His idem propositum fuit, quod regibus,[13] ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur; cujus proprium est, sic vivere, ut velis. XXI. Quare, cum hoc commune sit[1] potentiæ cupidorum cum iis, quos dixi, otiosis;

Manut. *et magnificentius* Bern. 4.—9 *Cavenda etiam est* Bern. 1. 2. 4. Erf. Heusing. *est* omittit Beier. *viris omnibus* Petr. 1568.—10 Basil. Magnol. Manut. *ac potius non.*—11 *Vacandum autem omni est* Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. Heusing. Gernh. Beier. *Vac. est autem omni* Schutz. *Vac. autem omni animi est* Bern. 3. *cum cupiditate* Bern. 1. 2. Erf. Victor. Petr. 1568. *et voluptate nimia* Reg. Lall. *et voluptate et iracundia* Gud. 3. Ascens. Beier. *animi* uncis incluserunt Gernh. et Nobb. *ut tranquillitas animi* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Pearc. Heusing. Schutz. Beier. *ut tr. animi adsit et sec.* Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. *ut tr. adsit et sec.* Bern. 5. Lamb. *quæ afferat* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *quæ afferant* Bern. 5. *quæ ferat* Bern. 4. *tum const.* Bern. 3. Basil. Lamb. Facciol. Schutz. *cum* omittunt Bern. 5. Erf. —12 *Multi autem sunt* Basil. *autem* omittit Basil. 4. Mox, *removerunt* ... *perfugerunt* plurimi codd. et edd. vett. *qui nec populi* Gud. 3. Heusing. Gernh. Beier. Nobb.—13 Magnol. Manut. *quod et regibus.* Deinde, *cui proprium* Bern. 5.

Cap. XXI. 1 Bern. 3. *hoc sit commune.* Statim, *cum his* Bern. 1. 2. 4. *otiosos* Bern. 4. a m. sec. Magnol. Victor. *id adipisci* Basil. *contenti sunt* Bern. 3.

NOTÆ

p *In agris delectati*] Qualis fuit Q. Cincinnatus, qui, ab aratro ad dictaturam vocatus, ut obsessum ab hostibus consulem liberaret, eo liberato, fascibus confestim depositis, quos festinantius victor reddiderat quam sumserat imperator, ad eosdem juvencos et quatuor jugerum prædiolum rediit. Colum. Simile est quod de C. Fabricio et Cur. Dentato diximus.

alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint et suo, et parvo: in quo[2] neutrorum omnino contemnenda est sententia: sed et facilior et tutior, et minus aliis gravis aut molesta, vita est otiosorum; fructuosior autem hominum generi, et ad claritatem amplitudinemque aptior, eorum qui se ad rempublicam et ad res magnas gerendas accommodaverunt. 71. Quapropter, et iis[3] forsitan concedendum sit, rempublicam non capessentibus, qui, excellenti ingenio, doctrinæ sese dediderunt; et iis, qui, aut valetudinis[q] imbecillitate, aut aliqua graviore causa impediti, a republica recesserunt, cum ejus administrandæ potestatem aliis, laudemque, concederent. Quibus autem talis nulla sit causa,[4] si despicere se dicant ea, quæ plerique mirentur, imperia et magistratus, iis non modo non laudi, verum etiam vitio, dandum puto. Quorum judicium, in eo quod gloriam contemnant et pro nihilo putent,[5] difficile factu est non probare: [*p.* 15.] sed videntur labores et molestias, tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, et infamiam. Sunt enim, qui in rebus contrariis parum sibi constent; voluptatem severissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia: atque ea quidem non satis constanter. 72. Sed iis,[6] qui habent a natura adjumenta rerum gerendarum,

5. Basil. *et parvo et suo* Bern. 4.—2 *In quo quidem* Magnol. Manut. Facciol. *sententia est* Bern. 1. 2. 4. Erf. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *molesta est vita* Bern. 3. Paulo post, *magnas res* quinque Bern. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *gerendas* omittit Bern. 1.—3 *Q. et his* Bern. 1. 4. Magnol. Manut. Lamb. *qui excellente* Pearc. *sese dederunt* Basil. *et his* Bern. 1. 4. *qui valet.* omisso *aut*, Bern. 4.—4 Bern. 3. *nulla talis sit causa;* Magnol. Manut. Lamb. *talis nulla est causa.* Actutum, *sed despicere* Bern. 4. *admirentur* Bern. 5. Manut. Facciol. *admirantur* Victor. Magnol. Beier. *his non modo* Bern. 1. 4. Magnol. Manut. Lamb.—5 Basil. *contemnunt ... putant.* Statim, *est factu* Bern. 2. *cum offens.* Petr. 1568. *et repuls.* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *et tum repuls.* Basil.—6 *Sed his* Bern. 1. 2. 4. *adjumentum* Bern. 3. *omni ab-*

NOTÆ

[q] *Valetudinis*] Qualis fuit P. Scipio, Africani majoris filius; qui, cum infirma esset valetudine, liberisque careret, filium L. Pauli adoptavit; atque is est P. Scipio Æmilianus Africanus Minor.

abjecta omni cunctatione, adipiscendi magistratus, et gerenda respublica est. Nec enim aliter aut regi civitas, aut declarari animi magnitudo, potest. Capessentibus autem rempublicam nihilo minus,[7] quam philosophis, haud scio an magis etiam, et magnificentia, et despicientia adhibenda sit rerum humanarum, et ea, quam sæpe dico, et tranquillitas animi atque securitas; si quidem nec anxii futuri sunt, et cum gravitate constantiaque victuri. 73. Quæ eo faciliora[8] sunt philosophis, quo minus multa patent in eorum vita, quæ fortuna feriat, et quo minus multis rebus egent; et quia, si quid adversi eveniat, tam graviter cadere non possunt. Quocirca, non sine causa majores motus animorum[9] concitantur, majoraque efficienda, rempublicam gerentibus, quam quietis; quo magis his et magnitudo animi est adhibenda, et vacuitas ab angoribus. Ad rem[10] gerendam autem qui accedit, caveat, ne id modo consideret, quam illa res honesta sit, sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. In quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet,[r] propter ignaviam, aut nimis confidat,[s] propter cupiditatem. In omnibus autem negotiis, prius, quam aggrediare, adhibenda est præparatio diligens.

jecta Bern. 3. *adipiscendi sunt* Bern. 5. *adipis. mag. sunt* Magnol. Manut. Lamb. *neque enim* Basil.—7 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. *nihil minus.* Mox, *adhibenda est* Magnol. Manut. Lamb. Facciol. probante Schutz. *sit rerum adhibenda hum.* Basil. *rer. hum. quam sæpe dico, et tranq.* Erf. Victor. Magnol. Manut. Petr. Græv. Facciol. Heusing. Schutz. *rer. hum. et, quam s. d. animi tranq.* cod. Langii, Lamb. *rer. hum. et ea, quam s. d. tranq.* margo ed. 1584. Pearc. Gernh. Beier. Orell. *constantiaque futuri* Bern. 5.—8 Ita Bern. 1. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Facciol. *Quæ faciliora* Bern. 2. 3. Erf. Victor. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *eo* uncis inclusit Nobb. *patent multa* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol.—9 Basil. *animorum motus.* Mox, *majorque cura efficiendi* Bern. 1. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *majora efficiendi* Petr. 1568. *majoraque efficienda* Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Facciol. Heusing. Schutz. *quo magis iis* Bern. 2. 3. 4. Basil. *est animi* Bern. 1. 2. 4. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *magnitudo animi adhibenda est* Basil. *est* omittit Erf.—10 *Ad rempublicam* Bern. 4. *honesta res* Bern. 3. *res sit honesta* Basil. *in quo cons. est ipso* Bern. 5.

NOTÆ

[r] *Temere desperet*] Dictum id de Pompeio, qui, victus in Pharsalia, bellum mari reparare potuit, cum classis integra esset, et Cæsaris classe instructior.

[s] *Aut nimis confidat*] Ex confidentia Flaminii ad Thrasymenum; ex cupiditate pugnandi Varronis apud Cannas, clades.

XXII. 74. Sed cum plerique arbitrentur res bellicas majores esse quam urbanas; minuenda est hæc[1] opinio: multi enim bella sæpe quæsierunt propter gloriæ cupiditatem; atque id in magnis animis ingeniisque plerumque contingit, eoque magis, si sunt ad rem militarem apti, et cupidi bellorum gerendorum. Vere autem si[2] volumus judicare, multæ res extiterunt urbanæ majores clarioresque quam bellicæ. 75. Quamvis enim Themistocles jure laudetur, et sit ejus nomen,[3] quam Solonis, illustrius, citeturque Salamis clarissimæ testis victoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis ei, quo primum constituit Areopagitas;[t] non minus præclarum hoc, quam illud, judicandum est. Illud enim semel[4] profuit, hoc semper proderit civitati: hoc consilio leges Atheniensium, hoc majorum instituta, servantur. Et Themistocles quidem nihil dixerit,[5] in quo ipse Areopagum adjuverit; at ille vere, a se adjutum Themistoclem. Est enim bellum gestum consilio senatus ejus, qui a Solone erat constitutus.[6] 76. Licet eadem de Pausania[u] Lysandroque[x] dicere; quorum rebus

Cap. XXII. 1 Basil. *hæc est.* Mox, *sæpe quæsiverunt* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Gernh. Pearc. Orell. probante Beier. *atque in magnis*, omisso *id*, Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *id plerumque* Bern. 5. Magnol. Manut. *si sint* Bern. 5. Victor. *apti et callidi* de Heusingeri conjectura Schutz.—2 *Verum autem si* Bern. 2. *Vere si autem* Bern. 3. *multæ res extitere* Victor.—3 Erf. *nomen ejus.* Mox, *ei consilio Solonis* Bern. 3. *hoc præclarum* Bern. 3. *præclarum est hoc q. i. judicandum* Schutz.—4 *Illud semel* Basil.—5 Idem cod. et Victor. *dixit.* Statim, *ipse* omittit Lamb. *ab se a. Th.* Bern. 2. 3. 4. Erf. *at ille vere a se dixit a. Th.* Lamb. *at ille adjuvit Th.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *at illo verum est esse a. Th.* Bern. 1. *at ille reapse adjuvit Th.* de Gernhardi conjectura Beier. et Nobb.—6 Bern. *consti-*

NOTÆ

[t] *Areopagitas*] Sunt qui a Cicerone dissentiant, et institutionem Areopagi antiquiorem Solone esse velint; et quia Aristoteles Solonem laudat De Rep. 5. quod Areopagi consilium non sustulerit; et quia Plutarchus Solonis legem quandam allegat, qua ad Areopagi auctoritatem recurrit; et quia Laërtius, in Vita Solonis, de illa institutione nihil habet. De Areopagi judiciorum forma, et ratione nominis, diximus.

[u] *Pausania*] Nobili Lacedæmoniorum duce, Cleombroti filio, qui, Mardonio cum ducentis et amplius Persarum millibus, ut dictum est, ad Platæas, cæso, Persis iterum in Thracia vel fusis vel fugatis, occupato Byzantio; cum semel atque iterum proditionis et accusatus et absolutus esset, denique conspirationis cum Helotis convictus, in asylum

gestis quanquam imperium Lacedæmonis[7] dilatatum putatur; tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus et disciplinæ conferendi sunt. Quinetiam, ob has ipsas causas,[8] et parentiores habuerunt exercitus, et fortiores. Mihi quidem neque, pueris nobis, M. Scaurus[y] C. Mario, neque, cum versaremur in republica, Q. Catulus[z] Cn. Pompeio, cedere videbatur. Parvi[9] enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. Nec plus Africanus, singularis[10] et vir et imperator, in excidenda Numantia reipublicæ profuit, quam eodem tempore P. Nasica privatus, cum Ti. Gracchum interemit: [*p.* 16.] quanquam hæc quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit etiam bellicam, quoniam vi manuque confecta est: sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano, sine exercitu. 77. Illud

tutus erat.—7 *Lacedæmoniis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. Græv. Schutz. *Lacedæmoniorum* Magnol. Manut. *putatur dilatatum* Bern. 4. alii codd. Gernh. Orell. *dilatum putatur* Bern. 4. a m. pr. unde *delatum* conj. Gronov. *dilatatum Lac. putatur* Bern. 3. *partum putatur* Lamb. Facciol. *dilatatum* omittunt Bern. 1. 2. Erf. Heusing. *cum Lycurgi* Lamb. Petr. *disciplina* Bern. 1. 2. 4. Erf. Lamb.—8 *Quinetiam has causas ipsas* Basil. *has* omittit Petr. 1568. *et paratiores* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol.—9 *Parva* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. *Parvi sunt enim* Bern. 4. Schutz. *Parvi enim foris sunt arma, nisi sit consilium domi* Beier. Nobb.—10 *Nec plus sing. Afr.* Basil. *excidenda* Bern. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. Beier. Orell. *excindenda* Bern. 1. 2. Erf. *Exscindenda* Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. *profuit reip.* Basil. Mox, *ratione est* Basil. Bern. 1. Victor. *sed attingit* Bern. 1. Victor. *et bellicam* Bern. 5. Facciol. *enim et bell.* codd. aliquot, Magnol. Manut. Petr. 1568. *enim etiam bell.* Lamb. *enim bell.* Gud. 3. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *est gestum* Bern. 2. 4. Basil. Heusing. Beier. *sed*

NOTÆ

fugit, ubi fame necatus est.

[x] *Lysandro*] Lacedæmoniorum quoque duce nobili, qui Athenienses fudit in Peloponneso, et eorum classem apud Ægos flumen. Plura Plut. in ejus Vita.

[y] *M. Scaurus*] E gente Æmilia, vir summæ probitatis, duplici consulatu, altero 638. altero 646. censura, et triumpho de Gallis, nobilis. Insigne est quod de illo refert Val. Max. III. 7. A Q. quodam Vario, homine fœdo et seditioso, accusatus, quod ad bellum socios concitasset, paucis his verbis causam suam egit: 'Q. Varius Sucronensis M. Scaurum, senatus principem, socios in arma ait concitasse: M. Scaurus, princeps senatus, negat: testis nemo est: utri vos, Quirites, convenit credere?' De C. Mario, vide Plutarchum.

[z] *Q. Catulus*] Quem Cicero disputantem inducit.

autem optimum est, in quod [11] invadi solere ab improbis et invidis [a] audio:

Cedant arma togæ, concedat laurea laudi.

Ut enim alios omittam, nobis rempublicam gubernantibus, nonne [12] togæ arma cessere? Neque enim [13] in republica periculum fuit gravius unquam, nec majus otium. Ita consiliis diligentiaque nostra celeriter de manibus audacissimorum civium delapsa arma ipsa [14] ceciderunt. Quæ res igitur gesta [15] unquam in bello tanta? qui triumphus conferendus? 78. Licet enim mihi,[16] Marce fili, apud te gloriari, ad quem et hæreditas hujus gloriæ, et factorum imitatio, pertinet. Mihi quidem certe vir abundans bellicis laudibus, Cn. Pompeius, multis audientibus, hoc tribuit,[17] ut diceret, frustra se triumphum tertium [b] deportaturum fuisse, nisi, meo in rempublicam beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. Sunt ergo [18] domesticæ fortitudines non inferiores militaribus; in quibus plus etiam, quam

id ipsum tamen est gestum Bern. 3.—11 Bern. 4 omittit *in quod;* Bern. 5. et Basil. habent *in quo;* Manut. Lamb. *in quo me;* Reg. Petr. 1568. Lall. *in quo invadi me.* Bern. 5. *ab invidis et improbis me audio;* Victor. Magnol. Manut. Lamb. etiam *ab invidis et improbis.* Mox, *laurea linguæ* Bern. 1. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Gernh. Beier. Nobb. *laurea paci* Bern. 3.—12 Bern. 1. 2. Basil. Victor. omittunt *nonne.* Statim, *arma cessere* plurimæ edd.—13 *Nec enim* Lamb. *periculum in rep.* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Lamb. Petr. Heusing. Beier. *nec majus odium* Bern. 5. Basil. Victor.—14 Gronov. conj. *arma impia;* voc. *ipsa* omittit Basil.—15 Bern. 5 omittit *gesta.* Victor. *in bello unquam;* Magnol. Manut. Lamb. *est unquam in bello.* Victor. Magnol. Manut. *quis triumphus.*—16 Voc. *mihi* omittit Manut. *ad quem hæreditas* Bern. 3. *gloriæ hujus* Basil.—17 Bern. 3. *attribuit.* Mox, *tertium triumphum* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. Schutz. Beier. *beneficio in remp.* Basil. *in rep. beneficio* Bern. 5. Magnol.—18 *Sunt igitur* plurimi codd. et edd. vett. *etiam plus quam* Bern. 3. Basil. *etiam quam plus* Bern. 4.

NOTÆ

[a] *Ab invidis*] Ab Antonio, L. Pisone, et Sallustio objectum Ciceroni est, quod hunc versum, pulso ex urbe Catilina, in laudem suam evulgasset. De laurea vide, cum de coronis diximus.

[b] *Triumphum tertium*] Primum de Africa, occiso Iarba, rege Numidiæ, triumphum egit, anno ætatis 24. præter leges, nondum gesto magistratu; secundum de Hispanis, superato Sertorio; tertium de Mithridate, rege Ponti, et Tigrane. Ita triplicem de tribus mundi partibus triumphum egit; primum ex Africa, secundum ex Europa, tertium ex Asia.

in his, operæ studiique ponendum est. XXIII. 79. Omnino illud[1] honestum, quod ex animo excelso magnificoque quærimus, animi efficitur, non corporis, viribus. Exercendum tamen corpus,[2] et ita afficiendum est, ut obedire consilio rationique possit in exequendis negotiis, et in labore tolerando. Honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura et cogitatione;[3] in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati reipublicæ præsunt, quam qui bellum gerunt. Itaque, eorum consilio sæpe,[4] aut non suscepta, aut confecta bella sunt, nonnunquam etiam illata; ut, M. Catonis, bellum tertium Punicum; in quo etiam mortui valuit[c] auctoritas. 80. Quare expetenda quidem magis est[5] decernendi ratio, quam decertandi fortitudo: sed cavendum, ne id bellandi magis fuga, quam utilitatis ratione, faciamus.

Bellum autem ita[6] suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita videatur. Fortis vero[7] et constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu dejici, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec a ratione discedere. 81. Quanquam hoc animi,[8] illud etiam ingenii magni est, præcipere cogitatione futura, et aliquanto ante

CAP. XXIII. 1 *Omnino enim illud* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. —2 Bern. 4. *corpus est;* Magnol. Manut. *est corpus.* Mox, *est* omittunt eædem edd.—3 *Honestum autem . . . cogitatione* suspecta sunt Facciolato: *bella gerunt* Basil. Magnol. Manut. Lamb.—4 Bern. 3. Basil. omittunt *sæpe.* Statim, *n. autem illata* Victor. Pearc. *ut M. Catonis consilio* Bern. 5. Manut. *consilio Punicum* Basil. *Punicum tertium* Gud. 5. Beier.—5 *Quare e. magis quidem,* omisso *est,* Bern. 3. Basil. *fortitudo* omittunt Lamb. Petr. 1568. *ne illud* Bern. 5.—6 *Bellum autem et ita* Bern. 2.—7 *Fortis vero animi* quinque Bern. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *nec tumultu* Bern. 3. *sed præsenti animo uti et consilio* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. Lamb. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *præsentis animi uti consilio* Basil. *præsentis animi niti consilio* Petr. 1568.—8 *Q. h. animi est* Basil. *et aliquando* Bern. 1. 2. 4. Magnol. *nec committere aliquid* Bern. 5. Basil. Magnol.

NOTÆ

[c] *Mortui valuit*] Mortuus est Cato ante Carthaginis excidium, seu finem tertii belli Punici, quod tamen illo auctore susceptum est; suadente enim Nasica ne Carthago deleretur, Cato, producta apud patres præcoce ficu, 'Scitote,' inquit, 'ficum hanc tertium ante diem ex arbore decerptam Carthagine; tam prope a muris habemus hostem.' Itaque excidium urbis suasit.

constituere, quid accidere possit in utramque partem; et, quid agendum sit, cum quid evenerit; nec committere, ut aliquando dicendum sit, 'Non putaram.'[d] Hæc sunt opera magni animi et excelsi, et prudentia[9] consilioque fidentis. Temere autem in acie versari, et manu cum hoste confligere, immane quiddam et belluarum simile est.[10] Sed, cum tempus necessitasque postulat, decertandum manu est, et mors servituti turpitudinique anteponenda. XXIV. 82. De evertendis diripiendisque urbibus, valde[1] considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter: idque est viri magni, rebus agitatis, punire sontes, multitudinem conservare, in omni fortuna recta atque honesta retinere. Ut enim sunt, (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bellicas anteponant;[2] sic reperies multos, quibus periculosa et calida consilia, quietis et cogitatis et splendidiora et majora videantur. 83. [p. 17.] Nunquam omnino, periculi fuga, committendum est, ut imbelles timidique videamur: sed fugiendum etiam illud,[3] ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. Quapropter, in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est,[4] qui leviter ægrotantes leniter curant,

Manut. *putaveram* Bern. 5.—9 Basil. *et excelsi animi prudentia.*—10 Bern. 4. Basil. *est simile.* Mox, *tempus est* Magnol. Manut. Lamb. *anteponenda est* Bern. 3.

CAP. XXIV. 1 Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *valde illud.* Mox, *ne quid temere fiat* Bern. 3. *ne q. cr. fiat* Bern. 2. a m. sec. Bern. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. *est magni viri* Basil. Victor. Pearc. *est viri magnanimi* Bern. 5. Magnol. Manut. *viri magni est* Lamb. *rebus agitatis* omittit Gud. 1.—2 Bern. 3. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. Heusing. Gernh. Beier. *anteponunt.* Statim, *sic reperias* Bern. 1. 3. 4. 5. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *callida consilia* Bern. 1. 2. 3. 5. *et quietis et cogitatis spl.* Victor. *quietis et cogitatis spl.* Pearc. *quietis cogitationibus spl.* Bern. 4. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *quietis cogitationibus et spl.* Petr. 1568. Græv. Facciol. *et quietis et cogitationis spl.* Bern. 1. 2. Erf. *et quietis cogitationibus splendida* Bern. 3.—3 Bern. 1. 2. 4. Erf. *illud etiam.* Mox, *quo esse nihil potest* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Petr. 1568. Heusing. *esse* delendum censet Beier.—4 Bern. 3. Basil. *medicorum imitanda est;* Bern. 2 omittit *est.* Pro *leniter* Basil. Magnol. Manut. habent *leviter.*—

NOTÆ

d *Non putaram*] Solenne illud fuit Scipioni Africano, turpe esse in re militari dicere, 'non putaram.' Val. Max. VII. 2. Idem de Fabio Maximo circumfertur. Sen. De Ira, II. 31.

gravioribus autem morbis periculosas curationes et ancipites adhibere coguntur. Quare, in tranquillo tempestatem adversam[5] optare, dementis est; subvenire autem tempestati quavis ratione, sapientis; eoque magis, si plus adipiscare, re explicata, boni, quam, addubitata,[e] mali. Periculosæ autem rerum actiones partim iis sunt,[6] qui eas suscipiunt, partim reipublicæ. Itemque alii de vita, alii de gloria, et benevolentia civium, in discrimen vocantur. Promtiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quam ad communia, dimicareque paratius[7] de honore et gloria, quam de ceteris commodis.

84. Inventi autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed vitam etiam,[8] profundere pro patria parati essent: iidem gloriæ jacturam ne minimam quidem facere vellent, ne republica quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux fuisset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, vertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginusis[f] removendam, nec cum Atheniensibus dimicandum, putabant. Quibus ille respondit, Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse,[9] se fugere sine suo dedecore non posse. Atque hæc quidem Lacedæmoniis[10] plaga mediocris: illa

5 Bern. 2 omittit *adversam;* Basil. habet *optare adversam.*—6 Bern. 4. *sunt partim his.*—7 Gud. 2. Heusing. Schutz. *parcius.*—8 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. *sed etiam vitam.* Voc. *etiam* delendum putavit Beier. *idem gloriæ* Bern. 1. 4. *hi idem gloriæ* Bern. 5. *ne re quidem publica* Petr. 1568. *quidem* omittit Bern. 3. *ut Callicratides* Petr. 1568. *dux esset* codex unus Oxon. Gud. 3. 5. Magnol. Manut. Gernh. Beier. *evertit ad extr.* Reg. Lall. *pervertit ad extr.* duo codd. Oxon. *non pareret* Bern. 2. a m. sec. *Arginusis* plerique codd. et edd. ante Græv. item Schutz. Beier. Nobb. Orell.—9 Basil. *posse parare.* Actutum, *sed fugere* Bern. 2. Basil.—10 *Atque h. q. de Laced.* Bern. 1. 2. 3. Basil. *mediocris fuit* Bern. 3. 5. Bern. 1. a m. sec. Victor.

NOTÆ

[e] *Addubitata*] In discrimen adducta. Simili phrasi usus est De Divin. I. 'addubitato salutis augurio.'

[f] *Ab Arginusis*] Arginusæ insulæ tres sunt in conspectu Maleæ, promontorii Lesbi, contra Mitylenen. Ab Argeno, promontorio Lesbi illis proximo, nomen habent. Strabo. Dictum Callicratidæ paulo aliter refert Plutarch. in Apoph. Lacon. de pugnæ eventu: Xenophon, l. VI. et Thucyd.

pestifera, qua, cum Cleombrotus,[g] invidiam timens, temere cum Epaminonda conflixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. Quanto Q. Maximus[h 11] melius! de quo Ennius:

Unus homo nobis cunctando[12] restituit rem.
Non ponebat enim rumores[13] ante salutem.
Ergo, postque magisque[14] viri nunc gloria claret.

Quod genus peccandi vitandum est etiam in rebus urbanis. Sunt enim, qui, quod sentiunt, etsi[15] optimum sit, tamen invidiæ metu non audeant dicere.

XXV. 85. Omnino, qui reipublicæ præfuturi sunt,[1] duo Platonis præcepta[i] teneant; unum, ut utilitatem civium sic tueantur, ut, quæcunque agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum; alterum, ut totum corpus reipublicæ curent, ne, dum partem aliquam tuentur, reliquas deserant. Ut enim tutela, sic procuratio reipublicæ, ad utilitatem eorum[2] qui commissi sunt, non ad eorum quibus

Magnol. Manut. Lamb.—11 *Quantoque Max.* Bern. 1. 2. 4.—12 Bern. 3. *cunctando nobis.*—13 *Non enim rumores ponebat* quinque Bern. Basil. Erf. Hensing. Orell. et sic optimi codd. in Catone § 10. ubi sic edidit Gernh. *Non hic ponebat rumores* codex unus Oxon. Paris. Beier. Nobb.—14 *Ergo postea magis magisque* Bern. 3. *Ergo magisque magisque* Lamb. Petr. 1568. Lall.—15 Gud. 3. Victor. Magnol. Heusing. Beier. Orell. *etiam si.* Deinde, *audent dicere* codd. et edd. ante Ernesti.

Cap. XXV. 1 Bern. 1. *profuturi sunt.* Actutum. *duo præcepta teneant Plat.* Basil. *ut quicquid agant* Victor. *ut quicquid agunt* Goth. Magnol. Lamb. Facciol. *nec dum* Bern. 4. a m. pr. Facciol. Gernh. Beier. *neve dum* Beier. in Addend. *tueantur* Bern. 3. Basil.—2 Bern. 1. 2. 3. Basil. Erf. Victor. Gernh. Beier. Orell. *ad eorum utilitatem.* Mox, *quibus commissa est* Basil.

NOTÆ

[g] *Cleombrotus*] Pausaniæ filius. Is, Lysandro socio ab Epaminonda superato, cum se viribus inferiorem videret, turpe tamen ratus pugnam cum Epaminonda detrectare, cum exercitu cæsus est; fugientes copias ad Spartæ usque mœnia insecutus est Epaminondas. Actum erat de re Spartanorum, nisi Agesilaus ex Ægypto, ubi rem strenue agebat, revocatus esset. Plut. in Pelopida.

[h] *Q. Maximus*] De illa Fabii prudentia addo hæc pauca ex Livio: 'Novam Fabius de Hannibale victoriam commentus est, non pugnare. Hinc ei cognomen novum, et reip. salutare, Cunctator, primo ab æmulis in dedecus impositum, deinde in gloriam versum: per Samnium totum, per Falernos, Gauranosque saltus, sic maceravit Hannibalem, ut qui frangi virtute non poterat, mora comminueretur.' Sunt illi Ennii versus ex Annal. l. XII. teste Macrob. VI. 1.

[i] *Duo præcepta*] Primum habetur Polit. I. et De Rep. I. alterum Polit. IV. et De Leg. IV.

commissa est, gerenda est. Qui autem parti civium[3] consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt, seditionem atque discordiam: ex quo evenit, ut alii populares, alii studiosi optimi cujusque videantur, pauci universorum. 86. Hinc apud Athenienses[k] magnæ discordiæ;[4] in nostra republica non solum seditiones, sed pestifera etiam bella civilia: quæ gravis et fortis civis, et in republica dignus principatu, fugiet, atque oderit; tradetque se totum reipublicæ, neque opes aut potentiam consectabitur: totamque eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. Nec vero criminibus falsis in odium aut invidiam quenquam vocabit: omninoque ita justitiæ honestatique adhæresct,[5] ut, dum ea conservet, quamvis graviter offendat, mortemque oppetat potius, quam deserat illa, quæ dixi. 87. Miserrima est omnino ambitio,[6] honorumque contentio; de qua præclare apud eundem est Platonem:[l] 'Similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius rempublicam administraret, [*p.* 18.] ut si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret.' Idemque præcipit,[7] ut eos adversarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo judicio tueri rempublicam velint; qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellum sine acerbitate[m] dissensio.

quibus commissi, gerenda est Magnol. Manut. Facciol.—3 Bern. 4 omittit *civium.*—4 Bern. 5. Magnol. Manut. *discordiæ ortæ.* Mox, *sed non solum* Bern. 3. *etiam pestifera* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. Victor. *sed etiam bella pestifera* Basil. *etiam* delendum putavit Beier. *civis, in rep.* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *principatu dignus* Victor. *totamque eam tuebitur* Petr. 1568.—5 Bern. 3. *omnino ita j. h. adhærebit.* Actutum, *ut dum eam* Victor. Magnol. Manut. Pearc. *ut eam* Facciol. *quemvis grav.* Bern. 1. Victor. Lamb. *mortem appetat* Basil. Magnol. Manut. *mortemque appetat* Bern. 5. Erf.—6 *Miserrima omnino est ambitio* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. *Miserrima omnino ambitio est* Nonius, Heusing. Beier. *Miserrima est omnino itaque ambitio* Bern. 5. *honorum cont.* Erf. *Platonem est* Bern. 3. *eos facere* Erf. *contendunt* Goth. Gud. 3. Gernh. Schutz. Beier. *remp. administret* codd. aliquot, Magnol. Manut. Gernh. Beier.—7 *Idemque præcepit* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. Græv.

NOTÆ

[k] *Apud Athenienses*] Puta, Cyloniorum; (Plut. in Solone) Diacriorum popularium contra Pediæos, oligarchiæ studiosos; et aliæ τῶν ἐκτημορίων adversus divites, quibus obærati erant; et plebis contra Pisistratum; quas omnes Solon composuit.

[l] *Eundem Platonem*] Polit. VI.

[m] *Sine acerbitate*] Illam Africani Minoris et Metelli Macedonici dis-

88. Nec vero audiendi,[8] qui graviter irascendum inimicis putabunt, idque magnanimi et fortis viri esse censebunt. Nihil enim laudabilius, nihil magno[9] et præclaro viro dignius, placabilitate atque clementia. In liberis vero populis, et in juris[10] æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, et altitudo animi, quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestive accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem et odiosam incidamus. Et tamen ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur, reipublicæ causa, severitas, sine qua administrari civitas non potest. Omnis autem et animadversio[11] et castigatio contumelia vacare debet: neque ad ejus, qui punitur aliquem, aut verbis castigat, sed ad reipublicæ, utilitatem referri. 89. Cavendum est etiam,[12] ne major pœna quam culpa sit; et ne, iisdem de causis, alii plectantur, alii ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet[n][13] ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium et parum; quæ placet Peripateticis; et recte placet, modo ne laudarent

Pearc. *contra ferunt* Bern. 4. Basil.—8 *Nec v. a. sunt* Bern. 3. Basil. Victor. *graviter qui* Nonius, Heusing. Beier. probante Garat. ad Milon. p. 124. Bon. *inimicis irascendum* Bern. 2. 3. 4. Erf. Victor. Heusing. Beier. *putabant . . . censebant* Bern. 5. Basil. Magnol. *putant . . . censent* Gud. 3. Manut. Facciol. —9 *Nihil e. l. tam magno* Bern. 4.—10 Magnol. et Manut. *et juris.* Actutum, *æqualitate* Bern. 4. *etiam facultas* Basil. *est etiam facultas* Bern. 4. Beier. Nobb. *et lenitudo animi* Bern. 3. Facciol. Orell. *et lentitudo animi* conj. Facciol. *aut imprudenter* Bern. 3. 4.—11 *Omnis a. anim.* Bern. 4. *qui punit* Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. *qui puniet* Bern. 3. 5. Basil. *qui puniat* Bern. 4. *aut verbis fatigat* Gud. 2. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—12 *Cavendum etiam* conj. Beier. *ne iisdem causis* Bern. 4.—13 Pearc. *accedit.* Paulo post, *et recte placaret* conj. Walker. probante Heusing. *utiliter* omittit Bern.

NOTÆ

sensionem, acrem quidem, sed innocentem appellat Vell. Paterc. Ab æmulatione virtutis ortam ad graves testatasque inimicitas progressam esse auctor est Val. Max. IV. 1. Cum tamen Scipionem domi suæ necatum audivit Metellus, 'Concurrite,' inquit, 'cives; mœnia urbis nostræ eversa sunt.' Defuncti corpus a quatuor liberis suis efferri voluit, addens non fore, ut postea id officium ab illis viro majori præstari posset. Val. Max.

[n] *Iratus qui accedet*] Sapientis exemplum citra iram punientis, vide apud Gell. l. I. c. ultimo, in Plutarcho servum castigante.

iracundiam, et dicerent utiliter a natura datam. Illa vero omnibus in rebus repudianda est;[14] optandumque, ut ii, qui præsunt reipublicæ, legum similes sint, quæ ad puniendum, non iracundia, sed æquitate, ducuntur.

XXVI. 90. Atque etiam in rebus prosperis, et ad voluntatem[1] nostram fluentibus, superbiam, fastidium, arrogantiamque, magno opere fugiamus. Nam, ut adversas res, sic secundas, immoderate ferre, levitatis est: præclaraque est æquabilitas in omni vita, et idem semper vultus, eademque frons; ut de Socrate,[o] item de C. Lælio, accepimus. Philippum quidem, Macedonum regem, rebus gestis et gloria superatum a filio, facilitate[2] et humanitate video superiorem fuisse.[p] Itaque alter semper magnus,[3] alter sæpe turpissimus fuit: ut recte præcipere videantur, qui monent, ut, quanto superiores simus, tanto nos geramus submissius. Panætius quidem Africanum, auditorem[4] et familiarem suum, solitum, ait, dicere, ut equos,

3.—14 *Illa vero repudianda est in omnibus rebus* Basil. *insuper etiam optandumque, &c.* Bern. 4. *ut hi, qui* Bern. 1. 2.

CAP. XXVI. 1 Bern. 1. 2. 4. *voluptatem.* Mox, *superbiam magno opere, fastidium, arrogantiamque fugiamus* quinque Bern. Basil. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Paulo post, *est æqualitas* Bern. 4. *itemque de, &c.* plurimi codd. et edd. vett. *idemque de, &c.* Bern. 3. *et item . . . idem de, &c.* Bern. 5. *de C. quoque Lælio* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *accipimus* Bern. 4. Erf. Beier.—2 Basil. Magnol. Manut. *facilitate vero.*—3 *Itaque a. magnus semper* Bern. 3. *fuit turpissimus* Bern. 3. *fuit* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. Erf. Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *superiores sumus* Bern. 1. 2. Lamb. Græv. Pearc. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *summissius geramus* Bern. 5. Magnol. Manut.—4 Iidem libri *auditorem Africanum.*

NOTÆ

[o] *Ut de Socrate*] De ea quam præ se ferebat Socrates vultus æquabilitate, diximus Tusc. III. Hunc, uxor Xantippe dicere consueverat, quo vultu egressus esset, eodem semper domum redire.

[p] *Superiorem fuisse*] Quid patrem inter et filium interesset, paucis Justinus. Philippo Alexander successit, et virtute et vitiis major; vivendi ratio utrique diversa. Hic aperta vi, ille artibus bella tractabat: deceptis ille gaudere hostibus, hic palam fusis; prudentior ille consilio, hic animo magnificentior; iram pater dissimulare plerumque et vincere; huic, ubi exarsisset, nec dilatio ultionis nec modus erat. Vini uterque avidus, sed ebrietatis diversa vitia. Pater de convivio in hostem procurrere; filius, non in hostem, sed in suos. Vide Dialog. Luciani Alexandrum inter et Philippum.

propter crebras contentiones præliorum ferocitate exultantes, domitoribus tradere soleant, ut his facilioribus possint uti; sic homines, secundis rebus effrænatos, sibique præfidentes, tanquam in gyrum rationis et doctrinæ duci oportere, ut perspicerent rerum humanarum imbecillitatem, varietatemque fortunæ. 91. Atque, etiam in secundissimis rebus, maxime est utendum consilio amicorum; hisque [5] major etiam, quam ante, tribuenda auctoritas. Iisdemque temporibus [6] cavendum est, ne assentatoribus patefaciamus aures, nec adulari nos sinamus: in quo falli facile est. Tales enim nos esse putamus,[7] ut jure laudemur: ex quo nascuntur innumerabilia peccata; cum homines, inflati opinionibus, turpiter irridentur, et in maximis versantur erroribus. Sed hæc quidem hactenus. 92. [p. 19.] Illud autem [8] sic est judicandum, maximas geri res, et maximi animi, ab iis qui respublicas regant, quod earum administratio latissime pateat, ad plurimosque pertineat: esse autem magni animi, et fuisse, multos etiam in vita otiosa, qui aut investigarent aut conarentur magna quædam, seseque suarum rerum finibus continerent; aut, interjecti inter philosophos et eos qui rempublicam administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludentes ab ejus usu suos;[9] potiusque et amicis impertientes, et reipublicæ, si quando usus esset. Quæ primum bene parta sit,[10] nullo neque turpi quæstu, neque odioso: tum quam plurimis,

Paulo post, *tradere solent* Bern. 4. Lamb. Petr. 1568. Schutz. *ut hiis* Bern. 3. Basil. *varietatem fortunæ* Bern. 3.—5 Bern. 2. 4. Basil. Orell. *iisque.* Actutum, *etiam major* Magnol. Manut. *etiam* omittit Bern. 5. *tribuenda est* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—6 *Iisdem temp.* Victor. *ne adulari* Bern. 5. *neve adulari* Gud. 3. Heusing. Gernh. Beier. *facile est falli* Bern. 4.—7 *Tales e. n. putamus esse* Beier. *T. e. n. esse putemus* Basil. *T. e. nos tunc putamus esse* Victor. Pearc. Paulo post, *et maximis* Bern. 3.—8 *Illud enim* Facciol. *Illud autem . . . amice* suspecta erant eidem Facciol. *et m. a. ab his* Bern. 2. 4. *esse m. a. ab his* Bern. 1. *res maxime ab his* Bern. 3. *qui remp.* Bern. 5. Magnol. Manut. *gerant* Bern. 4. *quod eorum* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *multos et fuisse et in vita* Bern. 3. *seque suarum* Victor. Facciol. *rerum suarum* Basil.—9 Basil. *ab ejus usu suos excludentes.*—10 Bern. 1. 3. 4. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Petr. 1568. Græv. *parata sit.* Actutum, *nulloque turpi* Bern. 5. Magnol. Manut. *nec ullo turpi* Basil. Paulo post, *et nec lubidini* Bern. 4. *quam l. beneficentiæque* Bern. 5. Victor. *pareat* Bern. 1. 2. 3. 4. Ba-

modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parcimonia; nec libidini potius luxuriæque, quam liberalitati et beneficentiæ, pateat. Hæc præscripta[11] servantem licet magnifice, graviter, animoseque vivere, atque etiam simpliciter, fideliter, vitæque hominum amice.

XXVII. 93. Sequitur,[1] ut de una reliqua parte honestatis dicendum sit; in qua verecundia, et quasi quidam ornatus vitæ, temperantia, et modestia, omnisque sedatio perturbationum animi, et rerum modus cernitur. Hoc loco continetur id, quod dici Latine 'decorum' potest: Græce enim[2] πρέπον dicitur. Hujus vis ea est,[3] ut ab honesto non queat separari. Nam, et quod decet, honestum est; et quod honestum est, decet. 94. Qualis autem[4] differentia sit honesti et decori,[q] facilius intelligi quam explanari potest. Quicquid est enim, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas. Itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam et ratione uti, atque oratione prudenter; et agere, quod agas, considerate; omnique in re, quid sit veri,[5] videre et tueri decet: contraque falli, errare, labi, decipi, tam dedecet, quam delirare, et mente esse captum. Et justa omnia decora sunt; injusta contra, ut turpia, sic indecora. Simi-

sil. Erf.—11 *Hæc quemquam præscripta* Bern. 4. *graviter, magnifice* Victor. *et fideliter* Bern. 1. *vitæ hom.* Bern. 5. Heusing. Schutz. Orell. *et vitæ hom.* Victor. Gernh. Beier. *vere hom.* Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. *vere hominibus amici vivere* Bern. 3.

CAP. XXVII. 1 *Sequitur autem* Bern. 3. *ut de illa* Magnol. Manut. *et* ante *quasi* delevit Facciol. *et temperantia* idem Facciol.—2 *Græce autem* Facciol. *πρέπον dicitur decorum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf.—3 *Hujus vis est ea* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *nequeat sep.* Bern. 4. Victor.—4 Bern. 5 omittit *autem.* Actutum, *sit differentia* Basil. *quicquid enim est* Bern. 5. Victor.—5 Codex unus Oxon. Victor. Gernh. Schutz. Beier. *quid sit verum.* Mox, *mente captum esse* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *injusta om-*

NOTÆ

q *Honesti et decori*] Decori et honesti eam esse differentiam puto, ut honesto decorum sit, quod corporis habitudini color est; ut enim illa, si bona sit, colorem bonum gignit, malum si mala; ita honestas decorum parit; est itaque decorum virtutis quasi color quidam.

lis est ratio[6] fortitudinis: quod enim viriliter animoque magno fit, id dignum viro, et decorum videtur: quod contra, id, ut turpe, sic indecorum. 95. Quare pertinet quidem[7] ad omnem honestatem hoc (quod dico) decorum: et ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promtu. Est enim quiddam, idque intelligitur in omni virtute, quod deceat; quod cogitatione magis a virtute potest, quam re, separari. Ut[8] venustas et pulchritudo corporis secerni non potest a valetudine; sic hoc (de quo loquimur) decorum, totum illud quidem est cum virtute confusum; sed mente et cogitatione distinguitur. 96. Est autem ejus descriptio duplex: nam et generale quoddam decorum intelligimus,[9] quod in omni honestate versatur; et aliud, huic subjectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. Atque illud superius sic fere[10] definiri solet: Decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ, in eo, in quo natura ejus a reliquis animantibus differat. Quæ autem pars subjecta[11] generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse velint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio et temperantia appareat, cum specie quadam liberali. XXVIII. 97. Hæc[1] ita intelligi, existimare possumus, ex eo decoro quod poëtæ sequuntur; de quo alio loco plura dici solent. Sed tum[2] servare illud poëtas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, et fit, et dicitur: ut, si Æacus aut Minos[r] diceret,

nia contra Magnol. Manut. Lamb. *injusta vero contra* Basil.—6 *Similis ratio est* Bern. 3. *ut turpe est* Basil.—7 Voc. *quidem* delevit Facciol. Statim, *sit* omittit Petr. 1568. Paulo post, *id quod intelligitur* Victor.—8 *Et ut* Lamb. Petr. 1568. Facciol. *Ut enim* Bern. 1. 4. Magnol. Manut. *est quidem* Victor. *totum quidem illud est* Manut. *illud totum quidem*, omisso *est*, Bern. 5. Magnol. *et cogitatione destinctum* (sic) Bern. 3.—9 Idem cod. *intelligitur*.—10 Basil. omittit *fere*. Mox, *natura ejus reliquis, &c.* Bern. 5. Basil.—11 *Quæ autem subjecta pars* Victor. *velint esse* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier.

CAP. XXVIII. 1 *Hoc* Bern. 4. *Nec* Erf. Magnol. *possumus existimare* quinque Bern. Erf. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *a philosophis possumus existimare* Magnol. Manut.—2 *Sed ut tum* Bern. 2. Erf. *quod deceat*,

NOTÆ

r *Aut Æacus aut Minos*] Jovis uterque filius; Æacus quidem ex Ægina,

[*p.* 20.] Oderint, dum[s] metuant:

aut,

Natis sepulcro[3] ipse est parens:

indecorum videretur; quod eos fuisse justos accepimus. At, Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. Sed poëtæ, quid quemque deceat, ex personâ judicabunt. Nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum.[4] 98. Quocirca poëtæ, in magna varietate personarum, etiam vitiosis quid conveniat, et quid deceat,[5] videbunt: nobis autem cum, a natura, constantiæ, moderationis, temperantiæ, verecundiæ partes datæ sint; cumque eadem natura doceat, non negligere, quemadmodum nos adversus homines geramus; efficitur, ut et illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit, appareat; et hoc, quod spectatur in unoquoque genere virtutis. Ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos, et delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes[6] cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet approbationem eorum quibuscum vivitur, ordine, et constantia, et moderatione dictorum omnium atque factorum. 99. Adhibenda est igitur quædam reverentia adversus homines,[7] et optimi cu-

dicimus Bern. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *dignum sit* Basil. *ut si aut Æacus* Magnol. Manut. *ut si aut ea causa ut* Bern. 2. a m. pr.—3 *Natis sepulcrum* Gud. 2. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Gernh. Beier.—4 Bern. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. *reliquorum.*—5 Bern. 5. *et deceat.* Mox, *itaque tum a natura* Bern. 3. *verecundiæque partes* Bern. 5. a m. sec. *ut illud* in eodem cod. *honestatem omnem* Basil. *ut in unoquoque* Bern. 4.—6 Basil. *partes omnes.* Actutum, *cum* omittit Victor. *et* ante *moderatione* omittunt Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol.—7 Lamb. omittit *adversus homines;* Gud. 3 habet *adversus omnes,* non improbante J. F. Heusing. Mox, *arrogantiæ est* Bern. 5. *etiam* delerunt cum Basil. et uno co-

NOTÆ

Asopi filia; Minos ex Europa, Agenoris. Propter summam æqui observantiam, jus apud inferos dicere crediti sunt.

[s] *Oderint dum*] Dictum Ennii. 'Natis sepulcrum,' ex quo poëta deductum sit, incertum est: dictum certe de Thyeste, qui Tantalum, Plisthenen, Harpagum, filios suos, ab Atreo fratre sibi appositos, comedit. Ennius et Maternus 'Thyestem' scripsere, Attius 'Atreum.'

jusque, et reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est, sed etiam omnino dissoluti. Est autem, quod differat, in hominum ratione habenda,[8] inter justitiam et verecundiam. Justitiæ[9] partes sunt, non violare homines; verecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur vis decori. His igitur expositis, quale sit id, quod decere dicimus, intellectum puto.

100. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primam habet viam,[10] quæ deducit ad convenientiam conservationemque naturæ; quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus: consequemurque et id quod acutum et perspicax natura est, et id quod ad hominum consociationem accommodatum, et id quod vehemens atque forte. Sed maxima vis decori[11] in hac inest parte, de qua disputamus. Neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multò etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt.[12] 101. Duplex est enim[13] vis animorum, atque naturæ: una pars in appetitu posita est (quæ est ὁρμὴ[t] Græce), quæ hominem huc et illuc rapit; altera in ratione, quæ docet et explanat, quid faciendum fugiendumve sit. Ita fit, ut ratio præsit, appetitus obtem-

dice Oxon. Gernh. Beier. Nobb. uncis inclusit Orell.—8 Bern. 4. *in omnem rationem habendam*; Magnol. Manut. *in omni ratione habenda*; Basil. *in omni ratione*, omisso *habenda*. Actutum, *inter verecundiam et justitiam* in eodem codice.—9 *Justitiæ quidem* Basil. *nec offendere* Bern. 4. *vis perspicitur* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Orell.—10 Ita e cod. Erf. edidit Ernesti: *primum habet viam* quinque Bern. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *primam habet vim* Victor. *primum habet vim* Heusing. Schutz. *quæ ducit* Petr. 1568. *quam si sequimur* Bern. 4. et Pearc. *aberrabimus, assequemurque* cum uno codice Facciol. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *aberrabimus, sequemurque* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. *et* omittunt Bern. 4. Basil. *accommodatum est* Bern. 3. Victor. *vehemens est* Basil.—11 Bern. 3. *decoris.*—12 Facciol. *sunt accommodati*, cui hæc *neque enim . . . acc. sunt* suspecta erant.—13 Gud. 1 omittit *enim*, probante Gernh. *atque natura* cod. Groning. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *huc atque illuc* Goth. Basil. Victor. *altera est* Basil. *fugiendumque* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Heusing. *quid fugiendum* Beier. e duobus codd. *sit* omittit Victor. *itaque fit* Basil. *et appetitius* Bern. 3. *appetitius vero* Bern. 5. Magnol. Manut.

NOTÆ

[t] Ὁρμὴ] Vocem explanavimus, De Nat. Deor. lib. II.

peret. XXIX. Omnis autem actio[1] vacare debet temeritate et negligentia; nec vero agere quicquam, cujus non possit causam probabilem reddere. Hæc est enim fere[2] descriptio officii. 102. Efficiendum autem est,[3] ut appetitus rationi obediant, eamque neque præcurrant, nec, propter pigritiam aut ignaviam, deserant; sintque tranquilli, atque omni perturbatione animi careant: ex quo elucebit omnis constantia, omnisque moderatio. Nam qui appetitus longius evagantur, et (tanquam exultantes sive cupiendo sive fugiendo) non satis a ratione retinentur, hi[4] sine dubio finem et modum transeunt: relinquunt enim et abjiciunt obedientiam; nec rationi parent, cui sunt subjecti lege naturæ: a quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpora. Licet ora ipsa[5] cernere iratorum, aut eorum qui aut libidine aliqua aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiunt; quorum omnium vultus, voces, motus, statusque, mutantur. 103. [*p.* 21.] Ex quibus illud intelligitur, (ut ad officii formam revertamur)[6] appetitus omnes contrahendos sedandosque, excitandamque animadversionem et diligentiam, ut ne quid temere ac fortuitu, inconsiderate, negligenterque agamus. Neque enim ita generati a natura sumus,[7] ut ad ludum et jocum facti esse videamur, sed ad severitatem potius, et ad quædam studia graviora atque majora. Ludo autem et joco uti illo quidem licet; sed (sicut somno, et quietibus ceteris) tum, cum gravibus[8] seriisque rebus satisfecerimus. Ipsumque genus jocandi

---

CAP. XXIX. 1 *Omnis autem ratio* Bern. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. *nec agere*, omisso *vero*, Basil. *nec agere debes* Bern. 3. 4. *debet* Bern. 4. a m. sec. *non possis* Bern. 5. Basil. Manut. Lamb. Petr. 1568.—2 *Hæc est fere* Lamb. Hæc omnia, *ita fit, ut ratio . . . . . . descriptio officii*, suspecta sunt Facciolato.—3 *Eff. est autem* Bern. 4. Beier. *præcurrant propter temeritatem* Victor. Facciol. Gernh. Schutz. *neque propter pigr.* Lamb. *animi perturbatione* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. *animi* uncis inclusit Gernh. delerunt Facciol. Beier. Deinde, *omnis ratio constantiæ, omnis mod.* Bern. 4. —4 Bern. 2. 3. 4. Basil. Orell. *ii.* Mox, *transeant* Petr. 1568. *et omnino abjiciunt* Bern. 3. 4. *lege subjecti* Bern. 4.—5 *Licet ipsa ora* Basil.—6 Bern. 3. *redeamus.* Actutum, *omnes appetitus* Erf. *sedandosque esse* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *excitandamque esse* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *ne quid aut temere* Bern. 4. *ac fortuito* Bern. 1. 2. Basil. Erf. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—7 Erf. *sumus a natura.* Mox, *et ad jocum* Gud. 2. 4. Heusing. *videamur: ad severitatem* Bern. 3. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *sed* uncis inclusit Nobb.—8 *Cum*

non profusum, nec immodestum,[9] sed ingenuum et facetum, esse debet. Ut enim pueris non omnem ludendi licentiam[10] damus, sed eam quæ ab honestis actionibus non sit aliena; sic, in ipso joco, aliquod probi ingenii lumen eluceat. 104. Duplex omnino est[11] jocandi genus: unum illiberale, petulans, flagitiosum, obscœnum; alterum, elegans, urbanum, ingeniosum, facetum: quo genere non modo Plautus noster, et Atticorum antiqua comœdia,[u] sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta,[12] ut ea, quæ a sene Catone[x] collecta sunt; quæ vocant ἀποφθέγματα. Facilis igitur est[13] distinctio ingenui et illiberalis joci. Alter est (si tempore[14] fit, ac remisso animo) libero dignus; alter, ne homine quidem,

gravioribus Basil. *severisque reb.* Bern. 4. a m. pr.—9 Bern. 3. *neque immodestum.*—10 Bern. 3. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. *licentiam ludendi.* Statim, *honestatis actionibus* Bern. 1. 2. 3. Erf. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. *honestatis actione* Basil.—11 *Duplex est omnino* Beier. Nobb. *Duplex est enim* Basil. *est* omittunt Bern. 3. 4. *ingeniosum, nobile, facetum* Basil.—12 Bern. 1. a m. sec. *dicta sunt.* Statim, *sunt collecta* Basil. Magnol. Facciol. *quæ vocantur* Erf. Lamb.—13 *Facilis est igitur* Victor. Beier. Orell.—14 *Alter si temp.* Bern. 2. a m. sec. *temperate* Goth. et Bern. 4. a m. pr. *fiat* Bern. 4. Basil. *fit, remisso homine dignus; alter ne libero quidem* e vestigiis cod. Goth. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *fit ut si remisso animo homine dignus* Bern. 2. Erf. Lamb. Petr. 1568. *fit ut si remisso animo homine libero dignus* Bern. 1. *fit ac si remisso animo homine dignus* Basil. *fit et si remisso animo homine dignus* Bern. 3. 4. *fit ac remisso animo homine dignus* Bern. 5. Victor. Græv. *si rerum turpitudo adhibetur aut verb. &c.* Bern. 3. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *si r. turpitudini adhibeatur verb. &c.* Bern. 4. Basil. Victor. *si r. turpitudini verb. adhibeatur*

NOTÆ

[u] *Antiqua comœdia*] Antiquæ comœdiæ princeps fuit Aristophanes, novæ Menander. Antiquæ licentia posteaquam omnibus odiosa fieri cœpit, remedium a legibus petitum est. Vetuit magistratus Atheniensis, ne quis cujusquam famam, aut poëta carmine violaret, aut traduceret actor in theatris. Eo decreto, ex binis partibus, quibus tum comœdia constaret, actu et choro; altera, in qua facetiæ asperiores, sublata prorsus est. Chorus, inquit Horat. 'Turpiter obticuit sublato jure nocendi:' altera comœdiæ pars emendata dupliciter; et quod nemo deinceps perstrictus sit nominatim, et quod, omissis rebus gestis et veris vivorum ac præsentium, fabula primum fingi cœpit, retentis salibus et felle abjecto. Poëtas et antiquæ et novæ comœdiæ recensuimus.

[x] *A sene Catone*] Censorio. Sunt qui eum auctorem velint esse sententiarum quæ sub Catonis nomine circumferuntur. 'Apophthegmata' sunt concisæ sententiæ, verbo breves, pondere graves.

si rerum turpitudini adhibetur verborum obscœnitas.[y] Ludendi etiam est[15] quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatique voluptate, in aliquam turpitudinem delabamur. Suppeditant autem et Campus noster,[z] et studia venandi, honesta exempla ludendi.

XXX. 105. Sed pertinet ad omnem officii quæstionem, semper[1] in promtu habere, quantum natura hominis pecudibus reliquisque belluis antecedat. Illæ nihil[2] sentiunt, nisi voluptatem; ad eamque feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo alitur, et cogitando; semper aliquid aut anquirit, aut agit; videndique et audiendi delectatione ducitur. Quinetiam, si quis est paulo[3] ad voluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere, (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamvis voluptate capiatur, occultat et dissimulat appetitum voluptatis, propter verecundiam. 106. Ex quo intelligitur, corporis voluptatem non satis esse dignam hominis[4] præstantia, eamque contemni et rejici oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat voluptati, diligenter ei tenendum esse ejus fruendæ modum. Itaque victus cultusque corporis ad valetudinem referantur,[5] et ad vires, non

obs. Bern. 5.—15 *Ludendi est etiam* Bern. 3. Beier. Nobb. *Ludendi quidem est quidam, &c.* Bern. 4. *ut ne mimis* codex Lambini, et Heusing. Pro *omnia* Lamb. 1566. habet *ludum*. Tum, *nimis profundamur* Lang. *elatioque* Bern. 2. *elatione et vol.* Bern. 4. *dilabamur* Bern. 5. ei Bern. 4. a m. sec.

Cap. XXX. 1 Bern. 3 omittit *semper*. Mox, *reliquisque bestiis* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—2 *Illæ enim nihil* Magnol. Manut. Pro *omni*, quod abest in Basil. *toto* legitur in Bern. 5. *aut inquirit* Bern. 1. 3. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Facciol. Hæc, *semper a. a. a. a. agit*, suspecta sunt Facciolato. *videndi, audiendi* Basil.—3 Bern. *paulo est*. Actutum, *ad voluptatem* Basil. *modo caveat ne* Bern. 4. *caveat modo ne* Basil. Mox, *ad virtutes erectior* Basil. *occultet et dissimulet* Bern. 5.—4 Basil. *hominis esse dignam*. Statim, *sed si sit quispiam* Basil. *modum ejus fruendæ* Bern. 5. Magnol. Manut.—5 Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. alii codd. et edd. vett. *referatur;*

NOTÆ

y *Obscœnitas*] Dicta, ut ferunt, ab Obscis, Italiæ populis, quibus familiaris fuit usus spurcarum vocum.

z *Campus noster*] Martius dictus, quia Marti dicatus; Tiberinus quoque, propter Tiberis viciniam, ubi nunc templum D. Laurentii. Schola erat militiæ Romanæ: ibi omni genere ludorum armorumque, et quidem veris duplo graviorum, exercebatur juventus Romana, pilis, lapidibus, sagittis, saltu, cursu, &c. Strabo, l. v. De Campo Martio, plura Rosin. l. VI. c. 11.

ad voluptatem. Atque etiam, si considerare volumus, quæ sit in natura excellentia et dignitas, intelligemus, quam sit turpe diffluere luxuria, et delicate ac molliter vivere; quamque honestum, parce, continenter, severe, sobrie.

107. Intelligendum est etiam,[6] duabus quasi nos a natura indutos esse personis; quarum una est communis, ex eo quod omnes participes sumus rationis, præstantiæque ejus, qua antecellimus bestiis, a qua omne honestum decorumque trahitur, ex quo ratio inveniendi officii exquiritur; altera autem, quæ proprie singulis est tributa. Ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim videmus[7] velocitate ad cursum, [p. 22.] alios viribus ad luctandum valere; itemque in formis aliis dignitatem inesse, aliis venustatem), sic in animis existunt etiam majores varietates. 108. Erat[8] in L. Crasso[a] et in L. Philippo[b] multus lepos; major etiam, magisque de industria, in C.

et sic Orell. *si cons. volemus* Bern. 1. 4. Victor. Petr. 1568. Orell. *si c. vellemus* Bern. 3. *in natura hominis* Bern. 1. 2. 3. Gernh. Beier. Orell. *intelligimus* Bern. 5. Hensing. Schutz. Deinde, *severe, sobrieque* Goth. Magnol. Manut.—6 *Int. etiam est* Bern. 1. 2. 3. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Hensing. *Int. est autem etiam* Gud. 3. unde Beier. edidit *Int. est autem.* Actutum, *duabus nos quasi a natura* Basil. *communis est* quinque Bern. Erf. Victor. *est* omittit Basil. *sumus omnes participes* Bern. 4. Paulo post, *trahitur, ex quo* e Goth. dedit Ernesti: ceteri omnes habent *trahitur, et ex qua.* Tum, *inv. officium* Erf. *est attributa* Bern. 4. Victor. Facciol. Gernh. Beier.—7 Bern. 2. 3. 4. Erf. Hensing. Schutz. Beier. Orell. *alios videmus.* Mox, *item in formis* Bern. 5. Basil. *in aliis venust.* Victor. *sic et in animis* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. *majores etiam* Bern. 1. 2. 3. Basil. Erf. Victor. Pearc. Hensing. Schutz. Beier. *in animis etiam existunt majores var.* Bern. 4.—8 *Erat enim* Erf. *in L. Crasso, in L. Philippo* Bern. 2. Basil. Erf. Petr. 1568. Hensing. *in L. Crasso et L. Phil.* Bern. 1. Lamb. *in L. Crasso, L. Ph.* Bern. 3.

NOTÆ

[a] *L. Crasso*] Qui Orator cognominatus est, et a Tullio in lib. De Orat. disputans inducitur. Mariana clade una cum filio trucidatus est. Natus est an. 613. Huic Quintilianus non urbanum leporem, sed παῤῥησίαν, Tacitus gravitatem tribuit.

[b] *L. Philippo*] E gente Marcia, partim patricia, partim plebeia; viro adeo diserto, ut cum ad dicendum surgeret, quid dicturus esset, nesciret. Cos. 662. causam senatus suscepit adversus M. Livium Drusum, leges agrariam, frumentariam, et de civitate sociis danda, promulgantem; qui quidem ita exarsit, ut Philippum consulem, faucibus apprehensum, nonnisi sanguine conspersum, dimiserit.

Cæsare,[c] L. F.; at iisdem temporibus in M. Scauro,[d] et in M. Druso[e] adolescente, singularis severitas; in C. Lælio multa hilaritas; in ejus familiari Scipione ambitio major, vita tristior. De Græcis autem, dulcem et facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione[9] simulatorem, quem εἴρωνα[f] Græci nominaverunt, Socratem accepimus: contra, Pythagoram et Periclem[g] summam auctoritatem consecutos, sine ulla hilaritate. Callidum Hannibalem,[h] ex Pœnorum, ex nostris ducibus, Q. Maximum[10] accepimus, facile celare, tacere, dissimulare, insidiari, præcipere hostium consilia. In quo genere Græci Themistoclem[11] et

Mox, *in M. Scauro et in Druso* Bern. 5. *in Lælio* Bern. 4.—9 Magnol. Manut. Lamb. 1566. *ratione.* Actutum, *dissimulatorem* Lamb. in lemmate annot. probante J. M. Heusing. *Græci nominarunt* Bern. 1. 2. 4. Basil. Lamb. *Periclen* Bern. 3. 4.—10 *Q. Fabium Maximum* Victor. *tacere, celare* Bern. 3. *præripere* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Magnol. Manut. Petr. Facciol.—11 *Themistoclen* Bern. 3. Beier. *Themistoclem Atheniensem* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *ejus*

NOTÆ

[c] *C. Cæsare*] Ille est C. Cæsar, poëta et orator, urbanitate et lepore conditus, de quo multa Cic. in Bruto. Hospitis Etrusci proditione Marii jussu occisus. Frater L. Cæsaris, consulatu an. 663. censura, et bellica laude sociali bello conspicui: ex eadem quidem gente cum Julio Cæsare, dictatore, sed familia diversa.

[d] *M. Scauro*] E gente Æmilia. Consulatu an. 638. triumpho de Liguribus, censura, clarus fuit, qua nobilem Viam Flaminiam stravit. Diu princeps senatus in urbe, si quis unquam civis, potuit plurimum. Severitatis ejus argumento est, quod filius ejus, qui stationem Cimbrorum metu deseruerat, objurgatus a patre paulo durius, mortem sibi conscivit.

[e] *M. Druso*] Qui belli socialis causa fuit: de illo, de Lælio, et Scipione Africano Majore, abunde in lib. De Amic.

[f] Εἴρωνα] Irrisorem sonat: ita cognominatus Socrates, vel quod potentes derideret; vel quod imperitum ageret, et admirari se aliena omnia fingeret; vel quod faceto semper dicendi genere usus dicitur. Hinc apud Platonem, lepidam passim et subhilarem personam agit. Ironiam quoque Socrati familiarem fuisse meminit Cic. in Bruto.

[g] *Pythagoram et Periclem*] Quanta esset Pythagoræ auctoritas fidem facit solenne illud, 'Ipse dixit.' Periclis vero eloquentia fuit ejusmodi, ut Athenarum tyrannidem, quam Pisistratus armis, ipse arte dicendi obtinuerit, et urbanis eodem tempore bellicisque rebus annos 40. præfuerit. Val. Max. VIII. 9.

[h] *Callidum Hannibalem*] Illius calliditatis specimen est, quod Val. Max. VII. 3. refert. Ut Fabium Romanis suspectum redderet, vastatis totius Italiæ agris, fundo Fabii solius parcere voluit. Fabius, ut dolum repelleret, agrum pro redimendis captivis vendidit. Plura Val. Max. VII. 4.

Pheræum[i] Jasonem ceteris anteponunt: inprimisque versutum et callidum factum Solonis,[k] qui, quo et tutior vita ejus esset, et plus aliquando reipublicæ prodesset, furere se simulavit. 109. Sunt his alii [12] multum dispares, simplices et aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex insidiis agendum putant, veritatis cultores, fraudis inimici: itemque alii, qui quidvis perpetiantur, cuivis deserviant, dum, quod velint, consequantur; ut Sullæ[l] M. Crassum[m] videbamus; (quo in genere versutissimum et patientissimum Lacedæmonium Lysandrum[n] accepimus, contraque Callicratidam,[13]

vita Bern. 4. Basil. Erf. *ejus vita foret* Bern. 3. *aliquando* dedit Ernesti e Goth. *aliquanto* habent ceteri. Deinde, *furere simulavit* e Pal. 1. et Venet. 1498. legendum putavit Beier. in Addend.—12 *Sunt hiis alii* Bern. 3. *Sunt alii hiis* Basil. *nihil de occulto* Bern. 5. *nihil de insidiis* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Erf. Victor. Hensing. Beier. Orell. *item alii* Basil. Lamb. Petr. 1568. *qui* omittit Bern. 4. Deinde, *ut Sullam et M. Crassum* codd. et edd. ante Græv.—13 *Callicratidan* Bern. 1. *Callicratidem* Bern. 5. Victor. *classis* quinque Bern.

NOTÆ

[i] *Themistoclem et Pheræum*] De Pheræo Jasone vide mythologos. De Themistoclis artibus multa Plut. Iis, 1. inducit Athenienses, terra hostibus impares, mari ut pugnarent, clypeoque, sicut tunc dici solitum, civibus extorto, populum remo alligavit, unde et barbaros reprimere et Græciæ jura dare cœpit: 2. laborantibus difficultate rei pecuniariæ Athenis ad belli sumtus, simulavit in æde Minervæ desiderari ægidem, et specie quærentis omnia excutiens, immensam vim pecuniæ abditam protulit: 3. structo astu per Sicinium, quemdam e Persis captivum, Xerxis classem ad Salaminam fudit; victum ad sua redire ocyus coëgit, simulans Athenienses cogitare intercidere pontem, quo uno Xerxes recipere se posset.

[k] *Factum Solonis*] Cum Megarenses inter et Athenienses armis diu magna utrimque clade dimicatum est de possessione Salaminæ, patriæ Solonis, apud Athenas pœna capitis decreta, si quis de repetenda insula ageret. Solon, simulata dementia, habitu deformi, bacchantis more, in forum prorumpit, poëma, centum constans versibus, quod 'Salamis' inscribebatur, teste Laërtio, recitat, animosque ita concitat, ut, bello confestim decreto, insula capta sit. Justin. II. 7.

[l] *Sullæ*] 1. Petita prætura, repulsam passus, largitionibus servilibusque blanditiis plebis animos sic flexit, ut die postera, habitis iterum comitiis, quod negatum fuerat, concessum sit. 2. In tumultu, quem P. Sulpicius concitaverat, occisis aliquibus suorum, multa serviliter et abjecte fecit, ut animos contra Marium exasperaret. Ita Plut.

[m] *Crassum*] Divitem, de cujus sordida avaritia dictum alibi. Carpi hic opinor, non avaritiam, sed officia apud Cæsarem, quibus Ciceronem inimicum perdere voluit.

[n] *Lysandrum*] Magnas quas cum Agesilao gerebat inimicitias ita dis-

qui præfectus classi proximus post Lysandrum fuit) itemque in sermonibus, alium, quamvis præpotens sit, efficere, ut unus de multis esse videatur: quod in Catulo,[o] et in patre, et in filio, idemque in Q. Mucio Mancia,[p] vidimus. Audivi [14] ex majoribus natu, hoc idem fuisse in P. Scipione Nasica:[q] contraque, patrem ejus, illum, qui Ti. Gracchi conatus perditos vindicavit, nullam comitatem habuisse sermonis: ne Xenocratem[r] quidem, severissimum philosophorum, ob eamque rem ipsam magnum clarumque fuisse. Innumerabiles aliæ dissimilitudines sunt naturæ

Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. Heusing. Beier. Nobb. Orell. *item et in serm.* Bern. 4. *alium quem, quamvis* e Gud. 2. Heusing. Gernh. Orell. *alium quemque, quamvis* quinque Bern. Erf. Victor. Græv. Pearc. *alium aliquem, quamvis* Lamb. *aliquem, quamvis* de Pearcii conj. Beier. *alium quidem videmus, quamvis* Magnol. Manut. Petr. 1568. *alium quemque accepimus, quamvis* Bern. 5. Basil. *efficere tamen* Bern. 4. *esse* omittit Bern. 5. *et in patre et filio* Bern. 1. Bern. 4. a m. pr. *et patre et filio* Bern. 3. Bern. 4. a m. sec. *itemque in* plurimi codd. et edd. etiam Orell. *itemque et in* Victor. *idemque et in* Bern. 5. Magnol. Manut. Pro *Mancia*, Victor. Magnol. Manut. habent *Mancino;* Bern. 2. 3. Basil. *Mantia.*—14 *Audivi et* Bern. 5. Magnol. Manut. *contra patrem* Gud. 3. Paulo post, *nec Xenocratem* Bern. 3. 4. Erf. *nec non Xen.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *ne* omittunt Goth. Gernh. Beier. uncis incluserunt Nobb. Orell. Deinde, *et clarum* Bern. 3. 4. Erf. Guelf. omnes, Victor. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. Nobb. *et præclarum* Basil.

NOTÆ

simulavit, ut ne odisse quidem videretur, donec, maturis rebus, concitatis Lacedæmoniis, Agesilaum in exilium pepulit.

[o] *In Catulo*] Pater C. Marii in consulatu collega fuit an. 651. Proconsul Cimbros ad internecionem delevit. In dissensione civili candentium carbonum vapore exstinctus est. Filius, cum M. Lepido cos. an. 675. collegam, acta Sullæ rescindere conantem, et vicit ad urbem, et victum Italia expulit; et aliquanto post censor Capitolium dedicavit. De patre dictum est, De Nat. Deor. l. I.

[p] *Mancia*] Locum esse mendosum credimus; Mancia enim, licet cognomen Romanum sit, non tamen Muciæ, sed Helviæ gentis. Hinc aliqui legunt *Mancino*, aut *Numantio*, utrumque prave; Muciæ enim genti nullum tale cognomen fuit. Vocem prorsus expungi placet, locumque intelligi de Q. Mucio Scævola, qui in Bruto dicitur, enucleate quidem et polite locutus, at non ea vi et copia quam genus illud judicii, et causæ postularet magnitudo.

[q] *Nasica*] Qui, 'Corculum' appellatus, semel atque iterum consul, imperatoris nomen a militibus, honorem triumphi a senatu oblatum repudiavit; censoria dignitate insignis, juris scientia consultissimus. Plura Rutilius in ejus Vita.

[r] *Xenocratem*] Qui, quod ore semper tetrico severoque esset, moneri a Platone magistro soleret, ut Gratiis sacrificaret. Plura Val. Max. IV. 3.

morumque, minime tamen vituperandorum. XXXI. 110. Admodum autem tenenda [1] sunt sua cuique, non vitiosa, sed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur. Sic enim est faciendum,[2] ut, contra universam naturam, nihil contendamus; ea tamen conservata, propriam naturam sequamur; ut, etiam si sint alia graviora atque meliora, tamen nos studia nostra nostræ naturæ regula metiamur: neque enim attinet repugnare naturæ,[3] nec quicquam sequi, quod assequi nequeas. Ex quo magis emergit, quale sit decorum illud, ideo, quia nihil decet invita (ut aiunt) Minerva;[4] id est, adversante et repugnante natura. 111. Omnino si quicquam est decorum, nihil est profecto magis, quam æquabilitas [5] universæ vitæ, tum singularum actionum; quam conservare non possis, si, aliorum naturam imitans, omittas tuam. Ut enim sermone eo debemus uti,[6] qui notus est nobis, ne, ut quidam, Græca verba [s] inculcantes, jure optimo irrideamur; sic, in actiones omnemque vitam, nullam discrepantiam conferre debemus. 112. Atque hæc differentia naturarum tantam habet vim, ut nonnunquam mortem sibi ipse [7] consciscere alius debeat, alius in eadem causa non debeat.

Cap. xxxi. 1 Magnol. Manut. Facciol. *tuenda*. Mox, *sed tantum propria* codex unus Oxon. Basil. Goth. Petr. 1568.—2 *Sic enim faciendum* codex unus Oxon. Beier. *naturam universam* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *propriam nostram seq.* Erf. *propriam seq.* omisso *naturam*, Basil. Victor. *consequamur* Bern. 5. *ut eam etiam* Bern. 2. *metiora atque graviora* Victor. *nos studia nostra naturæ* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Facciol. Heusing. *nos studia nostræ naturæ* Bern. 5. Pearc. *nos studia nostri regula* Bern. 4. *nos studii nostri regula* Basil. *nos ad studia nostra naturæ regulam* Bern. 2. *nos studia nostra naturæ regulam* Bern. 3.—3 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. alii codd. Heusing. Orell. *naturæ repugnare;* Bern. 5. Magnol. Manut. *naturæ attinet repugnare*. Deinde, *non queas assequi* Basil. *assequi non queas* Bern. 2. 3. 4. Erf. Victor. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell.—4 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Lamb. Petr. 1568. Orell. *invita Minerva, ut aiunt*.—5 Petr. 1568. *æqualitas*. Actutum, *cum universæ* Lamb. *naturam imiteris* Magnol. Manut. Lamb. Facciol.—6 Basil. *uti debemus*. Actutum, *qui natus* edd. quædam vett. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. improbante Orell. *rideamur* Bern. 2. 3. 5. Erf. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell.—7 Victor. *sibi ipsi;* Magnol. *sibi ipsi aliquis consc.* Bern. 5. *sibi ipse aliquis consc.* Manut. *sibi ipsi alius consc.* Statim, *debeat aliquis* Basil. *aliquis debeat* Beier. *in eadem causa* omittit Bern. 1. *alius in eadem causa non debeat* omittunt Bern. 2. 4.

NOTÆ

[s] *Græca verba*] Qualis fuit Albucius.

Num[8] enim alia in causa M. Cato[t] fuit, alia ceteri, qui se in Africa Cæsari tradiderunt? Atqui[9] ceteris forsitan vitio datum esset, si se interemissent, propterea quod eorum vita lenior, et mores fuerant faciliores: [*p.* 23.] Catoni autem cum incredibilem tribuisset natura gravitatem, eamque ipse perpetua constantia roboravisset, semperque in proposito susceptoque consilio permansisset, moriendum potius, quam tyranni vultus aspiciendus fuit. 113. Quam multa passus est Ulysses[10] in illo errore diuturno, cum et mulieribus (si Circe et Calypso[u] mulieres appellandæ sunt) inserviret, et in omni sermone omnibus affabilem se esse vellet! Domi vero etiam[11] contumelias servorum ancillarumque pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat,[x] perveniret. At Ajax (quo animo traditur) millies oppetere mortem,[12] quam illa perpeti, maluisset. Quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisque habeat sui; eaque[13] moderari, nec velle experiri, quam se aliena deceant.

5. Erf. Magnol.—8 *Non* Bern. 3. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Billerbeck. *in alia causa* Erf. *in alia ceteri* Bern. 5. Gud. 2. Gernh.—9 *Atque* Bern. 4. *Atque autem* Bern. *lenior eorum vita* Bern. 2. 3. 4. Erf. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *Catoni cum incred.* Bern. 1. 3. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Beier. Orell. *Catoni enim incred.* Erf. *Catoni ai incredulam* Bern. 2. *roborasset* codd. aliquot, Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. *aspiciendum fuit* Bern. 5. Gud. 2. Heusing. Gernh. *aspiciendus erat* Victor.—10 *Ulysses* edd. ante Heusing. *cum mulieribus* Basil. *et cum mulieribus* Petr. 1568. *C. et C. mulieres fuerunt* Bern. 3. *affabilem et jucundum* Bern. 3. 5. Victor. Græv. Pearc. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *esse se* Bern. 1. 2. 4. Erf. Lamb. Petr. 1568.—11 *Domi vero et* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. *Domi etiam* cum duobus codd. Heusing. et Beier. Mox, *veniret* Bern. 1. 2. 4. Basil. Erf. Victor. Heusing. Gernh. *ut ad id, quod cupiebat, aliquando perveniret* Lamb.—12 Gud. 2. Heusing. Beier. *mortem potius.* Mox, *perpeti ab alio* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut.—13 Petr. 1568. *habeat suum, idque.* Statim, *maxime* omittunt Manut. Lamb. *suum maxime* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol.—

NOTÆ

[t] *M. Cato*] Uticensis, quem libertati patriæ superesse non decebat, cum tam acrem libertatis vindicem se gessisset. De deditione exercitus in manus Cæsaris, plura Livius.

[u] *Circe et Calypso*] Insignes veneficæ; illa Solis et Perses, hæc Atlantis et unius e Nereidibus filia. De Circe, multa mythologi.

[x] *Id quod cupiebat*] Cum dolos procorum Penelopen uxorem et Telemachum filium corrumpere tentantium audivisset, mendici habitu domum rediit: multa a servis procisque contumeliose passus, omnes demum ultus est. Homer. Odyss. Dictys Cret. sect. 6.

Id enim maxime quemque decet, quod est cujusque maxime suum. 114. Suum [14] igitur quisque noscat ingenium; acremque se et bonorum et vitiorum suorum judicem præbeat; ne scenici plus, quam nos, videantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas, fabulas eligunt: qui voce freti sunt, Epigonos,[y] Medumque;[z] qui gestu, Menalippam,[a] Clytæmnestram; semper Rupilius,[b] quem ego memini, Antiopam: non sæpe Æsopus Ajacem. Ergo histrio hoc videbit in scena, non videbit [15] vir sapiens in vita? Ad quas igitur res aptissimi erimus, in iis [16] potissimum elaborabimus. Sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenii non erunt; omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea, si non decore, at quam minimum indecore, facere possimus. Nec tam [17] est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sint, sequamur, quam ut vitia fugiamus. XXXII. 115. Ac duabus iis [1] personis, quas

14 *Suum* omittunt Bern. 2. 3. 4. Erf. *quisque igitur* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Erf. Heusing. Gernh. Beier. *et vitiorum et bonorum* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Paulo post, *qui enim voce* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *qui voci* Bern. 1. *Medeamque* Bern. 4. Magnol. Manut. Lamb. *Melanippam* Bern. 5. Gud. 1. Beier. *Rutilius* Bern. 5. Victor. Pearc.—15 Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *quod non videbit.* Actutum, *sapiens vir* quinque Bern. Erf. Victor. *vir* omittunt Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier.—16 Bern. 4. Magnol. Lamb. *in his.* Mox, *si aliquando* Bern. 4. *nos nec ad ea* Basil. *minime indecore* codd. et edd. ante Manut. item Heusing. Gernh. Beier. Orell. *si non optime, at non indecore* Bern. 3. Anem.—17 *Nec tamen* Bern. 2. 5. Erf. *Nec est tamen enitendum tam* Basil. *data non sunt* codd. aliquot, Magnol. Manut. *quæ data non sint* Petr. 1568. *quæ non sunt data* Bern. 3. *assequamur* Bern. 3. Gernh. Beier. *consequamur* Anem.

CAP. XXXII. 1 *Ac d. his* Bern. 2. 4. Magnol. Manut. *quas modo dixi* Basil.

NOTÆ

[y] *Epigonos*] Tragœdiam Euripidis, quæ, quia Thebarum expugnationem et direptionem exhibet, in qua clamor esse solet, strenuis vocibus opus est.

[z] *Medumque* [*Medeamque*] Est ea quoque tragœdia Euripidis. Periit Medea Ennii, Pacuvii, Accii, Nasonis, Materni Galli.

[a] *Menalippam*] Accii tragœdiam. Menalippa fuit soror Antiopæ, Amazonum reginæ: gravida ad Metabum deportata, Bœotum in vinculis peperit. Fabula hæc sic ab Accio tractata erat, ut gestu magis quam voce opus esset. Clytæmnestra vel Pacuvii vel Euripidis fabula fuit.

[b] *Rupilius*] Histrio, uti et Æsopus: uterque Ciceroni perfamiliaris. Æsopus ex arte sua ducenties sestertium filio reliquit.

supra dixi, tertia adjungitur, quam casus aliqui aut tempus imponit; quarta etiam, quam nobismet ipsi judicio nostro accommodamus. Nam regna, imperia, nobilitates, honores, divitiæ, opes, eaque quæ sunt his [2] contraria, in casu sita, temporibus gubernantur. Ipsi autem gerere quam personam [3] velimus, a nostra voluntate proficiscitur. Itaque se alii ad philosophiam, alii ad jus civile, alii ad eloquentiam, applicant: ipsarumque virtutum in alia alius mavult excellere. 116. Quorum vero patres aut majores aliqua gloria [4] præstiterunt, ii student plerumque eodem in genere laudis excellere; ut Q. Mucius,[c] P. F. in jure civili; Pauli filius Africanus [d] in re militari. Quidam autem, ad eas laudes quas a patribus acceperunt, addunt aliquam suam: [5] ut hic idem Africanus eloquentia cumulavit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus,[e] Cononis [f] filius, qui, cum belli laude non inferior fuisset quam

quas supra diximus Bern. 3. *quam casus aliquis* plurimi codd. et edd. vett. *q. c. alicui* conj. Olshausen. *vel tempus* Magnol. Manut. Lamb. Græv. Facciol. *nobismet ipsis* Bern. 3. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Facciol. *accommodabimus* Bern. 5. Magnol. Manut.—2 Bern. 4 omittit *his*.—3 *Ipsi autem quam personam gerere* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *Ipsi a. quam gerere pers.* Facciol. Mox, *applicant* omittit Basil.—4 Magnol. Manut. *in aliqua gloria*. Statim, *hi student* Victor. *eorum in genere* Bern. 1. 2. Basil. *eorum plerique hii in hoc genere laudis student excellere* Bern. 5. et sic Magnol. Manut. Facciol. nisi quod *hii* omittunt. Tum, *et Pauli filius* Bern. 3.—5 Basil. *suam aliquam*. Paulo post, *laude belli n. i. quam pater fuisset* in eodem

NOTÆ

[c] *Q. Mucius*] Scævola, cognomento Pontifex, L. Crassi oratoris, tum in prætura, tum in consulatu, collega: pater ejus Publius cos. fuit an. 620. quo Tib. Gracchus cæsus est, et aliquanto post pontifex maximus. Plura Bernardin. Rutilius de utroque.

[d] *Africanus*] Minor, de quo sæpe.

[e] *Timotheus*] Dux Atheniensium, bello fortunatissimus; ideo ab æmulis in tabula depictus est dormiens, Fortuna, dum ipse dormit, circumdante retia urbibus hostium. Isocrati, magistro suo, æneam statuam erexit.

[f] *Cononis*] Fuso a Lacedæmoniis Alcibiadi, et in voluntarium, populi metu, exilium profecto, Cononem Athenienses substituerunt, qui rem primum infeliciter gessit, amissis in Asia per Alcibiadis imprudentiam fortissimis quibusque, quare Cypro et ipse exulavit. Mox Persarum copiis præfectus, non tam Persis quam patriæ studens, multa fortiter egit: et sicut, afflictis Atheniensium rebus, auctor amissæ dominationis fuerat, sic idem habitus est redditæ; patriamque vincendo recepit quam victus amiserat, eo speciosius, quod ne ipsorum quidem Atheniensium, sed

pater, ad eam laudem, doctrinæ et ingenii gloriam adjecit. Fit autem interdum, ut nonnulli, omissa imitatione majorum, suum quoddam [6] institutum consequantur: maximeque in eo plerumque elaborant ii, qui magna sibi proponunt, obscuris orti majoribus. **117.** Hæc igitur omnia, cum quærimus, quid deceat, complecti animo et cogitatione debemus. Inprimis autem constituendum est, quos nos et quales esse velimus, et in quo genere vitæ: quæ deliberatio est omnium difficillima. Ineunte enim adolescentia, cum est [7] maxima imbecillitas consilii, tum id sibi quisque genus ætatis degendæ constituit, quod maxime adamavit: itaque ante implicatur aliquo certo genere cursuque vivendi, quam potuit, quod [8] optimum esset, judicare. [*p.* 24.] 118. Nam, quod Herculem [9] Prodicium dicunt [g] (ut est apud Xenophontem) cum primum pubesceret (quod tempus a natura, ad deligendum, quam quisque viam vivendi sit ingressurus, datum est) exisse in solitudinem, atque ibi sedentem, diu secum multumque dubitasse, cum duas cerneret vias, unam Voluptatis, alteram Virtutis, utram ingredi melius esset; hoc Herculi, Jovis satu edito, [10] potuit fortasse contingere: nobis non item, qui imitamur, quos cuique visum est, atque ad eorum studia institutaque impellimur. Plerique autem, [11] parentium præ-

cod.—6 Bern. 4. *quidem.* Mox, *sequantur* Bern. 3. et al. ap. Facciol. *obscuris orti parentibus* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb.—7 Magnol. Manut. *cum inest:* Bern. 5. Victor. *cui inest.* Actutum, *maxime* Basil. *tunc id sibi* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb.—8 Bern. 1. Victor. Pearc. *quid.*—9 *Namque Herc.* Bern. 1. 2. 5. Erf. Victor. *Prodicus dicit* Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *prodigum dicit* Bern. 2. 3. Erf. *Herculem dicit,* superscr. *Socrates,* Bern. 1. *ut apud Xen.* Bern. 4. *tum cum primum* Lamb. *ad eligendum* Bern. 1. 4. Basil. *vivendi viam* Victor. *est datum* Basil.—10 *Jovis sato vel edito* Basil. *Jovis sato,* omisso *edito,* Bern. 4. 5. *nobis non idem* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Victor. *idem non contigit* Bern. 4.—11 *Plerumque autem* Bern. 2. 3. 5. alii codd.

NOTÆ

alieni imperii, viribus dimicaret, gloriamque diversis artibus, quam priores civitatis suæ duces, consecutus est; quippe illi vincendo Persas, patriam defenderant; ipse Persas victores faciendo, patriam restituit. Justin. VI. 4.

g *Prodicium dicunt* [*Prodicus dicit*] Socratis magister: locus Xenophontis est, Mem. lib. II. Prodici commeatum imitatus est Lucianus, qui Statuariam fingit et Pædiam sibi apparuisse, et utramque ad sui studia pertrahere conatam esse.

ceptis imbuti, ad eorum consuetudinem moremque deducimur: alii multitudinis judicio feruntur; quæque majori parti pulcherrima videntur, ea maxime exoptant: nonnulli tamen, sive felicitate quadam, sive bonitate naturæ, sive parentium disciplina, rectam vitæ secuti sunt viam. XXXIII. 119. Illud autem rarum maxime[1] genus est eorum, qui, aut excellentis ingenii magnitudine, aut præclara eruditione atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum vitæ cursum sequi vellent: in qua deliberatione, ad suam cujusque naturam consilium est omne revocandum. Nam, cum, in omnibus quæ aguntur, ex eo modo quo quisque[2] natus est, (ut supra dictum est) quid deceat, exquirimus; tum in tota vita constituenda, multo est cura major adhibenda, ut constare in vitæ perpetuitate possimus nobismetipsis, nec in ullo officio claudicare. 120. Ad hanc autem rationem, quoniam[3] maximam vim natura habet, fortuna proximam; utriusque omnino ratio habenda est in deligendo genere vitæ; sed naturæ magis: multo enim et firmior est, et constantior; ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis,

edd. vett. Heusing. Beier. Orell. *parentum* Bern. 3. 5. Basil. Erf. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *moresque* Nonius, Petr. 1568. Facciol. Paulo post, *ea* omittunt Bern. 1. 2. *maxime optant* e Nonio Heusing. *sive parentum* Bern. 3. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.

CAP. XXXIII. 1 *Illud autem maxime rarum* codd. omnes, et edd. ante Ernesti. *genus* deest in Bern. 1. a m. pr. *est* omittunt Magnol. Manut. *aut excellenti* codd. aliquot; *aut excellente* quinque Bern. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. *utriusque rei ornatu* Bern. 4. *spatium etiam delib.* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. *habuerint* Bern. 5. *qua in delib.* cod. Lubec. Schutz. Beier. Nobb.—2 Bern. 2. 3. 4. Petr. 1568. Gernh. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *quo modo quisque;* Lamb. *quo quisque modo;* Bern. 1 omittit *modo.* Heusing. Schutz. Beier. *est natus;* Bern. 4. *nactus est;* unde Facciol. *quam quisque est nactus.* Mox, *multo est ei rei cura major adhibenda* Græv. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *multo est rei cura m. a.* Bern. 2. 3. 4. 5. Magnol. *multo est rei major cura a.* Basil. *multo est major rei cura a.* Victor. Pearc. *multo est ejus rei cura m. a.* Manut. *multo est hujus rei cura m. a.* Lamb. *multo est ejus rei cura adh. major* Petr. 1568. *perpetuitate vitæ* Bern. 1. 2. 3. 4. Schutz. Beier. *nobismet ipsi* Lamb. Petr. 1568. Pearc. *in nullo* Bern. 1.—3 Bern. 1. a m. pr. *quando;* Bern. 2. *quo.* Mox, *habet natura* Basil. *utrique omnino* Bern. 5. *ratio adhibenda omnino est* Basil. *habenda ratio est* Bern. 1. 2. 3. 4. Erf. edd. vett. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *magis naturæ* Basil. *enim firmior est* Bern. 4. *ut fortuna nonnunquam ipsa, mortalis* Bern. 1. 5. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell.—

cum immortali natura pugnare videatur. Qui igitur ad naturæ suæ [4] non vitiosæ genus consilium vivendi omne contulerit, is constantiam teneat (id enim maxime decet), nisi forte se intellexerit errasse in deligendo genere vitæ. Quod si acciderit (potest autem [5] accidere), facienda morum institutorumque mutatio est. Eam [6] mutationem, si tempora adjuvabunt, facilius commodiusque faciemus: sin minus, sensim erit pedetentimque facienda; ut amicitias, quæ minus delectent, et minus probentur, magis decere censent sapientes sensim dissuere, quam repente præcidere. 121. Commutato autem genere vitæ, omni ratione curandum est, ut id bono consilio fecisse videamur. Sed, quoniam paulo ante dictum est, imitandos esse majores; primum illud exceptum sit, ne vitia sint imitanda; deinde, si natura non feret [7] ut quædam imitari possint (ut superioris Africani filius, qui hunc Paulo natum adoptavit, propter infirmitatem valetudinis non tam potuit patris similis esse, quam ille fuerat sui); si igitur non poterit sive causas defensitare, sive populum concionibus tenere, sive bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erunt in ipsius potestate, justitiam, fidem, liberalitatem, modestiam, temperantiam, quo minus ab eo id, quod desit, requiratur. Optima autem hæreditas a patribus traditur liberis, omnique patrimonio præstantior, gloria virtutis, rerumque gestarum; cui dedecori esse, nefas et impium [8] judicandum est.

4 Bern. 1 omittit *suæ*. Bern. 2. a m. pr. omittit *non vitiosæ*. Pro *vivendi* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. habent *vitæ*. Tum, *id eum* Bern. 3. *se errasse intellexerit* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *intellexerit se errasse* Petr. 1568. *vitæ genere* Basil.—5 Basil. *enim;* Bern. *etiam.*—6 *Eam igitur* Basil. Magnol. Manut. Lamb. *Eamque igitur* Bern. 5. *si t. juvabunt* Bern. 4. *si minus* Bern. 5. *erit* omittit Bern. 3. *faciundum* Goth. Petr. 1568. *s. p. facienda erit* Basil. *magisque decere* Bern. 5. *sensim diluere* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. *quam præcidere repente* Basil.—7 Bern. 2. 4. 5. Basil. *ferret*. Statim, *imitari possit* Bern. 1. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *filius Africani* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Orell. *adoptaverat* Victor. *patri s. esse* Bern. 5. Basil. *non tam potuit propter inf. val. patris* Lamb. Petr. 1568. Tum, *causas defensare* Bern. 3. *quæ ipsius in potestate*, omisso *erunt*, in eodem cod.—8 Ita e codd. Græv. et seqq. *et vitium* Bern. 1. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *sed vitium* Bern. 2. Deinde, *est* omittit Bern. 4.

XXXIV. 122. [*p.* 25.] Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur, aliaque sunt juvenum, alia seniorum; aliquid etiam [1] de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis,[2] majores natu vereri, exque his deligere optimos et probatissimos, quorum consilio atque auctoritate nitatur. Ineuntis enim ætatis inscitia senum constituenda et regenda prudentia est. Maxime autem hæc ætas a libidinibus arcenda est, exercendaque in labore [3] patientiaque et animi et corporis; ut eorum, et in bellicis et in civilibus officiis, vigeat industria. Atque etiam, cum relaxare animos, et dare se [4] jucunditati volent, caveant intemperantiam; meminerint verecundiæ: quod erit facilius, si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse velint. 123. Senibus autem labores corporis minuendi,[5] exercitationes animi etiam augendæ videntur; danda vero opera, ut et amicos, et juventutem, et maxime rempublicam, consilio et prudentia quam plurimum adjuvent. Nihil autem magis cavendum est senectuti, quam ne languori se desidiæque [6] dedat. Luxuria vero, cum [7] omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est: sin autem libidinum etiam intemperantia accesserit, duplex malum est; quod et ipsa senectus concipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. 124. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratuum, de privatorum,

---

CAP. XXXIV. 1 Bern. 4 omittit *etiam.* Idem mox omittit *est.*—2 *Est igitur adulescentis officium* Bern. 4. *Igitur adolescentis est* Bern. 3. *exque iis* Bern. 2. Petr. 1568. *ex hisque* Goth. Magnol. Manut. Facciol. *ex hiis ipsis eligere* Bern. 5. *diligere* Bern. 2. 4. *consilio, auctoritate* Basil. *inscientia senum* Bern. 4. Lamb. Petr. 1568. Græv. *instituenda* conj. Facciol. *est prudentia* Bern. 3.—3 Facciol. *exercenda in labore.* Statim, *patientiaque animi* Bern. 3. *et civ. officiis* Magnol. Manut. Græv. *et in civ. rebus* Bern. 3.—4 Bern. 3 omittit *se.* Mox, *quidem* omittunt codd. aliquot, Lang. Lamb. probante Gernh. *si ejusmodi quoque rebus* Magnol. Manut. *si in ejusmodi quoque rebus* Beier. *volunt interesse* Bern. 3. Orell. *nolint interesse* Bern. 1. 2. *velint interesse* Bern. 4. Basil. al. probante J. F. Heusing.—5 Bern. 4. Basil. *minuendi sunt;* Bern. 5. Magnol. Manut. *sunt minuendi.*—6 Basil. Magnol. Manut. *desidiæque se.* Pro *dedat* Bern. 4 habet *det.*—7 *Luxuria vero tum* Basil. *tum etiam senectuti* Bern. 3. *si autem* Bern. 4. 5. *etiam libidinum* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Orell. probante Beier. *et libidinum* Bern. 5. Magnol. Manut. *etiam* omittunt Bern. 4. Basil. *accessit* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. *est* omittit Bern. 4. *dedecus concipit* Bern. 1. 2. 3. 4. Ba-

[de civium,][8] de peregrinorum officiis dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere[9] personam civitatis, debereque ejus dignitatem et decus sustinere, servare leges, jura describere, ea fidei suæ commissa meminisse. Privatum autem oportet [10] æquo et pari cum civibus jure vivere, neque submissum et abjectum, neque se efferentem: tum in republica ea velle, quæ tranquilla et honesta sint: talem enim et sentire bonum civem, et dicere solemus. 125. Peregrini autem et incolæ [11] officium est, nihil præter suum negotium agere, nihil de alieno anquirere, minimeque in aliena esse republica curiosum. Ita [12] fere officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptum sit personis, temporibus, ætatibus. Nihil est autem, quod tam deceat, quam in omni re gerenda, consilioque capiendo, servare constantiam.

XXXV. 126. Sed quoniam decorum illud [1] in omnibus factis et dictis, in corporis denique motu et statu, cernitur, idque positum est in tribus rebus (formositate, ordine, ornatu ad actionem apto), difficilibus ad eloquendum (sed satis erit [h] intelligi); in his autem tribus continetur cura

sil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Orell.—8 Schutz. cum codd. aliquot *de privatorum civium*. Vocc. *de privatorum* delevit Wolf. *de civium* uncis inclusit solus Ernesti.—9 Bern. 2. a m. pr. et Magnol. *sese gerere*. Mox, *servareque leges* Bern. 3. *et ea fidei* Bern. 5. Basil. Facciol. *et fidei* Victor. *meminisse commissa* Petr. 1568.—10 *Priv. vero oportet* Basil. *Priv. oportet autem* Bern. 4. *nec se eff.* Petr. 1568. Facciol. *et honesta sunt* Bern. 1. al. et Gernh. *solemus et sentire bonum civem et dicere* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. plerique ap. Hensing. Lamb. Petr. 1568. *et sentire et bonum civem dicere solemus* Bern. 5. Magnol. Manut.—11 *Peregrini a. atque incolæ* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Bern. Nobb. Orell. *nihil de alio* quinque Bern. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Orell. *inquirere* Bern. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. Gernh. *esse in aliena* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Hensing. Gernh. Beier.—12 *Itaque* Bern. 5. Basil. Paulo post, *in omni re agenda* Bern. 3.

CAP. XXXV. 1 Bern. 3. *illud decorum;* Petr. 1568. omittit *illud*. Mox, *factis, dictis* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *statu et motu* Bern. 4. *difficilius* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *difficili* Bern. 4. *difficile* Basil. *sed facile satis erit* Basil.

NOTÆ

[h] *Sed satis erit*] Aut totum illud, *difficilibus ad eloquendum, sed satis erit intelligi* expungendum censeo; aut recipienda lectio, *sed satis facile erit intelligi.*

etiam illa, ut probemur iis, quibuscum, apud quosque, vivamus; his quoque de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa videtur habuisse rationem; quæ formam nostram, reliquamque figuram, in qua esset species honesta, eam posuit[2] in promtu: quæ partes autem corporis, ad naturæ necessitatem datæ, aspectum essent deformem habituræ atque turpem, eas contexit atque abdidit. 127. Hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominum verecundia. Quæ enim natura occultavit, eadem omnes, qui sana mente sunt, removent ab oculis; ipsique necessitati, dant operam, ut quam occultissime pareant: quarumque[3] partium corporis usus sunt necessarii, eas neque partes, neque earum usus, suis nominibus appellant: quodque facere turpe non est, modo occulte; id dicere obscœnum est. Itaque nec aperta actio rerum illarum[4] petulantia vacat, nec orationis obscœnitas. 128. [*p.* 26.] Nec vero audiendi[5] sunt Cynici,[1] aut si qui fuerunt Stoici pæne Cynici, qui reprehendunt et irrident, quod ea, quæ turpia re non sint, nominibus ac verbis flagitiosa

sed satis facile erit Bern. 5. *sed satis facile poterit* Lamb. *sed facilius erit* Bern. 3. *ut probemur his* Bern. 1. *ut p. ab iis* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *et apud quosque* Græv. Facciol.—2 Bern. 4. *posuit eam;* Græv. et Pearc. omittunt *eam.* Statim, *autem partes* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Facciol. *ac turpem* Lamb. Græv. *atque formam* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor.—3 Petr. 1568. *quarumcumque.* Mox, *turpe non turpe est* Bern. 2. *non est turpe* Bern. 5. *non turpe est* Bern. 4. Basil. Magnol. Manut. *non turpe modo id fiat occulte* Bern. 3.—4 *Itaque nec actio rerum illarum aperta* Bern. 2. 3. 4. 5. Basil. omnes codd. Heusingeri, Magnol. Manut. Orell. *Itaque nec actio aperta rerum illarum* Bern. 1. Lamb. Petr. 1568. *nec oratio obscœnitate* Gud. 3. Manut. Facciol. Gernh.—5 *Nec vero deaudiendi* Bern. 4. *pæne isti cinici* in eodem codice. *quæ re turpia* Bern. 3. Petr. 1568. Græv. Pearc. Gernh. Beier. Orell. *re* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. *non sunt* Gud. 1. 5. Victor. Manut. Gernh. Orell. *moribus ac verbis* Bern. 3. *nominibus ac* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. Bern. Nobb. Orell: *flagitiosa dicamus* Bern. 1. 2. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *fl. dicimus* Basil. *re turpia sunt* Bern. 3. *turpia sunt* Bern. 1. 2. 5. Victor. Gernh. Beier. *sunt* omittit Bern.

NOTÆ

[1] *Cynici*] Ἀπὸ κυνὸς, *canis:* quod more canum, et obvium quemque allatrarent, et in propatulo obscœna quæque agerent. Auctor sectæ Antisthenes, qui, Socratis audiendi gratia, viam quadraginta stadiorum singulis diebus faciebat: primi ab illo fuere Diogenes, Synopæus; Crates, Thebanus; Menippus, Phœnix.

ducamus; illa autem, quæ turpia sint, nominibus appellemus suis. Latrocinari, fraudare, adulterare,[6] re turpe est; sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est, nomine obscœnum: pluraque in eam sententiam ab eisdem contra verecundiam disputantur. Nos autem naturam sequamur; et ab omni,[7] quod abhorret ab oculorum auriumque approbatione, fugiamus. Status, incessus, sessio, accubitio, vultus, oculi, manuum motus, teneant illud decorum. 129. Quibus in rebus duo maxime sunt fugienda;[8] nequid effœminatum aut molle, et nequid durum aut rusticum, sit. Nec vero histrionibus oratoribusque[9] concedendum est, ut iis hæc apta sint, nobis dissoluta. Scenicorum[10] quidem mos tantam habet veteri disciplina verecundiam, ut in scenam sine subligaculo[k] prodeat nemo. Verentur enim, ne, si quo casu evenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. Nostro quidem more, cum parentibus puberes filii, cum soceris[11] generi, non lavantur. Retinenda est igitur[12] hujus generis verecundia, præsertim natura ipsa magistra et duce. XXXVI. 130. Cum autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero venustas sit,[1] in altero dignitas; venustatem muliebrem ducere debemus; dignitatem virilem.

2. *appellemus suis nominibus* Bern. 4.—6 Victor. Magnol. Manut. *adulterari.* Hæc vox deest in Bern. 4. *re* omittunt Bern. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Pearc. Mox, *pleraque in eam* duo codd. Oxon. Facciol.—7 Reg. Anem. Græv. Lall. *et omne.* Mox, *abhorret occ.* Bern. 5. Græv. *abhorret ab ipsa* Magnol. Manut. *auriumque comprobatione* Bern. 5. a m. pr. Magnol. Manut. *auriumque probatione* Facciol. *refugiamus* Lamb. *sessio accubatio* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. *s. accubitatio* Bern. 4. *teneat* Bern. 1. 2. 3. 5. —8 Bern. 3. 4. *maxime duo fugienda sunt;* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *duo sunt maxime fugienda.* Victor. omittit *duo.* Mox, *aut molle aut ne, &c.* Bern. 5. Magnol. Manut. *aut molle ne, &c.* Goth. Beier. —9 Bern. 3. *oratoribusve.* Statim, *ut his* Bern. 1. 2. 4. Victor. Magnol. *iis* omittit Facciol.—10 *Et scenicorum* Bern. 4. *mos tantum* Petr. 1568. *habet vetere* codd. et edd. vett. item Orell. *habuit a vetere* Magnol. *habet a vetere* Manut. *statum habet ut disciplina verecundia* Bern. 2. *vetere* omittit Basil. *ut in scena* Magnol. Manut. Petr. 1568.—11 Magnol. Manut. *cum soceris quidem.* —12 *Retinenda igitur est* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Heusing. Gernh. Orell.

CAP. XXXVI. 1 Beier. *sit venustas;* Bern. 5. Facciol. Gernh. *est venustas.*

NOTÆ

[k] *Subligaculo*] Velum erat quo pudenda tegerentur, sic dictum quod subtus ligaretur.

Ergo et a forma removeatur omnis viro[2] non dignus ornatus; et huic simile vitium in gestu motuque caveatur. Nam et palæstrici motus sæpe sunt[3] odiosiores; et histrionum nonnulli gestus inepti non vacant offensione; et, in utroque genere, quæ sunt recta et simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est: color,[4] exercitationibus corporis. Adhibenda est præterea munditia[5] non odiosa, neque exquisita nimis; tantum quæ fugiat agrestem et inhumanam negligentiam. Eadem ratio est habenda[6] vestitus; in quo (sicut in plerisque rebus) mediocritas optima est. 131. Cavendum est autem,[7] ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut pomparum ferculis[1] similes esse videamur; aut in festinationibus suscipiamus nimias celeritates; quæ cum fiunt, anhelitus moventur, vultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiam. Sed multo etiam magis[8] elaborandum est, ne animi motus a natura recedant: quod assequemur, si cavebimus, ne in perturbationes atque exanimationes incidamus; et, si attentos animos ad decoris conservationem tenebimus. 132. Motus autem animorum[9] duplices sunt; alteri cogitationis, alteri appetitus. Co-

Mox, *debemus ducere* Bern. 3. *dicere debemus* Bern. 5. Victor.—2 Bern. 5. *viro omnis.* Statim, *et motu cav.* Bern. 4.—3 *Nam et p. m. sunt sæpe* Bern. 1. 2. 4. Lamb. Petr. 1568. Orell. *gestus nonnulli* Bern. 3. *ineptiis non vacant*, omisso *offensione*, Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *et utroque* Bern. 2. a m. pr. Magnol.—4 Bern. 4. *color tuendus;* Victor. *colorque.* Actutum, *exercitatione* Victor.—5 *Adh. præterea m. est* Bern. 1. 2. 4. Victor. Heusing. *est* omittit Bern. 3. *nec exq.* Bern. 3. 4. Basil. *neque nimis exq.* Lamb. *nimis* omittit Petr. 1568. *tantumque fugiat* Bern. 2. 3. 4. 5. *et humanam* Petr. 1568.—6 *Eadem r. habenda* Bern. 1. probante Beier. *E. r. habenda est* Bern. 3. *est* post *optima* deest in eodem cod.—7 *Cav. autem est* Bern. 1. 2. 3. Basil. Heusing. Gernh. *in ingressu* cum codd. aliquot Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *ut similes pomparum ferculis* Bern. 5. Magnol. Manut. *ut p. f. esse similes* Basil. *ne in festin.* Bern. 4. *anhelitus movetur* Bern. 3. Græv. Facciol. —8 *Sed multo magis* Bern. 3. *quod assequimur* in eodem cod. Paulo post, *ad decori* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Hæc *et si . . . tenebimus* suspecta sunt Facciolato.—9 *Motus animorum autem* Bern. 4. *autem* omittit

NOTÆ

1 *Pomparum ferculis*] In quibus sacra et simulacra lentissimo incessu circumferebantur. Horat. 'Sæpe velut qui Currebat fugiens hostem, persæpe velut qui Junonis sacra ferret.'

gitatio in vero exquirendo maxime versatur: appetitus impellit ad agendum: curandum est igitur, ut cogitatione ad res quam optimas utamur; appetitum rationi obedientem præbeamus. XXXVII. Et, quoniam magna vis orationis est,[1] eaque duplex, altera contentionis, altera sermonis; contentio disceptationibus tribuatur judiciorum, concionum,[m] senatus; sermo in circulis, disputationibus, congressionibus familiarium, versetur; persequatur etiam convivia. Contentionis præcepta rhetorum sunt; nulla sermonis; quanquam haud scio an possint hæc quoque esse. Sed discentium studiis inveniuntur magistri: [*p.* 27.] huic autem qui studeant, sunt nulli:[2] rhetorum turba[n] referta omnia: quanquam, quæ verborum sententiarumque præcepta sunt, eadem ad sermonem pertinebunt. 133. Sed, cum orationis indicem vocem habeamus; in voce autem duo sequamur,[3] ut clara sit, ut suavis; utrumque omnino a natura petendum est: verum alterum exercitatio augebit, alterum imitatio presse loquentium et leniter. Nihil aliud fuit[4] in Catulis,[o] ut eos exquisito judicio putares uti literarum;

Gud. 1.—10 Bern. 3. *obedientem rationi;* Basil. *appetitus obedientes rationi.*

CAP. XXXVII. 1 Ascens. et Beier. *est orationis.* Actutum, *eademque* Magnol. Manut. *sequatur etiam* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Hensing. Gernh. Beier.—2 Bern. 1. Basil. *sunt nonnulli.* Bern. 3 omittit *sunt.* Idem mox, *referta sunt omnia.* Pro *quanquam* Bern. 1 habet *quoniam;* Bern. 2. *qm̃.*—3 Bern. 3. *duo genera sequamur.* Mox, *petundum est* Bern. 2. *optandum est* conj. Wyttenb. *presse l. et leviter* e codd. Heusing. probante Santen. ad Terentian. p. 247.—4 *Quod fuit* Bern. 1. *Quid fuit* Magnol. Manut. *Nihil fuit* codd. et edd. vett. item Orell. Paulo post, *sed etiam fuerunt alii* Basil. *sed ut alii* de J. F. Heusingeri conjectura Beier. *sed*

NOTÆ

[m] *Concionum*] Concio in foro, senatus in curia habebatur. Concionum apud rhetores genus duplex: judiciale in foro, deliberativum in senatu. Concio tria significat; locum ubi habetur, orationem quæ habetur, et suggestum ipsum. A. Gell. XVIII. 7.

[n] *Rhetorum turba*] De rhetoribus urbe pellendis senatus consultum, C. Fannio Strabone et M. Valerio Messala coss. factum, aliquot post annos redintegratum est, Cn. Domitio Ahenobarba, et L. Licinio Crasso censoribus. Extat S. C. apud Gell. XV. 11. 'De Rhetoribus' libellum scripsit Sueton.

[o] *In Catulis*] Patre et filio: utrique 'Quintus' nomen, e gente Lutatia. Utriusque meminit Cic. In Bruto patris quidem: 'Fuit in Catulo sermo Latinus; quæ laus di-

quanquam erant literati: sed et alii: hi autem optime uti lingua Latina putabantur. Sonus erat[5] dulcis: literæ neque expressæ neque oppressæ, ne aut obscurum esset aut putidum: sine contentione vox, nec languens, nec canora. Uberior oratio L. Crassi,[p] nec minus faceta: sed bene loquendi de Catulis opinio non minor. Sale vero et facetiis [6] Cæsar,[q] Catuli patris frater, vicit omnes; ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum sermone vinceret. In omnibus igitur his elaborandum est,[7] si, in omni re, quid deceat, exquirimus. 134. Sit igitur[8] hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeque pertinax; insit in eo lepos. Nec vero, tanquam in possessionem venerit,[9] excludat alios: sed, cum reliquis in rebus, tum in sermone communi, vicissitudinem non iniquam pu-

etiam alii conj. Orell.—5 *Sonus autem erat* Bern. 4. a m. pr. et Magnol. *expressæ nimis* conj. Facciol. *aut nimis putidum* Bern. 5. Magnol. Manut. *nec languens, nec contra* Petr. 1568.—6 *Sale et facetiis* Bern. 4. a m. pr. *Sale vero conditus et fac.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *ut in illo ipso* Bern. 1. 3. 4. Basil. Victor. *in ipso ille* Bern. 2.—7 *In o. i. his laborandum est* Bern. 4. *in omni quid deceat* Græv. *in omnibus quid deceat* Magnol. *in omnibus, quod deceat* Manut.—8 *Sit ergo* Bern. 1. Petr. 1568. Heusing. Beier. Nobb. Orell. *Sit enim* Basil. *Socratici magis vigent* Bern. 5.—9 Ita Bern. 5. *in p. suam venerit* ceteri codd. et edd. *in rebus tum etiam in serm.* Bern. 3. Victor. *in rebus tum* omittit Bern. 1. *vicissitudinem nonnunquam putet* Basil. Victor. *vicissitudinem nonnunquam utendum putet* Bern. 5. *vicissitudine nonnunquam*

NOTÆ

cendi non mediocris, ab oratoribus plerisque neglecta est:' et De Orat. lib. III. 'Quid jucundius hujus oratione Catuli? quæ est pura sic ut Latine loqui solus videatur.' Ejus epigramma quoddam refertur De Nat. Deor. lib. I. in Roscium puerum; alterum quoque extat apud A. Gell. de Theotimo puero. De filio, 'Non fuit in oratorum numero, sed non deerat tamen in sententia dicenda, tum prudens, tum elegans quoddam orationis genus.'

p *L. Crassi*] Qui Carbonem accusavit: de illo hæc Cic. in Bruto: 'De Crasso nihil statuo fieri potuisse perfectius: erat summa gravitas; cum gravitate junctus facetiarum et urbanitatis orationis non scurrilis lepos.'

q *Facetiis Cæsar*] Caius, frater Lucii, consulis an. 663. Orator et poëta, de quo hæc Cic. in Bruto: 'C. Julius, L. filius, et superioribus et æqualibus omnibus suis præstitit, oratorque fuit minime ille vehemens, sed nemo unquam urbanitate, nemo lepore, nemo suavitate conditior.' An ipse Catuli sororem, an Catulus sororem ipsius duxerit, apud auctores non comperimus.

tet: ac videat inprimis, quibus de rebus loquatur: si seriis,[10] severitatem adhibeat; si jocosis, leporem. Inprimisque [11] provideat, ne sermo vitium aliquod indicet inesse in moribus; quod maxime tum solet evenire, cum studiose de absentibus, detrahendi causa, aut per ridiculum, aut severe, maledice, contumelioseque, dicitur. 135. Habentur autem plerumque sermones aut de domesticis negotiis, aut de republica, aut de artium studiis atque doctrina.[12] Danda igitur opera est, ut, etiam si [13] aberrare ad alia cœperit, ad hæc revocetur oratio. Sed, utcumque aderunt, (neque enim omnes iisdem de rebus, nec omni tempore, nec similiter, delectamur) animadvertendum est etiam,[14] quatenus sermo delectationem habeat: et, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. XXXVIII. 136. Sed, quomodo [1] in omni vita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est, motus animi nimios, rationi non obtemperantes; sic ejusmodi motibus sermo debet vacare, ne aut ira existat; aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignavia, aut tale aliquid, appareat: maximeque curandum est, ut eos, quibuscum sermonem conferimus,[2] et vereri et diligere videamur. Objurgationes etiam nonnunquam incidunt necessariæ, in quibus utendum est fortasse et vocis contentione majore, et verborum gravitate acriore. Id agendum etiam,[3] ut ne ea facere videamur irati: sed, ut

utendum putet Magnol. Manut.—10 Facciol. e suo cod. *si de seriis.* Mox, *si de jocosis* Facciol.—11 *In primis* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *inesse moribus* Bern. 5. Magnol. Manut. Græv. Facciol. *aut maledice* Facciol.—12 Bern. 5. Magnol. Manut. *studiis et doctrina.*—13 Bern. 3. 4. *ut si etiam;* Lamb. omittit *etiam.* Mox *aderunt res* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Græv. Facciol. Lall. *omnes* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. codd. Heusingeri, Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *iisdem rebus* codd. aliquot, Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *nec in omni* Magnol. Manut.—14 *Animadvertendum etiam* Bern. 2. *Anim. est,* omisso *etiam,* Lamb. Petr. 1568. *modus desinendi* Bern. 3. *in desinendo modus* Basil.

Cap. xxxviii. 1 Ita Bern. 2. 4. Basil. Græv. seqq. *Sed quemadmodum* Bern. 3. *Sed quoniam* Bern. 1. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Paulo post, *aut tale quid* Bern. 4. 5. Petr. 1568. *aut quid tale* Magnol. Manut. Lamb. —2 Ita Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Schutz. *conferemus* ceteri codd. et edd. vett. item Hensing. Gernh. Beier. Nobb. Orell.—3 Bern. 1. *id agendum est;* Bern. 4. *id est ag. etiam;* Basil. et Victor. *id ag. etiam est.* Mox, *ut ea facere* Bern. 1. 2. Lamb. Petr. 1568. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. *ut ea fac. ne* Bern. Basil. *ut ea fac. non* Magnol. Manut. *et*

ad urendum et secandum, sic et ad hoc genus castigandi, raro invitique veniemus, nec unquam, nisi necessario, si nulla reperietur alia medicina. Sed tamen ira procul absit, cum qua nihil recte fieri, nihil considerate, potest. 137. Magna autem parte,[4] clementi castigatione licet uti, gravitate tamen adjuncta, ut et severitas adhibeatur, et contumelia repellatur. Atque etiam illud ipsum, quod acerbitatis habet objurgatio, significandum est, ipsius causa, qui objurgetur, susceptum esse. Rectum est autem, etiam in illis [5] contentionibus quæ cum inimicissimis fiunt, [p. 28.] etiam si nobis indigna audiamus, tamen gravitatem retinere, iracundiam repellere. Quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, nec constanter fieri possunt, nec ab iis, qui adsunt, probari. Deforme etiam est,[6] de se ipso prædicare, falsa præsertim, et, cum irrisione audientium, imitari Militem Gloriosum.[r] XXXIX. 138. Et, quoniam omnia persequimur, volumus quidem certe, dicendum est etiam, qualem hominis honorati et principis domum placeat esse: [1] cujus finis est usus; ad quem accommodanda est ædificandi descriptio; et tamen adhibenda dignitatis commoditatisque diligentia. Cn. Octavio,[s] qui primus ex illa familia con-

secandum medici Manut. Lamb. Petr. 1568. *et sec. medici veniunt* Magnol. *sic ad hoc genus* Bern. 2. 4. 5. Victor. Magnol. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. *sic nos ad hoc genus* Manut. Lamb. *veniamus* Goth. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc.—4. *Magnam a. partem* Lang. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Beier. Nobb. Orell. *Magna autem ex parte* codex unus Oxon. Magnol. Manut. *ut severitas*, omisso *et*, Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *ipsius id causa* Bern. 2. 3. 4. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. *qui objurgetur* omittit Basil. *esse susceptum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil.—5 Basil. *in ipsis;* Bern. 3. *in hiis.* Mox, *cum inimicis* in eodem cod. *indigna esse audiamus* Bern. 2. Basil. *indigna esse videamus* Bern. 4. *irac. pellere* Bern. 1. a m. pr. Bern. 2. 3. 4. alii codd. et edd. vett. *ea nec const.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Pearc. Heusing. Schutz. *ea neque const.* Magnol. Manut. Pearc. *neque iis* Victor. Heusing. Orell. *nec iis* Bern. 3. Lamb. Petr. Græv. Pearc. Facciol. Beier. *nec his* Bern. 5. *nec ab his* Bern. 2. 4. *qui adsunt, approbari* Bern. 4. 5. Magnol. Manut.—6 *Deforme est etiam* Goth. Facciol. Beier. *de se ipsum* Gud. 1. 2. Bern. 1. a m. sec. Heusing. Gernh. Schutz. Orell. *de se ipsu* Bern. 2. a m. pr. *de se ipsa* Bern. 2. a m. sec.

CAP. XXXIX. 1 Basil. *placet esse domum.* Mox, *adhibenda est* Bern. 3.

NOTÆ

[r] *Militem Gloriosum*] Thrasonem Terentianum in Eunucho, et Pyrgopolinicen Plautinum.

[s] *Cn. Octavio*] Cos. 589. ac trium

sul factus est,[2] honori fuisse accepimus, quod præclaram ædificasset in Palatio,[t] et plenam dignitatis domum; quæ cum vulgo viseretur, suffragata domino, novo homini, ad consulatum putabatur. Hanc Scaurus[u] demolitus, accessionem adjunxit ædibus. Itaque ille in suam domum consulatum primus attulit:[3] hic, summi et clarissimi viri filius, in domum multiplicatam, non repulsam solum retulit, sed ignominiam, etiam calamitatem. 139. Ornanda est enim[4] dignitas domo, non ex domo tota quærenda: nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. Et, ut in ceteris habenda ratio non sua solum, sed etiam aliorum; sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, et admittenda hominum cujusque modi multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit,[5] si est in ea solitudo; et maxime, si ali-

commoditatis dignitatisque Bern. 1. 2. 3. 4. edd. vett. et Orell.—2 Basil. *consul factus est ex illa familia.* Mox, *in Palatino* Bern. 1.—3 Magnol. Manut. *intulit.* Statim, *retulit* omittunt Lamb. Petr. 1568. *sed ign. etiam et cal.* Bern. 3. Victor. Lamb. Pearc. *sed ign. etiam est cal.* Bern. 1. *sed ign. et cal.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. Nobb.—4 *Ornanda enim est* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. *Orn. enim domo est dign.* Bern. 3. *tota ex domo* Bern. 3. *ex tota domo* Bern. 5. *ex domo dignitas tota* Magnol. Manut. Facciol. *habenda est ratio* Bern. 4. Basil. *non sui* Victor. Manut. Lamb. Pearc. Facciol. Beier. Nobb. *in qua* Bern. 4. *recipiendi sunt* Victor. Pearc. Facciol. *sunt recipiendi* Basil. *cujusque generis mult.* Bern. 1. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *adh. cura est* Bern. 1. 2. 5. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *adh. cura est omnibus* Bern. 4.—5 Bern. 3. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *sæpe domino fit;*

NOTÆ

pho de Perse nobilis: Persen enim, a L. Paulo victum, profugumque, ipse vivum cum liberis, familia, et pecunia apud Samothracas cepit, et ad consulem misit. Aliquanto post legatus ad Antiochum Laodiceæ Syriæ occisus est. Filius fuit illius Cneii, qui, cum Sardiniam prætor obtineret, dum Africanus Major in Africa bellum gessit, maris litora fortiter tutatus est.

[t] *In Palatio*] Seu Palatino Monte. Dictus est a Palantio, urbe Arcadiæ, unde Evander profectus in eo monte sedem fixit: qui, quia sedes fuit imperii P. R. hinc sedes principum Palatia vocantur. Pompon. Læt.

[u] *Scaurus*] M. Æmilius Scaurus, alter filiorum M. Æmilii Scauri, senatus principis, qui ex prætura Sardiniam sortitus, Sardorum accusatione spe consulatus dejectus est. Ædilitate, ludorum apparatu, et theatri in Palatino constructi magnificentia, notissimus. Plin. XXXVI. 15.

quando, alio domino, solita est frequentari. Odiosum est enim, cum a prætereuntibus dicitur,

O domus antiqua![x] [6] heu! quam dispari dominare domino!

quod quidem, his temporibus, in multis licet dicere. 140. Cavendum autem est,[7] præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumtu et magnificentia prodeas: quo in genere multum mali etiam in exemplo est. Studiose enim plerique, præsertim in hanc partem,[8] facta principum imitantur: ut L. Luculli,[y] summi viri, virtutem quis? at quam multi villarum magnificentiam imitati sunt! quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatemque revocandus. Eademque mediocritas ad usum [9] cultumque vitæ transferenda est. Sed hæc hactenus. 141. In omni [10] au-

Bern. 1. et Bern. 2. a m. pr. *domino sæpe sit*, probante Beier. in Addend. *d. s. est* Bern. 2. a m. sec. *domino* deest in Bern. 1.—6 *O domus Anci* Manut. Pro *heu* Bern. 1. 2. 3. 4. habent *et;* al. *et heu;* unde Beier. conj. *O domus antiqua! eheu! quam, &c.* uno iambico septenario. Heusing. Gernh. Nobb. Orell. dividunt,

O domus antiqua, heu, quam dispari
Dominare domino!

dominaris domino Magnol. *domino dominaris* Bern. 5. Manut. Mox, *in multos* duo codd. Oxon. et Goth. *dicere licet* Basil.—7 *Cav. est autem* Goth. Petr. 1568. Beier. *Cav. est etiam* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Paulo post, *multum etiam mali* Bern. 3. *etiam* omittit Basil.—8 Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *in hac parte.* Actutum, *principum facta* Bern. 3. *ut Luculli* in eodem cod. *at* omittit Basil. *sunt imitati* Bern. 3. *sunt* omittunt Bern. 2. 4. Bern. 1. a m. pr. Lamb. Petr. 1568. Tum, *adhibendus est* Lamb. *ad mediocritatem rev.* Magnol. Manut. *ad m. referendus* Bern. 3.—9 Quinque Bern. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Bern. Nobb. Orell. *ad omnem usum;* Magnol. Manut. Lamb. *ad communem usum.* Statim, *referenda est* Bern. 3. Magnol. Manut. Lamb. Græv. *est* omittunt Bern. 4. et Victor.—10 Hæc omnia, *In omni . . .*

NOTÆ

[x] *O domus antiqua*] Versus, ut opinor, Enniani, quibus Antii, olim quater tribuni plebis, posteros degeneres notat: et sic legi vult Erasmus: *O domus Antii, Quam dispari dominare domino!* Sed vulgata lectio recipienda, ad quam forte allusit Cic. Phil. II. 'O tecta,' inquit, 'ipsa misera! quam dispari domino! quanquam, quomodo iste dominus? sed tamen quam a dispari tenebantur!'

[y] *L. Luculli*] Regibus Tigrane et Mithridate devictis, ex antiqua frugalitate ad sumtuosam vitam se convertit, primumque delicias Asiaticas in usum duxit, Catone (ut testatur Polybius) reclamante: villarum magnificentia, conviviorum sumtu, vestiumque numero conspicuus. Apud illum cum Pompeius et Cicero dixissent se velle cœnare, cœnam pro trecentis paratam invenerunt. De vestium numero diximus alibi ex Horat. Varro De Re Rustica, l. III.

tem actione suscipienda, tria sunt tenenda; primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conservanda accommodatius: deinde, ut animadvertatur, quanta illa res sit, quam efficere velimus; ut neve major, neve minor cura et opera suscipiatur, quam causa postulet: tertium est, [ut caveamus,] ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem et dignitatem, moderata sint. Modus autem est optimus, decus ipsum tenere, de quo ante diximus, nec progredi longius. Horum tamen[11] trium præstantissimum est, appetitum obtemperare rationi.

XL. 142. Deinceps de ordine rerum et temporum opportunitate[1] dicendum est. Hac autem scientia continetur[2] ea, quam Græci εὐταξίαν[z] nominant, non hæc, quam interpretamur 'modestiam;' quo in verbo modus inest: sed illa est εὐταξία, in qua intelligitur ordinis conservatio. Itaque, ut eandem nos modestiam appellemus,[3] sic definitur a Stoicis, ut modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur aut dicentur, loco suo collocandarum. Itaque videtur eadem vis ordinis et collocationis fore. [*p.* 29.] Nam et ordinem[4] sic definiunt, compositionem rerum aptis et accommodatis locis. Locum autem actionis, opportunitatem temporis esse dicunt. Tempus autem actionis opportunum

obtemperare rationi, suspecta sunt Facciolato. Pro *pareat* Bern. 3 habet *pareant*. Tum, *velimus, neu minor, neve major* Bern. 5. Magnol. Manut. *velimus, ut neve minor c. n. major* Bern. 3. *ut admodo* (sic) *caveamus* Bern. 4. *ut caveamus admodum* Petr. 1568. *ut caveamus*, Grutero susp. uncis inclusit Ernesti. *ad liberalitatem specie et dignitate* Bern. 3. Grut. *moderanda sint* Bern. 1. 2. 4. 5. Victor. Pearc. *ne ea . . . immoderata sint* Lamb.—11 *Horum autem* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.

Cap. XL. 1 Bern. 1. 2. 3. 4. Lamb. Petr. 1568. Schutz. Orell. *et opportunitate temporum;* Bern. 5. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Gernh. *et de opp. temp.* Beier. *et de temp. opp.* Mox, *est* omittit Bern. 4.—2 *Hæc a. s. continentur* Bern. 2. 3. 4. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Nobb. Beier. Orell. *Hæc . . . continet eam, &c.* Magnol. Manut. Mox, *non hac* Basil. *non hanc* alii codd. et Orell. Verba, *non hæc . . . est* εὐταξία, suspecta sunt Facciolato. *in* ante *qua* omittit Bern. 5.—3 Bern. 3. *mod. nos appell.* Statim, *rerum earum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Orell. *quæ aguntur, aut dicuntur* Victor. Lamb. Petr. *ita videtur* Bern. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell.—4 *Nam ordinem* de J. F. Heusingeri conjectura Schutz. *opportunitatem esse dicunt temporis* Lamb.

NOTÆ

[z] Εὐταξίαν] Ab εὖ, *bene;* τάττεσθαι, *ordinari.*

Græce εὐκαιρία, Latine appellatur 'occasio.' Sic fit, ut modestia hæc, quam ita interpretamur,[5] ut dixi, scientia sit opportunitatis idoneorum ad agendum temporum. 143. Sed potest eadem esse[6] prudentiæ definitio, de qua principio diximus: hoc autem loco de moderatione et temperantia, et earum similibus virtutibus, quærimus. Itaque, quæ erant prudentiæ propria, suo loco[7] dicta sunt: quæ autem harum virtutum, de quibus jamdiu loquimur, quæ pertinent ad verecundiam, et ad eorum approbationem, quibuscum vivimus, nunc dicenda sunt. 144. Talis est igitur[8] ordo actionum adhibendus, ut, quemadmodum in oratione constanti, sic in vita, omnia sint apta inter se et convenientia. Turpe est enim,[9] valdeque vitiosum, in re severa, convivii dicta, aut delicatum aliquem inferre sermonem. Bene Pericles,[a] cum haberet collegam in prætura Sophoclem poëtam,[10] hique de communi officio convenissent, et casu formosus puer præteriret, dixissetque Sophocles, 'O puerum pulchrum, Pericle!' 'At enim prætorem, Sophocle, decet, non solum manus, sed etiam oculos, abstinentes habere.' Atque[11] hoc idem Sophocles si in athletarum[b] pro-

Petr. 1568.—5 Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *interpretamur ita.* —6 *Sed p. esse eadem* Petr. 1568. *definitio prudentiæ, de qua in princ.* Bern. 3. *et harum sim.* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Petr. 1568. Facciol. probante Beier. in Addend. *et aliis sim.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb.—7 Petr. 1568. Facciol. *loco suo;* Bern. 3. *suo dicta sunt loco.* Statim, *autem* omittit Bern. 4. *etiam diu* in eodem cod. *dudum id* Bern. 5. *jamdudum* codd. aliquot, Magnol. Manut. *loquitur* Bern. 1. *quæ* omittunt Victor. Lamb. Petr. 1568. *probationem* Bern. 4. *Sed potest . . . dicenda sunt* gloss. videtur Schutzio. —8 *Talis igitur est* Bern. 3. *sint omnia inter se apta* Bern. 5. *sint omnia apta inter se* Petr. 1568. Facciol. *et inter se conv.* Magnol. Manut. Lamb.—9 *Turpe enim* Bern. 2. 3. 4. Victor. *convivio dicta* Bern. 1. 2. 4. Basil. *convivio dignum* Bern. 3. 4. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol.—10 *Sophoclen,* omisso *poëtam,* Bern. 5. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *Sophoclem,* omisso item *poëtam,* Bern. 1. 4. Basil. Magnol. Manut. Orell. *poëtam* uncis inclusit Nobb. Paulo post, *Pericles ait enim* Basil. *Pericle, ait, At, &c.* Victor. Petr. 1568. *At enim, Pericles* Magnol. Manut. *At enim, inquit Pericles* Lamb.—11 *Atqui* Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *Sophocles hoc idem* Bern. 3. *hoc* omittit Bern. 4. *est loci ac temporis* Bern. 3. *et loci et temp.*

NOTÆ

[a] *Pericles*] De Pericle meminimus: Sophocles fuit ille tragœdiarum scriptor. Hoc specimen Periclis continentiæ refert Val. Max. IV. 3.

[b] *Athletarum*] Sensus est, Si hoc idem de athleta aliquo Sophocles dixisset, cum nudi in theatris pugnant, justa reprehensione caruisset,

batione dixisset, justa reprehensione caruisset: tanta vis est et loci, et temporis. Ut si quis,[12] cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione, secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, non reprehendatur: at hoc idem si in convivio faciat, inhumanus videatur, inscientia temporis. 145. Sed ea,[13] quæ multum ab humanitate discrepant, ut, si quis in foro cantet, aut si qua est alia magna perversitas, facile apparent; nec magnopere admonitionem et præcepta desiderant. Quæ autem parva videntur esse delicta, neque a multis intelligi possunt, ab iis est diligentius declinandum. Ut in fidibus, aut in tibiis,[c] quamvis paulum discrepent, tamen id a sciente animadverti solet; sic videndum est in vita, ne forte quid discrepet; vel multo etiam magis, quo major et melior actionum quam sonorum concentus est. XLI. 146. Itaque, ut in fidibus musicorum aures vel minima sentiunt; sic nos, si acres ac diligentes[1] esse volumus animadversores vitiorum, magna sæpe intelligemus ex parvis. Ex oculorum obtutu, ex[2] superciliorum aut remissione aut contractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticen-

Basil.—12 *Ut si qui* Bern. 1. 2. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. *causam acturus* conj. Beier. *aut ambulatione s. i. m. aut si quis aliquid* Basil. *at hoc quidem* Bern. 1. *at hoc quod idem* Bern. 3. *idem* omittit Petr. 1568. *si in conv. fiat* Bern. 5. a m. pr. *inscitia temporis* codd. et edd. ante Victor.—13 *Sed sunt ea* Basil. *ut si qui* Bern. 1. 2. 4. Beier. *magna alia* Basil. *facile apparet* Bern. 2. 3. 4. *desiderat* Bern. 1. 2. 3. 4. *quæ autem prava* Bern. 2. *ab his est* Bern. 1. 2. 3. 4. Magnol. Manut. *est* omittunt Basil. Beier. *ab hiis diligentius etiam decl.* Bern. 5. Mox, *aut tibiis* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. probante Beier. in Addend. *id tamen* Bern. 4. *cum animadverti* Bern. 1. *sic vivendum* Bern. 2. 5. Victor. Magnol. Manut. *ut multo* Bern. 4. 'Legendum *idque multo*, quod verum unice.' *Toup.*

CAP. XLI. 1 Bern. 3. *diligentiores.* Actutum, *esse v. animadversoresque* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Græv. *diligentes judices esse v. animadversoresque* Magnol. Manut. *intelligemus sæpe* Bern. 3. 5. Magnol. Manut. Lamb. —2 Bern. 1. 2. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. omittunt *ex.* Bern. 3 habet *ex contr. aut rem. sup.* Basil. *ex elevatione aut rem. aut contr.* Mox, *vocis, et subm.* Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *ex cont. vocis, ex subm. ex reticentia* Bern. 3. *facile judicamus* Bern. 5. *apte eorum* Bern.

NOTÆ

quandoquidem oratio actioni consentanea fuisset.

[c] *In fidibus aut in tibiis*] De instrumentorum illorum distinctione dictum est.

tia, ex contentione vocis, ex submissione, ex ceteris similibus, facile judicabimus, quid eorum apte fiat, quid ab officio naturaque discrepet. Quo in genere, non est incommodum, quale quodque[3] eorum sit, ex aliis judicare: ut, si quid dedeceat in illis, vitemus et ipsi. Fit enim,[4] nescio quo modo, ut magis in aliis cernamus, quam in nobismetipsis, si quid delinquitur: itaque facillime corriguntur in discendo, quorum vitia imitantur, emendandi causa, magistri. 147. Nec vero alienum est, ad ea eligenda[5] quæ dubitationem afferunt, adhibere doctos homines, vel etiam usu peritos, et, quid his de quoque officii genere placeat, exquirere. Major enim pars eo fere deferri solet, quo a natura ipsa deducitur. [*p.* 30.] In quibus videndum est,[6] non modo quid quisque loquatur, sed etiam, quid quisque sentiat, atque etiam, qua de causa quisque sentiat. Ut enim pictores, et ii qui signa fabricantur,[7] et vero etiam poëtæ, suum quisque opus a vulgo considerari vult, ut, si quid reprehensum sit a pluribus, id corrigatur; hique, et secum et cum aliis, quid in eo peccatum sit, exquirunt; sic aliorum judicio permulta nobis et facienda, et non facienda, et mutanda, et corrigenda sunt. 148. Quæ vero more aguntur,[8] institutisque civilibus, de iis nihil est præcipiendum. Illa enim ipsa præcepta sunt: nec quemquam hoc errore duci oportet, ut, si quid Socrates aut[d]

5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—3 Codd. et edd. vett. *quidque*. Actutum, *eorum fit* Bern. 4. *in illos* Bern. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. *dedeceat alios* Græv. Pearc. *d. in aliis* Facciol. *vitemus ipsi* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—4 *Fiet enim* Bern. 5. *in nobis ipsis* in eodem cod. *corriguntur illi* Magnol. Manut. *corriguntur vitia in disc. quorum imitantur* Bern. 3. *in discernendo* (sic) *vitia, quorum imitantur* Bern. 5.—5 Manut. *ad eligenda*. Mox, *afferant* Lamb. Petr. 1568. *quid eis de quoquo* Bern. 4. *quid his de unoquoque genere officii* Basil.—6 Pearc. omittit *est*. Statim, *de qua causa* Bern. 1. 2. 4. Magnol. Manut. *quid quisque*, omisso *sentiat*, Bern. 4. *quid quisque sentiat* Basil. Græv. *quisque* omittunt Bern. 3. Pearc. *quisque sentiat* omittunt Petr. 1568. Beier.—7 Bern. 3. 5. *fabricant*. Actutum, *et veri* Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. *etiam* omittit Basil. Idem cod. pro *vult* habet *volunt*. Tum, *si quid reprehendendum* Manut. *et ab aliis* Bern. 1. *in eo peccati* Petr. 1568. *nobis facienda* Bern. 5. *et non fac.* omittit Bern. 3. *et imitanda* Magnol.—8 *Quæ v. m. agentur* Bern. 1. 2. 4. Basil. Heusing. Gernh.

NOTÆ

[d] *Socrates aut*] Hoc est, inculpatissimus quisque: dictum de Socrate et

Aristippus contra morem consuetudinemque civilem fecerint, locutive sint, idem sibi arbitretur[9] licere. Magnis[10] illi et divinis bonis hanc licentiam assequebantur. Cynicorum vero ratio tota est ejicienda:[11] est enim inimica verecundiæ, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum. 149. Eos autem, quorum vita perspecta[12] in rebus honestis atque magnis est, bene de republica sentientes, ac bene meritos aut merentes, sicut aliquo honore aut imperio affectos, observare et colere debemus; tribuere etiam multum senectuti; cedere iis qui magistratum habebunt; habere delectum civis et peregrini, in ipsoque peregrino, privatimne an publice venerit: ad summam, ne agam de singulis, communem totius generis[13] hominum conciliationem et consociationem colere, tueri, servare, debemus. XLII. 150. Jam de artificiis et quæstibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint,[1] hæc fere accepimus. Primum improbantur ii quæstus, qui in odia[2] hominum incurrunt, ut portitorum,[e] ut fœneratorum.[f] Illiberales autem[3] et sordidi quæ-

Schutz. Beier. Nobb. Orell. *et institutis* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *consiliis institutisque* Bern. 3. *de his nihil* Bern. 1. 2. 4.—9 Bern. 1. a m. pr. *arbitrentur;* Bern. 2. *arbitratur;* Bern. 3. *arbitrantur.*—10 *Magnis enim* Victor. *licentiam consequebantur* Bern. 5.—11 Bern. 3. *adhibenda abjicienda.* Mox, *esse potest rectum* Basil.—12 Bern. 4. *perfecta.* Mox, *aut merentes aliquo* Bern. 1. *sicut* omittunt Bern. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *profecto observare* Petr. 1568. *senectuti multum* Bern. 3. *habere dilectum* Bern. 1. 4. Lamb. Græv. *civis ac peregr.* Bern. 3. 4. *in ipso quoque peregr.* Bern. 5. Magnol. Manut. *privatim an publ.* Petr. 1568.—13 Bern. 3. *generis totius.* Deinde, *debemus* omittit Petr. 1568.

Cap. XLII. 1 Bern. 4. 5. *sunt.* Actutum, *hoc fere* Bern. 5.—2 Basil. *qui odia.* Idem cod. mox, *et feneratorum.*—3 Bern. omittit *autem.* Actutum, *et*

NOTÆ

Aristippo per ἀντονομασίαν.

[e] *Portitorum*] 'Portitores' vulgo dicuntur, qui homines aquis transvehunt. Cum vero id muneris neque quæstuosum neque invidiosum sit, alia esse debet hoc loco illius vocabuli significatio. Ita appellatos censeo, qui merces in portus advectas lustrabant, tributumque pro mercium pretio exigebant.

[f] *Fœneratorum*] Fœnera seditionum causæ non semel fuerunt; hinc frequentes fœnorum restrictiones, legesque in fœneratores latæ; sed repressæ multis plebiscitis fraudes miras per artes rursum exortæ. Cautum primo fuit XII Tabulis de modo credendi. L. Genucius, trib. plebis, tulit ad populum, ne ullo modo fœnerari liceret. Liv. lib. VII. Post aliquod tempus Sulpicius rem fœneratoriam in ordine senatorio intra cer-

stus mercenariorum, omniumque, quorum operæ, non artes, emuntur: est enim illis ipsa merces auctoramentum[g] servitutis. Sordidi etiam putandi,[4] qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant: nihil enim proficiunt, nisi admodum mentiantur: nec vero quicquam est turpius vanitate. Opificesque omnes[5] in sordida arte versantur: nec enim quicquam ingenuum potest habere officina. Minimeque artes hæ probandæ, quæ ministræ sunt voluptatum, 'cetarii,[h] lanii, coqui, fartores, piscatores,' ut ait Terentius. Adde huc,[6] si placet, unguentarios,[i] saltatores,[k] totumque ludum talarium.[l] 151. Quibus autem artibus aut prudentia major inest,[7] aut non mediocris utilitas quæritur, ut

sordidi sunt Bern. 4. *omnium* Bern. 2. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Orell. *omniumque* omittit Bern. 1. *quorum opera* Bern. 2. 3. Basil. *non quorum artes* codd. et edd. ante Ernesti. *est enim in illis* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. et Orell.—4 *Sordidi e. putandi sunt* Bern. 3. Basil. *S. e. putantur* Bern. 5. Victor. *vendant carius* Lamb. Petr. 1568. *proficiant* Bern. 2. 4. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *est quicquam* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Heusing. Orell. *est* omittunt Gud. 2. Gernh. Beier.—5 *Op. omnes qui* Victor. *enim* omittit Bern. 1. probante Beiero in Addend. *nec vero* habent Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Facciol. *habere potest* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Paulo post, *sunt voluptatis tum* Bern. 4.—6 *Adde his* Bern. 5. Magnol. Manut. *Adde huic* Basil.—7 Bern. 3. *inest ma-*

NOTÆ

tos fines restrinxit. Plut. in Mario. Julius Cæsar et Tiberius leges quoque in eam rem tulerunt: præsertim, sancitum ne fœneratores in corpora obæratorum, ut antea, jus haberent. Vid. Alex. ab Alex. I. 7.

[g] *Auctoramentum*] Translatum a militia; auctorari enim dicuntur milites, qui militiæ obligantur.

[h] *Cetarii*] 'Cetarii' sunt qui prægrandes pisces; 'fartores,' qui farcimina seu intestina animalium variis eduliis referta aut farta vendunt. Locus est ex Eunucho Terentii.

[i] *Unguentarios*] Urbe pulsi sunt, teste Seneca, Quæst. Nat. lib. IV.

[k] *Saltatores*] Non palæstricos, (quod exercitationis genus honestum erat) sed scenicos. Saltationum species duæ, stataria et motoria, non quod non utraque moveretur, sed quod hæc magis. Hæ saltationes in species iterum varias divisæ, quibus nomina data sunt, vel a regionibus, ut Ionica; vel ab inventoribus, ut Pyrrhica; vel a corporis partibus, ut trachelismus; vel a modo motionis, ut medopodismus; vel ab imitatione, ut geranus; vel ab instrumentis, ut pinacides; vel ab habitu, ut gymnica; ab usu et loco, ut vulgares, quæ sacrificiis et conjugiis adhibebantur; et theatrales. Harum quoque nomina varia memorant Homerus, Plato, Xenophon, et alii, descriptiones non item. Plura Rhodigin. v. 3. et 4. et Hieron. Mercurialis, Ars Gymn. lib. II. cap. 6.

[l] *Talarium*] De ludo talorum consule Alexandrum ab Alexandro, III. 21.

medicina, ut architectura, ut doctrina rerum honestarum, hæ sunt iis, quorum ordini conveniunt, honestæ. Mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est:[8] sin magna et copiosa, multa undique apportans, multisque sine vanitate impertiens, non est admodum vituperanda. Atque etiam, si, satiata quæstu, vel contenta potius, ut sæpe ex alto in portum, ex ipso portu in agros se possessionesque contulerit, videtur jure optimo posse laudari. Omnium autem rerum, ex quibus aliquid acquiritur,[9] nihil est agricultura melius, nihil uberius, nihil dulcius, nihil homine libero dignius: de qua, quoniam in 'Catone Majore' satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt.

XLIII. 152. Sed ab iis[1] partibus quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum videtur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio: de[2] duobus honestis, utrum honestius: qui locus a Panætio est prætermissus. [*p.* 31.] Nam, cum omnis honestas manet a partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ,[3] in deligendo officio, sæpe inter se comparentur, necesse est. 153. Placet igitur,[4] aptiora esse naturæ ea officia quæ ex communitate, quam ea quæ ex cognitione, ducantur: idque hoc argumento confirmari

---

jor. Mox, *ut medicina, arch.* Basil. Beier. 5. Magnol. Manut. *ea sunt* Bern. 4. *hæc sunt* Bern. 5.—8 Bern. 3. *est putanda.* Actutum, *sin vero* Basil. *impartiens* codd. et edd. nonnullæ *non admodum,* omisso *est,* Bern. 1. a m. pr. probante Beier. in Addend. *sic ex ipso* Bern. 3. Victor. Lamb. Pearc. *sic ex ipso se portu* Bern. 5. *et ex ipso, &c.* Bern. 4. *se in agros poss.* Bern. 1. 2. 4. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. Heusing. Gernh. *contulit* Bern. 1. 2. 3. 4. Orell.—9 Magnol. Manut. *exquiritur.* Statim, *mihi agr.* Bern. 4. Gud. 4. probante Beier. Deinde, *nihil libero homine* Bern. 5. Magnol. Manut. *nihil homine, nihil libero* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Græv. *nihil libero* Gud. 2. Gernh. Beier.

CAP. XLIII. 1 *Sed ab his* Bern. 1. 2. 3.—2 Codd. fere omnes et edd. ante Ernesti *contentio et comparatio de.*—3 Bern. 5. et Orell. *eæ;* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *hæc.*—4 *Placet ergo* Bern. 4. Facciol. *naturæ esse* Bern. 3. *ex cogitatione* Bern. 4. *ducantur, quam ea, quæ ex cogn.* Basil. *ut omnium* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. Pearc. *copiis ditetur* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *quamvis* omittunt Lamb. Heusing. Schutz. Beier. Nobb. Pro *omnia* Bern. 5. Magnol. Manut. habent *ea.* Tum, *quæ cogitatione* Bern. 4. Petr. 1568. *digna sunt* plurimi codd. et edd. *si solitudo* Basil. Facciol. *excedet* Bern. 5. et edd. vett. *excedat* ed. Plantin. et Facciol. probante J. F. Gronov.

potest, quod, si contigerit ea vita sapienti, ut in omnium rerum affluentibus copiis, quamvis omnia, quæ cognitione digna sint, summo otio secum ipse consideret et contempletur; tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem videre non possit, excedat e vita. Princepsque omnium virtutum est[5] illa sapientia, quam σοφίαν Græci vocant: prudentiam enim, quam Græci φρόνησιν dicunt, aliam quandam intelligimus; quæ est rerum expetendarum fugiendarumque scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est divinarum atque humanarum scientia; in qua continetur Deorum et hominum communitas et societas inter ipsos. Ea si maxima est (ut est certe),[6] necesse est, quod a communitate ducatur officium, id esse maximum. Etenim cognitio contemplatioque naturæ manca quodam modo atque inchoata sit, si nulla actio[7] rerum consequatur: ea autem[8] actio in hominum commodis tuendis maxime cernitur. 154. Pertinet igitur ad societatem generis humani: ergo hæc[9] cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostendit, et judicat. Quis enim est[10] tam cupidus in perspicienda cognoscendaque rerum natura, ut, si ei, tractanti contemplantique res cognitione dignissimas, subito sit allatum periculum discrimenque patriæ, cui subvenire opitularique possit, non illa omnia relinquat atque abjiciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem, posse arbitretur? Atque hoc idem in parentis, in amici,[11] re aut periculo fecerit. 155. Quibus rebus intel-

—5 *Pr. o. virtutum*, omisso *est*, Bern. 2. 3. Græv. Pearc. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. *Pr. est om. virt.* Bern. 4. *quam philosophiam Gr.* Bern. 3. *quam σοφίαν Græce* Bern. 4. *dicunt* omittunt Bern. 3. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. *φρόνησιν vocant* Gud. 5. Ascens. Paulo post, *divin. et human.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. *communitas atque soc.* Victor. *ipsorum inter ipsos* Facciol. probante Beier.—6 Bern. 4. *certo.* Hensing. Gernh. Beier. distinguunt *ut est: certe necesse, &c.* Manut. *est, ut certe necesse est, quod, &c.* Lamb. Petr. 1568. *est, ut certe est, necesse est, &c.*—7 Bern. 5. *actio nulla.*—8 *Ea vero* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—9 Bern. 4. *humani generis; ergo illi;* Facciol. *generis humani, et cognitioni, &c.* Pro *re ipsa* Bern. 3. et Orell. habent *reapse.* Actutum, *et ostendit, et judicat* Basil. *ostendit et indicat* Magnol. Manut. Lamb.—10 *Quis est enim* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. Beier. Nobb. *cupidus perspiciendæ cognoscendæque r. naturæ* conj. Lamb. *sit ablatum* Bern. 4. *sit illatum* Basil. *sit oblatum* Bern. 3. Græv. Paulo post, *arbitraretur* Magnol.

ligitur, studiis officiisque scientiæ præponenda esse officia justitiæ, quæ pertinent ad hominum utilitatem;[12] qua nihil homini esse debet antiquius. XLIV. Atque illi,[1] quorum studia vitaque omnis in rerum cognitione versata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus et commodis non recesserunt. Nam et erudiverunt[2] multos, quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminondam[m] Lysis[n] Pythagoreus, Syracusium Dionem[o] Plato, multique multos: nosque ipsi, quicquid ad rempublicam attulimus, (si modo aliquid attulimus) a doctoribus, atque a doctrina instructi, ad eam, et ornati, accessimus. 156. Neque solum vivi atque præsentes[3] studiosos discendi erudiunt atque docent; sed hoc idem etiam post mortem monumentis literarum assequuntur. Nec enim locus[4] ullus prætermissus est ab iis, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinam reipublicæ, pertineret; ut otium suum ad nostrum negotium contulisse videantur. Ita illi[5] ipsi, doctrinæ studiis et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem suam intelligentiam prudentiamque potissimum conferunt. Ob eamque causam[6] eloqui copiose, modo prudenter, melius est, quam vel acutissime sine eloquentia

—11 Bern. 3. *aut amici.*—12 Bern. 3. Anem. Græv. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *caritatem.* Deinde, *debet esse* Bern. 3. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.

CAP. XLIV. 1 *Atqui illi* Petr. 1568. *Atque illi ipsi* Bern. 3.—2 *Nam erudiverunt* Facciol. *Nam et erudierunt* Bern. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *Nam et erudiere* Bern. 5. *util. in rebus* Bern. 5. a m. pr. Magnol. *ut suis rebus* Basil. *rebus et suis et publicis* quatuor codd. Oxon. Lamb. Petr. 1568. *Syracosium* Bern. 2. *atque doctrina* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Beier.—3 *Neque s. v. ac præs.* Bern. 3. *stud. dicendi* Petr. 1568.—4 *Neque enim locus* Bern. 3. *Nec locus enim* Bern. 4. *est prætermissus* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *ab his* Bern. 1. 4. *ita ut otium* Victor.—5 *Itaque illi* Basil. Mox, *prudentiam intelligentiamque* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Petr. 1568. Pearc. *prudentiam suam intelligentiamque* Bern. 4. *suam sapientiam, prudentiam, intelligentiamque* Magnol. Manut. Lamb. —6 *Ob eamque etiam causam* Bern. 1. 2. 4. Victor. Pearc. *Ob eamque causam*

NOTÆ

m *Epaminondam*] Eo vivente et duce, toti Græciæ imperavit patria, quæ ante et post eum semper servivit.

n *Lysis* [*Lysias*] Patria Tarentinus, Thebis primus scholam aperuit.

o *Dionem*] Hipparini filium, fratremque Aristomachæ, uxoris Dionysii.

cogitare; quod cogitatio in se ipsa vertitur, eloquentia complectitur eos, quibuscum communitate juncti sumus. 157. [*p.* 32.] Atque, ut apum[7] examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos; sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Itaque, nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat cognitionem rerum,[8] solivaga cognitio et jejuna videatur. Itemque magnitudo animi, remota communitate conjunctioneque humana, feritas sit quædam et immanitas. Ita fit, ut vincat cognitionis studium consociatio hominum atque communitas. 158. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitæ, quod ea, quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere, non possemus, idcirco istam[9] esse cum hominibus communitatem et societatem. Quod si omnia nobis, quæ ad victum cultumque pertinent, quasi virgula divina,[p] ut aiunt, suppeditarentur; tum optimo quisque ingenio, negotiis omnibus omissis, totum se in cognitione et scientia collocaret. Non est ita: nam et solitudinem fugeret, et socium studii quæreret: tum docere, tum discere vellet, tum audire, tum dicere. Ergo omne officium, quod ad conjunctionem hominum, et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio,

etiam Basil. *Ob eam etiam causam* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *sine e. excogitare* Basil. Græv. *conjuncti sumus* Basil.—7 *Atque ut apium* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Græv. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Mox, *congregati* omittit Bern. 3. *congregandique sol.* Bern. 3. 4. 5. alii codd. quamplurimi, Victor. Petr. 1568. Bern. Nobb.—8 Magnol. Facciol. *rerum cognitionem.* Mox, *remota a communitate* Anem. Lamb. Petr. 1568. Beier. *remota comitate* Bern. 1. 2. 3. Victor. *feritas fit* Bern. 5. Basil. Hæc, *Itemque . . . immanitas,* uncis inclusit Facciol. item suspecta habens etiam verba, *Ita fit . . . communitas.*—9 Bern. 3. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *idcirco initam.* Basil. *cum hominibus istam esse comm. et soc.* Paulo post, *suppeditarent* Lamb. Petr. Græv.

NOTÆ

p *Virgula divina*] Quod in virgis ferendis fatalem quandam divinamque virtutem inesse crederent veteres, hinc invaluit adagium in eos, qui, citra humanam operam ac spem, casu quodam, et quasi divinitus, aliquid consequuntur.

quod cognitione et scientia continetur. XLV. 159. Illud forsitan quærendum sit, num hæc communitas, quæ maxime est apta[1] naturæ, sit etiam moderationi modestiæque semper anteponenda. Non placet. Sunt enim quædam partim[2] ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea, ne conservandæ quidem patriæ causa, sapiens facturus sit. Ea Posidonius[3] collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoque videantur turpia. Hæc igitur non suscipiet[4] reipublicæ causa; ne res quidem publica pro se suscipi volet. Sed hoc[5] commodius se res habet, quod non potest accidere tempus, ut intersit reipublicæ, quicquam illorum facere sapientem. 160. Quare hoc quidem effectum sit, in officiis deligendis id[6] genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem[7] prudentiamque sequitur considerata actio. Ita fit, ut agere considerate pluris sit, quam cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse,[8] ut non sit difficile, in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, videre. In ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quid[9] cuique præstet, intelligi possit: ut prima Diis immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliquis, debeantur. 161. Quibus ex rebus breviter disputatis, intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestumne an turpe

---

CAP. XLV. 1 Bern. 3. *apta est.* Mox, *ea sit moderationi* in eodem cod. *sit et mod.* Bern. 5. *semper* omittit Petr. 1568.—2 Bern. 5. Græv. Facciol. omittunt *partim*; Bern. 3. omittit *partim* secundo loco. Deinde, *sit facturus* Basil.—3 *Possidonius* Bern. 2. 5. Basil. *collegit multa* Bern. 3.—4 *Hæc i. n. suscipiet* Bern. 2. *Hæc i. n. susciperet* Bern. 3. *Hæc i. n. suscipiet quis* Victor. Facciol. *Hæc i. n. suscipiet quisquam* Bern. 5. Magnol. Manut. *Hæc i. n. suscipiet quisquam* Basil. *n. respublica quidem* Bern. 1. 2. 4. Victor. Lamb. Græv. Pearc. Facciol. *nec respublica quidem* Bern. 5. Magnol. Manut. Petr. 1568. *nec respublica*, omisso *quidem*, Basil. Gud. 2. 4. Beier. Nobb.—5 *Sed hæc* Bern. 1. 2. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *Sed et hæc* Victor. *habet se res* Bern. 4.—6 Bern. 3. 4. 5. Magnol. Manut. *hoc:* Basil. *ut hoc genus off. excellat.*—7 *Etenim cogitationem* Beda, Gernh. *sequetur* Bern. 1. 2. Gud. 1. Magnol. Manut. Lamb. *considerate agere* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Hæc, *Etenim . . . prudenter*, suspecta sunt Facciol.—8 Bern. 1. 2. 3. Basil. Petr. 1568. Orell. *enim locus est ipse*; Bern. 4. *enim locus est*, omisso *ipse*. Mox, *difficile sit* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Orell. *quid cuique sit* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. edd. vett. Heusing. Beier. Orell. *sit* omittit Basil.—9 Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *quod.* Mox, *gradatim reliqua reliquis* Bern. 5. alii codd. quam

sit; sed etiam, duobus[10] propositis honestis, utrum honestius. Hic locus a Panætio est, ut supra dixi, prætermissus.[11] Sed jam[12] ad reliqua pergamus.

plurimi, Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Facciol. Schutz. Beier. Nobb.—10 Bern. 1 omittit *duobus*. Mox, *honestius sit* Bern. 3. 4. Basil. Victor.—11 *Sed hic locus a Pan. ut supra dixi, prætermissus est* Basil.—12 *Sed etiam* Bern. 4. *jam* omittunt Magnol. Manut.

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD MARCUM FILIUM

LIBER II.

ARGUMENTUM.

Hoc libro de utili agitur, quæ erat altera pars totius De Officiis disputationis constituta. Utile autem est vel opinatum, quod ab honesto discrepat; vel verum, quod cum honesto est conjunctum, et natura confusum, et totum in virtute a Cicerone constituitur. Sed quoniam quæcumque ad vitam hominum tuendam, et ad utilitatem nostram pertinent, aut sunt hominum opere perfecta, aut sine eorum auxilio comparari non possunt; hominesque hominibus plurimum obesse et prodesse possunt; relictis omnibus, docet, conciliandos esse animos hominum, et ad usus nostros adjungendos; quod quomodo fieri possit, non in singulis modo hominibus, sed etiam in multitudine et populo universo, fuse demonstratur, sed ita, ut omnis amor atque benevolentia hominum a virtute et honestate arcessatur, tanquam a justitia, sapientia, liberalitate, fide, humanitate, hospitalitate. Ad utilitatem vero quoniam pertinet etiam valetudo, pecuniæque curatio; quomodo valetudo sustentetur, et pecunia honeste quæratur, ostendit. In comparatione autem utilitatum, cum vel externa commoda cum commodis corporis, vel corporis commoda cum externis, aut commoda corporis inter se, aut externa cum externis comparentur, non dubium esse pronuntiat, quin major utilitas minori sit anteponenda, hac tamen lege, ne ab honesto deflectatur.

I. 1. [*Ed. Ald. p.* 33.] QUEMADMODUM officia ducerentur ab honestate, Marce fili, atque ab omni genere virtutis, satis explicatum arbitror libro superiore. Sequitur, ut

hæc officiorum genera persequar,[1] quæ pertinent ad vitæ cultum, et ad earum rerum, quibus utuntur homines, facultatem, ad opes, ad copias. In quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus, quid utilius, aut quid maxime utile.[2] De quibus dicere aggrediar, si pauca prius de instituto ac de judicio meo dixero. 2. Quanquam enim libri nostri[3] complures non modo ad legendi, sed etiam ad scribendi, studium excitaverunt; tamen interdum vereor, ne quibusdam bonis viris philosophiæ nomen[a] sit invisum; mirenturque, in ea tantum me operæ et temporis ponere. Ego autem, quamdiu respublica per eos gerebatur,[4] quibus se ipsa commiserat, omnes meas curas cogitationesque in eam conferebam: cum autem dominatu unius[b] omnia tenerentur, neque esset usquam consilio aut auctoritati locus; socios denique tuendæ reipublicæ, summos viros, amisissem; nec me angoribus dedidi, quibus essem confectus, nisi iis restitissem; nec rursum indignis homine docto voluptatibus. 3. Atque utinam respublica stetisset, quo cœperat, statu, nec in homines, non tam commutandarum rerum, quam evertendarum[5] cupidos, incidisset! Primum enim, ut stante

Cap. i. 1 Bern. 5. *prosequar;* Venet. *persequamur.* Mox, *facultates* Basil. Pearc. Beier.—2 Hæc omnia, *In quo . . . maxime utile,* uncis incluserunt Pearc. Facciol. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *tum ex . . . . maxime utile,* omittunt Bern. 1. 2. 4. et Petr. 1568. *ex duobus utilibus* Lamb. Mox, *ac judicio meo* Bern. 3. *ac de meo judicio* Bern. 4. *atque studio meo* conj. Hotting.—3 Bern. 3. *nostri libri.* Actutum, *quam plures* Basil. *studium excitaverint* Bern. 5. Magnol. Manut. *viris bonis* Bern. 3. *me mea tantum operæ* in eodem cod. *in ea me tant. op.* codd. aliquot, et Nonius in v. 'Ponere.'—4 Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *regebatur.* Mox, *se ipsum* Bern. 1. *ipsa de* Bern. 3. Paulo post, *aut auctoritatibus locus* in eodem cod. *locus cons. aut auctoritati* Basil. *angoribus dedi* Basil. Magnol. Manut. *quibus eram* Nonius p. 268. item Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *nisi his rest.* Bern. 1. 2. 4. Victor. Magnol. *nisi rest. hiis* Basil. *iis* omittit Petr. 1568.—5 Bern. 1. 2. 3. 4.

NOTÆ

[a] *Philosophiæ nomen*] Aliquot ante Ciceronem annis, urbe pulsi sunt philosophi, C. Fannio Strabone et M. Valerio Messala coss. Iterum ejecti, imperante Domitiano, non ex urbe solum, sed ex tota Italia; tuncque Epictetus Nicopolim Roma se recepit. Gell. xv. 11.

[b] *Dominatu unius*] Cæsaris, quo rerum potito, ad philosophiæ studia se recepit Tullius, ut passim, ac præsertim De Divin. ii. repetit. Hos tamen De Officiis libros ultimos scripsit, nec nisi mortuo Cæsare.

republica facere solebamus, in agendo plus, quam in scribendo, operæ poneremus: deinde, ipsis scriptis non ea quæ nunc, sed actiones nostras, mandaremus, ut sæpe fecimus.[6] Cum autem respublica, in qua omnis mea cura, cogitatio, opera, poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt,[7] forenses et senatoriæ. 4. Nihil agere autem[8] cum animus non posset, in his studiis ab initio versatus ætatis; existimavi, honestissime molestias posse deponi, si me ad philosophiam retulissem. Cui cum multum adolescens, discendi causa, temporis tribuissem; postea quam honoribus inservire cœpi, meque totum reipublicæ tradidi; tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum et reipublicæ temporibus.[9] Id autem omne consumebatur in legendo: scribendi[10] otium non erat. II. 5. Maximis igitur in malis, hoc tamen[1] boni assecuti videmur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erant nota nostris, et erant cognitione dignissima. Quid est enim[2] (per Deos!) optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius? Hanc igitur qui expetunt,[3] philosophi nominantur; nec quicquam aliud est philosophia, si interpretari velis, quam studium sapientiæ. Sapientia autem est,[4] (ut a veteribus philosophis definitum est) rerum divinarum et humanarum, causarumque quibus hæ res continentur, scientia; cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, quidnam sit,

Basil. Victor. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *non tam commutandarum quam evertendarum rerum.*—6 Bern. 2 omittit *ut sæpe fecimus*, uti volebat Facciol.—7 Victor. *conticuerunt omnes.*—8 *Nihil autem agere* Bern. 2. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *Nihil autem cum agere* Bern. 5. a m. sec. *in studiis*, omisso *his*, Bern. 5. *in iis studiis* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *ab* omittit Petr. 1568. *molestias* omittunt Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Petr. 1568. Lamb. *deponi posse* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *poni posse* Lamb.—9 Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Lall. Heusing. *temporis;* Bern. 3. *tempori.*—10 Bern. 2. *scribendo.*

Cap. II. 1 Bern. 3. Basil. Magnol. Manut. *tantum.* Mox, *erant satis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Orell.—2 *Quid enim est* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. *quid melius homini* Bern. 4. *homini* omittunt Gud. 5. Beda, Facciol. Gernh. Schutz. Beier. Statim, *homine* omittit Bern. 3.—3 *Hanc qui exp. igitur* Bern. 5. Magnol. Manut. *est aliud* Basil. *est* omittit Bern. 4. *velis, præter studium* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. Heusing. Gernh. Beier. Schutz. Nobb. Orell.—4 Bern. 4 omittit *est.* Voc. *philosophis* cum uno cod. Oxon. delevit Beier. *divinarum, hum.* Bern. 2.

quod laudandum putet. 6. Nam, sive oblectatio quæritur animi, requiesque curarum;[5] quæ conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid anquirunt, [*p.* 34.] quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum? Sive ratio constantiæ virtutisque ducitur; aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere[6] maximarum rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit, hominum est parum considerate loquentium, atque in maximis rebus errantium. Si autem[7] est aliqua disciplina virtutis,[c] ubi ea quæretur, cum ab hoc discendi genere discesseris? Sed hæc, cum ad philosophiam cohortamur,[8] accuratius disputari solent: quod alio quodam libro[d] fecimus. Hoc autem tempore tantum[9] nobis declarandum fuit, cur, orbati reipublicæ muneribus, ad hoc nos studium potissimum contulissemus. 7. Occurritur autem nobis, et quidem[10] a doctis et eruditis, quærentibus, satisne constanter facere videamur, qui, cum percipi nihil posse[e] dicamus, tamen et aliis de rebus disserere soleamus, et hoc ipso tempore præcepta officii persequamur. Quibus vellem satis cognita esset nostra sententia:[11] non enim sumus ii,[f]

humanarumque causarum Basil. *quibus eæ res* Bern. 1. 2.—5 Bern. 1. *requies curarum.* Mox, *acquirunt* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. Facciol. *inquirunt* Bern. 1. 3. Basil. Victor. *beate et bene* Bern. 3. Pro *ducitur* Bern. 5. Magnol. Manut. habent *quæritur.* Deinde, *eas sequamur* Bern. 2. Basil.—6 *Nullam vero dicere* Lamb. Petr. 1568. *dicere* omittit Bern. 2.—7 *Sin autem* Lamb. Petr. 1568. probante Beier.—8 Bern. 4. 5. *courtamur;* et sic Bern. 5. cum gloss. 'admovemur.' *solent disputari* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *alio quidem libro* Magnol. Manut.—9 Bern. 3 omittit *tantum.*—10 Bern. 3. 5. Basil. *nobis equidem.* Mox, *cum præcipi* Bern. 3. 5. Magnol. *de rebus præcipere* Victor.—11 Bern. 3. *mea sententia.* Statim, *nec habet u. quid* edd. quædam ante Ernesti; *nec habeat u. quid* al. *quæ enim ista esset* Petr. 1568. Facciol. *quæ enim ista* Gud. 4. *quæ est enim ista* cod. Lips. *non solum disputandi* Bern. 5. Magnol. Manut. *non disputandi* Petr. 1568. *sed etiam vivendi* Bern. 1. 2.

NOTÆ

[c] *Disciplina virtutis*] Utrum virtus præceptis doceri posset, celebris fuit apud veteres philosophos quæstio; qua de re multa Plato in Protagora, et in Menone.

[d] *Alio quodam libro*] In 'Hortensio,' qui non extat; quem, cum Augustinus, anno ætatis 18. in rhetorum scholis tunc frequens, legisset, tanto philosophiæ amore flagrare cœpit, ut ad eam se totum transtulerit.

[e] *Percipi nihil posse*] Academicos sectatus est Cicero, quorum opinio fuit nihil sciri: dictum est de iis fuse in libris Acad.

[f] *Sumus ii*] Tales fuere sceptici,

quorum vagetur animus errore, nec habeat unquam, quod sequatur. Quæ enim esset ista mens, vel quæ vita potius, non modo disputandi, sed vivendi, ratione sublata? Nos autem, ut ceteri, alia certa,[12] alia incerta esse dicunt; sic, ab his dissentientes, alia probabilia, contra, alia non probabilia, esse dicimus. 8. Quid est igitur,[13] quod me impediat, ea, quæ mihi probabilia videantur, sequi; quæ contra, improbare; atque, affirmandi arrogantiam vitantem, fugere temeritatem, quæ a sapientia dissidet plurimum? Contra autem omnia disputatur[14] a nostris; quod hoc ipsum probabile elucere non possit, nisi, ex utraque parte, causarum esset facta contentio. Sed hæc explanata sunt in 'Academicis' nostris[15] satis, ut arbitror, diligenter. Tibi autem, mi Cicero, quanquam in antiquissima[g] nobilissimaque philosophia, Cratippo auctore, versaris, iis simillimo, qui ista præclara pepererunt; tamen hæc nostra,[16] finitima vestris, ignota esse nolui. Sed jam ad instituta pergamus.

III. 9. Quinque igitur[1] rationibus propositis officii persequendi, quarum duæ ad decus honestatemque pertinent; duæ ad commoda vitæ, copias, opes, facultates; quinta ad

3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol.—12 Bern. 5. Magnol. Manut. *qui alia certa.* Statim, *contra alia improb. esse dicimus* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *et alia improb. esse dic.* Basil. *alia improbabilia dicimus* Bern. 3. *contra alia esse dicimus* Pearc. *contra alia, dicimus* Bern. 1. 2. 4. 5. Heusing. Gernh. Nobb. Beier. Orell.—13 *Quid igitur est* Lamb. Petr. 1568. *Quid est ergo* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *probabilia mihi* Bern. 1. 2. 3. 4. *mihi* omittit Basil. *arrogantiam vitare* Bern. 5. Magnol. Manut. *arrogantia vitata* conj. Gronov.—14 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. *disputantur.* Actutum, *a nobis* Bern. 1. *non posset* Bern. 1. 3. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Facciol. *facta esset* Bern. 4.—15 *Ac. meis* Bern. 5.—16 Victor. *nostra hæc.*

CAP. III. 1 *Quinque autem* Bern. 5. Mox, *pertinerent* Bern. 1. 3. Bern. 2. a m. sec. Gud. 2. Beier. *quæ supra dixi* Bern. 3. *videantur pugn. inter se* Basil. *honestatis autem pars* Bern. 3. *perfecta est* codd. aliquot, Victor. Mag-

NOTÆ

qui nihil probarent; eorum auctor Pyrrho. Ab iis in eo discrepabant Academici, quod non quidem negarent percipi quidquam posse, sed ea quæ percipiuntur, alia probabilia esse, alia improbabilia docerent; non vero alia certa, et alia incerta, quæ tertiæ cujusdam sectæ doctrina fuit.

g *Antiquissima*] Peripatetica.

eligendi judicium, si quando ea, quæ dixi, pugnare inter se viderentur; honestatis pars confecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod utile appellatur. In quo[2] lapsa consuetudo deflexit de via, sensimque eo deducta est, ut, honestatem ab utilitate[h] secernens, et constitueret, honestum esse aliquid, quod utile non esset, et utile, quod non honestum; qua nulla pernicies major hominum vitæ potuit afferri. 10. Summa quidem auctoritate[i] philosophi, severe sane atque honeste,[3] hæc tria genera confusa cogitatione distinguunt. Quicquid enim justum sit, id etiam utile esse censent; itemque, quod honestum, idem justum: ex quo efficitur, ut, quicquid honestum sit, idem sit utile. Quod qui parum perspiciunt, hi sæpe,[4] versutos homines et callidos admirantes, malitiam sapientiam judicant. Quorum error eripiendus est, opinioque omnis ad eam spem traducenda, ut honestis consiliis justisque factis, non fraude et malitia, se intelligant ea, quæ velint, consequi posse. 11. [*p.* 35.] Quæ ergo[5] ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignuntur e terra,

nol. Manut.—2 *In quo verbo* codd. aliquot, et edd. ante Grut. item Pearc. Facciol. Orell. Mox, *eo* omittit Bern. 3. *secernens, const.* omisso *et*, Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. al. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *ut ab honesto utile secerneret et const.* Bern. 5. Magnol. Manut. *esse honestum aliquid* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. quatuor codd. Heusingeri, Lamb. Petr. 1568. *honestum aliquod*, omisso *esse*, Bern. 5. Magnol. Manut. *hominum major* Bern. 2.—3 Hæc, *severe s. a. hon.* suspecta sunt Facciolato. Mox, *hæc tria, genere confusa* Bern. 3. Beier. Orell. *hæc duo genera re confusa* conj. Hotting. *sit justum* Petr. 1568. *justum est* Basil. *id utile etiam* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *etiam* omittit Basil. *itemque quicquid* Bern. 4. Petr. 1568. *idem esse justum* Magnol. Manut. Facciol. *id esse justum* Bern. 5. *id justum* Victor. *ex quo conficitur* Bern. 4.—4 Bern. 2. 3. 4. Basil. Victor. *ii sæpe.* Mox, *eorum malitiam* Bern. 5. Magnol. Manut. *malitiam eorum* Basil. *omnisque opinio* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *ad eam speciem* Bern. 5. Basil. Victor.—5 *Quæ vero* Basil. *sunt inanimata* Bern. 2. 5. Basil. Magnol. Manut. *et argentum* Basil. *et ea* Bern. 3. *et alia e. gen.* Facciol. *ut alia gen. ejusdem* Bern. 1. 2. 3. Victor. Heusing. Beier. Orell. *ut alia ejusmodi gen.* Basil. *par-*

NOTÆ

[h] *Honestatem ab utilitate* [*ab honesto utile*] A Platone id primo disceptatum est, in Hippia Majore, seu De Pulchro, ubi Hippiæ sophistæ opinionem de honesto Socrates jocose pro more confutat.

[i] *Summa quidem auctoritate*] Plato loco citato, et De Rep. VIII.

ut alia ejusdem generis; partim animalia, quæ habent suos impetus, et rerum appetitus. Eorum autem alia[6] rationis expertia sunt, alia ratione utentia. Expertes rationis, equi,[7] boves, reliquæ pecudes, apes, quarum opere efficitur aliquid ad hominum usum atque vitam. Ratione autem utentium duo genera ponuntur;[8] unum, Deorum; alterum, hominum. Deos placatos pietas efficiet[9] et sanctitas: proxime autem, et secundum Deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. 12. Earumque rerum,[10] quæ noceant et obsint, eadem divisio est. Sed, quia Deos nocere[k] non putant,[11] his exceptis, homines hominibus obesse plurimum, vel prodesse, arbitrantur. Ea enim ipsa, quæ inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta, quæ nec haberemus, nisi manus et ars accessissent; nec his, sine hominum administratione, uteremur. Neque enim valetudinis curatio, neque navigatio,[12] neque agricultura, neque frugum fructuumque reliquorum perceptio et conservatio, sine hominum opera, ulla esse potuisset. 13. Jam vero et earum rerum, quibus abundaremus, exporta-

tim animata Bern. 3. 5.—6 *Eorum autem partim* Bern. 5. *Eorum rat. exp. sunt alia* Basil.—7 *Exp. r. sunt equi* Basil. Voc. *apes* Facciolato suspectum uncis incluserunt Gernh. Beier. *quarum opera* Bern. 2. Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *quarum ope* Billerb. *ad usum hominum* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. *ad usus hominum* Bern. 4. *aliquid ad usum efficitur hominum, atque ad vitam* Bern. 3.—8 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *ponunt.* Actutum, *Deorum unum* Bern. 2. 3. 4. Heusing. Gernh. Beier.—9 Victor. *efficit.* Mox, *et* ante *secundum* omittunt Gud. 1. Lamb. Petr. 1568.—10 *Earumque item rerum* plurimi codd. et edd. vett. *Earumque iterum rerum* Bern. 2. 5. Magnol. Manut. —11 Bern. 4. *non putant nocere.* Actutum, *iis exceptis* Bern. 2. 3. 4. Basil. *his exceptis* omittit Petr. 1568. *nocere pl. arbitrantur* Basil. *plur. obesse vel prodesse arbitrantur* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. *obesse plur. vel prodesse arbitrantur* Lamb. *obesse et prodesse plur. arbitrantur* Pearc. Hæc omnia, *Earumque .... arbitrantur*, suspecta sunt Facciolato. Tum, *quæ inanimata* Bern. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. *effecta operis* Bern. 5. Magnol. Manut. *operibus effecta* Basil. *accessisset* Bern. 1. 3. 4. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *nec iis* Bern. 2. Basil. Orell.—12 Vocc. *neque navigatio* de conj. sua delevit Beier. *nec nav. nec agr. nec, &c.* Bern. 3. *sine opera hominum* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—

NOTÆ

[k] *Deos nocere*] Eos non nocere, Peripatetici et omnes ferme philosophi; nec nocere nec prodesse, Epicurei; et nocere et prodesse aliqui docuerunt, finxeruntque Jovis in limine esse vasa duo sortibus plena, bonis alterum, alterum malis. Hos refellit Plato, De Rep. II.

tio, et earum, quibus egeremus, invectio, certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerentur. Eademque ratione, nec lapides e terra exciderentur[13] ad usum nostrum necessarii;

Nec ferrum, æs, aurum, argentum, effoderetur penitus abditum,

sine hominum labore et manu. IV. Tecta vero, quibus et frigorum vis pelleretur, et calorum molestiæ sedarentur, unde aut initio[1] generi humano dari potuissent, aut postea subveniri, si aut vi tempestatis, aut terræ motu, aut vetustate cecidissent, nisi communis vita ab hominibus harum rerum auxilia petere didicisset? 14. Adde ductus[2] aquarum,[l] derivationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas[m] fluctibus, portus manu factos; quæ unde, sine hominum opera, habere possemus? Ex quibus,[3] multisque aliis, perspicuum est, qui fructus, quæque utilitates, ex rebus iis quæ sunt inanimæ, percipiantur, eas nos nullo

13 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. *ex terra exc.* Petr. 1568. *e terra exscinderentur;* Bern. 5. Magnol. Manut. *exciderentur a terra.* Mox, *aurum, æs, argentum* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *æs, argentum, aurum* Beier. Nobb. Orell. *effoderetur* pro gloss. habuit Beier. uncis inclusit Billerb. *effoderentur* Bern. 5. Facciol. *abdita* Facciol.

Cap. IV. 1 Bern. 4. Basil. *aut in initio.* Actutum, *humano generi* Bern. 3. *subvenire* Bern. 2. 4. 5. Victor. Manut. Lamb.—2 *Adde deductus* Basil. *At deductus* Bern. 2. Pith. Græv. Lall. *Ac deductus* Bern. 4. *quæso unde* Reg. Lall. *quæ non sine* Magnol. Manut. *hom. opere* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—3 *Ex quibus omnibus* Bern. 5. Magnol. Manut. *quæque utilitas* Bern. 2. a m. pr. Bern. 5. *ex rebus his* Bern. 1. 4. *ex rebus ipsis* Basil. *quæ sint* Bern. 1. 2. 3. Petr. 1568. *inanimatæ* Bern. 5. Magnol. Manut. *inanima* Bern. 2. 4. Basil. Petr. 1568. Heusing. *inanimata* Bern. 3. *ea nos, &c.* e duobus codd. Gernh. et Beier. Deinde, *capere potuissemus* Bern.

NOTÆ

[l] *Ductus aquarum*] Romani per annos 441. contenti fuere usu aquarum, quas Tiberis aut putei aut fontes præberent: sed, urbe crescente, aliæ aliunde derivatæ; tanta copia, ut singulæ ferme domus suos habuerint fontes. Jus dandæ aquæ, censorum, si essent in republica; si non essent, ædilium curulium fuit. Primus omnium Appius Claudius aquas arcuato opere in urbem deduxit. Plura Frontinus de Aquæductibus, Plin. XXXI. 6. et Georg. Fabricius in sua Roma.

[m] *Moles oppositas*] Innuit moles lacus Lucrini siti in Puteolano Campaniæ sinu, a mari seclusi ingentibus substructionibus; de quibus Virg. Georg. II. 'An memorem portus Lucrinoque addita claustra,' &c. Et Horat. Od. III. 1. 'Contracta pisces æquora sentiunt, Jactis in altum molibus,' &c.

modo, sine hominum manu atque opera, capere potuisse. Qui denique ex bestiis fructus, aut quæ[4] commoditas, nisi homines adjuvarent, percipi posset? nam et qui principes inveniendi fuerunt, quem ex quaque bellua usum habere possemus, homines certe fuerunt: nec hoc tempore, sine hominum opera, aut pascere eas[5] aut domare, aut tueri, aut tempestivos fructus ex his capere, possemus: ab eisdemque et eæ, quæ nocent, interficiuntur; et, quæ usui possunt esse, capiuntur. 15. Quid enumerem artium multitudinem, sine quibus vita omnino nulla esse potuisset?[6] Quis enim ægris subveniret, quæ esset oblectatio valentium, qui victus, aut cultus? nisi tam multæ nobis artes ministrarent: quibus rebus exculta, hominum vita tantum distat a victu et cultu bestiarum. Urbes vero, sine hominum cœtu, non potuissent nec ædificari nec frequentari: ex quo leges, moresque constituti;[7] tum juris æqua descriptio, certaque vivendi disciplina: quas res et mansuetudo animorum consecuta, et verecundia est; effectumque, ut esset vita munitior; atque ut, dando et accipiendo, mutandisque facultatibus et commodis, nulla re egeremus. V. 16. [p. 36.] Longiores[1] hoc loco sumus, quam necesse est. Quis est enim,[2] cui non perspicua sint illa, quæ pluribus verbis a Panætio commemorantur, neminem neque ducem bello, nec principem domi, magnas

1.—4 Bern. 3. *atque*.—5 Bern. 2. *eos*; Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *equos*. Paulo post, *ab eis denique* Lamb. Petr. 1568. *et ea* Bern. 3. Victor. Magnol. *et hæc* Bern. 4. 5. Basil. *quæ nocerent* Basil. *nocere possunt* Bern. 5. *esse possunt* Basil. *possint esse* al.—6 Bern. 4. *esse pot. nulla*. Actutum, *quid e. ægris subveniret* Bern. 1. 2. 5. Pearc. Orell. *quid e. æ. subveniretur* Basil. *qui e. æ. subvenisset* Bern. 4. *quis e. æ. subvenisset* Victor. *quis e. æ. subveniretur* tres codd. Aldi; unde *qui e. æ. subveniretur* Gernh. et Beier. *ægritudini* Bern. 5. *nisi tam multu* Bern. 3. *ministrarentur* Bern. 5. Victor. Lamb. *artes nobis ministrarentur* Basil. *rebus* omittunt Bern. 3. et Petr. 1568. *quibus . . . bestiarum* suspecta sunt Facciolato. *vitu hominum* Bern. 4. *tantum destitit* Bern. 1. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *tantum restitit* Bern. 4. *a cultu et victu* Bern. 3.—7 Bern. 4. Basil. *constituti sunt*. Mox, *disciplina, per quas bene beateque vivitur* Magnol. Manut. *effectumque est* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *mutandisque f. et commodandis* Heusing. e codd. item Gernh. Beier. Orell. *permutandisque f. et commodis* Bern. 5. Magnol. Manut. *mutandisque f. et communis* Bern. 4.

CAP. V. 1 *Longiores quidem* Basil.—2 *Quis enim est* Bern. 3. Basil. Lamb. Petr. 1568 Facciol. *Quis est ille enim* Bern. Mox, *ducem belli* Bern. 3.

res et salutares, sine hominum studiis, gerere potuisse? Commemoratur [3] ab eo Themistocles, Pericles, Cyrus, Agesilaus, Alexander, quos negat, sine adjumentis hominum, tantas res efficere potuisse. Utitur, in re non dubia, testibus non necessariis. Atque, ut magnas utilitates adipiscimur [4] conspiratione hominum atque consensu, sic nulla tam detestabilis pestis est, quæ non homini ab homine nascatur. Est Dicæarchi [n] liber de interitu hominum, Peripatetici magni et copiosi; qui, collectis [5] ceteris causis, eluvionis, pestilentiæ, vastitatis, belluarum etiam repentinæ multitudinis (quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumta), deinde comparat, quanto plures deleti sint homines hominum impetu, id est, bellis aut seditionibus, quam omni reliqua calamitate.

17. Cum igitur hic locus nihil [6] habeat dubitationis, quin homines plurimum hominibus et prosint et obsint; proprium hoc statuo esse virtutis, conciliare animos hominum, et ad usus suos adjungere. Itaque, quæ in rebus inanimis,[7] quæque in usu et tractatione belluarum, fiunt utiliter ad hominum vitam, artibus ea tribuuntur operosis: hominum autem studia, ad amplificationem nostrarum rerum promta ac parata, virorum præstantium sapientia et virtute excitantur. 18. Etenim [8] virtus omnis [o] tribus in

Lamb. Græv. Pearc. Hensing. Gernh. Beier. *in bello* Manut.—3 *Commemorantur* Victor. Facciol. *Pericles* omittit Facciol.—4 Petr. 1568. *adipiscamur.*—5 Bern. 3. *collatis.* Mox, *genera hominum* Basil. *deinde* delevit Facciol. *deleti sunt* Bern. 1. a m. pr. Bern. 4. 5. Basil. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. *bellis et sed.* Lamb. Petr. 1568.—6 Græv. *nil.* Mox, *primum hoc* e codd. Græv. Pearc. Facciol. Lall. *primum et hoc s. virtutis esse* Bern. 3. *conciliare sibi* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb.—7 *Itaque . . . inanimatis* Bern. 5. *in usu et* desunt in Bern. 1. 2. *usu et* omittunt Bern. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Hensing. *operosis ea tribuunt* Bern. 4. *prompta atque parata* Basil. *promta et parata* Bern. 5. Victor. Facciol. *præstantia* Bern. 1. 2.—8 Hæc omnia, *Etenim, &c.* ad finem usque cap. suspecta sunt Facciolato.

NOTÆ

[n] *Dicæarchi*] Phidiæ filius fuit, patria Siculus: ejus opera præcipua fuere, 'de dimensionibus montium Peloponnesi,' 'de rep. Spartiatarum,' qui liber ex decreto Lacedæmoniorum, quotannis in ephororum prætorio adolescentibus legebatur. Tres libros scripsit adversus immortalitatem animarum. Hunc 'delicias suas' Cicero vocat Tusc. I.

[o] *Virtus omnis*] Physice, ethice, politice.

rebus fere vertitur; quarum una est in perspiciendo, quid in quaque re verum sincerumque sit, quid consentaneum cuique, quid consequens, ex quo quæque gignantur, quæ cujusque rei causa sit; alterum, cohibere motus animi turbatos, quos Græci πάθη nominant; appetitionesque, quas illi ὁρμὰς, obedientes efficere rationi; tertium,[9] iis, quibuscum congregamur, uti moderate et scienter, quorum studiis ea, quæ natura desiderat, expleta cumulataque habeamus; per eosdemque, si quid importetur nobis incommodi, propulsemus, ulciscamurque eos, qui nocere nobis conati sint, tantaque pœna afficiamus, quantam æquitas humanitasque patiatur. VI. 19. Quibus autem rationibus hanc facultatem assequi possimus,[1] ut hominum studia complectamur, eaque teneamus, dicemus; neque ita multo post: sed pauca ante dicenda sunt. Magnam vim esse in fortuna[2] in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas, quis ignorat? nam et, cum prospero flatu ejus[3] utimur, ad exitus pervehimur optatos; et, cum reflavit, affligimur. Hæc igitur ipsa fortuna ceteros casus rariores habet; primum, ab inanimis,[4] procellas, tempestates, naufragia, ruinas, incendia; deinde, a bestiis, ictus, morsus, impetus. Hæc ergo,[5] ut dixi, rariora. 20. At vero[6] interitus exercituum,

tribus in rebus virtus omnis fere Bern. 4. *virtus omnis fere tribus in rebus vertitur* Bern. 5. Magnol. Manut. *quid consequens sit* Bern. 4. *quidque gignatur* Bern. 3. Græv. *rei sit causa* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *altera cohibere* codex unus Oxon. et Facciol. *perturbatos* e duobus codd. Gernh. probante Schutz. *appetitiones quas, &c.* Magnol. Manut.—9 Duo codd. Hensingeri, margo ed. 1584. Facciol. *tertia.* Actutum, *his quibus congregemur* Bern. 1. *iis cui quibus congregamur* Bern. 4. *congregemur* habent etiam Bern. 2. 3. Hensing. Victor. Lamb. Petr. 1568. *per eosdem* Bern. 4. *per eos denique* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Facciol. *conati sint* servant tantum Bern. 1. et Petr. 1568. *conati sunt* ceteri omnes. *quantum æq.* Bern. 5. *quanta æq.* duo codd. Heusingeri, Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Pro *patiatur,* quod servant Lamb. Petr. 1568. et Billerb. omnes codd. et reliquæ edd. habent *patitur.*

Cap. VI. 1 Bern. 5. *possumus.* Mox, *ante de fortuna dicenda sunt* conj. Facciol. *sint* habet Græv.—2 *Magnam v. e. fortunæ* Facciol. cum Lactant. III. 29. 4. *vel ad sec.* Magnol. Manut. *vel ad adv.* Lamb.—3 Bern. 4 omittit *ejus.* Mox, *ad optatos exitus provehimur* Bern. 5. Magnol. Manut. *ad exitus provehimus optatos* Lamb.—4 Bern. 1. a m. sec. Bern. 3. 5. *inanimatis.*—5 *Hæc igitur* Magnol. Manut. Lamb.—6 *Et vero* Bern. 4. *summi et singularis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. et omnes fere codd. Heusingeri. Mox, *ob eas res* Bern. 3. et Bern. 4. a m. sec. *fortuita sint* Basil. *operibus et studiis* Bern. 4.

ut proxime trium,[p] sæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper summi[q] ac singularis viri; invidiæ præterea multitudinis, atque, ob eas, bene meritorum sæpe civium expulsiones, calamitates, fugæ; rursusque secundæ res, honores, imperia, victoriæ, quanquam fortuita sunt, tamen, sine hominum opibus et studiis, neutram in partem effici possunt. Hoc igitur cognito, dicendum est, quonam modo hominum studia ad utilitates nostras allicere atque excitare possimus: quæ si longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortassis[7] etiam brevior videbitur.

21. [*p.* 37.] Quæcumque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum atque honestandum, aut benevolentiæ gratia faciunt,[8] cum, aliqua de causa, quempiam diligunt; aut honoris, si cujus virtutem suspiciunt, quemque dignum fortuna quam amplissima putant; aut cui fidem habent, et bene rebus suis consulere arbitrantur; aut cujus opes metuunt; aut, contra, a quibus aliquid expectant; ut, cum reges popularesve[r] homines largitiones aliquas proponunt; aut, postremo, pretio ac mercede ducuntur; quæ sordidissima est illa quidem ratio, et inquinatissima, et his qui

5. Magnol. Manut. *operis et studiis* Lamb. Petr. 1568. Facciol.—7 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Beier. Orell. *fortasse.*—8 Facciol. conj. *tribuunt.* Mox, *et si quem* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *eumque* conj. Facciol. *quam* omittit Bern. 4. *aut si cui fidem* Lamb. *et bene de rebus* Bern. 5. *aut si cujus opes* Lamb. *a quo aliquid* Facciol. Paulo post, *et mercede* Basil. *aut mercede* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *sordidissima quidem est ratio* Bern. 5. Magnol. Manut. *sord. illa quidem est ratio* Lamb. *et inq. et iis* Bern. 2. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Heu-

NOTÆ

[p] *Proxime trium*] Prima Pompeii Magni in Pharsalia; secunda in Africa, Q. Metelli Pii Scipionis, qui, socer Pompeii Magni, ejusque in consulatu 701. collega, ac partium in Africa dux, a Cæsare victus, periit; tertia in Hispania, filiorum Pompeii, cum quibus Cæsar admodum difficili prælio et summo discrimine pugnavit, ut, fere desperatis rebus, de morte sibi consciscenda cogitaret; mox, fortuna mutata, victor evasit, Cn. Pompeio in fuga occiso, 709.

[q] *Ut nuper summi*] Pompeii Magni.

[r] *Populares*] 'Popularis' dicitur, qui populum sibi conciliat congiariis, donativis, missilibus, tabulis novis, legibus plebi commodis, puta agrariis, frumentariis, quæ in rep. Romana perennis turbarum fons fuit.

ea tenentur, et illis qui ad eam confugere conantur. 22. Male enim se res habet, cum, quod virtute effici debet, id tentatur pecunia. Sed, quoniam nonnunquam hoc subsidium [9] necessarium est; quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius, iis de rebus quæ virtuti propiores sunt, dixerimus. Atque etiam subjiciunt se homines imperio alterius et potestati, de causis pluribus.[10] Ducuntur enim aut [11] benevolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia; aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne vi parere cogantur; aut spe largitionis, promissisque capti; aut, postremo, (ut sæpe in nostra republica videmus) mercede conducti. VII. 23. Omnium autem rerum [1] nec aptius est quicquam ad opes tuendas ac tenendas, quam diligi; nec alienius, quam timeri. Præclare enim Ennius:[2] 'Quem metuunt,[s] oderunt:[3] quem quisque odit, periisse expetit.' Multorum autem odiis nullas opes posse [4] obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum.[t] Nec vero hujus tyranni solum, quem armis oppressa pertulit civitas, pa-

sing. *qui ad ea* Bern. 1. 2. *fugere* Bern. 4.—9 Bern. 4. Magnol. Manut. *subsidium hoc.* Mox, *eo utendum* Victor.—10 Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *pluribus de causis*; Schutz. *de pluribus causis.*—11 *Ducuntur autem aut* Bern. 3. Paulo post, *promissionibusque capti* Lamb. Petr. 1568. Pearc. *promissionisque capti* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. *spe largitionisque capti* Bern. 4. *in n. r. vidimus* Gud. 4. et Facciol. *constituti inducti* Bern. 4.

CAP. VII. 1 *Rerum autem omnium* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *ac tenendas* omittunt Magnol. Manut. Græv.—2 *Præclare Ennius* Heusing. Gernh. Beier.—3 Goth. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *odere.* Mox, *perisse exp.* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv Pearc. *periisse cupit* Bern. 3.—4 Bern. 3 omittit *posse.* Mox, *paret quæ cum* Græv. *apparet cujus* Bern. 2. *apparet cujus maxime portui* Bern. 1. *paretque cum m. m.* desunt in Bern. 4. 5. Basil. et edd. vett. *vel odium* Bern. 5. *valet* Bern. 1. 2. 4. Victor. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. *valeret* Bern. 5. *talem interitum* Basil. Victor. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. *interitum similem* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. [*talem*] *interitum* Beier. *interitum* [*talem*] Orell. *interitum talem* delerunt Lang. et Facciol.

NOTÆ

[s] *Quem metuunt*] Affine est illud Terent. in Adelph. act. I. 'Errat longe Qui imperium credat gravius aut stabilius esse Vi quod fit, quam illud quod amicitia adjungitur:' et dictum solenne Dion. senioris, 'Multos timeat necesse est, quem multi timent.'

[t] *Nuper est cognitum*] In morte Cæsaris, 23. vulneribus in senatu confossi.

retque cum maxime mortuo, interitus declarat, quantum odium hominum valeat ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum, quorum haud fere quisquam[u] interitum talem effugit. Malus enim[5] custos diuturnitatis metus: contraque, benevolentia fidelis est, vel ad perpetuitatem. 24. Sed iis,[6] qui vi oppressos imperio coërcent, sit sane adhibenda sævitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt: qui vero in libera civitate ita se instruunt, ut metuantur, his nihil esse potest dementius. Quamvis enim demersæ sint[7] leges alicujus opibus, quamvis timefacta libertas,[x] emergunt tamen hæc aliquando, aut judiciis tacitis,[y] aut occultis de honore suffragiis. Acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quam retentæ. Quod igitur latissime patet, neque ad incolumitatem solum, sed etiam ad opes et potentiam valet plurimum,[8] id amplectamur, ut metus absit, caritas retineatur. Ita facillime, quæ volemus,[9] et privatis in rebus, et in republica, conseque-

subterfugit Bern. 5.—5 *Malus enim est* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. *Malus est enim* Heusing. et Schutz. *Malus enim custos diuturnitatis est* Basil. *fidelis vel, &c.* omisso *est*, Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. Heusing. Gernh. Beier.—6 *Sed his* Bern. 1. 3. 4. Mox, *iis nil potest* Bern. 2. 3. Basil. *potest esse* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. Beier.—7 *Quamvis e. sint demersæ* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. *tremefacta* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. Cf. Gronovii Diatrib. p. 46. *hæc tamen* Bern. 3.—8 Basil. *plurimum valet.*—9 Ita Bern. 1. 2. 3. Basil. Græv. Pearc. Colon. 1748. Heusing. Gernh. Schutz. Nobb. Orell. *volumus* Bern. 4. 5. edd. vett. et Facciol. *metuantur* Basil. *metuuntur* Bern. 5. Magnol. Ma-

NOTÆ

[u] *Haud fere quisquam*] Juvenal. Sat. x. 'Ad generum Cereris sine cæde et sanguine pauci Descendunt reges et sicca morte tyranni.'

[x] *Timefacta* [*tremefacta*] *libertas*] Eo vocabulo, quod paulo obsoletius videtur, usi D. Brutus ad Cic. Fam. xi. 20. et Nonius; et Lucretius, lib. ii. 'His tibi tum rebus tremefactæ religiones,' &c.

[y] *Judiciis tacitis*] 'Judicia tacita' sunt, cum suffragia feruntur non voce, sed scripto, per tabellas. Per multos annos Romani suffragium voce tulerunt; mox inductæ in judicia, ut libertati consuleretur, tabellæ, primum ab A. Gabinio trib. pleb. sub consulatu Cn. Calpurnii Pisonis et M. Popillii Lænatis: secuta lex Cassia, quæ suffragia per tabellas a judiciis ad populum et comitia extendit: accessit Cælia, quæ ad perduellionis quoque judicia, quod a Cassia exceptum erat, jus tabellarum propagavit: variæ deinceps accessere, Sempronia, Maria, Fusia, quibus priores confirmarentur.

mur. Etenim, qui se metui volent, a quibus metuentur, eosdem metuant ipsi, necesse est. 25. Quid enim censemus superiorem illum Dionysium,[z] quo cruciatu timoris angi solitum? qui, cultros metuens tonsorios, candenti [10] carbone sibi adurebat capillum. Quid? Alexandrum Pheræum [a] quo animo vixisse arbitramur? qui, (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben [b] admodum diligeret, tamen, ad eam ex epulis in cubiculum veniens, barbarum, et eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threiciis,[c] [11] destricto gladio jubebat anteire: præmittebatque de stipatoribus suis, qui scrutarentur arculas muliebres, et, ne quod in vestimentis occultaretur telum, exquirerent. [*p.* 38.] O miserum, qui fideliorem et barbarum et stigmatiam [d] putaret, quam conjugem! Nec eum fefellit:[12] ab ea enim est ipse,[13] propter pellicatus suspicionem, interfectus. Nec vero ulla vis imperii tanta est, quæ, premente metu, possit esse diuturna. 26. Testis est Phalaris, cujus est, præter

nut. Lamb.—10 Bern. 1. 2. 5. Basil. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *candente.* Statim, *sibi* uncis inclusit Beier.—11 *Thraciis* Bern. 1. 3. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *Thræciis* Bern. 2. 'quæ scriptura minime aspernenda.' *Orell.* *Threciis* Bern. 4. *districto* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. *qui perscrutarentur* Magnol. Manut. Lamb. *telum occultaretur* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. omnes Heusingeri, Victor. —12 *Nec eum fefellit opinio* Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol.—13 *Ab ea est enim ipsa* cum codd. Lamb. in marg. ed. 1584. Petr. 1568. Facciol. Heusing. Gernh. Beier. *Ab ea enim est ipsa* Olshausen. *Ab ea est enim ipse* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. 1566. Schutz. *ipse* omittit

NOTÆ

[z] *Dionysium*] Seniorem, Hermocratis filium. Rem paulo aliter refert Cic. Tusc. lib. v.

[a] *Pheræum*] A Pheris, urbe Thessaliæ, ubi imperavit, ita dictus est. Factum simile eidem quoque Dionysio tribuitur a Cic. Tusc. v. et Val. Max. IX. 13. paucis leviter mutatis.

[b] *Theben*] Quæ tamen, adjunctis sibi tribus fratribus, Tisyphono, Pytholao, Lycophrone, tyrannum in lecto decumbentem oppressit. Plut. in Pelopida; et meminit Ovid. in Ibin.

[c] *Notis Threiciis*] Thracio more fronti inscriptis, quæ nonnisi servis deterrimæ naturæ inurebantur. Volunt tamen Herodot. lib. v. et Sext. Empiricus, apud Ægyptios et Sarmatas punctam frontem signum nobilitatis fuisse, quod turpe apud Græcos erat. Strabo, lib. VII. Veget.

[d] *Stigmatiam* [*stigmaticum*] Qui stigmatibus notatus esset.

ceteros,[14] nobilitata crudelitas; qui non ex insidiis interiit, ut is, quem modo dixi, Alexander; non a paucis, ut hic noster; sed in quem universa Agrigentinorum multitudo impetum fecit.[e] Quid? Macedones nonne[15] Demetrium[f] reliquerunt, universique se ad Pyrrhum contulerunt? Quid? Lacedæmonios, injuste imperantes, nonne repente omnes fere[16] socii deseruerunt, spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? VIII. Externa libentius, in tali re, quam domestica, recordor. Verumtamen quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur,[1] non injuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarii. Regum, populorum, nationum, portus erat et refugium senatus. 27. Nostri autem magistratus imperatoresque, ex hac una[2] re, maximam laudem capere studebant, si provincias, si socios, æquitate et fide defendissent. Itaque illud patrocinium orbis terræ verius, quam imperium, poterat nominari.

Bern. 4.—14 Bern. 4. *cunctos.* Pro *interiit* Bern. 3 habet *periit.*—15 *Quid Macedones? nonne* distinguunt Bern. 2. 3. Basil.—16 Lamb. et Petr. 1568. omittunt *fere.*

CAP. VIII. 1 Bern. 5. Basil. *tenebatur beneficiis.* Mox, *erant exitus* Victor. —2 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *ex una hac.* Statim, *stude-*

NOTÆ

[e] *Impetum fecit*] Zeno Eleates, postquam irrito conatu tyranni ingenium ad humanitatem flectere tentaverat, Agrigentinos ad libertatem concitavit. Monitus tyrannus Zenonem corripi et torqueri jubet. Interrogatus Zeno quos consilii participes habeat, fidissimos quosque tyranni nominat; iisque morte affectis, populum sic instigavit, ut ad regiam concurrentes, tyrannum lapidibus obruerint.

[f] *Demetrium*] Antigoni filium, qui sororem Pyrrhi Deidamiam duxerat. Quare Demetrii partes secutus Pyrrhus, in celebri illo prælio, quod inter omnes pæne orbis reges commissum est, fugavit quos habuit oppositos, nec fractum deseruit Demetrium; et, pace facta, obses ad Ptolemæum missus est. Mox tamen, cum partem quoque Macedoniæ obtinuisset, Demetrius æmulum non passus, bellum Pyrrho indixit, multaque post prælia, in quibus longe majorem Pyrrhus quam Demetrius laudem consecutus est, devinctis sibi Macedonum animis, cum castra utriusque vicina inter se essent, ducesque Demetrii Pyrrho faverent, Demetrius, humili lacerna tectus, proripuit se clam ex castris, quæ ingressus Pyrrhus, exercitum ultro se dedentem accepit, et rex Macedonum consalutatus est. Plut. in Pyrrho.

Sensim hanc consuetudinem et disciplinam jam antea minuebamus; post vero Sullæ victoriam, penitus amisimus: desitum est enim [3] videri quicquam in socios iniquum, cum extitisset in cives tanta crudelitas. Ergo in illo secuta est honestam causam non honesta victoria. Est enim ausus dicere, hasta posita, cum bona in foro venderet et bonorum virorum, et locupletum,[4] et certe civium, prædam suam se vendere. Secutus est, qui, in causa [5] impia, victoria etiam fœdiore, non singulorum civium bona publicaret, sed universas provincias regionesque uno calamitatis jure comprehenderet. 28. Itaque, vexatis et perditis [6] exteris nationibus, ad exemplum amissi imperii portari in triumpho Massiliam vidimus,[g] et ex ea urbe triumphari, sine qua nunquam nostri imperatores ex Transalpinis bellis triumpharunt. Multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quicquam vidisset indignius. Jure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera [7] tulissemus, nunquam ad unum tanta pervenisset licentia; a quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos, venit hæreditas. 29. Nec vero unquam bellorum civilium [8] semen et causa deerit, dum

---

bant capere Bern. 4.—3 Basil. *enim est.* Mox, *etiam in cives* Magnol. Manut. —4 Bern. 4. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Nobb. Beier. Orell. *locupletium.* Statim, *prædam se suam* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—5 Bern. 4. *qui causa.* Statim, *non solum singulorum* Bern. 5. Magnol. Manut. *sed universas quoque* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *uno cal. genere compr.* codd. aliquot, Rom. Lamb.—6 *Itaque v. ac perd.* quatuor codd. Heusingeri, Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Orell. Paulo post, *bellis* suspectum Heusingero delevit Beier. uncis incluserunt Billerb. et Nobb. *ex Transalpinis Alpibus bellis* habet Gud. 1. *ex Transalpinis terris bellis* Goth. *triumphaverunt* Basil. Deinde, *quicquam sol* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier.—7 Nonius in v. 'Tollere' p. 407. *multorum impunitates scelerum;* et sic codex unus Goërenzii, et Beier. *multorum* omittit Bern. 4. *ad unum tantum* idem cod. *multos ad improbos* Bern. 3. *improbos* omittit Petr. 1568.—8 Bern. 3 omittit *civilium.*

NOTÆ

g *Massiliam vidimus*] Massilienses, Pompeii partes secuti, portas Cæsari clauserant, sed victoris mox conditiones subire coacti. Quare in eo triumpho, in quo Cæsar multa oppida eburnea duxit, ducta quoque est Massilia, cum lege cautum esset, ne de sociis triumpharetur. Vell. Paterc. II. 50.

homines perditi hastam illam cruentam et meminerint, et sperabunt; quam P. Sulla [h] cum vibrasset, dictatore propinquo suo; idem, sexto tricesimo anno post, a sceleratiore hasta non recessit. Alter autem,[i] qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus. Ex quo debet intelligi, talibus præmiis propositis, nunquam defutura bella civilia. Itaque parietes urbis modo [9] stant et manent, iique ipsi jam extrema scelera metuentes: rem vero publicam penitus amisimus, atque in has clades incidimus, (redeundum est enim ad propositum) dum metui, quam cari esse et diligi, maluimus. [*p.* 39.] Quæ si populo Romano injuste [10] imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? Quod cum perspicuum sit, benevolentiæ vim esse magnam, metus imbecillam;[11] sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam volumus, adipisci, cum honore et fide, caritatem. 30. Sed ea non pariter omnes egemus:[12] nam ad cujusque vitam institu-

Mox, *nec causa* in eodem cod. *et causa* omittunt edd. vett. Lips. probante Schutz. *L. Scylla* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. *suo propinquo* Bern. 5. *id est sexto* Bern. 1. *idem* omittit Bern. 5. *sexto et tricesimo* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc.—9 *Itaque p. modo urbis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Manut. Lamb. Heusing. Gernh. Beier. *hique ipsi* Bern. 1. Paulo post, *diligi malumus* Bern. 2. 4. Basil. Victor. Lamb. Orell. probante Heindorf. ad Hor. Sat. p. 127. Cf. Walch. ad Tacit. Agric. p. 401.—10 Bern. 1. *juste*. Statim, *putare debent* Bern. 5. Cf. Stallbaum ab Phileb. p. 23.—11 Magnol. Manut. *imbecillem*. Mox, *facillime possimus* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Pearc. *faciliter possimus* Bern. 5.—12 Bern. 3. *egemus omnes;* Bern. 4 omittit *omnes*. Mox, *institutum* Bern. 3. *instituendam* Bern. 5. a m. pr. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *accom. sit* Bern. 4. *sit opus* Bern. 5. *an satis sit* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb.

NOTÆ

[h] *P. Sulla*] P. Sulla multa Marianorum bona emit, quæ a L. Sulla, patruo suo, dictatore, 672. multa Pompeianorum, quæ a C. Cæsare, item dictatore, proscripta sunt. De illo P. Sulla jocatus est Cicero ad Dolabellam, Epist. Famil. IX. 10. 'Te scire volo vehementer populum sollicitum fuisse de P. Sullæ morte, antequam certum scierit: nunc quærere desierunt, quomodo perierit: satis putant, se scire, quod sciunt: ego animo æquo fero; unum vereor, ne hasta Cæsaris refrixerit.' Idem habet, ad Cass. XV. 17. de proscriptione, tum Sullæ, tum Cæsaris.

[i] *Alter autem*] Fuit et alter Sulla, scriba, dictatore L. Sulla, dictatore Cæsare, quæstor; cujus meminit Sallust. in Orat. Lepidi.

tam accommodandum est, a multisne opus sit, an satis a paucis, diligi. Certum igitur hoc sit, idque et primum [13] et maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, et nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut non multum differat inter summos et mediocres viros; eaque utrisque est propemodum comparanda. 31. Honore, et gloria, et benevolentia civium, fortasse non æque omnes [14] egent: sed tamen, si cui hæc suppetunt, adjuvant aliquantum, tum ad cetera, tum ad amicitias comparandas. IX. Sed de amicitia alio libro dictum est, qui inscribitur 'Lælius.' [1] Nunc dicamus de gloria; quanquam, ea quoque de re, duo sunt nostri libri: [2] [k] sed attingamus, quandoquidem ea, in rebus majoribus administrandis, adjuvat plurimum.

Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo; si fidem habet; si, cum admiratione quadam, honore [3] dignos putat. Hæc autem, (si est simpliciter breviterque dicendum) quibus rebus parantur [4] a singulis, eisdem fere a multitudine. Sed est alius quoque quidam [5] aditus ad multitudinem, ut in universorum animos tanquam influere possimus. 32. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi [6] benevolentiæ præcepta, videa-

Petr. 1568. Gernh. Beier.—13 Magnol. Manut. *et id, quod et primum.* Mox, *hæc est enim* ed. Lugd. 1527. Schutz. Beier. *enim* omittit Victor. *differat multum* Magnol. Manut. *est utrisque* Gud. 5. Facciol. *est* omittunt Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Beier. *comparanda propemodum* Bern. 1. *pari modo comparanda* de Gronovii conjectura Facciol. *utrisque æque p. comp.* conj. Beier.—14 Basil. *omnes æque.* Mox, *cum ad cetera* Bern. 1. 2. Victor. Lamb. Petr. 1568. Gernh.

Cap. IX. 1 Verba, *qui i. Lælius,* Gulielmio suspecta uncis incluserunt Facciol. et Gernh.—2 Bern. 3. *duo nostri sunt libri*; Victor. *nostri libri sunt duo.* Mox, *in majoribus rebus* Bern. 3.—3 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *honore nos.*—4 Ita codd. aliquot et Grut. *pariantur* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. et reliquæ edd.—5 *Sed e. a. quidem* (sic) *quoque* Bern. 5. *quoque* delevit Lamb. *quidam* delevit Facciol. *Sed est alius quidem* Petr. 1568. *animos universorum* Bern. 3.—6 Bern. 3. *diximus.* Mox *capitur beneficiis* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. et omnes codd. Heusingeri; *capiuntur beneficiis* Bern. 3. *beneficiis paritur* Lamb. *paritur beneficiis* Petr. 1568. *voluntate benefica* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *benefica voluntate multitudo moveatur*

NOTÆ

[k] *Nostri libri*] Meminit illorum librorum ad Att. XV. 27.

mus: quæ quidem beneficiis capitur maxime: secundo autem loco, benefica voluntate benevolentia movetur, etiam si res forte non suppetit. Vehementer autem amor[7] multitudinis commovetur ipsa fama et opinione liberalitatis, beneficentiæ, justitiæ, fidei, omniumque earum virtutum, quæ pertinent ad mansuetudinem morum ac facilitatem. Etenim illud[8] ipsum, quod honestum decorumque dicimus, quia per se nobis placet, amimosque omnium natura et specie sua commovet, maximeque quasi perlucet ex eis, quas commemoravi, virtutibus; idcirco illos, in quibus eas virtutes esse remur, a natura ipsa diligere cogimur. Atque hæ[9] quidem causæ diligendi gravissimæ: possunt enim præterea nonnullæ esse leviores. 33. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici potest: si existimabimur adepti conjunctam cum justitia prudentiam. Nam et iis[10] fidem habemus, quos plus intelligere, quam nos, arbitramur, quosque et futura prospicere credimus, et, cum res agatur, in discrimenque ventum sit, expedire rem, et consilium ex tempore capere posse: hanc enim utilem omnes existimant veramque prudentiam. Justis autem et fidis hominibus,[11] id est, bonis, ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis injuriæque suspicio. Itaque his salutem nostram, his fortunas, his liberos, rectissime committi[12] arbitramur. 34. Harum igitur duarum, ad fidem faciendam, justitia plus pollet; quippe cum ea, sine prudentia, satis habeat auctoritatis; prudentia, sine justitia, nihil valeat[13] ad faciendam fidem. Quo enim quis versutior et

conj. Lamb. *etsi res* Bern. 5.—7 *Vehementer amor* Bern. 1. 4. Basil. *movetur* Bern. 5. *et ad facilitatem* Bern. 4. Græv. Pearc.—8 *Etenim id* Bern. 5. *decorum honestumque* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *diximus* Facciol. *animos hominum natura* Bern. 4. Basil. *maxime quasi* Facciol. *lucet* Bern. 4.—9 *Atque eædem* Bern. 5. *quidem sunt causæ* Victor. Petr. 1568. *quidem causæ sunt* Magnol. Manut. Lamb. *quidem* omittit Basil. *nonnullæ præterea* Bern. 3. 4. Basil. —10 *Nam et his* Bern. 1. 2. *si in discrimen ventum sit* Bern. 3. Mox, *utilem homines existimant* Bern. 1. 3. 4. Basil. Victor. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *omnes exist. utilem* Bern. 5. Magnol. Manut.—11 *Justis a. et veris hom.* Bern. 4. a m. pr. *Justis a. et viris*, omisso *hominibus*, codex idem a m. sec. *et fidis* Facciolato suspecta delevit Schutz. *id est, bonis viris* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Heusing. Orell. *id est, viris bonis* Victor. Lamb. Petr. 1568. Gernh. Beier, *id est, bonis hominibus* Bern. 4. *habentur* Billerb. *si nulla* Bern. 3. *in his fraudis sit* Victor. *sit* omittit Bern. 1.—12 Bern. 4. *committi rectissime;* Bern. 2. *rect. committere.*—13 Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Petr.

callidior est,[14] hoc invisior et suspectior, detracta opinione probitatis. Quamobrem intelligentiæ justitia conjuncta, quantum volet,[15] habebit, ad faciendam fidem, virium: justitia, sine prudentia, multum poterit: sine justitia, nihil valebit prudentia. X. 35. [*p.* 40.] Sed, ne quis sit admiratus,[1] cur, cum inter omnes philosophos constet, a meque ipso sæpe disputatum sit, qui unam haberet, omnes habere virtutes, nunc ita sejungam, quasi possit quisquam, qui non idem prudens sit, justus esse; alia est illa, cum veritas ipsa limatur in disputatione, subtilitas; alia, cum ad opinionem communem omnis accommodatur oratio. Quamobrem, ut vulgus, ita nos hoc loco loquimur,[2] ut alios fortes, alios bonos viros, alios prudentes, dicamus. Popularibus enim verbis est agendum et usitatis, cum loquimur[3] de opinione populari: idque eodem modo fecit Panætius. 36. Sed ad propositum revertamur. Erat igitur, ex tribus[4] quæ ad gloriam pertinent, hoc tertium, ut, cum admiratione hominum, honore ab iis digni judicaremur. Admirantur igitur[5] communiter illi quidem omnia, quæ magna, et præter opinionem suam, animadvertunt; separatim autem in singulis, si perspiciunt nec opinata quædam bona. Itaque eos viros suspiciunt, maximisque efferunt laudibus,[6] in quibus existimant se excellentes quasdam et singulares virtutes perspicere; despiciunt autem eos, et contemnunt, in quibus nihil virtutis, nihil animi,

1568. *valet.*—14 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Gernh. Beier. omittunt *est.*—15 *Qu. intelligentia justitiæ c. q. voles* Bern. 3. Verba, *justitia ... prudentia*, uncis inclusit Pearc.

Cap. x. 1 *Sed n. q. a. sit* Bern. 5. *atque a me ipso* Basil. *haberent* idem cod. *virtutes habere* Bern. 5.—2 Bern. 3. *loquemur.* Mox, *alios viros bonos, alios fortes* Bern. 5. Gud. 4. *alios viros fortes, alios bonos* Basil. *alios fortes* suspecta sunt Gernhardo; *alios fortes, alios viros bonos* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Gernh. Beier. Orell. *prudentes esse* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Victor. Heusing. Orell. *esse prudentes* Bern. 4.—3 Bern. 3. *loquemur;* Bern. 1. 2. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. *loquamur.* Statim, *idque eo modo* Bern. 3. —4 *Erat i. ex tribus rebus* Basil. *Erat i. iis tribus* Bern. 3. 5. *Erat i. his tribus* Bern. 4. *Ex iis igitur tribus ... hoc erat tertium* Lamb. *ad g. pertinerent* e codd. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *ab his digni* Bern. 1. 2. 4. Victor. Magnol. Manut. Facciol.—5 *Igitur admirantur* Bern. 5. Mox, *animadverterunt* omnes codd. et edd. præter Victor. et Ernesti, quæ *animadvertunt* exhibent. Tum, *nec opinata quidem* Bern. 4. Magnol. Manut.—6 Bern. 3. *laudibus efferunt.* Statim, *se existimant* Bern. 5. *perspicere virtutes* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *nihil nervorum*

nihil nervorum, putant. Non enim omnes eos[7] contemnunt, de quibus male existimant: nam, quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, et ad faciendam injuriam instructos, eos contemnunt quidem neutiquam, sed de his male existimant. Quamobrem, (ut ante dixi) contemnuntur ii, qui nec sibi nec alteri[8] (ut dicitur); in quibus nullus labor, nulla industria, nulla cura est. 37. Admiratione[9] afficiuntur ii, qui anteire ceteros virtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum vero iis vitiis, quibus alii non facile possunt obsistere. Nam et voluptates, blandissimæ dominæ, majores partes animi a virtute detorquent; et, dolorum cum admoventur faces, præter modum plerique exterrentur. Vita, mors, divitiæ, paupertas, omnes homines vehementissime permovent. Quæ qui in utramque partem excelso animo magnoque despiciunt, cumque aliqua his[10] ampla et honesta res objecta est, totos ad se convertit et rapit; tum quis non admiretur splendorem pulchritudinemque virtutis? XI. 38. Ergo et hæc animi[1] despicientia admirabilitatem magnam facit: et maxime justitia (ex qua una virtute viri boni appellantur) mirifica quædam res multitudini videtur; nec injuria. Nemo enim justus[2] esse potest, qui mortem, qui dolorem, qui exilium,

---

esse Bern. 3. Basil.—7 *Non enim eos omnes* Petr. 1568. *maledicos putant fraudulentos* Bern. 4. *maleficos* edd. vett. Lips. Beier. Billerb. uti conj. Wyttenb. *fraudulentosque* Bern. 5. *ad fac. inj. institutos* Bern. 4. *eos cont. q. nequaquam* Bern. 3. *eos haud cont. quidem*, omisso *neutiquam*, Bern. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *eos haud cont. quidem; neutiquam* duo codd. Oxon. Billerb. *sed de iis* Basil. Manut. Lamb. Petr. 1568. Orell.—8 Bern. 3. 5. Basil. Magnol. Manut. *alteri prosunt.*—9 *Admiratione autem* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. Pearc. Facciol. Heusing. *Adm. quadam* Bern. 5. Beier. Billerb. *Adm. quadam vero* Magnol. Manut. *afficiunt ii* Lamb. Petr. 1568. *aff. hi* Bern. 1. *ceteris* Bern. 1. 2. 4. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *et tum omni* Bern. 3. Basil. *tum vero his* Bern. 1. 4. *tum vero iis carere* Basil. *majoris partis animos* Bern. 3. Beier. Billerb. uti conj. Chapman. *sæpe majores partes animi* Manut. Lamb. *sæpe majores partes animæ* Bern. 5. *majorem partem*, deleto *animi*, conj. Pearc. *majorem partem animorum* suspic. Gernh. *meliores partes animi* conj. nescio quis in Bibl. Crit. I. 3. p. 24. Mox, *et paupertas* Bern. 5. *paupertates* Gud. 2. probante Gernh.—10 Heusing. ex uno cod. *cum aliqua his:* Bern. 2. Basil. Orell. *cumque aliqua iis:* Victor. *cumque his aliqua.* Mox, *est* omittit Bern. 3.

CAP. XI. 1 *Ergo hæc animi* Bern. 4. *perspicientia* Manut. *una* omittit Gud. 4. Lamb. Petr. 1568. *boni viri* Bern. 3. *mirifica quædam res* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Facciol. Beier. Billerb.—2 *Nemo justus* Bern. 2.

qui egestatem, timet, aut qui ea, quæ his sunt contraria, æquitati anteponit: maximeque admirantur eum, qui pecunia non movetur; quod in quo viro perspectum sit, hunc igni spectatum[1] arbitrantur. Itaque illa tria,[3] quæ proposita sunt ad gloriam, omnia justitia conficit; et benevolentiam, quod prodesse vult plurimis; et, ob eandem causam, fidem; et admirationem, quod eas res spernit et negligit, ad quas plerique inflammati aviditate rapiuntur.

39. Ac, mea quidem[4] sententia, omnis ratio atque institutio vitæ adjumenta hominum desiderat; inprimisque, ut habeas, quibuscum possis familiares conferre sermones; quod est difficile, nisi speciem præ te boni viri feras. Ergo etiam solitario[5] homini, atque in agro vitam agenti, opinio justitiæ necessaria est; eoque etiam magis, quod, si eam non habebunt, injusti habebuntur; nullis præsidiis septi, multis afficientur injuriis. 40. [*p.* 41.] Atque iis[6] etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant, contrahendisque negotiis implicantur, justitia, ad rem gerendam, necessaria est; cujus tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint, sine ulla particula justitiæ, vivere. Nam, qui eorum cuipiam, qui una latrocinantur, furatur[7] aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem

Statim, *timet*, *aut ea*, *&c.* Bern. 4. *quæ sunt his* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. *non commovetur* Bern. 5. *hunc igni probatum* Bern. 3. *hunc dignum spectatu* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. *dignum hunc vel iri spectatum* Bern. 4.—3 *Ita illa tria* Pearc. *quæ posita* Bern. 4. *et benevolentia* Bern. 1. 2. Victor. *et benevolentia quidem* Bern. 5.—4 *At mea quidem* Basil. *quidem* omittit Bern. 1. *ratio et inst.* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *hominum adjumenta* Victor. *ut habeat*, *q. possit* Bern. 1. 2. 3. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *ut habet*, *q. possit* Bern. 4. *viri boni* Lamb. Petr. 1568.—5 *Ergo et sol.* Facciol. *homini* omittit Bern. 5. *magis etiam* Petr. 1568. *etiam* omittunt Facciol. Beier. *quod eam si* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Petr. 1568. Gernh. Beier. *injustique habebuntur* Bern. 3. ut volebat Olshausen. *injusti habebuntur* multis suspecta desunt in uno codice Manutii; uncis incluserunt Facciol. et Gernh. delerunt Schutz. et Beier. *et, nullis*, *&c.* Bern. 1. Pearc. Facciol. *multisque aff.* Basil.—6 *Atque his* Bern. 1. 2. 4. 5. Magnol. Manut. *iis* omittit Bern. 3. *vis tanta est* Bern. 4. *ut nec illi* Magnol. Manut. Græv. *possent* Bern. 3. *ulla* cum uno codice delevit Facciol. qui tamen malebat *sine aliqua particula.*—7 Lamb. Petr. 1568. *clam fura-*

NOTÆ

[1] *Igni spectatum* [*dignum spectatu*] Locutio ab aurificibus translata; ut enim aurum spectatur igni, ita virtus pecuniæ contemtu.

relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, nisi æquabiliter prædam dispertiat, aut interficiatur a sociis, aut relinquatur. Quinetiam leges latronum esse dicuntur, quibus pareant, quas observent. Itaque, propter æquabilem prædæ partitionem,[8] et Bardylis,[m] Illyrius latro, de quo est apud Theopompum,[n] magnas opes habuit; et multo majores Viriatus[o] Lusitanus: cui quidem etiam exercitus nostri imperatoresque cesserunt; quem C. Lælius (is, qui Sapiens usurpatur) prætor fregit, et comminuit; ferocitatemque ejus ita repressit, ut facile bellum reliquis traderet. Cum igitur tanta vis justitiæ sit, ut ea etiam latronum opes firmet[9] atque augeat, quantam ejus vim inter

tur. Mox, *clam eripit* Magnol. Manut. *is ne sibi* Bern. 5. Magnol. *reliquit locum* Bern. 2. 5. *relinquat locum* Petr. 1568. *ni æq.* Bern. 1. *nisi æqualiter* Bern. 3. *dispartiat* Heusing. *interficietur . . . relinquetur* cum tribus codd. Gernh. Beier. *occidetur . . . relinquetur* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *occiditur . . . relinquitur* Victor.—8 *Itaque p. æ. p. portionem* Magnol. Manut. *et Bargulis* Bern. 1. 2. 3. Lamb. *et Bargilius* Bern. 3. *et Barculus* Basil. *et Bargulus* Victor. Petr. 1568. *et Bargalus* Bern. 5. *Illyricus* Bern. 1. 5. Basil. *Illurius* Petr. 1568. *est* omittit Olshausen. *cui quidem exercitus* Bern. 5. Magnol. Manut. *ferocitatemque ita pressit* Bern. 4.—9 Bern. 3. *confirmet.* Mox, *et jud. et in const.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Pearc. Beier. Orell. *et instituta reip.* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut.

NOTÆ

[m] *Bardylis* [*Bargulus*] De Bargulo nulla alia uspiam mentio: crediderim unum ex Illyriis piratis fuisse, qui negotiatores Italicos toto mari vexabant; unde exortum bellum Illyricum. Missos enim Romanorum legatos, qui de mercatorum injuriis conquererentur, cum Teuta, Illyriorum regina, occidi omnes jussisset, bellum confestim contra Illyrios decretum, quod uno anno confectum est, coss. L. Postumio Albino et Cn. Fulvio Centumalo.

[n] *Theopompum*] Non ille Theopompus est poëta tragicus, et nobilis orator, Socratis discipulus, qui plusquam ducentis ante bellum Illyricum annis floruit; sed alius.

[o] *Viriatus*] Post eversam a Scipione Carthaginem, e pastore venator, e venatore latro, mox ingentis quoque exercitus dux factus, Lusitaniam occupat. M. Vetilium, prætorem, fusis ejus copiis, cepit; annis 14. bellum cum Romanis gessit, sæpius victor quam victus. Adversus hunc, cum Ser. Sulpicius Galba et Aurelius Cotta coss. mitti se certatim contenderent; 'Neutrum,' inquit Scipio, 'mitti placet; quia alter nihil habet, alteri nihil est satis.' Val. Max. VI. 4. Q. Servilii Cæpionis artibus occisus est; percussoribus deinde mercedem reposcentibus, 'Nunquam,' inquit Cæpio; 'placuit Romanis imperatorem a suis interfici.' Ita Eutrop.

leges et judicia, in constituta republica, fore putamus? XII. 41. Mihi quidem, non apud Medos [p] solum, ut ait Herodotus, sed etiam apud majores nostros, justitiæ fruendæ [1] causa videntur olim bene morati reges constituti. Nam, cum premeretur inops [2] multitudo ab iis qui majores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant, virtute præstantem; [3] qui, cum prohiberet injuria tenuiores, æquitate constituenda summos cum infimis pari jure retinebat. Eademque [4] constituendarum legum fuit causa, quæ regum. 42. Jus enim semper quæsitum est [5] æquabile: neque enim aliter esset jus. Id si ab uno justo et bono viro consequebantur, eo erant contenti: cum id minus contingeret, leges sunt inventæ, quæ cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur. Ergo hoc quidem perspicuum est, eos ad imperandum deligi solitos, quorum de justitia magna esset opinio multitudinis. Adjuncto vero, [6] ut iidem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. Omni igitur [7] ratione colenda et retinenda justitia est, tum ipsa propter sese (nam aliter justitia non esset), tum propter amplificationem honoris et gloriæ. Sed, ut pecuniæ non quærendæ solum [8] ratio est, sed etiam collocandæ, quæ

Cap. XII. 1 Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *fruendæ justitiæ.*—2 *Nam cum p. initio* Bern. 3. alii codd. Magnol. Manut. Lamb. *Nam eum p. in initio* Victor. *Nam cum p. in otio* Bern. 1. 2. 4. Basil. *Nam cum p. initio inops* cod. Liliensis.—3 Bern. 4. *virtute præstante.* Mox, *injuria tenuioris* Bern. 2. *injuriam tenuioris* Victor. *æquitate constituta* Bern. 3. *cum infirmis* Bern. 1. 2. 4. *tenebant* e codd. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *continebat* codd. aliquot ap. Orell. *pertinebat* Bern. 1. 5. Basil. Petr. 1568. *pertinebant* Bern. 2. 4.—4 *Eadem*, omisso *que*, Bern. 4. *fuit legum const.* Bern. 3.—5 *Jus e. s. est quæsitum* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *Jus . . . est æquabile quæsitum* Bern. 3. *bono et justo* Victor. *erant eo* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Heusing. Beier. Paulo post, *semper* omittit Bern. 5. *una eademque voce* Bern. 4.—6 *Adj. vero eo* Bern. 3. *Adj. vero hoc* Bern. 5. Magnol. Manut. *Adj. etiam ut hii idem* Basil. *iis auct.* Bern. 2. 3. Basil. Orell.—7 *Omni ergo* Victor. *cum ipsa* Bern. 1. 2. Lamb. Petr. 1568. Orell. *propter se* Basil. Magnol. Facciol. *per sese* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Heusing. Gernh. Beier.—8 *Sed . . . quær. non solum* Magnol. Manut.

NOTÆ

p *Apud Medos*] Qui primi reges habuisse dicuntur, auctore Diodoro Sic. l. III. et Strabone, l. II. Primus eorum rex fuit Deioces, de quo Herod. l. I.

perpetuos sumtus suppeditet, nec solum necessarios, sed etiam liberales; sic gloria et quærenda et collocanda ratione est. 43. Quanquam præclare Socrates[q] hanc viam ad gloriam proximam, et quasi compendiariam, dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset. Quod si qui simulatione, et inani ostentatione,[9] et ficto non modo sermone, sed etiam vultu, stabilem se gloriam consequi posse rentur, vehementer errant. Vera gloria radices agit, atque etiam propagatur :[10] ficta omnia celeriter, tanquam flosculi, decidunt; nec simulatum potest quicquam esse diuturnum. Testes sunt permulti in utramque partem : sed, brevitatis causa, familia erimus contenti una.[11] Ti. enim Gracchus,[r] P. F.[12] tamdiu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit : at ejus filii nec vivi probabantur bonis, et mortui numerum obtinent jure cæsorum. XIII. [p. 42.] Qui igitur adipisci veram gloriam[1] volet, justitiæ fungatur officiis. Ea quæ essent, dictum est libro superiore.[2]

44. Sed, ut facillime, quales simus,[3] tales esse videamur,

solum omittit Bern. 3. *ratione* pro *ratio est* Bern. 4. *verum etiam coll.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. a m. sec. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. *suppeditent* Bern. 4. *sic gloria quær.* Bern. 5. Magnol. Manut. *sic gloriæ et quærendæ et collocandæ ratio est* Lamb.—9 *Quod . . . et inani et ost.* Bern. 3. *et* ante *ficto* omittunt Magnol. Manut. Lamb. *gloriam se* Bern. 4.—10 *Vera . . . agit atque prop.* Basil. *ficta autem celeriter* Bern. 3. *quicquam potest* Bern. 3. Basil.—11 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Beier. *erimus contenti.*—12 *P. F.* desunt in Bern. 3. *Rom. rerum* Bern. 4. *prob. a bonis* Bern. 1. 3. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *probantur a bonis* Petr. 1568. *probantur boni* Basil. Pro *numerum* Bern. 2 habet *nume;* Bern. 1. Basil. *nomen;* Bern. 4. *munera;* Bern. 5. *rem.* Facciol. edidit *obtinent numerum.*

CAP. XIII. 1 Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. *veram justitiæ gloriam.* Actutum, *volent j. fungantur* Bern. 3. 5. Basil. Magnol. Petr. 1568. Facciol.—2 Quinque Bern. Basil. Victor. Pearc. Facciol. Heusing. Beier. *in libro sup.* Magnol. Manut. *in sup. libro.*—3 Bern. 1. 3. Schutz. *sumus;* Basil.

NOTÆ

q *Præclare Socrates*] Idem de illo refert Xenophon, Ἀπομν. lib. I. additque Socratem hortari solitum discipulos, ut simulationem fugerent.

r *Tib. Gracchus*] Princeps, suo tempore, civitatis; clarus duplici consulatu, altero 566. altero 571. censura; duplici triumpho, altero de Celtiberis, altero de Sardis: virtutibus tamen quam dignitatibus clarior. Plut. Corneliam duxit, Africani Majoris filiam, ex qua Caium et Tiberium, viros seditiosos, suscepit.

etsi in eo ipso vis maxima est, ut simus ii qui haberi velimus, tamen quædam præcepta danda sunt. Nam si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam (quod tibi, mi Cicero, arbitror contigisse), aut aliquo casu atque fortuna; in hunc oculi omnium conjiciuntur; atque in eum,[4] quid agat, quemadmodum vivat, inquiritur: et, tanquam in clarissima luce versetur, ita nullum obscurum potest nec dictum ejus esse, nec factum. 45. Quorum autem prima ætas, propter humilitatem et obscuritatem, in hominum ignoratione[5] versatur; hi, simul ac juvenes esse cœperunt, magna spectare, et ad ea rectis studiis debent contendere: quod eo firmiore animo facient, quia non modo non invidetur illi ætati, verum etiam favetur. Prima igitur est[6] adolescenti commendatio ad gloriam, si qua ex bellicis rebus comparari potest; in qua multi apud majores nostros extiterunt: semper enim fere bella gerebantur. Tua autem ætas incidit in id bellum, cujus altera pars sceleris nimium habuit; altera felicitatis parum. Quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri[7] præfecisset, magnam laudem, et a summo viro et ab exercitu, consequebare,[s] equitando, jaculando, omni militari labore tolerando. Atque ea quidem tua laus pariter cum republica cecidit: mihi autem hæc oratio suscepta non de te est, sed de genere toto: quamobrem pergamus ad ea,

Sed facillime simus tales quales esse, &c. Actutum, *videmus esse* Bern. 3. *maxima vis est* Bern. 4. *ut simus hi* Bern. 1. *qui h. volumus* duo codd. ap. Orell. *sunt danda* Bern. 4.—4 Magnol. Manut. *in eo.* Statim, *anquiritur* Lamb. Petr. 1568. Græv. Heusing.—5 Basil. *ignorantia.* Mox, *simul atque* Bern. 3. *ac* omittit Bern. 4. *contendere debent* Bern. 3. *non modo invidetur* Petr. 1568.—6 *Prima est igitur* Bern. 1. 3. 4. Victor. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. *commendatio adolescenti ad g. sique* Bern. 3. *comparari poterit* Bern. 5. —7 Voc. *alteri* suspectum erat Grævio. Mox, *et exercitu cons. et hoc equitando* Bern. 4. *omnia milit.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *omnique milit.*

NOTÆ

[s] *Consequebare*] De hac Ciceronis sub Pompeio expeditione dictum est initio libri primi: addo, quod Brutus ad Ciceronem scribit Epist. Fam. 'Cicero tuus sic mihi se probat industria, patientia, labore, animi magnitudine, omni denique officio, ut prorsus nunquam videatur dimittere cogitationem, cujus sit filius.'

quæ restant.[8] 46. Ut igitur, in reliquis rebus,[9] multo majora sunt opera animi, quam corporis; sic hæ res, quas persequimur ingenio ac ratione, graviores sunt, quam illæ, quas viribus. Prima igitur commendatio proficiscitur a modestia, tum pietate [10] in parentes, tum in suos benevolentia. Facillime autem et in optimam [11] partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros et sapientes viros, bene consulentes reipublicæ, contulerunt: quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore similes, quos sibi ipsi delegerint ad imitandum. 47. P. Rutilii [t] adolescentiam, ad opinionem et innocentiæ [12] et juris scientiæ, P. Mucii commendavit domus. Nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, non aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximam laudem ex illa accusatione [u] nobili et gloriosa: et, qua ætate, qui exercentur, laude affici solent, (ut de Demosthene [x] accepimus) ea

Facciol. *atque ea tua* Bern. 4.—8 Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Pearc. Facciol. *ad ea, quæ restant, pergamus.*—9 *Ut igitur in rebus reliquis* Bern. 3. Basil. *Ut i. rebus in reliquis* Bern. 5. *Ut i. reliquis in rebus* Lamb. Petr. 1568. *opera sunt* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. tres codd. Heusingeri, Orell. *sic eæ res* Bern. 1. 2. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. *ingenio ac ratione persequimur* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Petr. 1568. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *gratiores sunt* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Gernh. Schutz. Nobb. Beier. Orell.—10 Victor. Gernh. Beier. Orell. *cum pietate.* Alterum *tum* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Gernh. Beier. Orell. *cum a mod. tum a pietate in p. tum in suos* Petr. 1568. Lamb.—11 *Fac. autem in opt.* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *frequentes sint* Basil. Grut. Græv. Pearc. Colon. 1748. *fore se similes* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. et edd. vett. *se fore similes* Nonius, Victor. *se* uncis inclusit Beier. *delegerunt* Bern. 3. 5. et edd. ante Græv.—12 Bern. 4. *ad opinionem innoc.* Paulo post, *sibi ipsi* Basil.

NOTÆ

[t] *P. Rutilii*] Vir fuit summæ virtutis: ejus integritatem et innocentiam Cicero commendat De Nat. Deor. lib. III. De Orat. l. I. in Pison. pro Fonteio, et alibi. In juris disciplina P. Mucii Scævolæ, pont. max. in Stoicis Panætii auditor: Africani Minoris tribunus militum ad Numantiam, cujus belli historiam deinde scripsit, probatissimam Velleio Paterculo et Plut. Nonnulli mire confundunt hujus res gestas cum actis P. Rupilii, prorsus alterius gentis et nominis, sed ejusdem temporis. Hic Rutilius bis repulsam passus est ante consulatum; bis reus factus, semel absolutus; tandem damnatus invidia publicanorum, quorum latrocinia frænaverat; quare sponte in exilium abiit.

[u] *Accusatione*] C. Carbonis; de qua nos alibi.

[x] *De Demosthenem*] Qui adolescens, teste Plut. et Libanio, immo puer,

ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime jam facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. XIV. 48. Sed, cum duplex ratio sit[1] orationis, quarum in altera sermo sit, in altera contentio; non est id quidem dubium, quin contentio orationis majorem vim habeat ad gloriam: ea est enim, quam eloquentiam dicimus. Sed tamen difficile dictu est, quantopere conciliet animos hominum comitas affabilitasque sermonis. Extant epistolæ, et Philippi ad Alexandrum, et Antipatri[y] ad Cassandrum, et Antigoni[z] ad Philippum filium,[2] trium prudentissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad benevolentiam alliciant, militesque blande appellando deleniant. [*p.* 43.] Quæ autem in multitudine cum contentione habetur oratio, ea sæpe universam excitat.[3] Magna est enim[4] admiratio copiose sapienterque dicentis;

Facciol. *et gloriosa. Ex qua ætate* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. *laudibus affici* Facciol. *ut Demosthenem* codd. aliquot, Victor. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *ut in Demosthene* Bern. 4. *ea ætate* (*ut Demosthenem acc.*) *L. Crassus* conj. Ruhnk. ad Rutil. p. 108. et sic edidit Schutz. *jam præmeditatum facere* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut.

CAP. XIV. 1 *Sed cum d. sit ratio* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *sit sermo* Magnol. Manut. *non est quidem* Bern. 1. *quidem* omittunt Bern. 1. Magnol. Manut. *orationis plurimum valeat et majorem* Victor. *orationis plurimum possit et majorem* Magnol. Manut. *orat. plus possit majoremque vim habeat et ad gratiam et ad gloriam* Lamb. Petr. 1568. *et ad gloriam* habent etiam Bern. 1. 2. et Basil. *eadem enim est* Basil. *difficile dictum* Bern. 1. 2. 4. *hominum* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. *comitas facilitasque serm.* Bern. 4.—2 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Pearc. Facciol. Orell. *filium* omittunt duo codd. ap. Orell. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Schutz. Beier. uncis inclusit Gernh. *prud. virorum* Gud. 2. probantibus Hotting. et Schutz. *blande appellando sermone deleniant* Bern. 1. Lamb. Petr. 1568. *blando app. sermone del.* Bern. 2. 5. Victor. Magnol. Manut. Pearc. *blando sermone app. del.* Basil. *milites blando app. del.* Bern. 4. *deliniant* edd. vett.—3 Quinque Bern. Basil. Victor. Magnol. Manut. *excitat gloriam.* —4 *Magna enim est* Bern. 3. *et intell. etiam* Bern. 5. *etiam* omittit Bern. 4.—

NOTÆ

auctore Quintiliano, pupillares actiones habuit. Sunt tamen qui earum orationum, quas Demosthenes ea ætate pronuntiabat, auctorem fuisse Isæum, ejus magistrum, dicant.

[y] *Antipatri*] Antipater filius fuit Iolai: meruit sub Philippo Macedone, et, mortuo Alexandro, partem Macedoniæ obtinuit. Cassander filius ejus fuit, qui Alexandri matrem, Olympiadem, interfecit.

[z] *Antigoni*] Macedoniæ regis: anno imperii Macedonici 534. regnavit. Filios habuit, 1. Demetrium Poliorcetem; 2. Philippum, ad quem scriptæ literæ, de quibus hic Cicero.

quem qui audiunt, intelligere etiam et sapere plus quam ceteros, arbitrantur. Si vero inest in oratione mixta modestiæ[5] gravitas, nil admirabilius fieri potest; eoque magis, si ea sunt in adolescente. 49. Sed, cum sint plura[6] causarum genera, quæ eloquentiam desiderant, multique in nostra republica adolescentes, et apud judices et apud senatum dicendo, laudem assecuti sint; maxima admiratio est in judiciis: quorum ratio duplex est: nam ex[7] accusatione et defensione constat; quarum etsi laudabilior est defensio, tamen etiam accusatio probata persæpe est. Dixi paulo ante de Crasso. Idem fecit adolescens M. Antonius:[a] etiam[8] P. Sulpicii[b] eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum et inutilem civem, C. Norbanum, in judicium vocavit. 50. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam,[9] nisi aut

5 Bern. 2. 4. *modestia;* Bern. 1. *modesta.* Statim, *nihil adm.* Bern. 1. 2. Victor. Lamb. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *potest fieri .... in adolescentibus* Bern. 3.—6 *Sed c. s. plurima* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *desiderent* Bern. 1. 2. 3. 4. Orell. *et apud jud. et apud populum, et apud senatum* Bern. 3. *assecuti sunt* Bern. 3. 4. 5. Victor. *max. est adm.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *max. etiam adm. est* Bern. 5. Magnol. *est* post *duplex* omittit Bern. 3.—7 *Nam et ex* Græv. Pearc. Colon. 1748. *et ex def.* Bern. 1. 2. Basil. *ex def.* omisso *et,* Bern. 4. *ut ex def.* Bern. 2. *tamen accus.* codd. aliquot, Victor. Heusing. Beier. *persæpe probata est* Bern. 3. *probata sæpe est* Basil.—8 *Etiam* omittunt Victor. et Bern. 2. a m. sec.—9 Basil. *nec accusandum unquam.* Mox, *ut ii .... ulciscendi* omittunt Bern. 1. 2. 4. Basil. alii codd. quam plurimi, Victor. Magnol. Manut. *aut patrocinii* Bern. 1. 3. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *aut patrocinandi* Bern. 3. *ut nos pro Siculis, pro Sardis in Albucio Julius* emend. et recepit Orell. e Bern. 1. 2. *pro M. Albucio* Bern. 1.

NOTÆ

[a] *M. Antonius*] Orator, tribus annis major L. Crasso. Accusavit Cn. Papirium Carbonem, qui cum Metello Caprario consulatum gesserat; patrem ejus Carbonis qui, ter consul, a Pompeio Lilybæi est interemtus. Insignis est quoque M. Aquilii per M. Antonium defensio, qua rei cicatrices, diloricata ejus tunica, judicibus ostendit.

[b] *P. Sulpicii*] Cognomento Rufi. Is C. Norbanum, qui, tribunus plebis, ingentem seditionem contra remp. excitaverat, et lege Apuleia reus majestatis erat, accusavit, vir quæstorius, defendente M. Antonio, censorio, cujus quæstor Norbanus fuerat. Antonius obtinuit ut reus, licet nocentissimus, etiam accusante M. Æmilio Scauro, principe senatus, qui in eo tumultu lapide percussus fuerat, absolveretur. Val. Max. lib. VIII. Cic. De Orat. lib. I.

reipublicæ causa, ut ii, quos ante dixi; aut ulciscendi, ut duo Luculli;[c] aut patrocinio, ut nos pro Siculis,[d] pro Sardis; pro M. Albucio Julius.[e] In accusando etiam M' Aquilio[10] L. Fufii[f] cognita industria est. Semel igitur, aut[11] non sæpe certe: sin erit, cui[12] faciendum sit sæpius, reipublicæ tribuat hoc muneris, cujus inimicos ulcisci sæpius, non est reprehendendum. Modus tamen adsit: duri enim hominis,[13] vel potius vix hominis, videtur, periculum capitis inferre multis. Id cum periculosum ipsi est, tum etiam sordidum ad famam, committere, ut accusator nominere; quod contigit M. Bruto,[g] summo genere nato, illius filio,

sed *in Albutio*, deleto *pro*, a m. sec. *pro in Albucio* Bern. 2. sed *pro* delevit m. sec. *pro Sardis Julius* Lamb. Petr. 1568. Pearc. Lall. *ut nos pro Siculis, pro Sardis Julius* Facciol. *ut pro Sardis in T. Albucium Julius* de Doleti conj. Schutz. *pro Sardis in proprætore Albucio Julius* de conj. sua recepit Beier. *in proprætore Marco Albucio Julius* Billerb.—10 *In a. e. Manilio* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. *In a. e. Aquillio* Bern. 3. *In a. e. M. Aquillio* Gernh. *Fusii* Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut.—11 *Semel i. ut* Bern. 1. *Semel i. et* Bern. 2. *aut* omittunt Magnol. Manut. *non sæpius* Ernesti errore typogr.—12 *Sin erit, cur* Victor. Facciol. Gernh. Schutz. Beier. *sit* omittit Bern. 3. *reip. tribuatur* codd. aliquot, Facciol. Gernh. Schutz. Beier. *ulciscendi sæpe* Bern. 5. Magnol. Manut.—13 *Duri hominis enim* Bern. 4. *id tum peric.* Bern. 5. Basil. *id enim tum peric.* Magnol. Manut. Lamb. *ut acc. nomi-*

NOTÆ

[c] *Duo Luculli*] Lucius et Marcus, e gente Licinia; uterque in bello, tum Mithridatico, tum civili, Sullæ legatus. Uterque cos. ille 679. hic 680. uterque triumphalis, ille ex Asia, hic ex Macedonia. Lucius villarum, conviviorum, vestiumque sumtu nobilis fuit. Ii Servilium, augurem, Lucii patris accusatorem, accusaverunt de peculatu; qua de re vide Acad. lib. IV.

[d] *Pro Siculis*] Contra Verrem: extat ea defensio.

[e] *Julius*] Jul. Cæsar Strabo, qui facetiis et dicendi lepore excelluit, Sardos contra Albucium defendit. Sueton. in Cæsare dictatore. Strabo, ab oculorum vitio; Vopiscus, a nativitatis casu inaudito; Sesquicillus, a statura appellatus. Tragœdias et orationes scripsit. Cic. in Bruto. Ejus dicendi genus imitatus est C. Jul. Cæsar, dictator. Omissa prætura post ædilitatem, cum consulatum peteret, a P. Sulpicio, tribuno plebis, spe dejectus. Cinnano tumultu, cum fratre L. Cæsare, consulari, proscriptus, et a Marianis confossus est. Dictum de illo est Tusc. lib. V.

[f] *L. Fufii* [*Fusii*] L. Fusius Calenus M. Aquillium accusavit. Cic. in Brut. qui, De Orat. lib. II. ait eum in dicendo nervos C. Fimbriæ non assecutum. Quæstor an. 657. et prætor 668.

[g] *M. Bruto*] Is, a paterna virtute degener, vitio pravæ voluntatis magistratus non petivit, sed accusator ubique vehemens et molestus fuit.

qui juris civilis inprimis peritus fuit. 51. Atque etiam hoc præceptum officii diligenter tenendum est, ne quem unquam innocentem judicio[14] capitis arcessas: id enim sine scelere fieri nullo pacto potest. Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam, a natura, ad salutem hominum et ad conservationem, datam, ad bonorum pestem perniciemque convertere? Nec tamen, ut hoc fugiendum est, ita habendum est[15] religioni, nocentem aliquando, modo ne nefarium impiumque, defendere. Vult hoc multitudo; patitur consuetudo; fert etiam humanitas. Judicis est, semper in causis verum sequi; patroni, nonnunquam verisimile, etiam si[16] minus sit verum, defendere: quod scribere (præsertim cum de philosophia scriberem) non auderem, nisi idem placeret gravissimo Stoicorum, Panætio. Maxime autem et gloria[17] paritur et gratia defensionibus; eoque major, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicujus opibus circumveniri urgerique videatur: ut nos et sæpe alias, et adolescentes,[h] contra L. Sullæ dominantis opes, pro S. Roscio Amerino fecimus: quæ, ut scis, extat oratio.

XV. 52. Sed, expositis adolescentium officiis quæ va-

netur Bern. 5. Magnol. Manut. *civilis primitus* Bern. 5.—14 Codd. aliquot. *in judicio;* Magnol. Manut. Lamb. *in judicium;* Lang. Petr. 1568. Facciol. delerunt *judicio;* uncis inclusit Gernh. *arcessat* Bern. 2. *accersas* Bern. 3. 4. *nullo fieri pacto* Bern. 3. *fieri nullo modo* Basil. Victor.—15 Bern. 1. 2. 3. 4. Heusing. Orell. *item est habendum;* Lamb. Petr. 1568. Græv. Gernh. Beier. *item habendum est;* Basil. *ita est habendum.* Actutum, *religioni contrarium* Basil. Magnol. Manut. *noc. aliquando et nefarium* Bern. 1. 2. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *noc. aliquando impiumque* Basil.—16 Bern. 5. *etsi.* Paulo post, *placeret idem* Bern. 4.—17 *Maxime autem ipsa et gl.* Bern. 3. *alicujus opinionibus* Billerb. *nos et* omittit Bern. 4.

NOTÆ

Cic. De Orat. lib. II. ubi patris virtutes et filii vitia depinguntur. Pater jurisconsultus insignis fuit; septem libros, ut Pomponio placet, ut Ciceroni, tres, De Jure Civili reliquit. Frater D. Bruti Callaici, et filius, ni fallor, M. Bruti, qui cos. an. 575.

h *Adolescentes*] Annos natus 27. hanc primam causam Cicero egit, L. Cornelio Sulla Felice II. et Q. Cæcilio Metello Pio coss. in qua cum multa in Sullam maligne dixisset, veritus iram Sullæ, Athenas profectus philosophiæ operam dedit, Romamque post triennium rediit.

leant ad gloriam adipiscendam, deinceps [1] de beneficentia ac liberalitate dicendum est; cujus est ratio duplex: [2] nam aut opera benigne fit indigentibus, aut pecunia. Facilior est hæc posterior, locupleti præsertim: sed illa lautior ac splendidior, et viro forti claroque dignior. Quanquam enim in utroque [3] inest gratificandi liberalis voluntas, tamen altera ex arca, altera ex virtute, depromitur: largitioque, [*p.* 44.] quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit. Ita benignitate [4] benignitas tollitur; qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. 53. At qui opera, id est, virtute et industria, benefici et liberales [5] erunt, primum, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciendum adjutores habebunt: deinde, consuetudine beneficentiæ, paratiores erunt, et tanquam exercitatiores, ad bene de multis promerendum. Præclare epistola [6] quadam [i] Alexandrum filium Philippus accusat, quod largitione benevolentiam Macedonum consectetur. 'Quæ te (malum!)' [7] inquit, 'ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? An [8] tu id agis, ut Macedones, non te regem suum, sed ministrum et præbitorem, [k] sperent fore?' Bene ministrum et præbitorem, quia

Cap. xv. 1 Bern. 5. Magnol. Manut. *deinde.* Statim, *ac de liberalitute* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Hensing. Gernh. Beier. Orell.—2 *Cujus est duplex ratio* Basil. *posterior* omittunt Bern. 3. Lamb. Petr. 1568. *lautior, splendidior, viro* Bern. 3. *laudatior ac sp. et viro* Basil.—3 *Quanquam enim in utroque* codex unus Oxon. et Lamb. *ex virtute expromitur* Bern. 4.—4 *Itaque benign.* Basil. *eo quo in plures u. sis minus, &c.* Bern. 4.—5 Idem codex *liberales, benefici.* Mox, *ad bene faciendam* Bern. 1. *dein cons.* Bern. 1. 2. 3. 4.—6 *Præclare in epistola* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Gernh.—7 *Quod te malum* Bern. 5. Victor. *Quid te malum* Basil. Magnol. Manut. *Quæ te mala* Bern. 3. *inquit, rationis* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. *in eam spem* Bern. 4. a m. sec. *tibi* omittit Petr. 1568. *putares fideles* Basil.—8 *An* omittit Bern. 5. *regem non te suum* Petr. 1568. *sed ministrum et præbitorem putent? Quo quid sordidius regi?* Victor. Magnol. Manut. *sed m. et p. putent? Bene ministrum et præbitorem; quod sordidum regi* Lamb. Petr. 1568. *Bene, quod min.* Facciol. *dixit esse* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut.

NOTÆ

[i] *Epistola quadam*] Perierunt, injuria temporum, epistolæ Philippi Macedonis, quæ temporibus Ciceronis multæ extabant: habentur tantum apud Plut. in Apophth. et Polit. Philippi ad Alexandrum admonitiones

[k] *Præbitorem*] Mureto placet legi *diribitorem.* 'Diribere,' antiqua vox, sonat dividere.

sordidum regi; melius etiam, quod largitionem corruptelam esse dixit. Fit enim deterior, qui accipit,[9] atque ad idem semper expectandum paratior. 54. Hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. Quamobrem id quidem non dubium est,[10] quin illa benignitas, quæ constet ex opera et industria, et honestior sit, et latius pateat, et possit prodesse pluribus. Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est; et sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum; sed diligenter, atque moderate. Multi enim patrimonia effuderunt, inconsulte largiendo. Quid autem est[11] stultius, quam, quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possis? Atque etiam sequuntur largitionem[12] rapinæ. Cum enim dando egere cœperint,[13] alienis bonis manus afferre coguntur. Ita, cum, benevolentiæ comparandæ causa, benefici esse velint, non tanta studia assequuntur eorum quibus dederunt, quanta odia eorum quibus ademerunt. 55. Quamobrem nec ita claudenda est res[14] familiaris, ut eam benignitas aperire non possit; nec ita reseranda, ut pateat omnibus. Modus adhibeatur, isque referatur ad facultates.[15] Omnino meminisse debemus id, quod, a nostris hominibus sæpissime usurpatum, jam in proverbii[16] consuetudinem venit, 'largitionem fundum non habere.' Etenim quis potest modus esse, cum et idem, qui consuerunt, et idem illud alii, desiderent? XVI. Omnino[1] duo sunt genera largorum, quorum alteri prodigi, alte-

Lamb. Petr. 1568. Facciol. Beier. Orell. *duxit esse* conj. Orell.—9 Bern. 3. Petr. 1568. *qui accepit.*—10 *Quamobrem . . . est dubium* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *quæ constat* codd. aliquot, et edd. ante Ernesti. *ex opere* Facciol. *hoc genus benignitatis* Bern. 4. *repudiandum est et* Facciol. *impartiendum* Basil. Victor. Hensing. *impertiendum est* Bern. 4. a m. sec. *est* habet etiam Basil.—11 Beier. de conjectura delevit *est.*—12 Bern. 4. *largitiones.*—13 *Cum e. d. e. cœperunt* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *bonis* omittit Bern. 1.—14 Bern. 1. 2. Petr. 1568. *res est.* Mox, *ita referenda* Petr. 1568.—15 Bern. 3. *facultatem.*—16 Bern. 5 Magnol. Manut. *jamque in prov.* Mox, *etenim qui* Lamb. Petr. 1568. *esse modus* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *idem et* Victor. Petr. 1568. *et iidem* Basil. Magnol. Manut. Lamb. *et hii* Bern. 5. *qui consueverunt* Bern. 3. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *et illud idem* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol.

CAP. XVI. 1 *Omnino enim* Basil. *duo genera sunt* Bern. 5. Victor. *prodigi*

ri liberales. Prodigi, qui epulis, et viscerationibus,[l] et gladiatorum muneribus,[m] ludorum venationumque apparatu, pecunias profundunt in eas res, quarum memoriam aut brevem, aut nullam omnino, sint relicturi. 56. Liberales autem, qui suis facultatibus aut captos a prædonibus redimunt, aut æs alienum suscipiunt amicorum,[2] aut in filiarum collocatione adjuvant, aut opitulantur vel in re quærenda vel augenda. Itaque miror, quid in mentem venerit Theophrasto, in eo libro, quem[3] de Divitiis[n] scripsit, in quo multa præclare; illud absurde: est enim multus in laudanda magnificentia et apparatione[4] popularium munerum; taliumque sumtuum facultatem fructum divitiarum putat. Mihi autem ille fructus liberalitatis, cujus exempla pauca[5] posui, multo et major videtur et certior. Quanto Aristoteles[6] gravius et verius nos reprehendit, qui

dicuntur Bern. 1. Victor. *et gladiatoriis* Bern. 3. Græv. Petr. 1568. Pearc. Facciol. Heusing. Gernh. Beier. *aut omnino nullam sunt rel.* Basil. *nullam sint rel. omn.* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *nullam omnino sint rel.* Lamb. Petr. 1568. *sunt* habent etiam Victor. Gernh. Beier.—2 Basil. *causa amicorum;* Bern. 5. Magnol. Manut. *amicorum causa.* Mox, *collocationem* Bern. 1. 2. *in re vel quærenda* Bern. 3. Lamb. Græv. Pearc. Heusing. Beier. *ut in re quærenda* Bern. 5. *vel* omittunt Bern. 4. Facciol.—3 Bern. 5. *in quo.* Mox, *illud absurdum* Bern. 4. 5. Basil.—4 Bern. 1. 2. *apparitione.*—5 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *pauca exempla.* Mox, *multo etiam major* Victor.—6 *Aristo Ceus* Beier. Billerb. *Aro* codex Aldi; *Aristo Stoicus* conj. Muret. *Aristo Chius* conj. J. M. Heusing. *nos reprehendit* omittunt Lang. Facciol. *effusiones pecuniarum* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Beier. *non demiremur* Lamb. *non admirentur* Bern. 4. *non admiretur* e codd. Facciol. *at hi* Bern. 1. *At si . . . emere* Lamb. *qui cum ab hoste* Græv. Colon. 1748. *qui ab hostibus* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *obsiderentur* Basil. *cogantur mina* Bern. 3. Orell. *cogerentur mina* Bern. 1. 2. 4. Basil. Petr. 1568. *mina cogerentur* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Græv. Heusing. *hoc primo auditu* codd. Grævii, Anem. Magnol. Manut.

NOTÆ

[l] *Et visceratiombus*] 'Visceratio' originem ex eo habuit, quod, cæsis hostiis, rem divinam facturi viscera his qui sacro interessent partirentur. 'Visceratio' subinde dicta, cum carnes, seu crudæ seu coctæ, confecto sacro, iis, qui interfuissent, dono dabantur. Blond. Rom. lib. II.

[m] *Gladiatorum muneribus*] Primi gladiatorium munus ediderunt Marcus et Decius, Bruti filii, funebri memoria, in honorem defuncti patris. Flor. Val. Maximus ait non a Brutis primum, sed ab Appio Claudio et Q. Fulvio coss. datum, I. 1. Venationes vero primus Scævola in ædilitate exhibuisse fertur. Plura Alex. ab Alex. VI. 19.

[n] *De Divitiis*] Hunc inter libros ejus memorat Laërtius.

has pecuniarum effusiones non admiremur, quæ fiunt ad multitudinem deleniendam! At, ii, qui ab hoste obsidentur, [*p.* 45.] si emere aquæ sextarium [o] mina cogantur, hoc primo incredibile nobis videri, omnesque mirari: sed, cum attenderint, veniam necessitati dare: in his immanibus jacturis, infinitisque sumtibus, nihil nos magnopere mirari; cum præsertim nec necessitati subveniatur, nec dignitas augeatur; ipsaque illa delectatio multitudinis sit ad breve exiguumque tempus; eaque a levissimo quoque: in quo tamen ipso, una cum satietate, memoria quoque moriatur voluptatis. 57. Bene etiam colligit,[7] hæc pueris, et mulierculis, et servis, et servorum simillimis liberis, esse grata; gravi vero homini, et ea, quæ fiant, judicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. Quanquam intelligo, in nostra civitate inveterasse jam a bonis [8] temporibus, ut splendor ædilitatum [p] ab optimis viris postuletur. Itaque et P. Crassus,[9] [q] cum cognomine Dives, tum copiis,

Heusing. Schutz. Beier. Orell. *nobis* omittunt Bern. 5. Lamb. Petr. 1568. Beier. *sed si attenderint* Bern. 5. *sed cum attenderimus* Magnol. Manut. *veniam n. dari* Bern. 5. Victor. *nihil magnopere* Lamb. *neque necessitati* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. *neque dignitas* Victor. Lamb. *illa delinitio* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *sit* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *tempus ad br. ex. sit* Bern. 5. *ad br. ex. tempus duratura est* Basil. *ad br. ex. duratura sit tempus* Magnol. *ad breve tempus exiguumque duratura sit* Manut. *eaque altissimo quoque animo* Basil. *animo* addunt etiam Magnol. et Manut. *eaque levissimo quoque* uncis inclusit Schutz. *eaque levissimo quoique* conj. Orell.—7 *Bene etiam colligitur* Bern. 5. Magnol. Manut. *Bene igitur colligitur* Basil. *Bene enim colligit* codex unus Oxon. Beier. *quæ fiant* de conjectura sua solus Ernesti; *quæ fiunt* codd. et reliquæ edd. *certo judicio* Bern. 3. *certo* omittit Bern. 1.—8 Quinque Bern. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Orell. *jam bonis;* Bern. 3. *etiam bonis;* Anem. et Heusing. *et jam bonis;* Beier. Billerb. *et jam a bonis.*— 9 *Itaque P. Crassus* Magnol. Manut. Lamb. *tum cognomine* Basil. *cum* omittit Bern. 2. Mox, *magnificentissime* in eodem cod. *Lucullus* Bern. 1. Victor. Magnol. Manut. Lamb.

NOTÆ

[o] *Aquæ sextarium*] Sextarius mensura est uncias 20. cotulas binas, sive heminas, capiens: 'sextarius' dicta, quod sit sexta pars congii.

[p] *Ædilitatum*] Gradus enim erat ad consulatum ædilitas. Hinc lex vetus, 'Sunto ædiles curatores urbis annonæ ludorumque solennium; ollisque, ad honoris amplioris gradum, is primus ascensus esto.'

[q] *P. Crassus*] Non is qui cos. an. 548. (neque enim eum ædilem fuisse quisquam memorat) sed P. Licinius Crassus Mucianus, quem ædilitatem petiisse, iterum refert Cic. De Orat. lib. I. Ædilitatem petiit cum illo

functus est ædilicio maximo munere. Et, paulo post, L. Crassus, cum omnium hominum moderatissimo Q. Mucio,[r] magnificentissima ædilitate functus est: deinde C. Claudius,[s] Appii filius: multi post, Luculli,[t] Hortensius,[u] Silanus. Omnes autem P. Lentulus,[x] me consule, vicit superiores. Hunc est [10] Scaurus [y] imitatus. Magnificentissima vero

—10 *Hunc etiam* Bern. 5. Mox *Magn. nostri vero* Bern. 4.

NOTÆ

Ser. Galba, orator, consularis, et major natu, cujus filiam Crassus filio suo desponderat. Ea ædilitate Crassus celeberrimos Italiæ tragœdiarum comœdiarumque scriptores, Pacuvium et Attium, ad scenam Romanam maximis præmiis evocavit. Is Crassus est de quo quinque insignia memorantur; quod ditissimus, nobilissimus, eloquentissimus, jurisconsultissimus, et pont. max. fuerit.

[r] *Q. Mucio*] Scævola, pontif. max. L. Crassi, oratoris, et in prætura et in consulatu collega; qui Asiam prætor (ut sæpe diximus) tam sancte administravit, ut in illius honorem festa Muciana ab Asianis instituta sint. Primus leonum pugnam in ludis exhibuit ædilis, an. U. C. 572.

[s] *C. Claudius*] Hunc Appii filium Cicero vocat, ne confundatur cum altero Caio, qui hoc item tempore ædilis curulis fuit. C. Claudius, Appii filius, primus elephantorum pugnam in Circum induxit. Insignis fuit ea ædilitate, tum Cupidine Praxitelis marmoreo Messana advecto, quem Verres postea in Sicilia prædatus est (Cic. in Verr.); et elegantia picturarum, cum ad tegularum similitudinem corvi decepti imagine advolarent, (Plin. XXXV. 4.) et admirabili imitatione tonitruum, unde 'Claudiana tonitrua' in proverbium cesserunt, cum prius clavi tantum et lapides in labrum æneum (quod βροντεῖον, a tonitru, dicebatur) post scenam conjicerentur ad tonitru imitandum. Pomp. Fest.

[t] *Luculli*] Lucius et Marcus, germani fratres. Ædiles ann. 20. post C. Claudium, (Plin. VIII. 7.) elephantorum cum tauris pugnam exhibuerunt, primique scenam versatilem fecerunt. Val. Max. I. II. Plura de utroque Lucullo, et eorum ædilitate, nos in Lucullo.

[u] *Hortensius*] L. Hortensius, pater Hortensii oratoris; cujus ædilitatis meminit Verr. V. Silanus is, opinor, est, qui post Ciceronem consul fuit; D. Junius Silanus, ('Decimus' cognominatus, quod fratrum decimus esset) vitricus Bruti; ejus mater, Servilia, viduo Silano nupserat: hujus tamen ædilitas non extat in Fastis Capitolinis.

[x] *P. Lentulus*] P. Cornelius Lentulus Spinther scenam argentatis choragiis primus adornavit. Val. Max. II. 4. Primus dibapha (quod purpuræ Tyriæ genus erat) usus in prætexta, nimii luxus damnatus est. Plin. XIX. 39. Ædilis plebis consule Cicerone; sexto post anno consul Ciceronem exilio revocavit.

[y] *Scaurus*] M. Æmilius Scaurus, privignus Sullæ, 'cujus ludi,' inquit Plin. 'magisne moribus Romanis obfuerint quam Sullæ proscriptio, incertum.' Scena temporaria, et vix uno mense futura in usu: fuit ea triplex, in altitudinem 360. columnarum; ima pars e marmore, media vi-

nostri Pompeii[z] munera secundo consulatu: in quibus omnibus, quid mihi placeat, vides. XVII. 58. Vitanda tamen est suspicio[1] avaritiæ. Mamerco,[2][a] homini ditissimo, prætermissio ædilitatis consulatus repulsam attulit. Quare et, si postulatur a populo, bonis viris si non desiderantibus, attamen approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut[3] fecimus:[b] et, siquando aliqua res major atque utilior populari largitione acquiritur; ut Oresti nuper prandia in semitis, decumæ nomine,[c] magno honori fuerunt. Ne M. quidem Seio[4][d] vitio datum est, quod, in annonæ

CAP. XVII. 1 *Vitanda t. suspicio est* Bern. 1. 2. 4. Lamb. Petr. 1568. Beier. *Vitanda t. susp.* omisso *est*, Bern. 3.—2 *Nam Mamerco* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *homini ditissimo* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *ædilitatis prætermissio* Victor. *attulit repulsam* Bern. 3.—3 Lamb. Petr. 1568. *nos ut ipsi;* Facciol. *ut nos ipsi.* Mox, *res major, aut utilior* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *anquiritur* Petr. 1568.—4 *Nec M. q. Seio* Bern. 5. *id vitio* Bern. 3. *cum in caritate* Bern. 3.

NOTÆ

trea, summa tabulis inauratis. Columnæ imæ duodequadragenum pedum; signa ænea inter columnas tria millia. Cavea cepit 80. millia hominum: reliquus apparatus, Attalica veste, tabulis pictis, ceteroque choragio, tantus, ut reportatis in Tusculanum quæ superfuerant, incensaque ab iratis servis villa, concrematum sit ad sestertium millies. Venatio fuit pantherarum 150. Primus hippopotamum, et quinque crocodilos, effosso temporario Euripo, Romæ ostendit. Plura de ea ædilitate Plin. XXXVI. 15. Val. Max. II. 4.

[z] *Pompeii*] In secundo consulatu, ad theatri sui dedicationem ludos dedit scenicos, Circenses, et gymnicos; venationes belluarum, quibus quinque dierum spatio quingenti leones confecti; elephanti octodecim a Gætulis armatis, ex adverso jaculantibus, occisi, qui, fugæ spe amissa, circumdati clathris ferreis, adeo miserabili planctu populum moverunt, ut totus flens consurgeret, dirasque Pompeio imprecaretur. Plin. VIII. 7. Dio, l. XXXIX.

[a] *Mamerco*] Mamerci cognomen fuit Æmiliorum et Corneliorum; at quis ille fuerit, incertum.

[b] *Nos ipsi ut fecimus*] Cicero, annos natus 37. ædilitatem obtinuit: hujus tenuem sumtum fuisse testatur Plut. in ejus Vita; trinos se tamen ludos dedisse ipse ait in Mureniana. Meminit illius Verrina septima.

[c] *Decumæ nomine*] Ut in exoptata re bonus exitus esset, decuma vel fructuum vel prædæ Deo vovebatur. Sic Herculi vovit Sulla, et Crassus ad bellum Parthicum iturus; Junoni Camillus, si Veios expugnaret. Morem hunc imitatus Orestes ille, de quo hic Cicero, prandia populo dedit in semitis, ut eum sibi in petitione magistratus conciliaret; dedit vero, non quasi decumas de suo offerret Diis; sed ad similitudinem decumarum, quæ illis dari solent. Fuit ille Orestes e gente Æmilia, filius forte illius qui consul cum Mario fuit anno 650.

[d] *M. Seio*] Viro prædiviti, teste Varrone. In ædilitatis (quam splen-

caritate, asse modium populo dedit. Magna enim se et inveterata invidia, nec turpi jactura (quando erat ædilis), nec maxima, liberavit. Sed honori [5] summo nuper nostro Miloni [e] fuit, quod, gladiatoribus emtis reipublicæ causa, quæ salute nostra continebatur, omnes P. Clodii conatus furoresque compressit. Causa igitur largitionis est, si aut necesse est, aut utile. 59. In his autem [6] ipsis, mediocritatis regula optima est. L. quidem Philippus,[f] Q. F. magno vir [7] ingenio, inprimisque clarus, gloriari solebat, se sine ullo munere adeptum esse omnia, quæ haberentur amplissima. Dicebat idem C. Curio.[g] Nobis quoque licet in hoc quodammodo gloriari. Nam, pro amplitudine honorum quos cunctis suffragiis adepti sumus nostro quidem anno (quod contigit eorum nemini quos modo nominavi), sane exiguus sumtus ædilitatis fuit. 60. Atque etiam illæ impensæ meliores,[8] muri, navalia, portus, aquarum ductus, omniaque, quæ ad usum reipublicæ pertinent. Quanquam,[9] quod præsens tanquam in manum datur, jucundius

quod in caritate annonæ codd. et edd. fere omnes; *quod in annonæ caritate* soli Ernesti et Gernh. *annonæ* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Grut. Græv. Hensing. Schutz. Beier. *dedit populo* Basil.—5 *Sed et honori* Lamb. *nostro* omittit Bern. 3. *qui glad.* Bern. 1. 3. 4. Basil. Hensing. Gernh. *quid glad.* Bern. 2.—6 *In iis autem* Bern. 2. Basil.—7 Bern. 5. et Victor. *vir magno.* Mox, *esse* omittit Petr. 1568. *quæ habentur* Bern. 1. *dicebat autem* Bern. 2. *dicebat item* Bern. 3. *dicebat idem autem* Basil. Actutum, *Cotta, Curio* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Orell. *Cocta*, omisso *Curio*, Bern. 4. Victor. Magnol. Manut. Hensing. *quodammodo* omittit Bern. 3.—8 Magnol. Manut. Lamb. *meliores sunt.* Statim, *omnia, quæ* Petr. 1568.—9 *Quanquam enim* Bern. 1. Facciol. *Nam quanquam* Lamb. *in manu* Bern. 4. 5. Magnol. Manut. Lamb. *hæc ta-*

NOTÆ

didam gessit) petitione M. Pisonem competitorem vicit. Cic. in Planciana. Asse, hoc est, vilissimo pretio, seu quarta sestertii parte, modium, seu 30. libras, vendidit.

[e] *Miloni*] Clodius operas omnes, ut remp. everteret, conduxerat: Milo, his ut obsisteret, gladiatores omnes conduxit. Cic. pro Milone.

[f] *L. Philippus*] E gente Marcia, consulari: ipse cos. an. 697. collegam habuit Cn. Lentulum. De utroque Cicero, Orat. De Haruspicum Resp. 'Te appello, Lentule, te, Philippe,' &c. et Orat. pro P. Quintio.

[g] *C. Curio*] C. Scribonius Curio cos. an. 677. et triumphalis; orator insignis, filius C. Scribonii, nobilis item oratoris; et pater C. Curionis, item oratoris: tres enim, raro felicitatis exemplo, Curiones oratores eximios fuisse, tradit Plin. VII. 12. Tertius, Cæsaris muneribus corruptus; remp. turbavit.

est; tamen hæc in posterum gratiora. Theatra, porticus, nova templa, verecundius reprehendo, propter Pompeium: sed doctissimi non probant,[10] ut et hic ipse Panætius, quem multum in his libris secutus sum, non interpretatus; et Phalereus Demetrius, qui Periclem, principem Græciæ, vituperat, quod tantam pecuniam in præclara illa propylæa[h] conjecerit. Sed de hoc genere toto, in iis libris,[11] quos de Republica scripsi, diligenter est disputatum. Tota igitur ratio talium largitionum[12] genere vitiosa est, temporibus necessaria; et tum ipsa et ad facultates accommodanda, et mediocritate moderanda est. XVIII. 61. [*p.* 46.] In illo autem altero[1] genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. Alia causa est ejus qui calamitate[2] premitur, et ejus qui res meliores quærit, nullis suis rebus adversis. 62. Propensior benignitas esse debebit[3] in calamitosos, nisi forte erunt digni calamitate. In his[4] tamen qui se adjuvari volent, non ut ne affligantur, sed ut altiorem gradum

men codd. et edd. vett.—10 Victor. Lamb. Petr. 1568. *doctissimi improbant.* Actutum, *ut hic ipse* Bern. 4. *multum his* Bern. 3. *sum secutus* Petr. 1568. *et Demetrius Phalerius* Pearc. *ut Phalerius Demetrius* Petr. 1568. *qui Periclen* Bern. 3. 5. *vituperabat* Bern. 5. Magnol. Manut. *conjecit* Magnol. Manut. *projecit* Bern. 5.—11 Bern. 1. 2. 4. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. *in his libris.* Mox, *disputatum est*, omisso *diligenter*, Bern. 3.—12 Bern. 4. *largitionum talium.* Statim, *necessaria est* Bern. 3. *et tamen ipsa* Basil. Schutz. Beier. Orell. *et tamen ipsum* Bern. 4. *et tum ipsum* Bern. 1. 3. *et cum ipsum* Bern. 2. *et cum ipsa* Bern. 5. *tamen ipsa*, omisso *et*, Gernh. *et ad facultatem* Bern. 5. *tum mediocritate* Lamb. Denique, *est* omittit Bern. 3.

CAP. XVIII. 1 *In illo autem alio* Bern. 3. *altero* omittit Petr. 1568.—2 Bern. 4. *qui a calamitate.*—3 Petr. 1568. *debet esse.*—4 Ita Bern. 1. 4. *In eos* Facciol. *In iis* alii codd. et edd. *adj. volunt* Bern. 2. *non ne*, omisso *ut*, Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *non ut*, omisso *ne*, Bern. 5. *non solum ut ne* Victor. *ad altiorem* Magnol. Manut. Lamb. Petr. Facciol. *omnino* omittit Bern. 5. *animo* e suo cod. Facciol. *nullo modo esse* Basil. Magnol. Manut. *esse nullo modo esse*

NOTÆ

[h] *Propylæa*] Pericles, suscepta templi Palladis fabrica, in arce Athenarum, pecuniam totius templi ædificationi destinatam in propylæis conficiendis insumsit. Alcibiades cogitabundum cum offendisset, 'Age,' inquit, 'cum pecuniæ rationem reddere non possis, causam quære qua rationem reddere non cogaris.' Pericles, privigni consilio usus, Lacedæmones inter et Athenienses bellum concitavit, ut Athenienses a pecuniæ cogitatione ad graviores curas traduceret.

ascendant, restricti omnino esse nullo modo debemus; sed, in deligendis idoneis, judicium et diligentiam adhibere; nam præclare Ennius,

Benefacta [5] male locata, malefacta arbitror.

63. Quod autem tributum est bono viro et grato,[6] in eo cum ex ipso fructus est, tum etiam ex ceteris. Temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoque eam [7] studiosius plerique laudant, quod summi cujusque bonitas commune perfugium est omnium. Danda igitur opera est, ut his [8] beneficiis quam plurimos afficiamus, quorum memoria liberis posterisque prodatur, ut iis ingratis esse non liceat. Omnes enim immemorem [9] beneficii oderunt; eamque injuriam in deterrenda liberalitate sibi etiam fieri, eumque, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. Atque hæc benignitas etiam reipublicæ utilis est,[10] redimi e servitute captos, locupletari tenuiores; quod quidem vulgo solitum fieri ab ordine nostro in oratione Crassi scriptum copiose videmus. Hanc ergo [11] consuetudinem benignitatis largitioni munerum longe antepono. Hæc est gravium hominum atque magnorum; illa quasi assentatorum populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantium. 64. Conveniet [12] autem, cum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum: in omnique re contrahenda, vendendo, emendo, conducendo, locando, vicinitatibus et confiniis, æquum et facilem; multa multis de jure suo ceden-

Bern. 4.—5 *Beneficia* Bern. 3. 4.—6 Gud. 3. et Beier. *grato est.* Actutum, *in eo tum* Bern. 4. Basil.—7 Bern. 4. *coque etiam.* Statim, *studiosissime* Victor. *commune profugium* in eadem ed.—8 Bern. 2. Basil. Græv. Facciol. Heusing. *ut iis;* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *ut hos.* Mox, *quam plurimis* in iisdem edd. *quorum l. p. memoria prodatur* Bern. 5. *quorum l. p. prodatur memoria* Magnol. Manut. Facciol. *ut his ingr.* Bern. 1. Victor. Magnol. Manut. Lamb.—9 *Omnes e. immemores* Bern. 5. Basil. *deterenda* codd. aliquot; *detrahenda* Basil.—10 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. *est utilis.*—11 *Hanc ego* Lactant. VI. 12. 15. Beier. Billerb. Orell. prob. J. F. Heusing. *longe* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. *hæc ergo est* Basil. *est* omittit Bern. 2. a m. pr. *populi* omittit Petr. 1568. *quasi* omittit Basil.—12 *Convenit* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *tum in dando* Bern. 3. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *emundo, vendundo* Petr. 1568. *in vicinitatibus* Magnol. Manut. Lamb. *confinibus* Bern. 3. 4. *æquum. facilem* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *de suo jure* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Orell. *concedentem* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *vero* omittit Bern. 4. *et nescio an p. p. e. q. liceat* desunt in

tem; a litibus vero, quantum liceat, et nescio an paulo plus etiam quam liceat, abhorrentem. Est enim non modo liberale, paulum nonnunquam de suo jure decedere, sed interdum etiam fructuosum. Habenda autem est ratio[13] rei familiaris, quam quidem dilabi sinere, flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiæque absit suspicio. Posse enim liberalitate uti, non spoliantem se patrimonio, nimirum is est[14] pecuniæ fructus maximus. Recte etiam[15] a Theophrasto[i] est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem[16] videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium illustribus hospitibus: idque etiam reipublicæ est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere. Est autem etiam[17] vehementer utile iis qui honeste posse multum volunt, per hospites apud externos populos valere opibus et gratia. Theophrastus quidem scribit,[18] Cimonem[k] Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, et villicis imperavisse, ut omnia præberentur, quicumque Laciades in villam suam devertisset. XIX. 65. Quæ autem opera, non largitione, beneficia dantur, hæc

eodem cod.—13 *Hab. a. ratio est* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. *delabi* Bern. 1. 2. 4. 5. Victor. *flagitium est* Bern. 3. *et ita* Bern. 3.—14 Lamb. Petr. 1568. *is est nimirum;* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. omittunt *is.* Actutum, *pecuniæ est* Bern. 4. —15 *Recte igitur etiam* Bern. 4.—16 Voc. *quidem* omittunt Bern. 5. Magnol. Manut. *domus hominum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. *hospitibus illustribus* Bern. 1. 2. 3. Basil. Lamb. Petr. 1568. *est reip.* Basil. *est* omittit Bern. 4.—17 *Est etiam*, omisso *autem*, Bern. 4. Magnol. Manut. Facciol. *Est autem* omittit Bern. 5. *etiam* omittit Lamb. *utile his* Bern. 1. *his utile* Bern. 4. *multum posse* Victor. *posse multa* Bern. 5. Magnol. Manut.—18 *Theoph. scribit quidem* Bern. 5. Victor. Magnol. *in vill. imperasse* Magnol. Manut. Lamb. *in vilicis imperavisse* Bern. 2. *ut o. præberent . . . in villas suas* Basil. *divertisset* Bern. 3. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568.

NOTÆ

[i] *A Theophrasto*] In libro De Divitiis, quem supra commemoravit.

[k] *Cimonem*] Filium Miltiadis. Non solis Laciadibus, quæ una ex curiis, seu tribubus Atheniensibus fuit, sed omnibus etiam pauperibus, auctore Plutarcho, licebat ad mensam accedere, quam Cimon quotidie lautissimam domi parabat. Præterea, cum per vicos iret, subsequi famulos jubebat vestibus pretiosis onustos, eas commutaturos cum pauperibus, quos Cimon in via offenderet. Plura Plut. in ejus Vita.

tum[1] in universam rempublicam, tum in singulos cives, conferuntur. Nam in jure[2] cavere, consilio juvare, atque hoc scientiæ genere prodesse quam plurimis, vehementer et ad opes augendas pertinet, et ad gratiam. Itaque, cum multa præclara majorum,[3] tum quod optime constituti juris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio [*p.* 47.] (quam quidem, ante hanc confusionem temporum, in possessione sua principes retinuerunt); nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic hujus scientiæ splendor deletus est: idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset,[1] qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Hæc igitur opera grata multis, et ad beneficiis obstringendos[4] homines accommodata. 66. Atque huic arti finitima est dicendi[5] gravior facultas, et gratior, et ornatior. Quid enim eloquentia præstabilius,[6] vel admiratione audientium, vel spe indigentium, vel eorum, qui defensi sunt, gratia? Huic quoque ergo[7] a majoribus nostris est, in toga, dignitatis principatus datus. Diserti igitur hominis, et facile laborantis, quodque in patriis est moribus, multorum causas, et non gravate, et gratuito defendentis, beneficia et patrocinia late patent. 67. Admonebat me res, ut hoc quoque loco[8] intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitum, deplorarem; ni vererer, ne de meipso aliquid viderer queri.

Cap. xix. 1 Petr. 1568. *cum.* Statim, *tum singulos* Bern. 2.—2 *Nam jure in* eodem cod.—3 *Itaque tum multa p. instituta majorum* Basil. *tum quam optime* Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Paulo post, *ut omnis dig.* Basil. Magnol. Manut. *hoc contingit* Bern. 4. Basil.—4 Basil. Magnol. Manut. *astringendos.*—5 Voc. *dicendi* omittit Bern. 3. *facultas gravior gratior* Gud. 4. *et gratior* duo codd. Oxon. ut volebat Heuman. *dicendi facultas gravior et orn.* conj. Gernh. *dic. fac. et gravior et orn.* Beier. *gravior* delevit Lamb.—6 *Quid e. e. laudabilius, præstabilius* Bern. 5. *Quid e. e. laudabilius et præstabilius* Magnol. Manut. *vel* omittit Bern. 4.—7 *Huic ergo* Gud. 3. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Ergo huic quoque* Lamb. *Huic quoque ergo generi* Basil. *in tota dignitatis* Bern. 2. 4. *in tota dignitate* Bern. 1. Basil. Victor. Magnol. Manut.—8 Basil. *ut hoc loco.* Mox, *nisi vererer* Lamb.

NOTÆ

[1] *Cum is esset*] Quem e jurisconsultis temporis sui intelligat Cicero, non facile assequaris; plures enim ea ætate floruisse compertum est: an Ser. Sulpicium, an Scævolam, an Q. Catulum, an M. Antonium?

Sed tamen videmus, quibus exstinctis oratoribus, quam in paucis spes, quanto in paucioribus facultas, quam in multis sit audacia. Cum autem omnes non possint,[9] ne multi quidem, aut jurisperiti esse aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem judicibus et magistratibus, vigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consuluntur aut defendunt, rogantem; quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeque eorum manat industria. 68. Jam illud non sunt admonendi, (est enim in promtu) ut animum advertant,[10] cum juvare alios velint, ne quos offendant. Sæpe enim[11] aut eos lædunt quos non debent, aut eos, quos non expedit; si imprudentes, negligentiæ est; si scientes, temeritatis. Utendum etiam est[12] excusatione adversus eos quos invitus offendas, quacumque possis, quare id, quod feceris, necesse fuerit, nec aliter facere potueris: ceterisque operis et officiis erit, quod violatum est, compensandum. XX. 69. Sed cum, in hominibus juvandis, aut mores spectari, aut fortuna soleat; dictu quidem est proclive,[1] itaque vulgo loquuntur, se, in beneficiis collocandis, mores hominum, non fortunam, sequi. Honesta oratio est.[2] Sed quis est tandem, qui inopis et optimi viri causæ non anteponat, in opera danda, gratiam fortunati et potentis? A quo enim expeditior et celerior remuneratio fore videtur, in eum fere est voluntas nostra propensior. Sed animadvertendum est diligentius, quæ natura rerum sit. Nimirum enim[3] inops

aliquid de me ipso Basil. *a. de me ipse* Petr. 1568. Pearc.—9 Beier. et Billerb. cum codd. aliquot *non possint omnes;* Pearc. *omnes non possunt.* Paulo post, *judicibus, magistratibus* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Petr. 1568. *jud. aut mag.* Victor. *qui aut consulunt* Bern. 5. Magnol. Manut. *qui aut consultantur* Basil. *plurimas gratias* Bern. 3.—10 Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *ut animadvertant.* Mox, *alios juvare* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—11 *Sæpe etenim* Bern. 4. *non debeant* Bern. 5. Gud. 2. Gernh.—12 *Utendum est etiam* e codd. Beier. *Utendum autem est* Lamb. *Utendum est autem etiam* Petr. 1568. *quacumque possit* Gud. 1. Gernh. Schutz. Beier. *certisque operis* Magnol. Manut. *et off. erit id* Bern. 1. 3. 4. Basil. Victor. Græv. Pearc. Hensing. Beier. *est violatum* Bern. 4. *est* omittit Bern. 1. *violatum videbitur* Bern. 3. *pensandum* Victor.

CAP. XX. 1 Gud. 4. Beier. *dictu quidem proclive.* Mox, *sese in benef.* Bern. 5. Magnol. Manut. *locandis* Bern. 4. *mores hominis* Bern. 3.—2 *Honesta ratio est* Olshausen. Paulo post, *a quo exped.* Bern. 4. *fere* deest in eodem

ille, si bonus est vir, etiam si referre gratiam non potest, habere certe potest. Commode autem, quicumque dixit, 'pecuniam qui habeat, non reddidisse; qui[4] reddiderit, non habere; gratiam autem, et qui retulerit, habere, et qui habeat, retulisse.' At, qui se locupletes, honoratos, beatos[5] putant, hi ne obligari quidem beneficio volunt. Quinetiam beneficium se dedisse arbitrantur, cum ipsi quamvis magnum aliquod acceperint: atque etiam a se postulari aut expectari aliquid suspicantur: patrocinio vero se usos, et clientes appellari, mortis instar putant. 70. [*p.* 48.] At vero ille tenuis, cum, quicquid[6] factum sit, se spectatum, non fortunam, putet, non modo illi qui est meritus, sed etiam illis a quibus expectat, (eget enim multis) gratum se videri studet. Neque vero verbis auget suum munus, si quo forte fungitur, sed etiam extenuat. Videndumque illud est,[7] quod, si opulentum fortunatumque defenderis, in illo uno, aut forte in liberis ejus, manet gratia: sin autem inopem, probum tamen et modestum, omnes non improbi humiles (quæ magna in populo multitudo est) præsidium sibi paratum vident. Quamobrem melius apud bonos, quam apud fortunatos, beneficium collocari puto. 71. Danda omnino opera est, ut omni generi satisfacere possimus. Sed, si res in contentionem veniet, nimirum Themistocles[m]

cod.—3 Bern. 5 omittit *enim.* Statim, *si est bonus* Basil.—4 Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *et qui.* Pro *retulerit* Bern. 4 habet *reddidit;* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *reddiderit.*—5 Magnol. Manut. Lamb. Petr. *et beatos.* Statim, *ii ne obl.* Basil. Hensing. Orell. *magnum aliquid* Victor. Lamb. Petr. 1568. *aliquid magnum* Bern. 5. *aliquod magnum* Magnol. Manut. *æque etiam* Bern. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. *aut postulari* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *patr. vero tuo* Bern. 3. Græv. Colon. 1748. *usos se* Basil. *se esse usos* Lamb. *aut clientes* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Beier.—6 Bern. 5. Magnol. Manut. *quid.* Mox, *sese spect.* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. *putat* Bern. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Hensing. Gernh. Beier. *putant* Bern. 1. *putans* Magnol. Manut. unde Beier. conj. *At v. ille tenuis, q. . . . putans.* Orell. conj. *quoniam quicquid f. sit . . . putat.* Deinde, *se gratum* Bern. 3. *neque modo verbis* Basil. *neque enim verbis* Bern. 5. Magnol. Manut. *neque verbis auget* Bern. 5. cum uno cod. Facciolati.—7 *Videndum quoque illud est* Petr. 1568. *Videndum et illud est* Facciol. *Videndumque illud idem est* Bern. 5. *Vi-*

NOTÆ

[m] *Themistocles*] Idem de eo refert Val. Max. VII. 2. et Plut. in ejus Vita, et in Apophth.

est auctor adhibendus;[8] qui, cum consuleretur, utrum bono viro pauperi, an minus probato diviti, filiam collocaret; 'Ego vero,'[9] inquit, 'malo virum, qui pecunia egeat, quam pecuniam, quæ viro.' Sed corrupti mores depravatique sunt admiratione divitiarum; quarum magnitudo quid ad unumquemque nostrum pertinet? Illum fortasse adjuvat,[10] qui habet: ne id quidem semper: sed fac juvare: utentior sane sit; honestior vero quomodo? Quod si etiam bonus erit vir, ne impediant[11] divitiæ, quo minus juvetur, modo ne adjuvent: sitque omne judicium, non quam locuples, sed qualis, quisque sit. Extremum autem præceptum, in beneficiis operaque danda, est,[12] ne quid contra æquitatem contendas, ne quid pro injuria. Fundamentum enim perpetuæ commendationis et famæ est justitia, sine qua nihil potest esse laudabile.

XXI. 72. Sed, quoniam de eo genere beneficiorum dictum est,[1] quæ ad singulos spectant; deinceps de iis quæ ad universos, quæque ad rempublicam pertinent, disputandum est. Eorum autem ipsorum partim[2] ejusmodi sunt, ut ad universos cives pertineant, partim singulos ut attingant, quæ sunt etiam gratiora. Danda est opera[3] omnino, si possit, utrisque, nec minus, ut etiam singulis consulatur, sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe non obsit, reipublicæ.

dendumque illud idem, omisso *est*, Magnol. Manut. *in uno illo* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. *aut si forte* Bern. 3. Mox, pro *humiles* idem cod. habet *homines*.—8 Basil. *auctor adhibendus est*. Statim, *aut minus* Magnol. Manut.—9 Bern. 5. Magnol. Manut. Petr. 1568. omittunt *vero*.—10 Lamb. Petr. 1568. *adjuvet*. Pro *utentior* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Pearc. Facciol. habent *potentior*; Lamb. *opulentior*.—11 *Quod si bonus erit, ne imp.* Bern. 4.—12 Verb. *est* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Orell. *ne quid per injuriam* Magnol. Manut. Græv. Colon. 1748. Facciol. *fundamentum est enim* codd. aliquot, et Schutz. *fundamentum enim est* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Orell. *est* ante *justitia* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Orell.

CAP. XXI. 1 Basil. *satis dictum est*. Mox, *deinceps de his* Bern. 1. 2.—2 *Eorum a. i. quæ partim* Bern. 1. 2. *ut singulos attingant* Bern. 3. Victor.—3 *Danda opera est* Bern. 1. 2. 4. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Danda est etiam opera* Bern. 5. *est* omittit Bern. 3. *ut utrisque* Lamb. *ut universis* conj. Facciol. *aut certe ne obsit* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—

C. Gracchi[4] [n] frumentaria magna largitio; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octavii,[o] et reipublicæ tolerabilis, et plebi necessaria; ergo et civibus et reipublicæ salutaris. 73. Inprimis autem videndum erit ei,[5] qui rempublicam administrabit, ut suum quisque teneat, neque de bonis privatorum publice deminutio fiat. Perniciose enim Philippus[p] in tribunatu, cum legem agrariam ferret (quam tamen[6] antiquari facile passus est, et in eo vehementer se moderatum præbuit); sed cum, in agendo, multa populariter, tum illud male, 'non esse in civitate duo millia hominum, qui rem haberent.' Capitalis oratio, et ad[7] æquationem bonorum pertinens; qua peste quæ potest esse major? Hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerent,[8] respublicæ civitatesque constitutæ sunt. Nam, etsi, duce natura, congregabantur homines, tamen, spe custodiæ rerum suarum, urbium

4 *Ti. Gracchi* Victor. *Caii Helii et Publii Gracchi* Magnol. *largitio fuit* Magnol. Manut. *igitur* omittit Victor.—5 *In pr. vid. est autem* Bern. 5. *ei* omittunt etiam Bern. 3. 4. *ut suum unusquisque* Bern. 4. *teneat neve de, &c.* Beier. *diminutio* Bern. 4. et edd. ante Lamb. *minutio* Bern. 3.—6 Bern. 4 omittit *tamen*. Mox, *vehementer* omittit codex unus Oxon. uncis incluserunt Beier. et Billerb. *tum illud male dixit* Bern. 5. Victor.—7 *Cap. o. est ad* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. *Cap. oratio, ad* Bern. 3. Lamb. 1566. *Cap. omnino oratio est, ad* Magnol. Manut. *Cap. omnino oratio, et* Lamb. 1584. *major esse potest* Bern. 3.—8 Bern. 1. 4. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *tene-*

NOTÆ

[n] *C. Gracchi*] Qui Tib. Gracchi, Romanis seditiosissimi, seditiosior frater. Alias inter ejus leges fuit hæc, invitis patribus, lata; uti semisse atque triente plebi ex publico frumentum viritim singulis mensibus divideretur, horreaque in urbe struerentur, in quibus annua frumentorum pro plebe provisio, cum legibus frumentariis, servaretur; quæ quidem horrea ab ipso legislatore Semproniana vocata sunt. Sext. Pomp. Fest. Huic legi vehementer obstiterunt patres, tum propter ærarii incommodum, tum ne plebis superbia otiumque foveretur.

[o] *M. Octavii*] Oppresso L. Opimii consulis armis C. Graccho, M. Octavius legem frumentariam tulit, qua et Sempronia abrogata est, et provisum plebis commodis, imminuto modii frumentarii pretio. Sed Octavia lex iterum abrogata est per Apuleiam, quæ modios denuo ad trientes atque semisses Semproniæ legis, non sine tumultu, revocavit.

[p] *Philippus*] L. Marcius Philippus, consulatu 666. et censura clarus. Legem agrariam, Gracchanæ similem, promulgare cogitaverat, qua ne quis agri jugera possideret plus quam quingenta; unde divitum bona pauperibus communicarentur.

præsidia quærebant. 74. Danda etiam opera est,[9] ne (quod apud majores nostros sæpe fiebat, propter ærarii tenuitatem, assiduitatemque bellorum) tributum sit conferendum; idque ne eveniat, multo ante erit providendum. Sin qua[10] necessitas hujus muneris alicui reipublicæ obvenerit; (malo enim alteri quam nostræ ominari; neque tamen de nostra, sed de omni republica, disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, (si salvi esse velint) necessitati esse parendum. [*p.* 49.] Atque etiam omnes, qui rempublicam gubernabunt,[11] consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. Quarum qualis comparatio fieri soleat et debeat, non est necesse disputare: est enim in promtu: tantum locus attingendus fuit. 75. Caput autem est[12] in omni procuratione negotii et muneris publici, ut avaritiæ pellatur etiam minima suspicio. 'Utinam,' inquit C. Pontius[q] Samnis, 'ad illa tempora me fortuna[13] reservasset, et tum essem natus, si quando Romani dona accipere cœpissent! non essem passus diutius eos imperare.' Næ,[14] illi multa sæcula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rempublicam invasit: itaque facile patior tum potius Pontium fuisse, siquidem in illo tantum fuit ro-

rentur; Bern. 2. *teneretur;* Facciol. *tuerentur.*—9 Petr. 1568. omittit *est.* Mox, *sit* omittit Bern. 4.—10 *Sin quæ* Bern. 1. 2. 3. Victor. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *Si qua* Bern. 4. *alteri* omittunt Bern. 2. 4. Victor. Græv. Gernh. Beier. Orell. *enim alii* Bern. 1. Basil. Lamb. Petr. 1568. *enim alienæ quam nostræ reip. ominari* Bern. 3. *neque tantum* Basil. Victor. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *danda est opera* Bern. 3.—11 Basil. Victor. *gubernant.* Statim, *sunt ad victum necessariæ* Bern. 3. *debeat et soleat* Bern. 4. Basil. *fuit* deest in Basil.—12 *Caput autem,* omisso *est,* Basil. *ut* ante *avaritiæ* omittit Bern. 3.—13 Victor. Magnol. Manut. Facciol. *fortuna me.* Actutum, *reservavisset* Bern. 1. 2. 3. Basil. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. Orell. *servasset* Magnol. Manut. *et tunc* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *si* omittunt Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *accipere dona* Bern. 4. Lamb. Petr. 1568.—14 *Ne* Bern. 2. 3. 5. Basil. Magnol. *Nec* Victor. *illi quidem* Bern. 5. Magnol. Manut. *facile patiar* Bern. 5. *tunc potius* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *roboris* omittunt optimus cod. Grævii, Bern. 3. Heusing. Gernh.

NOTÆ

[q] *C. Pontius*] Quo duce, Samnites in Romanos bellum gesserunt per annos quinquaginta, et, misso sub jugum exercitu Romano, turpissimas Caudinæ pacis conditiones Romanis imposuerunt. Pontius demum a Q. Fabio Maximo Gurgite captus an. 463. in triumpho ductus, et securi percussus est.

boris. Nondum centum et decem[15] anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone[r] lata est lex, nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges, et proximæ quæque[16] duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum[s] propter judiciorum metum excitatum; tanta, sublatis legibus et judiciis, expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute, valeamus. XXII. 76. Laudat Africanum Panætius, quod fuerit abstinens. Quid ni laudet?[1] sed in illo alia majora. Laus abstinentiæ[2] non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. Omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est[3] Paulus:[t] tantum in ærarium pecuniæ invexit, ut unius

Schutz. Beier. Orell.—15 *Nondum decem et centum* Bern. 4. *lata lex est* Bern. 1. 2. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—16 Bern. 4. *et prox. et quæque.* Mox, *tot* omittit Manut.

CAP. XXII. 1 *Quid laudetur* Magnol. Manut.—2 *Laus enim abst.* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *Laus sapientiæ* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. *temporum aliorum* Petr. 1568.—3 Gud. 1. et Heusing. omittunt *est.* Statim, *in ær. tantum pecuniæ* Bern. 1. *tantam in ær. pecuniam* Bern. 3. Græv.

NOTÆ

[r] *L. Pisone*] Perperam a Betuleio arguitur Tullius, volente multas leges de repetundis ante L. Pisonem latas. Repetundarum quidem accusati aliqui ante Pisonem, sed ante illum nulla lex. Is est L. Calpurnius Piso, Frugi dictus, de quo nos sæpe; ejus legis meminit rursus in Verr. I. ubi eam appellat 'arcem sociorum.' Pœna pecuniaria tantum fuit. Legibus subsequentibus, Cæcilia, Servilia, Acilia, Cornelia, Julia, adjecta ignominia; ut nec in senatum venire, nec in concione orationem habere, damnati possent: additum deinde et exilium. Calpurniæ verba hæc fuere: 'Utei, quibus in provincieis magistratus populi Rom. eorumve comites, contra leges pecunias cepissent quidve commisissent, earum injuriarum ergo Romæ quiritari, judicioque quæsito, sua repetere provinciales possent.'

[s] *Italicum bellum*] Quod et Marsicum, et Sociale, et Italicum dictum est: Marsicum, quod a Marsis rebellandi initium fuerit; Sociale, quod in excidium reip. Rom. socii conspiraverint; Italicum, quod a Picenis, Campanis, Latinis, Etruscis, et tota pæne Italia, excitatum. Huic locum dedit M. Livii Drusi lex de repetundis; et ab iis cœptum, qui, sibi conscii violatæ legis, reip. judicia metuebant. Eo bello plusquam trecenta millia juventutis Italicæ sublata, ut referunt Strabo et Vell. et libertinos ad militiam succenturiare opus fuit.

[t] *Paulus*] In Pauli Æmilii triumpho Macedonico delata sunt vasa 750. trium talentorum singula capacia: quare tota auri summa potuit esse 10,000,310. coronatorum; præterea infinita vis tabularum, signorum, ex auro, argento, ebore, &c. Finem vero tributorum attulit ea victoria; quod censum deinceps pendere desierint cives usque ad Hirtii et

imperatoris præda finem attulerit tributorum. At[4] hic nihil domum suam præter memoriam nominis sempiternam, detulit. Imitatus patrem Africanus, nihilo[5] locupletior[u] Carthagine eversa. Quid? qui ejus collega in censura fuit,[6] L. Mummius,[x] numquid copiosior, cum copiosissimam urbem funditus sustulisset? Italiam ornare, quam domum suam, maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa mihi videtur ornatior.[7] 77. Nullum igitur vitium tetrius,[8] (ut eo, unde digressa est, referat se oratio) quam avaritia, præsertim in principibus rempublicam gubernantibus. Habere enim quæstui[9] rempublicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculo[10] edidit, Spartam nulla[y] re alia nisi avaritia perituram, id videtur non solum Lacedæmoniis, sed et omnibus opulentis populis, prædixisse. Nulla autem re conciliare facilius[11] benevolentiam multitudinis

Gernh. Schutz. *tantum* omittit Bern. 2. *præda imperatoris* Bern. 4.—4 *At* omittit Bern. 4. *in domum suum intulit præter memoriam nominis sempiternam* codd. aliquot et edd. ante Græv. *domum suam intulerit præter memoriam nominis sempiternam* Bern. 4.—5 Bern. 5. Basil. Magnol. *nihil;* Bern. 3. *nullo.* —6 Bern. 1. 2. 4. Basil. Heusing. Orell. *fuit in censura;* Bern. 3. *fuit in censura fuit.*—7 Basil. *ipsa videtur orn.* omisso *mihi;* Bern. 5. Magnol. Manut. *ipsa videtur mihi orn.* Bern. 3. *ipsa mihi orn. videtur.*—8 *Nullum i. v. tætrius est* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Pearc. Heusing. *Nullum i. v. est tetrius* Magnol. Manut. *egressa est* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *digressa est* Bern. 3. Petr. 1568. Græv. Pearc. Facciol. *et remp.* Bern. 1. 2. 5. Basil. et edd. ante Grut. *in remp.* Bern. 4.— 9 *Habere e. quæstu* Bern. 3. Basil. Mox, *etiam* omittit Bern. 4.—10 Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Beier. *oraculum;* Bern. 2. *oraclu.* Statim, *alia* omittunt Bern. 4. Heusing. Beier. Billerb. *esse perituram* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. *sed etiam omnibus* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. *sed omnibus* de Gernh. conj. edidit Schutz.—11 Lamb. Petr. 1568. *facilius conciliare.* Mox,

NOTÆ

Pansæ consulatum. Plut. Val. Max. IV. 3.

[u] *Nihilo locupletior*] Post duos consulatus totidemque triumphos, septem tantum servorum satellitio officium legationis functus est. Val. Max. ibidem.

[x] *L. Mummius*] Corinthum delevit, Achaiæ caput, unde Achaici nomen accepit: triumphavit an. 607. qua de re nos alibi.

[y] *Spartam nulla*] Eo oraculo, quod Alcameni et Theopompo redditum est, (auctore Plut. in Apoph.) nisi sunt Lysander et Agesilaus, ut legem agrariam, et bonorum æquationem Spartanis suaderent. Plut.

possunt ii qui reipublicæ præsunt, quam abstinentia et continentia. 78. Qui vero se populares volunt,[12] ob eamque causam aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur, aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; ii labefactant fundamenta reipublicæ; concordiam primum, quæ esse non potest, cum aliis adimuntur, aliis condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet. Id enim est proprium (ut supra dixi) civitatis atque urbis, ut sit libera et non solicita suæ rei cujusque[13] custodia. 79. Atque, in hac pernicie reipublicæ, ne illam quidem consequuntur,[14] quam putant, gratiam. Nam, cui res erepta est, est inimicus; cui data, etiam dissimulat se accipere voluisse: et maxime in pecuniis creditis occultat suum gaudium, ne videatur non fuisse solvendo. At vero ille, qui accipit[15] injuriam, et meminit, et præ se fert dolorem suum: nec, si plures sunt ii, quibus improbe datum est, quam illi quibus injuste ademtum est, idcirco plus etiam valent. [p. 50.] Non enim numero hæc judicantur, sed pondere. Quam autem habet æquitatem,[16] ut agrum, multis annis aut etiam seculis ante possessum, qui nullum habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? XXIII. 80. Ac,[1] propter hoc injuriæ genus, Lacedæmonii Lysandrum[z] ephorum

possunt hi Bern. 1.—12 *Qui se vero p. volunt* Bern. 4. *Qui vero p. esse volunt* Lamb. Petr. 1568. *Qui vero p. se esse volunt* Gud. 3. probante Heusing. item Gernh. Schutz. Beier. 'Haud displicet.' *Orell.* Mox, *pellantur suis sedibus* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Victor. Lamb. Petr. 1568. *pellantur propriis sedibus* Basil. Tum, *ii* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *conc. primum tollunt* Magnol. Manut.—13 Basil. *cuique*, probantibus J. F. Gronov. et Beier.—14 Petr. 1568. *consequantur.* Pro *gratiam* Bern. 4 habet *gloriam.* Statim, alterum *est* omittunt Bern. 4. 5. Magnol. Manut. *cui data est* quinque Bern. Victor. Magnol. Manut. *in iis pecuniis* Græv. et Pearc.—15 Bern. 3. *accepit.* Mox, *sese fert* Bern. 1. 2. et optimi codd. Heusingeri. *Sunt hi* Bern. 1. *est ademtum* Gud. 4. *est* delevit Beier. *etiam plus* Bern. 4.—16 *Quam a. æquitatem habet* Bern. 3. *aut sæculis*, omisso *etiam*, Basil.

Cap. XXIII. 1 *At* Bern. 1. 2. 3. Basil. *quod nunquam ante* Bern. 3. *acciderat apud eos* Bern. 5. *exque eo* Bern. 1. 2. 3. Græv. Heusing. Gernh. Beier.

NOTÆ

[z] *Lysandrum*] Agis Lacedæmoniorum rex erat; Lysander ephorus: uterque sentiebat et agros viritim dividendos, et creditam pecuniam plebi donandam; adeoque leges duas ferendas, fœnebrem et agrariam, qui-

expulerunt; Agin regem (quod nunquam antea apud eos acciderat) necaverunt: ex eoque tempore tantæ discordiæ secutæ sunt, ut et tyranni existerent, et optimates exterminarentur, et præclarissime constituta respublica dilaberetur: nec vero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam evertit contagionibus malorum, quæ, a Lacedæmoniis profecta,[2] manarunt latius. Quid? nostros Gracchos,[a] Ti. Gracchi, summi viri, filios, Africani nepotes, nonne agrariæ contentiones perdiderunt? 81. At vero Aratus[b] Sicyonius jure laudatur, qui, cum ejus civitas quinquaginta annos a tyrannis teneretur, profectus Argis[3] Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus. Cumque tyrannum Nicoclem improviso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant ejus civitatis locupletissimi, restituit; remque publicam adventu suo liberavit. Sed cum magnam animadverteret in bonis et possessionibus difficultatem, quod et eos quos ipse[4] restituerat, quorum bona alii possederant, egere iniquissimum arbitrabatur, et quinquaginta annorum possessiones moveri non nimis æquum putabat, propterea quod tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emtionibus, multa dotibus, tenebantur sine injuria; judicavit, neque illis adimi, neque his non satisfieri, quorum illa fuerant,

Orell. *ex quo eo* Bern. 5. Magnol. Manut. *atque eo* Bern. 4.—2 Ita Gud. 2. Lamb. Pearc. Gernh. Beier. *profectæ* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Græv. Hensing. Orell. *emanarunt* Gud. 2.—3 Petr. 1568. *ab Argis.* Pro *urbe* codd. aliquot, Lamb. Petr. 1568. Beier. habent *urbem.* Mox, *qui locupletissimi fuerant ejus civitatis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568.—4 Bern. 5. Magnol. Manut. *quos et ipse.* Statim, *iniquissimum esse* Bern. 1. 2. Basil. Victor. *possessiones movere* Bern. 1. 2. 4. Basil. et edd. ante Pearc. *dotibus detinebantur* Magnol. Manut. *nec iis non, &c.*

NOTÆ

bus civitas eum reciperet statum quem a Lycurgo acceperat. Sed eam ob causam pulsus e civitate Lysander; Agis, qui in templum Chalcææ Palladis confugerat, ex balneo dum redit, ab Amphare et Demochare proditus, in vincula correptus, strangulatur. Agin mire laudat Plut.

[a] *Nostros Gracchos*] Vide superiora.

[b] *Aratus*] Vir summæ auctoritatis, ab Argivis, ut eorum civitatem componeret, accitus; sed mox, ad liberandam Sicyonem, Peloponnesi urbem, patriam suam, a Paseo Abantida, Pasei filio, et Nicocle occupatam, redire coactus est. Vitam ejus scripsit Plut.

oportere. 82. Cum igitur[5] statuisset, opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci velle dixit; remque integram ad reditum suum jussit esse: isque celeriter ad Ptolemæum,[c] suum hospitem, venit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: cui cum exposuisset, patriam se liberare velle, causamque docuisset; a rege opulento vir summus facile impetravit, ut grandi pecunia adjuvaretur. Quam cum Sicyonem[6] attulisset, adhibuit sibi in consilium quindecim principes, cum quibus causas cognovit et eorum qui aliena tenebant, et eorum qui sua amiserant: perfecitque, æstimandis possessionibus, ut persuaderet aliis, ut pecuniam accipere mallent, possessionibus cederent; aliis, ut commodius putarent, numerari sibi, quod tanti esset, quam suum recuperare. Ita perfectum est,[7] ut omnes, concordia constituta, sine querela discederent. 83. O virum magnum, dignumque, qui in nostra republica[8] natus esset! Sic par est agere cum civibus, non (ut bis jam[9] vidimus) hastam in foro ponere, et bona civium voci subjicere præconis. At ille Græcus (id, quod fuit sapientis et præstantis viri[10]) omnibus consulendum putavit: eaque est summa ratio et sapientia boni civis,

Bern. 3. Basil. Orell. *nec his non, &c.* Bern. 1.—5 *Cum is igitur* Bern. 3. *ad eam rem constituendam opus esse* Lamb. Petr. 1568. *Alexandream* Bern. 2. *proficisci se velle* Bern. 1. *velle* cum duobus codd. delevit Heusing. *itaque celeriter* conj. Wyttenb. *atque celeriter* conj. Gernh. *qui cum expos.* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Magnol. Manut.—6 *Quam cum in Sic.* Bern. 5. Magnol. Manut. *sibi* delerunt Lamb. et Petr. 1568. *aliena detinebant* Bern. 5. Magnol. Manut. *aliena petebant* Bern. 4. *præfecitque æst.* Magnol. Manut. *ut persuaderent* Bern. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. *et ut persuaderet* Bern. 5. Magnol. Manut. *et possessionibus* Basil. Magnol. Manut. *recuperare suum* Basil.—7 *Ita perfectum*, omisso *est*, Bern. 3. *constituta concordia* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol.—8 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. optimi codd. Heusingeri, Orell. *in republica nostra.*—9 Bern. 4. *cum civibus agere n. ut jam bis.*—10 Basil. *sap. et præst. viri fuit.* Mox, pro *boni* Bern. 5. Magnol. Manut. habent *summi.* Tum, *civium defendere, non divellere* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut.

NOTÆ

[c] *Ptolemæum*] Philadelphum opinor, cum Mureto, Lagi filium, quem signis et tabulis ex Græcia delatis sibi devinxerat. Reges Ægypti omnes (qui antea Pharaones) Ptolemæi dicti sunt, a Ptolemæo Lago, gregarii militis filio, qui Ægyptum armis occupavit. Ita reges Athenienses Cecropidæ, Medorum Phraortes, Romanorum Cæsares, Philistinorum Sennacherib.

commoda civium non divellere, atque omnes æquitate eadem continere. Habitant[11] gratis[d] in alieno. Quid ita? Ut, cum ego emerim, ædificarim,[12] tuear, impendam, tu, me invito, fruare meo? Quid est aliud,[13] aliis sua eripere, aliis dare aliena? 84. Tabulæ vero novæ[e] quid habent argumenti, nisi, ut emas[14] mea pecunia fundum; eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? XXIV. [*p.*51.] Quamobrem, ne sit æs alienum quod reipublicæ noceat, providendum est; quod multis rationibus caveri potest; non, si fuerit,[1] ut locupletes suum perdant, debitores lucrentur alienum: nec enim ulla res vehementius rempublicam continet, quam fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum. Nunquam[2] vehementius actum est, quam me consule,[f] ne solveretur.[+] Armis et castris tentata res est ab omni genere hominum et ordine; quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de republica tolleretur. Nunquam nec majus æs alienum fuit, nec melius nec facilius dissolutum est. Fraudandi enim spe sublata, solvendi

---

civium non divellere, sed defendere Basil. *eadem æquitate* Bern. 3.—11 *Habitent* Bern. 1. 2. 3. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Lall. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—12 Bern. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *ædificaverim.*—13 *Quid aliud est* Basil. *eripere sua aliis* in eodem cod. *quam aliis* Victor. *nisi aliis* Magnol. Manut.—14 Victor. *ut emas tibi.* Mox, *et eum* Magnol. Manut. *pecuniam non habeam* Lamb.

Cap. XXIV. 1 Ita Bern. 2. 4. Basil. Lamb. seqq. *non sic fuerit* Bern. 1. *nam si fuerit* Bern. 3. *si non fuerit* Bern. 5. *hoc si non fuerit* Victor. *si hoc non fuerit* Magnol. Manut. Statim, *vehementius ulla res* Bern. 4. *rerum solutio* Bern. 3.—2 *Nunquam enim* Magnol. Manut. *quibus ita restiti* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *ut hoc totum malum* Bern. 1. 2. Pearc. *ut totum hoc malum* Bern. 3. Victor.—

NOTÆ

[d] *Habitant gratis*] Hæc verba credo partem formulæ, qua tabulis novis veteres abrogarentur.

[e] *Tabulæ novæ*] Tabulæ vocabantur syngraphæ in quibus facta nomina scribebantur. Tabulis quandoque novis ex S. C. veteres abrogabantur, ne debitores creditas sibi pecunias cum usuris persolvere cogerentur; idque in plebis subsidium fiebat, cum, obruta potentiorum fœnore, solvendo non esset.

[f] *Me consule*] Hinc maxime Catilinæ partes creverunt, ascitis omnibus qui ære alieno oppressi essent. Sed, oppresso Catilina, propositisque tabulis auctionariis, Cicero solvendi et necessitatem debitoribus imposuit, et modum dedit.

necessitas consecuta est. At vero hic, nunc[3] victor,[g] tum quidem victus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset. Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. 85. Ab hoc igitur genere largitionis, ut aliis detur, aliis auferatur, aberunt ii, qui rempublicam tuebuntur: inprimisque operam dabunt,[4] ut juris et judiciorum æquitate suum quisque teneat; et neque tenuiores propter humilitatem circumveniantur, neque locupletibus, ad sua vel tenenda vel recuperanda, obsit invidia: præterea, quibuscumque rebus vel belli vel domi poterunt, rempublicam augeant imperio, agris, vectigalibus. Hæc magnorum hominum sunt;[5] hæc apud majores nostros factitata; hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate reipublicæ magnam ipsi adipiscentur et gratiam et gloriam.

86. In his autem utilitatum præceptis, Antipater Tyrius, Stoicus,[h] (qui Athenis nuper est mortuus) duo præterita censet esse a Panætio,[6] valetudinis curationem et pecuniæ: quas res a summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed valetudo sustentatur notitia sui corporis; et observatione,[7] quæ res aut

3 *At vero hic noster* Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Lall. *At vero hic noster nunc* Gud. 5. probante Schutz. *tunc quidem* Lamb. Petr. 1568. *nunc quidem* Magnol. Manut. *tum ea perfecit* Lamb. Petr. 1568. Lall. *cum ipsius intereat, tum ea perf.* Bern. 3. *libido peccandi* Bern. 4. Basil. *eum* omittunt Bern. 4. Basil.—4 Bern. 3. *dabunt operam.* Mox, *propter imbecillitatem* Bern. 5. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. Pro *tenenda* Petr. 1568. habet *tuenda;* Basil. *ad sua recuperanda,* omissis intermediis. *vel bellis* Bern. 1. 2. 4. *vel bello* Victor. *vel domi vel belli* Bern. 3.—5 *Hæc m. h. sunt* desunt in Petr. 1568. *qui persequentur* Lamb. *magnam sibi adip.* Anem. Facciol. *m. ipsi adipiscuntur* Bern. 3. Basil. *et* ante *gratiam* omittit Bern. 4.—6 Ita Bern. 1. 4. Basil. Victor. Græv. seqq. *duo præterita censet a Panætio* Bern. 3. *præterita tacens c. esse a Panætio* Bern. 2. *duo præcepta c. esse a P. prætermissa* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *duo censet esse a P. prætermissa* Petr. 1568. Statim, Olshausen. et Orell. distingnunt, *faciles. Sunt certe utiles: sed, &c.* Voc. *sed* suspectum est a Facciol.—7 Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Facciol. *et observatione earum rerum.* Mox, *in omni victu cultuque* Basil. *in victu atque in*

NOTÆ

g *Hic, nunc victor*] Jul. Cæsar quartam partem æris alieni remisit.

h *Antipater Stoicus*] Catonis Uticensis familiaris. Plut.

prodesse soleant, aut obesse; et continentia in victu omni atque cultu, corporis tuendi causa; et prætermittendis voluptatibus; postremo, arte eorum, quorum ad scientiam hæc pertinent. 87. Res autem familiaris quæri debet iis rebus[8] a quibus abest turpitudo, conservari autem diligentia et parsimonia; iisdem etiam rebus augeri. Has res commodissime Xenophon[i] Socraticus persecutus est in eo libro, qui 'Œconomicus' inscribitur; quem nos, ista fere ætate cum essemus, qua es tu[9] nunc, e Græco in Latinum convertimus.

XXV. 88. Sed utilitatum comparatio (quoniam hic locus erat quartus a Panætio prætermissus) sæpe est[1] necessaria. Nam et corporis commoda cum externis, et externa cum corporis,[2] et ipsa inter se corporis, et externa cum externis, comparari solent. Cum externis, corporis hoc modo comparantur: Valere ut malis, quam dives esse. Cum corporis externa, hoc modo: Dives esse potius, quam maximis corporis viribus. Ipsa inter se corporis sic: ut Bona valetudo voluptati anteponatur, vires celeritati. Externorum autem, ut Gloria divitiis, vectigalia urbana rusticis. 89. Ex quo genere comparationis, illud est Catonis senis;[3] a quo cum quæreretur, quid maxime in re familiari expediret, respondit, Bene pascere. Quid secundum? Satis bene pascere. Quid tertium? Male pascere.[4] [k] Quid

cultu Bern. 4. *et* ante *prætermittendis* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568.—8 Bern. 1. 4. Magnol. *his rebus*. Actutum, præpositio *a* deest in Bern. 5.—9 Petr. 1568. *tu es*. Statim, *e Græco* omittit Gud. 1. uncis incluserunt Heusing. Gernh. delerunt Schutz. Beier.

Cap. XXV. 1 Bern. 4 omittit *est*.—2 Bern. 3. *cum corpore*. Mox, *comparantur* omittunt duo codd. Lambini, Lamb. ipse, Petr. 1568. Beier. Billerb Deinde, *corporis comparantur sic ut bona* Bern. 5. *corporis comparantur sic bona* Bern. 4. Magnol. Manut. *ut vectigalia* Basil.—3 Basil. *senis Catonis*.—4 Ita

NOTÆ

[i] *Xenophon*] Extat ille Xenophontis liber; Tulliana versio periit. De illa versione hoc tulit judicium Hieron. 'Noster Tullius Platonis integros libros ad verbum interpretatus est; et, cum Aratum versibus hexametris edidisset, in Xenophontis Œconomico lusit: in quo opere ita sæpe aureum illud flumen eloquentiæ quibusdam scabris et turbulentis obicibus retardatur; ut, qui interpretatum nesciunt, a Cicerone dicta non credant.'

[k] *Male pascere* [*bene vestire*] Legi malim *bene vitire*, tum quod sic habetur in antiquioribus codicibus, tum

quartum? Arare. [*p.* 52.] Et, cum ille, qui quæsierat, dixisset, Quid fœnerari?[5] tum Cato, 'Quid hominem,' inquit,[6] 'occidere?' Ex quo, et multis aliis, intelligi debet,[7] utilitatum comparationes fieri solere, recteque hoc adjunctum esse quartum exquirendorum officiorum genus. 90. Sed toto hoc de genere,[8] de quærenda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commodius a quibusdam optimis viris ad medium Janum[1] sedentibus, quam ab ullis philosophis ulla in schola, disputatur. Sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad utilitatem, de qua hoc libro disputatum est. Reliqua deinceps persequemur.[9]

Bern. 3. Pal. 1. opt. cod. Grævii, Grut. seqq. *Quid tertium? Male pascere* desunt in Bern. 1. 2. *Quid tertium? Bene vestire* exhibent Bern. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Lamb. Petr. 1568. *Quid tertium? Bene vitire* Manut. *Male pascere. Quid quartum?* desunt in Gud. 1. Pal. 2. uncis inclusit Schutz.—5 *Quid fenerare* Bern. 3.—6 Ita Basil. et Facciol. alii codd. et edd. omittunt *inquit*.—7 Basil. *debet intelligi*. Statim, *solere fieri* Basil. Magnol. Manut. *et recte* Victor.—8 *Sed toto hoc genere* Bern. 2. 3. *vellem etiam de utenda* cod. Langii, Bern. 3. Lamb. Petr. 1568. Græv. Facciol. Gernh. Beier. Nobb. Orell. *vellem etiam* desunt in Gud. 2.—9 Basil. et Lamb. *persequamur*.

NOTÆ

quod Plin. XVIII. 5. cum vocem illam Catonis refert, eam de vite interpretari videtur. A vitibus igitur curandis antiqua vox 'vitire.'

[1] *Ad medium Janum*] Erat in medio foro templum Jani, ad quod convenire fœneratores debitoresque consueverunt. Horat. Sat. II. 3. 'Postquam omnis res mea Janum Ad medium fracta est,' &c. et alibi, 'Hæc Janus summus ab imo Perdocet.'

M. TULLII CICERONIS

DE OFFICIIS

AD MARCUM FILIUM

LIBER III.*

ARGUMENTUM.

Hic liber de comparatione honestatis et utilitatis agit, quæ erat tertia propositæ disputationis pars. Negat Cicero, aut dubitandum esse, aut unquam dubitari, an id, quod utile videatur, honesto sit anteponendum; sed tempora incidere, quibus, quod turpe haberi soleat, honestum videatur: tanquam, quod turpe sit occidere aliquem, si tyrannus occidatur, non modo non turpe, sed etiam gloriosum videri; in quo non anteponitur utile honesto, sed honestas utilitatem sequitur. Itaque, ut sine ullo errore dijudicari possit, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id videbitur, quod appellamus utile, formulam quandam constituit, e Stoicorum disciplina, quam si quis in comparatione rerum sequatur, nunquam ab officio recedat. Ea hæc est: detrahere aliquid alteri, et alterius incommodo suum augere commodum, est contra naturam; pro multorum autem incolumitate et salute labores et molestias suscipere, secundum naturam est. Hanc legem qui servaverit, nunquam aberrabit, neque aut temporibus perturbabitur, aut jure civili, quo quæ conceduntur, turpia quidem plerisque non videntur, sed sunt tamen sæpissime, cum formulæ constitutæ, h. e. legi naturæ, repugnant. Ex hac formula deinde multas quæstiones propositas, quibus officium ex temporibus exquiritur, explicat.

I. 1. PUBLIUM SCIPIONEM,[1] Marce fili, eum, qui pri-

CAP. I. 1 *P. Scip.* multi codd. et edd. *Publium* omittunt Bern. 1. 3. *ap-*

[* In hoc libro tertio desunt Interpretatio et Notæ, Delphiniani editoris morte interceptæ.]

mus Africanus appellatus est, dicere solitum, scripsit Cato, qui fuit fere ejus æqualis, ' Nunquam se minus otiosum esse, quam cum otiosus; nec minus solum, quam cum solus esset.' Magnifica vero vox, et magno viro ac sapiente[2] digna, quæ declarat, illum et in otio de negotiis cogitare, et in solitudine secum loqui solitum; ut neque cessaret unquam, et interdum colloquio alterius non egeret. Itaque[3] duæ res, quæ languorem afferunt ceteris, illum acuebant, otium et solitudo. Vellem nobis[4] hoc idem vere dicere liceret: sed, si minus imitatione tantam ingenii præstantiam consequi possumus, voluntate certe proxime accedimus. Nam et a republica forensibusque negotiis, armis impiis vique,[5] prohibiti, otium persequimur; et, ob eam causam, urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. 2. Sed nec[6] otium hoc cum Africani otio, nec hæc solitudo cum illa comparanda est. Ille enim, requiescens[7] a reipublicæ pulcherrimis muneribus, otium sibi sumebat aliquando; et a cœtu hominum frequentiaque interdum, tanquam in portum, se in solitudinem recipiebat. Nostrum autem otium negotii inopia, non requiescendi studio, constitutum est. Exstincto enim senatu, [*p.* 53.] deletisque judiciis, quid est, quod dignum nobis aut in curia aut in foro agere possimus? 3. Itaque, qui in maxima[8] celebritate atque in oculis civium quondam viximus, nunc

pellatus sit Bern. 1. 3. Basil. Græv. Pearc. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. *ejus fere* Bern. 1. 3. 4. Victor. Petr. 1568. Beier. Statim, *esse* delevit Lamb. —2 Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *et magno viro et sapiente.*—3 Sic Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Græv. Pearc. Orell. *Ita* codd. aliquot, Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Hensing. Gernh. Schutz. Beier.—4 *Vellem et nobis* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *hoc idem fere* Bern. 5. *hoc idem nobis vere* Basil. *vere* omittunt codd. aliquot Lamb. Petr. 1568. Gernh. Schutz. Beier. *dicere* omittit Bern. 3.—5 Bern. 3. *causis, armis impiis, inique.* Mox, *consequimur* Basil. *relicta, peregrinantes* Lamb. *soli fuimus* Bern. 5.—6 Ita omnes fere codd. et edd. *Sed neque* Bern. 3. et Orell. *hoc otium* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. *neque hæc solitudo* Bern. 5. a m. sec. *hæc* omittunt Magnol. et Manut.—7 *Requiescens enim sibi* Bern. 4. *et e cœlu* Bern. 3. *et cœtu* Bern. 1. 4. *interdum se tanquam in portum in solitudinem* Lamb. Petr. *nec requiescendi* Bern. 5. Magnol. Manut. *deletis judiciis* Gud. 2. Billerb. probante Gernh.—8 Sic Bern. 1. 2. 4. Basil. Magnol. Græv. Pearc. Orell. *Itaque in max.* Bern. 3. Manut. *Ita qui in max.* Bern. 5. Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Mox, *atque* omittit Victor. *quondam vixerimus* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Gud. 1. 4. ed. prin-

fugientes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantum licet, et sæpe soli sumus. Sed, quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere,[9] sed etiam excerpere ex his ipsis, si quid inesset boni; propterea et otio fruor, non illo quidem, quo debeat is qui quondam peperisset otium civitati; nec eam solitudinem languere patior, quam mihi affert necessitas, non voluntas. 4. Quanquam Africanus majorem laudem vel meo[10] judicio assequebatur: nulla enim ejus ingenii monumenta mandata literis, nullum opus otii, nullum solitudinis munus extat: ex quo intelligi debet, illum mentis agitatione, investigationeque earum rerum quas cogitando consequebatur, nec otiosum nec solum unquam fuisse. Nos autem, qui non tantum roboris habemus, ut cogitatione tacita a solitudine[11] abstrahamur, ad hanc scribendi operam omne studium curamque convertimus. Itaque plura brevi tempore, eversa, quam multis annis, stante republica, scripsimus. II. 5. Sed, cum tota philosophia, mi Cicero, frugifera et fructuosa, nec ulla pars ejus inculta ac deserta sit;[1] tum nullus feracior in ea locus est nec uberior, quam de officiis, a quibus constanter honesteque vivendi præcepta ducuntur. Quare, quanquam a Cratippo nostro,[2] principe hujus memoriæ philosophorum, hæc te assidue audire atque accipere confido; tamen conducere arbitror, talibus aures tuas vocibus undique circumsonare; nec eas, si fieri possit, quicquam aliud audire.

ceps, Orell.—9 Bern. 3. *oportere minima eligere;* Bern. 5. *minima oportere eligere.* Statim, *ex ipsis,* omisso *his,* Bern. 1. Basil. Manut. Beier. *quo debebat* Bern. 3. Beier. Orell. *is* omittit Bern. 1. *non quidem, ut debeo, at is* exhibet Bern. 4. *pacem et otium* Basil.—10 Bern. 5. *me vel meo;* Bern. 2. 3. 4. Basil. Victor. Petr. 1568. Heusing. Pearc. Gernh. Schutz. Beier. omittunt *vel.* Mox, *nulla tamen ejus* Basil. Bern. 4. a m. sec. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *nullum opus otii* omittit Petr. 1568. *cogitando persequebatur* Basil. *neque otiosum* Nonius, Heusing. Gernh. Beier. Orell.—11 Bern. 2. 4. Basil. *tacita solitudine.* Deinde, *operam scribendi* Bern. 5.

CAP. II. 1 Bern. 2. Basil. *ut deserta sit.* Pro *sit* J. M. Heusing. conj. *est.* Actutum, *tunc nullus* Bern. 2. *tamen nullus* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Pro *uberior* Bern. 1. 2. 4. Basil. habent *verior.*—2 *Cratippo vestro* Lamb. Petr. 1568. *hoc te assidue audire* Bern. 5. Magnol. Manut. *hæc te audire assidue* Petr. 1568. *undique circumsonari* Bern. 3. uti conj. Beier.

6. Quod cum omnibus est [3] faciendum, qui vitam honestam ingredi cogitant, tum haud scio, an nemini potius, quam tibi. Sustines enim non parvam expectationem [4] imitandæ industriæ nostræ, magnam honorum, nonnullam fortasse nominis. Suscepisti onus præterea [5] grave et Athenarum et Cratippi; ad quos cum, tanquam ad mercaturam bonarum artium, sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem et urbis auctoritatem, et magistri. Quare, quantum conniti [6] animo potes, quantum labore contendere, (si discendi labor est potius, quam voluptas) tantum, fac, ut efficias: neve committas, ut, cum omnia suppeditata sint a nobis, tute tibi defuisse videare. Sed hæc hactenus. Multa enim sæpe ad te, cohortandi gratia, scripsimus. Nunc ad reliquam partem propositæ divisionis revertamur.

7. Panætius igitur (qui, sine controversia, de officiis accuratissime disputavit, quemque nos, correctione quadam adhibita, potissimum secuti sumus), tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, et consultare de officio solerent; uno, cum dubitarent, honestumne id esset, [7] de quo ageretur, an turpe; altero, utilene, an inutile; tertio, si id, quod speciem haberet honesti, pugnaret cum eo quod utile videretur, quomodo ea discerni oporteret; de duobus generibus primis, tribus libris explicavit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum, nec exsolvit, quod promiserat. 8. Quod eo magis miror, quia scriptum a discipulo ejus Posidonio est, triginta annis [8] vixisse Panætium, posteaquam eos libros [9] edidisset. [*p.* 54.] Quem

—3 Bern. 4. a m. sec. *sit.* Mox, *tamen haud scio* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut.—4 Bern. 3. *parvam existimationem.*—5 *Suscepisti præterea onus* Bern. 5.—6 *Quare q. eniti* Basil. *Quare q. conicere* Bern. 3. *est potior quam* in eodem cod. *ut ne cum omnia* Bern. 1. 2. 4. 5. *ne cum omnia* Basil. *ut, cum tibi omnia* Lamb. *ut, cum omnia tibi* Petr. 1568.—7 Bern. 4. *honestum id essetne.* Mox, *utilene esset* Bern. 2. 3. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. *utile esset* Bern. 1. *alterum ne utile non esset* Bern. 4. *ne utile esset* Bern. 5. *utile an inutile* Petr. 1568. *haberet speciem* Bern. 5. *specimen haberet* Victor. Manut. *primis generibus* Lamb. *scripsit se dicturum* Bern. 5. *nec exsolvit id* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Orell. *nec id exsolvit* Græv. Heusing. Gernh.—8 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. cum edd. plurimis; *annos* Magnol. Manut. Lamb. Facciol.—9 *Posteaquam illos libros* Bern. 1. 2. 3. 4.

locum miror a Posidonio breviter esse tactum in quibusdam commentariis; præsertim cum scribat, nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. 9. Minime vero assentior iis,[10] qui negant, eum locum a Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scribendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cum honestate pugnare: de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendumne fuerit hoc genus, quod in divisione Panætii tertium est, an plane [11] omittendum: alterum dubitari non potest, quin a Panætio susceptum sit, sed relictum. Nam qui e divisione tripertita duas partes absolverit, huic necesse est restare tertiam. Præterea, in extremo libro tertio,[12] de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. 10. Accedit eodem testis locuples, Posidonius, qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum [13] dicere solere, qui Panætium audierat, ut nemo pictor esset inventus, qui Coæ Veneris eam partem, quam Apelles inchoatam reliquisset, absolveret (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat); sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et non perfecisset, propter eorum, quæ perfecisset, præstantiam, neminem esse persecutum.

III. 11. Quamobrem de judicio Panætii dubitari non potest: rectene autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adjunxerit, an secus, de eo fortasse disputari potest.[1] Nam, sive honestum solum bonum est (ut Stoicis placet), sive, quod honestum est, id ita summum bonum est (quemadmodum Peripateticis nostris [2] videtur), ut om-

Basil. Gud. 1. 2. 4. Orell. *postquam eos libros* Bern. 5. Billerb.—10 Bern. 4. *his.* Mox, *cum honesto pugnare* in eodem codice.—11 Victor. *plane fuerit.* Statim, *sed derelictum* Magnol. Manut. *necessarium est restaurare* Bern. 4.—12 Vinar. omittit *libro tertio,* probante J. M. Heusing. Verba, *Præterea . . . dicturum,* uncis incluserunt Beier. et Billerb.—13 *Rufum* omittit Bern. 3. *qui P. audierat, dic. solere* Lamb. *qui in templo choe veneris* Basil. *qui inchoavere* Bern. 1. *qui incho veneris* Bern. 2. *qui in choa venere* Bern. 3. *qui inchoata venere* Bern. 4. *Coæ* omittunt Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. probante Ernesti. Verba, *et non perfecissent*, desunt in paucis codd. unde Heusing. et Gernh. uncis incluserunt; delerunt Schutz. Beier. Billerb. *quæ fecisset* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568: *esse* omittunt Bern. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. uncis inclusit Orell. *persecuturum* Lamb. Petr. 1568.

CAP. III. 1 Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Græv. Facciol. Beier. Orell. *dubitari potest.*—2 *Perip. vestris* Bern. 1.

nia, ex altera parte collocata, vix minimi momenti instar habeant; dubitandum non est, quin nunquam possit utilitas cum honestate contendere. Itaque accepimus, Socratem execrari solitum [3] eos qui primum hæc, natura cohærentia, opinione distraxissent. Cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut, quicquid [4] honestum esset, id utile esse censerent, nec utile quicquam, quod non honestum. 12. Quod si is esset Panætius, qui virtutem propterea colendam diceret, quod ea efficiens utilitatis esset (ut ii,[5] qui res expetendas vel voluptate vel indolentia metiuntur), liceret ei dicere, utilitatem aliquando cum honestate pugnare. Sed, cum sit is, qui id [6] solum bonum judicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadam utilitatis, eorum neque accessione meliorem vitam fieri, nec decessione pejorem; non videtur ejusmodi debuisse deliberationem introducere, in qua, quod utile videretur, cum eo, quod honestum esset, compararetur. 13. Etenim, quod summum bonum a Stoicis dicitur, 'Convenienter naturæ vivere,' id habet hanc, ut opinor,[7] sententiam, cum virtute congruere semper; cetera autem, quæ secundum naturam essent, ita legere, si ea virtuti non repugnarent. Quod cum ita sit, putant quidam, hanc comparationem [8] non recte introductam, nec omnino de eo genere quicquam præcipien-

2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *vix minimum* Bern. 3.—3 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *solitum execrari.* Mox, *primum qui* Petr. 1568.—4 Bern. 1. 2. 3. 4. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *ut et quicquid ;* Magnol. Manut. Lamb. Petr. *ut etiam quicquid.* Mox, *idem utile* Bern. 4.—5 Bern. 1. *ut hi.* Statim, *vel vol. vel indigentia* Bern. 4. 5. Basil. et Bern. 1. a m. sec. *honestatem aliquando cum utilitate* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—6 Bern. 2. *is quid ;* Bern. 1. 4. omittunt *id.* Tum, *repugnant* Bern. 4. *fieri* deest in eodem cod. *neque decessione* Bern. 5. Lamb. *nec discessione* Bern. 5. Magnol. Manut. *non videatur* Victor. *debuisse ejusmodi* Bern. 2. 3. 4. Basil. Victor. Pearc. *hujusmodi debuisse* Bern. 5. *delib. traducere* Basil. *delib. inducere* Lang. e cod. Fabric. *utile videtur* Bern. 4. 5. *honestum esset* est e conjectura Ernesti; *h. est* habent codd. et reliquæ edd. *comparetur* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol.—7 Bern. 5. *ut opinor, hanc.* Lamb. et Petr. 1568. omittunt *ut.* Mox, *sententiam, naturam cum virtute congr.* Wolf. e codd. *ita eligere* Bern. 5. a m. sec.—8 Basil. *opinionem.* Mox, *recte non esse introductam* Bern. 5. Magnol. Manut. *quicquam de eo genere* Petr. 1568. *in his autem* Bern. 1. 4. *in quibus perfecta sapientia non est* Gud. 4. Basil. *in quibus non est perfecta sapientia* Gud. 3. 5. Beier. Billerb. *quidem* omittit Bern. 4. *perfectum* omittunt Lamb. Petr. 1568. *nullo modo esse potest* Bern. 5. Magnol. Manut. *sed simili-*

dum fuisse. Atque illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur, id in sapientibus est solis, neque a virtute divelli unquam potest; in iis autem, in quibus sapientia perfecta non est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo, similitudines honesti esse possunt. 14. Hæc enim omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellant. Ea communia sunt, et late patent; quæ et ingenii bonitate multi assequuntur, et progressione discendi. [*p.* 55.] Illud autem officium,[9] quod rectum iidem appellant, perfectum atque absolutum est, et (ut iidem dicunt) omnes numeros habet; nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. 15. Cum autem aliquid actum est,[10] in quo media officia compareant, id cumulate videtur esse perfectum; propterea quod vulgus, quid absit a perfecto, non fere intelligit; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. Quod item in poëmatibus et picturis usu venit, in aliisque compluribus, ut delectentur imperiti, laudentque ea quæ laudanda non sint, ob eam (credo) causam, quod insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui iidem, quid in unaquaque re vitii sit, nequeant judicare. Itaque, cum [11] sunt docti a peritis, facile desistunt a sententia. IV. Hæc igitur officia, de quibus his libris [1] disserimus, quasi secunda quædam honesta esse

tudines Bern. 3. 5. Victor. *similitudines vero* Basil. Mox *Hæc igitur omnia* Magnol. Manut. Facciol. *Hæc omnia*, omisso *enim*, Bern. 4. Gud. 1. probante Gernh. *omnia* omittunt Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. *in his libris* Basil. *et ea com.* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. *et com.* Basil. *ea* delevit Schutz. *sunt* omittit Victor.—9 Magnol. et Manut. omittunt *officium.* Statim, *atque idem absolutum* Bern. 4.—10 Petr. 1568. *actum est aliquid.* Mox, *officia comparant* Bern. 1. 4. *officia comparantur* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *officia appareant* Bern. 3. *proptereaque vulgus* Græv. Colon. 1748. *fere non ex toto* Bern. 5. Magnol. Manut. *quod item in poematis* Bern. 1. 2. 3. Lamb. *quod autem in poematibus* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *in picturisque* Victor. *et in picturis* Bern. 5. Magnol. Manut. Pearc. *usu evenit* Bern. 4. a m. sec. Magnol. Manut. Græv. Facciol. *in al. quam pluribus* Basil. *in al. plurimis* Bern. 4. *laud. non sunt* Bern. 4. Basil. Victor. *insit in iis* Basil. et Orell. *qui quidem, quid, &c.* Bern. 3. 5. Basil. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *in quaque re* Bern. 3.—11 *Ita cum* Bern. 5. *sint docti* Bern. 1. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. *sit docti* Bern. 3. *desistunt facile sententia* Bern. 1. 2. 3. 4. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *des. facile a sententia* Basil. Magnol. Manut. *facile desistunt sententia* Græv. Pearc. Colon. 1748.

CAP. IV. 1 Bern. 3. *in his libris.* Actutum, *disseremus* Petr. 1568. *dixi-*

dicunt, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere communia. 16. Itaque his[2] omnes, in quibus est virtutis indoles, commoventur. Nec vero, cum duo Decii, aut duo[3] Scipiones, fortes viri commemorantur, aut cum Fabricius, Aristidesve justus nominatur, aut ab illis, fortitudinis, aut ab his, justitiæ, tanquam a sapientibus, petitur exemplum. Nemo enim horum sic sapiens est, ut sapientem volumus intelligi: nec ii, qui sapientes habiti sunt et nominati, M. Cato et C. Lælius, sapientes fuerunt; ne illi quidem septem: sed ex mediorum officiorum frequentia, similitudinem quandam gerebant speciemque sapientum. 17. Quocirca nec id, quod[4] vere honestum est, fas est cum utilitatis repugnantia comparari; nec id, quod communiter appellamus honestum, quod colitur ab iis qui bonos se viros haberi volunt, cum emolumentis unquam est comparandum: tamque id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum conservandumque est nobis, quam id, quod proprie dicitur, vereque est honestum, sapientibus. Aliter enim teneri non potest, si qua est ad virtutem facta progressio. Sed hæc quidem de iis,[5] qui conservatione officiorum existimantur boni. 18. Qui autem

mus Basil. *dicunt esse* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *esse* omittunt Beier. Billerb. *sapientum* deest in Bern. 1. 2. 4. Basil.—2 *Itaque iis* Bern. 2. 3. Basil. Orell.—3 Bern. 3. Victor. *aut cum duo;* Bern. 4 omittit *duo*. Mox, *aut Aristides* Bern. 1. 4. 5. Lactant. Inst. vi. 6. 26. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *aut cum Aristides* codd. aliquot ap. Orell. *aut cum Fabr. justus nominatur, aut cum Aristides* Gud. 3. 4. *justi nominantur* Bern. 3. Victor. Græv. Colon. 1748. Facciol. Heusing. Gernh. *aut cum Fabricius justus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab hoc justitiæ, &c.* conj. J. M. Heusingeri receperunt Beier. et Billerb. *ab hoc justitiæ* legitur in Lactant. *aut cum Fabricius, ut Aristides, justus nominatur . . . aut ab hoc, &c.* conj. Gernh. *a sapiente* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Lactant. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. *sic sapiens, ut sap.* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Beier. *intelligi hic volumus* Magnol. Manut. *intelligi volumus* Facciol. *nec hi* e codd. Orell. *sunt* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. Heusing. Schutz. Beier. *nec illi quidem* Basil. Magnol. Manut. *sed* omittit Bern. 4. *quandam similitudinem* in eodem cod.—4 *Quocirca nec id quidem, quod* codd. aliquot, Græv. Pearc. Colon. 1748. *utilis repugn.* Bern. 1. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *quodque colitur* Magnol. Manut. Facciol. *ab his qui, &c.* Bern. 1. 2. *viros haberi se* Bern. 5. *tamque illud hon.* Bern. 3. *nobis est* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. *quam illud, quod* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Beier. *vereque honestum,* omisso *est*, Bern. 4. *si quæ ad virt. est* Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *si qua ad virt. est* codd.

omnia metiuntur emolumentis et commodis, neque ea volunt præponderari honestate, hi solent,[6] in deliberando, honestum cum eo, quod utile putant, comparare: boni viri non solent. Itaque existimo, Panætium, cum dixerit homines solere in hac comparatione dubitare, hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere:[7] etenim non modo pluris putare quod utile videatur, quam quod honestum; sed hæc etiam inter se comparare, et in his addubitare, turpissimum est. Quid est ergo,[8] quod nonnunquam dubitationem afferre soleat, considerandumque videatur? Credo, si quando dubitatio accidit, quale sit id, de quo consideretur. 19. Sæpe enim tempore fit,[9] ut, quod plerumque turpe haberi soleat, inveniatur non esse turpe. Exempli causa, ponatur aliquid, quod pateat latius. Quod potest majus esse [10] scelus, quam non modo hominem, sed etiam familiarem hominem, occidere? Num igitur [11] se astrinxit scelere, si quis tyrannum occidit, quamvis familiarem? Populo quidem Romano non videtur, qui, ex omnibus præclaris factis, illud pulcherrimum existimat. Vicit ergo [12] utilitas honestatem? immo vero honestatem utilitas secuta est. [*p.* 56.]

Itaque, ut sine ullo errore dijudicare possimus, siquando cum illo quod honestum intelligimus,[13] pugnare id videbitur quod appellamus utile, formula quædam constituenda

et edd. ante Græv.—5 Bern. 1. 2. 4. Billerb. *de his.*—6 Bern. 2. 4. Basil. Victor. Orell. *ii solent.*—7 Bern. 3. *non oportere etiam.* Mox, *quam illud quod honestum* Victor. *quod* omittit Bern. 4. *sed etiam hæc* Bern. 1. 2. 3. Victor. Lamb. Pearc. *sed etiam hoc* Bern. 4. *etiam* omittit Basil. *et in his dubitare* Bern. 4. 5. *et in his aliquid dubitare* Basil.—8 *Quid ergo est* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *addubitationem afferre* Bern. 5. Magnol. Manut.—9 *Sæpe enim fit tempore* Lamb. Petr. 1568. *turpe plerumque* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Heusing. Beier. Gernh. Orell.—10 *Quod p. esse majus* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *esse* omittunt Bern. 2. 5. *hominem* omittunt Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—11 *Non igitur* Bern. 1. 5. *se abstrinxit* Bern. 5. *se obstrinxit* Victor. Magnol. Manut. Lamb. *si qui* Bern. 1. 2. 3. 4. Græv. Colon. 1748. Heusing. Gernh. Beier. Schutz. Orell. *occiderit* Bern. 3.—12 *Vicit igitur* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Mox, *consecuta est* codd. Mureti Var. Lectt. xv. 9. Facciol. Lall. Gernh. Beier. Billerb. Orell. *est consecuta* Gud. 3. Heusing. Schutz. *utilitas honestatem secuta est* Basil. *honestas utilitatem secuta est* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748.—13 Manut. *intelligitur.* Statim, *videbitur id* Bern. 3. *dispu-*

est; quam si sequemur in comparatione rerum, ab officio nunquam recedemus. 20. Erit autem hæc formula, Stoicorum rationi disciplinæque maxime consentanea; quam quidem in his libris[14] propterea sequimur, quod, quanquam a veteribus Academicis, et a Peripateticis nostris, qui quondam iidem erant qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur iis quæ videntur utilia; tamen splendidius hæc ab eis disseruntur, quibus, quicquid honestum est, idem utile videtur; nec utile quicquam, quod non honestum; quam ab his, quibus aut honestum aliquid non utile, aut utile non honestum. Nobis autem nostra Academia[15] magnam licentiam dat, ut, quodcumque maxime probabile occurrat, id nostro jure liceat defendere. Sed redeo ad formulam. V. 21. Detrahere igitur aliquid alteri,[1] et hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quam mors, quam paupertas, quam dolor, quam cetera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis. Nam principio tollit convictum humanum, et societatem. Si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisque emolumentum spoliet aut violet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundum naturam, humani generis societatem. 22. Ut, si unumquodque membrum sensum hunc haberet,[2] ut posse puta-

tandi constituenda, quam in eodem cod.—14 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Græv. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *his libris*, omissa præpositione *in*. Actutum, *sequimur propterea* Bern. 4. *quanquam et a vet.* Bern. 1. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *et Peripat.* Bern. 5. Magnol. Manut. *vestris* Bern. 1. 2. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *et a veteribus vestris Acad. et Peripat.* Bern. 3. *iidem erant Academici* Bern. 4. *qui Academici* omittunt Bern. 2. 3. Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *esse utilia* Bern. 5. *et quibus quicquid* in eodem cod. unde Beier. et Billerb. conj. *quibus et quicquid.* Tum, *quicquam* omittit Bern. 4. *quam ab eis* Pearc. *quam ab iis* plurimi codd. et edd. etiam Orell. *q. et honestum* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. *q. est honestum* Magnol. Manut. Facciol. *q. est et honestum a. n. u. et utile, &c.* Lamb. Petr. 1568. *honestum est* Victor. —15 *Academia nostra* Lamb. Petr. 1568.

CAP. V. 1 *Detr. i. alteri aliquid* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. *aliquid* omittunt Gud. 3. Beda, Beier. Billerb. *commodum augere* 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. *quam dolor, quam paupertas* Bern. 3. *convictionem humanam* Bern. 4. *quisque propter suum* Victor. *dirumpi necesse* Victor. Heusing.—2 Bern. 4. *sensum haberet.* Paulo post, *et i. t. c. necesse est* Græv. Colon. 1748. *ad se rapiat* Bern. 1. 2. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *communitasque evertatur* Basil. Facciol.—

ret se valere, si proximi membri valetudinem ad se traduxisset; debilitari et interire totum corpus necesse esset; sic, si unusquisque nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatque quod cuique possit, emolumenti sui gratia; societas hominum et communitas evertatur, necesse est. Nam, sibi ut[3] quisque malit, quod ad usum vitæ pertineat, quam alteri, acquirere, concessum est, non repugnante natura. Illud natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes, augeamus. 23. Neque vero[4] hoc solum natura, id est, jure gentium, sed etiam legibus populorum, quibus in singulis civitatibus respublica continetur, eodem modo constitutum est, ut non liceat, sui commodi causa, nocere alteri. Hoc enim spectant leges, hoc volunt, incolumem esse civium conjunctionem; quam qui dirimunt, eos morte, exilio, vinculis,[5] damno, coërcent. Atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex divina et humana; cui parere qui velit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam volent vivere), nunquam committet, ut alienum appetat, et id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. 24. Etenim multo[6] magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo, itemque comitas, justitia, liberalitas, quam voluptas, quam vita, quam divitiæ: quæ quidem contemnere, et pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate communi, magni animi et excelsi est: detrahere autem[7] alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quam mors, quam dolor, quam cetera generis ejusdem. 25. Itemque, magis est secundum naturam, pro

3 *Nam ut sibi* Victor. *Ut enim sibi* Bern. 3. *pertinet* Basil. *illud quidem natura* Magnol. Manut.—4 *Nec vero* Bern. 5. *sed et legibus* Magnol. Manut. *res publicæ continentur* codd. aliquot, Victor. Magnol. Manut. Facciol. Beier. Billerb. *ut non liceret* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *commodi sui* Bern. 4.—5 Bern. 1. 2. 3. Basil. Græv. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *vinclis.* Mox, *magis efficit ipsa* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *volunt vivere* Bern. 4. Petr. 1568. Heusing. *vivere volunt* Victor.—6 Nonius v. 'Excelsitas' omittit *multo*. Statim, *celsitas* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *item comitas* Ernesti errore typogr. *itemque communitas* Bern. 4. a m. sec. Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. *et magni animi est et excelsi* Victor. *animi* omittit Bern. 4.—7 *Detrahere ergo* Gud. 5. Heusing. Beier. Pro *alteri*, quod servant plurimæ edd. *de altero* exhibent Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Heusing. Schutz.

omnibus gentibus (si fieri possit) conservandis aut juvandis, maximos labores molestiasque suscipere, imitantem [8] Herculem illum, quem hominum fama, beneficiorum memor, in concilio cœlestium collocavit; quam vivere in solitudine, non modo sine ullis molestiis, [*p.* 57.] sed etiam in maximis voluptatibus, abundantem omnibus copiis; ut excellas etiam pulchritudine, et viribus. Quocirca, optimo quisque et splendidissimo [9] ingenio longe illam vitam huic anteponit. Ex quo efficitur, hominem, naturæ obedientem, homini nocere non posse. 26. Deinde, qui alterum violat, ut ipse aliquid [10] commodi consequatur, aut nihil se existimat contra naturam facere, aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorem, amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum, quam facere cuipiam injuriam. Si nihil existimat contra naturam fieri hominibus [11] violandis, quid cum eo disseras, qui omnino hominem ex homine tollat? Sin fugiendum id quidem [12] censet, sed et multo illa pejora, mortem, paupertatem, dolorem; errat in eo, quod ullum aut corporis aut fortunæ vitium animi vitiis gravius existimat. VI. Ergo unum debet esse omnibus propositum, ut eadem sit utilitas [1] uniuscujusque et universorum; quam si ad se quisque rapiat, dissolvetur omnis humana consortio. 27. Atque, si etiam [2] hoc natu-

Beier. Orell. *ejusdem generis* Bern. 4.—8 Basil. Magnol. Manut. *imitantes.* Mox, *beneficiorum memoria* Bern. 3. *in concilium* Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. *in consilio* Bern. 3. Mox, *sed etiam maximis*, omisso *in*, Bern. 5. *ut ex excellas* Victor. *pulchritudine, viribus* Petr. 1568.—9 Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *splendidissimoque.* Bern. 1 omittit *et.* Statim, *anteponat* Lamb. Petr. Ceterum hæc omnia, *Etenim multo magis . . . huic anteponit*, suspecta sunt Facciolato.—10 Bern. 4. *ut aliquid.* Mox, *se existimat facere. contra naturam* Bern. 5. Petr. 1568. *existimat se facere contra naturam* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Orell. *aut magis fugienda* Bern. 1. 3. Victor. Verba, *amissionem e. l. p. amicorum*, suspecta sunt Facciolato. Deinde, *cuiquam injuriam* Bern. 1. 2. 4. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Beier. Orell.—11 Bern. 3. 5. Facciol. Beier. Billerb. *in hominibus.*—12 *Sin f. quidem id* Victor. *sed multo illa*, omisso *et*, Bern. 3. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *sed* omittunt Bern. 1. 2. 4. 5. *vitiis animi* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568.

CAP. VI. 1 Bern. 1 omittit *utilitas.* Mox, *rapiet* Bern. 1. 2. 3. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *humana consociatio* Magnol. Manut.—2 *Atque etiam si* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *hoc n. præscripsit* Bern. 4. *ipsam* omittunt Bern. 4. Victor. *causam tamen* Magnol. Manut. *quod homo sit* Bern.

ra præscribit, ut homo homini, quicumque sit, ob eam ipsam causam, quod is homo sit, consultum velit; necesse est, secundum eandem naturam, omnium utilitatem esse communem. Quod si ita est, una continemur omnes et eadem lege naturæ:[3] idque ipsum si ita est, certe violare alterum lege naturæ prohibemur. Verum autem primum: verum igitur et extremum.[4] 28. Nam illud quidem absurdum est, quod quidam dicunt, parenti[5] se aut fratri nihil detracturos, commodi sui causa; aliam rationem esse civium reliquorum. Hi sibi nihil juris, et nullam societatem,[6] communis utilitatis causa, statuunt esse cum civibus: quæ sententia omnem societatem distrahit civitatis. Qui autem civium rationem dicunt[7] habendam, externorum negant, hi dirimunt communem humani generis societatem; qua sublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, justitia, funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam adversus Deos immortales impii judicandi sunt: ab iis[8] enim constitutam inter homines societatem evertunt; cujus societatis arctissimum vinculum est, magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere, sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, quæ vacent justitia. 29. Hæc enim una virtus[9] omnium est domina et regina virtutum. Forsitan quispiam dixerit: 'Nonne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur,[10] abstulerit cibum alteri, homini ad nullam rem

2.—3 Ita omnes codd. et plurimæ edd. *naturæ lege* Gernh. Olshausen. Billerb. Mox, *naturæ lege prohib.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. Billerb. Orell.—4 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *igitur extremum;* Ernesti *igitur vel extremum* errore typogr.—5 Bern. 3. *patri.* Mox, *sui commodi* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Beier. Orell. *esse rationem* Bern. 3. Basil. *civium esse* Lamb. Petr. 1568.—6 *Hi s. n. juris, nullam soc.* Bern. 1. 2. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *Is sibi n. juris, nullam . : . statuit* Bern. 3.—7 Magnol. Manut. Facciol. *dicunt esse.* Statim, *ii dirimunt* Bern. 4. Basil. Orell. *hi* uncis inclusit Beier.—8 *Ab his* Bern. 1. 4. Victor. Beier. *const. inter omnes* Bern. 4. *contra naturam esse h. de homine* Bern. 3. *quæ non vacent justitia* Basil. cum uno cod. Aldi, Græv. Colon. 1748. Orell. *quæ vacent injustitia* e cod. Ubaldini Heusing. Gernh. Schutz. *quæ vacent justitiæ* de Beierii conjectura Billerb. *quæ vocatur justitia* margo Lamb. ap. Orell. *animi, servantem justitiam* conj. Muret. *animi, ne vacet justitia* suspic. J. F. Gronov. —9 *Hæc enim virtus* Bern. 4. Magnol. Manut. *Hæc enim virtus una* Lamb. Petr. 1568. *Justitia enim una virtus* Heusing. Gernh. Schutz.—10 Bern. 3.

utili?' Minime vero. Non enim mihi est vita[11] mea utilior, quam animi talis affectio, neminem ut violem commodi mei gratia. Quid? si Phalarim, crudelem tyrannum et immanem, vir bonus, ne ipse frigore conficiatur,[12] vestitu spoliare possit; nonne faciat? 30. Hæc ad judicandum sunt facillima. Nam, si quid ab homine ad nullam partem utili,[13] tuæ utilitatis causa, detraxeris; inhumane feceris, contraque naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem reipublicæ atque hominum societati, si in vita remaneas, afferre possis, si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum. Sin autem id non sit ejusmodi,[14] suum cuique incommodum ferendum est potius, quam de alterius commodis detrahendum. Non igitur magis est contra naturam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi,[15] quam detractio aut appetitio alieni. 31. [*p*. 58.] Sed communis[16] utilitatis derelictio contra naturam est: est enim injusta. Itaque lex ipsa naturæ, quæ utilitatem[17] hominum conservat et continet, decernit profecto, ut, ab homine inerti atque inutili, ad sapientem, bonum, fortemque virum, transferantur res ad vivendum necessariæ; qui si occiderit, multum de communi utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seseque diligens, hanc causam habeat ad injuriam. Ita[18] semper officio fungetur, utilitati consulens hominum, et ei, quam sæpe commemoro, humanæ societati. 32. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile judicium est. Nulla enim[19]

conficiatur ipse.—11 Lamb. Petr. 1568. *est mihi vita*.—12 Liber Mureti *ipse algore pereat*.—13 Lamb. Petr. 1568. *si quid homini homo ad nullam rem utilis*. Actutum, *utilitatis tuæ* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. omnes Gud. Victor. Magnol. Manut. *contra nat. legem* Bern. 3. *sin a. tu sis is* Bern. 4. *multum utilitatis* Bern. 3. *si ob eam* Petr. 1568. *si quid* omittit Bern. 3. *non rep. sit* Basil.—14 Bern. 4. *hujusmodi;* cod. Mureti *Sin non sis ejusmodi*. Mox, *subtrahendum* Magnol. Manut.—15 Bern. 1. 2. 3. 4. omnes Gud. et Lamb. *ejusmodi*. Mox, *detr. atque appetitio* Bern. 1. 4. Basil. Gud. 1. 2. 4. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Orell.—16 *Sed et comm.* Basil. Lamb.—17 Bern. 4. *utilitates*. Mox, *decernet* Bern. 1. 2. 4. Petr. 1568. *fortem virum* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Beier. Orell. Paulo post, *seque diligens* Facciol. —18 *Itaque* Basil. Magnol. Manut. *s. o. fungatur* Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. *util. cons. omnium* Petr. 1568. *hominum societati* Basil.—19 *Nulla est enim* Bern. 1. 2. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. *Nulla enim est* Bern. 3. *Nulla societas est nobis cum* Bern. 4. *societas nobis* Bern. 1. 2. 3.

nobis societas cum tyrannis, sed potius summa distractio est: neque est contra naturam, spoliare eum, si possis, quem honestum est necare: atque hoc omne genus pestiferum atque impium ex hominum communitate exterminandum est. Etenim, ut membra quædam amputantur, si et ipsa sanguine,[20] et tanquam spiritu, carere cœperunt, et nocent reliquis partibus corporis; sic ista, in figura hominis, feritas et immanitas belluæ, a communi tanquam humanitate corporis[21] segreganda est. Hujus generis sunt quæstiones[22] omnes eæ, in quibus ex tempore officium exquiritur. VII. 33. Ejusmodi igitur, credo, res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliqui[1] casus aut occupatio consilium ejus peremisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinem fugiendum; quid, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non sit. Sed, quoniam operi inchoato, et prope jam absoluto,[2] tanquam fastigium imponimus; ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ velint, explicent; sic ego a te postulo, mi Cicero, ut mihi concedas (si potes), nihil, præter id quod

Basil. *cum tyrannis societas est* Victor. *Nulla enim nobis cum tyrannis societas* Facciol. *et potius* Bern. 1. 2. 3. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *est* post *distractio* omittunt Basil. Magnol. Manut. Pearc. *quem est honestum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—20 Codd. pauci, Facciol. Schutz. *ipsa languere.* Mox, *carere cœperint* Bern. 3. *et nocent ceteris* Bern. 4.—21 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. et plerique codd. 'Quæ lectio stupori librariorum debetur.' *Orell.* *a comm. t. humanitatis corpore* Gud. 3. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. uti voluerat Muretus. *a communi humanitate,* omissis reliquis, Vinc. Bellov. probante Pearc. *a communitate corporis* codex unus Oxon. *a comm. t. humanitatis,* omisso *corporis,* conj. Kiessling. *a comm. t. corpore* de Beierii conj. Billerb.—22 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *quæstiones sunt.* Actutum, *omnes hæ* Magnol. *in tempore* Bern. 3. *ex tempore* omittit Bern. 4.

Cap. VII. 1 Basil. Magnol. Manut. Pearc. Facciol. *aliquis.* Mox, *ejus consilium* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Orell. *prævenisset* Magnol. Manut. *consultationes superioribus l. s. m. p. sunt, ex quibus, &c.* de Walkeri conj. Billerb. *quid sit, quod idcirco* Bern. 1. 3. 4. Basil. Victor. *quid sit id, quod idcirco* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. Facciol. *quid idcirco* Bern. 2. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *quod o. t. n. sit* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Gernh. *quod o. t. n. est* Heusing. Beier. *quia o. t. n. est* Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. Schutz. Billerb.—2 *Sed, q. o. inchoato, prope tamen abs.* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. *Sed, q. o. inchoato, et prope tamen abs.*

honestum sit, propter se esse expetendum. Sin hoc[3] non licet per Cratippum, at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetendum. Mihi utrumvis satis est; et tum hoc,[4] tum illud, probabilius videtur, nec præterea quicquam probabile. 34. Ac primum Panætius in hoc[5] defendendus est, quod non utilia cum honestis pugnare aliquando posse dixerit (neque enim ei fas erat), sed ea, quæ viderentur utilia. Nihil vero utile, quod non idem honestum; nihil honestum,[6] quod non idem utile sit, sæpe testatur: negatque, ullam pestem majorem in vitam hominum invasisse, quam eorum opinionem qui ista distraxerint. Itaque non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ut ea[7] sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ videretur esse, non quæ esset, repugnantiam. Hanc igitur partem relictam explebimus,[8] nullius adminiculis, sed (ut dicitur) Marte nostro. Neque enim[9] quicquam de hac parte, post Panætium, explicatum est, quod quidem mihi probaretur, de iis quæ in manus meas venerunt.

VIII. 35. Cum igitur aliqua species utilitatis objecta est, commoveri[1] necesse est. Sed si, cum animum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei quæ speciem utilitatis attulerit; tum non utilitas relinquenda est, sed intelligen-

---

Schutz. *ut sibi quædam* Bern. 3. *quæ volunt* Bern. 1. 2. 4. Victor. Lamb. Græv. Pearc. Colon. 1748. Hensing. seqq. *quæ volent* Bern. 3. Basil. Deinde, *esse propter se* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—3 *Sin hoc* codd. et edd. ante Ernesti. *propter Cratippum* Bern. 4. a m. sec. Basil. Magnol. Manut. *id maxime esse expetendum se propter* Petr. 1568.—4 Bern. 1. 3. 4. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. *et cum hoc.*—5 *Ac primum in hoc Panætius* Bern. 3. Victor. Græv. seqq. *Ac p. P. in hoc loco ... dixerit aliquando posse* Magnol. Manut. *enim* omittit Manut. *ei* omittit Victor. *videntur* Basil. Grut. Græv. Colon. 1748. *videantur* Facciolati.—6 Magnol. Manut. *nec honestum.* Mox, *utile idem sit* Bern. 4. *in vita* Bern. 4. *in vita hominum majorem* Basil. *in* omittit Victor. *opinionem eorum* Bern. 4.—7 Manut. *sed ea,* omisso *ut.*—8 *Hanc partem explebimus* Bern. 4. Actutum, *nullius* servant tantum Victor. Græv. Colon. 1748. Facciol. *nullis* vero codd. omnes et reliquæ edd.—9 Bern. 4 omittit *enim.* Actutum, *quicquam est de h. p. p. P. explicatum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. *de his* Bern. 1. 2. Beier. *venerint* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. *pervenerunt* Basil.

CAP. VIII. 1 Magnol. Manut. *nos commoveri ;* Facciol. *commoveare ;* Pearc. *animum commoveri n. est, sed si cum attenderis, &c.* Mox, *ei rei adjunctam* Victor. *quæ spem utilitatis* Bern. 4. *tunc utilitas non* Magnol. Manut. *tum utilitas*

dum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. Quod si nihil est tam contra naturam, quam turpitudo (recta enim, et convenientia, [*p.* 59.] et constantia natura desiderat, aspernaturque contraria), nihilque tam secundum naturam, quam utilitas; certe in eadem re utilitas et turpitudo [2] esse non potest. Itemque, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est (ut Zenoni visum est [3]), aut certe omni pondere gravior habenda, quam reliqua omnia (quod Aristoteli placet); necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum aut summum bonum: quod autem bonum, id certe utile: ita, quicquid honestum, id utile. 36. Quare error hominum non proborum, cum aliquid, quod utile visum est, arripuit, id continuo [4] secernit ab honesto. Hinc sicæ, hinc venena, hinc falsa testamenta [5] nascuntur: hinc furta, peculatus, expilationes, direptionesque sociorum et civium: hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo, etiam in liberis civitatibus, regnandi existunt cupiditates; quibus nihil nec tetrius nec fœdius excogitari potest. Emolumenta [6] enim rerum fallacibus judiciis vident: pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quæ acerbissima est, non vident. 37. Quamobrem hoc quidem deliberantium genus pellatur e medio (est enim totum sceleratum et impium), [7] qui deliberant, utrum id sequantur quod honestum esse videant, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubitatione facinus inest, etiamsi ad id non pervenerint. Ergo ea deliberanda omnino [8] non sunt, in quibus est tur-

repudianda est et intelligendum Petr. 1568.—2 Bern. 1. 2. Basil. Magnol. Manut. *re utili turpitudo;* Victor. *re utili et turpitudo;* Lamb. et Petr. 1568. *re et utilitas et turpitudo.*—3 *Zenoni est visum* Magnol. Manut. Faccinl. *est* delevit Beier. cum ed. Mogont. *pondere gravior est* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *pondere gravior habenda est* Basil. Paulo post, *itaque quicquid* Magnol. Manut. *id certe utile* Bern. 3.—4 Bern. 4. *arripuit continuo*, omisso *id.*—5 Idem cod. *falsa testimonia.* Voc. *nascuntur* Beierio suspectum uncis inclusit Billerb. *hinc furta, hinc peculatus* Magnol. Manut. *existunt regnandi cupiditates* Victor. Magnol. Manut. Lamb. *existunt* delevit Petr. 1568. probante Beiero et Billerb. qui uncis inclusit. Statim, *nec* deest in Bern. 4. *deterius* Bern. 2. 4.—6 *Emolumentum* Græv. Colon. 1748. *quam sæpe perrumpunt* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. *ipsius turpidinis* Bern. 4.—7 Bern. 3. *impurum.*—8 *Ergo ea omnino deliberanda* Basil. *atque ex omni* Bern. 3. *atque etiam in omni* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *opinioque ea* Bern. 3. *proficimus* Bern. 3. 4. *perfecimus* Victor. *nihil tamen nobis* Bern. 3.

pis ipsa deliberatio. Atque etiam, ex omni deliberatione, celandi et occultandi spes opinioque removenda est. Satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) persuasum esse debet, si omnes Deos hominesque celare possimus, nihil tamen avare, nihil injuste, nihil libidinose, nihil incontinenter, esse faciendum. IX. 38. Hinc ille Gyges inducitur a Platone; qui, cum terra discessisset [1] magnis quibusdam imbribus, in illum hiatum descendit, æneumque equum (ut ferunt fabulæ) animadvertit, cujus in lateribus fores essent; quibus apertis, hominis mortui vidit corpus magnitudine inusitata, annulumque aureum in digito: quem ut detraxit, ipse induit: (erat autem regius pastor) tum in concilium pastorum se recepit. Ibi,[2] cum palam ejus annuli ad palmam converterat, a nullo videbatur; ipse autem omnia videbat: idem rursus videbatur, cum in locum annulum inverterat. Itaque, hac opportunitate annuli usus, reginæ stuprum intulit; eaque adjutrice [3] regem dominum interemit; sustulitque, quos obstare arbitrabatur: nec in his eum quisquam facinoribus potuit videre. Sic repente, annuli beneficio, rex exortus est Lydiæ. Hunc igitur ipsum annulum si habeat sapiens, nihilo plus [4] sibi licere putet peccare, quam si non haberet.

CAP. IX. 1 Bern. 4. *dicessisset;* Lamb. 1584. *decessisset;* Doletus conj. *decedisset*, improbante Lamb. *descendit in illum hiatum* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Beier. Billerb. Verba, *ut ferunt fabulæ*, suspecta sunt Langio et Lall. *fores erant* Basil. *corpus hominis mortui vidit* Bern. 1. 2. 3. omnes codd. Aldi, Petr. 1568. et Orell. *hominis* omittunt Græv. Colon. 1748. *hominis mortui corpus vidit* Victor. *corpus hominis magnitudinem mortui inusitatam* Bern. 4. *magn. invisitata* Lamb. sicque volebat Ernesti. *in digito aureum* Lamb. Petr. 1568. *ille induit* Bern. 4. *atque ipse induit* Bern. 3. et Victor. *erat autem Gyges* Lamb. *tunc concilio* Bern. 4. *se pastorum* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—2 *Ubi* Bern. 4. *cum paleam* Bern. 3. *converteret* Gud. 1. Basil. Heusing. *ipse omnia videbat* Bern. 4. *ipse autem videbat omnia* Lamb. Petr. *cum in lucem annulum* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—3 Gud. 3. *ea adjutrice.* Statim, *dominum* omittit Olshausen. *sustulit quos* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *arbitraretur* Bern. 3. *eum facinoribus quisquam* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *facinoribus eum quisquam* Victor. Pearc. *quisquam eum facinoribus* Magnol. Manut. Facciol. *in his facinoribus quisquam*, omisso *eum*, Basil. *eum facinoribus, eum quisquam* Bern. 4. *videre potuit* Victor. *rex ortus* Basil. Magnol. Manut. —4 Bern. 1. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. Heusing. *nihil plus.* Mox, *peccare* delevit Facciol. de sua conj. *si non*

Honesta enim bonis viris, non occulta, quæruntur. 39. Atque [5] hoc loco philosophi quidam, minime mali illi quidem, sed non satis acuti, fictam et commenticiam fabulam dicunt prolatam a Platone: quasi vero ille, aut factum id esse, aut fieri potuisse, defendat. Hæc est [6] vis hujus annuli, et hujus exempli: si nemo sciturus, nemo ne suspicaturus quidem sit, cum aliquid, divitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis causa, feceris, si id Diis hominibusque futurum sit semper ignotum; sisne facturus. [*p.* 60.] Negant, id fieri posse. Nequaquam potest id quidem: sed quæro, quod negant posse, id si posset, quidnam facerent? Urgent rustice sane: [7] negant enim posse; et in eo perstant: hoc verbum quid valeat, non vident. Cum enim quærimus,[8] si possint celare, quid facturi sint, non quærimus, possintne celare: sed tanquam tormenta quædam adhibemus, ut, si responderint, se, impunitate proposita, facturos quod expediat, facinorosos se esse fateantur; si negent, omnia turpia per seipsa fugienda esse concedant. Sed jam ad propositum revertamur.

X. 40. Incidunt sæpe multæ [1] causæ, quæ conturbent animos utilitatis specie; non, cum hoc deliberetur, relinquendane sit honestas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbum est); sed illud, possitne id, quod utile videatur, fieri non turpiter. Cum Collatino [2] collegæ

habeat conj. Erfurt.—5 *Atqui* Victor. Pearc. *fabulam prolatam dicunt* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *prolatam fabulam dicunt* Bern. 3.—6 *Hæc enim est* Basil. Mox, *causa fecerit* Bern. 4. *negat id f. posse* in eodem cod. *quanquam potest* quinque codd. ap. Orell. Victor. Lamb. 1566. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *quanquam potest hic quidem* cod. Lil. *quanquam non potest* Magnol. Manut. Lamb. in marg. ed. 1584. *nequaquam potest* est de Manutii conjectura. *sed quæro ab iis* Basil.—7 *Urg. sane rustice* Victor. *negant enim posse fieri* Basil. *verbum si quid valeat* Bern. 3. *v. quo valeant* (sic) Bern. 4.—8 *Cum quærimus* Bern. 4. *Cum quærimus enim* Basil. *si celare possint* Bern. 3. 4. Victor. Gernh. *celare* omittunt Bern. 1. 2. *quod facturi sint* Victor. *quid facturi sunt* Bern. 4. *sed tantum torm. . . . respondeant* in eodem cod. *quod expediat facturos* Bern. 3. *sin negent* Lamb.

CAP. X. 1 *Inc. multæ sæpe* Bern. 1. 2. 3. 4. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *quæ conturbant* Basil. Magnol. Manut. *derelinquendane sit* Bern. 3. *relinquenda sit* Bern. 4. *propter utilitatis magnitudinem honestas* Bern. 3.—2 *Cum Collatino Tarquinio* Magnol. Manut. Lamb. *facere injuste,* omisso *id,* Heusing. Beier. *consiliorum et adjutor* Bern. 1. 2. 3. 4.

Brutus imperium abrogabat, poterat videri facere id injuste: fuerat enim, in regibus expellendis, socius Bruti, consiliorum etiam adjutor. Cum autem consilium hoc[3] principes cepissent, cognationem Superbi, nomenque Tarquiniorum, et memoriam regni, esse tollendam; quod erat utile, patriæ consulere, id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. Itaque utilitas valuit propter honestatem; sine qua ne utilitas quidem esse potuisset.[4] At in eo rege, qui urbem condidit, non ita.[5] 41. Species enim utilitatis animum pepulit ejus; cui cum visum esset utilius, solum[6] quam cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit hic et pietatem et humanitatem, ut id, quod utile videbatur, neque erat, assequi posset: et tamen muri causam[7] opposuit, speciem honestatis neque probabilem neque satis idoneam. 42. Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli, dixerim. Nec tamen nostræ[8] nobis utilitates omittendæ sunt, aliisque tradendæ, cum his ipsi egemus: sed suæ cuique utilitati, quod sine alterius injuria fiat, serviendum est. Scite Chrysippus, ut multa, 'Qui[9] stadium,' inquit, 'currit, eniti et contendere debet, quam maxime possit, ut vincat: supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere, nullo modo debet: sic in vita sibi quemque petere, quod pertineat ad usum,[10] non iniquum est: alteri deripere, jus non est.' 43. Maxime autem perturbantur officia in amicitiis; quibus et non tribuere quod recte possis, et tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed hujus generis totius breve

Heusing. Gernh. Schutz. *et cons. etiam adjutor* Victor. *cons. adjutor* Beier. et Billerb.—3 Basil. Lamb. Petr. 1568. omittunt *hoc.* Paulo post, *consulere* omittunt Lamb. et Petr. 1568.—4 Bern. 4. *potuisset esse.*—5 Bern. 1. 2. 3. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *non item;* Basil. *non ita est.*—6 Magnol. Manut. *solum se;* Basil. *se solum.*—7 Bern. 1. 2. Basil. *muri causa.* Statim, *nec probabilem* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *nec sane idoneam* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *nec satis idoneam* Magnol. Manut. Facciol.—8 Bern. 4 omittit *nostræ.* Statim, *omittendæ sunt utilitates* Bern. 3. *utilitates nobis om. sunt* Bern. 4. *cum ipsi his* in eodem cod. *cum iis ipsi* Basil. Lamb. Petr. 1568. *egeamus* codd. et edd. ante Ernesti.—9 *Ut qui* Bern. 3. *inquit* omittunt duo codd. Beier. Billerb. *quicum certat* Basil. *aut manu pellere* e Nonio et Beda Beier. et Billerb.—10 Petr. 1568. *ad usum pertinet.* Mox, *diripere* Basil.

et non difficile præceptum est. Quæ enim videntur utilia, honores, divitiæ, voluptates, cetera[11] generis ejusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. At neque[12] contra rempublicam, neque contra jusjurandum ac fidem, amici causa, vir bonus faciet; ne si judex quidem erit de ipso amico. Ponit enim personam amici, cum induit judicis.[13] Tantum dabit amicitiæ, ut veram amici causam esse malit: ut orandæ litis[14] tempus, quoad per leges liceat, accommodet. 44. Cum vero jurato sententia dicenda sit,[15] meminerit, Deum se adhibere testem, id est (ut arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit Deus ipse divinius. Itaque præclarum a majoribus accepimus morem[16] rogandi judicis, si eum teneremus, 'Quæ salva fide facere possit.' Hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante[17] dixi honeste amico a judice posse concedi: [*p.* 61.] nam, si omnia facienda sint quæ amici velint, non amicitiæ tales, sed conjurationes, putandæ sint. 45. Loquor autem de communibus amicitiis: nam in sapientibus viris, perfectisque,[18] nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam,[19] Pythagoreos, ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies, commendandorum suorum causa, postulavisset, vas factus sit alter ejus

Victor. *subripere* Magnol. Manut.—11 Basil. Victor. *ceteraque;* Magnol. Manut. *et cetera.*—12 *Ac neque* Basil. Victor. *ad fidem amici sui* Magnol. Manut. Lamb.—13 *Ponit personam amici, cum induit judicis* pro versiculo habent Beier. Billerb. Nobb.—14 Victor. Lamb. Petr. 1568. *et ut orandæ liti;* Græv. Colon. 1748. Facciol. etiam *liti;* Basil. Magnol. Manut. *ut perorandæ litis.*—15 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *dicenda sententia sit.* Mox, *Deum se habere* Bern. 2. Victor. *se Deum habere* Bern. 3. *ut ego arbitror* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Orell. *homini dedit ipse Deus divinius* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *dedit Deus homini divinius*, omisso *ipse*, Bern. 3.—16 Victor. *morem accepimus;* Petr. 1568. *accepimus a majoribus morem.* Mox, *si eum tenemus* Bern. 4. *si ea teneremus* Pith. cum uno cod. Oxon. *facere posset* Bern. 1. 2. 3. Basil. quatuor codd. Heusingeri, et ed. Mogont. non improbante Beiero.—17 Bern. 3 omittit *paulo ante.* Actutum, *dixit honesta* Victor. Lamb. Facciol. *dixi honesto* Billerb. *facienda sunt* Gud. 2. Heusing. Gernh. Beier. *putandæ sunt* Bern. 3. Victor. Magnol. Manut. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. Gernh. Beier.—18 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *atque perfectis.*—19 *Pythiam* Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *pynthiam* Bern. 1. 2. *phitium* Bern. 3. *pithiam* Bern. 4. Basil. Statim, *ut* delendum censebat Gronov. Obss. III. 25. p. 494. Lips. *destinasset* Lamb. *is* omittit Bern. 4. *paucos dies causa comm. suor. sibi* Bern. 3. *vas factus est* Bern. 1. 2. 3. 4. Vic-

sistendi; ut, si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset,[20] admiratus eorum fidem tyrannus, petivit, ut se ad amicitiam tertium ascriberent. 46. Cum igitur id [21] quod utile videtur in amicitia, cum eo quod honestum est, comparatur; jaceat utilitatis species, valeat honestas. Cum autem, in amicitia, quæ honesta non sunt, postulabuntur; religio et fides anteponantur amicitiæ: sic habebitur is, quem exquirimus, delectus officii. XI. Sed, utilitatis specie, in re publica sæpissime [1] peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri: durius etiam Athenienses, qui sciverunt, ut Æginetis, qui classe valebant, pollices præciderentur. Hoc visum est utile: nimis enim imminebat, propter propinquitatem, Ægina Piræeo. Sed nihil, quod crudele, utile: est enim hominum naturæ, quam sequi debemus, maxime inimica crudelitas. 47. Male etiam,[2] qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosque exterminant, ut Pennus apud patres nostros, Papius nuper. Nam esse pro cive, qui civis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem [3] sapientissimi consules, Crassus et Scævola: usu vero urbis prohibere peregrinos, sane inhumanum est. Illa præclara,[4] in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. Plena exemplorum est nostra respublica, cum sæpe,[5] tum maxime bello Punico secundo; quæ, Cannensi calamitate accepta, majores animos habuit, quam unquam rebus secundis: nulla timoris [6] significatio, nulla mentio pacis. Tanta vis est honesti, ut speciem utilitatis obscuret. 48. Athenienses cum Persa-

tor. Magnol. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *sistendi ejus* Victor.—20 *Qui cum revertisset ad diem* Magnol. Manut. *ut se in amicitiam* Magnol. Manut. *tertium scriberent* Bern. 4.—21 *Cum id,* omisso *igitur*, Bern. 4. *utile quod* Bern. 3. *anteponatur* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Græv. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *et sic habebitur* Magnol. Manut. *sed habebitur* Petr. 1568. *dilectus* Bern. 1. 2. Lamb.

Cap. XI. 1 Basil. *sæpissime in rep.* Mox, *durius enim Athen.* Bern. 4. *qui jusserunt* Bern. 3. *quia classe* Petr.—2 *Male agunt etiam* Basil. *ut Pennius* Basil. Victor. *ut Petronius* Magnol. Manut. *ut Fannius* conj. Beier. receperunt Billerb. et Nobb.—3 Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *legem tulerunt;* Bern. 4. *legem tulerunt legem* (sic); Bern. 3. *peregrinos prohibere.*—4 *Illa sunt præclara* Basil. *Illa præclara sunt* Victor.—5 Gud. 3. Anem. Manut. Lamb. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *cum sæpe alias;* Magnol.

rum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentque,[7] ut, urbe relicta, conjugibus et liberis Trœzene depositis, naves conscenderent, libertatemque Græciæ classe defenderent, Cyrsilum quendam, suadentem ut in urbe manerent, Xerxemque reciperent, lapidibus obruerunt. Atque[8] ille utilitatem sequi videbatur: sed ea nulla erat, repugnante honestate. 49. Themistocles, post victoriam ejus belli quod cum Persis fuit,[9] dixit in concione, se habere consilium reipublicæ salutare, sed id sciri opus non esse. Postulavit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret: datus est Aristides. Huic ille, classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gytheum,[10] clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. Quod Aristides cum audisset,[11] in concionem magna expectatione venit; dixitque, perutile esse consilium, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. Itaque Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem putaverunt:[12] totamque eam rem, quam ne audierant quidem, auctore Aristide, repudiaverunt. Melius hi, quam nos, qui piratas immunes, socios vectigales, habemus.[13] XII. [*p.* 62.] Maneat ergo, quod turpe sit, id nunquam esse utile,[1] ne tum quidem, cum id, quod esse utile putes, adipiscare. Hoc enim ipsum, utile putare quod turpe sit, calamitosum est.

50. Sed incidunt (ut supra dixi) sæpe causæ, cum repugnare utilitas honestati videtur;[2] ut animadvertendum sit, repugnetne plane, an possit cum honestate conjungi. Ejus generis hæ sunt quæstiones: Si (exempli gratia) vir bonus

---

tum sæpe alias.—6 *Nulla fuit timoris* Basil. Magnol. Manut.—7 Lamb. et Petr. 1568. *statuerunt*, omisso *que*. Paulo post, *Xerxenque* Bern. 3. Beier. *lapidibus cooperuerunt* Bern. 3. Palat. 1. Anem. Heusing. Gernh. Schutz. Beier.—8 *Atqui* Victor. Pearc. Heusing. *sequi utilitatem* Magnol. Manut. Lamb. Facciol. —9 Bern. 4. *fuerat*, et statim omittit *in concione*. Tum, *non opus esse* Bern. 1. 2. Basil. Lamb. Petr. 1568. Gernh. Beier. *non opus esset* Bern. 4.—10 *Gythium* Magnol. Manut. Statim, *necesse esse* Vinc. Bellov. uti volebat Ernesti. —11 *Quod A. cum audivisset* Magnol. Manut. Lamb. Mox, *esse* omittit Bern. 3.—12 Magnol. Manut. *putarunt*. Statim, *audiverant* in iisdem et Lamb.—13 Basil. *habeamus*.

Cap. xii. 1 Bern. 1. 2. 3. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Orell. *utile esse*. Statim, *utile esse putes* Basil. Facciol.—2 Bern. 1. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. Heusing.

Alexandria[3] Rhodum magnum frumenti numerum advexerit in Rhodiorum inopia et fame, summaque annonæ caritate; si idem sciat, complures mercatores Alexandria solvisse, navesque in cursu, frumento onustas, petentes Rhodum, viderit; dicturusne sit id Rhodiis, an silentio suum quam plurimo venditurus? Sapientem et bonum virum[4] fingimus: de ejus deliberatione et consultatione quærimus, qui celaturus Rhodios non sit, si id turpe judicet; sed dubitet, turpe sit, an non sit. 51. In hujusmodi causis, aliud Diogeni[5] Babylonio videri solet, magno et gravi Stoico, aliud Antipatro, discipulo ejus, homini acutissimo. Antipatro, omnia patefacienda, ut ne quid omnino, quod venditor norit, emtor ignoret: Diogeni, venditorem, quatenus jure civili constitutum sit, dicere vitia oportere: cetera sine insidiis agere: et, quoniam vendat, velle quam optime vendere. Advexi, exposui, vendo meum non pluris, quam ceteri: fortasse etiam minoris, cum major est copia.[6] Cui fit injuria? 52. Exoritur Antipatri ratio ex altera parte:[7] Quid ais?[8] tu, cum hominibus consulere debeas, et servire humanæ societati, eaque lege natus sis, et ea habeas principia naturæ, quibus parere, et quæ sequi debeas, ut utilitas tua communis utilitas sit, vicissimque communis utilitas tua sit, celabis homines, quid iis adsit

Gernh. Schntz. Beier. *videatur*.—3 *Alexandrea* Bern. 1. 2. 3. *ab Alexandria* Petr. 1568. *Alexandria profectus* Basil. *ab Alexandria profectus* Magnol. Manut. *si idem consciat* Bern. 4. *mercatores ab Alexandria* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *Rhodiis id* Basil. Victor. *quam plurimum* Magnol.—4 *Sapientem bonum virum* Petr. 1568. *Sapientem et virum bonum* Nonius v. 'Fingere,' et Bern. 3. *sed dubitet, an turpe non sit* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. Hensing. Schntz. Orell. *sed dub. an turpe sit, an non sit* codex Curiensis ap. Degen. et Gud. 2. unde, *an turpe sit, non sit* conj. Orell. *sed dub. an turpe sit* codd. ap. Pearc. *sed dub. an turpe sit, an turpe non sit* de Beieri conjectura Billerb. *sed, an turpe sit, dubitet* Basil.—5 *Diogenes,* superscripto *ait,* Bern. 3.—6 Verba, *cum major est copia,* suspecta sunt Facciolato.—7 *Exoritur ex altera parte Antipatri ratio* Lamb. Petr.—8 *Quid agis* Bern. 4. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *tute, cum &c.* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *omnibus hominibus* Basil. Pearc. *ut ea habeas* Magnol. Manut. Lamb. *semper sequi debeas* Magnol. Manut. *sit utilitas* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Hensing. Gernh. Schntz. Orell. *utilitas* uncis inclusit Beier. delevit Billerb. *vicissim,* omissa conjunctione, Lamb. Petr. 1568. *vicissim et æque* Bern. 4. Magnol. Manut. *quid his* Bern. 1. Victor. Magnol. *et commoditatis* Magnol. Manut.

commoditatis et copiæ? Respondebit Diogenes[9] fortasse sic, Aliud est celare, aliud tacere: neque ego nunc te celo, si tibi non dico, quæ natura Deorum sit, qui sit finis bonorum; quæ tibi plus prodessent cognita, quam tritici vilitas: sed non, quicquid tibi audire utile est, id mihi dicere necesse est. 53. Immo vero (inquiet ille)[10] necesse est, si quidem meministi, esse inter homines natura conjunctam societatem. Memini, inquiet ille:[11] sed num ista societas talis est, ut nihil suum cujusque sit? quod si ita est, ne vendendum quidem quicquam est, sed donandum. XIII. Vides, in hac tota disceptatione, non illud dici, Quamvis hoc turpe sit, tamen, quoniam expedit, faciam; sed ita expedire, ut turpe non sit: ex altera autem parte,[1] ea re, quia turpe sit, non esse faciendum. 54. Vendat ædes vir bonus propter aliqua vitia, quæ ipse[2] norit, ceteri ignorent: pestilentes sint, et habeantur salubres: ignoretur, in omnibus cubiculis apparere serpentes; male materiatæ, ruinosæ: sed hoc, præter dominum, nemo sciat. Quæro, si hoc emtoribus venditor non dixerit, ædesque vendiderit pluris multo, quam se venditurum putarit, num id injuste an im-

—9 *Respondit,* omisso *Diogenes,* Bern. 1. Basil. *Respondet fortasse sic Diogenes* Bern. 3. *aliud est tacere* Bern. 3. 4. Magnol. Manut. *sed tibi non dico* Bern. 3. *sit* omittit Bern. 4. *quis sit finis* Bern. 3 Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. *quid sit finis* Bern. 2. *tritici utilitas* Bern. 2. 4. Basil. Magnol. Græv. Colon. 1748. Facciol. *sed numquid, quod tibi* Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *sed num quicquid tibi* Gud. 2. *audire tibi* Bern. 2. 4. *utile, id, &c.* omisso *est,* Bern. 3. *utile est, idem* Bern. 1. 2. Victor.—10 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *inquit ille.* Hæc verba desunt in Pal. 1. delerunt ergo Beier. et Billerb. *Immo vero, inquit ille, n. est* omittunt Bern. 1. 2. Basil. Rom. 1469. *si quidem inter homines natura meministi conjunctam* Magnol. Manut. *si q. inter hom. mem. esse natura conjunctam* al. ap. Orell.—11 *Mem. inquit ille* Magnol. Manut. Lamb. *M. inquit et ille* Basil. *ille* omittit Bern. 3. *inquiet ille* de Beieri conjectura delevit Billerb. uncis inclusit Nobb. *suum cujusquam* Bern. 2. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *suum quicquam* Bern. 4. *cujusque sit suum* Lamb. Petr.

CAP. XIII. 1 Bern. 4. *ex altera parte autem.* Statim, *non esse favendum* Bern. 1.—2 Bern. 4 omittit *ipse.* Statim, *in omnibus cubilibus* Lamb. Petr. 1568. *oberrare serpentes* conj. Jortin. *male materiatæ sint* Bern. 4. Gud. 2. Heusing. seqq. *sciut nemo* Lamb. Petr. 1568. *si hæc emt.* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *num injuste* plurimi codd. et edd. *non injuste* Bern. 1. *juste aut improbe* Bern. 4. Basil. Magnol. Manut. *juste an improbe* ex uno codice vir doctus in Bibl. Crit. VIII. p. 83. *injuste atque improbe* conj. Facciol. et Ernesti, probante Wyttenb. in Bibl. Crit. III. p. 28. *injuste et improbe* e cod.

probe fecerit? 55. Ille vero, inquit Antipater.[3] Quid enim est aliud, erranti viam non monstrare (quod Athenis execrationibus publicis sancitum est), si hoc non est, emtorem pati ruere, et per errorem in maximam fraudem incurrere? Plus etiam est, quam viam non monstrare: nam est scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? [*p.* 63.] Ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. Quod si qui proscribunt, 'villam bonam, beneque[4] ædificatam,' non existimantur fefellisse, etiam si illa nec bona est, nec ædificata ratione; multo minus, qui domum non laudarunt. Ubi enim judicium emtoris est, ibi fraus venditoris quæ potest esse? Sin autem dictum non omne[5] præstandum est; quod dictum non est, id præstandum putas? Quid vero est stultius,[6] quam venditorem, ejus rei, quam vendat, vitia narrare? quid autem tam absurdum, quam si, domini jussu, ita præco prædicet? 'Domum pestilentem vendo.' 56. Sic ergo, in quibusdam causis dubiis,[7] ex altera parte defenditur honestas, ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile videatur, non modo facere honestum sit; sed etiam, non facere, turpe. Hæc est[8] illa, quæ videtur utilium fieri cum honestis sæpe dissensio. Quæ dijudicanda sunt:[9] non enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. 57. Non igitur videtur nec frumentarius ille Rhodios,[10] nec hic ædium venditor, celare emtores debuisse. Neque enim id est celare,[11] quicquid reticeas: sed cum, quod tu scias, id igno-

Regio Lall. et Billerb.—3 *Antipater, improbe facit* Magnol. Manut. *quid est enim* Bern. 1. 3. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Quid est aliud enim* Bern. 4. *quam viam erranti* Victor. Mox, pro *publicis* Valkenaer. conj. *Buzygis.* Tum, *sanctum est* Bern. 1. 2. 3. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. Heusing. Facciol. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *si hoc non est* omittunt Bern. 3. Petr. 1568. *in maximam f. i. plus e. est, q. v. n. m. n. e. s. in errorem* omittit Victor.—4 Magnol. Manut. *bonam (ut ipsi asserunt) beneque.* Mox, *non æstimantur* Facciol. *multum minus* Bern. 1. 2. *non laudarit* Bern. 3.—5 *Sin a. non omne dictum* Basil.—6 *Quid v. stultius est* Bern. 3. Basil. *est* omittunt Gud. 2. Beier. Billerb. *quid tam absurdum* Lamb. Petr. 1568. *ita* omittit Basil.—7 *Sic e. in q. dubiis* Bern. 3. *dubiis* omittunt Lamb. Petr. 1568. *ex altera utilitas, ita* Bern. 3. *honestum facere sit* Magnol. Manut.—8 *Hæc est* omittit Bern. 4.—9 *Quæ d. sint* Bern. 4.—10 *Rhodius* Bern. 1. 4. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc.—11

rare emolumenti tui causa velis eos, quorum intersit id scire. Hoc autem celandi genus [12] quale sit, et cujus hominis, quis non videt? Certe non aperti, non simplicis, non ingenui, non justi, non viri boni; versuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, veteratoris, vafri. Hæc tot et alia [13] plura, nonne inutile est, vitiorum subire nomina?

XIV. 58. Quod si vituperandi sunt,[1] qui reticuerunt, quid de iis existimandum est, qui orationis vanitatem adhibuerunt? C. Canius,[2] eques Romanus, nec infacetus, et satis literatus, cum se Syracusas, otiandi (ut ipse dicere solebat), non negotiandi causa, contulisset, dictitabat, se hortulos aliquos velle emere, quo invitare amicos, et ubi se oblectare sine interpellatoribus, posset. Quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit,[3] venales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si vellet, ut suis: et simul ad cœnam hominem in hortos invitavit in posterum diem. Cum ille promisisset, tum Pythius (qui esset, ut argentarius, apud omnes ordines gratiosus) piscatores ad se convocavit, et ab his petivit, ut ante suos hortulos postridie piscarentur: dixitque, quid eos facere vellet. Ad cœnam tempore [4] venit Canius: opipare a Pythio apparatum convi-

Neque enim celare Bern. 4. *cum quid reticeas* Reg. ed. Lugd. 1527. Lall. et sic volebant et Scheller et Hottinger. *intersit hoc scire* Bern. 4. a m. pr. et a m. sec. *intersit scire id.*—12 *Hoc autem genus* Bern. 3. *non simplicis est* Magnol. Manut. Facciol. *non boni viri* Bern. 3. Pearc.—13 *Hæc tot et talia* Petr. 1568. *non utile est* Facciol. *est* omittit Bern. 4.

CAP. XIV. 1 Ita Bern. 4. cum plerisque edd. *sunt* omittunt Bern. 1. 2. 3. Basil. Petr. 1568. Lall. *quid de eis* Basil. *quid de his* Bern. 1. *existimandum sit* Bern. 4. *est* omittunt Gud. 1. Beier.—2 *Cannius* Victor. Magnol. Lamb. *homo nec infacetus* Magnol. Manut. Lamb. *ut ipse d. s. non negotiandi* omittit Bern. 4. *otiandi causa non negotiandi, ut ipse dicere solebat, contulisset* Magnol. Manut. Facciol. *dictabat* Bern. 1. 2. Victor. *emere velle* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Orell.—3 Ita Magnol. Manut. Lamb. Pearc. *dixit* omittunt codd. et plurimæ edd. Mox, *non habere dixit* Bern. 1. *hominem in hortos* omittunt Magnol. Manut. *ut argentarius, qui esset* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *ut* omittit Bern. 3. *qui esset* Facciol. Pro *ordines* Bern. 4 habet *homines*. Tum, *convocavit ad se* Petr. 1568. *et ab iis* Basil. Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *postera die* Bern. 3. Magnol. Manut. *dixit*, omisso *que*, Bern. 4.—4 *Ad c. tempori* Bern. 2. alii codd. ap. Lang. item Petr. 1568. probante Osann. Anal. Crit. p. 192. *Canius venit* Bern. 3. *apparatum est*

vium: cymbarum ante oculos multitudo: pro se quisque, quod ceperat, afferebat: ante pedes Pythii pisces abjiciebantur. 59. Tum Canius, Quæso, inquit, quid est hoc,[5] Pythi? tantumne piscium, tantumne cymbarum? Et ille, Quid mirum? inquit. Hoc loco est, Syracusis quicquid est piscium: hæc aquatio:[6] hac villa isti carere non possunt. Incensus Canius cupiditate, contendit a Pythio, ut venderet.[7] Gravate ille primo. Quid multa? impetrat: emit homo cupidus et locuples, tanti, quanti Pythius voluit; et emit instructos: nomina facit: negotium conficit.[8] Invitat Canius postridie[9] familiares suos. Venit ipse mature: scalmum nullum videt: quærit ex proximo vicino,[10] num feriæ quædam piscatorum essent, quod eos nullos videret. Nullæ (quod sciam), inquit ille:[11] sed hic piscari nulli solent: itaque heri mirabar, quid accidisset. 60. [*p*. 64.] Stomachari Canius. Sed quid faceret? nondum enim Aquillius,[12] collega et familiaris meus, protulerat de dolo malo formulas: in quibus ipsis cum ex eo quæreretur, Quid esset dolus malus; respondebat, Cum esset aliud simulatum, aliud actum. Hoc quidem sane luculenter,[13] ut ab homine perito definiendi. Ergo et Pythius, et omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt.[14] Nullum igitur factum eorum[15] potest utile esse, cum sit tot vitiis inquinatum. XV. Quod si Aquilliana definitio vera est, ex omni vita[1] simulatio dissimulatioque tollenda est. Ita

Basil. *apparatum erat* Lamb. *opipare paratum erat convivium*, omissis *a Pythio*, Magnol. Manut. *opipare a Pythio paratum convivium* Facciol. *ante hortulos multitudo* Victor. Petr. 1568. Facciol. *ante Pythii pedes* Bern. 3.—5 Petr. 1568. *quid hoc;* Magnol. Manut. omittunt *hoc;* Bern. 3 omittit *quid est hoc.* Mox, *tantumne hic piscium* Basil. Gernh. Schutz. Beier.—6 Ita codex unus Oxon. et Lang. *hoc aquatio* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. cum plurimis edd.—7 Basil. *ut vendat.*—8 Bern. 4. *nomina negotium facit conficit.*—9 Magnol. Manut. *postera die.*—10 Bern. 3. *ex proximo sibi vicinio.*—11 Ita Bern. 3. et plurimæ edd. *ille inquit* Bern. 1. et Basil. *ille* omittunt Bern. 2. 4. Beier. Orell.—12 *Caius Aquillius* Basil. *pertulerat* Victor. *in quibus cum, &c.* Bern. 2. *quærerem* Bern. 1. 2. 3. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *sed aliud simulatum et aliud actum* Basil.—13 *Hoc q. s. luculente* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Facciol. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—14 Ita Basil. cum plerisque codd. *sunt* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Beier. Billerb. Orell.—15 Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Pearc. *eorum factum.* Statim, *esse utile* Bern. 4. *sit* omittit Bern. sed a m. sec. habet *inquinatum sit.*

CAP. XV. 1 Bern. 4. *ex hominis vita;* Basil. *ex hominum vita.* Mox, *quis-*

nec, ut emat melius, nec, ut vendat, quicquam simulabit aut dissimulabit vir bonus. 61. Atque iste dolus malus etiam legibus [2] erat vindicatus, ut tutela XII tabulis, et circumscriptio adolescentium lege Lætoria; et, sine lege, judiciis, in quibus additur, 'ex fide bona.' Reliquorum autem judiciorum hæc verba maxime excellunt; in arbitrio rei uxoriæ, 'melius, æquius;' in fiducia, 'ut [3] inter bonos bene agier.' Quid ergo? aut in eo, quod 'melius, æquius,' [4] potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, 'inter bonos bene agier,' quicquam agi dolose aut malitiose potest? Dolus autem malus simulatione,[5] ut ait Aquillius, continetur. Tollendum est igitur ex rebus contrahendis omne mendacium. Non licitatorem [6] venditor, nec, qui contra se liceatur, emtor apponet: uterque, si ad eloquendum venerit, non plus, quam semel, eloquetur. 62. Q. quidem Scævola, P. F. cum postulasset, ut sibi fundus, cujus emtor erat, semel indicaretur, idque venditor ita fecisset; [7] dixit, se pluris æstimare: addidit centum millia. Nemo est, qui hoc boni viri fuisse neget; sapientis, negant; ut, si minoris, quam potuisset, vendidisset. Hæc igitur est illa pernicies, quod alios bonos, alios sapientes, existimant: ex

quam simulabit Magnol. Manut.—2 Bern. 1. 2. 3. Basil. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *malus et legibus;* Lamb. omittit *etiam*. Mox, *et* ante *circumscriptio* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Beier. Orell. *lege Plætoria* e Tabul. Hercul. v. 112. Beier. Billerb. et Orell. *lege Plectoria* Magnol. Manut. *lege Latoria* Bern. 1. 3. Basil. Victor. *ex fide bona additur* Victor. Manut. *ex fide bona agitur* Magnol. Græv. Colon. 1748. Facciol.—3 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. cum plerisque edd. ante Heusing. *ut* omittunt Gud. 1. 3. Heusing. Gernh. Schutz. Beier.—4 Victor. Magnol. Manut. *æquius est*. Mox, *ut inter bonos* Bern. 3. Petr. 1568. *bene agi* Bern. 3.—5 Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *in simulatione;* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *simulatione et dissimulatione*. Mox, *in rebus* Magnol. Manut.—6 Ita Bern. 1. 2. 4. Basil. et edd. ante Heusing. *Non illicitatorem* Bern. 3. Pal. 1. Anem. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *non, qui contra liceatur* codd. aliquot, Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *nec qui contra liceatur* Lamb. *non qui contra se lic.* Bern. 1. 2. 4. *non qui contra reliceatur* Bern. 3. *nec qui contra asse liceatur* de Mureti conjectura Lamb. *emtor opponet* Bern. 4. Victor. Magnol. Manut. *ad loquendum* Bern. 3. 4. Basil. Magnol. Manut. *loquetur* Magnol. Manut.—7 Bern. 3. *idque venditor fecisset*. Actutum, *dixissetque* Victor. *nemo est qui viri hoc boni neget*, omisso *fuisse*, Bern. 3. *nemo neget hoc fuisse, qui viri boni* Bern. 4. *viri boni* alii etiam codd. et Orell. *negant esse sapientis* Bern. 3. *ut etiam, si minoris* Lamb. Pro *vendi-*

quo Ennius, 'nequicquam sapere[8] sapientem, qui sibi ipse prodesse non quiret.' Vere id quidem, si, quid esset 'prodesse,' mihi cum Ennio conveniret. 63. Hecatonem quidem Rhodium, discipulum Panætii, video in iis libris, quos de Officio[9] scripsit Q. Tuberoni, dicere, Sapientis esse, nihil contra mores, leges, instituta facientem, habere rationem rei familiaris. Neque enim solum nobis divites esse volumus, sed liberis, propinquis, amicis, maximeque reipublicæ: singulorum enim facultates,[10] et copiæ, divitiæ sunt civitatis. Huic Scævolæ[11] factum (de quo paulo ante dixi) placere nullo modo potest. Etenim omnino tantum se negat facturum compendii sui causa, quod non liceat. Huic nec laus magna tribuenda, nec gratia est. 64. Sed, sive simulatio[12] et dissimulatio dolus malus est, perpaucæ res sunt, in quibus dolus iste malus non versetur: sive vir bonus est is qui prodest, quibus potest, nocet nemini, certe istum virum bonum non facile reperiemus. Nunquam igitur est[13] utile peccare, quia semper est turpe: et, quia semper est honestum, virum bonum esse, semper est utile.

XVI. 65. Ac de jure[1] quidem prædiorum sancitum est

disset Gud. 5. edd. vett. et Lall. habent *emisset*.—8 Basil. *nihil sapere*. Mox, *qui ipse sibi* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *qui sibi ipsi* Magnol. Manut. *non quit* Pearc. *nequiret* Bern. 3. a m. sec. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. *nonq curet* (sic) Bern. 3. a m. pr.—9 Ita Bern. 2. 3. 4. Victor. *de Officiis* Bern. 1. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. Facciol. Heusing. Beier. Schutz. Orell. Statim, *leges, mores* Bern. 3.—10 *Singulorum facultates* Bern. 1. 2. Basil.—11 *Hujus Scævolæ* Bern. 1. 2. *paulo* omittit Bern. 3. *nullo modo placere* in eodem cod. *etenim qui omnino* Gud. 3. codd. aliquot Oxon. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *tantum* omittunt Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *laus maxima* Facciol. *nec gratia tribuenda est* Lamb. Petr. 1568. *tribuenda est, nec gratia* Magnol. Manut. Facciol.—12 *Sed sive et simulatio* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Magnol. Manut. Petr. 1568. *non dolus malus iste versetur* Bern. 1. 2. Basil. Petr. 1568. Orell. *non dolus iste malus vers.* Victor. Lamb. *dolus malus iste non vers.* Bern. 4. *certe virum istum bonum* Petr. 1568. *recte justum virum bonum* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Magnol. Manut. *recte virum bonum et justum* Basil. *reperimus* Victor. Heusing. Gernh. Orell.—13 *Nunquam est igitur* Bern. 1. 2. 3. 4. et plurimæ edd. *semper honestum*, omisso *est*, Olshausen. *bonum virum* Bern. 3. *est semper*, omisso *esse*, Bern. 2. *est* omittit Bern. 4.

CAP. XVI. 1 *At de jure* Basil. *sanctum apud nos est* Bern. 1. 2. 3. Victor.

apud nos jure civili, ut, in his vendendis, vitia dicerentur, quæ nota essent venditori. Nam, cum ex XII Tabulis[2] satis esset ea præstari, quæ essent lingua nuncupata, quæ qui inficiatus esset, dupli pœnam subiret; a jureconsultis etiam reticentiæ pœna est constituta. Quicquid enim esset in prædio[3] vitii, id statuerunt, si venditor sciret, nisi nominatim dictum esset, præstari oportere. 66. [*p.* 65.] Ut, cum in arce augurium augures acturi essent,[4] jussissentque T. Claudium Centumalum, qui ædes in Cælio monte habebat, demoliri ea, quorum altitudo officeret auspiciis; Claudius proscripsit insulam: vendidit: emit P. Calpurnius Lanarius: huic ab auguribus illud idem denuntiatum est. Itaque Calpurnius cum demolitus esset, cognossetque,[5] Claudium ædes postea proscripsisse, quam esset ab auguribus demoliri jussus, arbitrum illum adegit, 'quicquid sibi dare, facere, oporteret ex fide bona.' M. Cato sententiam dixit, hujus nostri Catonis pater:[6] (ut enim ceteri ex patribus, sic hic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus.) Is igitur judex ita pronuntiavit: cum in venumdando[7] rem eam scisset, et non pronuntiasset, emtori damnum præstari oportere. 67. Igitur[8] ad fidem bonam statuit pertinere, notum esse emtori vitium, quod nosset venditor. Quod si recte judicavit,[9] non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium venditor ta-

Lamb. al. et Orell. *sanctum est apud nos* Bern. 4. *apud nos sancitum jure civili est* Basil. *ut in iis* Bern. 1. 2. 3.—2 Nonius in v. 'Præstare,' Heusing. Gernh. Schutz. Beier. omittunt *tabulis*. Statim, *satis esset cautum* Magnol. Manut. *quæ infitiatus*, omisso *qui*, Bern. 1. *duplicem pœnam* Magnol. Manut. *dupli pœna* Bern. 1. 2. *duplici pœna* Basil. *a jurisconsultis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *etiam* omittit Bern. 2.—3 Bern. 3. *in prædio esset;* Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. *est in prædio;* Magnol. *inest in prædio;* Lamb. Petr. 1568. *inesset in prædio*.—4 Lamb. *facturi essent*. Mox, *Ti. Claudium* Bern. 1. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Schutz. Orell. *T.* omittunt Bern. 4. Facciol. *ea, quo* Bern. 3. *eas, quarum* Basil. Magnol. Manut. Lamb. *et vendidit* Bern. 3. Basil. *idem illud est denuntiatum* Petr. 1568.—5 Magnol. Manut. Lamb. *cognovissetque*. Paulo post, *quid sibi dare* Bern. 1. *dare* omittunt Magnol. Manut.—6 Bern. 4. *pater Catonis*. Mox, *hic* omittunt Grut. et Ernesti, errore typogr. *illud lumen* Bern. 1. 2. 3. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Beier. Orell. *istud lumen* Basil.—7 Ita Basil. Magnol. et plurimæ cdd. *vendendo* Bern. 1. 3. 4. Victor. *vendundo* Bern. 2. probante J. F. Heusing. *rem hanc scisset* Bern. 3. *pronuntiavisset* Magnol. Manut.—8 *Ergo* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier.

cuit. Sed hujusmodi reticentiæ jure civili omnes[10] comprehendi non possunt: quæ autem possunt, diligenter tenentur. M. Marius Gratidianus, propinquus noster, C. Sergio Oratæ[11] vendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse, paucis ante annis, emerat. Hæ Sergio serviebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. Adducta res in judicium est.[12] Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. Jus Crassus urgebat:[13] quod vitii venditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius: quoniam id vitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes vendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo jure esset, teneret. 68. Quorsum[14] hæc? ut illud intelligas, non placuisse majoribus nostris astutos. XVII. Sed aliter leges, aliter philosophi, tollunt astutias: leges, quatenus manu tenere[1] possunt; philosophi, quatenus ratione et intelligentia. Ratio igitur postulat,[2] ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. Suntne igitur[3] insidiæ, tendere plagas, etiam si excitaturus non sis feras, nec agitaturus? ipsæ enim, nullo insequente, sæpe incidunt: sic tu ædes proscribas, tabulam, tanquam plagam, ponas, domum propter vitia vendas; in eam aliquis incurrat imprudens? 69. Hoc quanquam video, propter depravationem consuetudinis, neque more turpe haberi, neque aut lege sanciri, aut jure civili; tamen na-

Orell.—9 *Quod si r. dijudicavit* Magnol. Manut. Petr. 1568.—10 Basil. *omnes jure civili;* Bern. 1. Victor. omittunt *omnes.*—11 *Auratæ* Schutz. *eas* omittit Petr. 1568. *eæ Sergio serviebant* Bern. 1. 2. 4. Victor. Heusing. *hee Sergio alii serviebant* Bern. 3. *eæ servitutem serviebant* conj. Orell. *Sergio* omittunt Pearc. Wyttenb. Schutz. Orell.—12 Bern. 3. *res est in judicium.*—13 *Jus C. arguebat* Bern. 2. *quod vitium* Bern. 3. Magnol. Manut. *præstare* Lamb. Pro *quoniam* Bern. 3 habet *quod.*—14 *Quorsus* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Gernh. Schutz. Beier. *non p. m. n. astus* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.

Cap. XVII. 1 Lamb. Petr. *tenere manu;* Basil. *res manu tenere;* Magnol. Manut. *manu tenere res.*—2 *Ratio ergo hoc postulat* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Pearc. *Ratio ergo postulat* Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *Ratio igitur hoc postulat* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol.—3 *Sunt igiturne* Bern. 4. *igitur* omittit Basil. *non sit* Bern. 4. *non sis feras* tantum habet codex unus Oxon. probante Pearc. *feras* omittunt omnes alii codd. et edd. *ipse enim feræ* codd. et edd. ante Ernesti, item Beier. et Orell. *sæpe in eas incidunt* Lamb. *si tu* Bern. 1. Victor. *sic tu cum* Bern. 5. Magnol. Lamb. Petr. 1568. *sic si tu* Pearc. *plagas* Bern. 5. Heusing. Gernh. Schutz. Beier.—

turæ lege[4] sancitum est. Societas enim est, (quod, etsi sæpe dictum est, dicendum tamen est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui ejusdem gentis sunt; propior eorum, qui ejusdem civitatis. Itaque majores aliud jus[5] gentium, aliud jus civile, esse voluerunt. Quod[6] civile, non idem continuo gentium; quod autem gentium, idem civile esse debet. Sed nos veri juris, germanæque justitiæ, solidam et expressam effigiem nullam tenemus: umbra et imaginibus utimur:[7] eas ipsas utinam sequeremur! feruntur enim ex optimis naturæ et veritatis exemplis. 70. Nam quanti verba illa,[8] 'Uti ne, propter te fidemve tuam, captus fraudatusve siem!' Quam illa aurea, 'Ut inter bonos bene agier oportet, et sine fraudatione!' Sed, qui sint 'boni,' et quid sit 'bene agi,'[9] magna quæstio est. [*p.* 66.] Q. quidem Scævola, pontifex maximus, summam vim dicebat esse[10] in omnibus iis arbitriis, in quibus adderetur, 'Ex fide bona:' fideique bonæ nomen existimabat manare latissime, idque versari in tutelis, societatibus, fiduciis, mandatis, rebus emtis, venditis, conductis, locatis, quibus vitæ societas contineretur:[11] in his magni esse judicis, statuere (præsertim cum in plerisque essent judicia contraria) quid quemque cuique præstare oporteret. 71. Quocirca astutiæ tollendæ sunt, eaque malitia, quæ vult illa[12] quidem videri se esse prudentiam, sed abest ab ea, distat-

4 Magnol. Manut. Lamb. *naturæ tamen lege;* Bern. 4 omittit *tamen.* Actutum, *sanctum est* Bern. 1. 2. 3. 4. Lamb. Petr. 1568. Græv. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *societas est enim* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *sæpe dictum sit* Basil. *est* delevit Schutz. *est tamen sæpius* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Orell. *omnium inter omnes* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Victor. Pearc. *omnium hominum inter omnes* Lamb. *homiuum inter homines, omnium inter omnes* conj. J. F. Heusing. *ejusdem generis sint* Bern. 4. *e. gentis sint* Bern. 1. 2. 3. Basil. Orell. *suut* delevit Beier. *propiorque* Basil.—5 Bern. 3 omittit *jus.*—6 *Quod enim* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *non coutinuo idem* Bern. 3.—7 Idem codex omittit *utimur.* Actutum, *easque ipsas* Magnol. Manut. *ex optimis naturæ principiis* Gud. 3. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc.—8 *Nam quanti illa verba* Bern. 3. *fraudatusve sim* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. *ut* omittunt Bern. 2. 4. Heusing. Gernh. Schutz. *oportet sine fraud.* Bern. 3.—9 Facciol. *agier.*—10 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *esse dicebat.* Statim, *in omnibus his* Bern. 2. 4. *in hiis omnibus* Bern. 3. *iis* omittit Bern. 1. *quibus adderetur*, omisso *in*, Bern. 4. *in quibus ageretur* Bern. 5. Magnol.—11 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. Schutz. Beier. Orell. *continetur* Basil. et edd. ante Ernesti. Actutum, *in iis* Bern. 2. et Bern. 1. a m. pr.—

que plurimum. Prudentia est enim locata in delectu[13] bonorum et malorum: malitia (si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt) mala bonis ponit ante. Nec vero in prædiis solum jus civile, ductum a natura, malitiam fraudemque vindicat; sed, etiam[14] in mancipiorum venditione, fraus venditoris omnis excluditur. Qui enim scire debuit, de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto ædilium. 72. Hæredum alia causa est.[15] Ex quo intelligitur, quoniam juris natura fons sit, hoc secundum naturam esse, neminem id agere, ut ex alterius prædetur inscientia.[16] Nec ulla pernicies vitæ major inveniri potest, quam in malitia simulatio intelligentiæ: ex quo ista innumerabilia nascuntur, ut utilia cum honestis pugnare videantur. Quotus enim quisque[17] reperietur, qui, impunitate et ignoratione omnium proposita, abstinere possit injuria?

XVIII. 73. Periclitemur, si placet, in iis[1] quidem exemplis, in quibus peccari vulgus hominum fortasse non putat. Neque enim de sicariis, veneficis,[2] testamentariis, furibus, peculatoribus, hoc loco disserendum est; qui non verbis sunt et disputatione philosophorum, sed vinculis et carcere, fatigandi: sed hæc consideremus, quæ faciunt ii, qui habentur boni. L. Minucii Basili, locupletis hominis, falsum testamentum quidam e Græcia Romam attulerunt: quod quo[3] facilius obtinerent, scripserant hæredes secum M. Crassum et Q. Hortensium, homines ejusdem ætatis

12 Magnol. et Manut. omittunt *illa*. Statim, *se* omittit Bern. 3.—13 Bern. 1. 2. Lamb. *in dilectu*. Mox, *sunt* omittit Bern. 3. *bonis anteponit* Bern. 3. edd. ante Grut. item Pearc. et Facciol.—14 Magnol. Manut. Lamb. *sed et*. Mox, *venditoris fraus* Bern. 1. 2. Basil. Victor. Heusing. Orell. *venditorum fraus* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *de furtis* omittit Bern. 3. *is præstat* Bern. 3. Orell.—15 *Hær. alia est causa* Petr. 1568.—16 Codd. et plurimæ edd. *inscitia*. Mox, *ex quo illa* Magnol. Manut. Lamb. Facciol.—17 *Quotusquisque enim* Bern. 4. *reperitur* Basil.

Cap. XVIII. 1 Bern. 1. *et in his*; Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Orell. *et in iis*; Bern. 2. *et iis*; Bern. 4. *in his*. Statim, *peccare* Magnol. Manut. Petr. 1568. *putet* Bern. 1. 3. 4. Beier. Billerb. Orell.—2 Bern. 3. *de veneficis*. Mox, *sed vinclis* Bern. 1. 2. Basil. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *et carcere castigandi* Magnol. Manut. Lamb.—3 Gud. 2. *sed quo*; Heusing. delevit *quod*. Statim, *scripserant* est de conjectura Ernestii; *scripserunt* habent codd. et reliquæ edd. *ejusdem civitatis potent*. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *nostræ civitatis pot*. conj. Ald. *hujus civitatis pot*. conj. J. M. Heusing. *esse falsum* Bern. 1. a m. pr. Lamb. Petr. 1568. *esse* delevit

potentissimos; qui, cum illud falsum esse suspicarentur, sibi autem nullius essent conscii culpæ, alieni facinoris munusculum non repudiaverunt. Quid ergo? satin' hoc est,[4] ut non deliquisse videantur? Mihi quidem non videtur; quanquam alterum amavi vivum, alterum non odi mortuum. 74. Sed cum Basilus M. Satrium, sororis filium, nomen suum ferre voluisset, eumque fecisset hæredem,[5] 'Hunc dico patronum agri Piceni et Sabini,' (o turpem notam temporum illorum!) num erat æquum, principes cives rem habere, ad Satrium nihil, præter nomen, pervenire? Etenim, si is, qui non defendit injuriam, neque propulsat a suis,[6] cum potest, injuste facit (ut in primo libro disserui), qualis habendus est is, qui non modo non repellit, sed etiam adjuvat injuriam? Mihi quidem etiam veræ hæreditates non honestæ videntur, si sint[7] malitiosis blanditiis officiorum, non veritate, sed simulatione, quæsitæ. Atqui,[8] in talibus rebus, aliud utile interdum, aliud honestum videri solet. 75. Falso: nam eadem utilitatis, quæ honestatis, est regula. Qui hoc non perviderit,[9] ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus. Sic enim cogitans, 'Est istuc quidem honestum;[10] verum hoc expedit,' res a natura copulatas audebit errore divellere; qui fons est fraudium, maleficiorum, scelerum omnium. XIX. [*p.* 67.] Itaque, si vir bonus habeat hanc vim, ut, si digitis concrepuerit, possit in locupletium[1] testamenta nomen ejus irre-

Beier. *culpæ consc. essent* Lamb. *culpæ essent consc.* Petr. 1568.—4 Bern. 1. 2. 3. 4. optimi codd. Heusingeri, Orell. *satin' est hoc;* Basil. *satisne est hoc.* Mox, *virum amavi* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Heusing. Schutz. Beier. Orell. —5 Verba, *eumque fecisset hæredem,* suspecta sunt Facciolato. *hunc ait dico* Bern. 1. 3. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. *hunc autem dico* Victor. *illorum* omittit Victor. *o turpem n. t. nomen illorum* Bern. 2. 4. *o turpem n. t. illorum nomen* Bern. 1. *o turpe nomen illorum temporum* Bern. 3. *non erat æquum* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. *principes cives rem ejus* Bern. 3. —6 Ita Bern. 1. 2. 3. Basil. et edd. ante Heusing. *a suis* omittunt Bern. 4. Heusing. Beier. Orell. uncis inclusit Gernh. *non modo repellit* Magnol. Manut.—7 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *si sunt.* Mox, *sed simulatione* omittit Petr. 1568.—8 *Atque* Bern. 3. Basil.—9 Magnol. Manut. *præviderit.*—10 *Est enim istuc honestum* Victor. *Est* omittit Basil. *istud* habent Basil. Manut. Lamb. Facciol. *qui fons est fraudum* Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Facciol. *scelerum et criminum omnium* Basil.

Cap. xix. 1 Basil. Victor. *locupletum.* Statim, *quidem id o. n. u. suspica-*

pere, hac vi non utatur, ne si exploratum quidem habeat, id omnino neminem unquam suspicaturum. At, dares [2] hanc vim M. Crasso, ut digitorum percussione hæres posset scriptus esse, qui re vera non esset hæres; in foro (mihi crede) saltaret. Homo autem justus, isque [3] quem sentimus virum bonum, nihil cuiquam, quod in se transferat, detrahet. Hoc qui admiratur, is se, quid [4] sit vir bonus, nescire fateatur. 76. At vero, si quis [5] voluerit animi sui complicatam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum virum bonum esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus injuria. Quid ergo? hic [6] non noceat, qui quodam quasi veneno perficiat, ut veros hæredes moveat, in eorum locum ipse succedat? Non igitur [7] faciat, (dixerit quis) quod utile sit, quod expediat? Immo intelligat, nihil nec expedire,[8] nec utile esse, quod sit injustum. Hoc qui non didicerit, bonus vir esse non poterit. 77. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro [9] puer, judicem M. Lutatio Pinthiæ fuisse, equiti Romano sane honesto, cum is sponsionem fecisset, 'ni bonus vir esset:' itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam judicaturum; ne aut spoliaret fama probatum hominem,[10] si contra judicasset; aut statuisse videretur, virum bonum aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officiis et laudibus contineretur. Huic igitur viro bono, quem Fimbria etiam, non modo Socrates, noverat,

turum habeat Bern. 3. *unquam* omittit Bern. 4.—2 *At si dares* Bern. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. *Adderes* Bern. 3. *crede mihi* Bern. 1. 2. 4. Basil. Beier.—3 Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *et is*. Mox, *bonum virum* Bern. 3. *detrahat* Bern. 4.—4 Gud. 3. Magnol. Manut. Lamb. Petr. *quis ;* Victor. Heusing. Gernh. Beier. *qui ;* Bern. 3. *nescire quid sit bonus vir*.—5 *At vero si qui* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Beier. Orell. *complicatam animi sui* Bern. 3. *bonum virum* in eodem codice. Tum, *quibus potest* Basil.—6 Bern. 4. *his*. Actutum *nonne noceat* Basil. *non nocet . . . perficit* Pearc. Facciol. Schutz. *non noceat . . . perficiet* Bern. 1.—7 *Non ergo* Magnol. Manut. *quodque expediat* Basil. Magnol. Manut. Facciol.—8 Bern. 4. Basil. *nihil expedire*, omisso *nec*. Mox, *vir bonus* Bern. 4. Beier. *vir* omittit Manut. *esse* omittit Bern. 4.—9 Basil. *de patre*, omisso *nostro*. Statim, *Pythiæ* Magnol. Manut. *ni vir bonus* Bern. 1. 2. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. *nisi vir bonus* Victor. *ni is vir bonus* Bern. 3.—10 Bern. 4. *hominem probatum fama*. Actutum, *si contra judicavisset* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. *bonum virum* Bern. 4. *esse aliquem* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor.

nullo modo videri potest quicquam esse utile,[11] quod non honestum sit. Itaque talis vir non modo facere, sed ne cogitare[12] quidem quicquam audebit, quod non audeat prædicare. Hæc, nonne est turpe,[13] dubitare philosophos, quæ ne rustici quidem dubitent? a quibus natum est id, quod jam contritum est vetustate proverbium: cum enim fidem alicujus[14] bonitatemque laudant, dignum esse dicunt, 'quicum in tenebris mices.' Hoc quam habet vim, nis illam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis, nullo refellente, obtinere? 78. Videsne igitur,[15] hoc proverbio, neque Gygi illi posse veniam dari, neque huic, quem paulo ante fingebam, digitorum percussione, hæreditates omnium posse convertere? Ut enim, quod turpe est, id, quamvis occultetur, tamen honestum fieri[16] nullo modo potest; sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, adversante et repugnante natura. XX. 79. At enim, cum permagna præmia sunt,[1] est causa peccandi. C. Marius (cum a spe consulatus longe abesset, et jam[2] septimum annum post præturam jaceret, neque petiturus unquam consulatum videretur) Q. Metellum, cujus legatus erat, summum virum et civem, (cum ab eo, imperatore suo, Romam missus esset) apud populum Romanum criminatus est, bellum illum ducere: si se consulem fe-

Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier.—11 Lamb. Petr. 1568. *esse utile quicquam.* Mox, *sit honestum* Petr. 1568.—12 Basil. Græv. Colon. 1748. *sed nec cogitare.* Pro *audeat* Basil. habet *valeat.*—13 *Hæc non turpe est* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Hoc non turpe est* Victor. *dubitant* Basil. *quid contritum,* omisso *jam,* Gud. 2. Goth. Heusing. Schutz. Beier. *quod jam tritum* Victor. Magnol. Manut. Græv. Pearc. *jam* uncis inclusit Gernh.—14 *Cum enim alicujus fidem* Bern. 4. *laudent* Bern. 5. Petr. 1568.—15 Ita Magnol. Manut. Lamb. Græv. Pearc. Facciol. Billerb. *igitur* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *percussione digitorum omnium hæreditates* Bern. 4. *posse converrere* Bern. 1. 2. 3. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Orell. *posse ad sese convertere* Magnol. Manut.—16 Bern. 3. 4. omittunt *fieri;* in Bern. 3. superscr. *esse.* Mox, *adversante etiam repugn.* Bern. 5. *adversante etiam et repugn.* Magnol. Manut.

Cap. xx. 1 Basil. *sunt præmia.*—2 Bern. 1. 4. Basil. *abesset etiam;* Bern. 5. Magnol. Manut. omittunt *jam.* Mox, *petiturus esse* Bern. 3. *erat* omittit Bern. 1. *et virum* Lamb. Petr. 1568. *ab eo ut imp.* Petr. 1568. *eo* omittit Bern. 4. *bellum ducere,* omisso *illum,* Bern. 4. Græv. Colon. 1748. Facciol. *bellum illum producere* Basil. Magnol. Manut. *sed si se* Bern. 5. Basil. *in potestate* Bern. 4. 5. *p. R. redaturum* Bern. 4. *p. Ro. daturum* Gud. 1. Heusing.

cissent, brevi tempore, aut vivum aut mortuum Jugurtham se in potestatem populi Romani redacturum. Itaque factus est ille quidem consul; sed a fide justitiaque discessit, qui optimum et gravissimum civem, cujus legatus, et a quo missus, esset, in invidiam falso crimine adduxerit.[3] 80. Ne[4] noster quidem Gratidianus officio boni viri functus est tum, cum prætor esset, collegiumque prætorum tribuni plebis adhibuissent, ut res nummaria de communi sententia constitueretur. Jactabatur enim temporibus illis nummus, sic, ut nemo posset scire, quid haberet. [*p.* 68.] Conscripserunt communiter edictum, cum pœna atque judicio; constitueruntque, ut omnes simul[5] in Rostra post meridiem escenderent: et ceteri quidem alius alio; Marius a subselliis in Rostra recta; idque, quod communiter compositum fuerat, solus edixit. Et ea res (si quæris) ei magno honori fuit: omnibus vicis statuæ;[6] ad eas thus, et cerei. Quid multa? nemo unquam multitudini fuit carior. 81. Hæc sunt, quæ conturbant homines[7] in deliberatione nonnunquam, cum id, in quo violatur æquitas, non ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnum, videtur: ut Mario, præripere collegis et tribunis plebis popularem gratiam, non ita turpe; consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, valde utile videbatur. Sed omnium una regula est, quam tibi cupio[8]

Gernh. Schutz. Beier. Billerb. *populo Romano redacturum* Victor.—3 Basil. *adduxisset*.—4 *Nec* Basil. Magnol. Manut. *Marius Gratidianus* Lamb. *viri boni* Bern. 1. 2. 4. Petr. 1568. Gernh. Beier. Orell. *tunc, cum* Bern. 5. Petr. 1568. *collegiumque prætorium* Bern. 1. 2. 5. Magnol. Manut. *tribuni plebi* Bern. 1. 2. Heusing. Beier. Orell. *plebis* omittit Basil. *sententia statueretur* Gud. 3. probante J. F. Heusing. *labefactabatur enim* Bern. 3. cod. Lil. Petr. 1568. *jactabatur e. t. i. n. s. ut n. p. s. quid haberet* uncis inclusit Lamb.—5 Bern. 4. *ut omnes simul.* Mox, *meridiem ascenderent* Bern. 2. 3. 4. *meridiem descenderent* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. *ab subselliis* Bern. 1. 2. Orell.—6 Magnol. Manut. *statuæ factæ sunt.* Mox, *thus, cerei* Bern. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—7 *Hæc s. q. conturbant*, omisso *homines*, Bern. 3. Victor. Græv. Pearc. Colon. 1748. Gernh. Schutz. *Hæc s. q. conturbent*, omisso item *homines*, Bern. 2. 4. Bern. 1. a m. sec. Lamb. Petr. 1568. Beier. Orell. *Hæc s. q. conturbent animos* Basil. *non ita magnum est* Bern. 5. *non est ita magnum* Basil. *est non ita magnum* Victor. *non habetur ita magnum* Magnol. Manut. Lamb. *et tr. plebi* Bern. 1. 2. Beier. Orell. *gratiam popularem* Basil. *tum proposuerat* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—8 Bern. 3. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *quam cupio*

esse notissimam: aut illud, quod utile videtur, turpe ne sit; aut, si turpe est, ne videatur esse utile. Quid igitur?[9] possumusne aut illum Marium virum bonum judicare, aut hunc? Explica atque excute intelligentiam tuam, ut videas, quæ sit[10] in ea species, forma, et notio, viri boni. Cadit ergo in virum bonum, mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? Nihil profecto minus. 82. Est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tam expetendum,[11] ut viri boni et splendorem et nomen amittas? Quid est, quod afferre tantum utilitas ista, quæ dicitur, possit, quantum auferre, si boni viri nomen eripuerit, fidem justitiamque detraxerit? Quid enim interest, utrum ex homine se quis conferat in belluam,[12] an hominis figura immanitatem gerat belluæ? XXI. Quid? qui omnia recta et honesta negligunt, dummodo potentiam consequantur, nonne idem faciunt, quod is,[1] qui etiam socerum habere voluit eum, cujus ipse audacia potens esset? Utile ei[2] videbatur plurimum posse alterius invidia. Id quam injustum in patriam, quam inutile, quam turpe esset, non videbat. Ipse autem socer[3] in ore semper Græcos versus de Phœnissis habebat, quos dicam ut potero, incondite fortasse, sed tamen, ut res possit intelligi:

Nam, si violandum est jus, regnandi gratia
Violandum est: aliis rebus pietatem colas.

Capitalis Eteocles, vel potius Euripides,[4] qui id unum,

---

tibi. Mox, *nec videatur* Bern. 2. *ne esse utile videatur* Victor.—9 *Quid ergo* Bern. 1. *judicare atque hunc* Bern. 1. 2. 5.—10 Lamb. *si qua sit;* Victor. *quæ sit in ea specie forma et notio.*—11 Basil. *expeditum.* Statim, *et nomen et splendorem* Basil. Lamb. Petr. 1568. *tantum possit u. i. q. d. quantum, &c.* Lamb.—12 Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Lall. *se convertat quis in belluam;* Beier. Billerb. *se quis convertat in belluam.* Actutum, *an in hominis* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Lall. Facciol. Beier. Orell. prob. Ochsn. Ecl. Cic. p. 133. Cf. Off. III. § 32.

Cap. XXI. 1 Bern. 5 omittit *is.* Mox, *etiam* omittit Bern. 4. *cujus audaciu ipse* in eodem cod.—2 *Utile enim* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *Utile enim ei* Basil. *et quam turpe, et quam inutile esset* Bern. 4. Basil. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *quam inutile* omittunt Bern. 1. 2. 3. *quam turpe, quam inutile esset* Lamb. Petr. 1568.—3 *Ipse socer* Bern. 5. *versus Euripidis de P.* Magnol. Manut. Lamb. *res* omittit Bern. 3.—4 Verba, *vel potius Euripides,* de Wyttenb. et Porsoni sententia uncis inclusit Gernh. delevit Schutz. *Ca-*

quod omnium sceleratissimum fuerit, exceperit. 83. Quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, venditiones fraudulentas? Ecce tibi, qui[5] rex populi Romani dominusque omnium gentium esse concupierit, idque perfecerit. Hanc cupiditatem si honestam quis[6] esse dicit, amens est: probat enim legum[7] et libertatis interitum, earumque oppressionem tetram et detestabilem, gloriosam putat. Qui autem fatetur,[8] honestum non esse, in ea civitate quæ libera fuit, quæque esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc objurgatione, aut quo potius convicio, a tanto errore coner avellere? Potest enim[9] (Dii immortales!) cuiquam esse utile fœdissimum et teterrimum parricidium patriæ; quamvis is, qui se eo obstrinxerit, ab oppressis civibus Parens nominetur? Honestate igitur dirigenda utilitas est, et quidem sic, ut hæc duo verbo[10] inter se discrepare, re tamen unum sonare, videantur. 84. Non habeo,[11] ad vulgi opinionem, quæ major utilitas, quam regnandi, esse possit: nihil contra inutilius ei, qui id injuste consecutus sit, invenio, cum ad veritatem cœpi revocare rationem. [*p.* 69.] Possunt enim cuiquam esse utiles angores, solicitudines, diur-

pitalis Euripides, vel potius Eteocles conj. Gesner. probante Heusing. *id unum solum* Bern. 5. Magnol. Manut. *id unum vitium* Basil. *sceleratissimum omnium* Petr. 1568. *fuerat* Bern. 4. 5. Basil. et edd. præter Pearc. et Ernesti.—5 *Ecce qui tibi* Bern. 4. *Ecce tibi dico, qui* Bern. 5. *concupiverit* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Beier. Orell. *et id perfecerit* Bern. 3. *id perfecerit* Bern. 4.—6 *Hanc c. si quis hon.* Bern. 3. 4. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *esse* deest in Bern. 3. a m. pr. uncis inclusit Beier. delevit Billerb. *dicat* Victor. *ducit* Lamb. Petr. 1568.—7 *Probat enim et legum* Bern. 3. Lamb. Petr. 1568.—8 *Qui autem fateatur* Manut. *ea* omittit Facciol. *fuit* deest in Bern. 3. a m. pr. *fuerit* est in marg. a m. sec. *esse debebat* Bern. 5. *ei* omittunt Gud. 1. Heusing. Gernh. Beier. Billerb. *qui facere* Basil. Heusing. Gernh. Beier. Billerb. *quid facere* Bern. 1. 2. 4. Pro *convicio* Basil. habet *vitio*. Deinde, *coner evellere* Bern. 4. Victor. *coner avertere* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Facciol.—9 Bern. 2 omittit *enim*. Mox, *is* omittit Lamb. *eo* omittit Magnol. *quamvis eo qui se obstrinxerit* Manut. Facciol.—10 Bern. 1. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. *hæc duo verba*. Mox, *re unum sonare* Bern. 3. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *unum sonare*, omisso *re*, Bern. 1. 2. Victor. Lamb. *unum tamen sonare*, omisso item *re*, Basil. *sed tamen unum sonare* Bern. 5. Magnol. Manut. Petr. 1568.—11 *Non habet* Bern. 1. *Nunc abeo* Bern. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. *Nunc ab eo* Bern. 5. *a vulgi opinione* Basil. Magnol. Manut. *qui id non juste* duo codd. ap. Orell. *qui injuste* Bern. 2. 3. Beier. Orell. *qui non juste* Heusing. Gernh. Billerb. *quid in-*

ni et nocturni metus, vita insidiarum periculorumque plenissima?

Multi iniqui atque infideles regno, pauci sunt boni,[12] inquit Accius. At cui regno? quod, a Tantalo et Pelope proditum, jure obtinebatur. Nam quanto plures ei regi putas, qui exercitu[13] populi Romani populum ipsum Romanum oppressisset, civitatemque non modo liberam, sed etiam gentibus imperantem, servire sibi coëgisset? 85. Hunc tu quas conscientiæ labes in animo censes[14] habuisse? quæ vulnera? Cujus autem vita ipsi potest utilis[15] esse, cum ejus vitæ ea conditio sit, ut, qui illam eripuerit, in maxima et gratia futurus sit et gloria? Quod si hæc utilia non sunt, quæ maxime videntur, quia plena sunt dedecoris ac turpitudinis;[16] satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non idem honestum sit. XXII. 86. Quanquam id quidem, cum sæpe alias, tum Pyrrhi bello a C. Fabricio,[1] consule iterum, et a senatu nostro, judicatum est. Cum enim rex Pyrrhus[2] populo Romano bellum ultro intulisset, cumque de imperio certamen esset cum rege generoso ac potente; perfuga ab eo venit in castra Fabricii, eique est pollicitus, si præmium sibi proposuisset, se, ut clam venisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eum veneno necaturum. Hunc Fabricius reducendum curavit ad Pyrrhum: idque factum ejus[3] a senatu laudatum est. Atqui,[4] si speciem utilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga unus, et gravem adversarium

juste Bern. 1.—12 Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. *boni sunt;* Bern. 3. *benivoli sunt.* Mox *Attius* Lamb. Schutz. Beier. *et a Pelope* Heusing. Gernh.—13 Magnol. Manut. *qui cum exercitu.* Mox, *populum Romanum ipsum* Bern. 3. *gentibus* omittit Basil.—14 Bern. 3. *censes in animo.*—15 Bern. 4. *utilis potest ipsi.* Statim, *ea* omittit Victor. *in maxima gratia* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut.—16 Bern. 4. *dedecoris, aut turpitudinis.* Deinde, *quod non idem h. sit* solus Ernesti e cod. Cur. *idem* omittunt alii codd. et edd.

CAP. XXII. 1 Basil. *a Fabricio.* Mox, *iterum a senatu* Bern. 4.—2 *Cum enim Pyrrhus* Bern. 1. Petr. 1568. Beier. *Cum rex Pyrrhus* Basil. *ultro bellum* in eodem cod. *cumque id de imperio* Bern. 4. *sibi posuisset* Gud. 1. Heusing. Gernh. Beier. *ei proposuisset* Bern. 5. Magnol. Manut. *se ceu clam* Bern. 4.—3 Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *idque ejus factum.* Statim, *laudatum a senatu est* Bern. 1. 2. 3. 4. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *est* omittit Basil.—4 *Atque* Basil. Petr. 1568. *et imperii gravem adversarium* Bern. 4. *et flagitium et dede-*

imperii, sustulisset: sed magnum dedecus et flagitium, quicum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed scelere, superatum. 87. Utrum igitur utilius vel Fabricio,[5] qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis fuit, vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem a dignitate sejunxit, armis cum hoste certare, an venenis? Si gloriæ[6] causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt utiles esse cum infamia. Non igitur utilis illa L. Philippi, Q. F. sententia: quas civitates L. Sulla, pecunia accepta, ex[7] senatusconsulto liberavisset, ut hæ rursus vectigales essent; neque his pecuniam, quam pro libertate dederant, redderemus. Est ei senatus assensus:[8] turpe imperio; piratarum enim melior fides, quam senatus. At aucta[9] vectigalia: utile igitur. Quousque audebunt dicere quicquam utile, quod non honestum? 88. Potest autem ulli imperio, quod gloria fultum esse debet,[10] et benevolentia sociorum, utile esse odium et infamia? Ego etiam cum Catone meo sæpe[11] dissensi. Nimis mihi præfracte videbatur[12] ærarium vectigaliaque defendere, omnia publicanis negare, multa sociis; cum in hos benefici esse deberemus; cum illis sic agere, ut cum colonis nostris solemus; eoque magis, quo illa ordinum conjunctio ad salutem reipublicæ pertinebat. Male etiam Curio, cum causam Transpadanorum æquam esse dicebat: semper autem

---

cus Bern. 5.—5 *Visum igitur u. v. Fabricio* Victor. *Utrum i. utilius Fabricio* Bern. 3. *a dignitate utilitatem* Bern. 4. *cum hoste pugnare* Basil. *non venenis* Bern. 4. Victor.—6 *Sin gloriæ* Bern. 5. Basil. *sin autem ipsæ* Basil. *esse utiles* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—7 Particula *ex* deest in Bern. 1. a m. pr. et Victor. *ut eæ rursus* Bern. 1. 2. Basil. Victor. Manut. Facciol. *eæ* omittit Bern. 3. *neque iis pecuniam* Bern. 2. 3. 5. Basil. Manut. Lamb. Facciol. Gernh. Beier. Orell.—8 *Ei senatus est assensus* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Petr. 1568. Lamb. Pearc. Orell. *Et senatus est assensus* Bern. 3. *melior est fides* Bern. 4. Lamb. *quam senatus* omittunt cod. Langii, Bern. 3. Petr. 1568. Facciol. Schutz. Beier. Billerb. Orell. uncis inclusit Gernh.—9 *At adaucta* Basil.—10 Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *debet fultum esse;* Bern. 3. *fultum debet esse;* Facciol. *debet esse fultum.*—11 Bern. 3 omittit *sæpe.*—12 *Nimis enim mihi vid. præfr.* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *Nimis mihi vid. præfr.* Basil. *esse debemus* Bern. 3. *et cum illis* Basil. *ut cum c. n. soleremus* codd. aliquot, et edd. *quod illa* Bern. 3. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Gernh. Bern.

addebat, 'Vincat utilitas.'[13] Potius diceret,[14] non esse æquam, quia non esset utilis reipublicæ, quam, cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.

XXIII. 89. [*p.* 70.] Plenus est sextus liber de officiis Hecatonis[1] talium quæstionum : Sitne boni viri,[2] in maxima caritate annonæ, familiam non alere? In utramque partem disputat; sed tamen, ad extremum, utilitate putat officium dirigi[3] magis, quam humanitate. Quærit, Si in mari jactura facienda sit,[4] equine pretiosi potius jacturam faciat, an servuli vilis. Hic alio res familiaris, alio ducit[5] humanitas. Si tabulam de naufragio stultus arripuerit, extorquebitne eam sapiens, si potuerit? Negat,[6] quia sit injurium. Quid? dominus navis, eripietne suum? Minime: non plus, quam si navigantem[7] in alto ejicere de navi velit, quia sua sit. Quoad enim perventum sit eo, quo sumta navis est, non domini est navis, sed navigantium. 90. Quid? si una tabula sit, duo naufragi,[8] æque sapientes; sibi uter rapiat, an alter cedat alteri? Cedat vero: sed ei, cujus magis intersit, vel sua vel reipublicæ causa, vivere. Quid? si hæc paria in utroque?[9] Nullum erit

Orell. *reip. pertineret* Gud. 3.—13 *Vincat utilitas reipublicæ* Bern. 3. Orell.—14 *Potius doceret* Bern. 1. *quam, cum non utilem diceret esse, æquam fateretur* Bern. 3. Orell. uti conj. Beier. *quam, cum utilem diceret non esse, æquam fateretur* Basil. Beier. *quam cum æquam esse diceret, non esse utilem fateretur* Magnol. Manut. Lamb. *quam, cum utilem non esse diceret, esse æquam fateretur* Facciol. Gernh. *quam, cum inutilem esse diceret, esse æquam fateretur* de Heusingeri conj. Schutz. *æquam ipse fateretur* Bern. 4.

Cap. XXIII. 1 *Hecatonis de officiis* Lamb.—2 *Sitne viri boni* Bern. 3.—3 Gud. 4. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *utilitate officium dirigit;* Bern. 1. 2. 3. Victor. Pearc. Lall. *utilitate, ut putat, off. dirigit.*—4 Basil. *sit facienda.*—5 Bern. 3. *alio ducet.*—6 Idem cod. *sapiens eam, si p. negant.*—7 Goth. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *quam navigantem.* Actutum, *ex alto* Basil. *in altum* Magnol. Manut. *quia sua non sit* in iisdem. *non domini navis est* e codd. Orell.—8 *Quid, si in una t. sint duo naufr.* Bern. 5. Magnol. Manut. Græv. Pearc. Colon. 1748. *et duo nauf.* Bern. 3. *eique sapientes* Bern. 1. 4. *etque sapientes* Bern. 2. *iique sapientes* Bern. 3. Basil. Heusing. Gernh. Beier. *hique sapientes* Victor. Facciol. *hique sint sapientes* Magnol. Manut. Lamb. *hiique sapientes sint* Basil. *hique sint æque sapientes* Petr. 1568. *sibine uter* Bern. 1. Græv. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *sibi neuter* Bern. 2. 3. 5. Heusing. *sibine uterque* Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *sibine utervis* Lamb. *vel rei causa publicæ* Bern. 4.—9 Basil. *in utroque sint.* Mox, *sed aut sorte aut dimicando* Basil. *quasi sorte aut dimicando* Bern. 5. *quasi aut sorte aut micando* Petr. 1568. *quasi in sorte aut in dimicando* Magnol. *quasi in sorte aut in micando* Manut. *sed quasi sorte aut dimicando* Bern. 3. 4. *alteri cedet* Bern. 1. 3. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell.

certamen; sed, quasi sorte aut micando victus, alteri cedat alter. Quid? si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium;[10] indicetne id magistratibus filius? Nefas id quidem est: quinetiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstat[11] omnibus officiis? Immo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios cives habere in parentes. Quid? si tyrannidem occupare, si patriam prodere, conabitur pater; silebitne filius? Immo vero obsecrabit patrem, ne id faciat. Si nihil[12] proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit, patriæ salutem anteponet saluti patris. 91. Quærit etiam, si sapiens adulterinos nummos acceperit[13] imprudens pro bonis; cum id rescierit, soluturusne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait: Antipater negat;[14] cui potius assentior. Qui vinum[15] fugiens vendat sciens, debeatne dicere? Non necesse putat Diogenes: Antipater viri boni[16] existimat. Hæc[17] sunt quasi controversa jura Stoicorum. In mancipio vendendo, dicendane vitia, non ea, quæ nisi dixeris, redhibeatur[18] mancipium jure civili; sed hæc, mendacem esse, aleatorem, furacem, ebriosum. Alteri dicenda videntur, alteri non videntur.[19] 92. Si quis, aurum vendens, orichalcum[20] se putet vendere, indicetne ei vir bonus, aurum illud esse, an emat denario, quod sit mille denarium? Perspicuum jam est,[21] et

alter cedat alteri victus Bern. 3.—10 Lamb. Petr. Facciol. *agat in ærarium.* Mox, *est* post *quidem* omittunt codd. et Orell. *qui etiam* Bern. 1. 2. *cum etiam* Bern. 3.—11 *Non i. p. præstabit* Bern. 5. Facciol. *patriæ ipsi* Bern. 4. *pios habere cives* Bern. 1. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Facciol. Beier. *habere pios cives* Basil. *pios cives in parentes habere* Lamb. Petr. 1568. *pios habere filios* Bern. 3.—12 *Si nil* Bern. 1. *proficiat* Victor. *salutem anteponat* Bern. 5.—13 Bern. 5. Magnol. Manut. *accipiet.*—14 *Diogenes Antipater ait, negat* Bern. 4. *assentiar* Bern. 3. Victor. Petr. 1568.—15 *Qui venenum* Bern. 1. 2. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568.—16 Basil. *boni viri.*—17 *Hæ* Bern. 1. 2. *controversia jura* Bern. 1. *controversiæ jura* Bern. 4. 5. *controversiæ et jura* Basil. *controversiæ in jure* Bern. 5. Magnol. Manut. Verba, *Hæc .... Stoicorum,* de J. M. Heusingeri opinione uncis incluserunt Schutz. Beier. Billerb.—18 Bern. 3. *reddi debeatur.* Pro *sed hæc* Lamb. habet *scilicet hæc.* Pro *furacem* de Pearcii conjectura Gernh. Schutz. Billerb. *voracem,* probante Heusing. *amatorem, aleatorem, ebriosum,* omisso *furacem,* Bern. 3.—19 Magnol. Manut. *alteri non dicenda;* Bern. 5. *alteri non dicenda videntur.*—20 Bern. 3. 5. Basil. Manut. Facciol. *aurichalcum.* Statim, *putat* Magnol. Manut. *mille denariorum* Bern. 4. Basil. *denariorum mille* Bern. 3. *millenariorum* Bern. 2. 5. Magnol. Manut. —21 *Persp. est jam* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc.

quid mihi videatur, et quæ sit inter eos philosophos, quos nominavi, controversia. XXIV. Pacta et promissa semperne servanda sint, quæ nec vi nec dolo malo [1] (ut prætores solent) facta sint? Si quis [2] medicamentum cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritque, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, et annis aliquot post inciderit in eundem morbum, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut iterum eo liceat uti, quid faciendum sit. Cum sit is inhumanus, qui non concedat uti,[3] nec ei quicquam fiat injuriæ, vitæ et saluti consulendum. 93. Quid? si quis sapiens [4] rogatus sit ab eo qui eum hæredem faciat, cum ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante, quam hæreditatem adeat, luce palam in foro saltet, idque se facturum promiserit, quod aliter eum hæredem scripturus ille non esset; faciat, quod promiserit, necne? Promisisse nollem; et id arbitror fuisse [5] gravitatis. Sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit, nisi forte eam pecuniam in reipublicæ magnum aliquod tempus contulerit; ut vel saltare eum,

Facciol. *Persp. etiam est* Bern. 3. *jam* uncis inclusit Beier. *quos nominant* Bern. 3.

CAP. XXIV. 1 Bern. 2 omittit *malo*. Mox, *ut p. solent dicere* Basil. Magnol. Manut. Pearc. *ut p. edicere solent* Lamb. Petr. *dolo malo sint, ut p. solent determinare,* omisso *facta*, Bern. 3. *facta sunt* Petr. 1568.—2 *Si qui* Petr. 1568. Orell. *pepigeritque si eo medicamento sanus factus esset, ne i. m. u. p. uteretur; si eo m. s. f. sit, et annis, &c.* e codd. Bern. 1. 2. 3. Gud. 1. Orell. *si eo medicamento sanus factus esset* inseruut etiam Victor. Lamb. Petr. 1568. *si in eo medic.* Bern. 3. *post illa uteretur* in eodem cod. *postea uteretur unquam* Basil. *factus sit* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. *et annis aliquot postea* Basil. *et a. post aliquot* Lamb. Petr. 1568. *qui pepigerat* Lamb. Petr. 1568. *pepigerit, impetravit* Bern. 4. *pepigerit, impetrat* Basil. *ut item eo* Bern. 1. 2. et edd. vett. *ut item tum*, omisso *eo*, Bern. 3. *uti eo liceat* Bern. 4.—3 Ita Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *uti* omittunt alii codd. et edd. *nec quicquam faciat*, omisso *ei*, Bern. 3. *est consulendum* Bern. 4. Basil. *consulendum est* Victor. Magnol. Manut. Pearc. *consulendo* Bern. 1.—4 *Quid, si qui sapiens* Bern. 1. 2. Lamb. Petr. 1568. Orell. *Quid, si sapiens rogatus ab eo . . . id se facturum* Heusing. Gernh. Beier. Pro *luce palam* Lamb. habet *luce claro*. Tum, *hæredem eum* Bern. 1. 5. Victor. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *scripturus non esset* Basil. *quod promiserit ille* Bern. 5. Lamb. *quod promiserat ille* Magnol. Manut.—5 Manut. *fuisset*. Mox, *sed* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *nihil exceperit* Bern. 5. *nihil ceperit, quam si ceperit* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Lamb. Pearc. *eum* post *saltare* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *consulturus etiam sit* Bern. 5. Magnol. *consulturus esset* Bern. 3.

cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. XXV. 94. [*p.* 71.] Ac ne illa quidem promissa servanda sunt, quæ non sunt iis ipsis utilia, quibus illa [1] promiseris. Sol Phaëthonti [2] filio (ut redeamus ad fabulas) facturum se esse dixit, quicquid optasset: optavit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est; atque insanus, qua constitit, ictu fulminis deflagravit. Quanto melius fuerat, in hoc, promissum patris non esse servatum! Quid, quod Theseus exegit promissum a Neptuno? Cui cum tres optationes [3] Neptunus dedisset, optavit interitum Hippolyti, filii sui, cum is patri suspectus esset de noverca: quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. 95. Quid? Agamemnon cum devovisset Dianæ, quod in suo regno [4] pulcherrimum natum esset illo anno, immolavit Iphigeniam, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. Promissum potius non faciendum, quam tam tetrum facinus admittendum fuit. Ergo et promissa non facienda nonnunquam; neque semper deposita reddenda.[5] Si gladium quis [6] apud te sana mente deposuerit, repetat insaniens; reddere, peccatum sit; non reddere, officium. Quid? si is, qui [7] apud te pecuniam deposuerit, bellum inferat patriæ, reddasne deposi-

---

CAP. XXV. 1 Lamb. Petr. 1568. Facciol. Beier. Gernh. omittunt *illa.*—2 *Phaëtonti* Bern. 1. 2. 3. Heusing. ' Ex his et seqq. miros versiculos extudit J. F. Heusing. quem secuti sunt Gernh. et Schutz. scilicet:

Sol Phaëthonti filio
Facturum se dixit esse, quicquid optasset [*sibi.*]
Ut curru patris tolleretur, optavit. Sublatus est,
Atque is, antequam constitit, ictu deflagravit fulminis.'

Orell. *facturum se dixit esse* habet Gud. 2. *facturum esse dixit se* Basil. *esse* delevit Beier. *sibi* addidit Heusing. de conj. *ut curru patris* Gud. 3. *atque is quam constat* Bern. 4. *atque insanus antequam constitit* Bern. 5. Græv. Pearc. Colon. 1748. Facciol. *insanus atque qua constitit* Magnol. *est insanus; ante quam constitit*, omisso *atque*, Manut. *atque is, antequam constitit* Bern. 1. 2. 3. Victor. Lamb. Gernh. Beier. Orell.—3 *Cui c. t. optiones* Magnol. Manut. *sui* omittunt Bern. 2. 3. 4. Basil. Victor. Petr. 1568. Heusing. Gernh. *filii* uncis inclusit Beier. delevit Billerb. *quo optatu* Bern. 3. *optato* omittunt codd. aliquot, Facciol. Schutz. Beier. Billerb. uncis inclusit Gernh. *et impetrato* Pearc.—4 Lamb. Petr. 1568. *in regno suo.* Mox, *erat in eo* Bern. 4. Gernh. Beier. *tam* ante *tetrum* omittunt Nonius et Heusing.—5 Magnol. Manut. *reddenda sunt.*—6 *Si quis gladium* Basil. *te sanæ mentis* Bern. 5. Magnol. Manut. *officium non reddere* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell.—7 *Quid, si qui* Bern. 3. a m. pr. *Quid, si quis* idem a m. sec. *pecuniam apud te* Bern. 5. *deposuerat* Victor.

tum? Non, credo: facias[8] enim contra rempublicam, quæ debet esse carissima. Sic multa, quæ honesta natura videntur esse,[9] temporibus fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate, fiunt non honesta. Ac[10] de iis quidem, quæ videntur esse utilitates contra justitiam simulatione prudentiæ, satis arbitror dictum.

96. Sed, quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem versabimur,[11] cum docebimus, ea, quæ videntur esse utilia, neque sunt, quam sint virtutis inimica. Ac de prudentia quidem, quam vult imitari malitia; itemque de justitia, quæ semper est utilis, disputatum est.[12] Reliquæ sunt duæ partes honestatis, quarum altera in animi excellentis magnitudine et præstantia cernitur; altera in conformatione[13] et moderatione continentiæ et temperantiæ. XXVI. 97. Utile videbatur Ulyssi, (ut quidem[1] poëtæ tragici prodiderunt; nam, apud Homerum, optimum auctorem, talis de Ulysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse. Non honestum consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare, et Ithacæ vivere otiose cum parentibus, cum uxore, cum filio. Ullum[2] tu decus in quotidianis periculis et laboribus cum hac tranquillitate conferendum putas? Ego vero istam[3] contemnendam et abjiciendam; quoniam, quæ honesta non sit, ne utilem

reddesne Bern. 5. Victor. Magnol. Manut.—8 Bern. 1. 2. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. *facies*.—9 Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *natura honesta*, omissis *videntur esse;* Lamb. Petr. 1568. *videntur natura honesta*, omisso *esse;* Beier. et Billerb. uncis incluserunt *natura* et *esse*. Tum, *fiunt non inhonesta* Victor. et sic paulo post.—10 *At* Basil. *de his* Bern. 1. 4. Magnol. *utilitatis* Bern. 5. Magnol. Manut.—11 Bern. 1. 2. 3. 4. *versemur*. Mox, *videantur esse* Bern. 1. Basil. Victor. *sunt quam* omittit Bern. 3. *quam sunt* exhibet Bern. 5. *virtuti inimica* Bern. 3.—12 Omnia hæc, *Sed quoniam a quatuor . . . disputatum est*, suspecta sunt Facciolato.—13 Bern. 3. Petr. 1568. *magnitudine, præstantia . . . confirmatione.*

Cap. XXVI. 1 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. cum plurimis edd. *quidam* Bern. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Gernh.—2 *An ullum* codex unus ap. Petr. 1568. *An nullum* Bern. 5. *laboribus et periculis* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *cum tranquillitate hac* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—3 *Ego v. istam utilitatem* Basil. *esse quidem arbitror* in eodem cod. *esse* omittunt Petr. 1568.

quidem esse arbitror. 98. Quid enim auditurum putas fuisse Ulyssem,[4] si in illa simulatione perseverasset? qui, cum maximas res gesserit in bello, tamen hæc audiat ab Ajace:

Cuju' ipse princeps juris jurandi fuit,
Quod omnes scitis, solus neglexit fidem.
Furere assimulavit;[5] ne coiret, institit.
Quod ni Palamedis perspicax prudentia
Istius percepset[6] malitiosam audaciam,
Fide sacratum[7] jus perpetuo falleret.

99. [*p.* 72.] Illi vero, non modo cum hostibus, verum etiam cum fluctibus, (id quod fecit) dimicare melius fuit, quam deserere consentientem Græciam ad bellum barbaris inferendum. Sed dimittamus[8] et fabulas, et externa: ad rem factam, nostraque, veniamus. M. Attilius Regulus, cum, consul iterum, in Africa ex insidiis captus esset,[9] duce Xanthippo Lacedæmonio, imperatore autem patre Hannibalis, Hamilcare, juratus missus est ad senatum, ut, nisi redditi essent Pœnis captivi nobiles quidam, rediret ipse Carthaginem. Is, cum Romam venisset, utilitatis speciem videbat; sed eam, ut res declarat, falsam judicavit: quæ erat talis:[10] manere in patria, esse domi suæ cum uxore, cum liberis; quam calamitatem accepisset in bello, communem fortunæ bellicæ judicantem, tenere consularis dignitatis gradum. Quis hæc neget[11] esse utilia? quæ

Beier. Billerb.—4 *Ulyssem fuisse* Bern. 3. *perseveravisset* Bern. 1. 2. 4. Basil. Petr. 1568. *hoc audiat* e codd. Hensing. Gernh. Beier. *hæc audivit* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Lamb.—5 *Furere assimulare* Bern. 3. Orell. *Furere se simulavit* Lamb. *Furere simulavit* Basil. *ne quo iret* Victor. *ne eo iret* Bern. 5. —6 *Istiu' percepsit* Manut. Lamb. *Istius percepisset* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Magnol. *malitiosam astutiam* Gud. 2. Gernh. Schutz. Beier. et sic Wakef. ad Lucr. I. 234.—7 *Fide sacratæ* Bern. 5. Pearc. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Fides sacratæ* Magnol. Manut. Lamb. *Ei de sacrata* Bern. 1. 2. *Fide sacrata* Bern. 4. *Fides sacrata* Basil. *Fide sacratum* Bern. 3. Victor. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. Facciol. Heusing. *jus perpetuum* Lamb.—8 *Sed omittamus* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Olshausen. Orell. *nostramque* Bern. 1. 2. 3. 5. Basil. Victor. Petr. 1568. Pearc. Schutz. *ad rem factaque veniamus* Magnol. Manut. *ad rem nostraque veniamus* Lamb.—9 *M. Attilius Regulus, consul . . . captus,* omissis *cum* et *esset,* Lamb. et Petr. 1568. *esset* omittit Bern. 4. *est missus* Bern. 1. *ipse* omittit Bern. 4.—10 Hæc, *quæ erat talis,* e gloss. esse videbantur Langio et Lambino; delevit Facciol. *esse domui* Bern. 1. 2. 4. Petr. 1568. Heusing.—11 *Quis hæc negat* Bern. 1. 2. 4. Vic-

censes, magnitudo animi et fortitudo negat. XXVII. 100. Num locupletiores [1] quæris auctores? Harum enim est virtutum proprium,[2] nil extimescere, omnia humana despicere; nihil, quod homini accidere possit, intolerandum putare. Itaque quid fecit? In senatum venit: mandata exposuit: sententiam ne diceret, recusavit: quamdiu jurejurando hostium teneretur, non esse se senatorem.[3] Atque illud etiam (o stultum hominem, dixerit quispiam, et repugnantem [4] utilitati suæ!) reddi captivos, negavit esse utile: illos enim adolescentes esse, et bonos duces, se jam confectum senectute. Cujus cum valuisset auctoritas, captivi retenti sunt: ipse Carthaginem rediit; neque eum caritas patriæ retinuit, nec suorum. Neque vero tum [5] ignorabat, se ad crudelissimum hostem, et ad exquisita supplicia, proficisci: sed jusjurandum conservandum putabat. Itaque tum, cum [6] vigilando necabatur, erat in meliore causa, quam si domi senex captivus, perjurus consularis, remansisset. 101. At stulte, qui non modo non censuerit captivos remittendos, verum etiam dissuaserit.[7] Quomodo stulte? etiamne, si reipublicæ conducebat? Potest autem, quod inutile reipublicæ sit, id cuiquam civi utile esse?[8] XXVIII. Pervertunt homines ea, quæ sunt fundamenta naturæ,[1] cum utilitatem ab honestate sejungunt. Omnes enim expetimus utilitatem, ad eamque rapimur; nec facere aliter ullo modo possumus: nam quis est, qui utilia fugiat? aut quis potius,[2] qui ea non studiosissime persequatur? Sed,

tor. *quem censes* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Græv. Colon. 1748. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Olshausen. *Quem censes? Magnitudo* Orell. *quid censes? Magnitudo* Magnol. Manut.

CAP. XXVII. 1 *An locupletiores* Magnol. Manut. *Nam locupletiores* Bern. 1. 2. 4. Basil.—2 *Harum enim virtutum proprium est* e duobus codd. Beier. *Harum est enim v. p.* Bern. 4. *Harum enim v. est p.* Bern. 3. *nihil extimescere* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Facciol. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Schutz. Olshausen. Orell.—3 Bern. 2. 4. Victor. *non esse senatorem.*—4 Bern. 4. *dixerit quispiam repugnantem.* Mox, *adolescentes et bonos duces esse* Bern. 5. Facciol. *esse* omittunt hoc loco Magnol. Manut. *cujus tum jam valuisset* Basil. *patriæ caritas* Bern. 3.—5 *Neque vero tunc* Lamb. *Neque vero tamen* Magnol. Manut.—6 *Itaque tum inquam cum* Bern. 3. *perjurus et consularis* Magnol. Manut.—7. Basil. *persuaserit.*—8 E tribus codd. Beier. *esse utile.*

CAP. XXVIII. 1 Bern. 3. *fundata natura.*—2 Idem cod. *fugiat? potius quis*

quia nusquam possumus, nisi in laude, decore, honestate, utilia reperire, propterea illa prima[3] et summa habemus; utilitatis nomen non tam splendidum quam necessarium ducimus. 102. Quid est igitur (dixerit quis) in jurejurando? num iratum timemus Jovem? At hoc quidem commune est omnium philosophorum, non eorum modo,[4] qui Deum nihil habere ipsum negotii dicunt, et nihil exhibere alteri, sed eorum etiam, qui Deum semper agere aliquid et moliri volunt, nunquam nec irasci Deum, nec nocere. Quid autem iratus Jupiter plus nocere potuisset, quam nocuit sibi ipse Regulus? Nulla igitur vis fuit religionis, quæ tantam utilitatem perverteret.[5] An, ne turpiter faceret? Primum, minima de malis. Num igitur[6] tantum mali turpitudo ista habebat, quantum ille cruciatus? Deinde illud etiam apud Attium,

Fregisti[7] fidem. Neque dedi, neque do, infideli cuiquam,

quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamen dicitur. 103. [*p.* 73.] Addunt etiam, quemadmodum nos dicamus videri quædam utilia quæ non sint, sic se dicere, videri[8] quædam honesta, quæ non sint: ut hoc ipsum videtur honestum, conservandi jurisjurandi causa ad cruciatum revertisse; sed fit non honestum, quia, quod per vim hostium

est. Actutum, *studiosissime non ea* Basil.—3 Ita Basil. et Facciol. *illa et prima* alii codd. et edd. *non splendidissimum* Basil.—4 Idem cod. *non modo eorum.* Pro *dicunt,* quod servant Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. *tradunt* exhibet Gud. 4. *dicunt* uncis inclusit Orell. delerunt Lamb. Petr. 1568. Pearc. Schutz. Beier. Billerb. *et* ante *nihil* omittunt Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Olshausen. Nobb. Orell. *qui eum semper* Bern. 4.—5 Ita Bern. 1. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. Heusing. Gernh. Schutz. *præverteret* Bern. 2. 3. 4. Lang. Lamb. Græv. Colon. 1748. Pearc. Beier. *præveniret* codd. aliquot et Petr. 1568.—6 *Non igitur* Bern. 1. 5. *tantum malum* Bern. 4. *habebit* Bern. 1. 2. 4. 5. Magnol. Manut. *denique illud* Ernesti errore typogr. propagavit Schutz. *apud Accium* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Pearc. Facciol. Heusing. Orell.—7 *Fregistin'* Bern. 4. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Olshausen. Orell. *Fregistine* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Billerb. *do cuiquam fidem* Basil.—8 Bern. 3. *sic se videre dici.* Mox, *quæ non sunt* Bern. 1. 4. Victor. *quæ non sint: sese dicere* Basil. Paulo post, pro *quia* Petr. 1568. habet *quum,* i. e. *quoniam.* Voc. *hostium* omittunt Pal. 1. Gud. 4. Beier. Billerb. uncis inclusit Nobb. *actum esset* Bern. 3. *ratum non debuit esse*

esset actum, ratum esse non debuit. Addunt etiam, quicquid valde utile sit, id fieri honestum, etiam si antea[9] non videretur. Hæc fere contra Regulum. Sed prima videamus. XXIX. 104. Non fuit Jupiter metuendus, ne iratus noceret; qui[1] neque irasci solet, neque nocere. Hæc quidem ratio non magis contra Regulum,[2] quam contra omne jusjurandum, valet. Sed, in jurejurando, non qui metus, sed quæ vis sit, debet intelligi. Est enim jusjurandum affirmatio religiosa. Quod autem affirmate,[3] quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est: jam enim, non ad iram Deorum, quæ nulla est, sed ad justitiam et ad fidem, pertinet. Nam præclare Ennius:

O Fides alma, apta pinnis,[4] et Jusjurandum Jovis!

Qui igitur jusjurandum[5] violat, is fidem violat, quam in Capitolio vicinam Jovis Optimi Maximi (ut in Catonis oratione est) majores nostri esse voluerunt. 105. At enim ne iratus quidem Jupiter plus Regulo nocuisset, quam sibi nocuit ipse Regulus. Certe, si nihil malum esset, nisi dolere.[6] Id autem non modo non[7] summum malum, sed ne malum quidem esse, maxima auctoritate philosophi affirmant; quorum quidem testem non mediocrem, sed haud scio an gravissimum, Regulum, nolite, quæso, vituperare. Quem enim locupletiorem quærimus, quam principem populi Romani,[8] qui, retinendi officii causa, cruciatum subierit voluntarium? Nam, quod aiunt, minima de malis, id est, ut turpiter potius, quam calamitose; an est ullum majus malum turpitudine? quæ si in deformitate corporis

Bern. 4.—9 Hensing. *si ante.*

CAP. XXIX. 1 Magnol. Manut. Lamb. *quia.* Statim, *nec irasci* Bern. 3. Basil. *nec nocere* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. Hensing. Beier. Orell.—2 *Reguli* Bern. 1. 2. 3. 4. Goth. Gud. 1. 2. Victor. Lamb. Petr. 1568. Hensing. Gernh. Beier. Schutz. Nobb. Olshausen. Orell. *intelligi debet* Bern. 3.—3 *Quod autem affirmative* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *Quod autem affirmat et quasi, &c.* Bern. 3.—4 Bern. 3. Magnol. *pennis.*—5 *Qui jus igitur jurandum* Gud. 1. 2. 4. 5. Bern. 1. 2. Lamb. Petr. 1568. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *Qui jusjurandum igitur* Basil. *vicinam Jovi ut,* omissis intermediis, Bern. 3.—6 Bern. 2. *dolore;* Lamb. *dolor.*—7 *Id autem non modo,* altero *non* omisso, Bern. 3. Hensing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Olshausen. Orell. *malum* omittunt Gud. 2. Hensing. *sed nec malum* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Paulo post, *quæso nolite* Bern. 3.—8 Bern. 5. *prin-*

habet[9] aliquid offensionis, quanta illa depravatio et fœditas turpificati animi debet videri? 106. Itaque, nervosius qui ista[10] disserunt, solum audent malum dicere id, quod turpe sit; qui autem remissius, hi tamen non dubitant summum malum dicere. Nam illud quidem,

Neque dedi,[11] neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte a poëta; quia, cum tractaretur Atreus, personæ serviendum fuit. Sed si hoc[12] sibi sumunt, nullam esse fidem, quæ infideli data sit; videant, ne quæratur latebra perjurio. 107. Est autem jus etiam[13] bellicum, fidesque jurisjurandi sæpe cum hoste servanda. Quod enim ita juratum est,[14] ut mens conciperet fieri oportere, id servandum est: quod aliter, id si non feceris, nullum est perjurium: ut, si prædonibus pactum pro capite pretium non attuleris, nulla fraus est, ne si juratus quidem id non feceris: nam pirata non est ex perduellium[15] numero definitus, sed communis hostis omnium. Cum hoc nec fides debet, nec jusjurandum esse commune. 108. Non enim falsum jurare, perjurare est:[16] sed, quod ex animi tui sententia juraris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere, perjurium est. Scite enim[17] Euripides:

Juravi lingua, mentem injuratam gero.

cipem publicæ rei; Magnol. Manut. *principem rei publicæ.*—9 Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Facciol. *turpificati* de Gœrenzii opinione ad Fin. p. 317. delernnt Beier. et Billerb.—10 Bern. 5. Magnol. *qui illa.*—11 *Fidem neque dedi* Lamb. *do infideli* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Nobb. Olshausen. Orell. Mox, *a poëta dicitur* Bern. 5. Magnol. Manut.—12 *Sed si hic* codd. aliquot, et Magnol. *Sed si hinc* Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *sibi* deest in Basil. *sument* Bern. 1. 2. 3. 4. Orell. *ne quærant latebram* Bern. 3.—13 *Est jus etiam* e codd. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *Est etiam jus* Basil. *Est autem etiam jus* Bern. 5. Magnol. Manut. *sæpe hosti* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol.—14 *Quod enim juratum est* Bern. 2. 5. *ut mens deferentis* Magnol. Manut. *id observandum est* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. *id si non fecerit* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Lamb. *perjurium est* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. Beier.—15 Ita Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. *non est perduellium* codd. aliquot, Lall. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *non est ex perduellionum* Petr. 1568. *non est perduellium numero definitur* Rom. 1469. *definitus* pro gloss. habent Grut. J. M. Heusing. et Orell. *non est ex p. numero; definitur communis,* &c. Orell. *ne fides debet* Bern. 1. *non fides esse debet, nec jus jurandum commune* Bern. 5. Magnol. Manut. *fides esse communis* Basil.—16 *Non e. f. j. pejerare est* Victor. Magnol. Manut. Facciol. *est* omittit Petr. 1568. *quod ex a. t. s. juraveris* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *concipitur in ore*

Regulus vero non debuit conditiones [18] pactionesque bellicas et hostiles perturbare perjurio. Cum justo enim et legitimo hoste res gerebatur; adversus quem et totum jus feciale, et multa sunt jura communia. Quod ni ita esset, nunquam claros viros senatus vinctos hostibus dedidisset.[19] xxx. 109. [p. 74.] At vero T. Veturius, et Sp. Postumius, cum iterum consules essent, quia, cum male pugnatum apud Caudium esset, legionibus nostris sub jugum missis, pacem cum Samnitibus fecerant, dediti sunt his:[1] injussu enim populi senatusque fecerant: eodemque tempore [2] Ti. Numicius, Q. Mælius, qui tum tribuni plebis erant, quod eorum auctoritate pax erat facta, dediti sunt, ut pax Samnitium repudiaretur. Atque hujus deditionis ipse Postumius, qui dedebatur,[3] suasor et auctor fuit: quod idem,[4] multis annis post, C. Mancinus; qui, ut Numantinis, quibuscum sine senatus auctoritate fœdus fecerat, dederetur, rogationem suasit eam, quam L. Furius et S. Atilius ex senatus-consulto ferebant: qua accepta, est hostibus deditus. Honestius hic, quam Q. Pompeius, quo (cum in eadem causa esset) deprecante, accepta lex non est. Hic ea, quæ videbatur utilitas, plus valuit, quam honestas: apud superiores, utilitatis species falsa ab honestatis auctoritate superata est. 110. At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim. Quasi vero forti viro [5] vis possit adhiberi. Cur igitur [6] ad senatum proficiscebatur, cum præsertim de captivis dissuasurus esset? Quod maximum in eo est,[7] id reprehenditis. Non enim suo ju-

Basil.—17 Voc. *enim* uncis inclusit Beier.—18 Ita plurimi codd. et edd. fere omnes; *condictiones* Bern. 4. 5. Basil. Orell. Cf. Topic. § 82. et Forcellin. in v. ' Condictio.' *perjurio perturbare* Bern. 3.—19 Bern. 1. a m. pr. Bern. 5. Basil. *hostibus dedisset;* Bern. 4. *hostibus detulisset.*

Cap. xxx. 1 *Dediti sunt iis* Bern. 2. Basil. Orell. *injussu enim senatus fecerant* Bern. 3.—2 *Eodem tempore* Bern. 4. Victor. *Ti. Minutius* Bern. 1. 2. 3. Basil. Victor. *Q. Æmilius* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. *ut pax Samnitibus* Basil.—3 Lamb. Petr. 1568. *ipse qui dedebatur Posthumius.*—4 *Qui item* Magnol. Manut. Lamb. *P. Furius* de Oudendorpii correctione ad Obseq. p. 82. Beier. Nobb. Billerb. Orell. *Sex. Atilius,* omisso *et,* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Petr. 1568. Heusing. Gernh. Beier. *et Sex. Atilius* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut.—5 *Quasi vero viro forti* Petr. 1568.—6 *Cur igitur Regulus* Bern. 3. *de captivis* omittit idem codex.—7 *Quod m. est in eo* Lamb.

dicio stetit, sed suscepit causam, ut esset judicium senatus; cui nisi [8] ipse auctor fuisset, captivi profecto Pœnis redditi essent. Ita incolumis in patria Regulus restitisset: quod quia patriæ non utile putavit, idcirco sibi honestum et sentire illa, et pati, credidit. Nam, quod aiunt, quod valde utile sit, id fieri honestum; immo vero esse, non fieri. Est enim nihil utile, quod idem non honestum: [9] nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. Quare, ex multis mirabilibus exemplis, haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius aut præstantius. XXXI. 111. Sed, ex tota hac laude Reguli, unum illud est [1] admiratione dignum, quod captivos retinendos censuerit. Nam, quod rediit, nobis nunc [2] mirabile videtur: illis quidem temporibus aliter facere non potuit. Itaque ista laus [3] non est hominis, sed temporum: nullum enim vinculum, ad astringendam fidem, jurejurando majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges in XII Tabulis; [4] indicant sacratæ; indicant fœdera, quibus etiam cum hoste devincitur fides; indicant notiones animadversionesque censorum; qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando, judicabant. 112. L. Manlio, A. F. cum dictator fuisset, [5] M. Pomponius, tribunus plebis, diem dixit, quod is paucos sibi dies ad dictaturam gerendam addidisset: criminabatur etiam, quod Titum filium (qui postea est Torquatus appellatus) ab hominibus relegasset, et ruri habitare jussisset. Quod cum audivisset [6] adolescens filius nego-

Petr. 1568. *id* omittit Basil.—8 Bern. 3. *quod nisi*. Statim, *Pœnis* omittunt codex unus Oxon. Beier. et Billerb. *redditi fuissent* Basil. *itaque incolumis* in eodem cod. *idcirco honestum sibi* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—9 Lall. e cod. Reg. *honestum sit*. Mox, *est* omittunt Bern. 1. 2. 4. Lamb. Petr. 1568. Lall. Beier. Orell.

Cap. XXXI. 1 Basil. Lamb. Petr. 1568. *est illud*. Mox, *censuit* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell.—2 Pro *nunc* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. Pearc. habent *non*. Tum, *facere aliter* Lamb. Petr.—3 *Ita ista laus* Bern. 1.—4 *Indicant id leges XII tabularum* codex unus Oxon. Lamb. *Id indicant leges in XII tabulis, indicant* [lacuna], *indicant sacra* Basil. *Id indicant leges sacratæ* de Beierii conj. Billerb. *Id indicant duodecim, indicant leges sacratæ* conj. nescio quis ap. Orell. *indicant sacra* Bern. 3. Magnol. Manut. *indicant notationes* edd. ante Grut. item Facciol. *indicant in notiones* Bern. 2.—5 Bern. 3. *esset*. Mox, *dies sibi* in eodem cod. *gerendam* omittit Petr. 1568. *Torquatus postea est* Magnol. Manut. *qui p. est T. appellatus* de J. F. Heusingeri sententia delerunt Beier. et Billerb. *et rure* Bern. 3.—6 *Quod*

tium exhiberi patri; accurrisse Romam, et cum prima luce Pomponii domum venisse dicitur. Cui cum esset nuntiatum; quod [7] illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur; surrexit e lectulo; remotisque arbitris, ad se adolescentem jussit venire. At ille, ut ingressus [8] est, confestim gladium destrinxit, juravitque, se illum statim interfecturum, nisi jusjurandum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. [*p.* 75.] Juravit hoc coactus terrore [9] Pomponius: rem ad populum detulit: docuit, cur sibi causa desistere necesse esset: Manlium missum fecit. Tantum temporibus illis jusjurandum valebat. Atque hic T. Manlius is est, qui,[10] ad Anienem, Galli, quem ab eo provocatus occiderat, torque detracto, cognomen invenit: cujus tertio consulatu Latini ad Veserim fusi, et fugati: magnus vir in primis, et qui, perindulgens in patrem, idem acerbe severus in filium. XXXII. 113. Sed, ut laudandus Regulus in conservando jurejurando, sic decem illi (quos post Cannensem pugnam juratos ad senatum misit Hannibal, se[1] in castra redituros ea, quorum potiti erant Pœni, nisi de redimendis captivis impetravissent), si non redierunt, vituperandi. De quibus non omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor inprimis, scribit,[2] ex decem

cum audisset in eodem cod. *adolescens, filii negotium* Basil. *et cum primo lucis* Bern. 3. Anem. *et cum primo luci* Beier. Orell. *et prima luce* Magnol. Manut. Lamb. Facciol.—7 Ita Bern. 1. 4. 5. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. Pearc. Facciol. *qui* Bern. 2. 3. Lamb. Græv. Colon. 1748. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *cumque* Basil. *adolescentem ad se* Bern. 4.—8 *At ille ut congressus* Bern. 3. *gladium distrinxit* Basil. cum plerisque edd. *gladium instruxit* Bern. 4. *se* omittunt Gud. 3. Basil. *illum confestim interf.* Bern. 3. *sibi* omittunt Bern. 4. Victor. Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Beier.—9 *Juravit h. terrore coactus* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Facciol. *cur sibi a causa* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. *causa* omittit Bern. 2. *cur causa desistere sibi* Basil.—10 Bern. 2. *idem qui.* Mox, *Gallo torquem detraxit* Bern. 3. *Gallum quendam ab eo* Basil. *torque detracta* codex unus ap. Orell. Ald. Gryph. *ad Veserin* Bern. 3. *fugati sunt* Bern. 3. Victor. *qui semper indulgens* Bern. 3. *qui nuper indulgens* Bern. 5. Basil. Magnol. Manut. *acerbus et severus* Bern. 5. Magnol. Manut.

CAP. XXXII. 1 Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. omittunt *se.* Mox, *reversuros* Victor. *erant potiti* Bern. 1. 2. 3. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *potiti* omittunt Bern. 4. 5. Basil. —2 Basil. *scribit inprimis;* Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Pearc. Schutz. Beier. Olshausen. Orell. omittunt *scribit.* Mox, *qui tunc* Bern. 5. Magnol. Manut. *revertisse dicit* Bern. 3. Victor. *re a senatu* Bern. 3. Victor. Pearc. *ex decem* omittunt Gud. 3. Heusing. Gernh. Beier. Olshausen. Nobb. *postquam egres-*

nobilissimis, qui tum erant missi, novem revertisse, a senatu re non impetrata; unum ex decem, qui paulo post, quam egressus erat e castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse. Reditu enim in castra, liberatum se esse jurejurando interpretabatur: non recte:[3] fraus enim astringit, non dissolvit [perjurium]. Fuit igitur stulta calliditas, perverse imitata prudentiam. Itaque decrevit senatus, ut ille veterator et callidus vinctus ad Hannibalem duceretur. 114. Sed illud maximum: octo hominum millia[4] tenebat Hannibal, non quos in acie cepisset, aut qui periculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent a Paulo et Varrone, consulibus. Eos senatus non censuit redimendos, cum id[5] parva pecunia fieri posset; ut esset insitum militibus nostris aut vincere, aut emori. Qua quidem re audita, fractum animum Hannibalis scripsit[6] idem, quod senatus populusque Romanus, rebus afflictis, tam excelso animo fuisset. Sic, honestatis comparatione, ea, quæ videntur utilia, vincuntur. 115. Acilius autem, qui Græce[7] scripsit historiam, plures ait fuisse, qui in castra revertissent, eadem fraude, ut jurejurando liberarentur; eosque a censoribus omnibus ignominiis notatos. Sit jam[8] hujus loci finis. Perspicuum est enim,[9] quæ timido animo, humili, demisso, fractoque fiant, (quale fuisset Reguli factum, si aut de captivis, quod ipsi opus esse videretur, non quod reipublicæ, censuisset, aut domi remanere voluisset) non esse utilia, quia sint flagitiosa, fœda, turpia.

---

sus Bern. 1. 2. 5. Basil. *e castris rediit, sed quasi* Bern. 1.—3 Basil. *non recte interpretabatur.* Mox, *distringit* Bern. 1. 2. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Petr. 1568. uncis inclusit *perjurium* solus Ernesti.—4 Gud. 3. Petr. 1568. *octo millia hominum.* Mox, *periculum mortis defugissent* Bern. 3. Orell. *in periculo m. defugissent* Basil. *qui in castris relicti* in eodem cod. *et a Varrone* Bern. 1. 2. 3. Heusing. Beier. Orell.—5 Bern. 3 omittit *id.* Mox, *fieri potuisset* Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. *aut mori* Basil. Billerb.—6 Bern. 1. 2. 4. Basil. Victor. Magnol. Manut. Pearc. Heusing. Gernh. Beier. Olshausen. Orell. *scribit.*—7 Magnol. Manut. Lamb. *ille qui Græce;* Petr. 1568. *ille qui Græciæ.*—8 *Sit etiam* Bern. 1. *Fit jam* Basil. *Sed jam h. l. finis sit* Bern. 3. Pal. 1. *jam* omittit Anem.—9 *Persp. est enim ea* Bern. 1. 4. Basil. Victor. Petr. 1568. Pearc. Heusing. Beier. Orell. *quod sibi opus* Basil. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *esse videret* Magnol. Manut. Lamb. *quia sunt* codd. aliquot, Magnol. Manut. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. *fœda et turpia* Bern. 2. 4. 5. Basil. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc.

XXXIII. 116. Restat quarta pars, quæ decore, moderatione, modestia, continentia, temperantia, continetur. Potest igitur [1] quicquam esse utile, quod sit huic talium virtutum choro contrarium? Atqui ab Aristippo Cyrenaici, atque Annicerii,[2] philosophi nominati, omne bonum in voluptate posuerunt; virtutemque censuerunt ob eam rem esse laudandam, quod efficiens esset voluptatis. Quibus obsoletis, floret Epicurus, ejusdem fere adjutor auctorque sententiæ. Cum his, viris [3] equisque, ut dicitur, si honestatem tueri ac retinere sententia est, decertandum est. 117. Nam, si non modo utilitas, sed vita omnis beata, corporis firma constitutione, ejusque constitutionis spe explorata, (ut a Metrodoro scriptum est) continetur; certe hæc utilitas, et quidem summa, (sic enim censent) cum honestate pugnabit. Nam, ubi primum prudentiæ locus dabitur? an, ut conquirat undique suavitates? Quam miser virtutis famulatus, servientis voluptati! Quod autem munus prudentiæ? an legere intelligenter [4] voluptates? Fac nihil isto esse jucundius; quid cogitari [5] potest turpius? [*p.* 76.] Jam, qui dolorem summum malum dicat,[6] apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorum laborumque contemtio? Quamvis enim multis in locis dicat Epicurus (sicut hic dicit) satis fortiter de dolore; tamen non spectandum est, quid dicat, sed quid consentaneum sit ei dicere, qui bona voluptate terminaverit, mala dolore: ut, si illum audiam de continentia et temperantia, dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt: nam qui potest [7] temperantiam laudare is, qui ponat summum bonum in voluptate? Est enim temperantia libidinum inimica; libidines autem consectatrices voluptatis. 118. Atque in his [8] tamen tribus generibus,

CAP. XXXIII. 1 Petr. 1568. omittit *igitur*. Mox, *utile esse* Bern. 1. 2. 3. 4. 5. Basil. Victor. Lamb. Petr. 1568. Facciol.—2 *Annicerei* Goth. *ob rem eam* Facciol.—3 *Cum his veris* Bern. 2. 4. 5. *Cum iis veris* Basil. *Cum his velis* Victor. Magnol. Manut. *est* in fine periodi delevit Facciol.—4 Basil. Victor. *intelligetur*.—5 Magnol. Manut. *excogitari*.—6 Lamb. et Facciol. *judicat*. Mox, *quem habeat* Petr. 1568. Mox, *multis locis*, omisso *in*, Bern. 1. 2. 3. 4. Victor. Heusing. Gernh. Beier. Orell. *sicuti dicit* Bern. 3. Heusing. Gernh. Schutz. Orell. *sicut dicit* Beier. Billerb. *sicut id dicit* Bern. 1. 2. 4. *tamen non id* codd. et edd. ante Ernesti.—7 *Nam quomodo potest* Magnol. Manut. *Nam quomodo poterit* Bern. 5. *qui ponit* Basil.—8 *Atque in iis* Bern. Basil. *gene-*

quoquo modo possunt, non incallide tergiversantur. Prudentiam introducunt, scientiam suppeditantem voluptates, depellentem dolores.[9] Fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt, rationem negligendæ mortis, perpetiendique doloris. Etiam temperantiam inducunt, non facillime illi quidem, sed tamen quoquo modo[10] possunt: dicunt enim, voluptatis magnitudinem doloris detractione finiri. Justitia vacillat, vel jacet potius, omnesque eæ[11] virtutes, quæ in communitate cernuntur, et in societate generis humani. Neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas, esse potest, non plus quam amicitia, si hæc non per se expetantur, sed ad voluptatem utilitatemve referantur.

XXXIV. 119. Conferamus igitur in pauca: nam, ut utilitatem nullam esse docuimus, quæ honestati esset contraria; sic omnem voluptatem dicimus honestati esse contrariam. Quo magis reprehendendos Calliphonem[1] et Dinomachum judico, qui se diremturos controversiam putaverunt, si cum honestate voluptatem, tanquam cum homine pecudem, copulavissent. Non recipit istam conjunctionem honestas; aspernatur, repellit. Nec vero finis bonorum [et malorum[2]], qui simplex esse debet, ex dissimilibus rebus misceri et temperari potest. 120. Sed de hoc[3] (magna enim res est) alio loco pluribus. Nunc ad propositum. Quemadmodum igitur, si quando ea, quæ videretur[4] utilitas, honestati repugnat, dijudicanda res sit, satis est supra disputatum. Sin autem speciem utilitatis etiam voluptas habere dicetur, nulla potest esse ei cum honestate conjunc-

ribus omittit Bern. 4. *quo modo* Nonius.—9 Gud. 1. Basil. Facciol. Beier. Billerb. *dolores depellentem.* Actutum, *fort. aliquo quomodo* Bern. 1. 4. *et perpetiendi doloris* Gud. 2. *perpetiendi doloris* Bern. 1. 2. 3. 4. Basil.—10 Victor. *quo modo.* Mox, *detractationem* Bern. 1. Pro *finiri* Bern. 1. 2. 4. 5. Basil. et edd. vett. habent *fieri.*—11 Magnol. Manut. Lamb. *omnesque hæ.* Statim, *neque liberalitas neque comitas* Lamb. *potest esse* Basil. *utilitatemve* de Beierii conj. delevit Billerb.

CAP. XXXIV. 1. *Calliphontem* Orell. *qui se direpturos* Bern. 5. Basil. Græv. *copulassent* Beier.—2 Voc. *et malorum* de Mureti sententia, Var. Lect. XIV. 3. uncis incluserunt Heusing. Gernh. delerunt Schutz. Beier. Billerb. Cf. Offic. I. § 7. *ex dissimillimis* Bern. 1. 2. Basil. Victor. Pearc. Heusing. Beier.—3 *Sed de hoc hactenus* Bern. 5. Magnol. Manut. *est* omittit Magnol. *pluribus verbis disputata* Bern. 5. Magnol. Manut.—4 Bern. 3. 5. Pearc. Heusing. Gernh. Schutz. Beier. Orell. *videtur.* Paulo post, *habere dicitur*

tio: nam, ut tribuamus aliquid voluptati, condimenti fortasse nonnihil, utilitatis certe nihil, habebit.

121. Habes a patre munus, Marce fili, mea quidem sententia, magnum: sed perinde erit, ut acceperis: quanquam[5] tibi hi tres libri, inter Cratippi commentarios, tanquam hospites, erunt recipiendi. Sed, ut, si ipse venissem Athenas (quod quidem esset factum, nisi me e medio cursu clara voce patria revocasset), aliquando me quoque audires; sic, quoniam his voluminibus ad te profecta vox est mea; tribues his temporis quantum poteris: poteris autem, quantum voles. Cum vero intellexero, te hoc scientiæ genere[6] gaudere, tum et præsens tecum propediem (ut spero), et, dum aberis, absens loquar. Vale igitur, mi Cicero,[7] tibique persuade, esse te quidem mihi carissimum; sed multo fore cariorem, si talibus monumentis præceptisque lætabere.

Bern. 3. 4. *habere dicatur* Bern. 5. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568. Pearc. Facciol.—5 *Tanquam* Ernesti errore typogr. *hi tibi* Bern. 2. Basil. Heusing. Schutz. Beier. Orell. *et hi tibi* Bern. 3. Victor. Lamb. Petr. 1568. *hi* omittit Bern. 4. *tibi* omittit Bern. 5. Paulo post, *nisi e medio cursu cl. me voce* Beier. e Gud. 3. *de medio* Magnol. Manut. Lamb. Facciol. *quoque* omittit Bern. 4. *vox mea est* Bern. 5. Victor. Magnol. Manut. Lamb. Petr. 1568.—6 Basil. *hoc scientiæ genere te.*—7 *Vale igitur, Cicero* Bern. 4. *te mihi quidem esse* Bern. 5. Magnol. Manut. Facciol. Pro *monumentis* Bern. 4 habet *momentis;* Lamb. *monitis.*

NOTÆ VARIORUM

IN

MARCI TULLII CICERONIS

OPERA PHILOSOPHICA.

EX EDITIONE JOSEPHI OLIVETI,

Paris. 1740. 4to.

NOTÆ VARIORUM

IN

OPERA PHILOSOPHICA CICERONIS.

ACADEMICORUM

LIBER I.

Cap. i. § 1 *In Cumano*] Rure vel prædio, inter Gaurum montem et oppidum Puteolos. Ciceronis fuit villa in litore, quod ille Puteolanum suum appellavit, et postea Academiam: cum aliam villam, ad Lucrinum lacum, in collibus sitam, vocaret Cumanum suum. *Cluverius*, Ital. Ant. lib. iv. cap. 2.

§ 2 *Libone*] Scribonius Libo Varroni pernecessarius erat, vir sane doctus et historiæ scriptor: Liburnicæ autem et Achaicæ classi in bello civili præfuit. Ei libros nuncuparat Varro: citatur enim a Macrobio Varro ad Libonem. *Turneb.*

Cap. ii. § 5 *Nihil apta interrogatione concludunt*] 'Interrogatio' hic de mera conclusione rationis, nulla nec interrogatione adhibita nec responsione, intelligitur. Fortasse sumptum est e consuetudine Stoicorum, qui Dialectici per excellentiam appellati sunt. Cicero quidem interrogatiunculas illorum sæpe solet in ea significatione dicere, ut verbum *interrogare*, sicut illi ἐρωτᾷν, pro *rationem concludere*. Clarum exemplum est in libro de Fato, ex Stoicis, cap. 12. 'Sic enim interrogant, si fatum tibi est,' &c. ubi etiam ἀργὸν λόγον interpretatur *interrogationem ignavam*. Faber.

Utramque vim, virtutem esse nostri putant] Scientias quidem virtutes esse post Academicos docuerunt Stoici. Quintil. Inst. Orat. lib. ii. cap. 20. hanc rem fuse tractat. Vide Ciceronem de Orat. i. 18. iii. 18. de Fin. iii. 21. 22. denique Laërtium, vii. 46. *Davis.*

§ 6 *Quid est enim magnum, cum causas rerum efficientium sustuleris, de corpusculorum, &c.*] Obscuritatem, si qua est, offundit vocum usurpatio a vulgari usu remota. 'Res efficientes' appellat Cicero quas vulgo dicimus 'causas.' Infra cap. 6. 'De natura autem ... ita dicebant, ut eam dividerent in res duas: ut altera

esset efficiens.' 'Causas' appellat, quas vulgo dicimus fines, vel causas propter quas agunt causæ, quæ appellantur efficientes. Porro Epicurei, cum effici omnia corpusculorum fortuita concursione dicerent, causis finalibus locum nullum relinquebant. *Anon.*

Effectione] Causa efficiente. *Turneb.*

Adhibenda enim geometria est, &c.] Locus est admodum corruptus, ad quem tamen emendandum aliquantum nos libri veteres adjuverunt; in quorum nonnullis scriptum est *materia* pro *geometria*. Omnino vox *geometria* nihil hic loci habet. Cætera, quæ perverso ordine erant collocata, eadem opera et in suum locum restituta, et perpurgata sunt. *Lamb.* Nimirum vir ille doctus totum locum sic ediderat, *effectio: (adhibenda enim ea materiæ est:) hæc ipsa de vita et moribus, de expetendis fugiendisque rebus. Illi simpliciter pecudis et hominis idem bonum esse censent: apud nostros autem non ignoras, quæ sit et quanta subtilitas: quam quibusnam quisquam queat enuntiare verbis? aut quem ad intelligendum poterit adducere? Sive enim Zenonem, &c.* Sed nimis audacem se præstitit. *Davis.*

§ 7 *Simplex*] Non e tribus conflatum generibus, animi, corporis, et fortunæ, sed in sola virtute positum. *Turneb.*

§ 8 *L. Ælii*] De quo in Bruto, cap. 56.

Menippum] Gellius lib. XIII. cap. 39. Probus in Virgilii Eclog. VI. 40. Macrobius lib. I. cap. 7. 11. et lib. II. c. 7. 'Varro,' inquit, 'in illa lepidissima satyra Menippea, quæ inscribitur, 'Nescis quid vesper vehat.'' Et Charisius lib. I. Vide apud Laërtium Menippi vitam; cujus libri multo risu referti. *P. Manut.*

In laudationibus] Λόγους, ut videtur, ἐπιταφίους intelligit; hi enim 'laudationes' passim vocantur. *Davis.*

Antiquitatum] Quadraginta et uno libris constabant. De iis vide Augustinum de Civ. Dei, lib. VI. cap. 3. *Idem.*

CAP. III. § 9 *Sedem regionum*] Nam Roma in regiones quatuordecim divisa erat. Tacitus, Annal. lib. XV. 40. 'Quippe in regiones XIV Roma dividitur.' *Turneb.*

Omni fere numero] Omni fere genere versus: nam mixtum erat carminum varietate, ut Quintilianus ait. *Idem.*

§ 12 *Nihil ut iisdem de rebus Græcia desideret*] Variis modis hunc locum fatigarunt eruditi. Nam Turnebus reposuit *a Græcia desideres.* Aldus Nepos edidit, *Græca desideres.* Grutero denique placuit, *Græca desideret.* Vide num præstet ea conjectura quæ mihi nuper incidit, *nihil ut iisdem de rebus Græcia desideretur.* Davis.

CAP. IV. § 13 *Veterem*] Academiam. *Turneb.*

Immo vero et istam] Lego *ista;* nempe quæ contra Philonem disputarat Antiochus. Et ita dant, Ursino teste, libri veteres. *Davis.*

§ 16 *Ut e Socraticorum libris, maximeque Platonis, intelligi potest*] Non equidem capio, qui hoc ex 'Platonis maxime libris' possit intelligi, cum apud eum 'Socrates physica et musica et geometrica disserat.' Jamdiu legendum dixi, *maximeque Xenophontis intelligi potest: nam Xenophon negat Socratem de cœli atque naturæ causis rationibusque unquam disputavisse, ac ne disciplinas quidem cæteras, quæ μαθήματα Græci appellant, quæ ad bene beateque vivendum non pergerent, aut attigisse, aut comprobasse.* Verba sunt Gellii XIV. 3. *Davis.*

§ 17 *Ita facta est disserendi, quod minime Socrates probabat, ars quædam philosophiæ*] Eruditissimi viri magno consensu verbum *disserendi* hic censent esse delendum, neque video qui ferri possit. *Faber.*

CAP. V. § 19 *Adeptum esse omnia*

e natura] Secundum naturam. Noster, de Fin. lib. v. cap. 17. 'Hunc statum corporis per se ipsum expetit, qui est maxime e natura.' Sic et alibi. *Davis.*

§ 20 *Ad comprehendendam ingeniis virtutem*] Sive cum veteribus editis legas *ingenii virtutem*, sive cum Lambino Gruteroque malis *ad comprehendendam ingeniis virtutem;* menti Ciceronis adversatur vox penultima. Nam virtutes proprie dictæ, non solum ingeniis comprehendendæ, sed multo magis vita sunt exprimendæ. Quod si virtutes ingenii pro docilitate et memoria positas arbitreris; hæ non a moribus, sed a natura pendent, adeoque in naturam et mores dividi nequeant. Non igitur mihi dubium videtur, quin nomen id sit a librariis additum. Hoc olim suspicati sunt etiam Paulus Manutius et Petrus Faber. De re ipsa vide Cic. de Fin. lib. v. 13. *Idem.*

Progressio] Προκοπή, qua de re extat libellus Plutarchi. *Turneb.*

§ 21 *Animi bonis et corporis*] Hasce voces ex margine profectas, adeoque delendas esse censet doctissimus Walkerus. *Davis.*

Cap. vii. § 26 *Quintum genus*] Eandem de quinta natura Platonis, quam Aristotelis sententiam fuisse scribit Proclus in Timæum. *Turneb.* Idem affirmat Simplicius in lib. viii. Phys. *Faber.*

Mentesque, singulare] Vulgo *mentesque singulares*, id est, ut Turnebus interpretatur, animi singulorum.

§ 27 *Sed subjectum*] Nam illis materia prima omni forma et qualitate caret; id est quod aiunt, ὕλη ἄποιος ἐστίν. *Turneb.*

Tota omnia accipere possit] Elementa et materia omnia quæcumque gignuntur accipiunt, omniumque rerum formas induunt: aut quicquid gignitur, elementa et materiam accipit, eaque formis mutat et novat. Alii *possint* et *mutari* legunt, ac de materia intelligunt, quæ omnium receptaculum sit. *Idem.*

Mutare] Novare, aliis atque aliis subinde advenientibus formis. *Idem.*

Non in nihilum] Quia materiam habent, non possunt in nihilum interire, verum in materiam, licet non primam, resolvuntur, sed forma alia novatam, ut in elementa, quæ ipsorum partes sunt. *Idem.*

Quæ infinite] Id corporibus omnibus convenit, ut in infinita potestate secari possint, ut Academici et Peripatetici, adeoque geometræ omnes censent, repugnantibus Epicureis, qui corpuscula quædam individua ponunt rerum primordia. *Idem.*

Intervallis] Motus spatia habet, quæ eodem modo ut corpora infinite dividi possunt, ut Aristoteles scribit: cumque tempus, numerus, sit motus primi globi cælestis, eodem modo ejus partes infinite secari possunt. *Idem.*

§ 28 *Qualia*] Τὰ ποία, vel πεποιωμένα, id est, corpora constantia ex materia et forma, vel a forma finita et determinata. *Guietus.*

§ 29 *Quasi prudentiam*] Πρόνοιαν significat, quæ non tantum sit supremi Dei, verum etiam animi mundi, qui cælestia maxime procurat; in quibus nulla mutatio est, sed constans et ratus ordo. *Turneb.*

Fortunam] Cicero in Topicis c. 17. 'Cum enim nihil sine causa fiat, hoc ipsum est fortunæ eventus, obscura causa, quæ latenter efficit.' Sed nescio quo modo vis affertur vocabulis, et eorum notiones conturbantur. Ita enim efficitur, ut cum fatum et fortuna plurimum differant, unum tamen idemque esse videantur. *Idem.*

Cap. viii. § 30 *In ratione*] *In oratione* legendum fortassis esse videatur. *Idem.*

Quanquam] Veri disceptatio et dijudicatio dialectices propria est: ad veri autem notionem duo comparata sunt, quæ κριτήρια dicuntur, sensus

et mens. Plato tamen sensui quam minimum tribuit, ac prope nihil: plurimum menti. *Idem.*

Oriretur] Nam quamdiu in hoc corpore inclusus est animus, sensuum ministerio et servitio utitur ad rerum cognitionem; qui tamen ea tantum percipiunt quæ nunquam vere sunt, sed esse videntur. *Idem.*

Id quod semper] Plato in Timæo: 'Quid est quod semper sit, neque ullum habeat ortum; et quod giguatur, nec unquam sit? quorum alterum intelligentia et ratione comprehenditur; quod unum atque idem semper est: alterum quod affert opinionem, per sensus, rationis expers; quod totum opinabile est; id gignitur et interit, nec unquam esse vere potest. Mens igitur rerum species quæ simplices sunt et uniusmodi (nihil enim in eis compositum, multiplex, varium, ut in iis quæ creata sunt) percipit.' *Idem.*

§ 31 *Ita mobiles*] In Theæteto et Timæo id a Platone pluribus tractatur: atque hac in re, ut Laërtius ait, Heracliti sententiam sequebatur, omnia mobilia et fluxa esse profluentis more censentis. *Idem.*

Laberentur] Cicero in Oratore ad Brutum cap. 3. 'Has rerum formas appellat ideas . . . Plato; easque gigni negat, et ait semper esse, ac ratione et intelligentia contineri: cætera nasci, occidere, fluere, labi, nec diutius esse uno et eodem statu.' *Idem.*

Opinabilem] Quod enim rationis est expers, quodque in sensu considit, opinabile est, ut ait Plato: opinionem enim creat, non firmam scientiam. *Idem.*

§ 32 *Motionibus*] Animi agitationibus: nam in cogitando animus Platoni movetur. Alii *notionibus* legunt, quæ explicantur definitionibus et etymologiis, ut rationes argumentatione. *Idem.*

Definitiones] Semper enim Platoni in omni institutione proficisci placet a definitione. *Idem.*

Verborum] Qua de re plurima Plato disserit in Cratylo. Notatio autem vim et notionem verbi declarat. *Idem.*

Rerum notis] Quasi signis et indiciis. Metaphora est. *Idem.*

In qua] Non est quo pronomen fœminiuum referatur. Forsan rescribendum *ibique.* Davis. Refertur ad id quod supra, 'tertia philosophiæ pars.' *Anon.*

Ratione] Ratiocinatione: nam συλλογισμὸν Stoici λόγον vocare solebant, et eorum more alii. Dialectica autem posita est in probationibus et conclusionibus: illæ argumenta habent, hæ argumenta in ratiocinationes includunt. *Turneb.*

§ 33 *Prima*] Ratio, in qua posteriores aliquid mutaverunt, ut mox dicet. *Idem.*

Cujus quas acceperim disputationes] Per *disputationes* Turnebus intelligit ea quæ in disputationem vocata sunt, seu de quibus fuit contentio. Sed ei voci talem vim competere non crediderim. Verumtamen illa quidem Tullii mens est, ut forsan verba mendo quodam laborent. Lego, *cujus quas acceperim mutationes, vel immutationes.* Davis.

Cap. ix. *Aristoteles*] In his quæ inscripsit μετὰ τὰ φυσικά. Plato autem species induxerat ad disputationum definitiones, ut ait Aristoteles. Itaque ea de causa a Cicerone idea dialecticæ hic attributa est. *Turneb.*

Fregit] In lib. De Beata Vita, ut Cicero ait Tuscul. v. 9. et in Callisthene, in quo illam laudavit sententiam, 'vitam regit fortuna, non sapientia.' *Turneb.*

§ 35 *Peracute moveretur*] Acutissimi esset ingenii. Noster de Leg. lib. ii. cap. 18. 'Qui modo ingenio possit moveri.' Vide de Orat. i. 25. *Davis.*

Cap. x. § 37 *Rejecta autem quæ minoris*] Attende sis orationis seriem.

Quæ secundum naturam sunt, ea sumenda. Ex sumendis alia pluris sunt æstimanda, minoris alia. Quæ pluris, præposita; quæ minoris, rejecta. Ergo, si Diis placet, 'rejecta' sunt 'sumenda;' quod prorsus repugnat. Quin et hæc rejecta (qualia sunt dolor, morbus, et similia) non *κατὰ φύσιν*, sed *παρὰ φύσιν* dicebant Stoici. Vide Stobæum Eclog. Ethic. lib. II. pag. 173. et Ciceronem Tusc. II. 7. Quæ cum ita sint, hunc locum vel vitiosum, vel mutilum putat Just. Lipsius Manud. ad Phil. Stoic. lib. II. Dissert. 23. Nec aliter sane fieri potest. Certe *rejecta*, sive *ἀποπροηγμένα*, nulla æstimatione digna esse, *καὶ πολλὴν ἔχειν ἀπαξίαν* statuerunt. Vide Tullium de Fin. lib. III. cap. 15. 16. et Stobæum Eclog. Ethic. p. 173. Auctore quidem Sexto Pyrrhon. Hypot. lib. III. c. 24. sect. 191. tradunt Stoici esse *προηγμένα μὲν τὰ ἱκανὴν ἀξίαν ἔχοντα, ὡς ὑγίειαν, πλοῦτον: ἀποπροηγμένα δὲ τὰ μὴ ἱκανὴν ἔχοντα ἀξίαν*, ut nostro favere videatur. At ibi legerim *τὰ ἱκανὴν ἔχοντα ἀπαξίαν*. Sic certe loquitur advers. Mathem. lib. XI. sect. 62. Quid igitur? Lego *sed quæ essent media: ex iis alia pluris, &c.* Noster de Fin. lib. IV. cap. 25. 'Media illa, inquit, Zeno, inter quæ nihil interest, tamen ejusmodi sunt, ut eorum alia eligenda sint, alia rejicienda, alia omnino negligenda,' &c. Vide sis et lib. V. c. 30. *Idem.*

Officia autem, et servata, prætermissaque, media putabat] Ornamenti causa *et* iterari notum est: inferri autem *que* post *et*, quod hic Cicero facit, minus tritum est in consuetudine Latinæ linguæ. Itaque, ne mendosus locus putetur, exempla subjungam. Lib. IV. de Finib. 'Omne animal ipsum sibi commendatum, ut se et salvum in suo genere, incolumemque vellet.' Et lib. V. cap. 22. 'Quis est qui non intelligat et eos . . . nosque cum ea,' &c. *Manut.* De re ipsa vide lib. III. de Finib. cap. 17. et 18.

§ 38 *Natura aut more*] Quæ enim natura perfectæ sunt, ab illis in ratione ponuntur, ut docilitas, memoria: quæ more, fere in ea animi parte quæ per se rationis est expers, perturbationibusque agitatur: quanquam rationi paret. *Turneb.*

In ratione] Nam Zenoni virtus nihil aliud est, quam perfecta ratio, vel quam constans et perpetua ratio vitæ. Has definitiones a Stoicis lib. I. Legum Cicero mutuatus est. Quin etiam Zeno perturbationes in opinione et judicio posuit. *Idem.*

Posse arbitrarentur] Neque enim quisquam Academicorum et Peripateticorum, ut censet Cicero, affirmavit, qui virtutem unam haberet, eum omnes habere. Id adeo vitæ docent exempla. Nam fere prudentia timidior est, et philosophi libentius in lectulo quam prælio moriuntur: multosque abstinentissimos et innocentissimos videmus, qui ut injuriam non faciunt, ita, cum infertur aliis, minime propulsant. Stoici non putant sejungi posse. Laërtius: *τὰς ἀρετάς φασιν ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις, καὶ τὸν μίαν ἔχοντα, πάσας ἔχειν·* id est, *virtutes aiunt seipsas mutuo sequi, ut qui unam habeat omnes habeat.* Eorum sententiæ etiam astipulatur Alexander, Aristotelis interpres, disseritque *ἀρετὰς ἀντακολουθεῖν ἀλλήλαις*, libro secundo de Animo. *Idem.*

Contraherent] Vide Tusc. IV.

CAP. XI. § 39 *Quintam*] Quatuor tantum elementa Zeno ponit, quintam autem naturam non agnoscit: cælum enim igneum esse putat. *Turneb.*

Ab ea quæ expers esset] Natura scilicet. Aliis natura, quæ vis est efficiens, corpore vacat: Zenoni corporata est, ignis scilicet; proinde et animus qui ex ea gignitur: nec solum natura, sed qualitates etiam omnes illis corporatæ sunt, extatque in Stoicos hac de re libellus Galeno adscriptus, et hi ab Alexandro graviter

oppugnantur. Quo autem processerint eorum nugæ, ex Plutarcho operæ pretium est cognoscere. *Idem.*

§ 40 *Sensibus*] In quibus judicium veri veteres esse nolebant, sed in mente: cum Zeno judicium veri in eorum comprehensionibus posuerit. *Idem.*

Junctos] Actio sentiendi, quam etiam sensum Stoici dicunt, ex quadam impulsione visorum constat et componitur, ut censet Zeno. Sic alio loco, 'junctum ex multis partibus' Cicero dicit. *Turneb.* Legendum fortasse, *punctos*, *νυγέντας*, vel *ictos*, *τυπέντας*. *Davis.*

In nobis positam] Veteres enim nonnulli, ut Cicero docet in libro de Fato, censuerant assensiones vi et necessitate fieri. *Turneb.*

§ 41 *Prenderentur*] Nam manus proprium est comprehendere, a cujus comprehensione vocabulum duxerat Zeno, quod sensibus percepta sic tenerentur, ut quæ manu prehensa sunt. *Idem.*

Sensum] Stoicis sensus est spiritus a parte animi, in qua principatus est, ad sensus perveniens; et sensuum comprehensio, quam hic Cicero 'sensum' in neutro genere dicit, est sensuum actio. Auctor Laërtius. *Idem.*

Cum falso] Opinamur enim in falsis et iis quæ non sunt nobis cognita. Itaque sapiens Zenoni non opinatur, et ab eo in rebus malis opinio numeratur. *Idem.*

§ 42 *In rectis*] Scientiam enim Zeno in laude ponit; opinionem et inscientiam in vitio: comprehensionem inter utramque collocat, neque in rebus bonis aut malis numerat. *Id.*

Sensibus fidem] Cum veteres menti tribuerent. *Idem.*

In re, comprehenderet] Non enim sensuum comprehensio vim totam rei sine prætermissione complectitur, cum exteriora tantum lineamenta attingat, eaque quæ sub sensum quemque cadunt, ut sub aspectum colores, sub auditum soni. *Idem.*

In eam] Comprehensionem.

Principium sui] Comprehensionem sensibus factam. *Turnebus.* Aliquis deesse putet *eam.* Plenior quidem eo addito locutio futura sit. *Faber.* Ipse legerim, *quamque natura, &c.* Davis.

Non principia] Quæ comprehensiones sunt. *Turneb.*

Sed latiores] Notitiæ quædam ex comprehensionibus oriuntur: sunt enim hæ intelligentiæ fundamenta quædam scientiæ. Ἐννοίας καὶ προλήψεις Stoici vocant. *Idem.*

Cap. xii. § 44 *Veluti amantes Socratem*] Locus est corruptus: nam non amore Socratis, sed obscuritate rerum, Democritus, Empedocles, et Anaxagoras ad ignorantiæ confessionem sunt adducti. Quapropter viri docti reponunt *et velut jam ante Socratem.* Sed illud *velut* hic importunum est, ac omnino legendum, *et, jam ante Socratem, Democritum, &c.* Prius enim ii, quam Socrates, hunc philosophandi modum sequebantur. Olim videlicet in hoc loco varia fuit lectio, nonnullique codices *et jam ante*, reliqui, *ut jam ante* præferebant. Annis autem volventibus, hæc scripturæ diversitas, ad oram libri vel inter lineas notata, in orationis invasit seriem; unde factum *et vel ut jam ante Socratem;* tandem vero vocabulis male conjunctis litteraque perperam repetita, *et veluti amantes Socratem.* Hæc origo mendi, quod homines doctos habuit exercitos. Muretus quidem Var. Lect. ix. 14. reponit *adduxerant Socratem, velut jam ante Socratem.* Sed commodior videtur ea, quam insistimus, via: quamque prior iniit vir ille doctus xv. 46. Addit autem Muretus 'Democritum, Anaxagoram, Empedoclem ante, ut opinatur, mortuos fuisse, quam avia Socratis nasceretur.' Quod omnino falsum: nam Democritus unico duntaxat anno natus est ante Socratem,

eique fuit superstes. Anaxagoras autem XI tantum annos major fuit quam Socrates. Nec Empedocles eum longe videtur ætate præcessisse, siquidem insignis fuerit A. P. J. 4270. cum Socrates inter vivos esse cœperit ejusdem periodi A. 4245. Hic est accuratissimi chronologi D. Petavii calculus. Rogat autem Petrus Faber, cur Apollo Socratem sapientissimum Græciæ dixerit, quod is profiteatur se nihil scire; siquidem veteres idem antea dixerant. Hoc nimirum constanter dicebat Socrates, et in ea sententia permanebat; cum 'omnes isti nimis etiam quædam affirment, plusque profiteantur se scire quam sciant.' Vide Acad. II. 6. et Sextum Empiricum Pyrrhon. Hypot. lib. I. cap. 30. *Davis.*

ACADEMICORUM

LIBER II.

ARGUM.—Postea quam Cicero in Hortensio philosophiam verissimis atque amplissimis ornavit laudibus, statuit, cum multa philosophandi tum genera colerentur, Platonicorum, Peripateticorum, Stoicorum, Academicorum, Epicureorum, quod ipse maxime omnium approbaret, ostendere. Ea vero fuit Academiæ novæ ratio. Hoc autem fecit scriptis primum libris duobus Academicis, quorum unum 'Catulum,' 'Lucullum' alterum appellavit: post mutato consilio, ac ea re, ac quæstione copiosius atque accuratius tractata, libris Academicis alteris quatuor, quos ad Varronem emisit. Ex priore scriptione Lucullum habemus; ex posteriore duntaxat primi libri particulam. Reliqua vis vetustatis consumpsit. *Sigonius.*

'Lucullus, sive Academicorum liber II.' Hunc indicem libro præfiximus, cum vulgo detur *Academicarum Quæstionum liber secundus, seu potius, ut eum numerat Nonius, IV. qui inscribitur Lucullus.* Absurde: nam Academicorum librorum duæ fuerunt ἐκδόσεις. Prior duobus libris fuit comprehensa, quos 'Catulum' vocavit Tullius et 'Lucullum;' adeo ut Lucullus hicce, si modo prologum demas, fuerit editionis primæ liber secundus. Postea mutato consilio, hæc Academica refinxit scriptor, et ex duobus quatuor libros fecit, quos ad Varronem misit. Ex his primi tantum pars jam superest; licet Nonius eos legerat integros, ut ex fragmentis liquebit. Rem totam luculenter narrat Cic. lib. XIII. ad Att. Vide sis ep. 16. 19. &c. *Davis.*

CAP. I. § 1 *Caruit omnino rebus urbanis*] Gruterus rescripsit, *humanis*, et stolidum esse ait illud prius. Sed rejecta Gruteri emendatione, nihil mutandum. Stat enim sententia, eamque Cicero explicat, ubi hæc subjungit: 'Diutius, quam vellem, tanta vis virtutis atque ingenii peregrinata abfuit ab oculis et fori, et curiæ.' *Anon.* Res urbanas aliquando rusticis opponebant Romani. Sic apud Plautum, Casin. act. I. sc. 1. servus quidam rusticus a rebus urbanis abstinere jubetur. At eo sensu vox illa in hoc Tullii loco accipi nequit. Sæpius res urbanæ a bellicis distingue-

bantur: nec sane dubitari potest, quin in eadem significatione rerum urbanarum mentio facta fuerit in eo, de quo agitur, loco. Juvenis enim adhuc Lucullus ædilis factus est anno U. C. DCLXXIV, et prætor urbanus anno DCLXXVI, ac tandem consul anno DCLXXIX. ita ut per omnes urbanorum magistratuum gradus ad supremum usque fuerit evectus, et ætatis annum quadragesimum tertium impleverit, antequam res bellicas attigisset. Cum igitur falsissimum sit, in ætatis flore Lucullum rebus urbanis omnino caruisse, necesse est in mendo cubare ea Ciceronis verba, de quibus agitur; quæ tamen unius litterulæ restitutione facile sanari possunt. Legendum enim suspicor, *claruit omnino rebus urbanis.* Sensus est, Lucullum, quo tempore licuit ei per publica negotia in urbe versari, non in foro solum, sed etiam in magistratibus gerendis maximam gloriam esse consecutum. Quod ex sequentibus patet, et a Plutarcho abunde confirmatur. *Buherius.*

Paternas inimicitias] Luculli pater ἑάλω κλοπῆς, accusatore Servilio augure. Hic a Lucullo peculatus insimulabatur; at incolumis evasit. Vide Plutarchum in Lucullo. *Davis.*

Absens factus ædilis, continuo prætor; licebat enim celerius legis præmio] Ædilitatem prætura biennio post consequebatur, quod sæpe jam, et opinor, primi olim docuimus. Lucullus autem, Syllanarum partium adjutor, cum ædilis fuisset, continuo prætor factus est beneficio legis, ut opinor, a Sylla dictatore latæ, ut iis, qui partes ejus in civili bello secuti essent, honores ante tempus capere liceret. Nam apud Appianum lib. I. scriptum est, lege Syllæ cautum, ne quis, omissa prætura, consul fieri posset. Quod Cicero etiam significat XI. in Antonium, his verbis: 'Vopiscus ex ædilitate consulatum petit: solvatur legibus.' Verisimile autem additum in ea lege de magistratuum intervallo, sed exceptos esse eos, quorum opera in bello usus esset; itaque *præmium legis* hic appellat Cicero. Quod autem ait, *licebat;* non ideo abrogatam postea legem Syllæ significat, (nam eam valere locus ex XI Philippica proxime recitatus indicat) sed neminem jam uti ejus legis beneficio; cum ii, qui pro Sylla contra Marium pugnaverant, aut honores, ipso vivente Sylla, jam cepissent, aut vita excessissent, aut certe ita senes essent, ut de petenda ædilitate aut prætura minime jam cogitarent. *P. Manut.*

Legis præmio] Intelligere videtur legem Corneliam; qua licebat iis qui Syllæ partes essent secuti, magistratus ante tempus capere. Vide Paulum Merulam de Leg. Rom. cap. 24. sect. 36. *Davis.*

§ 2 *Indocilem usus disciplinam*] 'Indocilis' est, qui non docetur. Propertius, lib. I. Eleg. 2. 12. 'Et sciat indociles currere lympha vias:' Ovid. Fast. III. 119. 'Ergo animi indociles, et adhuc ratione carentes.' 'Indocilis' autem dicitur 'usus disciplina,' quia quod docetur, opponitur experientiæ. Apuleius de Habit. Doctr. Platon. lib. II. 'Justitiam artem vivendi ac disciplinam putat, et nunc docilem esse, nunc usu et experiendo provenire.' Indocilis igitur ἄτεχνον, aut *inartificialem,* denotat. *Davis.*

§ 3 *Totiusque belli instrumentis et apparatu*] In libris Victorianis erat *instrumento et apparatu;* quæ scriptura longe commodior profecto est. Nam erit illa usitata Ciceroni ἐπεξήγησις commodissima, in qua, si *instrumentis* diceretur, *apparatibus* item dicendum fuerat: neque aliud est hic *instrumento* unitatis appellatione, quam in libro primo de Finibus, ubi dicitur, 'Quid enim opus tanto instrumento in optimis artibus compa-

randis?' *Faber.*

Cap. ii. § 4 *Sub ipsis pellibus*] Tentoria videlicet ex pellibus erant confecta. Vide Just. Lipsium Mil. Rom. lib. v. Dial. 5. et Fr. Hotomanum ad Cæsaris Bell. Gall. lib. iii. cap. 29. *Idem.*

§ 5 *In legatione illa nobili*] Vide sis Athenæum, lib. vi. pag. 273. Justinum, lib. xxxviii. cap. 8. Val. Max. lib. iv. cap. 3. 13. Strabonem, lib. xiv. pag. 985. Plutarchum in Apophthegm. et Ant. Bendinellum, Loc. Controv. sect. 15. *Idem.*

§ 6 *In libro*] Hortensio.

Cum fungi munere debeamus] Fortasse, *cum fungi munere debebamus .... removimus .... fecimus.* Passerat.

Cap. iii. § 7 *Contra omnes dicere, qui scire sibi videntur, solemus*] Academici percipi nihil posse dicebant præter unum illud, nihil posse percipi. In hac autem hæresi Cicero cum esset, non erat cur alios a se dissentire moleste ferret: id enim ab iis solet fieri, qui scire sibi videntur; contra quos Academici solent dicere. Sunt qui legunt, *contra omnes dicere, quæ videntur:* quos secuti non sumus. Non enim contra omnes dicere, quæ videbantur, soli Academici solebant; quod commune omnium erat: sed contra omnes qui scire videbantur; quod proprium erat Academicorum, negantium quidquam sciri et affirmari posse. *P. Manut.*

§ 9 *Sed, ut potuerint*] Vulgo, *sed ut potuerunt omnibus rebus, &c.* Omittamus Manutii, Fabri, ac Davisii conjecturas. Videndus tamen Muretus, Var. Lect. vii. 18. Quanquam facit satis Lambini, quam repræsentamus, lectio: nihil enim, ut ipse ait, neque ad Ciceronis sensum accommodatius, neque scripturæ receptæ affinius excogitari potest. *Oliv.*

In xysto] Xystus videtur locus subdialis, ante domum positus, et pro vario dominorum ingenio variis modis ornatus. Vide sis J. Fr. Gronovium ad Sen. de Ira, lib. iii. cap. 18. et Aug. Buchnerum ad Plin. lib. ix. ep. 7. *Davis.*

Cap. iv. § 12 *Sosus*] Ascalonita, Stoicus insignis, de quo Stephanus Byz. in Ἀσκαλών. Vide J. F. Fabricii Bibl. Gr. lib. iii. cap. 25. *Oliv.*

Tamen est adversarius lenior] Lambino placuit *levior;* et cum eo faciunt Eliens. ac Paris. 4. 5. *Davis.*

Cap. v. § 13 *Tum ad hos notiores*] Vulgatorum librorum pessimam interpunctionem nos ex re ipsa, veteribusque libris sic mutamus: *tum ad hos notiores, C. Flaminium, (qui legem agrariam aliquot annis ante secundum Punicum bellum tribunus plebis tulerit, invito senatu, et postea bis consul factus sit) L. Cassium, Q. Pompeium. Illi quidem etiam P. Africanum, &c.* Davis.

Duos ... fratres] Quod *fratres* hic Lambinus tollit, nihil necesse est. Fuisse enim hos fratres scribunt nominatim Cicero, et Gellius, et Pomponius jurisconsultus. Ad rem vero quod attinet, Crassum favisse Graccho suspicari licet ex Plutarcho, qui de Scævola dicit aperte, ut hic Cicero, cum inducit Nasicam dicentem in Gracchis p. 833. Ἐπεὶ τοίνυν, ἔφη, προδίδωσιν ὁ ἄρχων τὴν πόλιν, &c. *Faber.*

§ 14 *Nihil nos sentire, nihil cernere, nihil omnino quale sit posse reperire*] Respicit ad hos Empedoclis versiculos, Τὸ δὴ ὅλον εὔχεται εὑρεῖν Οὕτως, οὔτ' ἐπιδερκτὰ τὰ δ' ἀνδράσιν, οὔτ' ἐπακουστὰ, Οὔτε νόῳ περιληπτά. Ubi tamen, nisi fallor, sententia postulat ut rescribatur Τὸ δὴ ὅλον εὔχεται εὑρεῖν. Αὔτως. Οὔτ' ἐπιδερκτὰ, &c. Αὔτως est ματαίως, ut interpretatur Suidas, et in eo sensu legitur apud Homerum. Empedoclis locus extat apud Sextum Empiricum advers. Mathem. lib. vii. sect. 123. aliosque. Vide Isaac. Casaubonum ad Laërtii x. 73. *Davis.* Plutarchus, libro 'De Audiendis Po-

ëtis,' eosdem laudat versus.

§ 15 *In Africano*] Vide lib. III. de Orat. cap. 67.

Cap. VI. § 16 *Sed fuerint illa vetera, si vultis, incognita. Nihilne est igitur actum, quod investigata sunt, postea quam Arcesilas Zenoni*] Levi mutatione verborumque trajectione legerim, *sed fuerint illa veteribus, si vultis incognita. Investigata sunt postea. Nihilne est igitur actum, quod Arcesilas Zenoni, &c.* His dudum scriptis, Cl. Walkerum reposuisse video, *sed fuerint illa veteribus incognita. Nihilne est ergo actum, quod investigata sunt postea? Nam Arcesilas . . . obducere.* Davis.

Confecta a Carneade] Optime correxit Lambinus. Nam qui possit intelligi Arcesilæ ratio *conficta* a Carneade, qui fuit, ut hic dicitur, quartus ab Arcesila? Potuit etiam confirmare ex his verbis lib. I. de Nat. Deorum, 'Hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade,' &c. Convenit cum *confecta*. Id autem valebat idem quod 'absoluta.' *Faber.*

In hoc] Non de Clitomacho, sed de alio quodam Carneadis discipulo videtur hic agi. Quam ob causam Gulielmius voluit, *ingenii non minus in Æmone, in Charmida eloquentiæ.* Ast Æmonem ἐν Καρνεάδου μαθηταῖς numeratum fuisse non constat. Eo quidem magistro Mentor est usus, de quo lepidam fabulam videas licet apud Eusebium Præp. Evang. lib. XIV. cap. 8. pag. 738. et apud Laërtium IV. 63. Verum is ἀποστὰς ἀντεσοφίστευε. Quid igitur? Liber S. Victoris, Paris. 4. et Reg. a prima manu repræsentant, *ingenii non minus in hac nonne, in, &c.* Legerim *ingenii non minus in Æschine, in Charmada eloquentiæ.* Æschinem dico Neapolitanum, philosophum Academicum, quem, licet Μελανθίου Ῥοδίου μαθητὴν prodat Diogenes II. 64. a Carneade tamen institutum fuisse docet Plutarchus in libro 'An Seni sit gerenda Resp.' tom. II. pag. 791. Id etiam patet ex Nostro de Orat. lib. I. cap. 11. *Davis.*

In Charmada eloquentiæ] Vulgo *in Carneade.* Quasi Carneades sui fuisset discipulus! Igitur statim vidi rescribendum *in Charmada.* Et sic olim reposuit Petrus Faber. Hinc, ut idem vir doctissimus optime monuit, apud Suidam in Πλάτων, non Ἀρμάδας, sed Χαρμάδας legi debet: quod observare neglexit Lud. Kusterus. Alii porro reponunt *in Charmida:* præstantissimus autem Fabricius, ad Sexti Empirici Pyrrhon. Hypot. I. 33. *in Charmide.* Nihil interest; siquidem non modo Χαρμίδας ac Χαρμίδης, sed etiam Charmadas, hic Carneadis discipulus nominetur. Vide Curium Fortunatianum Rhet. Schol. lib. III. pag. 75. *Idem.* Vide Commentarium in lib. I. de Orat. c. 11.

§ 17 *Nec vero esse ullam rationem disputare cum iis*] Sic Paulus Manutius ex codice Maffæano reponit, *nec vero esse ullam rationem disputare cum iis:* Lambinus autem, deletis duabus vocibus, unaque addita, legit, *nec enim verum esse disputare cum iis.* Lego, *nec enim verum esse ulla ratione disputare cum iis;* ac ita fere conjecit J. M. Brutus. 'Verum,' est *æquum.* Apud optimos auctores passim reperitur hic loquendi modus: quare 'verum' pro *justo* frequenter poni recte notavit Priscianus, lib. XVIII. col. 1180. *Davis.*

§ 18 *Visum igitur impressum effictumque ex eo unde esset, quale esse non posset ex eo unde non esset*] Lambinus, assentiente Fabro, dedit, *visum igitur impressum effictumque ex eo quod esset, quale esse non posset ex eo quod non esset.* Favent quidem ea quæ leguntur infra cap. 24. Favet etiam definitio Græca φαντασίας, quam suppeditat Laërtius VII. 50. et ex eo Suidas in φαντασία· Νοεῖται δὲ, inquiunt, ἡ φαντασία ἡ ἀπὸ ὑπάρχοντος κατὰ τὸ

ὑπάρχον ἐναπομεμαγμένη, καὶ ἐναποτετυπωμένη καὶ ἐναπεσφραγισμένη, οἷα οὐκ ἂν γένοιτο ἀπὸ μὴ ὑπάρχοντος. Vide et Sextum Empiricum Pyrrhon. Hypot. lib. II. § 4. et advers. Mathem. lib. VII. § 248. 402. 426. Mss. tamen adversantibus haud quicquam mutarim, cum res eodem fere redeat: ac nostram lectionem suis in codicibus reperit Augustinus, ut liquet ex lib. II. contra Academ. cap. 5. *Davis.* Sed Lambinum audiamus. Hic locus, inquit, restitutus est ex ipso Cicerone infra cap. 24. Ibi: 'Quale igitur visum? Tum illum ita definivisse; ex eo quod esset, sicut esset, impressum et signatum et effictum.' Sequitur paulo post: 'Hic Zenonem vidisse acute, nullum esse visum quod percipi posset, si id tale esset ab eo quod est, ut ejusmodi ab eo, quod non est, posset esse.' Ut igitur hunc locum aliquanto obscuriorem declaremus, hoc dicebat Philo: si Zeno recte definivit visum quod percipi possit; (sic autem definivit: visum quod percipi possit, est quod impressum ac signatum est ex eo quod est, quale esse non potest ex eo quod non est) verum est nihil comprehendi, nihilque percipi posse. At Zeno visum definivit non recte. Aliquid igitur comprehendi potest. *Effictum* autem edendum curavimus, Manutianam editionem secuti; quamvis in omnibus libris *effectum* scriptum invenerimus. *Lamb.*

CAP. VII. § 19 *Deus aliqui requirat*] Sic habet Victoriana editio, quam expressit Gronoviana. In aliis est, *aliquis.* Porro 'qui,' 'quiqui,' 'aliqui' occurrunt apud bonos auctores pro *quis, quisquis, aliquis.* Plaut. Amph. I. 1. 1. 'Qui me alter est audacior homo?' Aulul. IV. 10. 45. 'Ab eo, quiqui est, inde posces.' Cœlius, Famil. VIII. 8. 'Cum qua sit aliqui deprehensus.' Vide Oberti Gifanii Collectanea in Lucretium, v. *qui* pro *quis.* Cæterum, ut hic, *Deus aliqui,* pro *aliquis,* sic infra cap. 34. *Herculi quendam laborem,* pro *Herculis.* Oliv.

§ 20 *In quo Cyrenaici solo putant veri esse judicium, quia sentiatur*] Hunc tactum Lucretius in libro II. 'tactum animi;' Plutarchus initio lib. V. Συμποσιακῶν, etiam διάνοιαν appellavit. *Sentiat* igitur hic aliquis, potius quam *sentiatur,* putet esse legendum: cur enim tactus, ut cæteri quoque sensus quos hic enumerat, quos sentire dicit, non item dicatur *sentire* probabilius, quam *sentiri?* Et sane quæ sentiuntur, e sententia Cyrenaicorum sunt permotiones animi duæ, et quidem solæ, dolor et voluptas. Diogenes in Aristippo, Δύο πάθη ὑφίσταντο, πόνον καὶ ἡδονήν. Et Aristocles apud Eusebium ait illis esse μόνα τὰ πάθη καταληπτά. Et de Aristippo nominatim, τούτων ἔφασκε τῶν παθῶν μόνων ἡμᾶς τὴν αἴσθησιν ἔχειν. Id est, opinor, has permotiones aiebat solum sentire nos. Nisi etiam intelligi potest passive dictum *tactus doloris et voluptatis* pro *voluptate ac dolore quibus afficimur;* ut in Orat. pro Cœlio, 'Si quem forte inveneritis, qui aspernetur pulchritudinem, non odore, non tactu, non sapore capiatur,' et quæ sunt his similia, ut et sentire, et sentiri significet. *Faber.*

§ 21 *Ille deinceps equus est, ille canis*] Lucullus e ratione Stoicorum primum posuit ea, quæ singuli sensus percipiant, quæ propria eorum cujusque judicii sunt, ut album sensus videndi; sonus, aurium; et ita deinceps. Sequuntur quæ jam tenere nos animo dicit. Φαντασία efficit, quæ etiam αἴσθησις vocatur a Stoicis, ut Plutarchus quoque nos monet in lib. IV. De Placitis Philosophorum. Φαντασία ergo illa ab iis definitur apud eundem Plutarchum, et alios, τύπωσις ἐν ψυχῇ. Alexander Aphrodisiensis in lib. I. de Animo, illa impressio in animo ut fiat, exponit his verbis: Ἄνθρωπος κατὰ τὰς αἰσθήσεις ἐνεργῶν

φαντασίας λαμβάνει, et quæ sequuntur. Ubi ille ostendit, ut hic Cicero, ex pluribus in animo impressis, et custoditis, exempli gratia, albis, genus ipsum posse nos cognoscere; ac viso aliquo albo singulari dicere, hoc est album. Hic vocatur a Plutarcho primus modus illius impressionis. Huic igitur secundus erit, Ciceroni tertius, quem adverbio *deinceps* intelligit; non de iis dicetur, quæ sint propria sensuum singulorum, sed de iis quæ vocant Græci κοινὰ αἰσθήματα, quæ communiter percipiuntur. Velut cum Socratem, aut Cleonem venientem, ut est apud Aristotelem, cernimus; non solum de colore judicat visus, sed etiam de magnitudine, cujus judicium est illi commune cum tactu; tum de motu, de statu, de forma, de numero, quæ communia eidem cum cæteris sensibus. His igitur conjungendis fiunt enuntiationes, e quibus rationis conclusio componitur; ut hic subjungit, 'Si homo est;' et quæ sequuntur. *Idem.*

§ 22 *Sed ex multis animi perceptionibus constat*] Nihil quidem est hic mutandum. Non possum tamen quin te moneam hæc sumpta esse ex illa nota definitione artis; cujus auctores vetus interpres Hermogenis Stoicos esse testatus est. Τέχνη ἐστὶ σύστημα ἐγκαταλήψεων ἐγγεγυμνασμένον πρός τι τέλος εὔχρηστον τῶν ἐν τῷ βίῳ. Multo minus celem te tam studiosum, ut Cicero illam definitionem in Latinum verterit nescio quo in libro. Diomedes conservavit initio lib. II. de Grammatica, ubi 'artem Tullius,' inquit ille, 'hoc modo definivit: ars est præceptionum exercitatarum collectio, ad unum exitum vitæ utilem pertinentium.' Apud interpretem Hermogenis tamen est, Ἐκ καταλήψεων συγγεγυμνασμένων, ut apud Quintilianum, lib. II. cap. 17. 'Ex perceptionibus coëxercitatis.' *Faber.*

Quam si subtraxeris] Lege, *quas*, nempe perceptiones animi; quod etiam Cl. Walkerus vidit. *Davis.*

Cumque artium aliud ejusmodi genus sit, &c.] Audi Quintilianum, Inst. Orat. lib. II. cap. 18. 'Artium aliæ positæ in inspectione, id est, cognitione et æstimatione rerum; qualis est astrologia, nullum exigens actum, sed ipso rei, cujus studium habet, intellectu contenta, quæ θεωρητικὴ vocatur: aliæ in agendo, quarum in hoc finis est, et ipso actu perficitur, nihilque post actum operis relinquit, quæ πρακτικὴ dicitur; qualis est saltatio: aliæ in effectu, quæ operis, quod oculis subjicitur, consummatione finem accipiunt, quam ποιητικὴν appellamus, qualis est pictura.' Vide et Joan. Wowerium Polym. cap. 3. *Idem.*

Cap. VIII. § 26 *Sic et initium quærendi*] Lege cum Walkero nostro, *sic ratio et initium, &c.* Nam vox illa nec subintelligi, nec ex superioribus repeti commode potest. Deinde, ubi *exitus*, malim *exitum*. Idem.

Ratio, quæ ex rebus perceptis, &c.] Vide Laërtium, VII. 45. *Idem.*

Cap. IX. § 29 *Sit, ut opinor*] Vel sequenda est Ms. Cantab. fides, *sicut opinor*, quod nos fecimus; vel deleta prima vocula, rescribendum, *ut opinor.* Et ita sane dat codex regius. *Idem.*

Cap. X. § 30 *Quid cum facturum putem de abditis rebus et obscuris, qui lucem eripere conetur*] Prætermissam hic esse vocem *clarissimis* arbitror a properante librario, ut fere fit. *Passer.*

Quemadmodum prima visa, &c.] Legendum fortasse est *primo visa, &c.* ut *primo* et *deinde* inter se respondeant. Omnino neque *prima visa* neque *secunda* dicuntur. Præterea ubi libri vulgati habent *nos pellerent*, legendum *eos pellerent*. *Eos* autem, videlicet sensus. *Lamb.* *Prima* non magis hic Lambinum aut quemquam offendere debuit, quam apud Maronem in illis: 'Cui prima frementem

Fudit equum tellus;' aut, 'Consulis imperium hic primus sævasque secures Accipiet.' Nec magis necesse fuit pro *nos* legere *eos*, ut referatur ad sensus: de sensibus enim nominatim subjungitur, 'tum ut sensus ad res percipiendas intenderemus; mens enim ipsa,' &c. Illud fortasse magis animadvertendum, quod hic minus videtur ordo, quem sequuntur Stoici, servatus esse; quem servabit ipse infra, quo in loco *visum* primum ponit; deinde *assensum;* postremo *appetitionem.* 'Primum,' inquit, 'videri oportet, in quo sit etiam assensus: dicunt enim Stoici sensus ipsos assensus esse; quos quoniam appetitio consequatur, actionem sequi.' Et sic Alexander, cui non minus videntur Stoicorum, quam Aristotelis fuisse decreta cognita, ait in lib. I. de Animo, Ἕπεται μὲν οὖν τῇ φαντασίᾳ συγκατάθεσις, ὥσπερ οὖν καὶ τῇ συγκαταθέσει ὁρμή. Sed Plutarchus in Colotem eundem ordinem posuit, quem Cicero in his verbis, Τριῶν περὶ ψυχὴν κινημάτων ὄντων, φανταστικοῦ, καὶ ὁρμητικοῦ, καὶ συγκαταθετικοῦ. Quæ postea hoc eodem ordine omnia persequitur, credo, quod ita conjuncte fiant posteriores hi duo motus *assensus* et *appetitio*, ut ratione quadam magis, quam tempore distinguantur. *Faber.* Eam lectionem temere defendit Petr. Faber, qui solutæ ligatæque orationis characterem non distinxit. Certe necessaria prorsus est hæc Lambini conjectura, *primo visa*, quam ex emendatione præ se fert Regius noster. *Davis.*

Itaque alia visa sic arripit, ut his statim utatur: aliqua sic recondit, e quibus memoria oritur] Locus hic ut doctissimos viros fatigaverit, nihil est necesse dicere. Lambinus reliquit inane spatium, quod ipse multis verbis explere conatus est; at ego una littera *c* hic plus esse existimo; (nam particula *sic*, quia sine redditione est, hic ferri nullo modo potest) quæ littera si in *a* mutetur, nihil quisquam hic, opinor, aut deesse aut superesse dixerit. Cicero duo visorum genera hic facit; alia quibus mens statim utitur; alia quæ recondit, ut reservet scilicet, et his utatur postea, cum erit usus. Sic Plutarchus in libro, quem inscripsit πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, dividit νοήσεις in κινουμένας, et ἐναποκειμένας, quæ verba Stoicorum sunt, quæ idem Plutarchus in ipsorum repugnantiis explicat, nominatim in verbis κίνησις et σχέσις: et Philo Judæus in lib. Περὶ τοῦ ἐξένηψε Νῶε, qui κίνησιν hic interpretatur ἐνέργειαν, ut σχέσιν ἠρεμίαν. Utrumque sic ostendit exemplo artificis, ut sit artifex σχέσει, cum ex arte non agit, et κινήσει cum agit, nec reconditam mente modo tenet artem, sed ea utitur: quomodo Cicero ipse in lib. III. de Finibus κινήσεις, aut τὰ ἐν κινήσει vertit *quæ sunt in effectu*, ut σχέσει *quæ sunt sine effectu;* ut hic φαντασίας, (quas a Stoicis etiam ἐννοίας Plutarchus appellari dicit, et appellat ipse νοήσεις, ut paulo ante retuli) κινουμένας, *visa quibus mens statim utitur;* ut ἐναποκειμένας *quæ recondit.* Aperta res: ipse tamen addit *quasi*, molliendæ metaphoræ causa, si cui verbum Latinum *recondit*, quod tamen Græco verbo proprie respondet, hic videretur durius: quod verbum ubi proprie dicatur a Latinis, notum. Lego igitur, et quidem fidenter, *Alia visa sic arripit, ut his statim utatur: alia quasi recondit, e quibus memoria oritur.* Nam quod ex reconditis illis visis memoriam oriri dicit, idem pene eisdem verbis dicit Alexander de illo viso, et quasi nota impressa, quæ in animo relinquitur, quam τύπωσιν supra Stoicos appellare diximus. Τῆς μνήμης, inquit, ἡμῖν σωζόμενον αἴτιον γίνεται τοιοῦτον ἐγκατάλειμμα, καὶ τὸν τοιοῦτον ὥσπερ τύπον φαντασίαν καλοῦσι. Et sic Plutarchus ait apud Stoicos μνήμας εἶναι μονίμους καὶ σχετικὰς τυπώσεις. *Faber.*

Similitudinibus constituit] An inductionibus, id est, ἐπαγωγαῖς? Ex singularibus similibus generalia colligit: hic olor est albus: ille etiam albus est; et alius hic albus: ergo omnis olor albus. Hæc nix alba: et hæc, et illa: ergo nix omnis alba. Hæc inductio est ex partibus similibus totum quodam modo constituens; quod ἔννοια et πρόληψις Stoicis, Latine *notio*. Vide Plut. de Placit. IV. 11. *Guietus*.

§ 32 *In profundo veritatem, ut ait Democritus, penitus abstruserit*] Respicit ad illius effatum, quo pronuntiavit ἐν βυθῷ εἶναι ἀλήθειαν. Vide Laërtium, lib. IX. § 72. Lactantius Epit. cap. 40. 'Democritus in profundo quodam puteo demersam veritatem jacere testatur.' Vide sis et Inst. Div. lib. III. cap. 28. 13. et cap. 30. 6. *Davis*.

CAP. XI. § 33 *Quæ ista regula est veri et falsi*] Ego hoc totum *veri et falsi*, tanquam a librario errante temere positum, funditus delevi. Namque hæc regula, quam dicit, non intelligitur regula veri et falsi; sed regula, qua certum ab incerto, cognitum ab incognito distinguitur, id est regula cognitionis. *Lamb.* Mihi simul ac Lambino librariorum videntur adsumenta hæ voces. Regula, quam dicit, est ea πιθανότητος, seu verisimilitudinis, qua se uti dicunt Academici. *Davis*.

Sive tu probabilem visionem, sive improbabilem et quæ non impediatur] Ut ad hujus philosophiæ rationem, et ad verba Græca et Latina minus trita aliquot, egregius erat hic locus; ita male a librariis, aut a lectoribus, aut a correctoribus acceptus est. Non hic divisio est illa visionis in probabilem et improbabilem, quomodo Lambinus accepit; sed illius altera pars, id est, visio probabilis, dividitur in eam quæ sit probabilis tantum; quam exponit ipse paulo inferius, 'visum, quod cuique occurrit, et primo quasi aspectu probabile videtur;' et eam quæ sit probabilis simul et quæ non impediatur, quam inferius item exponit sic, 'quod ex circumspectione aliqua, et accurata consideratione visum sit.' Hoc ita esse doceant etiam Pyrrhoneorum philosophiæ quasi rudera illa, quæ restant apud Græcos. Galenus in lib. IX. de decretis Hippocratis et Platonis hanc eam ipsam divisionem novorum Academicorum sic refert: Ἀνάγεται δὴ ἡ τούτων κρίσις εἰς φαντασίαν, ὡς οἱ νεωτέροι τῶν Ἀκαδημαϊκῶν λέγουσιν, οὐ μόνον πιθανὴν, ἀλλὰ καὶ περιωδευμένην καὶ ἀπερίσπαστον. Sextus Empiricus, lib. I. Pyrrhonearum Hypotyposeων paulo secus distinguit, et verbis tamen utitur eisdem, quibus Græce Galenus, et quibus Latine Cicero. Ille igitur, ut quidem est interpretatus Henricus Stephanus (Græcum enim adhuc mihi videre non licuit): *Præferunt igitur novi Academici ei phantasiæ, quæ simpliciter est verisimilis, eam, quæ est verisimilis, et* περιωδευμένη. *Utrique autem harum eam, quæ est verisimilis, et* περιωδευμένη, *et* ἀπερίσπαστος. Vides eadem verba. Stephanus ipse vir de Græcis litteris et Latinis tam bene meritus, credo, si illi verborum Ciceronis venisset in mentem, maluisset hic *visionem probabilem*, quam *phantasiam verisimilem*, etsi res erat eadem, Latine dicere; neque tantillum hæsisset in verbis περιωδευμένη, et ἀπερίσπαστος: potius ea ex hoc loco in suum Ciceronianum Lexicon retulisset. Quid enim aut potuit φαντασίαν πιθανὴν magis reddere, quam *visionem probabilem*, aut μόνον, quod illi addunt, magis explicare, quam quod hic dicit, cum repetit, *quod cuique occurrit, et primo quasi aspectu probabile videtur?* Deinde *probabilem, et quæ non impediatur* cum dicit, vertit πιθανὴν καὶ ἀπερίσπαστον: reliquit περιωδευμένην, quod postea cum repetit, reddit, ut jam diximus, *quod ex*

circumspectione aliqua, et accurata consideratione visum sit, ἀπερίσπαστον reliquit; ut intelligatur ipsum utrumque pro eodem accipere: ut Galenus etiam περιωδευμένην et ἀπερίσπαστον conjuncte posuit: ἀπερίσπαστον igitur est hic ἀνεμπόδιστον, ut Suidas etiam addita præpositione contrariæ significationis ἀντιπερίσπασμα exponit ἐμπόδιον. Et Plutarchus in lib. Περὶ Φυγῆς, cum dicit τὸν μόνιμον, καὶ σχολαῖον, καὶ ἀπερίσπαστον βίον, ut aliis plerisque in locis, hoc nomine non aliter utitur. At περισπᾷν est in glossis veteribus *distrahere*; et quidem *distrahere* et *impedire* dici promiscue unus locus apud Cæsarem primo libro de Bello Civili, quem tu attente legisti, satis docere poterit: 'Subjicitur Metellus tribunus plebis ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat, reliquasque res, quas agere instituerat, impediat.' Ut nihil sit apertius, quam ἀπερισπάστως in epist. ad Corinth. I. cap. 7. veterem interpretem, cum vertit *sine impedimento*, optime atque eruditissime vertisse. Περιωδευμένη ut minus etiam dubites, redditum sic esse verissime, atque ego te hic quasi Græce doceam; περίοδος est, præter cætera, ἡ τῆς γῆς περιήγησις, ut interpretantur veteres. Cicero lib. II. de Finibus 'regionum historiam' dixit; verbum scilicet geographis in usu frequens, ut περίοδοι Eudoxi, Hecatæi, aliorum. Iidem verbo quoque περιοδεύειν utuntur pro περιηγεῖσθαι. Docet Eustathius præfatione commentariorum in Dionysium, id esse non modo καταγράφεσθαι et ἀναμετρεῖσθαι, *describere ac metiri regiones*; sed accipi etiam pro κατὰ λεπτὸν ἀφηγεῖσθαι, *singula accuratius exponere*: ut Cicero vertat *circumspicere*, et *accurate considerare*, eodem pertinet; et tu vide profecto jam pridem sic debere scribi, *sive probabilem et quæ non impediatur*. Faber.

§ 34 *Subtiliter*] Id est, κατὰ λεπτὸν, exacte, ἀκριβῶς. Impressa subtiliter animo oportet esse visa, ut sint perspicua, ex illorum sententia. *Guietus.*

§ 36 *Si magna parte*] Lambinus, *magnam partem*. Bene: et multa exempla Budæus in suis commentariis linguæ Græcæ e libris Ciceronis collegerat. Bene etiam legit idem Lambinus *obscurato*; sic enim recitat Capella in libro primo, et cum sequenti participio *oppresso* magis id convenit. *Faber.* Falsus est Pet. Faber, qui Martianum Capellam ita recitare tradit. Legerem *obruto et oppresso*. Certe 'obrui' et 'opprimi' passim jungit Cicero. *Davis.*

Cap. XII. § 37 *Aut ea, quæ est in nostra sita potestate*] Cl. Walkerus, addita negatione, legit, *quæ non est in nostra sita potestate*; quia paulo post Noster ait 'necesse esse animum perspicuis cedere,' et 'non posse objectam rem perspicuam non approbare.' *Davis.*

Cap. XIII. § 42 *Quam obscurari volunt*] Hanc lectionem pertinaciter exhibent nostri; nec tamen ex ea sensum commodum exsculpere queo. Si aliis idem contingat; legant illi mecum, *quæ obscurare volunt*. Nimirum statuebant Academici, sensus reliquaque, quæ memorat Cicero, rebus percipiendis esse parum idonea. Id quibus rationibus effecerint, docebit Sextus Empiricus Pyrrhoniarum Hypotypos. lib. I. cap. 14. *Idem.*

Cap. XIV. § 44 *Cumque ipsa natura accuratæ orationis hoc profiteatur*] Legendum videtur potius, *rationis*. Vocavit enim paulo ante *argumentum*: nec ullus est qui nesciat, *rationem* a Cicerone sæpe usurpari pro argumento. *Passer.* Neque hic mandatum est quicquam; est enim hæc oratio nihil quam συλλογισμὸς, ut ab Aristotele definitur, et explicatur etiam a Gellio in lib. XV. cap. 26. 'Aristoteles,' inquit ille, 'quid syl-

logismus esset his verbis definivit: Λόγος ἐν ᾧ τιθέντων τινῶν ἕτερόν τι τῶν κειμένων ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει διὰ τῶν κειμένων. Ejus definitionis non videbatur habere incommode interpretatio facta hoc modo: *Syllogismus est oratio, in qua, consensis quibusdam et concessis, aliud quid, quam quæ concessa sunt, per ea, quæ concessa sunt, necessario conficitur.'* Sic Gellius hic vertit λόγος: et sic Apuleius, etiam cum eandem illam definitionem exponeret: recte scilicet, ut hic Cicero. Quam enim in aliam rem definitio hic a Cicerone facta conveniat? *Faber.*

§ 45 *Opinionem a perspicuitate sejungere*] Censuit Epicurus, sensus nunquam non veraces esse, cum perspicuitate nitantur; opiniones vero, quæ sunt nostra de visis judicia, nonnunquam veras, nonnunquam falsas statuit. Sextus Empiricus advers. Mathem. lib. VII. § 203. et 210. Vide et Laërtium, lib. X. § 31. 34. *Davis.*

CAP. XV. § 47 *Animi inaniter moveantur eodem modo rebus iis, quæ nullæ sint, ut iis quæ sint*] Walkero nostro delenda videtur vox *inaniter;* ut enim animi inaniter moveantur rebus iis, quæ nullæ sint; vere tamen moventur iis rebus, quæ sint. Supra cap. 12. 'Cum sit incertum, vere inaniterne moveantur.' Vide sis et cap. 16. ac lib. I. de Nat. Deor. cap. 38. Et recte quidem vir eruditus illi voci litem movet. Nescio tamen an non mutanda potius quam delenda sit: ad me enim quod attinet, legerim, *animi frequenter moveantur, &c.* Idem.

§ 48 *Cur non ut plane nihil intersit*] Locus obscurior non attendenti ob particulam *ut.* Cujus tamen in ea significatione Ciceroni usus est frequentissimus. 'Ut nihil intersit,' valet *etiamsi nihil intersit.* Dicatur plenius, *ut concedamus nihil interesse.* Confer sequentia, et quæ annoto ad illa verba, *ut sibi sint et ova ovorum, et apes apum simillimæ,* qui locus item inmerito correctus est. *Faber.*

CAP. XVI. § 51 *Simul ac se ipse commovit*] Proverbium tritum sermone ipse in lib. III. de Oratore sic extulit, 'Facilius est currentem incitare, quam commovere languentem.' Ductum etiam videri potest ex ritu commovendi sacra bellis indicendis, de quo legendus tibi Servius ad illud Maronis, Æneid. VII. 'Cum prima movent in prælia Martem.' *Idem.*

Visus Homerus adesse poëta] Lucretius I. 121. 'Etsi præterea tamen esse Acherusia templa Ennius æternis exponit versibus, edens; Unde sibi exortam semper florentis Homeri Commemorat speciem,' &c. Vide et Somn. Scip. cap. I. *Davis.*

CAP. XVII. § 52 *Species ac eorum*] Sensui prorsus necessaria est vox media; quam nos ea de causa reposuimus. *Idem.*

§ 55 *Democritum dicere, innumerabiles esse mundos*] De hac Democriti sententia videri possint Æg. Menagius ad Laërtii IX. 44. et Jac. Perizonius ad Æliani Var. Hist. IV. 29. *Idem.*

CAP. XVIII. § 58 *Internoscere. Nihil enim magis assentiri potest*] Lamb. *internoscere licere. At enim nihilominus assentiri potes.*

Nihil enim magis assentiri potest hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset. Habeo enim regulam] Verba inculcare aut mutare, ut mutavit hic Lambinus, satis tutum non arbitror. Si quid ausim affirmare, tantum pro *potest* legam *potes;* et distinguam sic, *Nihil enim magis assentiri potes, hoc illud esse, quam si inter illa omnino nihil interesset? Habeo enim, &c.* quia sentio dialogismum esse, in quo responsio illa, *Habeo enim regulam,* postulat, ut in priore parte legatur *potes.* Academicus inducitur qui Lucullo hæc dicenti, *nobis satis est ova illa internoscere,* referat *nihil enim:* quasi responderet, *nihil est,*

aut nihil est profecto: quomodo ille apud Terentium in Adelphis, 'Quid aiunt? quid censes? nihil enim.' Deinde item sibi Lucullus objicit etiam, quod Academicum quæsiturum sciat, *magis assentiri potes, &c.* Ipse respondet, *Habeo enim regulam.* Significare autem vult ejusmodi anthypophora non magis assentiri posse Lucullum, hoc ovum scilicet esse illud ovum quod se dicat nosse, quam si inter illa omnino nihil interesset. *Faber.*

§ 60 *Non solemus, inquit, ostendere*] Augustinus contra Acad. lib. III. cap. 20. 'Cicero ait illis (Academicis) morem fuisse occultandi sententiam suam, nec eam cuiquam, nisi qui secum ad senectutem usque vixisset, aperire consuevisse.' Vide et cap. 17. et lib. II. cap. 13. Attamen Carneades *καίτοι ὑπὸ Στωικῆς φιλονεικίας εἰς τὸ φανερὸν κυκῶν, πρός γε τοὺς ἑαυτοῦ ἑταίρους δι' ἀποῤῥήτων ὡμολόγει τε καὶ ἠλήθευε καὶ ἀπεφαίνετο, ἃ κᾂν ἄλλος τῶν ἐπιτυχόντων.* Hoc testatur Numenius apud Eusebium, Præp. Evang. lib. XIV. cap. 8. *Davis.*

CAP. XIX. § 61 *Et Cimmeriis quidem, quibus aspectum solis, &c.*] Est ab Homero Odyss. Λ. 14. Hinc in proverbio feruntur 'Cimmeriæ tenebræ;' de quibus vide Des. Erasmum in Adag. *Idem.*

§ 62 *Ea te comperisse*] Te comperisse conjurationem Catilinariam. *Lamb.*

CAP. XX. § 65 *Cum de rep. disceptatur, fieri interdum solet*] Respicere videtur ad id jusjurandum, quo post sententias dictas interdum adigebantur senatores: jurabant enim, E REPUBLICA ESSE QUOD CENSUISSENT. Vide Brissonium Form. lib. II. p. 226. *Davis.*

CAP. XXI. § 67 *Carneades nonnunquam secundum illud dabat*] Secundus conclusionis modus, ut vidisti descriptum in Topicis, hic plenus est: 'Si ulli rei sapiens assentietur unquam, aliquando etiam opinabitur: nunquam autem opinabitur: nulli igitur rei assentietur.' His verbis porro *primum* et *secundum* Stoici solent uti in his conclusionum modis, quos in eodem libro illo exponit tam accurate Cicero, et Chrysippus apud Diogenem in Zenone, et alii multi. Græci vocant *ἡγούμενον* et *πρῶτον* primam partem connexi, ut secundam *δεύτερον* aut *λῆγον*, aut *ἑπόμενον*, quæ Cicero nunc *antecedens et consequens*, nunc *primum et secundum*, nunc *primum et extremum*, eisdem quibus illi verbis exprimit. Hic tamen vocat *primum*, primam sumptionem, id est totum connexum, ut etiam paulo post, cum dicit, 'sed illud primum, sapientem, si assensurus esset, etiam opinaturum:' *secundum* autem ut Græci, quod erat postremum in connexo, 'nunquam autem opinabitur;' quæ est etiam secunda sumptio in hac conclusione rationis. Jam Arcesilæ ratio tota est perfacilis. Is probabat conclusionem, id est, *συμπέρασμα*, ut etiam in lib. III. de Finibus conclusionis rationis postremam partem illam sic vocat: 'duorum autem,' inquit, 'e quibus effecta conclusio est.' (Hoc dixi quod sæpissime conclusionem rationis vocat, quam Græci *συλλογισμὸν*, aut *ἀπόδειξιν*.) Conclusionem igitur hanc probat hoc ipso quod sumptiones duas, ex quibus ea efficitur, confirmat, id est quasi *συγκυροῖ*, sua sententia comprobat, aut adeo confirmat rationibus allatis. In hoc autem convenit Arcesilæ cum Zenone, qui primus omnium philosophorum statuit sapientem nihil opinaturum. De Carneade res est item facillima; *nonnunquam probabat secundum;* id erat, 'sapiens autem nunquam opinabitur.' 'Nonnunquam' dicit, quia nonnunquam contrariam sententiam probabat, ut supra dixit: 'Carneadem autem etiam heri audiebamus solitum esse delabi interdum, ut diceret opinatu-

rum esse sapientem.' Et paulo ante eum locum de assensione: 'In qua melius,' inquit, 'sibi constitit Arcesilas, si vera sunt quæ de Carneade nonnulli existimant.' Vides igitur Carneades quid hic probaret, et quomodo; vel potius quid simularet se probare. Id enim dicit infra Cicero se putare magis ab illo disputatum, quam probatum, atque in eo se Clitomachum auctorem sequi. *Faber.*

§ 68 *Ut tamen in præcipitem locum*] Legendum est, *ut in tam præcipitem locum.* Atque hanc emendationem et adjuvant codices Mss. et libentius amplector, quod Guidoni Fabro Pibracio, patrono regio, venerat etiam ante in mentem. *Lamb.*

Sin autem omnino nihil esse quod percipi, &c.] Nam si nihil percipi potest, non potest sapiens assentiri rei incognitæ, quin uno tempore opinetur: at sapiens non opinatur: ergo sapiens assensus omnes cohibere debet. *Idem.*

Cap. xxii. *Mænianorum*] Nonius in *Mæniana*: 'Mæniana ab inventore eorum Mænio dicta sunt: unde et columna Mæniana.' Cicero, Acad. lib. iv. 'Interim ille, cum æstuaret, veterum, ut Mænianorum, sic Academicorum viam secutus est.' Ex Nostro corrigendi sunt Marcelli codices. Pravam tamen illam rationem non evitavit G. J. Vossius in Etymologico; qui, simul ac Brissonius, Martinius, et interpretes ad Festum, de Mænianis plura congessit. Adjiciam tamen Asconii verba: 'Mænius,' inquit, 'cum domum suam venderet Catoni et Flacco censoribus, ut ibi basilica ædificaretur, exceperat jus sibi unius columnæ: super quam tectum projiceret ex provolantibus tabulatis, unde ipsi et posteri ejus spectare munus gladiatorum possent, quod etiam tum in foro dabatur.' Extant ad Div. in Cæcilium, cap. 16. De Mænianorum vero etymologia diversus abit a veteribus Cl. Salmasius ad Spartianum pag. 155. edit. Paris. quem, si lubet, vide. *Davis.*

Cap. xxiii. § 72 *Res non bonas*] Lego, *res novas.* Nihil enim rep. bene constituta fuit unquam invidiosius, quam non modo tractatio, sed etiam studium novarum rerum. Legisti oratione prima in Catilinam, 'Servilius Ahala Sp. Mælium rebus novis studentem sua manu occidit;' ut mittam exempla infinita. In philosophia vult item invidiosum esse Arcesilæ, novæ Academiæ principi, atque ejus æmulis, quod nova Academia instituenda ille exortus est, ut antea dixit, qui bene constitutam philosophiam everteret. Quid ergo aut in rep. aut in philosophia bene constituta, aut seditiosis illis tribunis quos memoravit, aut novis Academicis quos cum illis comparavit, vel aptius, vel gravius, quam res novæ ab antiquis potuit objici? *Faber.*

§ 73 *Quintæ classis*] Id est, ultimæ. Populus in comitiis in quinque classes dividebatur. Infimi quique ex plebe in quintam classem conferebantur. *Guiet.*

Cap. xxiv. § 75 *Imitari nunquam*] Exulet vox nequissima, *nunquam*, et reducatur in suas sedes, *num quem*, cum hac interpunctione: *Videorne tibi non ut Saturninus, nominare modo illustres homines, sed etiam imitari? Num quem nisi clarum? nisi nobilem?* Passer.

§ 78 *Ille credo, Nihil opinatur*] Alii *opinaturum* legi volunt. Ego nihil muto. Vel facilius est intelligi verbum *inquit*, aut *respondet*, aut aliud simile. In definitione autem *visi* bene *effictum* pro *effectum* reponit Lambinus. Est enim expressum e Græco ἐκμεμαγμένον, quod verbum in hac definitione posuerat Zeno. *Faber.*

Cap. xxv. § 79 *Quod ne id facere posses*] Manutius delet *id:* Lambinus autem legit, *quod ne tu facere posses.* Petrus Faber statuit, *id* ornatus causa

hic adjici. Revera *quod*, ut solet, παρέλκει. Vide J. Fr. Gronovium ad Livii XXVII. 7. *Davis.*

Remo] Supra, cap. 7.

Maneant illa omnia; lacerat ista causa; veraces suos sensus esse dicit. Igitur] Hic de doctorum hominum conjectura nihil dicam. Mihi error omnis videtur esse in uno verbo *lacerat;* isque natus e similitudine litteræ *i* cum littera *l*, quas plerumque vix liceat internoscere; et litterarum *B* et *R*, quarum item magna similitudo est in libris qui majoribus his, id est Latinis, litteris scripti etiam hoc tempore reperiuntur. Pro illis igitur *L* et *R*, rescribam *I* et *B*, et erit *jacebat ista causa.* Si, inquit, hoc teneo, ut maneant et fixa sint omnia illa, quæ heri diximus, videbas ipse jacere istam causam. Verbum *maneant* in ejusmodi re admodum frequens: quomodo apud Græcos Plato in Sophista dicit, Μενέτω ὁμολογηθέν. Sic sæpe alias; nihil opus exemplis. Verbi item *jacere* usus in hac re frequentissimus. *Jacebat ista causa*, hic valet, afflicta ista erat et labefacta defensio. Sic infra dicet in hoc libro, *vides profecto jacere illud perspicuitatis patrocinium.* Faber. Legerim, *manent illa omnia. Blaterat iste tamen, et veraces suos esse sensus dicit*, vel, *blatero iste tamen veraces, &c.* Davis.

Veraces suos sensus esse dicit: igitur semper auctorem habes] Rectum sic est. Est enim anthypophora, qualis infra erit, 'cautum est, inquit.' Hic ergo quasi alius quis, qui id pro Lucullo dicat, inducitur. Respondet Cicero, atque addit illi socium Epicurum, ut auctore tam levi magis ei sententiæ fidem deroget. *Faber.*

§ 80 *Hoc est verum esse, confidere suis testibus, et importune insistere?*] Sic lego cum interrogatione. Negat verum esse docere suis modo testibus. Paulus Juriscons. in lege 24. De Testibus, cum dicit, 'testes eos, quos accusator de domo produxerit, interrogari non placuit,' ostendit quid hic licuerit antiquo jure. *Suos* autem *testes* eo magis appellare sensus, eosque improbare, hic videtur, quod eos Heraclitus apud Sextum sic et appellat, et vituperat. Κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοί, &c. *Faber.*

Opinionis enim esse mendacium, non oculorum] Ita dicere solebant Epicurei. Vide Lucretium IV. 464. Ac, ne plures memorem, Sextum Empiricum advers. Mathem. lib. VII. § 203. lib. VIII. § 9. *Davis.*

Ego Catuli Cumanum ex hoc loco video, Pompeianum non cerno] Sic recte liber Ursini. Vulgo, *ego Catuli Cumanam ex hoc loco regionem video, Pompeianum non cerno:* unde Lipsius, Epist. Quæst. V. 17. emendabat, *ego Catuli Cumanum ex hoc loco e regione video:* quod hæc disputatio Baulis fuit habita, et e regione oppositum erat Catuli Cumanum. *Idem.*

§ 81 *Mille et octingenta stadia*] Plinius VII. 21. 'Tradidit Cicero, fuisse qui pervideret CXXXV. M. passuum, Huic et nomen M. Varro reddidit, Strabonem vocatum.' Itaque ex Plinio Cicero emendandus; scribendumque, *mille et octoginta*, quæ plane efficiunt, CXXXV. M. passuum, ut habent Pliniani libri omnes, tum manu exarati, tum etiam impressi. *Harduin.* Not. et Emend. ad lib. VII. n. 75.

Quid? talpam non desiderare lumen putas] Vulgo, *quid talpam! num desiderare lumen putas?* Nos vero tam interpunctionem, quam lectionem Ms. Cantabrigiensis exhibuimus: id quod loci mens omnino postulat. *Davis.*

Neque tam quererer] Victorius et Gruterus, *Neque tam quereretur cum Deo, quod parum longe, quam quod falsum videret.* Ad talpam scilicet referunt: quod viderint eruditi.

CAP. XXVI. § 82 *Ubi igitur illud est 'semel'*] Pertinet hic locus ad illum capitis 25. 'Eo rem dimittit Epicurus,

si unus sensus semel in vita mentitus est,' &c. *Lamb.*

§ 84 *M. Cotta*] Opinor scribendum, ut est in Mss. *C. Cotta.* Fuit enim Caius Aurelius Cotta bis consul cum P. Servilio Gemino anno post Urbem conditam DI. et DV. *Ursinus.*

§ 85 *Lysippus eodem ære, eadem temperatione, eodem cælo, aqua*] Bene Lambinus hic nos admonet, ut quæramus, quid *aquæ* nomen valeat. Unus tamen Plutarchi locus e libro De Defectu Oraculorum satis docere id potuit in disputatione de nobilitata sede illa Crateræ quæ haberet: inquit ille, *αἰτίας ὑλικὰς πῦρ, καὶ σίδηρον, καὶ μάλαξιν διὰ πυρὸς, καὶ δι' ὕδατος βαφήν.* Idem paulo post illa verba etiam quid ignis, quid aqua hic afferat, exponit pluribus. Nec refert quod illud ferreum, hoc autem æneum est opus, de quo Cicero loquitur: ut enim ferri, sic æris *βαφὴν* sive *βάψιν* etiam Pollux esse docet in lib. VII. 'Cælum,' id est aër. *Faber.*

CAP. XXVII. § 87 *Denique videantur*] Lego, *denique probentur;* quod, nisi fallor, postulat sententia. *Davis.*

Res jam universas profundam] Credo rescribendum, *res jam universas non profundam;* addita particula negante. *Idem.* Particula, quam addit Davisius, Ciceroni adversatur, qui ait *profundam,* id est acervatim proponam, *res universas,* id est principia unde ortam dicunt rerum universitatem. *Anon.*

§ 88 *Siccorum*] Id est, sobriorum, non vinolentorum. 'Ah! scelesta ego, præter alios meum virum fui rata siccum, frugi, continentem, amantem uxoris maxime.' Plautus in Asinaria. *Anon.*

Illa visa putare, ut erant, et somnia] Siquidem visa sunt vel vera, vel falsa. Fuit cum legendum censerem, *illa visa falsa putare, ut erant, et somnia.* Jam vero mihi venit in mentem conjectura, quæ longe videtur præferenda. Ea sic se habet: *experrectus enim potuit illa visa putare, ut erant, esse somnia.* Davis.

Dormienti vero æque ac vigilanti probantur] Si non plus probarentur illa visa dormienti quam vigilanti, etiam dormiens ea somnia fuisse censeret. Itaque rescribendum, *dormienti vero æque ac vigilantis probabantur.* Subintellige *visa.* Idem.

Mater te appello] Ilionam sic alloqui fingitur umbra Polydori. Sed et hic et illa, liberi fuere Hecubes et Priami. Qui fit igitur, ut Polydorus Ilionam *matrem* dixerit? Lambinus ad Horatii lib. II. Sat. 3. 60. hoc ideo putat evenisse, quod Hecuba Iliona quoque fuit nominata. At id commentum nullis veterum testimoniis fulcitur. Verius igitur est, Ilionam a Polydoro *matrem* vocatam; quia Priamus et Hecuba 'Ilionæ filiæ suæ dederunt eum educandum, quæ Polymnestori regi Thracum erat nupta, quem illa pro filio suo educavit.' Verba sunt Hygini Fab. 109. Eadem est Hieronymi Columnæ sententia ad Ennii Fragmenta. Fabulam sat notam fecit Euripides in Hecuba vers. 3. et seq. Vide et Virgilium Æn. III. 49. Ab iis tamen diversus abit is, quem modo dixi, mythologus. *Idem.*

CAP. XXVIII. § 89 *Apud Euripidem Hercules*] Herc. Fur. vers. 969. *Idem.*

CAP. XXIX. § 93 *Sed quid proficit*] Patet secundam requiri personam, si modo Tullius impersonale verbum non posuerit. Legas igitur, *sed quid proficis?* Nihilominus cum terminationem alteram retineant omnes libri; a Ciceronis manu fuisse crediderim, *sed quid prosit?* Idem.

§ 94 *Ego enim . . . sustinebo*] Locus hic mihi parum sanus videtur; nec tamen quicquam juvant codices. Forsan reponendum, *ego enim, ut agitator callidus, priusquam ad finem veniat, equos sustinebit . . . sic me, &c.* Idem.

Perspicis] Victorius, *percipis.* Quod

placet Davisio; et recte quidem.

§ 95 *Inexplicabilia*] Ἄπορα. Vide Diogenem Laërtium vii. 82. et Gellium v. 10. ix. 15. xiv. 2. xx. 2.

Cap. xxxi. § 99 *Alia visa esse quæ percipi possint, alia quæ non possint*] Quoniam hæc divisio Stoicorum est, ut in Zenone Diogenes testatur, et Galenus in lib. ix. De Decretis Hippocratis et Platonis; Carneadi autem sunt incomprehensa omnia, id est, ἀκατάληπτα ἅπαντα, ut ait Aristocles apud Eusebium, et sæpius idem hoc libro a Cicerone dicitur, facile suspicetur quis hic aliquid esse mendi. Nihil est. Supra dixit Lucullus cum Academicos refelleret, illos etiam componere artem quandam, et 'visorum,' inquit, 'et vim et genera definiunt, in his quale sit id, quod percipi et comprehendi possit, totidem verbis quot Stoici.' Deinde verbum *esse* usitatum pro *dici* monuit etiam Priscianus in lib. xviii. Et Donatus eodem pene verbo apud Terentium in illis, 'Quem semper te esse dictitasti,' *nominari* interpretatur, idque moris antiquorum esse dicit. *Faber.*

§ 100 *E saxo sculptus*] Respexit ad Homeri versum, Odyss. T, 163.

Cap. xxxii. § 103 *Academicis placere, esse rerum ejusmodi dissimilitudines*] Detrita syllaba, magis probo *similitudines*. Errorem peperit postrema syllaba vocis superioris, *ejusmodi*, temere geminata. Sermonem autem esse constat de hac Academicorum sententia : non est in visis quicquam tale, quale non etiam falsum, nihil ab eo differens esse possit. *Passer.* Eam Passeratii conjecturam veterum librorum auctoritate munivit Ursinus: quibus etiam Pet. Faber assensus est. Sed, ut verum fatear, illa correctio minime placet; nec placeret, licet omnes codices ei suffragarentur. Nam si rerum essent *dissimilitudines*, non erat cur aliæ probabiles viderentur, aliæ contra. Certe *dissimilitudo* mater est discriminis ; *similitudo* vero talem pariat ἀπαραλλαξίαν, ut una res ab altera distingui non possit; adeoque hæc illa nec probabilior evadat, nec improbabilior. *Davis.*

Cap. xxxiii. § 106 *Polyænus, qui magnus mathematicus fuisse dicitur*] Cicero Fin. lib. i. cap. 6. 'Si a Polyæno familiari suo geometriam discere maluisset Epicurus, quam illam etiam ipsum dedocere.' Fuit autem Lampsacenus, Athenodori filius, ut discimus ex Laërtii x. 24. Ejus etiam meminit Plutarchus advers. Colotem. *Davis.*

§ 107 *Sed illa sunt lumina duo*] Quid huc faciant *lumina*, vel quam causam possint continere, non assequor. Paris. 5. *limina*. Forsan Cicero reliquit *vimina*, vel *vincula*. *Idem.*

Cap. xxxiv. § 108 *Herculi*] Pro *Herculis*. Vide supra ad c. 7. 'Deus aliqui,' &c.

§ 109 *Antipatrum reprehensum*] A Carneade. Vide supra, cap. 9.

Pingue] Crassum, hebes. *Turneb.* in lib. de Fato, cap. 4.

Proinde quasi sapiens nullum aliud decretum habeat, et sine decretis vitam agere possit] Hic locus correctus est, et quidem varie. Nequicquam. Erat enim integer, et apertus : repetenda tantum negatio post copulam, *et*. Similis ellipsis supra cap. 9. in illis verbis, 'sapientique satis sit.' Res est etiam confirmata exemplis pluribus. Ciceronis sunt hæc, leviter Antiochum reprehendentis, quod is diceret novos Academicos hoc unum decretum habere, cum haberent multa alia, sed ea probabilia modo, non etiam percepta. *Faber.*

Cap. xxxv. § 113 *Sed nihilo minor*] Veram lectionem, *sed qui minor est*, mihi præbuerunt Cantab. et Reg. pro varia lectione. Turnebi quidem conjecturam, quam protulit Advers. lib. xvi. cap. 18. satis confutavit Lambinus; nec tamen melius quid-

dam commentus est ipse, dum reponit *sed nihilo minor, esse tale verum, &c.* Acutiorem multo se præstitit vir eruditissimus Joan. Clericus; cui placet, *sed qui his minor est.* Præponderant autem ii quos dixi codices. Cave vero putes *minorem* vocari Zenonem, habito ad ætatem respectu; quod voluerunt Audr. Turnebus et Petrus Faber. Acuminis tantum et eruditionis rationem Tullius habuit. *Davis.*

Cap. xxxvi. § 116 *Velut illud ante*] Non muto. *Ante* significat illa *ante* esse quæsita. *Faber.* Locus Lambino suspectus est: et certe mendo quodam laborat. Mecum legas, *verum illud ante;* nisi melius quid inveneris. *Davis.*

Priusquam Archimedes] Quærit an sapiens juraturus sit solem majorem esse quam terram, etiam priusquam rationes illas geometricas, quibus id efficitur, audiverit. Id autem vix insanus fecerit; potius quæsierit ex Archimede ipso non stultissimus aliquis, cum ex eo rationes eas audiverit, idem quod Diogenes ex illo, qui de rebus superis ac cœlestibus dissereret, Ποσταῖος ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ; quod etiam quam sit incertum, doctissimus Philo Judæus, si quis id quærit, exequitur pluribus in libro qui est inscriptus Περὶ 'Ονείρων. Sed huc revertamur. *Postquam* igitur hic a Cicerone scriptum esse, non *priusquam*, ne sapiens ipse jam, opinor, jurare dubitet. Hoc enim ait, sapientem non juraturum solem multis partibus majorem esse quam terram, ne tum quidem cum Archimedes rationes eas, quibus id efficitur, inspectante eo, descripserit. Hoc ita esse, hæc verba quæ sequuntur, 'quod si rationibus geometricis non est crediturus,' ita planum faciunt, ut stulte faciam, si coner pluribus ostendere. Addam hic tamen; idem error, æque gravis, atque æque apertus, nec magis a doctissimis hominibus notatus, quod sciam, hæsit in lib. ii. de Legibus, non longe ab initio: 'Ut vestri Attici,' inquit, 'priusquam Theseus eos demigrare ex agris, et in astu se conferre jussit, et Sunii erant iidem, et Attici.' Id vel ex historia Thucydidis apparet esse plane falsum. Ex illis notis librariorum, et compendio scribendi, qui *p'* aut *p* varie acciperent, videtur hic esse error: ut Manutius notavit. *Faber.*

Cap. xxxvii. § 117 *Princeps Thales, unus e septem, cui sex reliquos consensisse primos ferunt*] Hunc locum haud satis caute Lambinus ex Paulo Manutio castigatum voluit. Ubi enim omnes legunt *consensisse primos*, jubet legi *concessisse primas:* Latine quidem; sed scribentis ad sensum minus apte. Nam qui totam sententiam paulo attentius legerit, non de concessione primarum partium; sed de consensione in eandem sententiam hic agi certissime deprehendet. Quod liquido constat ex his verbis: 'at hoc Anaximandro populari, et sodali suo non persuasit:' quasi dicat, persuasit sex reliquis sapientibus ex aqua constare omnia, at hoc Anaximandro non persuasit: vel, quod eodem redit, sex alii primi sapientes Thaleti consenserunt, at Anaximander non consensit. Esto igitur, sex reliqui sapientes Thaleti, velut omnium sapientissimo, primas concesserint: at hoc modo non agitur, ut dixi: agitur, quid de rerum principio senserint, et an consenserint Thaleti; ac illi quidem consensisse dicuntur. Quid autem incommodi sit in vulgato contextu, plane non video. Nisi forte displicet dici sex reliquos primos, cum unus fuerit septem inter sapientes primus: non omnes primi esse potuerint. At dicuntur primi non inter se collati; sed cum cæteris, qui deinde consecuti sunt, sapientibus comparati. *Lescaloperius,* in lib. i. de Nat. Deor. cap. 10. Hujus loci emendatio debetur Joanni Scalæ, qui primus

pro *consensisse primos* correxit *concessisse primas;* eamque correctionem Callimachi auctoritate confirmavit ex Diogene Laërtio. *Ursin.* Præterquam quod hoc modo *primos* abundare patet; reliquos istos sapientes rebus physicis operam dedisse nulla est memoria. Dedi igitur, auctore Manutio, *concessisse primas.* Davis.

§ 118 *Mathematicorum initiis*] Initia mathematicorum, quæ memorat Noster, puncta sunt et lineæ: ex his enim planæ solidæque nascuntur figuræ, quæ pro Pythagoræ mente solidorum corporum sunt parentes. *Idem.*

Cap. xxxviii. § 119 *Existere*] Recte Walkerus noster legit *efficere.* Idem.

§ 120 *Perniciosa*] Fortasse additum fuerit ex ejus notatione, qui velut *συνώνυμον* adscripserat. *Faber.*

Myrmecides] De quo Plinius, lib. vii. cap. 21. et xxxvi. 5.

Cap. xxxix. § 123 *Hicetas*] Vulgo *Nicetas,* sed male. Nicolaus autem Copernicus in sua præfat. ad Paulum iii. 'Reperi,' inquit, 'apud Ciceronem, primum Nicetam sensisse terram moveri . . . Inde igitur occasionem nactus, cœpi et ego de terræ mobilitate cogitare.' *Anon.*

Egone? Ne bis quidem] Ita Lambinus, cum vulgo sit, *Ego ne vobis quidem.* Petrus Faber minore mutatione legit, *Egone? Nobis quidem, &c.*

§ 124 *An, ut Xenocrates, mens nullo corpore*] Animus pro mente Xenocratis erat ἀριθμὸς ἑαυτὸν κινῶν. Sed ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ posuit. Itaque nihil refert, num *numerus,* an *mens* dicatur animus. Vide Tuscul. i. 10. *Davis.*

Cap. xlii. § 129 *Megarici, quorum*] Sic legas et distinguas velim, *quam non multum a Platone. Megaricorum fuit nobilis, &c.* Idem.

§ 130 *Quæ ἀπαθῆ nominantur*] Ἀπάθεια, quod legisse testatur in libro scripto Lambinus, rectum est. Atque in hoc conveniebat Pyrrhoni cum Stoicis, qui ut illud usurparint satis docet unus Gellius in lib. xii. cap. 10. Hoc tamen inter illos differebat, quod Pyrrho hunc bonorum finem esse volebat, Stoici non item. De quo Pyrrhonis fine pluribus disserunt in Pyrrhone Diogenes et Sextus. *Faber.*

§ 131 *Nunc proxime*] Ursini codices, quos probat Faber, exhibent *huc proxime.* Si libri tales usquam extiterunt, eos equidem non sequerer; nam *nunc* dicit, ne Peripatetici temporis illius, quo vivebat Tullius, a magistro suo descivisse viderentur. *Davis.*

Carneades] Vide lib. ii. de Finib. cap. 11. 12. 13. et lib. v. c. 7. *Idem.*

Cap. xliii. § 132 *Hic igitur neutri assentiens: si nunquam, uter est prudentior*] Sensum non video, neque videt quisquam, ut opinor, tam obscuro in loco: obscuritatis autem causa, depravatio est; quam judicio meo tollet, qui ita leget, *Hic igitur neutri assentietis: sin utrique, uter est prudentior?* Quorum verborum non absurda sententia est: dicit enim hoc: in hac controversia neutri assentietis, id est, neque Stoicum neque Academicum dicetis esse sapientem: sin utrumque, uter est prudentior? *Assentietis* autem refero ad illud supra positum, 'ad vos nunc refero.' *Utrique* videtur esse necessarium propter insequens verbum *uter.* Sed hæc qui et acumine et judicio præstant, dijudicabunt. *P. Manut.* Restituo, *si nunquam, uter sit sapiens, apparebit; nonne utroque est prudentior?* Lamb. Sic scriptum hic fuisse non dubitem: *Hic igitur neutri assentiens num, quam uter, est prudentior? Uter* erit simplex pro composito 'uterque,' aut 'utervis,' non aliter ac citat ex edicto prætoris Verris in lib. i. Accusationis, 'inter aratorem et decumanum si uter velit, edicit se recuperatores daturum.' Et

post paulo, 'si uter volet, recuperatores dabo.' Et paulo etiam post, 'sed utrum ita scripsit: si uter volet, an si decumanus volet?' *Faber.* Legendum suspicor, *hic igitur neutri assentiens, si usquam, utroque est prudentior.* Non magna quidem sit mutatio, sensusque commodus videtur. *Davis.*

§ 133 *Non posse illa probanda esse*] Manutius legit, *probabilia.* Lambinus delet *posse.* Davisius Lambinum sequitur.

§ 134 *Theophrasto*] Vide Tusc. v. 9. et de Finibus v. 5.

Cap. xliv. § 135 *Nec si patria deleatur, non doleat*] Grammaticorum decretum est, duas negationes affirmare in lingua Latina. Hoc semper verum non esse docuit etiam Nonius ex Varrone; et Budæus noster in suis commentariis linguæ Græcæ exemplis e Cicerone pluribus, quibus addi possunt infinita alia; quare nihil hic muto. *Faber.*

Cap. xlv. § 137 *Sed ille noster*] Lego, *vester.* Emendationem nostram plane flagitat auctoris mens: Antiochus enim intelligitur, quem Lucullus sequebatur. *Davis.*

§ 139 *Ut Calliphontem sequar*] Merito, opinor, visa Lambino est inanis particula *ut* ante *Calliphontem.* Faber. Lego, *aut Calliphontem.* Itaque unius litterulæ additione redintegravi locum satis luxatum, fide Palatini tertii, sententia tam clara, ut vel ipsius unius testimonio stari posse videretur. Lambinus, qui hic eam particulam delere cupiebat ceu supervacuam, non videtur assecutus mentem auctoris. *Grut.* Abundare *ut,* qui totum ambitum verborum attendet, statim intelliget: et, ut dicam quod sentio, suspicor ipsum ita scripsisse Ciceronem, rem potius, quam verba spectantem. Idem enim alibi quoque vitium deprehendi, ut lib. iii. de Finib. 'Ne illud quidem est consentaneum, ut, si cum tria genera bonorum sint, quæ sententia est Peripateticorum, eo beatior quisque sit, quo sit corporis aut externis bonis plenior, ut hoc idem approbandum sit nobis.' Et lib. i. ep. 1. ad Quintum fratrem, 'ut te ante compares; cum jam dixerit ut si hoc plane,' &c. *P. Manut.*

Cap. xlvi. § 140 *Audi contra illos*] Epicureos. Vide Tusc. v. 26. et 41.

§ 142 *Qui putet id cuique verum esse quod cuique videatur*] Vide Menagium ad Laërtii ix. 51. et Fabricium ad Sextum Empiricum Pyrrhon. Hypot. lib. i. cap. 32. § 216. *Davis.*

Permotiones intimas] Dolorem, et voluptatem. Vide supra cap. 7.

§ 143 *Noster Antiochus*] Ut legatur *vester,* res ipsa postulat. *Davis.*

Cap. xlvii. *Aliter Diodoto*] Sane nulli non notus est Diodotus Stoicus, Ciceroni perfamiliaris; quod in causa, credo, fuit cur illum huc intulerint Lambinus et Gruterus. Sed Diodorus is intelligendus est, qui Κρόνος appellabatur; ut ex sequentibus patebit. Quin etiam Philonem, Antiochi magistrum, non vult Cicero, sed Diodori Croni discipulum, contra cujus Περὶ Σημασιῶν libros scripsit Chrysippus, ut testatur Laërtius vii. 191. De Philone illo dialectico plura Joan. Jonsius de Scriptor. Hist. Philos. lib. ii. cap. i. Inter eundem hunc Diodorum et Chrysippum magna fuit etiam περὶ ἀδυνάτων contentio; quod memoriæ tradidit Cicero de Fato cap. 7. In aliis etiam nonnullis dissentiebant, quod patet ex A. Gellii Noct. Attic. lib. xi. cap. 12. *Idem.*

§ 146 *Jurare ex sui animi sententia . . . videri pronuntiarent*] De iis quas Cicero memorat formulis, vide Cujacium Observ. lib. i. cap. 21. et lib. iii. cap. 26. ac Brissonium Form. lib. v. et viii. *Idem.*

Cap. xlviii. § 148 *Per ἐποχὴν*

illum omnium rerum comprobans] Pruriginosum quiddam, ut ita dicam, et scabiosum videtur inesse in peroratione Luculli, cum causa Academiæ in utramque partem disputata, sententia tandem dicitur. Cum autem velle videatur dicere retinendam esse ἀκαταληψίαν, præsertim cum percipi et comprehendi nihil possit; tollendam tamen ἐποχὴν, cum de omni re assensio sustineri non possit; particulam *per*, veluti scabiem quandam, exterens, et in ejus locum, veluti floridam autem, particulam *nec* inducens, lego, *nec ἐποχὴν illam omnium rerum comprobans.* Quo quidem in loco Carneadem sequitur, qui assensionem relinquebat sublata comprehensione; sapientem enim assentiri et opinari, nihil tamen percipere dicebat. *Turnebus,* Advers. XVI. 18. Nihil esse mutandum arbitror; sed vocem *per* sic intelligendam, ut, ad Attic. I. 15. 'Per mihi, per, inquam, mihi gratum feceris.' Et Gell. XVIII. 4. 'Per, inquit, magister optime, exoptatus venis.' Quibus, aliisque pluribus locis, *per* significat 'valde,' 'magnopere.' Itaque 'perexoptatus,' valde exoptatus; 'percomprobans,' magnopere comprobans. Neque *per* hic præpositio est, sed adverbium ejusdem formæ ac *pol.* Nam quemadmodum *pol* syllaba est residua ex integra phrasi, 'juro per ædem Pollucis,' cujus formulæ vim totam hæc syllaba continet; sic in adverbio *per* inest vis tota vocum duarum, 'magno opere,' ex quibus concisis remansit hæc una duntaxat syllaba. Videat, si quis vult, G. J. Vossii Etymologicon, v. 'Nuper,' et v. 'Cur.' *Franc. Odinus.*

Tum ille ridens, tollendum] Ut dogmaticorum est ponere decreta; sic tollere, Academicorum. Quocirca, cum hoc tantum dixisset Hortensius, *tollendum,* hoc est, censeo tollendum esse, vel tolli oportere; visus est Ciceroni in Academicorum transisse partes. 'Teneo te:' jam noster es: 'nam ista Academiæ est propria sententia.' Poterat aliud velle Hortensius, nam *tollere* est absistere; et qui censet *tollendum* esse, censet de re proposita dictum esse satis. Atque haud scio an vox illa *ridens* indicet, in ista *tollendum* latere quidpiam joci et ambiguitatis. *Anon.* Ex sequentibus manifeste patet, in illo verbo, *tollendum,* quærendum esse præcipuum quoddam Academicorum effatum. A quo tamen mirum quantum aberrant omnes, quos hactenus vidi, Ciceronis interpretes. Horum autem error, ni fallor, procedit ab ignoratione singularis, et parum usitatæ significationis verbi, *tollo;* quam tamen patefecit talium rerum non incuriosus grammaticus, Nonius Marcellus: 'Tollere,' inquit, 'est et differre.' Quod probat eo Plauti versu, Pænul. act. II. sc. 1. v. 52. 'Res serias Omnes extollo ex hoc die in alium diem.' Alia idem affert exempla in *extollere* et *protollere.* Itaque, cum ridens Hortensius ea voce, *tollendum,* usus est, in ambigua illius significatione ludendo, dicere voluit, de hac disputatione amplius esse deliberandum. Quæ vere, ut ait Cicero, 'Academiæ propria fuit sententia.' Illius enim sectæ disciplina, inquirendum esse potius quam decernendum docebat, teste Phavorino, apud A. Gellium XX. 1. Sic igitur Hortensius, verbum usurpans forsan comicum, et vulgare, seriam nimis disputationem in risum convertit. *Buher.*

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM.

LIBER I.

Argum.—Vide Mureti Var. Lect. lib. xvii. cap. 1. cui titulus 'Rectene inscripti libri M. Tullii, De Finibus Bonorum et Malorum.'

Cap. i. § 1 *Mandaremus*] Ego et tu. Nam Brutus quoque in hanc exercitationem studiose incumbebat. Liber ejus de Virtute cum alibi, tum hoc ipso in prooemio a Cicerone laudatur. Veteres grammatici citant librum ejusdem de Officio, sive Περὶ Καθήκοντος, ut eum vocat Seneca, lib. xiv. Epistolarum. Cic. Acad. lib. i. cap. 3. 'Brutus quidem,' inquit, 'noster, excellens omni genere laudis, sic philosophiam Latinis litteris persequitur, nihil ut iisdem de rebus Græcia desideret.' *Muret.*

§ 2 *Ab Hortensio*] Hortensium abhorruisse a philosophia, vel hinc colligi potest. Neque sane mirum est, piscinario illi philosophiam parum probatam fuisse. Lege, quæ de eo narrat Macrobius lib. iii. Saturnaliorum: non quæres, cur ejusmodi homini philosophia sorduerit. *Idem.*

Missum] Ut eo respexisse videatur Cicero, quod dici solet, telum emissum revocari non posse. *Morel.* Lego, *admissum*, id est, incitatum. Metaphora ab equis; in qua persistit, etiam cum addit, *coerceri ac reprimi.* Muret.

Justioribus utamur illis] Justiores in nos sint illi. *Idem.*

Cap. iii. § 7 *Male, credo, mererer*] Vel hæc εἰρωνικῶς sunt intelligenda, vel legendum *non male, credo, mererer*, prout exhibent Mss. Scalig. et Eliens. 2. *Davis.*

Sed id neque feci adhuc] Verterat tamen adolescens aliquot Platonis dialogos. *Muret.*

Utinam esset ille Persius] Vide lib. de Orat. ii. cap. 6.

§ 9 *Quem quidem locum*] Vide lib. de Orat. ii. 45.

Ponti, Tritanni] De T. Pontio centurione, vide Cic. de Senectute, cap. 10. De Tritauno, sive Tritannio, Plinius vii. 19.

Lictores] Quæ proxime antecedunt verba ex persona Scævolæ sunt: hæc autem, 'Lictores,' &c. ab ipso Lucilio pronuntiantur; cum dicat, post Scævolæ verba lictores ejusdem cohortemque prætoriam, quo magis Græca salutatione Albucius eluderetur, exclamasse simul omnes, prætoris exemplo, Χαῖρε. Erat autem hoc tempore adolescens Albucius. De quo in Bruto cap. 35. et in Oratione de Provinciis Cons. cap. 7. Scævola hic est Q. Mucius augur, gener C. Lælii, socer L. Crassi oratoris, accusatus postea repetundarum ab hoc Albucio, ut legitur in Bruto, cap. 26. Quam accusationem spectavit Lucilius poëta in illo versu, 'Hinc hostis Muci Albucius, hinc inimicus.' *Manut.*

Cap. iv. § 12 *Partus ancillæ sitne in fructu habendus*] Ulpianus Dig. lib. vii. tit. i. leg. 68. 'Vetus fuit quæstio,' an partus ad fructuarium pertineret. Sed Bruti sententia obtinuit, fructuarium in eo locum non habere.' Vide sis et Justinianum Inst. lib. ii. tit. 1. leg. 37. *Davis.*

Cap. v. § 13 *L. Torquato*] Filio L. Manlii Torquati qui consul fuit cum L. Aurelio Cotta, altero anno ante Ciceronem consulem. Hic bis accusavit P. Syllam; semel ambitus, et condemnavit; deinde majestatis, quod Catilinariæ conjurationis parti-

ceps fuisset; qua in causa Syllam Cicero defendit. *Muret.*

Triarius] In quo errat Seb. Corradus (in Bruto, cap. 76.) qui, quod plena senectutis fuisse dicitur illius oratio, senem ex eo significari putat; ideoque non esse eundem, qui hic adolescens vocetur. Cum revera hoc Cicero, tanquam admirabile, proponat, fuisse Triarii in illa ætate, nempe in adolescentia, plenam senectutis, id est, senilis gravitatis, orationem. *Idem.*

§ 14 *In Cumanum*] Acad. I. 1.

Cap. VII. § 23 *In tertia vero parte, &c.*] Hoc totum, quod reperitur in libris vulgatis, ab hoc loco, 'in tertia vero parte,' &c. usque ad 'confirmat,' &c. non reperi in libris nostris manuscriptis; quæ credibile est a docto aliquo esse assuta. Nam cum certum sit, hic aliquid deesse in libris manuscriptis, neque difficile admodum sit, quid desit, conjicere; hoc totum ille, quisquis fuit, non inepte supplevit: nisi forte in alio meliore exemplari reperitur. Ego in nostris libris manuscriptis non reperi, neque ullam reperi lacunam. *Lamb.* Vetus exemplar quo usi sumus, ea verba non habebat: vera tamen esse videntur. Sed adhuc quædam desiderari, verba quæ sequuntur satis indicant; ea enim apte cum illis non cohærent. *Morel.*

Eum Torquatum] Q. Claudius Quadrigarius, cujus verba, quibus hanc historiam retulit in litteras, leguntur apud Gellium lib. IX. cap. 13. putavit hoc contigisse anno ab U. C. CCCLXXXVI, M. Furio Camillo quintum dictatore, ut testis est Livius lib. VI. extremo. Ipse autem lib. VII. Livius, decem haud minus post annos. Idem tamen narrat id factum C. Sulpicio et C. Licinio Calvo coss. dictatore T. Quintio Penno; id est, sex annis posterius. Considera per otium. *Muret.*

§ 24 *L. Torquatus*] Lego *T. Torquatus* ex lapidibus Capitolinis, e Valerio lib. v. cap. 8. e libro LIV. Epit. Livii. *Idem.* Vide et Val. Max. lib. VI. cap. 3.

Cap. IX. § 30 *Quid aut ad naturam, aut contra sit*] Rectius (ut puto) legendum est, *quid aut ad naturam aptum, aut contra sit:* nullis enim exemplis adductis probant interpretes voces, *ad naturam*, significare 'secundum naturam,' licet eas ita interpretentur. *Pearc.* Præclarum enim ab eo munus accepi, 'Conjecturales in Ciceronis Philosophica Emendationes,' hactenus ineditas. Pro quibus magnas ipsi gratias ago, litterati habebunt immortales; ideo in illis multa sunt animadversa solerter, et nitide explicata, quibus ægre caruit hactenus Cicero; et hæc abundabit editio, doctissimi Pearcii opibus locupletata. Agnoscent sane lectores non frustra esse, quæ de illius eruditione ac judicio in præfatione posui. *Oliv.*

Cap. XI. § 39 *Conclusum est*] Chrysippi rogatiunculam, quæ contra Epicuri sententiam facere videbatur, artificiose rejicit in Cyrenaicos, qui solum, ut dixit, motum illum jucundum et suavem nomine voluptatis intelligebant. *Morel.*

Cap. XIII. § 45 *Naturales*] Epicurus: 'Si ad naturam vives, nunquam eris pauper; si ad opinionem, nunquam dives. Exiguum natura desiderat; opinio immensum. Naturalia desideria finita sunt; ex falsa opinione nascentia ubi desinant, non habent; nullus enim terminus falso est.' Seneca, lib. II. Epist. *Muret.*

Cap. XVI. § 50 *Natura depravata desideret*] Illud *depravata* scriptum erat in margine, quo significaretur depravata esse, quæ statim sequuntur. Inde per errorem translatum est in contextum. Lambinus, *non depravata*, sed ex conjectura. *Idem.*

Sic cujus in mente consedit, &c.] Locus est a librariis pessime habitus,

eumque conjecturis suis tentarunt eruditi. Fred. Gronovius reposuit, *sic cum vis in mente consedit, hoc ipso quod adest, turbulenta non potest non fieri.* Ubi 'vim' pro injustitia positam censet. Tullius tamen ambiguæ saltem significationis vocem hoc in loco vix, ut opinor, adhiberet. Gruterus urit secatque, totum locum sic constituens, *quemadmodum temeritas et libido et ignavia, si cujus in mente consedit, hoc ipso quod adest, turbulenta est; si vero molita quippiam, &c.* Denique Cl. Clericus, Art. Crit. P. III. § 1. c. 16. 10. vitii nihil in his verbis inesse censet. Mihi vero fidem non facit vir doctissimus, licet prioris membri sensum videatur assecutus. Nunc varias lectiones videamus. Eliens. 2. dat, *sic cujus in mente consedit justitia, hoc ipso, &c.* Idem codex, Paris. unus, et alter P. Manutii repræsentant *etsi vero impietas molita quippiam est.* Itaque, non spreta Mss. ope, legerim *sic si cujus in mente consedit justitia, hoc ipso quod adest, turbulenta non potest ea fieri: si vero impietas molita quippiam est, quamvis occulte fecerit, nunquam tamen confidet id fore semper occultum.* Davis.

Cap. XVIII. § 61 *Monstrosi*] Lambinus, conjecturam suam secutus, edidit *morosi.* Nulla vero mutandi fuit causa; nam receptam lectionem servat etiam Nonius in 'Minutum;' nisi quod ille *monstruosi,* prout etiam nonnulli Mss. Nec refert utrum *monstrosi* legas, an *monstruosi.* Idem.

Cap. XIX. § 63 *Maximasque ab eo, et gravissimas*] Duo verba, *ab eo,* in veteri codice non sunt, nec in Græco Epicuri. Ideo expungenda, cum ad sententiam nihil faciant. *Morel.*

Verborum vis] Nam verba non hominum instituto, sed natura constare dicebat. *Muret.* Vim verborum et naturam orationis ex naturæ cognitione percipi censuit. Ideo crebro dicebat diligenter oportere exprimi, quæ res subjecta esset vocibus, ut extaret quo disputationem omnem referre liceret. Imo docebat voces ipsas hominum instituto positas non fuisse, sed naturam ipsam rerum id docuisse: nimirum eam suis permotionibus homines incitasse, ut peculiarem et rebus accommodatum spiritum efflarent. *Morel.* Patet igitur superiora verba, 'ea scientia,' intelligenda esse de physica, ut Guieto placuit; non de logica, ut affirmat Davisius. *Oliv.*

Cap. XX. § 67 *Quod quia nullo*] Aliqui satis otiose, ut videtur, primam vocem onerant apice gravi, perinde ac si conjunctio sit. Atqui pronomen est quarti casus. Ellipsis detraxit præpositionem *propter;* ut in his Terentii; Andr. IV. 3. 23. 'Si quid est, quod mea opera opus sit:' Eun. III. 5. 10. 'Quid est quod sic gestis?' Heaut. IV. 7. 6. 'Nihil est, illic quod moremur diutius:' Phorm. II. 3. 14. 'Adolescenti nihil est quod succenseam.' Hoc itaque loco 'quod' est, *propter quod, quamobrem,* ut monet Horat. Tursellin. De Particul. Aliter explicat Obert. Gifanius, Collectan. in Lucr. V. 'Quod nunc;' et putat 'quod' esse pro *autem.* Anon.

§ 69 *Si ludicras*] Victorius: *Si ludicra exercendi aut venandi consuetudine adamare solemus.* Quæ lectio ut a nobis reduceretur, fecit ipse loci sensus. Nam fieri contendit Noster, ut homines loca, fana, cæteraque, quorum meminit, consuetudine soleant adamare. *Davis.*

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM.

LIBER II.

Cap. i. § 1 *Scholam*] Disputationes, quibus, perpetua oratione, una aliqua de re philosophi in cœtu hominum explicabant, scholæ dicebantur. Cicer. Tuscul. i. 'Dierum quinque scholas, ut Græci appellant, in totidem libros contuli.' Idem lib. iii. 'Separatim autem certe scholæ sunt de exilio,' &c. *Muret.*

Cap. iv. § 12 *De Pelasgis*] Id est, de rusticis. *Muret.* Vide Victorii Var. Lect. i. 10. Turnebi Advers. iv. 8.

Non pereruditos] Erasmus in Adagio, 'More Romano,' legit hic, 'non semper eruditos:' inepte, ut solet. *Muret.*

§ 13 *Voluptatem animi nimiam, lætitiam*] Interpunge; *voluptatem, animi nimiam lætitiam.* Idem.

§ 14 *Tanta lætitia*] Vide Tuscul. iv.

Nunc demum] In Orat. pro Cælio, c. 16. 'Sed dubito,' inquit, 'quem patrem potissimum sumam; Cæcilianumne aliquem vehementem atque durum?'

Quanquam hæc inter nos] Terent. Heaut. act. i. sc. 1.

Cap. vi. § 18 *Omnes Danai*] Versus est anapæsticus, qui speciem habet proverbii, ad significandum universum genus: ut dicimus, 'cœlo, terra, marique,' cum ubique designare volumus. *Morel.*

Anapæsto] Nos anapæstum intelligimus totam eam quam appellant Græci ἀναπαιστικὴν βάσιν, quæ est μέτρων συναγωγὴ ἤτοι δύο ἢ πλειόνων, ἢ ὁμοίων ἢ ἀνομοίων, quæ etiam alio nomine σύστημα appellatur. Ita anapæsti, vel, ut alii legunt, anapæstici nomine, multos inter se conjunctos versus intelligimus. Sic nuncupat Cicero Tuscul. iii. versus quosdam, qui in Iphigenia Aulidensi expositi sunt, anapæstum. 'Nec siletur,' inquit, 'illud potentissimi regis anapæstum, qui laudat,' &c. *Idem.*

Cap. vii. § 20 *Id est, quasi maxime ratas*] Has voces alienas esse suspicatur Lambinus. Ego vero (quæ Gruteri quoque, et Guieti mens est) nullus dubito quin hoc totum, *id est, quasi maxime ratas: quia gravissimæ sunt ad beate vivendum breviter enuntiatæ sententiæ,* ab homine stolido barbaroque sit profectum. Nam præterquam quod Tullius jam scripserat *in quo* (libro) *breviter comprehensis gravissimis sententiis quasi oracula edidisse sapientiæ dicitur*, adeoque nihil aliud sit quam futilis et inepta ταυτολογία, vix est ut ab ejus manu fuerit inelegans illud *ad beate vivendum breviter enuntiatæ.* Davis.

§ 21 *Si ea quæ sunt luxuriosis*] Græca se sic habent apud Diogenem Laërtium x. 142. Εἰ τὰ ποιητικὰ τῶν περὶ τοὺς ἀσώτους ἡδονῶν, &c. In editione Wetsteniana locum corrupit M. Meibomius, ut errasse Ciceronem longa verborum ambage frustra contenderet. *Idem.*

Nihil hæreremus] At Pall. tres et Balliol. *nihil haberemus.* Exciderunt autem propter ὁμοιοτέλευτον voces *quod reprehenderemus*, ut aperte docent Græca, Οὐκ ἄν ποτε εἴχομεν ὅ, τι μεμψαίμεθα αὐτοῖς. Hoc etiam vir doctus ad editionis Stephanicæ marginem notavit, ac Fr. Guietus et M. Meibomius animadverterunt. Lambinus, Aldus nepos, aliique plures edidere *nihil haberem quod reprehenderem.* Sed Epicurus hæc pluraliter

extulit, eodemque numero Tullium usum fuisse docet illud *haberemus*, quod est in Mss. Itaque lego, *nihil haberemus, quod reprehenderemus*. Idem.

Similiter et] Aut *similiter ut* legendum videtur, aut veteres *similiter* ita cum *et* junxisse, ut cum *ac*, *atque*, *ut* putandum est, quod interdum suspicor, utpote cum sæpe animadverterim *æque et* scriptum in antiquis libris, ubi est in recentioribus *æque ut*. P. Manut.

Si nec cupidi sint, nec Deos metuant, nec mortem, nec dolorem] Totus hic locus præpostero verborum ordine ita perturbatus est, ut elicere sententiam nullo modo liceat; et ne lectorem multis morer, verba recitabo, non ut leguntur in omnibus libris, sed ut videtur sententia postulare: 'Si ita dicit, non esse reprehendendos luxuriosos, si nec cupidi sint, nec Deos metuant, nec mortem, nec dolorem; dicit absurde; similiter et si dicat non reprehendendos parricidas, si sapientes sint. Etenim quid attinet luxuriosis ullam exceptionem dare? aut fingere aliquos, qui, cum luxuriose viverent, cætera caverent, a summo philosopho non reprehenderentur eo nomine duntaxat? Sed tamen nonne, &c.' Lego autem, nec dubitanter quin recte, *etenim quid attinet*, ubi est in omnibus libris *et tamen quid attinet*. Idem.

§ 22 *Ut edant de patella*] Patellis sacrificio vasa accommoda significari indicat Cælius; unde illud Ovidii in Fastis, 'Fert missos Vestæ pura patella cibos.' Inde appellari 'Patellarios Deos,' qui patellis placarentur. Ex quo illud Plauti, 'Dii me omnes magni, minutique, et patellarii.' Eos ergo profert luxuriosos contra Epicurum Cicero, qui neque mortem metuant, cum parati sint paulo post expleta voluptate de vita decedere; nec Deos ita revereantur, quo minus e sacrificiis securi abripiant quod libeat. *Morel.*

Ex Hymnide] Cæcilii fabula, quam plus vice simplici laudat Nonius. Hunc versum imitatus est Lucilius, Satyr. lib. XXVI. 'Qui sex menses vitam ducunt, Orco spondent septimum.' Extat apud eundem Nonium in 'Duci,' et in 'Annos.' *Davis.*

Narthecio] Narthecium appellat thecam medicamentorum: Martialis: 'Artis ebur medicæ narthecia cernis: habebis Munera, quæ cuperet Pactius esse sua.' Est autem νάρθηξ *ferula*, cujus semen ait Plinius morbis quibusdam succurrere, et ejus lignum servandis medicamentis accommodatum est. *Morel.*

Cap. VIII. § 23 *Viderent*] Lege *viderint*. Hoc de luxuriosis hominibus et abdomini vinoque natis dicitur. Id quidem Sybaritis fuit solenne. Vide Athenæum, lib. VI. pag. 273. et lib. XII. pag. 520. Iterum de Colophoniis pag. 526. Inter Romanos id primus usurpasse videtur M. Cato. Vide Senec. epist. 122. *Davisius.*

Quibus vinum defusum e pleno sit; hir, siphon, ut ait Lucilius, cui nihil demsit] Græci τῷ σίφωνι ad gustandum in caupona vinum utebantur. Inde σιφωνίζειν est *furtim vinum pitissare*. Vinum cui siphon aliquid dempserit, si ita diu deintegratum maneat, ut loquebantur veteres, acescit. Propterea Lucilius, ex cujus verbis hæc scribit Cicero, proponit vinum integerrimum, et nulla parte periclitans acescere; id quod siphone depletum non est, neque vola manus pitissatum. Nam *hir* est vola manus, et qui vinum furtim deplent ut gustent, solent id vola manus haurire. Hæc sane est vera sententia Lucilii, quæ elegantissima est; quam Ciceronis præposteri æmuli cur mutarent, causa non erat. Si enim Ciceroni putabant injuriam fieri, quod prisco verbo *hir* uteretur; saltem hoc cogitare debebant, ipsum Ciceronem ver-

bis Lucilii, non suis, loqui. Quod sequitur apud eundem Ciceronem, *vis et sacculos abstulerit,* (nam ita habebant antiquæ editiones) lego *vires sacculus abstulerit.* Firmissima vina olim sacculis vinariis castrari solita notissimum est ex Plinio. Itaque delicatissimum vinum esse proponit Lucilius, tum quod de pleno defusum sit (nam quod deminuto et σεσιφωνισμένῳ haustum est, id acescit) tum quod 'sacco castratum contumaciam illam,' ut ita loquar post Plinium, 'exuit.' *Jos. Scaliger* in Append. Conject. ad Varronem.

Jus et sacculus abstulerit] Ob. Gifanius Syll. Burmann. tom. II. pag. 308. reponit *cui nihildum nix et sacculus abstulerit.* Lævinus autem Torrentius ad Horatii lib. I. Od. 11. 6. legit *cui nihil dempserit nix et sacculus abstulerit.* Ei præivere P. Manut. et D. Lamb. *Davis.*

§ 24 *Ei non sapiat palatum*] Sic recte Paris. 1. 2. Vulgo *palatus,* quam vocem lingua Latina non agnoscit. *Idem.*

Lælius præclare et recte sophos, illudque vere] Versum putant Lucilii, qui ne pedibus claudis incederet, Ursinus rescribit *illaque vere,* Lambinus autem *illeque vere.* Sed renituntur Mss. quemque dedimus ordinem præstant. Revera, quod Fr. Guietus et Th. Bentleius censuere, verba sunt Tullii, quibus Lælii dictum, quod expresserat Lucilius, comprobavit. *Idem.*

§ 25 *Quæri'*] Pro *quæris,* ut constet metrum. Versus enim Lucilii erat hujusmodi: 'Quid bene? cocto, Condito, sermone bono, si quæri', libenter.' *Manut.*

CAP. IX. *Ut loqui deceat frugaliter*] Neque vacare mendo locum hunc existimo; (quid enim sibi vult *loqui frugaliter?* cum hic frugalis cœna potius quam sermo laudetur) neque mihi tamen, cupienti emendare, probabile quidquam succurrit. In quo quia meliore forsitan eventu aliorum exercebitur industria, notandum putavi. *Idem.*

CAP. X. § 29 *Argumento, esse*] Sic Gruterus: alii aliter. *Argumento esse voluptatem ullam* Victor. *Est argumento, voluptatem illam esse nullam* Lamb. Locus est corruptus. Forsitan haud male rescripseris, *hoc viro* (scilicet Epicuro) *non videri, maximo argumento est, esse voluptatem illam, qua sublata, &c.* Nam si dolori sola privatio doloris contraria videretur; non esse posset voluptas; qua sublata, bonum tolleretur. De voluptate quam dicit, vide supra cap. 3. Emendatio Lambini nullam reddit Ciceronis argumentationem. *Davis.*

Quanquam hæc sunt contraria] P. Faber ad Acad. I. 2. legendum statuit, *quam hæc sunt contraria!*

§ 30 *Quam nemo unquam voluptatem appellat*] In vetusto codice ita scriptum est, *quam nemo unquam voluptatem appellavit, appellat.* Morel.

M. Curium] M. Curius Dentatus vir insignis frugalitatis fuit et modestiæ; qui aliquando legatis Samnitum auri pondus offerentibus, cum ipse rapam in foco torreret, 'Malo,' inquit, 'hanc in fictilibus meis edere, et aurum habentibus imperare.' *Idem.*

§ 32 *Nec ullum habet ictum, quo pellat animum*] Melius alii libri habent, *nec illum habet ictum, quo pellat, &c.* Idem.

CAP. XI. § 34 *Eligente ea*] In veteri codice est, *eligentem ea quæ essent ... rejicientemque ...* Qua forma loquendi usus est quoque Cic. lib. IV. 'Vivere adhibentem scientiam earum rerum, quæ natura evenirent.' Et paulo post eodem libro, 'officia omnia media aut pleraque servantem vivere, et iis quæ secundum naturam sint facientem vivere.' Quod a Græcis loquendi genus sumpsit. Sic enim dicunt, πάντα τὰ καθήκοντα ἐπιτελοῦντα ζῆν. *Morel.*

CAP. XII. § 35 *Ut voluptatem illam non Aristippi*] Sic Eliens. 2. et optime quidem. Vulgo deest particula negans; quo modo fit ut exsurgat sen-

sus a mente Ciceronis alienus. *Davis.*

§ 36 *Illud est judicatum, quod judicat sensus*] Sensu quidem nullo, prout Lambinus etiam vidit. Itaque doctissimus ille vir edidit *illud est judicatum. Quid judicat sensus?* Non male; sed melius esset *judicant.* Cum tamen Eliens. 1. haberet *quod judicat sensibus*, statim legendum succurrebat *quid judicatur sensibus?* Eamque conjecturam, quoniam certa videbatur, recepi. *Idem.*

§ 38 *Nec ulla de summo bono*] Vulgo *illa.* Sed recta prorsus est hæc Pall. 1. 3. et Med. scriptura, quæ Grutero fere allubescebat. *Idem.*

Cap. xv. § 50 *Ergo ita, non posse honeste vivi, nisi honeste vivatur, an nisi populari fama*] Lambinus pro *nisi* legit *sine*, Davisius vero *cum.* At neuter eorum duplicem (nam duplex est) hujus loci mendam mihi videtur abstulisse. Si forte mentem Ciceronis satis feliciter assecutus sim, sic scripsit, *ergo ita* (scilicet dicit) *non posse jucunde vivi, nisi jucunde vivatur; an* (scilicet honeste vivere dicit idem, quod vivere) *populari fama?* Quæstio fuit de sensu horum verborum Epicuri, 'non potest jucunde vivi, nisi etiam honeste.' Quærit igitur Cicero, quid Epicurus velit per vocem *honeste:* si idem (inquit) quod *jucunde*, tum nihil aliud quam hoc dicit; 'non potest jucunde vivi, nisi jucunde vivatur:' quod qui dicit nugatur, non argumentatur. Sed si per vocem *honeste*, Epicurus vult 'populari fama,' tum ille (ut ait Noster) facit id quod turpe est, 'negando sine populari fama sapientem jucunde posse vivere.' Hinc bene concludit Cicero, Epicurum non aliud *honestum* intelligere, nisi quod rectum sit, ac sua natura laudabile. En sensum loci, ni fallor, Ciceronemque jam suo more pulchre recteque argumentantem! Quod si cum vulgatis codicibus legamus *honeste vivi, nisi honeste vivatur*, non video hoc esse consequens eorum quæ ante dixerat, 'quid nunc honeste dicit? idemne quod jucunde?' *Pearc.*

Cap. xvi. § 52 *Plato*] In Phædro. Vide Cic. de Offic. i. 5.

Quicum in tenebris] Deest verbum, *mices.* Certe in ejusmodi proverbiis, mos est Ciceroni prima tantum verba proferre, quod statim reliqua facile tum intelligerentur. Erat autem illa digitorum micatio ludi genus, quod digitorum citissima erectione fiebat, et divinatione quot erecti essent. Propterea acri aspectu opus erat, et summa fide. *Morel.*

Cap. xvii. § 54 *Q. Pompeius*] De quo in Bruto, cap. 25.

§ 55 *Quis enim redargueret? Nemo nostrum negabat: eratque, &c.*] Corruptus certe est hic locus; quis enim diceret amicos Sextilii non negasse, cum ideo, quod rei non interfuerint, non potuerint vel negare vel affirmare? Davisius et alii, hac (ut opinor) ratione adducti, ex duobus tribusve Mss. protulerunt *credebat*, vice *negabat;* ut sit *nemo nostrum credebat.* Sed cum cæteri Mss. uno ore habeant *negabat*, sic ope interpunctionis locus emendari possit, *quis enim redargueret? nemo nostrum: negabat, eratque verisimilius, &c.* 'Nemo nostrum' scilicet redargueret; 'negabat' scilicet Sextilius. *Pearc.*

§ 56 *Animi causa*] Lambinus maluit *cum casu*, Davisius *sua causa*, sed omnes codices scripti, *cum causa*, et recte: nam 'cum causa dimicare' idem est quod rationem habere dimicandi. Sic Cicero de Orat. ii. 60. 'quod nos cum causa dicimus, ut proficiamus aliquid, illi totum diem et sine causa.' *Pearc.*

Cap. xviii. § 57 *Qui tamen solebat uti suo bono*] Id est, ea potestate quam divitiæ ipsi et honores dederant. Ironice hic potentia nimia Crassi dicitur ejus *bonum:* non opus igitur est, ut legamus *bene uti suo bono*, quod doctus vir quidam se probaturum dicit. *Idem.*

§ 58 *Nec usquam id scripserit, ut*

scripsit Fadius] Vetus codex habet, *nec usquam id scripserit fœdus, nec cuiquam, &c.* Judicent eruditiores: mihi sat est, quod reperi, bona fide indicasse. *Morel.*

Cap. XIX. § 60 *Imperiosum illum*] Cognomen T. Manlii Torquati, ejus, a quo Manliana imperia dicuntur infra, cap. 32. Solo Imperiosi nomine ipsum designat Plinius, lib. XXII. cap. 5.

§ 61 *Nam ubi eam caperet*] Paris. 1. 3. *nisi ut eam.* Pal. pr. *ubi ut eam.* Forsan *ubi autem caperet.* Alioquin *eas* potius scripsisset Cicero. *Davis.*

Cap. XX. § 63 *Thorius Balbus fuit Lanuvinus*] Extat L. Thorii hujus Balbi denarius argenteus; in quo Junonis Sospitæ simulacrum, quale Lanuvii colebatur, cum pelle caprina signatum est, adjecta inscriptione, L. THORIVS. BALBVS. I. S. M. R. hoc est, *Juno Sospita, maxima regina.* Ursin.

§ 65 *Voluntarius*] Nos, *voluptarius*, quam lectionem præstant C. C. C. et vetustiores editi, quamque loci mens omnino flagitat. *Davis.*

Cap. XXI. § 68 *Themista*] Vide Menagium in Hist. Mulierum Philos.

§ 69 *Tabulæ, quam Cleanthes*] Tabellæ hujus et picturæ meminit D. Augustinus lib. v. de Civ. Dei, cap. 20. cujus verba hunc locum explicant. *Morel.*

Cap. XXII. § 70 *Cur Chius*] Apposui notam, quam ad mendas indicandas consuetudo jam recepit. Antiquus liber nihil mutat; historia nihil, equidem quod meminerim, suppeditat. Quatuor puto colligi Epicureos; L. Thorium Balbum Lanuvinum, de quo proxime mentio facta est; Postumium, quem ignoramus; Curium tertio loco si ponamus, (nec tamen *Curius* a *cur Chius* longe distat) eum esse dicemus de quo legimus in Pediano versiculum istum Calvi, 'Et talis Curius pereruditus.' C. vero Sergius Orata nominatur a Cicerone Offic. lib. III. cap. 16. et Valerio lib. IX. cap. 1. *Manut.* Quod legitur, *Chius*, arbitror mendum esse. Cur autem arbitrer, facit locus Plinii, lib. IX. cap. 55. ubi ait, 'murænarum vivarium ante alios excogitasse C. Hirium.' Itaque forsan pro *Chius*, legendum *C. Hirius.* Morel.

§ 71 *Malet existimari bonus vir, ut non sit; quam esse, ut non putetur*] Probitatis famam probitati anteponet. Malet existimari bonus vir, quamvis non sit; quam esse talis, eo modo, eo pacto, ea cônditione, ut non putetur esse vir bonus. *Passer.*

§ 73 *Quod adulterium, quod stuprum, quæ libido non se proripiet*] Opinor legendum, *quo adulterium, quo stuprum, quo libido non se proripiet.* Virgil. Eclog. III. 19. 'Et cum clamarem, Quo nunc se proripit ille?' *Davis.*

Cap. XXIV. § 79 *Pythagoreus*] Vide Tuscul. v. 22. et Offic. III. 10.

Cap. XXVII. § 87 *Etenim quemadmodum*] Non reddit rationem superioris sententiæ, quod beatam appellari vitam perpetuitate temporis dixerat; sed apponit Epicuri opinionem, negantis diuturnitate temporis augeri beatam vitam: quod refellit infra in eo loco, 'hæc dicuntur inconstantissime.' Videant igitur eruditi, an sit aptius, quod mihi quidem videtur, *at enim* pro *etenim*, verecunda, ut ita dicam, correctione, quæ unam modo litteram mutet. *P. Manut.*

§ 88 *At enim hic etiam dolore*] Duas priores voces delendas esse censeo, utpote ex sequentibus verbis *ait enim* natas. Procul dubio nullus hic locus est voci *enim.* Ecce totam sententiam: 'uterque enim summo bono fruitur: hic etiam dolore (fruitur) at eum nihil facit; ait enim,' &c. Verum est (quod dixit Servius ad Virg. Æn. VII. 90.) *frui* de rebus tantum bonis dici: hinc minime propria locutione Epicurus hic dicitur 'frui

dolore,' pro *habere dolorem.* At recte notavit Davisius sæpius apud bonos scriptores verbum uni rei proprium pluribus adhiberi. Exempli loco sit illud Virg. Æn. II. 320. 'Sacra manu, victosque Deos, parvumque nepotem Ipse trahit:' Ubi 'trahit nepotem' proprie dicitur; improprie vero 'trahit sacra manu,' cum potius dicatur quis ea 'portare.' *Pearc.*

§ 89 *In qua quid est boni*] Pronomen ad Deum, non ad æternitatem spectat; ideoque legas oportet, *in quo quid est boni.* Hoc olim vidit Joan. Walkerus. *Idem.*

Cap. xxix. § 94 *Resonando multum*] Vulgo *multum,* sensu vix ullo. Sed elegantissimus est ille, quem præbet lectio nobis recepta, et Victorio. Vide Tusc. II. 13. et Jos. Scaligerum ad Varronis lib. VI. L. L. p. 102. *Idem.*

§ 95 *Dictata sunt*] Id est, dictari possunt; atque ut dicitur de Orat. lib. I. cap. 23. 'loquacitas sine usu, cantilena ex scholis.' *Anon.*

Cap. xxxi. § 99 *Veneuntque scripta ejus*] Quidam legi volunt *vincunturque.* Lamb. Putidissime, *veneunt.* Eliens. 2. Med. et Pal. 1. *vincunturque.* Malim tamen *convincunturque,* hoc est, refelluntur, redarguuntur, confutantur. Supra cap. 25. 'Ita enim vivunt quidam, ut eorum vita refellatur oratio.' *Davis.*

Cap. xxxii. § 105 *Manliana*] Vide supra, cap. 19.

§ 106 *Sardanapali epigramma*] Vide Tuscul. V. cap. 35.

Cap. xxxiii. § 109 *Partim indulgenter, vel cum labore, ut in gignendo . . . appareat*] Suspectus est mihi hic locus, cui sanando sic se Lambinus offert, *partim indulgenter, vel cum labore in gignendo, in educando, ut perfacile appareat, &c.* Bene ille, opinor, quod mutavit locum conjunctionis *ut;* nam 'labor' iste est labor 'in gignendo et educando,' ut Cicero dicit in III. 19. 'Bestiarum in fœtu et educatione laborem cum cernimus, naturæ ipsius vocem videmur audire.' Sed ne sic quidem satis se mihi commendat vulgata lectio; quia non video quid velint ista *indulgenter, vel cum labore.* Annon opus est verbo quodam, cum proxime sequatur *partim lætantur?* Equidem suspicor Ciceronem scripsisse, *quid, si etiam bestiæ multa faciunt, duce sua quæque natura? partim indulgent labori in gignendo, vel* (sive *et*) *in educando, ut perfacile appareat .... non voluptatem.* Tum demum voces, *indulgent labori,* respondebunt sequentibus, 'partim cursu et peregrinatione lætantur.' Et per phrasin 'indulgent labori' lector intelligat, multum laborant: cui simile est illud Virg. Æn. II. 776. 'Quid tantum insano juvat indulgere labori?' *Pearcius.*

§ 110 *Disciplinam*] Vict. Grut. *desideria videmus.*

Cap. xxxv. § 116 *Velut hoc ad portam, uno ore cui plurimæ, &c.*] Cum codices habeant *uno cum,* vel *uno cui,* recte Davisius aliique legunt *velut hoc ad portam unicum: Plurimæ, &c.* Cicero de Leg. II. 23. dicit, antiquitus aram fuisse extra portam Collinam cum hac inscriptione, 'Domina Honoris: eamque causam fuisse ædis Honoris postea dedicandæ: sed cum multa in eo loco sepulcra fuissent, a pontificibus exarata sunt; statuit enim collegium locum publicum non potuisse privata religione obligari.' Hoc igitur Cicero in eo, quem excutimus, loco videtur innuere, sepulcrum solius Atilii Calatini ibi a pontificibus intactum relictum fuisse: inde vere dici potius hoc 'unicum' fuisse 'elogium,' cum ne monumenta quidem elogiis cæterorum extarent. Nec aliter Noster dicit in Senect. c. 17. 'Quanta in Atilio Calatino! in quem illud elogium unicum; Plurimæ,' &c. *Idem.*

§ 117 *De Calatino*] Anno 495. A. Atilius Calatinus Enna, Drepano,

Lilybæo, hostilia præsidia dejecit, Panormum cepit; totamque Siciliam pervagatus, paucis navibus magnam hostium classem duce Amilcare superavit. *Muretus.*

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM.

LIBER III.

Argum.—Occurrent sane in tertio hoc libro multa, opinor item in quarto, quæ homines, cæteroqui non indoctos, impediant ac morentur: tricæ videlicet Stoicorum; vocabula, vel nata in Porticu, vel, si minus nova ipsa, novum certe pravumque in usum detorta. Ubi ego, si Morelianas, quas in præfatione indicavi, observationes ad hæc explicanda sæpius adhiberem, illudere huic ætati ac studiorum usitatæ rationi existimarer voluisse. Hanc enim explicandi viam instituit Morelius, ut varios e Plutarcho, Laërtio, atque aliis ejusdem linguæ scriptoribus, locos afferat longiusculos, quibus illustrat ea scilicet, quæ obscura quidem per se, tamen Cicero dixit planius, quam a Græcis dicebantur. Neque hæc τεχνικὰ dilucidiora faciunt, vel Justus Lipsius, vel Gaspar Scioppius. Mihi quidem, præter illam Zenonicæ doctrinæ partem, quæ est de judicio veritatis, a Petro Valentia, peculiari opusculo, diligentissime pertractata, cæteræ omnes videntur jacere adhuc in tenebris, et lucem expectare. Spoponderat vero hic ipse Valentia in Academicis, eandem se Stoicæ de moribus doctrinæ impensurum esse operam. Ego, etsi vix dubitabam, quin illi id evenisset, quod plerisque scriptoribus, cum præsertim ejus operis nullam viderem, neque in Hispana Nic. Antonii bibliotheca, neque in aliis mentionem esse; tamen ne quidem omitterem inquirendo, datis in Hispaniam litteris, imploravi fidem amici summi ac popularis mei, Jacobi Antonii Fabri, qui illic nunc degit regiorum liberum præfectus; oravi, videret etiam atque etiam, num quod in Laurentiana regali bibliotheca vestigium ejus libri esset, cujus potiundi tanta me cupiditas tenebat. Respondit vir oppido eruditus ac diligens: perlustratis curiose scriniis omnibus, inventum prorsus nihil. Idoneo itaque artifici non deerit in explicatione Stoicæ doctrinæ labor, cui hactenus defuit idoneus artifex. *Olivetus.*

Cap. iv. § 15 *Ephippiis*] Ephippiorum nomine utimur, pro equi tegmine ad mollem vecturam parato, ut ait Nonius. Cato de Liberis Educandis, 'Mihi puero modica fuit una tunica et toga, sine fasciis calceamentum, equus sine ephippio.' Et notus est versiculus, 'Optat ephippia bos piger, optat arare caballus.' Vocabulo 'acratophori' Varro utitur de Re Rust. lib. i. 'Ea minus sumptuosa vinea, qua sine jugo ministrat acratophoro vinum.' Ἀκρατοφορὸν Julius Pollux in catalogo poculorum ait esse, quod alii ψυκτῆρα, alii δῖνον ἐν ᾧ ἦν ὁ ἄκρατος, nominant, ubi vinum merum servabatur. *Morel.*

§ 16 *Fortuna fortes*] Subaudi 'adjuvat.' Proverbium est, cujus in Tuscul. ii. 4. mentio fit: 'Fortes enim

non modo fortuna adjuvat, ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quæ quibusdam quasi præceptis confirmat vim fortitudinis.' Admonet adagium, ait Erasmus, fortiter periclitandam esse fortunam; nam his plerumque res prospere cedere. *Idem.*

CAP. V. § 17 *A se diligendi*] In antiquo exemplari est *a se diligendo.* Idem.

Quam eodem usu imminutas] Forte, *easdem*, scilicet partes corporis. *Pearc.*

Arbitrantur] Cum nullus sit casus nominativus, qui præcedat aut sequatur hoc verbum, malim legere *arbitramur;* ut paulo ante dictum est 'putamus' et 'arbitramur.' *Idem. Arbitramur* habet liber Ms. *Ursin.*

§ 19 *Ipsæ res verba rapiunt*] Eorum probo conjecturam qui reponunt *ipsæ res verba pariunt.* Sic certe locutus est noster de Orat. II. 34. *Davis.*

CAP. VI. § 20 *Appellamus*] Legendum *appellemus;* quod etiam Th. Bentleio placuit. Post eam vero vocem in editione Victoriana ponitur hiatus indicium, Paulusque Manutius et D. Lambinus locum supplemento carere judicantes, reponunt *æstimabile esse dicitur (sic enim, ut opinor, appellamus ἀξιωτὸν,) id quod, &c.* At ἀξιωτὸν Græcæ linguæ non est cognitum, Stoicique hac in re ἀξίαν ἔχον adhibent. Vide Plutarchum Advers. Stoic. pag. 1072. Stobæum Eclog. Ethic. lib. II. p. 173. 174. et Laërt. VII. § 105. 106. Revera nihil deest, Tulliusque subjicit, *sic enim, ut opinor, appellemus;* quoniam vocabulum *æstimabile* primus ipse finxit. *Davis.*

Quam ille ἀξίαν vocat] Si hæc est vera loci lectio, subintelligendus est Zeno; quem tamen Cato ex eo, quo in hanc disputationem ingressus est, ne semel quidem nominavit. Opinor igitur legendum esse *quam illi ἀξίαν vocant*, scilicet Stoici, quos Cato memoravit modo, et quorum dogmata hic explicaturus est. Huic vero conjecturæ favet id, quod infra in hoc ipso capite occurrit, 'quam appellant ἔννοιαν isti.' *Pearc.*

In qua primum inesse incipit et intelligi quid sit quod vere bonum possit dici] Vel auctoris mentem non assequor, vel hæc a sciolis corrupta sunt. Omnes Pall. Paris. pr. tert. Eliens. uterque, Med. C. C. C. Balliol. et editio Victoriana, *incipit et intelligit.* Ciceronem scripsisse suspicor, *in qua primum inesse concipit et intelligit id quod vere bonum possit dici. Nam simul vidit rerum agendarum ordinem; statuit in eo collocatum summum illud hominis per se laudandum et expetendum bonum,* sicut Noster paulo post loquitur. Περὶ τῆς ὁμολογίας, sive τοῦ ὁμολογουμένως ζῆν, qui Zenoni finis fuit, agit Noster. *Davis.*

§ 22 *Ut enim, si cui propositum sit collimare, &c.*] In omnibus his de philosophia libris nullus est forsitan hoc vel obscurior, vel corruptior locus. Multi igitur editores multa ad eum sanandum et illustrandum excogitarunt: nec ita mihi mea placent, ut iis, quæ de hac re dicturus sum, satis expurgari locum credam. Ante vero, quam doceam quomodo locum legendum esse censeam, quatuor res dignæ notatu memorandæ sunt: 1. Cato hæc e media Stoicorum philosophia depromit: si qua igitur in his insit obscuritas, non ea Ciceronis verbis tribuenda est, sed rebus ipsis de quibus Cato Stoice agit. 2. 'Collimare' et 'collineare' inter se differunt: nam 'collimare hastam' idem significat quod dirigere hastam ad aliquem locum; 'collineare' vero, idem quod locum ferire. 3. Aliud est secundum Stoicos 'ultimum,' 'finis,' 'expetendum,' (nam idem hæc tria valent) aliud 'seligendum,' cum hoc de eo dicitur, quod non propter se, sed rei alius gratia fiat. 4. Stoici docuerunt, alium esse finem, alio tamen actiones esse referendas. Exempli

gratia; dixerunt omnia officia eo referri, ut adipiscamur principia naturæ, hoc tamen non esse bonorum ultimum. Sic Cato paulo supra in hoc ipso capite. Docuerunt (notante Plutarcho in libro Advers. Stoicos) ei, qui suum corpus ambulando exercet, aut medicina utitur, non finem esse ut sanus sit; sed huic exercitationem et medicinam finem esse sanitatis. Dixerunt etiam (secundum eundem Plutarchum) eum, qui sagittet, non omnia, quæ possit, facere, ut scopum attingat; sed ut omnia, quæ possit, faciat. His igitur præcognitis, ita locum legendum esse arbitror: *etenim, si cui propositum sit collimare hastam aliquo aut sagittam, huic omnia sunt facienda ut collineet: et tamen, ut omnia faciat quo propositum assequatur, hoc quasi ultimum dicimus; illud autem, ut feriat, quasi seligendum, non expetendum.* Cato hæc dicit, ut probet non esse Stoicis duo ultima bonorum: et ad hanc rem probandam profert exemplum collimantis hastam. Non est huic (inquit) finis, ut feriat; sed ut omnia faciat, quo propositum suum collimandi aliquo hastam assequatur: illud, ut collineet sive feriat, est 'seligendum:' hoc vero proprie 'ultimum' jaculatoris dicitur. Ridicula hæc sunt, fateor, sed Stoicorum ridicula; quapropter non est Ciceroni vitio dandum, si quid solito obscurius in his insit. Interim Mss. ex scriptoribus vitio dandum sit, obscura multo obscuriora facta esse, multaque in textum recepta esse, quæ inter lineas olim interpretamenti loco extarent. *Pearc.*

Cap. vii. § 24 *Nec enim gubernationi*] Artium ultimum cum sapientiæ ultimo non apte comparari posse docet: dissimilitudinem explicans. In artibus est et artificis habitus, et artis affectio. Cum habitu, sapientiæ nihil est commercii. Otiosus est enim habitus ille, nisi materiam in qua versetur, habeat. At sapientia in se tota conversa est: nihil ad se tuendam eorum quæ sunt externa, requirit. Est enim in animi cura et cogitatione posita, non in fortunæ temeritate: et non minus exercetur in rerum omnium penuria, quam in abundantia. Est quoque sapientia dissimilis artis effectioni. Cum enim suum munus ars effecit, et prodiit opus, jam ab arte ipsum alienum est, nec artis dignitatem amplectitur. At sapientiæ effectio, quæ est illa εὐλογιστία, in se omnes retinet sapientiæ numeros, imo ne nomen quidem sapientiæ amittit. Qui enim ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν didicit, is sapiens est, prudens, justus, fortis, et temperans, quæ sunt sapientiæ propria officia: imo ipsam constituunt tuenturque sapientiam: et ea recte facta, sive κατορθώματα dicuntur. *Morel.*

§ 25 *Nihil esse, quod intersit, aut differat aliud ab alio*] Legerim *nihil esse quod intersit, aut quo differat aliud ab alio.* Vide Tuscul. i. 11. et infra iii. 15. *Davis.*

Cap. ix. § 30 *Singulis singulas*] Si legamus *singuli*, et sententia erit planior, et explicatio facilior: singuli enim intelligentur Aristoteles, seu Peripatetici, Callipho, Diodorus, qui virtuti res singulas ex illis tribus addiderunt. Sic igitur legendum arbitror, *singuli singulas addiderunt, &c.* Lamb.

§ 31 *Tollatur omnis ea*] Nihil obscuritatis in sententia; in elocutione fortasse aliquid desiderarem; hoc enim, *quid apertius quam tollatur omnis prudentia*, recedere videtur ab usu Latinæ linguæ. Usitatum autem erat, *quid apertius quam tolli omnem prudentiam.* Consului veteres libros; nihil adjumenti. *Manut.*

§ 32 *Sed in cæteris artibus cum dicitur artificiose*] Effectorum quæ ab artibus et quæ a sapientia in convenienter naturæ vivendo posita proficiscuntur, discrimen aperit. Quod artis effectum, arte ipsa posterius

sit et inferius: at quod sapiens sapienter efficit, non posterius gignatur, quam ipsa unde proficiscitur sapientia: quodque virtutis munus, id virtutis omnibus partibus sit absolutum et perfectum. Nam ut non ad perfectionem progrediatur sapientia, tamen ubi statim προαίρεσις munus suum præstitit, in convenienter naturæ seligendo, appetendo, &c. jam sapientiæ est effectio. Eam enim foras, ut perficiatur, non est necesse exire, sed apud se ipsa manens, etiam recta efficit, dum εὐλόγως propria instituit et proponit munera. At artis non extat munus ullum, quod non extrinsecus fiat, quod non artem relinquat. *Morel.*

Adprimo] Originem hujus adverbii, quod ejusdem formæ et significationis est, ac 'profecto,' Gellius ostendit, Noct. Att. vii. 7. Videri autem potest Cicero id prætulisse, quod, ut antiquum, Catonis erat consuetudini atque ingenio magis consentaneum. Victorius, Manutius, Lambinus, non *adprimo*, sed *apprime* ediderunt. *Olivet.*

Cap. x. § 33 *Motum aut statum esse dixit e natura absoluta*] Non invitus fateor me nihil sensus ex his verbis posse elicere. Arbitror sane Ciceronem sic scripsisse, *motum aut statum esse dixit natura absoluti*, id est, ejus quod est absolutum natura. Diogenes (ut paulo ante dicitur) definivit 'bonum id quod esset natura absolutum:' hujus igitur est consequens, ut idem definiendo diceret 'illud, quod prodesset, motum aut statum esse natura absoluti.' *Pearc.*

Hoc quarto, quod extremum posui bonum, notitia facta est] Sic Victorius et Gruterus ediderunt, nec aliter omnes fere codices. Quid autem sibi velint hæc verba, plusquam Œdipus sit oportet, qui dixerit. Quid autem in mente Noster habuerit, docet cum paulo post ait 'animum collatione rationis ad notionem boni pervenire.' Ms. Scaligeranus et Eliens. pr. *quod extremum posui bonum boni notitia factum est.* Lego *hoc quarto, quod extremum posui horum, boni notitia facta est.* Quin et Lambinus exhibuit, *quod extremum posui, boni notitia facta est:* idque non male. Alii, *bonorum notitia:* parum recte. *Davis.*

§ 34 *Non accessione neque crescendo*] Hoc ex eo sequitur, quod Stoicis omnia bona sint æqualia. Diogenes Laërt. vii. 101. Vide sis et infra cap. 14. ac Senecam Ep. 76. *Idem.*

Cap. xi. § 37 *Qui majorum aut Africanorum*] Legendum *qui Manliorum aut Africanorum;* ut recte conjecit eruditissimus vir Joan. Clericus; nam, nisi fallor, illud *majorum* lectori semel monito non potest non incommodum videri. De Manliis Torquatis habuimus supra i. 7. et ii. 19. *Davis.*

Proavi mei] Ne quis ideo mendum subesse suspicetur, quia Cato Censorius, quem Cicero significat, multo antiquior fuerit quam proavus; nam est hoc familiare Ciceroni, ut 'proavos' appellet ab ejus ætate longissime remotos; ut in epistola ad Appium, Fam. iii. 11. 'Si censor es, de proavo multum cogitato tuo,' cum de Appio Cæco, qui Pyrrhi pacem dissuasit, eum loqui constet. *P. Manut.*

Cap. xii. § 40 *Scio enim esse quosdam, qui quovis lingua philosophari possint; nullis tamen partitionibus*] Nihil est apertius quam legi debere, mutatis particularum sedibus, *Scio tamen esse quosdam, qui quavis lingua philosophari possint; nullis enim partitionibus, nullis definitionibus utuntur.* Ad Epicureos respicit. Vide supra ii. 2. 9. 10. *Davis.*

§ 41 *Complecti*] Pall. nostrique Paris. pr. tert. C. C. C. Med. et Eliens. *compleri beatam vitam.* Recte sine dubio; quod etiam Gruterus statuit. Id arripiens Guietus, reponit, *nostri eo, quod æstimatione omnino aliqua dignum*

sit, compleri vitam beatam putent. Sed hæc emendatio, non minus ac vulgata scriptura, Stoicorum sententiæ prorsus adversatur; nam, cum Peripatetici bona tripartito diviserint, nec sine corporis firmitate fortunæque stabilitate compleri vitam beatam posse censuerint, honestum Stoicis solum bonum videbatur, eoque vitam beatissimam putabant effici, nec in alio loco *τὰ ἀξίαν ἔχοντα*, quæ Cicero vocavit *æstimabilia*, quam *ἐν ἀδιαφόροις, in indifferentibus*, ponebant. Vide modo nostrum infra cap. 15. 16. Laërt. VII. 135. et Stobæum Eclog. Ethic. lib. II. pag. 172. seq. Hoc quod fugit interpretes, nonnullis librariis fuit cognitum: quapropter Eliens. sec. habet *complecti beatam vitam non putent.* Sed ineunda est alia corrigendi ratio. Paris. pr. sec. *nostri non quod æstimatione omnino aliqua dignum sit.* Pal. pr. *nostri non quod ex omni æstimatione aliqua dignum sit.* Leges oportet, *nostri non ex omni, quod æstimatione aliqua dignum sit, compleri beatam vitam putent.* Adi Tusc. v. 13. 14. 16. et Gellium XVIII. 1. *Davis.*

CAP. XIII. § 44 *Etenim si valere et sapere magis expetendum sit, quam sapere solum*] Hic locus varie legitur. In nonnullis codicibus in hunc modum, *etenim si valere et sapere magis expetendum sit, quam sapere solum; neque tamen si utrumque sit æstimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatim. Nam, &c.* In veteri codice sic legitur, *etenim si et sapere expetendum sit et valere, conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere ipsum separatim. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam judicamus, neque tamen, &c.* Alii codices plura habent, in hunc modum; *etenim si et sapere expetendum sit, et valere; conjunctum utrumque magis expetendum sit, quam sapere solum: neque tamen si utrumque sit æstimatione dignum, pluris sit conjunctum, quam sapere ipsum separatum. Nam qui valetudinem æstimatione aliqua dignam videamus, neque tamen eam, &c.* Morel. Hoc modo tamen aliquid manifeste deest. Ut autem locum recte capiamus, reminiscamur oportet virtutes solas Stoicis *αἱρετὰς, expetendas*, videri; cum res *ἀδιάφοροι, indifferentes*, et quæ nec bonæ nec malæ sunt, *ἀξίαν ἔχωσι, ληπταὶ ὦσι, καὶ ἐκλέγωνται· æstimatione dignæ, sumendæ sint, et eligendæ.* Vide Nostrum IV. 8. Stobæum Ecl. Ethic. pag. 170. et Plutarch. de Repugn. Stoic. pag. 1042. *Davis.*

CAP. XV. § 48 *Utrumque eorum fundi*] Seneca Epist. 74. 'Quod rectum est, nec magnitudine æstimatur, nec numero, nec tempore: non magis produci, quam contrahi potest. Honestam vitam ex centum annorum numero in quantum voles corripe, et in unum diem coge: æque honesta est. Modo latius virtus funditur; regna, urbes, provincias temperat, fert leges, colit amicitias, inter propinquos liberosque dispensat officia: modo arcto fine circumdatur paupertatis, exilii, orbitatis: non tamen minor est, si ex altiore fastigio in privatum, ex regio in humilem subducitur,' &c. Forsan 'in privatum statum, ex regio in humilem subducitur.' Vide Lipsium Manud. ad Philos. Stoic. III. 3. *Davis.*

§ 49 *Divitias autem Diogenes*] Diogenem intellige Babylonium, Chrysippi auditorem, et Antipatri magistrum, magnum et gravem Stoicum, qui aliquando Romam ab Atheniensibus cum Carneade legatus missus est, adolescentibus Scipione et Lælio, ut est in Tuscul. a Cicerone scriptum. Ejus sententiam de divitiis ad voluptatem et valetudinem gignendam non modo valentibus, sed etiam ut retineantur et serventur vim habentibus, non recte accommodari posse ad virtutem et artes, dissimilitudine ostendit. Dictum est antea quæ Stoicis *τὰ μέσα* dicuntur,

ἀρχὰς εἶναι τῶν καθηκόντων: in officiis vero et recte factis neminem ea continere possunt. · Addit rationem, bonum non nisi a bono contineri posse. Ea vero media neque in bonis esse, neque in malis. *Morel.*

Cap. xvi. § 52 *Vel promota et remota .... vel præcipua, et illa rejecta*] Lambinus legit *vel promota, ut illa remota.* Bene: nam *remota* ἀποπροηγμένα proprie opponuntur *promotis* προηγμένοις. Insuper tamen (id quod illum, acutissimum licet, fugerat) legendum arbitror, *vel præcipua, ut illa rejecta:* eadem enim ratione hæc mutanda esse videntur, atque illa. En totam sententiam eo modo, quo scripsisse Ciceronem arbitror: *quæ vel ita (producta) appellemus (id erit verbum e verbo) vel promota, ut illa remota; vel (ut dudum diximus) præposita vel præcipua, ut illa rejecta.* Pearc.

Cap. xviii. § 59 *Quod quoniam nunquam fallitur*] Lego *qui quoniam nunquam, &c.* ut pronomen ad *sapientem* referatur. Et ita legendum suspicatur Guietus, nisi forte *quod quonium* sit additamentum. *Davis.*

Erit autem etiam inchoatum] Vel cum Lambino deleatur *autem;* vel legatur, *erit item etiam inchoatum.* Idem.

Facit recte factum] Lambinus emendavit *fit recte factum.* Mihi placet *evadit recte factum;* quod litterarum ductus a Tullii manu fuisse suadet. *Idem.*

§ 61 *Desciscere a vita .... quod est convenienter naturæ vivere*] Qui non discedit e vita, cum discedendum sapientia præcipit, non vivit convenienter naturæ: ergo qui tum discedit, quando debet, vivit convenienter naturæ. Non vivit quidem, postquam discessit e vita, sed vivit, cum discedendi consilium capit. *Anon.*

Cap. xix. § 62 *Natura fieri*] Quod et convenienter naturæ, et ut obsisterent Epicuro, statuerunt Stoici. Negabat enim Epicurus illam naturalem φιλοστοργίαν ad hominem pertinere. Ideo, ne liberos alerent sapientes, jubebat. Noverat, ait Epictetus, fore, ut si semel liberi susciperentur, non in nostra esset potestate eos non amare, eos non tueri, eos non educare, &c. *Morel.*

§ 63 *Pinna*] Plin. ix. 42. Concharum, inquit, generis et pinna est. Nascitur in limosis subrecta semper, nec unquam sine comite, quem pinnoterem vocant, alii pinnophylacem; is est squilla parva, alibi cancer dapis assectator. Paudit se pinna, luminibus orbum corpus intus minutis piscibus præbens. Assultant illi protinus, et ubi licentia ac audacia crevit, implent eam. Hoc tempus speculatus index, morsu levi significat. Illa ore compresso, quicquid inclusit exanimat, partemque socio tribuit. *Idem.*

§ 64 *Quo minus, ipsis mortuis, terrarum omnium deflagratio consequatur*] Græcus, ad quem respexit, versus est, Ἐμοῦ θανόντος, γαῖα μιχθήτω πυρί. Extat apud Sueton. Nerone cap. 38. Dion. lib. lviii. et Joan. Xiphil. in Epit. Hic idem versiculus in mentem fuit Senecæ de Clement. ii. 2. *Davis.*

Cap. xx. § 65 *Ad naturalem communitatem esse natos*] Homines *ad naturalem natos esse communitatem* vix, ut opinor, Cicero diceret. Igitur vel vocem *naturalem* delendam puto, vel legendum *ad civilem communitatem esse natos.* Paulo post: 'Inter nos natura ad civilem communitatem conjuncti et consociati sumus.' Vide sis et N. D. ii. 31. *Idem.*

§ 68 *Ne amores quidem sanctos*] Eleganter mihi videtur Panætius respondisse adolescentulo cuidam quærenti, an sapiens amaturus esset? 'De sapiente,' inquit, 'videbimus: mihi et tibi, qui adhuc a sapiente tam longe absumus, non est committendum ut incidamus in rem commotam, impotentem, alteri emancipa-

tam, vilem sibi.' Seneca Ep. CXVI. *Olivet.*

Cynicorum] Κυνιεῖν σοφὸν, pro Stoicorum sententia, testantur Diogenes Laërt. VII. 121. et Stobæus Eclog. Ethic. p. 184. Et sane, præter Arrianum, Cynicam vitam summopere laudat Maximus Tyrius Dissert. XX. A Stoicis nulla fere re differebant, nisi quod sordibus et impudentia gauderent, in propatulo res Veneris exercerent, in sermone decori rationem non haberent, et dialecticam, physicam, disciplinasque liberales spernerent. Vide Laërt. VI. 103. 104. Lactant. Div. Inst. III. 15. ac Epitomes cap. 39. denique Ciceronem Offic. I. 35.41. In vestitu quoque nonnulla fuit discrepantia, de qua consule Juvenal. XIII. 121. *Davis.*

CAP. XXI. § 72 *De bonis et malis diceremus*] Omnino legendum *disseremus*, ut optime Jos. Scaliger emendavit. *Idem.*

Ars ea, quæ tollit hæc] Cui teretes aures sunt, intelligensque judicium, is non dubito quin hoc magis probet, accedente libri veteris auctoritate, quam illud vulgo receptum *ab his ea quæ tollit hæc.* P. Manut. Vulgo *ab his ea quæ tollit, &c.* Multis autem parasangis elegantior est lectio, quam præstant Scaligeri codex et Eliens. quamque Manutius in Ms. repertam probavit. *Davis.*

CAP. XXII. § 73 *Tempori parere*] Sic aliorum, sic etiam nostri Mss. Verumtamen, probante Grutero, Victorius legit *tempori parcere.* Prius itaque audiamus virum doctissimum, quam sententiam dicamus. Sic igitur ille Var. Lect. XI. 19. 'Vereor ne *parcere* pro *parere*, injecta in medium indefinitum verbum littera, legi debeat ... Nam qui præcepta hæc septem Sapientium tradiderunt, χρόνου φεῖδου in illis posuere; nullum autem quod respondeat huic, si, ut nunc in omnibus libris est, *parere* legatur, attulere. Ut Sosiades, qui plurimas ipsorum ὑποθήκας hujuscemodi collegit. Leguntur autem illæ apud Joannem Stobæum in lib. III. Præterea Clemens Alexandrinus in primo Stromate [immo Strom. V.] hujus vocis mentionem fecit, ubi docet, brevibus quibusdam acutisque dictis Sapientium virorum magnarum rerum sensum contineri, ut hac ipsa χρόνου φεῖδου.' Hæc et plura huc spectantia vir eruditissimus; nec reniterer, si modo scripti codices faverent. Cum autem magno consensu vulgatam lectionem retineant, eam loco movendum non puto. Cicero Fam. IV. 9. 'Tempori cedere, id est necessitati parere, semper sapientis est habitum.' Et ad Attic. VII. 18. 'Stomachari desinamus, tempori pareamus, cum Pompeio in Hispaniam eamus.' *Davis.*

Sequi Deum] De hoc effato plura suppeditabunt Just. Lipsius ad Senecam de Vit. Beat. cap. 15. Th. Gatakerus ad Antonini VII. 31. et Ren. Vallinus ad Boëtii Cons. lib. I. Pros. 4. *Idem.*

Se noscere, et nihil nimis] De celeberrimis hisce præceptis sat multa collegit Menagius ad Laërt. I. 40. 41. *Idem.*

§ 74 *Quid non sic aliud ex alio nectitur, ut non si ullam litteram moveris, labent omnia*] Quod a quibusdam dici solet, duplicem negationem tam apud Latinos aliquando, quam apud Græcos, affirmative significare; id in hujusmodi sententiis, quæ interrogatione fiunt, vix alibi occurrere arbitror. Ne igitur hæc prorsus contraria Catonis menti sonent, legendum censeo, *quid non sic aliud ex alio nectitur, ut, si ullam litteram moveris, labent omnia?* scilicet hoc vult Cato, fore ut omnia labent, si commutaris vel unam litteram. Deleo posterius *non;* meæque conjecturæ fidem facit id, quod Noster dicit in IV. 19. 'Et ais, si una littera commota sit; fore, tota ut labet disciplina.' *Pearc.*

§ 76 *Ullum tempus ætatis*] Optime vir Cl. Th. Bentleius reposuit *ultimum tempus ætatis*, nisi forsan eodem sensu malis *summum tempus ætatis*. Martialis x. 47. 'Summum nec metuit diem, nec optat.' *Davis.*

Crœsum monuit] Vide supra, ii. 27.

Usque ad illum a Cyro exstructum rogum] In quo Crœsus incenderetur. Herodot. lib. i.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM.

LIBER IV.

Cap. i. §1 *Non est facile perdiscere*] Sic omnes quidem habent libri, et Mss. et typis impressi. Sed quid sibi vult hoc *perdiscere?* aut quomodo hic locum habere potest? Videtur enim potius scribi debere *dissolvere*, *subvertere*, aut *evertere*, aut aliquid aliud tale; nisi forte dicamus, hoc esse referendum ad oratorum et patronorum consuetudinem, quos non solum ejus, pro quo dictum erat, sed etiam adversarii jura et argumenta *perdiscere* oportebat, ut eis respondere possent. Quod ea quæ sequuntur, comprobant. *Lamb.*

Nova lege] Novam legem dicit Pompeianam, ut arbitror, de qua est apud Asconium in Milonianam; et de qua in Bruto, cap. 94. *Morel.*

Cap. ii. § 4 *Materia tantum*] Materiam virtutum fecerunt Peripatetici τὰ πάθη, *animi commotiones:* quæ, quia variæ sunt, varias genuerunt virtutum species. Nam virtus omnis ratio est, quæ actionibus et illis animi vehementibus motionibus modum adhibet: quam multi unam tantum fecerunt virtutem, quam prudentiam nominarunt, et pro varietate rerum in qua versaretur, aliis atque aliis nominibus appellarunt. Si enim in eo occupetur, ut suum cuique distribuat, appellari justitiam: si in moderandis doloribus et periculis honestatis causa, fortitudinem. Itaque qui unam earum habeat, reliquas item habere: et qui unam amiserit, nullam eum habere censuerunt. *Morel.*

Ad meliorem partem] Quid sibi hæc verba velint *ad meliorem partem*, non dispicio. Omnino mihi suspecta sunt. *Lamb.*

Cap. iii. § 6 *De spinas vellentium*] Sine remigio librorum bibliothecis insepultorum locum velle constituere, mera Grutero videtur insania. Sit sane: tamen insaniamus, dum nec nobismet ipsis, nec aliis noceat hæc insania. Forsan itaque Cicero scripsit, *de virtute omni, non hominum more spinas vellentium ;* nam 'fortitudinem' jam memorarat, ut huic verbo non sit locus. Eliens. habet *de animis hominum spinas vellentium;* sed in ea lectione nihil opis video. *Davis.* Petrus Marsus legit *de fortitudine : nec more hominum vellentium spinas, ut, &c.* Morel.

§ 7 *Quid ille incendat*] Sic distinguo, *Quid? ille incendat?* Lamb.

Illorum vero ista ipsa quam exilia de virtutis vi! quam, &c.] Primum iterari non placet *ista ipsa;* deinde illud *de virtutis vi* distinguendum ab antecedentibus et cum sequentibus conjungendum existimo, ut legatur et distinguatur hoc modo, *Illorum vero quam exilia! de virtutis vi, quam tantam volunt esse ut beatum per se efficere possit, pungunt, quasi aculeis, &c.* Manut.

Cap. v. § 11 *Sed etiam molestiam quandam cognitio rerum cœlestium affert*] Deesse videtur particula causalis: qua de causa Lambinus conjecit, *sed quod et modestiam; ego, sed et quia modestiam quandam, &c.* Davis.

§ 12 *Zeno id dixit esse ignem*] Vide Acad. i. 12. N. D. ii. 9. iii. 14.

Cap. vi. § 15 *Quod virtute fruitur*] *Finitur* pro *fruitur* habet vetus liber. *Ursin.* Hoc est, τελειοῦται, *perficitur, absolvitur.* Davis.

Cap. xii. § 30 *Quo hæc adjecta sint*] Conjectabat Gruterus, scripsisse Ciceronem *quoi.* Et videri potest non improbabile; cum testetur Velius Longus, lib. de Orthograph. scripsisse veteres *quoi*, quod nunc scribimus *cui.* Illud *quoi* placuisse Lucretio, Catullo, Ciceroni, Virgilio, probant grammatici. Creditu facile est, cecidisse inter librariorum manus extremam litteram, et ubi erat *quoi* remansisse *quo.* Atenim observat Jac. Perizonius, Sanct. Minerv. iii. 14. *quo* veterem esse dativum pronominis *qui* omnium generum, a plerisque habitum loco adverbii, atque gravi apice notatum. *Anon.*

Ampulla] Vasculum vinarium e corio. Gestabatur a Cynico, mendicisque. Plaut. Pers. i. 3. ' Cynicum esse egentem oportet parasitum probe, Ampullam, strigilem, scaphium, soccos, pallium, marsupium habeat,' &c. *Morel.*

Cap. xv. § 40 *At enim jam dicitis*] Manutius, *At enim veram dicitis, &c.* quam scripturam non improbo, et eam confirmant nostri libri, quamvis depravati. Sed codex Memmianus tollit omnem dubitationem, in quo scriptum est *Atenim natura dicitis, &c.* Lamb.

Cap. xvi. § 43 *Quod ea non occurrentia fingunt, &c.*] Magis, opinor, ad mentem loquentis legas mutato verborum ordine, *quod ea occurrentia non fingunt, vincunt Aristonem.* Stoici erant, qui non fingebant ea occurrentia: Aristo, qui fingebat. Sic Noster paulo ante: ' Aristo introduxit, quibus commotus sapiens appeteret aliquid, quod cuique in mentem incideret, et quodcumque tanquam occurreret.' Sic et paulo infra: ' Ille (Aristo) occurrentia nescio quæ comminiscebatur.' Hæc igitur, de quibus agimus, cum de Stoicis dicantur, particula negativa non cum voce *occurrentia*, sed cum *fingunt* debet conjungi. *Pearc.*

§ 45 *Si quidpiam, nisi quod honestum sit, numeretur*] Lambinus duabus voculis adjectis, rescribit *numeretur in bonis.* Certe deest simile quiddam; nisi forsan id Cicero subaudiendum reliquerit. *Davis.*

Cap. xviii. § 50 *Quo nihil putatis esse vitiosius*] Inter editores satis constat hunc locum esse corruptum; Cicero enim hæc de Stoicis dicit, quibus iste sorites vehementer placuit, quique eo perpetuo fere usi sunt. Ergo illud ad Stoicos vere dici non potuit, *quo* (sorite) *nihil putatis esse vitiosius.* His de causis Davisius ex uno Ms. legit, *quo nihil putatis esse melius.* Aliam viam alius vir doctus tentat, legendo, *quo nihil putamus* (sc. nos Academici) *esse vitiosius.* Si mihi etiam conjicienti detur locus, malim legere, *in quo nihil putatis esse vitiosius.* Satis notum est comparativum vice positivi sæpius usurpari: hinc per vocem *vitiosius* intelligat lector *solito vitiosius.* Omnis sorites a Cicerone credebatur *vitiosus* (vid. Acad. ii. 16.) hic vero cæteris *vitiosior.* Solet noster ita comparativo uti, ut v. 15. ' animadvertunt ea, quæ domi fiunt curiosius.' Alibi idem notandum est. *Pearc.*

Hebes illorum] Vide Mureti Var. Lect. iv. 13.

Cap. xix. § 55 *Consequentibus*] Sic lego et distinguo: *Sic, consequentibus vestris sublatis, prima tolluntur. Quæ sequuntur igitur,* (nempe illa, *Omnes, &c.*) *cum magnifice primo*

dici, &c. Th. Bent.

Sensus enim] Horat. I. Sat. III. 96. 'Queis paria esse fere placuit peccata, laborant, Cum ventum ad verum est: sensus, moresque repugnant, Atque ipsa utilitas,' &c.

CAP. XX. § 56 *Pœnulus*] Non Pœnulum vocat Noster Zenonem, quod callidus esset; sed appellatione diminutiva propter contemptum utitur. Alioqui cognomine 'Pœnus' sive φοίνιξ appellabatur, ut tradit Suidas. Vide sis et Laërt. VII. 3. *Davis.*

§ 58 *Verbis illi commodius utuntur*] Lego, *verbis illi commodis* (Lamb. *commodioribus*) *utantur;* nam Latinitas, nisi fallor, haud sinit, ut indicandi modum Tullius adhibeat. *Davis.*

CAP. XXI. *Partim * * quæ voluptatem habeant in omni animante, sed in homine rationem etiam*] Silent interpretes, nihilque juvant codices. Lambinus quidem edidit *partim habere, quæ voluptatem habeant, &c.* Mihi locus non videtur integer. At licet eum mendosum esse video; quæ tamen ineunda sit emendandi via, non intelligo. Defectus tamen apposui notam, quod librarii nonnulla prætermisisse videbantur. *Idem.*

§ 59 *Posse: valetudinem autem, pulchritudinem, celeritatem, vires corporis, divitias, et cæteras res hujus generis, non faciles illas quidem, &c.*] Post *obteri posse*, et ante *faciles illas quidem*, erat lacuna in uno libro manuscripto, longe omnium antiquissimo; quæ sic in ora libri aliena manu, ut videtur, expleta est, ut jam olim edidimus. *Lamb.*

Non faciles illas quidem, nec contemnendas] Hoc fortasse vident alii quo referatur: mihi, homini non acuto, tenebras esse confiteor. Quod si legatur cum Sigonii libro *non facilia illa quidem, nec contemnenda;* nemo erit tam hebes qui hæc non cernat ab iis pendere *quæ dura, difficilia, adversa videantur.* P. Manut. Nisi forsan hic quædam desint, quod equidem vehementer suspicor; ductu libri Sigoniani, qui dabat *non facilia illa quædam, nec contemnenda*, rescripserim, *non ut futilia illa quidem et contemnenda .... sed ut hoc judicaremus, &c.* Davis.

§ 60 *Beatam autem vitam eam solam, quæ cum virtute degatur*] An igitur Academici vel Peripatetici vitam beatam sine virtute posse fieri concedebant? Nullo modo. Pro Zenonis itaque sententia legas oportet, *beatam autem vitam eam quæ sola cum virtute degatur.* Idem.

CAP. XXIII. § 62 *Neque tamen pluris, quam illis videatur*] Hic vel Tullii calamus, vel librarii deerrarunt; nam sensus omnino flagitat *neque tamen minoris quam illis videtur, qui illud non dubitant bonum dicere.* Scilicet Stoici, quod illis philosophis passim exprobrat Cicero, *non minoris ea, quæ præposita vocabant*, fecere, quam Peripatetici, qui eadem 'bona' dicebant. *Idem.*

Barbati] Quidam edunt *barbari:* alii melius *barbati.* Et apparet, inquit Erasmus, apud Romanos, proverbiali loco, barbatos dici consuesse, homines priscis ac simplicibus moribus, rusticanæque veritatis: quod illic sero receptum sit barbam radere aut tondere. Huc spectat, quod ait Juvenal. 'Facile est barbato imponere regi.' *Morel.*

§ 63 *Nihilo miseriores esse*] Cum Davisius censuerit Ciceronem hæc de Academicis, non de Stoicis, dicere, istud *nihilo* mutare voluit in *nimio.* Guietus vero legit *non nihilo*, item alius vir doctus *non paulo*, vel *multo.* Nempe hi omnes id unice curarunt, ut ea, quæ crederent dicta esse de veteribus Academicis, ad veritatem opinionum eorundem accommodarentur. Et mihi quidem videntur hæc de Stoicis dicta, nihilque censeo mutandum esse, modo parenthesin sic interjiciamus sententiæ: *Stoici hæc videlicet viderunt (illos autem id fugerat superiores) qui arbitrabantur ho-*

mines sceleribus et parricidiis inquinatos nihilo miseriores esse, quam eos, qui cum caste et integre viverent, nondum perfectam illam sapientiam essent consecuti. Hoc Stoicorum placitum consequens est ejus, quod Cato dixerat in III. 14. 'Ita qui processit aliquantum ad virtutis aditum, nihilominus in miseria est, quam ille, qui nihil processit.' *Pearc.*

Cap. XXV. § 68 *Contra Aristonem*] Hujus disputationis Chrysippi contra Aristonem, plura Galenus lib. VII. de decretis Hippocratis et Platonis. *Morel.*

Cap. XXVII. § 75 *Si nulla earum ita contenta numeris sit*] Quid loci possit esse *numeris*, equidem nullus intelligo. Paris. pr. tert. et Eliens. *contenta nervis sit.* Lego *si nulla earum ita contentis nervis sit.* Hoc certe melius videtur, quam si cum Lambino vocem penultimam funditus expunxeris. *Davis.*

Omnes æque incontentæ sint necesse est] Particula *æque* ad nomen *omnes* referri potest, ut sit sensus, æque contingit omnes ut incontentæ sint: et ita non efficitur, quod Stoici volunt, peccata paria esse; sed tantum inde colligere possis, pariter esse peccata, id est, similiter peccati nomine omnia appellari. Si vero illud *æque*, ad verbum *incontentæ* pertineat, jam quod assumitur, falsum est: et ita consequens necessario verum esse non concluditur. Debet enim omnis ratiocinatio, quæ fidem factura sit, ex veris et concessis proficisci. Præclare M. Tullius hanc ἀμφιβολίαν dissolvit: qua in re quantum arte disserendi valuerit, satis ostendit. *Morel.*

Cap. XXVIII. § 77 *L. Tubulum*] De quo supra II. 16. et Nat. Deor. I. 23. III. 30.

Et quasi nihil] Siquidem præcessit *quasi vero aut concedatur;* hic omnino legendum *aut quasi nihil,* ut vir eruditus Th. Bentleius recte monuit. *Davis.*

§ 78 *Re eadem defendunt quæ Peripatetici; verba tenent mordicus*] Quomodo possunt Stoici Peripateticorum verba mordicus tenere, si nova verba finxerunt, et quæ illi bona appellant, hi proegmena, seu producta; quæ illi mala, hi apoproëgmena, sive rejecta nominarunt? Omnino hic locus mendo non vacat: quod sic fortasse purgari possit, *re eadem defendunt, quæ Peripatetici et tenent mordicus: verbo non item: quæ rursus, &c.* vel, *re eadem defendunt, quæ Peripatetici et tenent mordicus: verbo deserunt, quæ, &c.* Conjecturam probabiliorem faciat lector ingeniosus; mihi satis est, mendum quasi digito indicasse. *Lamb.* Paris. *verba sibi tenent mordicus.* Et revera deest simile vocabulum. Cum vero mox recurrat idem illud, forsan in eo tantum vitiosi sunt plerique Mss. quod *sibi* suam non assignent sedem. Totum igitur locum sic lego: *verba sibi tenent mordicus; quæ rursus dum evelli, &c.* Davis.

DE FINIBUS BONORUM ET MALORUM.

LIBER V.

Cap. I. § 1 *Antiochum*] Antiochum Ascaloniten, quem Plutarchus, ut hominem eruditissimum, ingeniosissimum, eloquentissimum, veteris Academiæ illis temporibus principem, in Lucullo commendat. Hic scripsit librum ad Q. Lucilium Balbum, quo contendebat Stoicos cum Peripateti-

cis re concinere, verbis discrepare. Cic. Nat. Deor. lib. I. *Muret.*

Ptolemæum] A Ptolemæo Lagi filio conditum: Pausanias in Atticis. *Idem.*

A Dipylo] Porta ea velut in ore urbis posita, major aliquanto patentiorque quam cæteræ est: et intra eam, extraque latæ sunt viæ: et extra, mille ferme passus in Academiæ gymnasium ferens. Liv. lib. XXXI. *Muret.*

§ 3 *Œdipodis*] Locus ad quem respicit Tullius, extat in Sophoclis Œdip. Colon. vs. 1. seq. *Davis.*

Vivorum memini] Vide Petronium Sat. cap. 43. et 75. ac Erasmum Adag. Chil. I. Cent. II. 52. *Idem.*

CAP. II. § 4 *Pythagoræ ipsum illum locum, ubi vitam ediderat*] Finierat. Vide J. Fr. Gronovium ad Gell. III. 15. De re ipsa sic Justinus XX. 4. 'Pythagoras autem, cum annos XX Crotonæ egisset, Metapontum migravit, ibique decessit.' Tam vero de loco, quam de modo, quo mortem Pythagoras obiit, varia tradunt auctores. Vide Menag. ad Laërt. VIII. 40. *Idem.*

Carneades] Nemini dubium esse potest, quin legendum sit *Charmades.* Quomodo enim Cicero Carneadem videre potuisset, quem Crassus non viderat? H. Valesius, Emend. I. 29. Vide quæ annotavit Pearcius de Orat. I. 11.

CAP. V. § 12 *Quia duo genera librorum sunt*] Primum genus appellabatur ἐξωτερικόν· quod vulgares continebat disputationes, et quæ erant scriptæ negligentius, adque captum popularem accommodatæ; quodque omnibus legendum proponebatur. In iis autem libris proœmiis Aristoteles utebatur, ut ad Atticum scribit Cicero. Alterum genus ἀκροαματικὸν, in quo philosophia remotior, subtiliorque tractabatur: id ad vulgi intelligentiam minime aptum erat. Priori generi exercendo vespertinum tempus, posteriori matutinum dabat: et quia utroque tempore ambulans disserebat, illum δειλινὸν περίπατον, hunc ἑωθινὸν nuncupabat. Quam rem latius Gellius XX. 4. persequitur. *Morel.*

Theophrasti de beata vita liber] Vide Acad. I. 10. Tuscul. V. 9.

CAP. VI. § 16 *Negabat ullam esse artem, quæ ipsa a se proficisceretur*] Carneades, qui infenso in Stoicos fuit animo, quos semper studiosissime refellebat, ut inprimis, quæ sunt secundum naturam, esse finem bonorum constitueret, negabat, artem vivendi quæ est sapientia, in se conversam esse: quia ne id quidem fiat in cæteris artibus. Quod de aliis quidem artibus Stoici fatentur: sic enim aiunt, πᾶσα τέχνη καὶ δύναμις προηγουμένων τινῶν ἐστι θεωρητική. Sed addunt, ut ex eo genere sejungant sapientiam, id est, artem vivendi, ὅταν μὲν μὴ ὁμοειδὴς τοῖς θεωρουμένοις καὶ αὐτὴ, alioqui ἀναγκαίως, inquiunt, καὶ αὑτῆς γίνεται θεωρητική· id est, *nulla ars est, nullaque facultas, quæ non in rebus quibusdam antecedentibus versetur, ac spectetur:* quod verum est, quando non est ea ejusdem generis sive formæ, cujus res illæ quas ipsa tuetur: alioqui, necessario ipsa in se converteretur, a seque proficisceretur. Quod si de effectionibus agatur, meminerimus quid lib. III. dictum sit a Catone, sapientiam non foris petere extremum, id est, artis effectionem: eam enim et animi magnitudinem complecti, et justitiam, et uno nomine omnes numeros virtutis continere: quod idem in cæteris artibus non fiat. Fatentur ergo id de reliquis artibus Stoici: de arte vivendi negant. Dum ergo progreditur; quasi hoc constituto, Carneades, docens inprimis illis suis naturalibus versari, indeque constitui sapientiam, frustra ex minime concessis progreditur, si cum Stoicis agat. Peripatetici id libentissime amplectuntur, quibus in virtute satis esse causæ non videtur,

ut beatam vitam efficiat. Omnes a recta via deflectentes, labuntur, ac in contentiosas incidunt disputationes, e quibus se non bene extricant. *Morel.*

CAP. VII. § 19 *Alii rursus iisdem a principiis omne officium referunt*] Junctos fines bonorum exposuerunt nonnulli: alii ad voluptatem virtutem adjungentes; alii ad doloris vacuitatem; alii ad prima naturæ: quæ Varroni, ut ait Augustinus, primigenia nominabantur. Varro autem longius has producebat sententias. Aut enim cum ad voluptatem accedit virtus, ita accedere potest, ut præferatur, aut ut postponatur, aut ut juncta æquetur: ita tres existent sententiæ. Præterea ex adjunctione ejusdem virtutis cum primogeniis illis aliæ tres: et si conferatur quoque cum Epicuri voluptate, tres insuper emergent: quæ omnes in duodenarium numerum sententiarum excurrunt. Cicero eas enumerat non quæ esse potuerunt, quod Varro facit; sed simpliciter quæ fuerunt, defensoresque invenerunt inter alicujus nominis philosophos. *Idem.*

§ 20 *Facere omnia, cum, etiamsi*] Locum sic lege, *nam voluptatis causa facere omnia, ut, etiamsi nihil consequamur, tamen ipsum illud consilium ita faciendi per se expetendum, et honestum, et solum bonum sit, nemo dicit.* Hanc mutationem meus Tullii videtur flagitare. *Davis.*

CAP. VIII. § 21 *Quoniam igitur et de voluptate cum Torquato*] Certe Cicero, cum illa scriberet, oblitus erat, non se, sed Pisonem loqui, inquit Muret. Var. Lect. XIV. 20. Sed videtur Muretus ipse oblivisci, qui sit mos dialogorum. Vide A. Schotti Tull. Quæst. IV. 5.

CAP. IX. § 26 *Quæ ad vivendum*] Omnino legendum *quo ad vivendum.* Davis.

CAP. X. § 28 *Apud Terentium*] Heautont. I. 1. 95.

§ 29 *Mihi sic*] Ibid. I. 1. 28.

CAP. XI. § 31 *Sanguen*] Neutro genere. Sic Lucret. I. 838.

§ 32 *Propagabat tamen vitam*] Inde, ait Seneca, illud Mæcenatis turpissimum votum, quo et debilitatem non recusat, et deformitatem, et novissime acutam crucem, dummodo inter hæc mala spiritus prorogetur. 'Debilem facito manum. Debilem pede, coxa: Tuber astrue gibberum, Lubricos quate dentes, Vita dum superest, bene est. Hanc mihi, vel acutam, Si das, sustineo crucem.' *Muret.*

§ 33 *Sive, ut doctissimis*] Vetus *sive enim, ut doctissimis, &c.* Morel. Sic etiam Gruetus ac Davisius, qui mutata nostrorum quatuor editorum interpunctione, maluit, *sive enim, ut doctissimis viris visum est, major aliqua causa atque divinior hanc vim ingenuit; sive hoc ita fit* (Vict. et Man. *sit*) *fortuito; videamus, &c.*

CAP. XIII. § 36 *Magis proprio nomine*] Lego *magis proprie eo nomine.* Davis.

Prioris generis est docilitas, memoria: quæ fere omnia, &c.] Vox *omnia* videtur postulare, ut plures duabus res antea nominarentur. Ciceronem igitur scripsisse censeo, *prioris generis est docilitas, memoria, cætera* (vel *similia*) *quæ fere omnia, &c.* Pearc.

§ 38 *In sue, animam*] Varro idem habet de R. R. II. 4. et Plin. VIII. 77. Chrysippum hujus dicti auctorem facit Cic. de Nat. Deor. II. 64.

CAP. XIV. § 39 *Illis et apta quædam ad naturam aptare*] Lego quam minima mutatione, *illis et apta quædam natura putare et aliena.* Sic omnia fiunt plana. *Davis.*

Eo possit ire] Legerim *eo possint ire*, scilicet arbores, &c. *Idem.*

§ 40 *Et inter hæc multo esse cariora*] Si quæras, inter quæ? nemo (ait Davisius) responderit. Legit igitur *insuper hæc*, vel *nupera hæc*, vice vocum *inter hæc.* Ego vero nihil mutandum

esse opinor; nam voces *inter hæc* idem valeut ac *interea*. Exempla hujusmodi locutionis suppeditabit Stephani Thesaurus. *Pearc.*

CAP. XV. § 43 *Virtutis quasi carmen efficitur*] J. Fr. Gronovius reponit, *virtutis quasi germen efficitur*. Lubens equidem fateor mihi vulgatam lectionem satis non facere; non enim *elementa* de litteris intelligi possunt, siquidem ex iis, non *auctis*, sed conjunctis et ordine certo dispositis, efficitur carmen. Forsan, *quibus auctis, virtutis quasi cacumen efficitur*. Lamb.

CAP. XVIII. § 49 *Homeri*] Vide Mureti Var. Lect. XIV. 20.

CAP. XIX. § 50 *Aristophanem*] Aristophanem, non poëtam comicum, sed grammaticum Byzantinum vult, de quo Suidas et alii. Vide Cl. Fabricium Bibl. Græc. *Davis.*

Quæ qui non vident, nihil unquam magna cognitione dignum amaverunt] Quid sit *magna cognitio*, quidve huc faciat *vident*, haud intelligo. Forsan a Tullii manu fuit, *quæ qui non laudent*, vel *quæ qui non mirentur, nihil unquam magnum aut cognitione dignum amaverunt*. Codices autem nihil adjuvant. *Idem.*

§ 53 *Qualis natura sit vita sapientium*] Omnino legendum, *qualis futura sit, &c.* quod recte monuit J. Clericus ad Æschinis Axioch. § 17. *Davis.*

CAP. XX. § 56 *Circulos aliquos et sessiunculas consectari*] Sic Mss. Scalig. et Eliens. quod Grutero recte perplacebat. Vulgo *semicirculos*. Hæc autem vox in tali sensu, qualem locus postulat, non usurpatur. *Idem.*

CAP. XXI. § 58 *Rerump. administratio, aut administrandi sciendique prudens*] Etsi nihil mutavi, tamen, nisi prorsus nihil in litteris video, rectius est *administrandi scientia, tum prudens, &c.* Sic in vetere libro. *P. Manut.*

Plato] De Leg. lib. II.

CAP. XXII. § 63 *Cum autem etiam exitus ab utroque datur conturbato errantique regi*] Locus parum sanus. Jos. Scaliger emendabat, *cum autem etiam exitus utrique datur a conturbato erranteque rege;* quod Fr. Guieto placet. Mihi legendum videtur, *cum autem etiam exitus alterutri datur a conturbato hærenteque rege.* Dubius scilicet erat Thoas, uter Orestes esset; quapropter non utrique, sed vel huic vel illi, vitam concedebat. *Davis.*

§ 64 *Nos tutores misimus regibus*] Pertinent hæc ad argenteum denarium M. Lepidi, in cujus una parte turrita imago Ægypti signata est cum litteris ALEXANDREA; in altera inscriptio M. LEPIDVS. PONT. MAX. TVTOR. REG. EX. S. C. *Ursin.*

CAP. XXIV. § 70 *Tiberina decursio*] Meliores codices *dissensio*, non *decursio*, habet. Sed quid prodest hoc animadvertisse, cum locus sit adhuc corruptissimus? Quare recte fuit in Asulana editione, ut depravatus et mancus, notula signatus. Agitur autem de re, ut opinor, obscura, et parum ab antiquis auctoribus, quod sciam, pertractata. Quid enim juxta Tiberim, quod tantopere delectaret et gaudio afficeret, gereretur, non mihi valde compertum est. Declaratur autem verbis Ciceronis, magnas omnino corporis voluptates eo loco capi solitas, et eas quidem certo quodam die, quem festum ob eam rem agebant. Existimo sane posse fieri, ut aliquis, qui majore studio diligentiaque ritus et mores antiquorum observarit, aliquid, quod hunc locum illustret, invenerit; et hæc causa fuit, cur adnotarem: proposita enim hac quæstione, aut qui hoc deprehenderit, alios docere animum inducet, aut aliquorum ingenia ad id investigandum excitabuntur. Epigramma quoddam (ut quod ego hactenus indagavi, in medium proferam) satis argutum et elegans, sed parum integrum et purgatum, Virgilii nomine legitur; in quo significatur turpes

quasdam et obscœnas voluptates prope Tiberim exerceri solitas esse, ut de eadem fortasse re hic intelligi debeat, quod tamen non affirmo: nihil enim mihi de hoc compertum est. *Victor.* Vide num huic loco conveniant piscatorii ludi, de quibus Festus meminit in voce *piscatorii*, aut ludi Μαίουμα, de quibus mentio est apud Suidam. *Ursin.* Ovidii versibus adductus sum, ut pro *dissensio* legendum putarem *decursio*. Hoc facilius, quod Maffæi et Tertii veteres libri comprobant. Erat autem festus ille dies, quem Romani in honorem Fortunæ celebrabant. Ovid. Fast. VI. 773. *Manut.*

CAP. XXVII. § 79 *Quia cum a Zenone*] Putat excellens ingenio Sigonius, cujus acquiesco sententiæ, abundare *cum*. P. Manut. Secundam vocem cum Sigonio Manutioque non sustulerim; potius vero totum locum sic refinxerim, *Quia, cum a Zenone, inquam, tanquam ex oraculo editur*, virtus ad beate vivendum se ipsa contenta est; *quare?* inquirenti, *respondet*, quia nisi quod honestum est, &c. *Davis.*

§ 81 *Si ista mala*] Sensus est: Non impedio quo minus valetudinem, vires, reliquaque corporis, ut et eorum conficientia, dicas bona; sed si ista mala sunt in quæ potest incidere sapiens, dico satis ad beate vivendum non esse, ut aliquis sapiens sit. *Davis.*

CAP. XXIX. § 86 *Tecum enim, ut ait Theophrastus, mihi instituenda, &c.*] Quis non videt, verborum ordinem hic esse perturbatum? Quo modo enim potuit Theophrastus, qui multis annis, atque adeo sæculis, ante Lucium Ciceronem natus est, de eo cogitare, aut loqui? Sic igitur videtur legendum, *tecum enim, Luci, mihi instituenda oratio est. Omnis auctoritas philosophiæ, ut ait Theophrastus, consistit in beata vita comparanda, &c.* Lamb.

§ 87 *Acrionem Locros*] Val. Max. VIII. 7. 3. Ext. ubi tamen 'Arione' pro 'Acrione' perperam scribitur, quemadmodum observat Davisius.

Vere, falsone, quæreremus] Victorius Var. Lect. XV. 9. 'Vere, falsone, quæremus;' supple, 'alias.'

§ 88 *Præscribi*] Ex consuetudine jurisconsultorum, apud quos 'præscribere,' est excipere. *Manut.*

CAP. XXX. § 91 *An hoc usquequaque, aliter in vita*] Hæc sententia est: An hoc usquequaque, id est, in omni re, judicabis, nempe unumquidque esse appellandum ex majore parte. Verbi gratia, bonum id dicimus, quod plus habet boni, quam mali: et id dulce dicimus, quod plus in se continet dulcedinis, quam amaroris, et ita de cæteris. Aliter autem in vita se habere existimabis, et non de tota vita ex majore parte vitæ judicabis? id est, non judicabis eam vitam beatam esse, in qua plus sit boni, quam mali? *Lamb.*

CAP. XXXI. § 94 *Propter oculorum dolorem*] Aut *oculorum* depravatum est, aut Cicero sibi non constat; nam Tuscul. II. 25. 'renum' dolore Dionysium hunc laborantem memorat. *P. Manut.* In Tusculanis Ciceronem memoria lapsum putarim; cum Dionysium hunc propter ὀφθαλμίαν a Stoicis descivisse tradat etiam Laërt. VII. 37. 166. *Davis.*

Carneades Epicuri perfamiliaris] Adversantur rationes chronologicæ; nam Epicurus mortuus est anno secundo Olymp. CXXVII. Carneades autem quarto Olymp. CLXII, ut inter eorum fata CXLII intercesserint anni. Quærendus igitur est alius, qui revera fuit Epicuro familiaris; Carneades enim Academicus philosophus intelligi non potest. Forsan autem latet *Corniades*, de quo Plutarchus tom. II. p. 1089. C. ut legendum sit, *visitassetque hominem Corniades Epicuri perfamiliaris, et tristis exiret, Mane, quæso, inquit, Corniade noster, &c.* Idem.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER I.

ARGUM.—Quomodo inscribendi sint hi Tusculanarum libri, docet Turnebus in fragmentum de Fato, cap. 2. Dialogi forma scripti sunt interrogante uno, altero respondente. Personas colloquentes designant in libris hactenus excusis litteræ M. A. in quibus quid sit, utrum in priore 'Marcus' an 'Magister;' in posteriore 'Atticus,' 'Adolescens,' 'Auditor,' certant curiosi; modico, ut videtur, operæ pretio; neque firmis admodum argumentis. Qui 'Marcum' hoc est, Ciceronem cum Attico videre colloquentem, volunt, ii pugnare possunt auctoritate Lactantii, Divin. Instit. I. 15. itemque Eliensium duorum codicum, quos vidit Davisius. Verum hic ipse et suorum codicum, et Lactantii auctoritatem elevans, Atticum ab his dialogis excludit. 'Atticus enim,' inquit, 'tum temporis senex erat; juvenis autem ille, qui cum Cicerone disputavit, ut patet ex lib. II. cap. 12. Hac igitur littera, quod etiam Lambinus vidit, 'Adolescentem' denotari puto.' Ita Davisius. Huc facit quod is, quicum disputat Cicero, mortem ait esse malum. Secus Epicurei sentiebant, quos Atticus sequebatur. Alii, quibus placet 'Auditor,' præsidio habent hæc e lib. I. cap. 4. 'Ponere jubebam, de quo quis audire vellet ... Fiebat autem ita, ut cum is, qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem.' Quid si autem illas Cicero litteras non apposuerat? Earum sane nullum extare in libris manuscriptis vestigium testis est Lambinus; neque, dissentiens a Lambino, Davisius ullum vidisse se affirmat, nisi in illis, quibus fidem ipse non habet, Eliensibus. Est hic Lutetiæ in bibliotheca regia vetustus, a Salmasio, in Prolegomenis ad Solinum, laudatus codex Tusculanarum Quæstionum; in quo nec litteras M. A. neque ullam videre est notam loquentium personarum. Unde ergo in libris sunt vulgatis? Omnino ex eorum, qui olim ediderunt, diligentia, lectoribus eas cavente tenebras, quæ oriri ex ignorata personarum mutatione possunt. Proinde ego, in re tam incerta, neque tanti porro, integrum mihi esse existimavi, id malle, quod opportunius ad intelligendi facilitatem videretur. Cujusmodi visa sunt vocabula, 'Marcus,' 'Auditor.' Si quis litem movet, erit certe de vocibus tota. *Olivet.*

CAP. I. § 3. *Annis enim fere CCCCX*] Dubio procul excidit numerus centenarius. Testatur quidem Ursinus in suo Ms. legi *IϽXIV.* librariumque ex *DXIII.* facili lapsu *DXIV.* fecisse censet. In Fastis sane Claudii et Tuditani consulatus ad A. U. C. DXIII. refertur. At quemadmodum testatur Cicero in Bruto cap. 18. 'Livius primus fabulam, C. Claudio Cæci filio et M. Tuditano consulibus, docuit, anno ipso antequam natus est Ennius; post Romam conditam autem, quarto decimo et quingentesimo;' adeo ut ille codex calculum suppeditet, quem alibi Tullius est secutus. Immo vero nullus dubito, quin ex hoc loco refictus sit iste liber; Noster enim paucos annos sciens prætermisit, quia non erat cur chronologiam nimis anxie traderet. De ea vide Jos. Scaligerum ad Eusebii Chron. *Davis.*

Anno ante natum Ennium, qui fuit

major natu, quam Plautus et Nævius] Videtur Cicero dicere, Ennium Plauto, Nævioque, natu esse majorem. Sed secus se res habet. Quippe provocabulum relativum *qui*, non Ennium respicit, sed Livium. Ut sententia sit, Livium, non Ennio modo antiquiorem fuisse, de quo satis liquet; ut quem dixerit demum natum esse, cum Livius jam primam fabulam docuisset; sed ipso etiam Plauto, Nævioque: de quibus minus erat apertum. *G. J. Voss.* Pronomen relativum non ad Ennium, sed ad Livium respicere censet G. J. Vossius de Hist. Lat. I. 2. Incommode quidem; præterquam quod nulla fuit unquam controversia, quin Livius Nævium et Plautum ætate præcesserit, siquidem Romanorum primus fabulam dederit. Vide Quintil. Inst. Orat. X. 2. Ego sane cum multis exemplis Tullium non ἀναμάρτητον esse deprehenderim, nullus dubito, quin σφάλμα μνημονικὸν hic admiserit; Nævius enim fuit Ennio vetustior. Vide Cic. in Bruto cap. 15. 18. 19. et Gell. N. A. XVII. 21. Immo Plautus ipse prius fato cessit quam Ennius, sed quot annos natus obierit, haud constat. *Davis.* Ms. Reg. Luparensis, in editione Verburgii ad marginem citatus, omittit voces *et Nævius*, quas omittendas esse potius puto, quam cum Davisio credam Ciceronem hic σφάλμα μνημονικὸν admisisse. At legendum fortasse est *quam Plautus, ut et Nævius;* id est, ut et Nævius fuit major natu quam Plautus. Satis constat, Nævium antiquiorem fuisse Ennio, utrumque Plauto. *Pearc.*

Cap. II. *Est in Originibus*] M. Porcii Catonis opus, qui 'senex scribere historias instituit, quarum sunt libri septem. Primus continet res gestas regum P. R. Secundus et tertius, unde quæque civitas orta sit Italica, ob quam rem omnes Origines videtur appellasse,' ut ait Corn. Nepos in Vit. cap. 3. Eliens. tert. et Petrens. hic exhibent, *gravissimus auctor Cato in Originibus solitos dicit esse canere convivas ad tibicinem*, quod glossema est ex IV. 2. huc traductum, ubi hæc sunt verba: 'Gravissimus auctor in Originibus dicit Cato morem apud majores hunc epularum fuisse, ut deinceps qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum hominum laudes atque virtutes.' Eandem consuetudinem memorant Varro apud Nonium *in assa*, Cicero in Bruto cap. 19. Val. Max. II. 1. 10. et Quintil. I. 10. Eamque lege sancitam voluit Noster de Leg. II. 24. *Davis.*

§ 4 *Si Fabio*] De quo Sigonius. Vide in Bruto, cap. 21.

Cap. III. § 6 *Latini libri... non satis eruditis*] Amafanium notat aliosque nonnullos ex Epicuri grege, quos eo nomine perstrinxit etiam Acad. I. 2. Adi sis et Tusc. IV. 3. *Davis.*

Illa manabant] *Illa* sc. disponere, illustrare, et delectatione afficere lectorem. Sed mihi, fateor, fere persuasum est Ciceronem scripsisse *manabat*, ut hoc verbum ad *oratoriam laudem* respiceret, quæ proxime præcesserat. *Pearc.*

Cap. IV. § 7 *Isocratis rhetoris gloria*] Vide Cic. de Orat. II. 35. *Idem.*

Dicere etiam cœpit, adolescentes docere, et prudentiam cum eloquentia jungere] Video te (Davisium, quod semel dicam, semper alloquitur) hæc cum vulgo sic accipere, ac si asyndeton esset, pro *cœpit dicere, et docere adolescentes*. Perperam quidem: quippe auferendum illud comma, et sine interpunctione legendum *dicere etiam cœpit adolescentes docere;* hoc est, cœpit docere adolescentes etiam artem dicendi. Sic infra Tusc. I. 18. 'Aristoxenus hæc magistro concedat Aristoteli; canere ipse doceat.' Græci διδάσκειν τοὺς νέους λέγειν. *Bentl.*

Ita nos studiose operam dedimus] Lambino assentior delenti *operam*, quem secutus est Janus Gebhardus, Crepund. I. 23. nec tamen nego ei

voci posse præsidium esse in hoc versu Plaut. Prolog. in Casin. 22. 'Benigne ut operam detis ad nostrum gregem.' *Buher.*

Scholas] Disputationes; quo sensu 'pomeridianas scholas' dixit Quintil. III. 1. Noster infra III. 84. 'Separatim certæ scholæ sunt de exilio. ... Hæc Græci in singulas scholas et in singulos libros dispertiunt.' Et de Fin. II. 1. 'Ne me tanquam philosophum putetis scholam aliquam vobis explicaturum.' Augustinus C. D. II. 7. 'An forte nobis philosophorum scholas disputationesque memorabunt?' Sic τὴν γενομένην ΣΧΟΛΗΝ περὶ τοῦ ἀκούειν memorat Plutarchus tom. II. p. 37. Vide sis et Arrianum Epict. IV. 9. p. 424. et Diog. Laërt. X. 26. *Davis.* Omissum nolim, quod animadvertit in Anglica scriptione quadam Phileleutherus Lipsiensis, hoc est, Richardus Bentleius, has quæstiones non ejusdem esse generis, cujus illæ sunt, quæ vel præcessere, Academicæ, et de Finibus; vel sequentur, De Natura Deorum, et De Divinatione. Hæ Tusculanæ in morem scholarum, quas habebant Græci, sunt compositæ: aliæ sunt proprio nomine disputationes. In disputationibus agunt philosophi, et sui quisque ordinis et sectæ proprias sententias ita defendunt, ut quod mente præceptum attulerant, domum reportent. Quod enim a disputantibus philosophis fieri videbat Cicero, et nos quoque videmus, id in his servabit fictis disputationibus, ne quis forte dubitaret esse philosophos, si videret cedentes veritati. In scholis unus est qui velit doceri; alter, qui doceat. Auditor nihil defendit, non repugnat, parce loquitur, neque alio fine, quam ut alteri det causam loquendi, atque explicandi. *Anon.*

CAP. VI. § 13 *Quid miserius, quam omnino nunquam fuisse*] Alia interpunctione sic distinguenda videtur sententia, *quid, miserius, quam omnino nunquam fuisse?* Pearc.

CAP. VII. § 14 Ἀξίωμα] Ad hunc locum respicit Gell. N. A. XVI. 8. 'Quicquid ita dicitur plena atque perfecta verborum sententia, ut id necesse sit aut verum aut falsum esse, id a dialecticis ἀξίωμα appellatum est ... a M. Cicerone 'pronunciatum,' quo ille vocabulo tantisper uti se attestatus est, 'quoad melius,' inquit, 'invenero.'' Quod si alia veterum loca desideres, ea suppeditabit Æg. Menagius ad Laërt. VII. 63. *Davis.*

CAP. VIII. § 15 *Quia si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus in vita. Nunc video calcem: ad quam cum sit decursum, nihil sit præterea extimescendum*] Ita omnes, credo, editiones, saltem quas ipse viderim. Sed aut ego dialectica perversissime didici; aut falsissimum est quod hic infertur ut consequens. Quid enim? concedamus mori etiam mortuis miserum esse; ideone in vita sempiternum malum haberemus? minime vero; nam certe non ante mortem. Sed noli credere Ciceronem tam prave et inscite argumentari: sic enim lege et distingue: *Quia si mors etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus. In vita nunc video calcem, &c.* Vides, opinor, novam jam lucem exoriri. *Mors* lego, non *mori:* hoc enim in puncto temporis fit; illa sempiterna. Sic cap. 5. 'Malum mihi videtur esse mors. Est miserum igitur, quoniam malum.' Cæterum geminus huic locus est I. 41. 'Intelligamusque, si mors malum: nam vitæ miseræ mors finis esse videtur; mortis, si est miserum, finis esse nullus potest.' *Bentl.* Intelligere hæc noluit vir doctissimus, qui mutare voluerat. Sic opinor intelligenda: Fateris mortuos non eo esse miseros, quod sint mortui, et vita careant. Vide ista confessione *quantum mali*

de humana conditione dejeceris. Etenim cum nascamur omnes ea conditione et lege, ut moriamur, cum esse mortuum sit sempiternum, et in tempus infinitum duret vitæ privatio; si mortui eo essent miseri, quod mortui sunt, *haberemus in vita,* cum vita acciperemus, malum *quoddam infinitum et sempiternum.* Si non essemus nati, si vitam non accepissemus; ea non privaremur, neque possemus in sempiternum et infinitum tempus esse miseri. Fassus es non esse miseros, qui nati non sunt, quia nempe vitam non habuerunt. Si ergo vitam non habuissent mortui, carerent illo sempiterno et infinito malo, quod est in privatione vitæ: illis ergo vita sempiternum illud malum attulit; acceperunt illud cum vita, et in vita quasi inclusum habuerunt. *Anon.*

Epicharmi, acuti nec insulsi hominis, ut Siculi] Si Laërtio fides, VIII. 78. erat Κῷος . . . τριμηνιαῖος δὲ ὑπάρχων ἀπηνέχθη τῆς Σικελίας εἰς Μέγαρα. Hinc ejusdem libri § 7. Ἠλοθαλῆ τὸν Ἐπιχάρμου τοῦ ΚΩ'ΟΥ πατέρα memorat. Sane de ejus patria inter auctores non convenit, ut ex Suida liquet. Plerique tamen eum *Siculum* dicunt; is autem populus ob acumen erat nobilis. Hinc Siculis facetias tribuit Noster de Orat. II. 54. *Davis.*

CAP. IX. § 18 *Catus Æliu' Sextus*] Vox *Catus* scribenda est, opinor, cum majuscula littera initiali; nam cognomen fuit Sexti Ælii Cati, et ab eo derivatum in familiam Æliorum transiit, ut testatur Plinius in Nat. Hist. VII. 31. 'Reliquis animi bonis præstitere cæteros mortales sapientia: ob id Cati, et Corculi apud Romanos cognominati.' *Pearc.*

§ 19 *Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem*] Huic philosopho eandem opinionem tribuunt Tertullianus de Anim. cap. 5. et Macrobius in Somn. Scip. I. 14. nec deerat ansa, cur ita se gererent; Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιον ἐστι νόημα, ut ille cecinit. Extat apud Stobæum Eclog. Phys. p. 131. et eos, quos laudat Menagius ad Laërtii VII. 159. Ejus tamen auctorem Critiam facit Philoponus ad Aristotelem de Anim. cap. 8. et is sane animum e sanguine constare dixit, ut perhibent veterum multi. Eadem fuisse videtur Hebræorum veterum sententia; quemadmodum patet ex Genes. IX. 5. Hoc loco prolato sic loquitur Chalcidius in Platonis Timæum § 217. 'Quæ si ita intelliguntur ut debent, animam esse animalium sanguinem, quia sit vehiculum irrationabilis animæ, cujus partes sunt importuni appetitus; habet plane rationem talis assertio. . . . Rationem qua ratiocinamur, sanguinem putare esse, non rectæ opinionis est.' Post corporis quidem fata μένειν ψυχὰς crediderunt Hebraici, quod e Pythonissa Samuelem evocante merito collegit Justinus Martyr Dial. cum Tryphon. p. 333. Ac, ut puto, non ipsum sanguinem esse animum, sed animi sedem existimavit Empedocles; hoc enim diserte tradit Plutarchus Plac. Phil. IV. 5. et in Stromat. apud Eusebium P. E. I. 8. p. 24. Immo necesse est ita se res habeat, siquidem animorum æternitatem docuit, ut inter alios referunt Lactant. III. 18. et Theodoretus Therap. V. p. 73. Hinc ille, Χαίρετ', ἐγὼ δ' ὕμμιν θεὸς ἄμβροτος, οὐκ ἔτι θνητὸς Πωλεῦμαι μετὰ πᾶσι τετιμένος. Adi Diogenem Laërtium VIII. 62. Sextum Empiricum adv. Mathem. p. 60. Anthol. I. 86. Philostratum Vit. Apollonii I. 1. et Suidam in Ἐμπεδοκλῆς. *Davis.*

Animum autem alii animam; ut fere nostri declarant nomen. Nam et agere animam et efflare dicimus, et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia. Ipse autem animus ab anima dictus est] Non incommode, opinor, ut et tu propemodum conjeceras, legere possis, *alii animam, ut fere nostri: ipsum*

declarat nomen. Ita Tuscul. III. 5. 'Totum igitur id quod quærimus quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat.' Div. I. 42. 'Quorum ostentorum vim, ut tu soles dicere, verba ipsa prudenter a majoribus posita declarant.' Sed dic, sodes, quid sibi velint aut quo pertineant illa quæ sequuntur? Equidem hic nihil video, neque possum animo concipere, quo tandem pacto declaretur *animum* esse *animam* (hoc est aërem) ideo quod Latine dicant 'animosus,' et 'ex animi sententia.' Nihil stolidius absurdiusve dici potest. 'Animosus,' inquit, et 'animatus' derivatur ab 'animo:' ergo qui hæc derivata primi finxerunt, declararunt se credere *animum* esse *animam.* Haud vidi magis. Fruantur per me suo judicio, qui a Cicerone hujusmodi quid proficisci posse existimant. Tu, si sapis, totum hoc, quod a mala manu notatum e margine in textum irrepsit, recide: et sic locum constitue: *animum autem alii animam; ut fere nostri: declarat nomen ipsum; nam animus ab anima dictus est.* Bentl. Hunc locum minori, quam Bentleius, mutatione sic restituo: *animum autem alii animam, ut fere nostri. Ipsum declarat nomen. Nam et agere animam, et efflare dicimus. Dicimus et animosos, et bene animatos, et ex animi sententia. Ipse autem animus ab anima dictus est.* Quæ verba hunc mihi sensum offerunt. Aliqui putant animam nihil esse nisi auram quandam. In his sunt Romani: quod usus ipse nostri sermonis comprobat; dicimus enim 'agere animam,' &c. Vocibus quidem aliis utimur, quæ videantur propius ad *animum* accedere: sed tenue discrimen est; nam ab *anima* est *animus.* Sic ego hæc explicari oportere judico. Veri quidem similius videtur vocem Latinam *animus* fluxisse a Græca ἄνεμος, quæ communis sententia est. At enim non tam quid in re sit, quærimus, quam quid in verbis Ciceronis. *Buher.*

Cap. x. *Sed hæc quidem quæ dixi, cor, cerebrum, animam, ignem, vulgo: reliqua fere singuli, ut multi ante veteres*] Quid vero est, quo referatur illud *ante?* quomodo autem, si *singuli* reliqua tenebant, eadem tamen et *multi?* Enimvero in omnibus quas vidi editionibus, labefactatur hic locus a prava distinctione: quæ eo demum inhonestior est, quod, ut nuper editione Batava, novum hic caput inchoetur. Tu sic distingue, et sequentia cum prioribus connecte: *Sed hæc, quæ dixi . . . vulgo: reliqua fere singuli: ut multo ante veteres, proxime autem Aristoxenus musicus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu et fidibus, quæ harmonia dicitur.* Quorum hæc est sententia: animum esse cor, sanguinem, &c. vulgo est creditum: reliquas opiniones singuli auctores tuentur: ut ignem Zeno, numerum Xenocrates, ἐντελέχειαν Aristoteles, harmoniam Aristoxenus proxime quidem, sed non primus, neque solus; nam multo ante eum veteres in eadem erant sententia. Hoc verum esse constat ex Platone (in Phæd. et Tim.) et Aristotele (de Anima, I. 4.) Repone insuper *multo ante,* non *multi;* ut mox cap. 10. de hac ipse re: 'Et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone.' *Bentl.*

Cor, sanguinem] Vulgo deest vox ultima, cui sedem suam dedimus ex antiquo codice, quem laudat Paulus Manutius. Ratio est in promptu; hanc etiam sententiam inter reliquas numeraverat Cicero, quam memorat etiam postea cap. 11. 25. *Davis.*

§ 20 *Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse: verum numerum dixit esse, cujus vis in natura maxima esset*] Codex vetus Sigonii, quod tu in notis tuis attingis, *negavit esse ullum: verum numerum dixit esse.* Un-

de P. Manutius, τῷ *verum* ejecto, locum restituisse sibi visus est. Tu autem illud *verum* retines, et non, ut ille, pro adjectivo, sed pro conjunctione accipis, ut nunc vulgo faciunt; vel ex codice tuo scripto probas, *illum vero numerum dixit esse.* Atqui illud pro Manutio dicere liceat, utramvis conjunctionem, seu *verum* sive *vero*, dure hic et coacte versari: neque enim sententia tale quid postulat. Alter ex tuis manuscriptis, et vetustior et fidelior, cum Sigoniano fere consentit; habet enim *negavit esse illum*, et pro varia lectione *ullum: verum* autem similiter agnoscit. Lego una litterula mutata: *Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse ullum: merum numerum dixit esse, cujus vis, ut jam ante Pythagoræ visum erat, in natura maxima esset.* Eleganter, ni fallor, *merum numerum* ψιλὸν ἀριθμὸν, merum et purum sine figura et corpore. Ita Noster sæpe alibi: 'meræ nugæ,' 'mera monstra,' 'solitudo mera,' 'meræ proscriptiones,' 'meri Syllæ.' Cæterum de Xenocratis sententia aliud plane narrat in Lucullo, c. 39. 'Tresne partes habeat animus, an simplex unusque sit? si simplex, utrum sit ignis, an anima, an sanguis? an, ut Xenocrates, mens nullo corpore? quod intelligi, quale sit, vix potest.' Ergo qui hic *numerum* esse animum statuit, ibi *mentem* esse vult. Neque tamen quidquam vel in codicibus varietatis est, vel editoribus dubitationis. Tu vero fidenter repone *numerus nullo corpore;* quod cum scriberetur *nums*, facilem errori ansam porrigebat. *Mens* vero et per se cum sententia loci, et alias cum historia pugnat. Nemesius de Natura Hominis, cap. 11. pag. 70. Πυθαγόρας δὲ ὡρίσατο τὴν ψυχὴν ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα, ᾧ καὶ Ξενοκράτης ἠκολούθησεν· *Pythagoras definivit animum, numerum seipsum moventem: quem et Xenocrates secutus est.* Bentl. Cum Xenocrates animum *numerum se moventem*, ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα, dixerit, mirum videri posset, cur Acad. II. 39. pro Xenocratis sententia animum esse 'mentem nullo corpore' statuerit. Sed hæc re conveniunt, verbis tantum discrepant. Plutarch. de Plac. Phil. IV. 2. Πυθαγόρας (ἀπεφήνατο τὴν ψυχὴν) ἀριθμὸν ἑαυτὸν κινοῦντα. Τὸν δὲ ἀριθμὸν ἀντὶ τοῦ νοῦ παραλαμβάνει. Vide et Acad. I. 11. *Davis.*

CAP. XI. § 23 *Cuperem equidem utrumque, si posset: sed est difficile confundere*] In Lambini et Aldi nepotis, et credo in aliis plerisque ante Gruterum editionibus sic habetur, *sed est difficile non confundere.* Hoc, opinor, ab iis invectum est, qui sententiam ipsam crederent particulam illam flagitare. Quid ergo? an difficile erat *non confundere* sententias tam varias, tam inter se diversas? Quas enim enumeraverat, fere erant hæ; *animum esse cor, aut sanguinem, cerebrum, animam, ignem, harmoniam, numerum,* ἐντελέχειαν, *nihil.* Crassa profecto Minerva fuerit, qui has tam dissidentes non sine confusione tractare et dijudicare poterit. Sed in nullis usquam codicibus repertum est illud *non:* quod idcirco Victorius omiserat, in ea re plerumque fidus, ne dicam superstitiosus. Quin et a suis omnibus abfuisse testatus est Gebhardus; sicque manum de tabula tollit, quasi insititiæ particulæ ejectione res confecta esset, et sententia explicata: quæ, aut multum ego fallor, aut eo magis hæret et impedita est. Quid enim, obsecro, sibi volunt *sed est difficile confundere?* Enimvero potius distincte, distribute, enucleate scribere difficile est; confundere, dormitare, labi longe facillimum. Quorsum autem *difficile*, quasi vero id *studio et data opera* fieret, et in orationis virtutibus esset, ut res *confunderentur?* Apage lectionem tam stultam, tam portentosam. Viderunt scilicet hoc, qui il-

lud *non* invitis codicibus introduxerunt: viderunt quoque, credo, qui rursum ejecerunt; sed cum loco labanti medicinam non reperirent, silentio rem dissimulare prudenter est visum. Ego vero, cum in uno ex tuis codicibus *confundere*, in altero *confutare* vidissem exhiberi; continuo ex ipsa sententia veram lectionem extudi, quæ sic se habet: *cuperem equidem utrumque, si posset; esse difficile confitere:* hoc est, confiteris. Atque hæc emendatio ex ipso solo quasi sponte nascebatur. Dixerat enim Cicero, 'quæ ex his sententiis vera sit, supra hominem esse dijudicare; quæ veri simillima, magnam et arduam quæstionem esse.' Ergo quod ipse confessus erat esse difficile, modestus interlocutor veritus est ab eo exigere. *Bentl.* Conantur critici hæc refingere. Sed nihil opus est. *Confundere* est miscere multa diversi generis, 'quasi cum una multa jura confundit coquus,' ut ait Plautus alicubi. Velim, inquit Ciceroni Auditor, docere me possis, quid sit de animæ natura sentiendum. At enim difficile est agere hæc simul, et in unam disputationem includere res varias ac multiplices. Si ergo mortis metum excutere possumus, sine hac disceptatione; eam sane omittamus. Sin id non potest fieri, ut liberemur mortis metu, nisi hac quæstione de natura animorum explicata, nunc, si videtur tibi, hoc agamus, et in quæstione animorum immoremur; illud argumentum de mortis abigendo metu, in quod eramus ingressi, exequemur alias. *Buher.*

§ 25 *Ejus eum librum, qui est de animo*] Phædonem dicit. *Davis.*

Cap. xii. § 27 *Quos Cascos appellat Ennius*] In illo versiculo, quem laudat Varro L. L. lib. vi. 'Quam primum casci populi genuere Latini.' Hieronymus Epist. 42. 'Rudes illi Italiæ homines, quos cascos Ennius appellat.' Plura vide sis apud Hier. Columnam ad Ennii Fragm. pag. 14. Quin et 'casce loqui' dixit Gellius N. A. i. 10. *Idem.*

In cæteris humi retineretur, et permaneret tamen] Tres codices Lambiniani *in cæteris humi retineret, et permanerent tamen;* cum quibus fere conveniunt alii nonnulli Mss. Sed retinenda recepta lectio; hæc enim ad 'vitam' sunt referenda. Sensus est, mortem animos hominum vitiis deditorum humi retinere, ita tamen ut non pereant, sed durent adhuc maneantque. Multorum sane philosophorum mentibus inhæsit, bonos corpore liberatos in cælum recta pergere; malorum vero animas circa tumulos oberrare. Hanc opinionem luculenter explicant Plato in Phædone pag. 386. 398. et Hierocles in Aur. Carm. 69. 70. eamque secutus est Origenes. Vide lib. vii. in Cels. p. 334. et P. D. Huetii Orig. lib. ii. qu. vi. 17. seq. Plura suppeditabit Just. Lipsius Phys. Stoicæ iii. 14. *Davis.* An locus sic legendus? *quæ claris viris et fœminis dux in cælum soleret esse: cæteros humi retineret, et permanerent tamen.* Primum τὸ *in* ante *claris* videtur irrepsisse in textum: deinde τὸ *cæteros* in *cæteris* mutatum. *Guiet.*

§ 28 *Liber Semele natus*] Aut valde fallor, aut scripserat *Semela* ex antiquo usu linguæ Latinæ, quem demonstrarunt Obertus Gifanius, in Indice Lucretiano, v. 'Effigia,' G. J. Vossius, de Analog. ii. 2. Claudius Dausquius Orthograph. Part. i. pag. 56. 57. Jacobus Cujacius Observat. xii. 18. Ea consuetudo post Augusti ætatem vix tenuit: in edendo tamen Cicerone retinenda. *Buher.*

Cap. xiii. § 29 *Majorum gentium Dii*] Ad hunc locum respicit Augustinus C. D. viii. 5. Majorum vero gentium Deos, quos etiam 'Consentes' vocabant, hoc disticho complexus est Ennius: 'Juno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars,

Mercurius, Jovi', Neptunus, Volcanus, Apollo.' Id exhibent Apuleius de Deo Socr. et Martianus Capella lib. I. *Davis.* Per metaphoram. Nam senatores illi centum, quos legit Romulus, appellati sunt 'majorum gentium;' centum illi quos legit Tarquinius Priscus, 'minorum gentium.' Hoc transtulit, ac festive quidem, Cicero ad Deos electos et ad adscriptitios. *Guiet.*

§ 30 *Ut porro firmissimum*] Cum non sequitur vel *sic*, vel *ita*, vel ulla alia hujusmodi particula, Lambinus censuit scribendum fuisse *at porro firmissimum.* Celeberrimus vero Buherius (cujus et acumini et doctrinæ multum debent hæ Tusculanæ Disputationes, ut et libri de Natura Deorum) legit *et porro firmissimum.* Mihi quidem nihil mutandum videtur, si hæc possit esse constructio sententiæ, *hoc porro videtur afferri ut firmissimum*, id est, tanquam firmissimum. *Pearc.*

Nec vero id collocutio hominum, aut consensus efficit] *Consensus* ex collocutione. Ita sentiunt omnes, inquit Petrus Victorius, quamvis consensio nulla hominum intercesserit, neque ita inter se ipsi pepigerint. Itaque consensus hic est pactio, et ut jurisperiti vulgo loquuntur, 'conventio.' *Anon.*

Cap. xv. § 34 *Nec funera fletu faxit*] Est in veteri codice Leydensi *nec funera lessum;* quod tenendum videtur. 'Funeram' dicebant feminam, ad quam funus pertinebat, et in exequiis præcinebat ejulationem funebrem, hoc est *lessum.* Quam vocem huic significandæ rei maxime propriam, sed minus notam, librarii scriptores mutarunt, et *fletum* substituerunt, tum hoc, tum aliis pluribus in locis. Quod miror non animadvertisse Josephum Scaligerum, cum in Catalectis hos Enniani epitaphii versus explicaret. At ille quidem scite exposuit quæ ad 'funeram' attinent; itemque G. J. Vossius in Etymolog. Ling. Lat. v. 'Funus' et v. 'Lessus.' *Buher.*

Phidias sui similem speciem inclusit in clypeo Minervæ] Hanc historiam refert Aristoteles de Mundo cap. 6. Ejus verba Latine reddit Apuleius p. 746. 'Phidiam illum .... vidi ipse in clypeo Minervæ .... oris sui similitudinem colligasse, ita ut siquis olim artificis voluisset exinde imaginem separare, soluta compage, simulacri totius incolumitas interiret.' Eodem respiciunt Val. Max. VIII. 14. 6. et Noster de Orat. II. 17. *Davis.*

Cum inscribere non liceret] Moris erat, ut fictores nomina sua statuis insculperent. Plinius H. N. Præf. 'Pingendi fingendique conditores invenies absoluta opera ... pendenti titulo inscripsisse, ut Apelles faciebat aut Polycletus.' *Idem.*

Cap. xvi. § 36 *Easque formidines*] Hoc loco *formidines*, quod opinor esse hactenus observatum a nemine, haudquaquam timores sunt ac metus; sed eorum causæ. Formido veterum superstitione consecrata, quam Hyginus, in aditu fabularum, natam ait ex Venere et Marte, fingebatur uti spectrum quoddam, cujus officium terrere mortales, unde etiam Terricula dicebatur. Idem ille scriptor, Fabul. 145. de vacca, in quam conversa Io fuerat: 'Juno Formidinem ei misit, cujus timore exagitata,' &c. Virgilius Æneid. XII. 335. de Martis comitatu: 'Circumque atræ Formidinis ora, Iræque, Insidiæque,' &c. *Formidines* dixit Cicero ad emphasim, quemadmodum Lucilius in fragmento, quod servavit Lactant. Instit. Div. I. 22. 'Terriculas, Lamias, Fauni quas, Pompiliique Instituere Numæ.' *Buher.*

§ 37 *Homeri tota νεκυία*] Ita vocatur Odyss. XI. quod in eo libro Ulysses inferos adiisse, et cum umbris collocutus esse fingitur. Vide Eustathium. *Davis.*

Ea, quæ meus amicus Appius νεκυομαντεῖα faciebat] Nec vitio caret hæc scriptura; non enim νεκυομαντεῖα, seu locos ubi responsa dant manes evocati, facere, sed iis uti solebat Appius. Vide de Divin. I. 58. Forsan igitur, cum nonnulli libri νεκρομαντεῖα, alii ψυχομαντεῖα, reliqui νεκυομαντεῖα dent; eæ varietates librarii produnt additamentum, meritoque Pet. Ciacconius illud verbum, quodcumque sit, abundare statuit; aut, quod probabilius videtur, cum acutissimo Bentleio legendum, νεκυομαντεῖα *consulebat*. Non absurde tamen legeris, νεκυομαντεῖα *adhibebat*. Idem.

Unde animæ, &c.] Deseris hic Gebhardum, qui ex manuscriptis suis dederat *salso sanguine;* ut et prius conjecerat Turnebus: qui quidem *salsum sanguinem* quasi perpetuo epitheto a Latinis veteribus tragicis dictum autumat. Mirum tamen, sanguinem, qui non sit, salsum appellari: et præterea loca sunt suspecta, ne addam aperte mendosa; ut illud Ennii ex Cresphonte apud Macrob. VI. 2. 'Neque miseræ lavere lacrimæ salsum sanguinem.' Ubi reponendum cum viro summo Gerhardo Vossio, *lacrimis salsis*. Citatur etiam ex Accii Phinidis apud Nonium in 'Lavit:' 'Salsum cruorem guttis lacrimarum lavit:' sed rectius hodie editur 'Salsis cruorem,' &c. Quare abeat Gebhardus cum insulsa illa lectione, *salso sanguine:* et videamus, si quid in altera melioris sit frugis. Vossius imagines mortuorum 'falso sanguine' dici existimat, quia non sunt id quod videntur; quippe exsangues umbræ duntaxat. Sed paucis, credo, approbabit hanc interpretationem. Durus et ferreus poëta sit, qui sic loqui sustineat: potius *falso corpore;* nam sanguis ne in viventibus quidem videri potest, nisi vulneratis. Quid ergo? an conjecturam meam expetis? Equidem sic locum constituerim: *Unde animæ excitantur, obscuræ umbræ, aperto ostio Alti Acherontis, fuso sanguine, mortuorum imagines*. *Umbræ* sunt ipsæ animæ; ut Virgilius, 'Exsangues territat umbras.' *Fuso* autem *sanguine* non cum Vossio ad *imagines* refero, sed ad *excitantur*. *Unde*, inquit, *excitantur fuso sanguine*. Scis, opinor, hæc omnia ex Homeri Νεκυίᾳ Odyss. Λ. esse desumpta: ubi animæ mortuorum ad sanguinem fusum advolabant, nec nisi eo degustato proloqui quidquam poterant. *Bentl.*

§ 38 *Cum honore et disciplina, tum etiam auctoritate*] Hic (inquit Bentleius) copulantur duæ voces *honore* et *disciplina*, quæ vix ullam habent affinitatem aut similitudinem. Particulæ etiam (addit) *cum* et *tum* disjungunt voces *honore* et *auctoritate*, quasi res essent plane diversi generis. Legendum igitur idem vult, *cum more et disciplina, tum etiam auctoritate*. At mihi potior videtur emendatio, quam nuper protulit popularis noster, doctissimus Warburtonus, qui (leviore vulgatæ lectionis mutatione) legit, *cum honore ex disciplina, tum etiam auctoritate*. Ciceroni (ait) propositum fuit in hoc loco non naturam Pythagoræ philosophiæ memorare, sed eam gloriam quam Pythagoras habuit apud civitates Magnæ Græciæ. Hunc illæ civitates tum philosophum, tum legislatorem agnoverunt: 'honos' igitur 'ex disciplina' hic respicit ad primum illum Pythagoræ characterem, 'auctoritas' vero ad secundum. Ne quis vero dubitet, an satis Latine dicatur 'honos ex disciplina,' animo contempletur id quod Cicero dicit in Orat. pro Sex. Roscio cap. 50. 'Quanto honore ipsa ex illorum dignitate afficeretur.' *Pearc.*

CAP. XVII. § 40 *Num igitur dubitamus; an, sicut pleraque, sic et hoc? quanquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici, terram in medio mundo sitam ad universi cæli complexum quasi puncti instar obtinere*] Quocunque te verteris, nunquam hercle effi-

cies, ut hæc oratio recto pede incedere videatur. Quo enim referes illud *an?* Vides, opinor, sententiam mutilam et claudicantem. Quod et ille recte deprehendit, qui in codice tuo sic interpolavit, *an sicut pleraque, sic et hoc sub dubitatione accepimus?* Certe admisso illo *an*, necesse est ejusmodi quid sequatur. Quod tamen cum nullus alius codex agnoscat, tutior et facilior medicina quærenda est. Dele igitur *an;* et sic lege ac distingue: *Num igitur dubitamus, sicut pleraque, sic et hoc? (quanquam hoc quidem minime: persuadent enim mathematici) terram . . . quasi puncti instar obtinere?* Nullæ jam salebræ relictæ sunt; omnia complanata. Num, inquit, dubitamus terram instar puncti esse, sicut pleraque dubitare solemus nos Academici? immo hoc quidem minime: nam mathematicis rationibus convicti manus dare et assentiri cogimur. *Bentl.*

Reliquæ duæ partes, una ignea, altera animalis, ut illæ superiores (terrena et humida) in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hæ rursum (vel *sursum*) *rectis lineis et cælestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora appetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur*] Ubi primum hæc legeram, continuo subodoratus sum mendum subesse. Quid enim illud, *ipsa natura?* nihil profecto aliud, quam natura rerum communis: atqui illa haud magis superiora appetit, quam inferiora, sive media. Ergo falsum hoc et absurdum, ideo ignem et aërem cælum versus subvolare, quod ipsa natura superiora appetat. Legebam igitur, *sive ipsæ natura superiora appetentes.* Ubi *natura* perinde est ac *natura sua.* Postea vero inspecta Lambini editione, animadverti virum doctissimum τὸ *appetentes* ex veteri codice protulisse, *ipsæ* autem ex conjectura. Et tamen hic est, quem ubique bonus ille Gebhardus præ se contemnit, sugillat, conculcat: quo, si verum amamus, tam longe inferior ipse est, ut nullo modo sit comparandus. *Bentl.*

§ 41 *Horum igitur aliquid animus est, &c.*] Hoc ita exponitur, quasi consequens ex iis quæ antecessere. Atqui aliter res habet, neque phrasis sententiam explicare nisi absurdam potest. Proinde opinor Ciceronem scripsisse, *horum igitur aliquid animus esto, ne, &c.* Explicato quam felix animorum sit futura conditio, si aut aëre constent, aut igne, &c. hoc subjungit: optemus igitur horum aliquid animum esse, ne indigne cum corpore pereat: periret autem, si vel cor esset, vel cerebrum, vel sanguis. *Buher.*

Cap. xviii. *Qui animum se habere non sentiat*] In hac lectione Cicero non dicit, cur Dicæarchus non videtur condoluisse: poterat ille et sensisse se animum non habere, et tamen condoluisse. Quapropter mihi in mentem venit Ciceronem scripsisse, *quia animum se habere non sentiat;* ut hæc sit ratio, cur Dicæarchus non videatur condoluisse. Sensus est: Dicæarchus ita acerrime disseruit se animum non habere, ut ne condoluisse quidem, quod eum non haberet, videretur. *Pearc.*

§ 42 *Quam tamen Democritus concalefactam et spirabilem, id est animalem esse vult*] Vulgo *voluit,* contra Mss. fidem. Scilicet philosophus illa corpuscula σφαιροειδῆ πῦρ καὶ ψυχὴν λέγει, prout auctor est Aristoteles de Anima, i. 2. Portenti vero simile videri possit, quod Noster hoc in loco *spirabilem, id est animalem* dicit, cum supra cap. 17. legatur, 'sive illi sint animales, id est spirabiles.' Hinc certe dubitari non potest, quin *animale spirabili* censuerit obscurius. *Davis.*

Cap. xix. § 43 *Junctis . . . facit. Tum enim . . . adeptus*] Vulgo *junctus . . . facit. Cum enim adeptus est.* At Reg. ultimam vocem nescit; idemque codex *junctis* dat a prima manu.

Nos igitur emendationem Cl. Bentleii merito recepimus. Vide Hieroclem in Aur. Carm. LIV. pag. 186. et seq. *Idem.*

Sustentabitur iisdem rebus, quibus astra sustentantur et aluntur] Veteres stellas animatas esse, terrenisque et aqueis vaporibus ali censuere. Vide Cicer. Nat. Deor. II. 46. Servium ad Æn. I. cap. 612. Lucianum in Icaromen. Plura veterum loca suppeditabunt Lipsius Phys. Stoic. II. 14. et Menagius ad Laërt. VII. 145. *Davis.*

§ 45 *Patriam illam et avitam*] Sic omnes Mss. *Patritum* tamen legit Nonius, quem secuti sunt P. Manutius, D. Lambinus, cæterique recentiores. Mihi sane tanti non est Marcellus, ut ejus libros cunctis Ciceronis exemplaribus præferam, cum pravas et vitiosas passim det lectiones. Accedit, quod 'Tullius patria bona,' 'patrias fortunas,' et reliqua generis ejusdem, singulis fere paginis adhibeat, voce vero 'patrita' nullus utatur. Quin et Act. prima in Verrem cap. 5. 'rem patriam et avitam,' ut hic *patrium et avitam philosophiam*, dixit. *Idem.*

CAP. XXI. § 47 *Quamvis copiose hæc diceremus, si res, &c.*] Menti Ciceronis aptior videtur alia loci interpunctio, *quamvis copiose hæc, diceremus, si res, &c.* Quasi dixisset Noster, quamvis hæc copiose diximus, tamen diceremus, &c. *Pearc.*

§ 48 *Liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno, et diurno ac nocturno metu. Quo terrore! quo metu*] Vereor equidem, ne *gravissimi* illi *domini* non nisi unus solusque sit: quo enim differunt *terror* et *metus?* Juncta quidem interdum hæc vocabula reperies: sed hoc ex more rhetorum, qui ad amplificandam orationem cognatas et similes dictiones coacervant. Stoici quidem, qui omnia in pulvisculum diffringunt, sic hæc partiuntur et definiunt, ut terror sub metu, quasi species sub genere, comprehendatur. Terror, inquiunt, est metus concutiens. Esto: at nihilominus putidissimum plane fuerit binos hinc dominos confingere. Tu lege, litterula abjecta, *errore sempiterno, et nocturno ac diurno metu. Quo errore? quo metu?* Hinc illa Ciceronis, quæ mox sequuntur; *non pudet philosophum in eo gloriari, quod hæc non timeat, et quod falsa esse cognoverit?* Ubi *timeat* ad *metum* retulit, *falsa* ad *errorem.* Non sunt Lucretii versus, I. 147. quos ter quaterque inculcat, 'Hunc igitur terrorem animi, tenebrasque necesse est, Non radii solis, neque lucida tela diei Discutiant, sed naturæ species, ratioque.' 'Terrorem et tenebras' hic vocavit, quæ Cicero 'metum et errorem.' *Bentl.*

CAP. XXII. § 50 *Ut, si jam possent . . . casurusne in conspectum videatur animus, an tanta sit . . . ut fugiat aciem*] Ne possit istud *ut* ferri, facit vocula interrogativa *ne* et *an* in posteriore parte sententiæ. Lambinus pro *ut* legit *aut:* quod sequendum videtur, nisi malit lector reponere, *at, si jam possent, &c.* Utraque lectio cum sequentibus verbis bene conveniet. *Pearc.*

In homine uno] Bentleius corrigit, *in homine vivo.* Quam emendationem recepit Davisius; nos autem, renitentibus aliis editionibus, in Tullii contextum non audemus introducere; sed in nostra tamen metaphrasi Gallica secuti olim sumus. *Oliv.*

§ 51 *Si enim*] Victorium, Manutium, et Lambinum sequimur. Gruterus autem: *nisi enim . . . intelligere non possumus . . . complecti non possumus.* Particulam negantem tollit Buherius post *intelligere;* Davisius post *complecti.* Idem.

§ 52 *Præceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat*] Hoc ἀπόφθεγμα Thaleti, Soloni, Chiloni, aliisque multis adscriptum fuisse docebunt Erasmus Adag. pag. 306. ed. Hanov. et Menagius ad Laërt. I. 40. Iis, quæ

laudarunt viri illi doctissimi, plurima possent adjici; sed id nunc non agimus. Monebo duntaxat Apollini tribuisse non modo Platonem, Nostrumque de Leg. I. 22. 23. ac Fin. V. 16. sed etiam Plutarchum, Philostratum, &c. *Davis.*

Hoc est, se ipsum posse cognoscere] Hasce voces glossematis merito damnarunt P. Manutius et D. Lambinus: licet enim refragetur Janus Gebhardus, naso tamen careat necesse est, qui glossam non olfacit. Simili fere ratione Plutarchus in Demosth. tom. I. p. 847. Ἀλλὰ γὰρ ἴσως, inquit, εἰ παντὸς ἦν τὸ Γνῶθι σεαυτὸν ἔχειν πρόχειρον, οὐκ ἂν ἐδόκει πρόσταγμα θεῖον εἶναι. Vide sis et Platonem in Alcib. primo. *Idem.*

CAP. XXIII. § 53 *Quod semper movetur*] Vide Mureti Var. Lect. VIII. 3. ubi collatio loci hujus e Phædro Platonis cum ejusdem loci interpretatione Ciceroniana, et Somn. Scipionis, cap. 8.

CAP. XXIV. § 58 *Cumque nihil esset, &c.*] Hoc loco *esse* debet intelligi non sensu populari, sed Platonico et sublimi; aut, si quis mavult, metaphysico: nimirum quo sensu aiebat Plato, id unum posse dici *esse*, quod semper est: quod autem oritur et interit, id vere et proprie non esse. Quod Cicero statim ponit. Non ergo de corpore, multo minus de animo dicitur, quod *nihil esset;* sed de re quavis alia, præter ideas. His enim unice convenit *esse.* Vide Timæum, cap. 2. *Olivet.*

Non potuit animus hæc . . . agnoscere, cognita attulit: ex quo, &c.] Potius mutatis punctis lego, *non potuit animus hæc in corpore inclusus agnoscere: cognita attulit; ex quo, &c.* Pearc.

§ 59 *Quanta memoria Simonides*] Is artem memoriæ primus ostendisse dicitur. Vide Quintil. Inst. Orat. XI. 2. Plin. H. N. VII. 24. et Ælian. H. A. VI. 10. *Davis.*

Quanta Theodectes] D. Lambino placet Themistocles, et sic ex Mss. Fr. Fabricius. At si ullus extat ejusmodi codex, a sciolo quodam fuit emendatus; nam licet Themistoclis memoriam celebrent plurimi, se recte tamen habet vulgata lectio, cum 'semel auditos quamlibet multos versus protinus dicatur reddidisse Theodectes,' ut auctor est Quintil. Inst. Orat. XI. 2. eique artem memoriæ fuisse tradit Ælian. H. A. VI. 10. *Idem.*

Cineas] Vulgo *Cyneas:* male. Græcis enim Κινέας, non Κυνέας, dicitur. Vide Cl. Salmasium Exerc. Plin. p. 49. Ejus memoriam hisce verbis celebrat Seneca Controv. Procem. 'Cineas . . . missus a Pyrrho legatus ad Romanos, postero die novus homo et senatum et omnem urbanam circumfusam plebem nominibus suis persalutavit.' Adi sis et Plin. H. N. VII. 24. *Idem.*

Noster Hortensius] Hujus excellentem memoriam deprædicat Cicero in Bruto cap. 83. Seneca Controv. Procem. 'Hortensius a Sisenna provocatus, in auctione persedit diem totum, et omnes res, et pretia, et emptores ordine suo recensuit, argentariis recognoscentibus, ita ut in nullo falleretur.' Adi sis Latinum Pacatum Pan. XII. cap. 18. ac Quintil. Inst. Orat. X. 6. et XI. 2. *Idem.*

CAP. XXV. § 61 *Tam immensa magnitudo, quæ illa tam multa possit effingere*] Suspecta est vox ultima; non enim magnitudo res ullas effingit, sed in illa hæ effinguntur. Lego *quæ illa tam multa possit excipere.* Idem.

Quid? illa vis quæ tandem est, quæ investigat occulta, quæ inventio atque excogitatio dicitur? Ex hacne tibi terrena mortalique natura concreta ea videtur? aut qui primus (quod summæ sapientiæ Pythagoræ visum est) omnibus rebus imposuit nomina? aut qui dissipatos homines congregavit, et ad societatem vitæ convocavit? aut qui sonos vocis, &c.] Scire equidem ex te velim, quo

referantur illa toties hic repetita *aut qui;* non enim video quorsum pertineant, neque ullum exitum orationis invenio. Tot ergo rerum inventores, quos hic enumerat, nominum, litterarum, astronomiæ, frugum, vestium, tectorum, quid? quid agunt, vel quid sunt denique? nihil omnino; ut quidem hic locus vulgo nunc legitur. Tu vero sine dubitatione repone, *ex hacne tibi terrena mortalique natura concretus is videtur, aut qui primus . . . omnibus rebus imposuit nomina; aut qui, &c.* Hoc est; nihilne divinitus habuit, nihil auræ cælestis, nihil ignis ætherii? Nosti illud Lucretii de Empedocle: 'Ut vix mortali videatur corpore cretus.' Cæterum tam turpe mendum librariorum solemni audaciæ acceptum referimus: cum enim præcesserat *inventio atque excogitatio,* statim hi *τὸ concretus is* ne Latinum quidem esse arbitrati, permutarunt terminationes, ut eodem genere adjectivum cum substantivo, ut putabant, amice concordaret. *Bentl.* *Concreta ea, &c.*] Ita omnes codices scripti et impressi: pro qua lectione Bentleius reposuit *concretus is videtur, aut qui primus, &c.* quia nescivit, quo referrentur illa toties in sequentibus repetita *aut qui.* At mihi ista emendatione opus non esse videtur, si sic locum interpungamus, *ex hacne tibi terrena mortalique natura et caduca concreta ea* (sc. inventio atque excogitatio) *videtur? aut qui primus, &c.* Scilicet hæc compendiose dicta esse censeo, cum fusius Cicero sic dicere potuisset, *aut ex illa natura concretus is videtur, qui primus, &c.* Pearc.

§ 62 *Progressiones, institutiones*] *Institiones* reponunt Manutius, Lambinus, alii: nec, ut videtur, immerito: licet enim codices nihil varient, minime capio, quem locum habere possint *institutiones.* Alteram vocem sicco pede prætereunt interpretes; eandem tamen potestatem obtinet ac *cursus,* nec *ταυτολόγος* putandus est Cicero. Reg. et Eliens. sec. *prægressiones.* Scribo *regressiones;* nam planetas nunc stare, nunc regredi, nunc præcurrere videri, notissimum. *Davis.*

Tum illa, non re, sed vocabulo errantia] Platonicorum fuit sententia, stellas erraticas non vago motu, sed certis legibus, agitari; quod etiam recentioribus videtur astronomis, qui diversa illa *φαινόμενα* vario planetarum et telluris inter se situi tribuunt. Vide sis Cic. Nat. Deor. II. 20. *Idem.*

Quorum conversiones omnesque motus qui animus vidit, is docuit similem animum suum ejus esse, qui ea fabricatus esset in cælo] Redige, quæso, hæc mecum ad calculum: *qui,* inquit, animus *vidit, is* (id est, animus) *docuit animum suum similem ejus esse.* Ergo hic habemus *animum animi:* satis hoc belle? Alius, opinor, dixisset, *is docuit se similem ejus esse.* Sed alia paratior medicina est. Lege certissime, *quorum conversiones omnesque motus qui animo vidit, is docuit similem animum suum ejus esse, &c.* Noster Nat. Deor. I. 18. 'Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo viderit animo, sed etiam sic tractet,' &c. Ibid. II. 64. 'Totam licet animis, tanquam oculis lustrare terram.' Acad. II. 40. 'Aut si etiam dormientes aliquid animo videre videamur.' Ovid. Fast. IV. 'Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata Multum animo vidit, lumine captus erat.' Et alii passim. Sed et hoc jam nunc a Lambino video occupatum: adeo ut rursus indigner ejus hominis vicem, cui sæpe recte monenti, seu præ invidia et livore, sive præ cæcitate et ignorantia, nemo obtemperare voluit. *Bent.*

§ 63 *Quod si in hoc mundo fieri sine Deo non potest*] Nihil variant codices scripti: est tamen cur a Ciceronis manu esse nunquam crediderim. Quid enim sibi vult *in hoc mundo?* an

plures et infinitos quidem mundos constituit, ex sententia Democriti et Epicuri? Nugæ meræ: nullus quippe apud illos mundi ædificator Deus: omnia casu et fortuito ex atomorum concursu. Atqui hic ex Platonis sententia loquitur: lege itaque inverso ordine, *quod si hoc in mundo fieri sine Deo non potest, ne in sphæra quidem, &c.* Idem.

CAP. XXVI. § 65 *Non enim ambrosia Deos aut nectare, aut Juventate pocula ministrante lætari arbitror*] Geminus fere locus est Nat. Deor. I. 40. 'At poëtæ quidem nectar, ambrosiam, epulas comparant, et aut Juventatem aut Ganymedem pocula ministrantem.' Verum ut hic locus rectus est et integer, ita prior ille in mendo cubat. Quale enim illud, *lætari ambrosia, aut nectare,* aut *Juventate?* Quid? cibusne, obsecro, est Juventas, an potio? Vides nunc, opinor, quod tuum est acumen, sententiæ labem; quam nullo negotio expurgaveris, nisi sic legeris, τῷ *aut* deleto, *Non enim ambrosia Deos aut nectare, Juventate pocula ministrante, lætari arbitror. Pocula* vero intellige 'ambrosiæ aut nectaris;' quorum utrumque interdum pro liquoribus venditant poëtæ, et 'ambrosiæ succos,' cum libuerit, spargunt. *Idem.*

Cur Laomedonti tanta fieret injuria] Nostro σφάλμα μνημονικὸν impingunt Joach. Camerarius, Aldus nepos, et Fulv. Ursinus: quasi *Troi*, non *Laomedonti*, fuisset scribendum. Verum ut de raptore, sic de patre Ganymedis magnæ sunt inter auctores discrepantiæ. Plerisque Trois est filius. Lucianus in Charidemo eum Dardani filium vocat. Laomedonte genitum confirmat Cycli scriptor apud Scholiasten in Euripidis Orest. vs. 1392. Quo loco Ciceronem tuetur Tan. Faber Ep. II. 58. Quin et Ganymeden ab Euripide Troad. vs. 822. Λαομεδόντιον παῖδα nominari video. Neque eum Laomedonte prognatum fuisse, ῥητῶς asserit noster: sed patre mortuo, fratrem contingebat injuria. *Davis.*

Divina mallem ad nos] Hæc laudat Augustinus Civ. Dei, IV. 26. et Confess. I. 16. Idem querebatur Xenophanes. Adi Menagium ad Laërt. IX. 18. *Idem.* Vide P. Victorii Var. Lect. XXXV. 10.

Inducta: primum hæc] Interpunctum sic voluerat Lambinus, *inducta primum: hæc, &c.* Facit cum Lambino Bentleius, ac merito quidem.

CAP. XXVIII. § 67 *Motum, celeritatem*] *Motus celeritatem.* Bentl.

§ 68 *Ad maturitatem frugum*] Rectius, opinor, Ms. Norvic. quo usus est Davisius, *ad maturationem frugum et ad temperationem corporum aptas;* id est, ad faciendas fruges maturas. Sic ab aliis Latinis scriptoribus 'poma' et 'uvæ maturari' dicuntur. 'Maturitas' significat tempus maturum; hic vero locus postulat potius vocem, qua actus maturandi exprimatur. Vix aliter Noster locutus est in Nat. Deor. I. 2. 'Cælique mutationes, quibus omnia, quæ terra gignant, maturata pubescant.' *Pearc.*

CAP. XXX. § 72 *Nam qui se humanis vitiis contaminavissent, et se totos libidinibus dedissent, quibus cæcati, velut domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent, vel rep. violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio Deorum*] In his verbis non ita multis ter quaterve a dormitantibus librariis peccatum esse suspicor. Sed primum apponam integrum locum, ut mihi legendum videtur; tum de ratione emendationum videbimus. Scribo igitur, *nam qui se immanibus vitiis contaminavissent, aut se totos libidinibus dedidissent, quibus cæcati, vel domesticis stupris atque flagitiis se inquinavissent, vel rep. violanda fraudes inexpiabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, &c.* Principio, illud quod vulgo fertur *humanis vitiis* quam sententiæ

adversum sit, tu considera. Nam certe 'humana vitia' sunt quæ in quemvis hominem cadunt, quæ naturæ humanæ imbecillitas a se defendere et depellere non potest. Ovidius Fast. I. 299. de astronomiæ inventoribus loquens, tanquam supra mortalem conditionem evectis, 'Credibile est illos pariter vitiisque locisque Altius humanis exseruisse caput.' Atqui hoc loco non de mediocribus et ignoscendis vitiis Ciceronem loqui manifestum est; hinc enim mortalium turpissimos et contaminatissimos ponit, illinc castissimos sanctissimosque; quorum hos ad Deorum sedes recta ire post mortem, illos iter devium capessere, a beatis sedibus quam maxime diversum. Lego igitur, quod proxime ad librorum scripturam videtur accedere, *immanibus vitiis*, quo epitheto Horatius noster usus est II. Sat. 4. 76. 'Immane est vitium dare millia terna macello.' Mox lego, *aut se totos, &c.* Non enim eosdem, sed diversos intelligit; priores, sceleratos, fraudibus, rapinis, cædibus grassantes; posteriores, voluptarios, qui ventri et gulæ et libidinibus serviunt. Certe hæc vitia quodammodo contraria sunt, nec facile in unum eundemque hominem cadunt. Lege deinde *dedidissent*, cum Victorio et codice ex tuis meliore, quod et hic et sæpe alias perperam immutavit Gebhardus. 'Dedere' enim majus quid et significantius notat, quam 'dare;' pro captivo se tradere, in servitutem addicere, mancipare. Confirmatur hoc et ex adjuncto *totos dedidissent:* sic Noster de Legibus II. 2. 'Pro qua mori, et cui nos totos dedere debemus.' Ad Atticum IX. 4. 'Sed tamen, ne me totum ægritudini dedam, sumpsi mihi quasdam tanquam θέσεις.' Tuscul. v. 39. 'Huic discendi quærendique divinæ delectationi toto se animo dedidissent.' Ubi iterum contra Victorium et tuos codices Gebhardum sequeris male interpolantem 'dedissent.' Sequitur deinceps, *quibus cæcati, velut domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent:* hoc est, quibus seu sceleribus, sive libidinibus (nam ad utrumque hoc refertur) velut domesticis vitiis, &c. Quid, malum, illud *velut?* an scelera, fraudes, rapinæ sunt domestica vitia? immo vero hæc ut disjuncta et disparata ponuntur. Lego ergo levissima mutatione, *vel domesticis flagitiis, vel re publica violanda.* Alioqui impedita prorsus oratio est, neque exitum sibi reperit. Hæc quidem emendatio, utcumque fiat cæteris, longe certissima est, sed aliud quid etiam restat. Vide enim illud, *quibus vitiis et libidinibus cæcati, vel domesticis vitiis se inquinavissent:* quam frigide, quam illepide hic repetitur illud *vitiis!* an quidquam sapit aut elegantiæ, aut copiæ Tullianæ? Quamobrem aut legerim, *domesticis stupris atque flagitiis*, aut *domestica nequitia atque flagitiis:* illa enim apud nostrum una cum flagitiis non semel juncta legimus. *Bentleius.* Agnosco sane, quod ait Bentleius, in usu esse et communi, et Ciceronis, ut 'humana vitia' dicantur mediocria et excusabilia. At enim philosophi personam hic induit Cicero, atque hominibus e turba ac fæce mortalium, opponit sapientem Diis admovendum. 'Humana' quæ dicit 'vitia,' illa ipsa sunt quæ Plato κακὰ ἀνθρώπεια. Phædon. pag. 81. edit. H. Steph. Quem locum videtur Latinus respexisse. Tum etiam infinita sunt a quibus nos absterret religio tanquam malis ac flagitiis, quæ philosophorum sapiens ille neque illicita sibi ducebat, neque in vitiis numerabat vel tolerabilibus. Davisio itaque assentior nihil in illis verbis mutanti. Neque in his quidquam video mutandum, *et se totis libidinibus dedissent*, cum 'libido' genus omne contineat illicitarum cupiditatum. Vide, si vacat, Tusc. IV. 6. *Buher.*

§ 73 *Itaque dubitans*] Hæc verba

poëticum nescio quid olere videntur; et fortasse veteris poëtæ cujuspiam anapæstici fuerint sic ordinandi: 'Dubitans, circumspectans, hæsitans, Multa adversa revertens.' *Guietus.*

Cap. xxxi. § 76 *Sive retractabis, sive properabis, volat enim ætas*] Recte quidem nunc vulgo editur *retractabis;* cum veteres editiones et codices aliquot scripti *retardabis* habuerint; quod natum videtur ex illo altero *properabis,* cui scilicet contrarium et ἀντίθετον ponendum videbatur *retardabis.* Cæterum uno verbo feliciter restituto, de altero erat cogitandum. Quid enim est *properabis* ad mortem? hoc certe est voluntariam mortem ante diem sibi arcessere; quod hoc ipso loco auctor tanquam illicitum et nefarium damnat. Quid ergo? equidem corrigendum puto, *sive retractabis, sive obtemperabis;* quod si compendiose et cum *p, optep.* scripseris, more in veteribus libris recepto, minimum aberraverit a vulgata lectione. 'Retractare' autem et 'obtemperare' sunt plane antitheta: et sententia exurgit aptissima. Moriendum, inquit, erit; seu iniquo animo et ingratiis, sive æquo et libenter; seu renuas et tergiverseris, sive pareas et morem geras. Huc opposite accedunt illa Græca Cleanthis, quæ Latine eleganter vertebat Seneca Ep. 107. 'Duc me, parens celsique dominator poli, Quocumque placuit: nulla parendi mora est; Adsum impiger. Fac nolle: comitabor gemens; Malusque patiar, quod pati licuit bono. Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.' *Bentl. Retrectabis* habent editiones quædam, aliæ *retractabis;* quæ verba tantumdem differunt, quantum 'lavare' et 'lavere,' 'impartio' et 'impertio.' Qui recusant stare pactis, facere aliquid, ire quopiam, &c. revocant, retrahunt, retractant dicta, manum, pedem, &c. Quid sit, *sive retractabis,* intelligere videor ex hoc Ovidii Trist. I. 3. 55. 'Ter limen tetigi, ter sum revocatus, et ipse Indulgens animo pes mihi tardus erat.' *Anon.*

A. Quid refert? M. Adsunt enim, qui hæc non probent. Ego autem, &c.] Sic videntur ista distinguenda. *Quid refert,* inquit Auditor, ista urgeri? Refert, inquit Marcus, *adsunt enim, qui hæc non probent;* video quosdam abnutantes, quibus servire debeo. Et complures secum familiares fuisse affirmavit supra, cap. 4. quos non puto id commisisse, ut Ciceronem solum cum solo Auditore relinquerent, cum hanc declamationem et scholam haberet. Schola sane et declamatio nunquam sine frequentia. Tum illud *adsunt* potest id ipsum dicere, quod explicatur mox fusius, 'catervæ veniunt contra dicentium,' &c. *Anon.*

§ 77 *Quos equidem non despicio*] Dictum civiliter, atque dissimulatione Academica. Aliter in Dialogis loquitur, ubi personam inducit alicujus Stoici. Sensum hunc video: Venient catervæ contra disputantium, qui te ab his revocent, quæ persuadere sum conatus. Nihil quidem est magnopere, quod tibi ab Epicureis metuam: non quod illos despiciam; sed quod eos videam a doctissimo quoque despici. Equidem non satis intelligo, cur ita contemnantur; sed contemnuntur tamen. At Dicæarchus, homo minime despiciendus, ipse quoque acerrime, &c. *Idem.*

Cap. xxxii. § 78 *In his est enim aliqua obscuritas*] Sententia Academicorum est, in rebus omnibus, etiam clarioribus, esse obscuritatem aliquam. In hac sententia fundatur epoche, et retentio assensionis, de qua in Lucullo. *Idem.*

Id igitur si acciderit] Ut veniant contra dicentes, ut moveamur aliquo acute concluso, ut labemus, simus armati: nihil itaque nimis confidamus; sed arma etiam paremus. *Id.*

Sed non semper. Istos vero] Legi potest *sed non semper.* Auditor. *Istos*

vero . . ne intereat. Marcus. *Bene reprehendis . . . Credamus, &c.* Auditor, Marco assentiens de omittendis Stoicis, Omittamus vero istos, inquit; his enim quid facias, qui, contra quam monstrat ratio, admittunt ultro id, quod est in hac quæstione difficillimum; negant id, quod et facile est ad credendum, et consequens ex eo quod admittunt? Auditoris orationem hanc approbans, subjungit Marcus, *Bene reprehendis, &c.* Hunc tamen locum Buherius legit, ac distinguit, uti nos edidimus. Guietus autem istud, *Credamus igitur Panætio*, cum interrogatione legebat, quasi dictum εἰρωνικῶς. Tu, erudite lector, judicio tuo utere. *Olivet.*

CAP. XXXIII. § 80 *Semotas a mente et disclusas putat*] Plato videlicet in capite rationem ponit; iram vero in pectore locat, cupiditatem subter præcordia. Vide supra cap. 10. et Diogenem Laërt. III. 67. *Davis.*

Aristoteles quidem ait] Hoc ponit et rationibus confirmat Stagirita Problem. XXX. Quæst. 1. Vide Gell. N. A. XVIII. 7. *Davis.*

§ 81 *Omittit similitudines*] Nihil pravius et ineptius hac lectione; nam ubicumque dicimus 'omitto' aut 'mitto,' nostra significamus nos mittere argumenta, quæ, si opus fuerit proferre, possemus: at hic contra adversarii argumentum se dicit omittere; nam ex 'similitudine' ingeniorum, qua filii parentes suos referre solent, Panætius probare voluit 'animos nasci.' Ergo subtilissime sane fortissimeque disputat, qui id, quo ab adversariis urgetur, non refutare, sed omittere se profitetur. Quid, quod id ipsum falsum est, 'se omittere similitudines?' pergit enim argumentum a similitudine ductum pluribus exemplis refellere. Quid multa? legendum esse contendo *omitto dissimilitudinem;* nam codex tuus *similitudinem* singulari numero exhibet. Duplici scilicet ratione Panætii argumentum convellit. Primo, ait, posito talem esse animorum similitudinem; ea tamen efficitur, non quod ipsi animi a parentibus nascantur, sed quod animi mores fere suos et indolem ducant a temperamento corporum, quæ sine dubio parentum corporibus cognata et similia sunt. Negat secundo ejusmodi similitudinem esse perpetuam: *Omitto,* inquit, *dissimilitudinem;* Africani quippe et Crassi et multorum clarorum virorum filii et nepotes parentibus dissimillimi erant. Addere potuisset et suum Marcum: sed is qui vir futurus esset, nondum ostenderat. *Bentl.*

CAP. XXXIV. § 82 *Totumque hoc leve est, qualecumque est*] Considera sodes illud *qualecumque.* Id enim eam vim in hoc loco habet, quasi diceret, *totum hoc leve est, quantumvis grave sit;* quo quid putidius et absurdius dici potest? Sine dubio scripsit Cicero, *totum hoc breve est, qualecumque est.* Hoc est; seu grave sit, ut illi contendunt, seu exiguum, ut ego quidem existimo; certe breve est; cur? quia fit ad punctum temporis. *Idem.*

§ 83 *A rege Ptolemæo*] Cum multi post Alexandrum in Ægypto regnarint Ptolemæi, haud facile est definire quem eorum Cicero hic potissimum dicat, neque est quidquam a veteribus de hoc Hegesia proditum litteris, quod inquirentes juvet. Gerardi Joannis Vossii errorem, qui Hist. Græc. I. 12. Hegesiam facit Platonis æqualem, convicit in Diog. Laërt. II. 26. Ægidius Menagius; cujus argumentis adjungi hoc potest, eum, qui Ptolemæorum primus in Ægypto regnavit, longo satis intervallo post Platonis mortem, rerum fuisse potitum. Quia vero quo Hegesias tempore floruerit, non indagavit Menagius, quod veri simile videtur proferam. Auctore nitor Diogene eodem Laërtio, qui hac serie dispositos dedit Cyrenaicæ sectæ philosophos:—

ARISTIPPUS.

Areta, condiscipulus Antipatri.

Aristippus junior, discipulus Aretæ.	Epitimedes, discipulus Antipatri.
Theodorus, cognomento Deus, discipulus Aristippi.	Parabates, discipulus Epitimedis.
	Hegesias, discipulus Parabatæ.

Theodorum hunc, quem cognominarunt Deum, vixisse constat tempore Ptolemæi Lagidæ; cujus rei testem habemus Diog. Laërt. II. 101. Hegesias ergo, si proxima post Theodorum ætate vixit, in postremos incurrerit annos Lagidæ, qui prope quadraginta imperio explevit; aut in tempora Philadelphi. Notum est, isto regnante, quis honos litteris fuerit Alexandriæ, qua in urbe Hegesiam scholas habuisse testis est hic Cicero. Atque ut erat non tantum philosophus insignis, sed orator, Val. Max. VIII. 9. vix dubito, quin hic ipse ille sit Hegesias Magnesius, a Cicerone inter oratores, a Vossio inter historicos numeratus. Hegesiam quidem philosophum Vossius sejungit ab historico; sed idcirco quia in philosophi ætate aberraverat, quod ante animadverti. Fuerit tamen alter Hegesias philosophus, alter historicus, at eodem uterque vixit tempore. *Buher.*

§ 84 *E muro se in mare abjecisse*] Ita quoque Callimachus : ἀφ' ὑψηλοῦ τείχεος. Non utique muro urbis patriæ; a mari enim Ambraciam interjecta 80 stadia removebant. At Ambraciotæ ad mare habebant murum et portum : Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ θαλάττης τεῖχος, κ. τ. λ. Si Callimachum audimus, desiluit Cleombrotus ex alto muro in Orcum, εἰς Ἅιδην. Criticus aliquis corrigebat, εἰς ἅλα: nihil opus erat. Rem eandem Cicero populariter expressit, Callimachus poëtice. Ut hic εἰς Ἅιδην, Ovid. in Ibin, vs. 495. scripsit 'in Tartara.' *Idem.*

Ἀποκαρτερῶν] Hac voce significatur is, qui cibo abstinet, ut a vita per inediam discedat; non *intolerantissimus*, ut imperite censuit Aldus nepos. *Davis.*

Cap. xxxv. § 85 *Honoratus quatuor filiis*] Reponebat Davisius *honoratis*, veritus, credo, ne parum apte diceretur pater honoratus filiis. An forte non viderat quod scripsit de Catone Cic. de Offic. III. 16. 'Ut enim cæteri ex patribus, sic, qui lumen illud progenuit, ex filio est nominandus.' Si pater non honorabatur filiis, cur inductum fuit jus trium liberorum? *Anon.*

Vitam evitari] Antiquis 'evitare' idem erat ac occidere. Apuleius Met. lib. III. 'Nec enim verisimile est hominem solitarium tres tam validos evitasse juvenes.' Vetus Gloss. Ἐναρίζω, *evito.* Sensu eodem usurpavit Plautus verbum 'invitare,' Casin. III. 6. 21. 'Gladium Ancilla Casinam habere ait, quo me atque te invitet.' *Buher.*

Eventum amisisset] Ut dixit Sallust. 'amittere ærumnas,' 'egestatem.' *Anon.*

Cap. xxxvi. § 87 *Sed hoc ipsum*] Ita lego, atque interpungo: *sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari. Ergo etiam carere mortuos vitæ commodis, idque esse miserum (certe ita dicunt) necesse est.* Buher.

Cap. xxxix. § 94 *Cur? Nam, reor, nullis si vita longior daretur*] Buherius recte statuit legendum esse *Cur? nam, reor, illis, &c.* ad fidem unius Ms. suæque vet. editionis. Sed ne sic quidem hæc cum sequentibus bene cohærebunt. Quis est enim qui dicit aut hæc, aut sequentia?

Nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cætera auferat, affert certe senectus. Quis est, inquam, qui hæc dicit? si Cicero, suo ipse argumento adversari videtur; nam, cum instituerit probare *non esse miserum ante tempus mori,* inepte hic causam senectutis agit, ut quæ *afferat prudentiam, qua nihil est homini dulcius.* Hoc si Cicero dixerit, non potuit non concedere, miserum esse ante senectutem mori. Locus, ut opinor, vitiosus est; eaque Ciceronis esse verba creduntur, quæ potius adolescentis vel auditoris sunt; quocum hanc disputationem Noster habuerit. Sic potius credas Ciceronem scripsisse: *Eorum autem qui exacta ætate moriuntur, fortuna laudatur.* M. *Cur?* A. *Nam, reor, illis si vita longior daretur, posset esse jucundior; nihil est enim profecto homini prudentia dulcius; quam, ut cætera auferat, affert certe senectus.* M. *Quæ vero ætas longa est?* Siquis meam conjecturam probaverit, videbit verba *nam, reor, illis, &c.* adolescentis esse; rationemque reddere ejus, quod paulo ante dixerat, nempe, ‘fortunam laudandam esse eorum, qui exacta ætate moriuntur.’ *Pearc.*

Modo pueros] Vult Bentleius hos esse versiculos, ‘Modo pueros, modo adolescentes, in cursu a tergo insequens, Nec opinantes assecuta est.’

Apud Hypanim ... Aristoteles ait] Ejus sunt verba Hist. Anim. v. 19. quæ tantum non exscripsit Plinius H. N. XI. 36. *Davis.*

CAP. XL. § 96 *Qui venenum præbuerat*] Elegantem J. M. Bruti notam hic legisse non pœnitebit. ‘*Cui venenum,* inquit, *præbiberat,* habet Gryphii liber; quæ mihi germana lectio, atque eadem clarissima videtur; nam verbum *præbuerat,* cum ad Critiam referendum sit, cujus fuerat sententia Theramenes damnatus, haud satis apte quadrare videtur. Est enim ‘præbere’ ejus, qui manu tradit et porrigit; non ejus, qui aliquid præbendum alteri dat. Etsi autem non ignoro verbum ‘præbibere’ non temere apud classicos auctores inveniri; non video tamen, cum minime analogiæ ratio repugnet, et sit verbi compositio haud invenusta, cur non debeat cuivis, optimo exemplari et vetustissimo suffragante, probari. Certe ne cui mea fides suspecta sit, locum viris doctissimis ostendi, de quorum sententia ita mihi esse edendum existimavi.’ Hæc eruditus ille vir. Accedunt fere Pall. tert. quart. Reg. et Eliens. prim. in illis enim est *qui venenum præbiberat.* Ignota tamen aliis auctoribus non est ‘præbibendi’ vox. Apuleius Met. X. pag. 334. ‘Simul, quod ei præbiberim, commoneto.’ Hieronymus Epist. XXII. pag. 142. ‘Aliæ vero sterilitatem præbibunt, et necdum sati hominis homicidium faciunt.’ Ac Epist. LXV. pag. 485. ‘Nec venena jam timebo, cum antidotum præbibero.’ Haud sane Romanis est aliud verbum mere Latinum, quo Græcorum προπίνειν exprimant. *Id.*

CAP. XLI. § 97 *Si mors ei somno similis est, qui placatissimam quietem affert, Dii boni! quid lucri est emori? Aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur, cui similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis? Quis me beatior*] Impedita sane oratio; adde quoque, scabrosa et aspera. *Cui nocti,* ait, *similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis.* Atqui illud non pro concesso sumendum erat, sed probatione indigebat. Illud deinde, quam ex abrupto, *quis me beatior?* Non agnosco Ciceronem ita temere et intempestive exclamantem. Lege vero, et distingue, me fidejussore, *quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur? Cui si similis futura est perpetuitas omnis consequentis temporis, quis me beatior?* Illud *si* absorptum est a sequente syllaba. *Bentl.*

Cap. xlii. § 101 *Quid ille dux Leonidas*] Vereor ne mendum sit; nam manu scripti codices *Leonidas* non habent, sed pro illa vocem parum sinceram: et per se recepta verba non parum mihi suspecta sunt. *Victor.* Sana omnia, si legas, *Quis ille dux: de prandio, ait, surgite animo forti, Lacedæmonii. Hodie apud inferos, &c.* Buher. Vide Gul. Canterum, Nov. Lect. vi. 12. et Nic. Fabrum, ad Senecæ Suasor. ii.

Fuit hæc gens fortis, dum Lycurgi leges vigebant] Omnino non videtur hæc phrasis in loco esse proprio ac suo. Forsan irrepsit in contextum e margine, ubi fuerat explicando alteri Simonidis versui collocata. Quod si non ejicitur prorsus, rejiciatur certe ad calcem hujus capitis. Satis belle stabit ante hæc verba, *Esto, fortes et duri Spartiatæ.* Buher.

Cap. xliv. § 106 *Mater, te appello*] Vide in Lucull. cap. 27.

Pressis] Id est, lentis: quales numeri tristibus et querulis affectibus congruunt. Cic. de Nat. Deor. ii. 59. 'Sonos vocis distinctos, et pressos.' De Orat. iii. 12. 'Presse, æquabiliter, et leniter loqui.' Tit. Liv. xxviii. 14. 'Presso pede incedere,' id est, lento. Ovid. Met. iii. 17. 'Subsequitur, pressoque legit vestigia passu.' Velleius Paterculus, ii. 129. 'Causas pressius audit?' id est, patientius. *Buher.*

§ 107 *Cum multi inimicos*] Id est, quamvis multi, &c. Hunc usum voculæ *cum* non omisere, qui de particularum vi et usu scripserunt. *Anon.*

Quam essent dura, si sentiret! nulla sine sensu] Frigida sane exclamatio, neque ex genio Ciceronis. Codices tui præferunt *sentirent.* Editiones autem præter tuam omnes *sine sensu sunt.* Fatendum quidem plerosque codices non agnoscere illud *sunt,* sed facile absorberi potuit a syllaba præcedente. Quanto igitur concinnius et rotundius exibit, si sic legas ex conjectura! *Quæ, ut essent dura: si sentirentur; nulla sine sensu sunt.* Equidem vix crediderim, aliter ab auctore profectum esse. *Bentl.*

Cap. xlv. § 108 *In Hyrcania plebs publicos alit canes*] Mirum profecto, quod pro *publicos* verbo usitatissimo præstantiores codices præferant *supplices.* Nimirum auctor scripserat *publice alit canes:* inde librariorum hallucinatio. 'Publice alere,' est publica cura atque impensa. Sic Noster alibi in Verrinis, 'publice sumptui esse,' 'publice redimere.' Pro Roscio Amerino cap. 20. 'Anseribus cibaria publice locantur, et canes aluntur in Capitolio.' Suetonius Aug. xii. 'Tumulo publice extructo:' et Vitel. x. 'Epulo ubique publice præbito.' Ita alii sæpe. *Id.*

§ 109 *Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerunt, quæ utinam potuissem obire*] In Mss. quantum constat, omnibus est *quæ utinam.* Nos vero *quam,* ex conjectura, cum certissima videretur, recipere nulli dubitavimus; pronomen enim ad *mortem* dubio procul est referendum. *Davis.*

Tempestiva ad moriendum] Sunt opportunitates moriendi, idonea ad relinquendam vitam tempora, occasiones, quibus se dolet defuisse. 'Obire locum,' 'tempus,' et similia, observante Gifanio, 'occurrere ad constitutum,' non deesse, non desiderari. Cicero, pro Mil. 10. 'Clodius ita profectus est, ut concionem turbulentam, in qua ejus furor desideratus est, quæ illo die habita est, relinqueret: quam, nisi obire facinoris locum tempusque voluisset, nunquam reliquisset.' De Amic. 2. 'Qui diligentissime semper illum diem, et illud munus solitus es obire.' Hæc non meminerat Davisius, quando edebat *quam utinam,* ubi omnes, ipsomet fatente, codices habent *quæ utinam.* Hæ quidem phrases, 'obire mortem,' 'obire tempestiva ad moriendum,' eodem recidunt. Hoc tantum dis-

crepant, quod altera sit vulgatissima; altera minus trita; sed Latina nihilominus et Ciceroniana. *Anon.*

Quamvis non sentiant] Hæc cum Cl. Bentleio reor delenda; nihil enim nisi vana sunt ταυτολογία. *Davis.*

CAP. XLVI. § 111 *Non enim in cælum adscensurus es*] Corrigere aliquis volebat *nunc enim.* At enim cum Cicerone consentit Plutarchus in Vita Pelopid. Deinde existimabant Græci, hominem, cui hæc contigissent, in summo gradu felicitatis esse, ad quem pervenire mortali liceat; nihil ultra esse quod expeteret, nisi Deorum culmen, in quod vivus non poterat evehi. Quocirca dicebat olim pugili victori Pindarus, Isthm. v. 18. Μὴ μάτευε Ζεὺς γενέσθαι. Πάντ' ἔχεις. *Ne opta Jupiter fieri; omnia habes.* Nisi forte ambis Jupiter fieri, habes omnia quæ possis expetere. *Buher.* Quanta fuerit apud Græcos Olympiacæ victoriæ laus et gloria, docebit Pindarus Olymp. III. 77. Plato de Rep. v. Athenæus VI. et X. Artemidorus II. et v. ne Vitruvium, Suetonium, reliquosque memorem. *Davis.*

CAP. XLVII. § 113 *Cleobis, et Biton*] Vide Herodotum, I. 31.

§ 114 *Trophonius et Agamedes*] Hanc historiam modo plane diverso tradit Pausan. IX. 40. At cum nostro facit Æschines in Axioch. Et hos quidem λάϊνον οὐδὸν, et ἄδυτον ἐκ πέντε λίθων Apollinis Delphici templo posuisse testantur Homerus Hymn. in Apoll. vs. 296. et Stephanus in Δελφοί. *Davis.*

CAP. XLVIII. *De Sileno fabella quædam*] Eadem ex Aristotele narrat Plutarch. Cons. ad Apoll. qui pariter ac Athenæus lib. II. aliique, cum Nostro Silenum facit Midæ captivum. At Xenophonte, de Exped. lib. I. Satyrus nominatur. Non raro quidem Silenos et Satyros confundunt auctores: est tamen inter eos discrimen; qua de re videas licet Is. Casaubonum de Sat. Poësi I. 2. pag. 53. et Jac. Perizonium ad Ælian. III. 18. *Davis.*

§ 115 *Nam nos decebat*] Lego, *Nam nos decebat, cœtus celebrantes domu, &c.* Buher.

In consolatione Crantoris.] Erat libelli inscriptio 'De Luctu,' Acad. Quæst. II. 44. Περὶ πένθος, Diog. Laërt. IV. 27. *Idem.*

Ignaris homines ... ipsique tibique] Græci versus, ut et historia quam modo retulit Tullius, extant apud Plutarchum Cons. ad Apoll. *Davis.*

§ 116 *Alcidamas quidam*] Hunc rhetorem Plato in Phædro appellabat Palamedem, quod, ut ille in utramque partem dissereret. *Buher.*

Repetunt ab Erechtheo ... Codrum, &c.] De Orat. I. 20. 'Cum repeteret usque a Corace,' &c. Divinat. I. 1. 'Ut ab ultimis auctoritatem repetam,' &c. Invent. II. 2. 'Ac veteres quidem scriptores artis usque a principe illo atque inventore Tisia repetitos,' &c. Itaque dicitur 'repetere' qui vetera atque obliterata commemorat; quod faciebant rhetores isti, de quibus agitur, qui 'claras mortes pro patria oppetitas' commemorabant, usque ab Erechtheo exorsi; atque ex illa antiquitate repetebant Codrum, &c. *Anon.*

Cupide mortem expetiverunt] Quia res non intra votum stetit, et mortem non *expetiverunt* solum, sed etiam *oppetiverunt*, Bentleius, assentiente Davisio, ultimum hoc verbum illi alteri substituebat. Aliter mihi videtur. Conspirat scilicet *cupide* melius cum verbo *expetiverunt.* Neque fuit necesse verbo proprio id exprimere, quod ex tota loci serie satis intelligitur, Erechthei filias mortem obiisse; neque voluit Cicero de morte illarum, sed de alacritate moriendi, admonere. *Buher.*

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER II.

Cap. i. § 3 *Etenim si orationes ... sed si reperiebantur nonnulli*] Est ἀνακόλουθον, quod post nonnulla παρενθετικῶς interposita scriptoribus haud est inusitatum. Sic Tusc. v. 15. 'An dubitas, quin præstans valetudine, viribus, forma ... si fuerit is qui hæc habet injustus, intemperans, timidus ... dubitabisne eum miserum dicere?' Iterum cap. 19. 'Similemne putas C. Lælii unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa ... sed tamen utrum malles; te, si potestas esset, semel, ut Lælium, consulem, an, ut Cinnam, quater?' Sic et Offic. iii. 26. 'Utile videbatur Ulyssi ... sed insimulant eum tragœdiæ, simulatione insaniæ militiam subterfugere voluisse.' *Davis.*

Effectus eloquentiæ est audientium approbatio] Lambino placet *effectrix eloquentiæ*, quod oratorem excitat assensus auditorum, et magna frequentia. Præterquam vero quod omnes codices receptam firmant lectionem, non tam quid eloquentiam faciat, (licet eam quoque non sola pariat audientium approbatio) quam quæ sit ejus vis, dicendi videtur locus. *Effectus* ergo valere censeatur ἀποτέλεσμα, seu quod ex eloquentia, velut ex causa, proficiscitur. *Davis.*

Finem proponerent] Forte Cicero scripsit *finem ponerent*. Idem.

Atticorum] Cic. Orat. cap. 7. Quintil. Instit. Orat. xii. 10.

Cap. iii. § 7 *Quorum*] Epicureorum. Vide i. 3.

Nisi ipsi inter se] Omnino legerim *nisi ipsis inter se*, quo modo primus emendavit vir doctissimus Joan. Clericus. *Davis.*

Cap. iv. § 13 *Falsumque illud ac improbe*] Falsam quidem esse sententiam illam video, improbitatis nullam in ea significationem reperire possum. In vetere libro, quem habeo, ita legitur, *falsumque illud ac improbæ;* ex qua depravata scriptura conjecturam feci, ita legendum esse, *falsumque illud Accii, Probæ et si in segetem, &c.* Ut Cicero et poëtam nominaverit, qui id dixerat; et præcepta philosophiæ, non simpliciter cum seminibus, sed cum probis et lectis seminibus compararit. *Muret.* Var. Lect. xvi. 20.

Cap. vi. § 16 *Permanet*] Ita Gruterus; sed Victorius interrogative *permanet?* Totam autem hanc ῥῆσιν sic refingit vir magnus, qui mox honoris causa nominabitur: *Ergo, si quod natura ipsa, et quædam generosa virtus statim respuit, ne dolorem summum malum diceres ... in eo magistra vitæ philosophia permanet: quod huic officium, &c.* Buher.

Cap. viii. § 20 *O multa dictu*] Qui hos versus Accii esse, non Ciceronis putant, H. Stephanus in Trachin. Sophoclis, et G. J. Vossius in Fragm. Veter. Tragic. nihil afferunt, quo dictum confirment; et eo refelluntur, quod Cicero, ubi alienos describit versus, non solet nisi pauculos, et qui ad rem faciant. Locum hunc totum expressit Ovid. Met. ix. 165. et seq. *Buher.*

Biformato impetu Centaurus] Eadem figura, quæ poëtis familiaris, dixit Horatius 'crines Paridis adulteros.' Cicero ipse 'barbara immanitas,' id est, barbarorum. *Idem.*

Inflixit] Vict. Man. Grut. *infixit.* Qui negavit Latinam hoc esse, non meminerat hujus Virgiliani, Æneid.

IV. 689. 'Infixum stridet sub pectore vulnus.' *Idem.*

CAP. X. § 23 *Furtum Lemnium*] De quo Plato in Protagora.

Unde ignis] Videntur hi versus expressi ex Prometheo Æschyli vs. 7. 8. 9. *Buher.*

§ 24 *Pinnata cauda nostrum adulat sanguinem*] Lingua etiam adulant canes, vel adulantur, et lingendis vulneribus, sanguinem non exprimunt, sed sistunt. De corde et jecinore Promethei 'quantum Jovis satelles die ederat,' inquit Hyginus, Fabul. 144. 'tantum nocte recrescebat: eo necesse erat sisti sanguinem; quod præstabat aquila eum adulans pinnata cauda.' *Anon.* Plura in hos ipsos versus Turnebus Advers. II. 9.

CAP. XI. § 26 *Et proprium numerum*] Has voces Davisius uncinis cinxit veluti spurias, et amputandas. Est tamen sine illis manca et parum concinna oratio. Si quid habet caliginis, conabor depellere. Duos Cicero philosophos, Dionysium Stoicum, et Philonem Academicum, quos Athenis audiverat, eorumque stylum, et explicandæ publicis dictionibus philosophiæ rationem comparat. Uterque admiscebat versus orationi. *Sed is quasi dictata*] Phrasis per ellipsin mutila; sed quam facile supplet qui scit qua de re agatur. *Dictata* hoc loco sic intelligi decet, quemadmodum in istis de Fin. I. 4. 'Iisdem de rebus semper quasi dictata decantare.' Nat. Deor. I. 26. 'Ista tamen a vobis tanquam dictata redduntur.' Hoc itaque dicit Cicero: Dionysius, ut Stoicus, nullum sequens florem orationis, ita dicebat, *quasi dictata* redderet; nullum adhibebat delectum, nullam elegantiam aspergebat. Philo adjungebat verbis et versibus proprium numerum; seligebat poëmata, e quibus versus excerperet, et excerptos collocabat eleganter loco idoneo. Dionysius non adjungebat *proprium numerum*, quoniam *quasi dictata* reddebat. *Anon.*

Nostris poëtis] Victorius et Gruterus sic legunt, ac distinguunt, *nostris poëtis, sed sicubi illi defecerunt. Verti enim multa, &c.* Ut hoc voluerit Cicero: uti se studiose quidem Latinis poëtis; sed tunc tantum, cum e Græcis nihil suppetit. Multa enim a se versa esse de Græcis, quæ ornandæ adhibeat Latinæ orationi. Pro ea quam recepimus lectione stant Manutius et Lambinus, ex qua elicitur sensus item commodus et apertus. *Olivet.*

§ 29 *Capior*] Hic agit Cicero partes hominis, qui amet persuaderi sibi, in dolore malum non esse. Itaque *capior* perinde valet ac inescor. *Pass.*

CAP. XIII. § 31 *Nihil proficientem, et laborantem*] Inepta sane oratio, ut nihil supra. Omnino dicendum erat, mutato ordine, *patieturne te quidquam facere, laborantem, et nihil proficientem.* Hoc quidem ferri posset, ut illud Tusc. I. 5. 'Sudans . . . neque proficit hilum.' Verum, cum omnia exemplaria hunc verborum ordinem servent, pro certo habeo vocabulum excidisse, et reponendum, *nihil proficientem, et frustra laborantem.* Quod et jam video Lambinum occupavisse; sed ejus conjecturæ ne mentionem quidem facere dignatus est Gebhardus. *Bentl.*

CAP. XIV. § 33 *Potes dicere*] Variæ lectiones ante oculos versantur. At novam, eamque ingeniosam proponit conjecturam eruditus Beutleius, *num humana contemnentem potes te dicere? aut Philoctetam illum: a te enim malo discedere.*

Mutum] *Mutum*, inquit, *saxum refert flebiles voces;* quia Philoctetæ ejulatibus resonat. Hoc pulchrum est, et poëta dignum; hic antitheton eleganter adhibetur. Quod si *mutum*, ut sane est, pro vera lectione est amplectendum, sequitur, ut pro *qui* legendum sit *quod*, ut vel hoc loco Pe-

trensis tuus præfert. Ergo *lecto*, si vera ea lectio est, erit neutro genere a *lectum*, ut Græcis λέκτρον. Sic Digest. XXXIV. 2. 19. 'Lectum plane argenteum argenti appellatione non continetur.' Quamobrem totus locus sic constituendus est: *Sed ille certe non fortis, qui jacet in lecto humido Quod ejulatu, questu, gemitu, fremitibus Resonando, mutum flebiles voces refert.* Nam illud *lecto humido* non Ciceronis esse, sed poëtæ, ipsa dictio satis indicat. Lectum autem humidum est plane 'saxum illud Lemnium,' quo Philoctetes procumbens omnia complebat questu et gemitu. *Bentl.*

Si nulla est, quid exornamus philosophiam] Aliquanto venustius, mea quidem sententia, legitur apud Nonium, *sin nulla est, quid exornamur philosophia?* Damus enim nos philosophiæ exornandos, ut fortiter dolorem ferre possimus; quam hic esse Ciceronis mentem apparet. Si nulla est, inquit, patientia, frustra excolimur præceptis philosophiæ, frustraque præclarum philosophi nomen ambimus. *Passer.*

CAP. XV. § 36 *Barbara*] Phrygia, Asiatica. In illis enim gentibus fœminæ non alio, laudabili certe, quam quærendorum liberum studio tenentur. Vide Serv. in Æneid. II. 501. et 504. *Passer.* Lego, *Apud Lacænas virgines, Queis magi' palæstræ, Eurotas, sol, pulvis, labor, Militiæ studio est, quam temeritas barbara.* Buher.

CAP. XVI. § 37 *Militiam vero nostram*] Ita principes nostræ quatuor editiones. Sed bene admonuit Thomas Wopkensius, parenthesi esse distinguenda quædam, hoc modo: *Militiam vero (nostram dico, non Spartiatarum, &c.) nostri exercitus primum unde nomen habeant, vides.* 'Sermonem,' inquit, 'sic instituebat Tullius, ut si dicturus fuisset, *militiam, unde nomen habeat, vides*, id est, unde militia nomen habeat, vides. Sed facta quadam orationis digressione, ab incepto suo transversus velut abripitur; idque ut resumat, non eandem *militiæ* vocem repetit, sed synonymam *exercituum:* quod ἀνακόλουθον, post multos alios, optime illustravit Davisius ad hujus libri cap. 1. Hæc igitur Mss. lectio omnino mihi placet; quamvis contra illam insurrexerint litteratores eruditissimi.' Hactenus Wopkensius. Quis autem sit ille, vivat, an vixerit, equidem nescio. Hoc scire videor certe, ipsum esse insignem ac peritum inter paucos grammaticum. Tullianas ejus Lectiones, Amstelodami non ita pridem editas, nec raro, nec segniter evolvant ii omnes, quibus Cicero noster placet; quique ad eum contra Davisios ac Bentleios defendendum, sibi arma comparare velint. Pauca ego tamen a Wopkensio describo; quia, cum in coarguendis Davisii flagitiis fere versetur, in hac vero editione flagitia hæc non compareant; Wopkensii animadversiones neque usum habebant, neque locum, ubi nullæ tales corruptelæ sunt. Id ago ut intelligatur Cicero; non ut lector de verbis ejus sensuve litigantium grammaticorum concertationibus intersit. *Olivet.*

Ad modum ad tibiam] J. F. Gronovius Observat. III. 6. legendum conjecit, *quorum procedit mora ad tibiam*, quod *mora* Lacedæmoniorum cohors dicta sit, ut patet ex Cornelii Nepotis Iphicr. cap. 2. Joannes autem Buherius, manuscripto quodam libro innixus, *quorum procedit motus ad tibiam.* Alii distinguunt, *ad modum, ad tibiam*, ut *modus* et *tibia* sint quasi synonyma. *Idem.*

Feret] Istud *feret* in prioribus editionibus a typographis nostris proficiscitur. Qui Lambino an fuerint infeliciores, dispiciant critici. Ego juberem edi *foret:* nulla tamen alia ratione adductus, nisi quod a majori editorum parte discedere, sine causa, non placet. *Idem.*

Expeditis armis, &c.] Notum est,

adjectiva usurpari sæpe pro adverbiis, quod vis in utrisque insit significandi modum aliquem certum vel rei, vel actionis. Hic ergo ait Cicero Romanos milites uti armis tam expedite, quam membris. *Passer.*

CAP. XVII. § 39 *Certe Eurypylus hic quidem est*] Ἥρως διοτρεφὴς, Iliad. Λ. 818. *Hominem exercitatum!* En veteranum militem, usu atque exercitatione duratum: orationem agnosco dignam heroe: non plorat, non lamentatur, ut inexpertus faceret: remedia non aspernatur; quod esset furiosi. Medicum modo requirit, qui vulnera obliget. *Idem.* Hæc tam scabra, tam aspera et confragosa, quis Tullio ascribere audeat? Variant codices miris modis: ex quibus tu post alios aliquid extundere conatus es; sed, nisi fallor, vix tibi ipse satisfecisti. Nimirum hæc verba sunt, non Ciceronis, sed poëtæ illius, quæ manca et imperfecta adducit, ut et plura infra. Nam illa, *certe Eurypylus hic quidem est*, si Ciceroni affingis, putidissima sunt. Quis enim tunc hoc nesciverit, cum integra poëtæ fabula manibus vulgi terebatur? Ergo Patrocles hæc loquitur apud tragicum, ubi facie et voce agnovit Eurypylum ad Achillis tentorium accedere: et sic collocanda sunt; *Certe Eurypylus ... hic quidem est; Hominem exercitum ... Ubi tantum luctus continuatur, vide quam non flebiliter respondeat.* Duo illa verba ex longa illa et luctuosa ῥήσει adducit: reliqua, ut tum nota, omittit. Et vide, inquit, quam non flebiliter Eurypylus respondeat longæ illi Patroclis orationi, qua ipsum letali vulnere ictum commiserabatur. *Bentl.* Jam nihil scabrum, nihil hiulcum, si paucis mutatis, vel alio quidem ordine dispositis, legas, *certe Eurypylus hic quidem est. Abducet Patrocles, credo, ut collocet in cubili, et vulnus obliget, si quidem homo esset. Sed nihit vidi minus. Quærit enim, quid actum sit?* PAT. *Eloquere, res Argivorum prælio ut se sustinet?* EUR. *Non pote tantum effari dictis, quantum factis suppetit His laboris. Quiesce igitur, et vulnus obliga.* PAT. *Tace. Etiamsi Eurypylus posset, non posset Æsopus.* EUR. *Ubi fortuna Hectoris Nostram acrem aciem inclinatam, Et cætera explicat in dolore. Sic est enim intemperans militaris in forti viro gloria. O hominem exercitatum! Ubi tamen luctus continuatur, vide quam non flebiliter respondeat; rationem etiam afferat, cur æquo animo sibi ferendum sit: Qui alteri exitium parat, sibi Eum scire oportet paratum, pestem ut participet parem. Ergo hæc veteranus, &c.* Buher. Sic rescribo, *Ubi tantum luctus continuatur, vide, quam non flebiliter respondeat.* Loci hujus sententiam turbavit hactenus, ni fallor, nota interrogationis post verbum *continuatur* importune collocata. Neque enim interrogat Cicero, sed memorat quid in vetere sit fabula, unde Eurypylum producit et Patroclum, ambos heroas, in quibus demonstret, quantum consuetudo et exercitatio ad tolerandum dolorem faciat. *Anon.*

Non potest effari tantum dictis, quantum factis suppetit laboris. Quiesce igitur, et vulnus alliga. Etiamsi Eurypylus posset, non posset Æsopus] Cicero se quasi interponit, Eurypylum miserans, quæstionibus fatigatum a Patroclo; atque hunc alloquens, non *potest*, inquit, *effari tantum* ... Mox ad Eurypylum conversus, hunc igitur, omitte, inquit, percunctatorem importunum, quiesce, et, quandoquidem cessat obligare tibi vulnus, ipse alliga. Atenim, inquit, orationem ab utroque avertens, etiamsi posset Eurypylus quiescere, non posset Æsopus actor; cui necesse est declamare omnia quæ a poëta sibi commissa habeat. Hanc, opinor, loci hujus interpretationem non mirabitur, qui meminerit, quam in talibus sit facetus Cicero. *Anon.*

§ 41 *Si satisfactum*] Vide Turne-

bum, Adv. IV. 18. et J. F. Gronovium Observ. II. 2.

Cap. XVIII. § 42 *Falsaque ejus visione et specie*] 'Visionem' et 'speciem' appellat, quam nos 'ideam' dicimus. Sententia non est, homines falsa mali et doloris imagine ac specie moveri vehementius, quam vera. Sit enim vera imago, sit falsa; nihil interest; perinde movet. Qui se falso putat esse fortunis eversum omnibus, non minus vero percellitur doloris sensu, quam si vere amisisset, quæ sibi periisse existimat. Potest dolendi causa esse non vera, sensus doloris falsus esse non potest. Quid ergo dicit Cicero? Hoc unum: In dolore non tantum est mali, quantum inesse vulgo creditur. Mali quidpiam in dolore esse non nego; multo minus affirmo cum Stoicis, bonum esse; sed illud, quidquid est mali, tantum esse, quantum videatur, non puto; fingunt in eo sibi monstrum homines, cujus falsa visione et specie moveri eos dico vehementius, quam deceat. Dolorem ideo formidant, quod, ejus quæ natura sit, non recte intelligunt. *Anon.*

Doloremque ejus omnem esse tolerabilem] Quid, amabo, est *dolorem ejus?* nempe dolorem doloris. Quod cum absurdissimum sit, Manutius et Lambinus dederunt *doloremque eis omnem esse tolerabilem.* Atqui hoc, ut clementissime dicam, supervacuum est. Quorsum enim *eis?* Nimirum verendum erat, ne non de hominibus, sed de bestiis loqui videretur. Tu ex codice lutulento nulliusque pretii reponis, *doloremque ejusmodi omnem.* Obsecro te cujusmodi? siquidem non de hoc, vel illo, sed de omnimodo dolore hic agit. Vide igitur an nos rectius collineemus; lego enim, *falsa ejus specie moveri homines . . . doloremque rebus omnem esse tolerabilem.* Opposita hic sunt *falsa specie,* et *rebus;* quod perinde est, ac si *revera, re ipsa* dixisset. Ergo sententia optima nascitur; falsa sui specie perterrefacit dolor, re vera est tolerabilis. Porro de *rebus* consule acutissimum Gronovium patrem, Observat. III. 6. *Bentleius.* Lego *coloremque ejus.* Sumitur enim 'color' metaphorice. Virgil. Georg. II. 178. Hor. II. Sat. I. 60. I. Epist. XVII. 3. *Buher.*

Cap. XXI. § 48 *Velut*] Vocem hanc Davisius hic et postea dividit *vel ut.*

§ 49 *Tamen huic*] Sic quidem codices. At inter se comparari Sophoclem et Pacuvium satis quidem constat: quapropter Cl. Bentleius bene rescribit *apud hunc.* Forte, *Pacuviano huic.* Davis.

Cap. XXV. § 60 *A dolore deductus est*] Unde, obsecro, *deductus est?* num a magistro Zenone? an potius de sententia; ut paulo inferius habes, 'quænam ratio eum de sententia deduxisset?' Atqui hoc pacto non erat dicendum *a dolore;* sed sublata præpositione, *dolore deductus est,* atque sic plane habet codex tuus Petrensis, sed ille πονηροῦ κόμματος, et nullius auctoritatis. Manutii editio cum aliis nonnullis, *a dolore devictus est;* quod Lambinus in libri margine amplectitur, in annotationibus repudiat. Equidem vel hanc lectionem vulgatæ prætulerim: verum alia subest longe melior et sincerior; quam, licet a nullo libro (qui hodie supersit) confirmatam, præstare tamen ausim verissimam. Ea hujusmodi est, *cum a Zenone fortis esse didicisset, a dolore dedoctus est;* hoc est, dedoctus est esse fortis. Agnoscis, opinor, elegantem oppositionem, inter 'discere' et 'dedoceri;' quam alibi quoque Cicero adhibuit, ut de Fin. I. 6. 'Si a Poliæno geometriam discere maluisset, quam illam etiam ipsum dedocere.' *Bentl.*

Ex Epigonis] Erat Æschyli tragœdia, quam laudat Scholiastes Pindari ad Isthm. VI. 10. eamque videtur Accius in linguam Latinam ver-

tisse. Vide Nonium cum alibi, tum in 'mactare.' Falluntur ii, qui Euripidis drama fuisse censuerunt. *Davis.*

CAP. XXVI. § 62 *Omninoque omnes clari et nobilitati labores contemnendo fiunt tolerabiles*] Per *labores* intelligit ludos gymnicos, Olympia, Pythia, et id genus, ut ex sequentibus constat. Quid ergo? an ejusmodi *labores* fiunt tolerabiles *contemnendo?* nihil vidi minus. Immo contra, qui admirantur, qui Olympiorum victoriam, ut superius dixit, antiquum illum consulatum arbitrantur, hi tanto facilius labores eos perpetiuntur, quanto in majore felicitatis parte ponunt. Lege ergo meo periculo, et librarios plorare jube, *Omninoque omnes clari et nobilitati labores contendendo fiunt tolerabiles.* Hoc enim est, quod sæpius inculcat Cicero, ut supra, cap. 21. 'Quæ sunt ista arma contra dolorem? Contentio, confirmatio,' &c. *Bentl.*

Punctis singulis] Suffragiis, quæ olim punctis notabantur. Ad eundem morem respicit Horatius Art. Poët. vs. 343. *Davis.*

CAP. XXVII. § 67 *Delphinus, ut Arionem Methymnæum*] Nota fabula, quam tradunt Herodotus I. 23. 24. Plutarchus in Conviv. Septem Sap. Ovidius Fast. II. 83. &c. *Idem.*

Equi Pelopis illi Neptunii] Pelops, ut Hippodamiam uxorem duceret, equos alatos a Neptuno ferebatur impetrasse. Pindarus Olymp. I. 139. Pausanias V. 17. &c. *Idem.*

Sic enim duximus] Ita primariæ quatuor editiones nostræ. Sed Buherius *dicimus;* neque id recusabit, qui meminerit, quod supra cap. 3. dixit Tullius, se, quamdiu in Tusculano cum amicis fuit, 'ante meridiem dictioni,' utique ad clepsydram, 'operam dedisse.' Hic igitur discipulum in crastinum ad dicendi exercitationem invitat. Cras ad clepsydram dicemus more nostro; *sic enim dicimus;* hæc nostra ratio est. Davisius vero, *diximus*, sensu valde commodo. *Sic enim diximus* facturos esse nos, et diem partituros. Nemo quæret, opinor, quandonam id Cicero amicique dixerint. Satis est hic significari fuisse dictum: neque enim omnia perscripta sunt, quæ illis diebus in Tusculano dici potuere. *Olivet.*

Et tibi hoc video non posse deberi] 'Deberi non potest,' 'debere non posse,' eleganter pro eo, quod præstandum, persolvendum, dandum. Cic. de Legib. II. 3. 'Præclare exigis, Quinte. At ego effugisse arbitrabar; et tibi horum nihil deberi potest.' III. 11. 'Sensit enim deberi non posse huic civitati illam potestatem. Quippe quam tantopere populus,' &c. In Epist. ad Trebat. Famil. VII. 19. 'Quod præsenti tibi prope subnegaram, non tribueram certe, id absenti debere non potui.' *Gifan.* Observ. in Ling. Lat.

Hoc eodem tempore] Sic edidere omnes. Etsi autem nemo non videt, agi de philosophica disputatione, cui assignatum erat tempus pomeridianum, ut antemeridianum oratoriæ declamationi; videtur tamen facilius ad intelligendum fore, si distinguas in hunc modum, *hoc, eodem tempore.* Est ergo *illud* dictio ad clepsydram: *hoc* designat philosophicam collocutionem, *eodem tempore*, quo heri et hodie fecimus. *Olivet.*

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER III.

Cap. i. § 1 *Inventioni consecrata*] Omnino intelligi voluit Cicero, utilitatem artis medicæ eo fuisse, quasi consecratam, quod credita fuit inventum esse Deorum immortalium; aut certe inventores ejus ac primi artifices divinis honoribus affecti. Proinde legendum non *inventioni*, sed *inventione*. Ita scribit constanter Cicero: 'Vetera jam ista, et religione omnium consecrata,' inquit Tuscul. i. 14. Et Tusc. v. 4. 'Socratis ratio disputandi Platonis memoria et litteris consecrata.' Non aliter, de Nat. Deor. ii. 26. 'Aër Junonis nomine consecratur.' Itemque iii. 24. 'Quarum rerum utilitate video etiam consecrata simulacra.' *Buher.* Quid si *consecrata* perinde accipitur ac assignata, attributa? Potest quidem sic accipi. Quid est enim consecratio? Assignandi, addicendi, attribuendi forma quædam. Tum opportune monet Thomas Wopkensius, Lect. Tullian. ii. 17. non raro actioni tribui quod personæ convenit: et iii. 1. non abhorrere Tullium ab ejus figuræ usu, quam grammatici vocant hypallagen. Ibid. iii. 3. 'Solet Tullius de qualitatibus rerum loqui, tamquam de rebus ipsis, quarum illæ qualitates sunt.' Jam proposita Ciceronis verba sic opinor posse intelligi: ars medendi, propter suam utilitatem Diis assignata fuit tanquam inventoribus. Vel, quod eodem recidit, inventio artis medicæ, propter suam utilitatem Diis fuit attributa. *Anon.*

De se ipse tum judicet] Si æger animus de se posset suoque morbo judicare, qui artem aspernaretur curandi sanandique sui? illam idcirco negligit, quod egere se non putat remediis. Hoc certe voluit Cicero, quem miror a Davisio rapi in alia omnia. Plutarcho se tuetur. Esto sane Plutarchus arbiter. En quæ ex hujus libro de animi corporisque affectionibus descripsit; ubi videtur Græcus scriptor, quod in hac Tusculana legebat, exprimere sua lingua voluisse. Opusc. pag. 500. *Τῶν μὲν γὰρ περὶ τὸ σῶμα νοσημάτων ἐῤῥωμένος ὁ λογισμὸς αἰσθάνεται. Τοῖς δὲ τῆς ψυχῆς συννοσῶν αὐτὸς, οὐκ ἔχει κρίσιν ἐν οἷς πάσχει. Πάσχει γὰρ, οὐ κρίνει.* Quæ Latinus interpres ita reddidit: *Nam ratio sana morbos corporis sentit. De animi morbis, simul ipsa laborans, judicium ferre non potest, affecto eo ipso, cujus erat judicare.* Proinde non dubitarem legere cum Erasmo, *ipse non judicet*, nisi ipsa Ciceronis verba exhiberet vetus codex Lugdunensis Batavorum Academiæ, qui habet, *ipse non tum judicet: cum, &c.* Post paulo legendum arbitror *ægrotat.* Buher.

Cap. ii. § 3 *Nullam eminentem effigiem [virtutis] sed adumbratam imaginem gloriæ*] Voci *virtutis*, præeunte doctissimo Bentleio, uncinos circumposuimus, cum manifesto *παρέλκῃ*, nec a Balliol. agnoscatur. *Davis.*

Ea virtuti resonat tanquam imago] *Imago* idem valet ac Echo. Philargyrius in Virgilii Ecl. iv. 50. 'Quæ Græce *εἰκῶν*, Latine imago dicitur.' Horatius lib. i. Od. 12. 'cujus resonet jocosa Nomen imago.' *Idem.*

Cap. iv. § 8 *Insanitatem*] Vide Turnebum Advers. ii. 6.

Cap. v. § 11 *Si furiosus esse incipit*] In farragine Nonii Marcelli, v. 'Furor,' ubi hæc describuntur verba Ciceronis, legere est, *Si furiosus es-*

set. Atenim et hic et illic rescribendum est *escit*, quod proprium est verbum XII Tab. Illud *esse incipit*, glossema est, ut vocant, quod e margine in contextum irrepsit. Adhibenda est eadem correctio de Divinat. II. 50. ubi videmus 'si furiosus est,' et Rhetoric. ad Herenn. I. 13. 'si furiosus existit.' Quæ scribendi varietas scriptorum inconstantiam erroremque arguit. *Buher.*

CAP. VI. § 12 *Sed est naturale*] Qualis, Dii boni, oratio! *Est naturale tenerum quiddam et molle.* Apage istam scabiem et porriginem ab homine omnium cultissimo. Quis, qui Ciceronem unquam triverit, non sic potius scripsisse dejeraverit? *Est natura tenerum quiddam et molle.* Quare sic corrigendus est totus locus, *Sed est natura fere in animis tenerum quiddam, &c.* Ita in Tuscul. II. 20. loco huic simillimo et plane gemello, 'est in animis omnium fere natura molle quiddam,' &c. Quare ipsum Ciceronem, optimum ducem, sequamur; et vapulent librarii. *Bentl.* et præeunte quidem Lambino.

CAP. VIII. § 16 *Si iis angustiis, quibus plerique putant, teneretur*] Dicit hoc idcirco, quoniam laus a frugalitate ducta sordere jam cœperat Romanis civibus. Ferebant enim se pares regibus, de quibus Noster dixerat, pro Deiotar. cap. 9. 'frugi hominem dici non multum habet laudis in rege.' Quod ille fastidium statim improbat. At alibi, ad Attic. VII. 4. satis significat, id elogium, in quo veteres tantum videbant honorificæ commendationis, non aliis tribui solitum esse quam servis aut libertis. Nam Dionysium quemdam postquam appellavit 'frugi hominem,' subjungit, 'ac ne libertinum laudare videar, plane virum bonum.' Ubi modica correctione adhibita legendum videtur *ne ut libertinum*,' &c. Erat enim is homo revera Attici libertus. Redit in memoriam hac occasione lepidum epigramma Martialis XII. 30. 'Siccus, sobrius est Aper. Quid ad me? Servum sic ego laudo, non amicum.' Quam vero ob causam lauti homines atque honorati laudem admittere illam desierint, S. Augustinus aperit de Beat. Vita, n. 31. 'Propter vulgarem dicendi consuetudinem, qua frugalitas, quasi parsimonia dici solet.' *Buher.*

CAP. IX. § 18 *Apud Homerum*] Iliad. I. 642.

§ 20 *Male Latine, &c.*] Vide Sanctii Minervam III. 3. v. 'Invideo.'

CAP. X. § 21 *Quod si hoc ægre*] Davisius probabili conjectura delet *hoc.*

§ 22 *Hæc si dicuntur a Stoicis . . . et latius*] Vulgo, *hæc sic dicuntur a Stoicis . . . sed latius.* Priorem mutationem ratam faciunt Reg. et Pithœan. Alteram excogitavit Cl. Bentleii solertia. *Davis.*

Etiam mediocre, magnum est] Lego, *etiam mediocre, malum est.* Buher.

§ 23 *At non similis est ægrotationis libido*] Vide Cic. de Fin. III. 10.

CAP. XI. § 25 *Turbantur*] Davisius *turbant*, assentiente Buherio.

CAP. XII. § 26 *Exsanguis*] Ἀρχαϊκῶς pro *exsangues.* De versu proxime sequenti, Turneb. Advers. XXVII. 6.

Opinionem mali] Ita Victorius: ne quis a Davisio solo profectam hanc lectionem existimet. Sed Man. Lamb. et Grut. *opinione mali.*

CAP. XIV. § 29 *Apud Euripidem*] Hæc transtulisse de Posidonio Ciceronem, intelligi potest de iis quæ Galenus refert de Hipp. et Plat. Dogm. lib. IV. quæ ad horum et intellectum et explicationem plurimum momenti allatura sunt. *Camer.*

§ 30 *Quamobrem omnes*] Terent. Phorm. II. 1. 11.

CAP. XVI. § 34 *Proprio philosophiæ fruatur officio*] Quamvis Manutii

ac Lambini conjectura, qua *fungatur* pro *fruatur* statuunt, uno et altero codice sustentetur; non tamen rejicere lectionem editam audeo, tanquam Romani sic nunquam locuti essent. 'Frui officio proprio philosophiæ,' est illius officii emolumentis potiri. Sic de Amicitia: 'Recordatione amicitiæ nostræ sic fruor,' hoc est, cum aliquo fructu et jucunditate recordor amicitiæ nostræ. Florus, II. 6. 'victoria frui.' *Wopkens.*

Humane] Sic Victorius et Gruterus. Sed malim cum Manutio et Lambino *humana.* Olivet.

Videt malum nullum esse, nisi culpam] Quod Latini culpam vocarunt, id nos hodie 'malum morale,' et κατ' ἐξοχὴν 'peccatum' dicimus. Hinc non possum equidem causam expiscari idoneam, cur Bentleius voluerit *nisi culpa.* Famil. IX. 16. 'nihil esse sapientis præstare, nisi culpam.' Vide ibid. V. 21. VI. 1. XII. 23. *Wopkens.*

§ 35 *Naturam est? ... doloris?*] Victorius punctum interrogativum et hic et illic non habet.

CAP. XVII. § 36 *Pythagoras mihi si diceret*] Manutii, Victorii, Lambinique editionibus vix fidem dederim, cum, *Pythagoras mihi sic diceret,* exhibent. Est hoc σχῆμα, quod appellant, πρὸς τὸ σημαινόμενον, quo sic loquitur Tullius, ut si in antecedentibus dixisset, 'esset hoc quod jubes, aliquid et magno quidem philosopho dignum, Pythagoras modo esset, et non Epicurus ille voluptarius, qui mihi diceret,' &c. Vis illa conjunctionis *si* dilucidari potest ex his, V. 9. 'Laudat (Epicurus) tenuem victum: philosophi id quidem, sed si Socrates . . . diceret, non is qui finem,' &c. *Wopkens.*

CAP. XVIII. § 40 *In eo igitur qui non est*] Hoc ait Cicero: Ex eo quod dolere sit summum malum, non esse consequens, quod in remotione doloris, vel in non dolendo, sit summum bonum; quoniam qui in dolore non est, etiamsi malo careat, non idcirco fruitur summo bono. Si quis hæsitat in hac phrasi, *qui non est in eo;* quæritve quo referatur pronomen *eo;* respondebit ex Prisciano Franc. Sanctius, Minerv. III. 6. 'vim nominis rei ipsius habet verbum infinitum.' Tam igitur potest referri pronomen *eo* ad verbum 'dolore,' quod antecedit, quam referretur ad nomen 'dolor,' si hoc usus fuisset Cicero. *Anon.*

§ 42 *Qui, si virtutes ebullire volent et sapientias*] Ingeniose et vere tu reponis *ebullire nolent;* aut sic enim legendum est, aut, quod eodem redit, *qui, nisi virtutes ebullire volent.* Cæterum, cum hic interpretis munere fungatur Cicero, et verbum de verbo reddat; vocabulum Græcum, quod hic vertit *ebullire,* vix aliud esse potuit quam παφλάζειν· id enim et proprie *ebullire* significat; et metaphorice, cum strepitu et inani jactatione verba fundere. Noster alibi de Epicuro et ejus asseclis *effutire* et *balbutire* non dispari sensu dicere solet; quæ sat prope accedunt ad receptam lectionem *ebullire;* sed hoc Nonii auctoritate stabilitur. *Bentl.*

§ 43 'Υδραύλεως] De hydraulicis organis Athenæus lib. IV.

Si vero aliquid etiam] Quod recte monuerunt Camerarius et Ursinus, est honesta ἀποσιώπησις, qua τὰ ἀφροδίσια modeste reticentur. Vide Donatum ad Terentii Eun. III. 2. 26. et Servium ad Virgilii Ecl. III. 8. *Davis.*

CAP. XIX. § 44 *Cantoribus Euphorionis*] Vide sis Is. Casaubonum ad Suetonii Tib. cap. 70. et Cl. Salmasium Exerc. Plin. edit. Paris. p. 856. *Idem.*

§ 46 *Hedychrum*] Unguenti genus, de quo Dioscor. I. 61.

CAP. XXI. § 51 *Nisi quod expediat*] Reprehendendus non est, qui nihil facit, nisi quod expediat. Est, qui

nihil, nisi quod sibi expediat. Credibile est igitur scripsisse Ciceronem *nisi quod expediat sibi;* postremamque vocem ab iis esse mutatam, qui e margine in contextum intruserunt ineptam paraphrasim illam, *omnia referre ad utilitatem suam.* Buher.

CAP. XXII. § 53 *Eadem illa de Andromacha deplorare*] Narrat Davisius oblatum sibi esse veterem manu exaratum codicem, in quo legerit *deplorasse,* quod habet quoque antiqua editio quæ penes me est. Vera hæc, et omnino retinenda est lectio. Cum ex consequentibus appareat, Corinthios cives illos, jam patriæ oblitos, nihil cogitare minus, quam ut ejus calamitatem deplorarent; ait tantummodo Tullius potuisse illos eadem deplorare olim, quæ in fabula deplorat Andromacha; cæterum longa die jamdudum lacrymas exaruisse. *Buher.*

Sed et jam decantaverant] In antiqua editione *sed jam etiam decantaverant.* In Lugdunensi codice, itemque in Regio, *sed etiam, &c.* Nemo, quod miror, suspicatus est, omnino legendum esse *sed jam recantaverant.* Vulgatum illud *decantaverant,* cum nihil ultra *cantaverant* dicat, longe est a Ciceronis sententia remotum, qui vult intelligi, Corinthios ploratores illos, vivere jam securos patriæ, et traducto in alias urbes, quibus transcripti fuerant, affectu, veteres quodammodo amores ac pristina desideria recantasse. Vidit sane nodum Adrianus Turnebus, et Advers. XIX. 5. expedire sic tentavit, 'decantaverant, opinor, dicit, non decantabant, sed decantare desierant.' Atenim nimis hoc ambiguum est. Tum res ipsa verbum *recantaverant* ultro adducebat, sic aptum loco et congruens, ut credibile sit, hic a Cicerone usurpatum esse, uti post ipsum ab Horatio, Od. I. 16. 24. *Idem.*

CAP. XXIV. § 58 *Nisi quod ratio quædam sanat illos, hos ipsa natura*] Ineptum est et spurium illud *quædam.* Repone *nisi quod ratio quidem sanat illos, hos ipsa natura.* Bentl.

Ipsa natura; intellecto . . . evertere. Hoc igitur] Sic interpungendum censeo, *ipsa natura. Intellecto eo, quod remedium illud continet, malum, quod opinatum sit esse maximum, nequaquam esse tantum, ut vitam beatam possit evertere; hoc igitur efficitur, &c.* Buher.

CAP. XXV. § 59 *Multi*] Legendum videtur *multis.* Idem.

§ 60 *Cohibet*] Legas, ut admonuit Lambinus, *prohibet.* Idem.

§ 61 *Aut non tangat ægritudo, aut perleviter pungat animi dolor*] Quid aliud est *ægritudo,* nisi *animi dolor?* Frustra igitur sententia oneratur, et ultra perfectum trahitur. Equidem sic Tullium dedisse censeo, *aut non attingat omnino, aut perleviter pungat animi dolor.* Quanto hoc rotundius et castigatius! *Bentl.*

CAP. XXVI. § 62 *Agamemnon Homericus*] Iliad. K. 15.

§ 63 *Bellerophonte, Qui miser in campis*] Iliad. Z. 201.

Cupido] Græca apud Euripidem, Med. vs. 59.

CAP. XXVII. § 65 *Decrevi*] Heauton. I. 1. 95.

Malo] Ibid. I. 1. 83.

Apud Homerum] Iliad. T. 226.

§ 66 *Posteaquam Tyrum venissent*] Magnam veri speciem habet Wesselingii Observ. I. 13. conjectura, rescribentis *posteaquam Cyprum, &c.* Buher.

CAP. XXX. § 73 *Ipsi ad miseriam invitant*] Ursini codex *ipsi ad se miseriam invitant.* Quod pro sincero et recto habebt Davisius ac Buherius.

CAP. XXXI. § 75 *Appellabatur*] Legit *appellabitur* Davisius; *appellatur* Buherius ex Ms. Lugdunensi.

Ad alia traducere] Vulgo *ad aliam.* Quasi sicut amor amore alio, sic animi dolor alio dolore sit expellendus! Sed hoc minime vult Tullius; quare

nos eam recepimus lectionem, quam præstant Reg. Pithœan. Med. Vatic. Pall. quart. quint. Balliol. Bak. et Eliens. sec. tert. *Davis.* Adstipulatur Buherius.

§ 76 *Nihil novi*] Vulgo *nihil mali;* eaque est cunctorum Mss. lectio; quæ cum absurda fuerit, Manutius et Lambinus rescripsere *nihil novi.* Sed altius latet mendum, quam putarunt eruditi illi viri. Omnino reponendum *ut Cyrenaici.* Cum enim cæterorum, quæ hic refert, dogmatum fautores nominat Cicero; parum decore se gesserat, si patronos hujusce sententiæ tacuisset. Hos autem fuisse Cyrenaicos, abunde constat. Noster III. 13. 'Cyrenaici non omni malo ægritudinem effici censent; sed insperato et nec-opinato malo.' Iterum cap. 22. 'Cyrenaicorum restat sententia, qui tum ægritudinem censent existere, si nec-opinato *quid evenerit.*' Mirum tamen fortasse videatur, quod a recta via immane quantum discesserint omnes librarii. Sed qui manuscriptos trivere, non nesciunt, quam frequentia sint in propriis nominibus eorum peccata. Si vero ductus attendas litterarum, a vulgata tam longe non abeunt, quam prima facie censeri queat. Utcumque sit, ipsa sententiæ vis facit, ut hæc emendatio mihi palmaria videatur, et ab omnibus probanda. *Davis.*

Ut fere nos in Consolatione omnia in consolationem unam conjecimus] Sic Reg. Pithœan. et optimi quique codices; nam vulgo *in Consolatione* nesciunt. *Idem.*

Prometheus ille Æschyli] Prometh. Vinct. vs. 378.

Rationem] Lambinus *orationem,* ut et H. Stephanus in Castig. Cicer. Quod omnino probat Buherius; et nunc ego, si liceret, edi juberem. *Olivet.*

Cap. xxxii. § 77 *Et de communi conditione vitæ, et proprie, si quid sit, de ipsius, qui mœreat, disputandum*] Hoc vult Cicero: Disputandum est, et de communi conditione vitæ, et proprie de conditione ipsius, qui mœreat, si quid sit, quod de illa possit proprie disputari. Concinnitas orationis non exigit, ut quoniam præcessit *de communi,* sequatur *de propria.* Cic. de Offic. I. 30. 'Intelligendum est etiam, duabus quasi nos a natura indutos esse personis: quarum una est communis; altera autem, quæ proprie singulis est tributa.' Si quis veretur, ut satis Latinum sit *de ipsius,* putatque adjungendum esse præpositioni nomen sexti casus, habet, quem legat, Ciceronem. *Anon.*

Cap. xxxiv. § 82 *Toto corpore curando*] Hoc est, curatione totius corporis, dum corpus totum curant. Ita Offic. I. 'Orationem Latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem;' lectione nostrorum, legendo nostra. De Rep. III. 'Noster populus, sociis defendendis, terrarum jam omnium potitus est;' defendendo socios. *Passerat.*

Etsi singularum rerum] Mendosus est hic locus: alii aliter corrigunt: expedita videtur esse ratio, si legas *Et sic singularum, &c.* Hoc ipsum legerat in veteri codice Davisius; cur neglexerit, non video. *Buher.* Cum e vulgata lectione nihil possem elicere, Buherianam in contextum admisi. Quod tamen factum nolim. Ejectis scilicet duabus his voculis, *et si,* nihil decedet sententiæ; imo non parum lucis accedet. Neque aliter dedit Lambinus, quem sequi debueram. *Olivet.*

§ 83 *Contractiunculæ .... Hanc*] Bentleius, assentiente Buherio, legit *contractiuncula quædam,* ut ad hoc verbum referatur τὸ *hanc.* Nam si referas ad *ægritudinem,* hic ergo fatebitur Cicero, ægritudinem esse naturalem; quod tota hac disputatione infirmare voluit.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER IV.

Cap. ii. § 3 *Rescriptos vocum sonis*] Nihil dicit Cicero, unde existimari possit, fuisse tum Romanis perspectam artem describendi certis notis modos musicos. Qua sine poterant canere. Multa hic per conjecturam critici; nihil in quo possimus acquiescere. Inclinat animus, ut credam, Ciceronem scripsisse *cantus tum fuisse præscriptis vocum sonis.* Quo nihil significatur, nisi Romanos non prorsus fuisse musicæ artis imperitos. *Buher.*

§ 4 *Pythagoreorum videtur*] Rescribo *Pythagoreum,* ut est in altero e codicibus Mss. Lugdunensibus, in uno e Davisianis, et in antiqua editione mea. Cæterum nescio quid causæ sit, cur memorandi hujus Appii Claudii Crassi nomen non extet in censu veterum poëtarum Latinorum, quem Vossius pater descripsit. Is Tubero, qui hoc loco nominatur, est Q. Ælius Tubero, Scipionis Africani illius sorore natus. Ut insignis erat Stoicus, videtur discipulus fuisse Panætii, qui Scipioni comes ivit, cum is proficisceretur in Ægyptum legatus, anno U. C. 623. quo fieri potuit ut avunculo iret quoque Tubero. Panætii ad ipsum epistola de dolore patiendo scripta erat. De Finib. iv. 9. *Buher.*

Cap. iii. § 6 *Amafinius extitit dicens*] Frustra tuetur extremam hanc vocem Davisius, quæ commode prorsus, ait, *illis silentibus* opponitur. Si quidem in quibusdam est codicibus *docens,* cur Ciceroni non restituimus, quod vere ipsius est? *Idem.*

Cap. vii. § 14 *In quo demitti contrahique animo rectum esse videatur*] Malim *animos;* ut in præcedente cap. habemus, 'animosque demittunt et contrahunt.' De Fin. v. 15. 'victi debilitantur, animosque demittunt.' Epist. ad Q. Fratr. i. 1. 'rogo, ne contrahas aut demittas animum.' *Pearc.*

§ 15 *Verum illa etiam*] Veretur doctissimus Salmasius ad Simplicium pag. 59. ne perperam hæc intellexerit Cicero: et cum eo facit Menagius ad Laërtii vii. 3. Videatur Galenus lib. iv. de Dogmatis Hippocratis et Platonis. *Davis.*

Cap. ix. § 21 *Intimo odio, et corde concepta*] *Intimo,* alte infixo, quod penitus inoleverit. Ut amor conjungit corda, sic odium disjungit; quod ubi intime penetravit in animum, sic dissociat corda, ut consentire ultra nequeant. Non tamen, ut concordia esse non potest nisi mutua, quemadmodum nec amicitia, sic vel discordiam, vel inimicitiam oportet esse mutuam. Potest enim is, quem tu amas, odisse te. Discordia fuit inter Socratem et Anytum; est probos inter ac improbos; ira tamen in corde Socratis ac proborum nulla, nedum acerbior. *Passerat.*

Ut si libido] Distinguuntur, quæ definita jam sunt, desiderium et indigentia. Sed paulo plenius esset *ut desiderium sit libido.* Sin *desiderium* omittimus, subaudiri necesse est. Non placet autem, quod suspicari aliquis fortasse possit, Ciceronem non *desiderium,* et indigentiam, sed *libidinem,* et indigentiam voluisse distinguere. Quis enim, exempli gratia, animal et hominem, id est, genus et speciem distinguat? Distinguuntur autem, varie definita, eidem generi subjecta, ut homo et lupus, deside-

rium et indigentia. *P. Manut.*

CAP. XI. § 25 *Quale in μισογυνείᾳ*] Ms. codex regius *in Missogyno Attilii est.* Lugdunensis *in Musogunio Attilii est.* Bentleius rescribebat Μισογύνου *Hippolyti.* Nimis licenter; tum *Attilii* nomen, nisi a Tullii esset manu, tot veteres membranæ non haberent. Davisius edidit *in* Μισογύνᾳ *Attilii.* Scribendum fuerat Μισογύνῃ. Repono *in* Μισογυναίῳ *Attilii.* Buher.

CAP. XII. § 28 *In neutris habeat superius nomen*] In bonis, inquit, rebus, et honestis, affectio, sive, ut vulgo et in scholis loquuntur, 'dispositio,' quæ facit, ut alii ad alia bona capessenda atque efficienda sint aptiores, nominetur 'facilitas.' In rebus malis, et a laude atque ab honestate sejunctis ejusmodi affectio ac dispositio nominetur 'proclivitas:' quod nomen videtur eo ipso convenire melius, quia proclivitas significationem habet non remotam a lapsione; et qui aptior est ad mala, pronus est ad labendum et peccandum. In iis autem rebus, quæ neutræ sunt, neque bonæ, neque malæ, sed mediæ, atque, ut Stoici aiunt, indifferentes, dispositio illa, qua fit ut quispiam ad aliqua ex illis sit aptior, quam ad alia, habeat nomen quod prius positum est, et nominetur 'facilitas.' *Anon.*

CAP. XIII. § 29 *Non enim omne vitium partes habet dissentientes*] Hunc locum me non intelligere fateor. Itaque relinquo cuique de illo judicium suum. Nam dicere corruptum et mutilum videri, vereor ne reprehendi facile possit, cum hoc usurpare liceat in omnibus quæ minus nobis perspicua sunt. In his igitur dubitationem, vel etiam ignorantiam confiteri meam, optimum putavi. *Camerar.* Quem locum sicco pede transilierunt alii, tu ingenue fateris te non capere, et medicinam tentas. Macte ea virtute. Sed vide, an et nos aliquid audiendum proferamus. Quid si legas *non enim omne vitium pares habet dissensiones.* Quorum hæc erit sententia; vitiositas, inquit, est affectio 'a se ipsa dissentiens.' Quæ si gravior sit, tum ex corruptione opinionum morbus fit et ægrotatio: sin levior, inconstantia tantum fit, et repugnantia. Non enim omne vitium pares habet dissensiones; nam qui quam proxime ad sapientiam attigerunt, discrepant quidem sibi ipsi, sed non ita distorto et pravo animo sunt, ut alii stultitia et vitiis cooperti. *Bentl.* Lego *in altero,* totumque hunc locum obscurari arbitror, non corruptis vocibus, sed propria sede motis, quas sic ordino: *Ita fit, ut in altero corruptione opinionum morbus efficiatur, et ægrotatio; in altero, inconstantia, et repugnantia. Sed perturbationes sintne ejusdem partes, quæstio est. Non enim omne vitium partes habet dissentientes. Ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, affectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens; sed non distorta, nec prava. Vitia enim, affectiones sunt manentes; perturbationes autem moventes.* Hæc nodi solvendi vera ratio est, ut a *vitio* distinguatur *vitiositas.* In hac est totius animi corruptio. Vitium quasdam ejus actiones depravat. Eo differunt autem animi vitia a corporis, quod hæc manentia sunt, illa moventia. Id intelligi vult his verbis Cicero, *non omne vitium,* utique animi, *partes habet dissentientes.* Quo significatur perturbationem moventem non semper animi pravitate gigni. Exemplum est in homine, qui cum non longe absit a sapientia, aliqua perturbatione quatitur. Dum in eo motu est, animus quidem sibi ipse dissidet; atenim levis illa commotio non ejusmodi est, ut conferri possit cum pravitate membrorum, distortione, deformitate. Deerrat machina debilitato tantisper libramento, sed ipso tamen integro. In his igitur verbis, *non enim omne vitium, &c.* solutio est propositæ dif-

ficultatis, an perturbationes sint partes morborum vel ægrotationum, quæ animum vitiant ipsum, non actiones duntaxat ejus depravant. Perturbationes quidem Cicero aliquando morbos nominat, sed per abusum vocis: hic proprietatem sequitur: res discriminat, definit. *Buher.* Etsi decreveram nihil hic meum apponere; quia tamen me olim, elaboranda hujus libri Gallica interpretatione occupatum, locus hic diu multumque exercuit, non dubitabo communicare cum lectoribus quod, omnem pertentanti exitum, in mentem denique venerat. Primum igitur moneo, vocem *partes*, quæ in hac disputatione occurrit sæpius, intelligendam esse, ut solent dialectici, de partibus subjectivis, quæ dicuntur species et continentur sub genere, quod dividunt. Jam sententiam ipsam integram, ex brevitate obscuram, fusius explico. Geminam, quam dixi, et definii, pravam animi affectionem parit opinionum corruptio. In altera efficit morbum et ægrotationem; in altera inconstantiam, repugnantiamque et judiciorum et appetitionum. Harum alterutra, hoc est, vel inconstantia, vel repugnantia, sufficit ut in animo sit vitium. Sicut enim in corpore ut inesse vitium dicatur, necesse non est, ut partes sint inter se dissentientes; satis est si male cohæreant; etiamsi unius formæ ac speciei sint omnes: sic in animo, non tantum ubi judicia appetitionesque a ratione dissident, vitium est; sed etiam ubi deest illis in bono firmitas et constantia. Porro quod inconstantia, sola et sejuncta a repugnantia, vitium contineat; apparet in iis hominibus, qui non longe a sapientia absunt, hoc est, a perfectione virtutis, et vitiorum vacuitate. Quamvis enim non longe absint, quamdiu tamen aliquid in eis remanet stultitiæ, in vitio sunt; non quod animi affectionem habeant pravam aut distortam, sed quod in bono parum constantem. Cæterum dubitari non potest, quin, qui appellantur in animis morbi, sint species vitiositatis. At quæstio est, an species hujus sint eæ, quæ appellantur perturbationes. Cui quidem quæstioni sic respondendum videtur, ut negemus perturbationes esse partes, formas, aut species vitiositatis, et sub vitii genere contineri. Nam species habere debet quidquid generi convenit: at in vitiis est aliquid, quod non est in perturbationibus. Si quidem, licet utraque, et vitia, et perturbationes, sint affectiones animi pravæ, tamen vitia sunt affectiones manentes; perturbationes vero non sunt affectiones ejusmodi *manentes*, sed *moventes*, et temporales; quocirca non sunt intra eandem speciem. Id, ni fallor, voluit Cicero. Nihil mirum, si hæc spineta, in quibus se Stoici oblectabant, levi pede transiliit. *Olivet.*

Cap. xiv. § 31 *Animi valentes*] Quamvis renitantur Mss. atque editi omnes; legi tamen cum Bentleio velim, *animi valentes morbo tentari possunt, ut corpora possunt: sed corporum, &c.* Buher.

§ 32 *Non enim multa*] Legerim levicula mutatione *non enim in ulla efferata et immania.* Sin substantivum mavis, quo hæc referantur; tum repono *non enim in vitia efferata et immania.* Bentl.

Cap. xv. § 35 *Tum fert alacritatem*] A Tullii manu non est hæc lectio. Nonnulli codices *tum affert*, vel *affertur alacritate;* Gryph. autem *tum ea fertur alacritate.* Lego *tum ea effertur alacritate;* quæ minima est mutatio, Ciceronianoque loquendi modo consona. *Davis.*

Cap. xvii. § 40 *Rutilium*] Historia postulat *Rupilium,* qui consul fuit anno Urbis 521. ut patet ex fastis Capitolinis. Tollendum idem mendum ex Plin. viii. 36. Ipsum etiam Ciceronem in Lælio tribus locis in

eodem nomine correximus. Quod si quis mendosos etiam putat Capitolinos fastos; ego adversus hunc, tanquam negantem principia, non disputabo. *Manut.* Vide Pighii Annales, ad annum Urbis 623.

Cap. xix. § 43 *Quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant*] Recte parens linguæ Latinæ dixit, vitiosum nomen esse *lentitudo.* Est vero non unum, sed duplex lentitudinis genus. Nam interdum de eo dicitur, qui præ stupore quodam irasci nesciat: estque hæc lentitudo ἀναισθησία quædam. De hac Cicero sentit, et in parte vitii poni ait. Interdum *lentitudo,* sive *natura lenta,* eum affectum ac genus iræ designat, quem Græci κότον, quasi dormientem iram appellant. Ea est, quam Seneca ait, sævam manu, verbis parciorem: necnon altam, gravemque, et introrsus versam. Hæc ita odiosa est, adeoque grande malum, ut ejus comparatione simplex ira et quæ se statim promit, virtutis nomen invadere non erubescat. Inde illud est apud M. Tullium, de Legibus: 'Bonorum virorum esse admodum irasci.' Et ait idem scribens ad Att. i. 14. 'Irritabiles animos esse optimorum sæpe hominum.' *Casaubonus* in Sueton. Tiber. 57.

Cap. xx. § 46 *Ad opem ferendam, et calamitates hominum indignorum sublevandas*] Aristot. Rhetoric. ii. 10. Ἔστω δὴ ἔλεος, κ. τ. λ. *Sit igitur misericordia, ægritudo quædam ob aliquod malum putatum, ejus generis, quod interitum affert, vel dolorem inurit, hominis indigni visi, qui ita tractaretur.* Sensus est: Dicamus igitur misericordiam ægritudinem quandam esse, exortam ex eo, quod malum esse videatur, atque eorum generum malum, quæ aut ad interitum perducant, aut dolorem cruciatumque afferant: in eoque positum sit, qui illa fortuna indignus videatur. Stoici homines, illiusque familiæ principes, ita misericordiam definierunt, ut a sententia Aristotelis non discreparent. Cicero in Tuscul. iv. dixit 'hominum indignorum,' ut hic Aristot. τοῦ ἀναξίου. *Victor.*

Cap. xxi. § 48 *Accipiam ipse*] Nihil video melius conjectura Scaligeri, rescribentis *occipiam ipse.* Buher.

Sura, ac pulmonibus sisto] Criticis omnibus displicet *sura,* neque immerito. Arrideret mihi præter cæteras Davisii conjectatio reponentis *Furi,* si viderem ejus nominis aliquem fuisse, qui cum hoc Pacidiano committeretur. Quod enim Bentleius objicit, non videri Pacidianum id honoris dare adversario voluisse, ut eum de nomine appellaret, id vero nihili est. Esto enim, sit hoc non verisimile; spectatores, quod observandum, Pacidianus alloquitur, non æmulum. Suspicandi ergo locus est, scripsisse Lucilium, *Quam gladium in stomacho Fulvi, ac pulmonibu' sisto.* Fulvium gladiatorem cum Pacidiano componit Horat. ii. Sat. 7. 96. *Idem.*

Cap. xxii. § 50 *Cum in acie M. Halienum*] Ut priores illæ, quas tetigit Noster, historiæ sunt notissimæ; ita hujusce facti nulla restat apud alios scriptores memoria. Sed *M. Halienum* reponendum esse recte monuit Ursinus, auctoritate veterum denariorum fretus. *Davis.*

Marathonii tauri] 'Theseus taurum, qui fuit Marathone, quem Hercules a Creta ad Euristheum adduxerat, occidit,' ut ait Hyginus Fab. 38. Hinc Ovidius Met. vii. 435. 'Te, maxime Theseu, Mirata est Marathon Cretæi sanguine tauri.' Paulo aliter Diodorus Siculus Bibl. lib. iv. et Plutarchus in Thes. *Idem.*

Cap. xxiii. § 51 *Nunquam privatum esse sapientem*] Ita loquitur, quod pro Stoicorum sententia solus sapiens est magistratus. Adiri possint Horat. i. Sat. 3. 124. Lucianus in Hermot. Victorius Var. Lect. xi. 24. et Lipsius Manud. iii. 17. *Idem.*

§ 52 *In jurgio*] Iliad. I. Sed de Ajace ex aliqua Latina tragœdia adductus locus, id innuit: sic introductum Ajacem fuisse, ut insaniens cum hostibus manum conserens, illos in fugam verteret. Quod et Philostratus in Ajace significare videtur a Græcis tragicis factum esse. *Camerar.*

CAP. XXIV. § 53 *Quamvis licet insectemur istos*] Bene quidem, quod lectionem hanc *quamvis licet*, in textum recepisti. Sed dum utramque particulam ejusdem potestatis esse credis, erras cum aliis quibusdam viris doctissimis. *Quamvis* enim hic valet 'quantumvis,' non 'quanquam.' Itaque nullus hic est quem somniant pleonasmus. Cæterum hunc leviculum errorem abunde mox compensas loco illo feliciter restituto, *cum omnia sint in moribus vitia, iracundos solos morosos nominaverunt*; quæ egregia est emendatio, et plausu omnium excipienda. *Bentl.*

CAP. XXVII. § 59 *Paupertatis malum tollitur*] Non placet illud *paupertatis malum*; quippe alienum est ab hac disputatione, concedere paupertatem esse malum: deinde si 'ægritudo omnino sublata' sit, non 'quodammodo,' sed prorsus omnino paupertatis malum tollitur. Quamobrem non auro contra cara est Palatini codicis lectio, quam Gebhardus memorat, *etiam paupertatis nomen tollitur*: rectissime; nam qui nihil desiderat, nihil sibi deesse queritur aut ægre fert, cur pauper est vocandus? Seneca Epist. II. 'Honesta, inquit Epicurus, res est læta paupertas. Illa vero non est paupertas, si læta est; cui enim cum paupertate bene convenit, dives est.' *Bentl.*

CAP. XXVIII. § 60 *Est ea quidem utilior*] Optime Bentleius *subtilior*, ex conjectura. *Davis.*

§ 61 *Prementem*] Lege *spernentem*. Bentl. 'Premere' hic supprimendi significatu accipi posse videtur. *Wopkens.*

CAP. XXIX. § 63 *Neque tam terribilis*] Vide Muretum Var. Lect. VIII. 16. Pacuvii, non Ciceronis esse hos versus docet A. Schottus Observ. V. 6.

CAP. XXXIV. § 71 *Philosophi sumus exorti*] Proclamet orator linteatus, 'ad sacros honores, ad infulas, grassamur specie simulata virtutis.' Scripserit Horatius, 'virtutem incolumem odimus.' Nemini venit in mentem, aut oratorem profiteri, eum se esse, qui appetat infulas; aut voluisse Horatium se existimari ea, quam culpat, scabie inquinatum. Nemo propterea insimulabit vel hunc invidentiæ, vel illum ambitionis. Est nimirum hæc ratio idonea leniendæ reprehensionum acerbitatis, si reprehensor unum se faciat eorum quos reprehendit. Elucet passim ea civilitas in orationibus Demosthenis, præsertim illis, quæ sunt ad populum de publicis rebus habitæ, et objurgationes continent. Pars hæc est Socraticæ dissimulationis, cujus neque artem neque usum ignoravit Cicero. Hinc est quod graviorem notam inusturus philosophis, in eorum se turbam conjicit; velut qui vineta ipse sua cæderet; ut ait in causa non dissimili Horat. II. Epist. 1. 220. Quem satyrici dissimulatoris locum qui legerit, facile, credo, intelliget, quo sensu dixerit Cicero, *philosophi sumus exorti*. Anon.

§ 72 *In Leucadia*] Turpilii fabula, de qua Casaubonus in Athenæi III. 15.

CAP. XXXV. § 74 *Ostendat*] Davisius corrigit *ostendatur*; Buherius *ostendas*. Vulgatum tuetur Wopkensius.

CAP. XXXVII. § 80 *Metus quoque est diffidentia expectati et impendentis mali*] Quid hoc est monstri? Lege *diffidentia quoque est metus expectati et impendentis mali*. Davis. Interpunge, si velis, *metus quoque est diffidentia,*

expectati et impendentis mali. Anon.

Illa sibi signa, sed ratione a se dejecta diceret] Quid *signa* hic faciat, non video; et probo conjecturam cujusdam, quam Gebhardus memorat, *illa sibi ingenita*; nisi forte mavis *insita*, vel *innata*. Certe aliquid hujusmodi sit necesse est. *Bentl.* Veteres editiones *signa inesse.* Unde conjicio *si qua inessent, ratione, &c.* Buher.

§ 81 *Ut optima quisque valetudine affectus potest videri, ut natura, ad aliquem morbum proclivior*] Sic omnino Vict. Man. et Grut. nisi quod Victorius est auctior verbo *alius* post *videri.* Lambinus autem *potest videri alius alio natura, &c.* Et a Lambino quidem huic loco salubritas quædam data est; verum a Bentleio, ni fallor, salus ipsa. Sic enim legit, *Ut optima quis valetudine affectus potest videri; at natura ad aliquem morbum proclivior.* Olivet.

TUSCULANARUM QUÆSTIONUM

LIBER V.

Cap. i. § 1 *Ex eo libro*] Intelligitur Bruti liber 'de Virtute,' quem ad Ciceronem scripsit, ut ait Noster de Fin. i. 3. Ex eo nonnulla profert Seneca Cons. ad Helviam cap. 9. Vide Petr. Alcyonium de Exil. lib. i. *Davis.*

§ 3 *Huic incipio sententiæ diffidere: interdum et humani generis*] Interpunctione mutata malim, *huic incipio sententiæ diffidere interdum, et humani generis imbecillitatem fragilitatemque extimescere;* quemadmodum, probante Joan. Mich. Bruto, locum distinxit Ms. Gryphianus. Sic etiam Reg. et Pithœan. *Idem.*

§ 4 *Avunculus tuus*] Intelligit Cicero Catonem Uticensem, summæ constantiæ virum; is enim Serviliæ, Bruti matris, frater erat uterinus. Vide Plutarchum in Caton. et in Bruto. *Davis.*

Cap. iii. § 8 *Stellatus Cepheus*] Inter astra positus, καταστερίσθεις, Cepheus: uxor ejus Cassiopeia, filia Andromeda, generque Perseus in sidera fuerunt relati. Vide Cic. N. D. ii. 43. *Idem.*

A quibus ducti deinceps] Forte *docti.* Pearc.

Cap. v. § 14 *M. Atilio*] Regulum dicit, cujus mors cruciabilis est decantatissima. Inter alios plures vide Val. Max. ix. 2. 1. ext. Gellium, N. A. vi. 4. et Augustinum C. D. i. 15. *Davis.*

Q. Cæpione] Is aurum Tolosanum abstulit, 'quod sacrilegium causa excidii Cœpioni, exercituique ejus postea fuit,' ut tradit Justinus xxxii. 3. Vide sis et Gellium iii. 9. Si Valerio Maximo fides vi. 9. 13. 'in publicis vinculis spiritum deposuit,' &c. Diverso tamen modo rem narrat iv. 7. 3. ut forsan alius ab eo, qui Ciceroni memoratur, fuerit is, cujus priore loco meminit Valerius. Eum Smyrnæ exulasse, testis est Noster orat. pro Corn. Balbo cap. 11. *Davis.*

M. Aquilio] Hunc a Mithridate conjectum in vincula tradunt Athenæus lib. v. Epitome Liviana lxxxviii. et Val. Max. ix. 13. 1. Alia tamen et diversa prorsus ratione rem, si modo locus integer est, nec quicquam deficit, narrat Diodorus Sicu-

lus in Excerpt. Peiresc. *Idem.*

Cap. vii. § 17 *Atqui alterum dici non potest, quin hi, &c.*] Vix satis Latine hæc dici mihi videntur. Recte sonat, *dici non potest, quin:* non vero recte, ut opinor, *alterum dici non potest, quin.* Aut igitur illud *alterum,* aut hoc *quin,* tollendum esse censeo. Lambinus conjecit legendum, *alterum non dici non potest,* vel *alterum negari non potest, &c.* Quid vero hæ conjecturæ ad locum restituendum valeant, omnino non video. Equidem sic mihi fere persuasi, Ciceronem scripsisse, *Atqui alterum dici non potest, quod hi, qui nihil metuant . . . nihil concupiscant . . . beati sint.* Pearc.

§ 20 *Præmium proposuit, qui invenisset novam voluptatem: qua ipse inventa non fuit contentus: neque enim unquam finem inveniet libido*] Multa hic errata sunt. Principio, illud *inventa* neque apud Victorium habetur, nec Gebhardum, utpote quod repudiant omnes manuscripti. Deinde ex mendosis editionibus retinuit Gebhardus *ipse* et *inveniet;* at Victorius cum tuo codice *ipsa* habent, et *inveniret.* Rectissime. Lege totum locum parva unius voculæ mutatione, *Præmium proposuit, qui invenisset novam voluptatem: qua ipsa non fuisset contentus: neque enim finem inveniret libido.* Noli dubitare, quin Ciceronis hæc manus sit; nam in vulgata lectione id stulte affirmatur, *novam voluptatem tam fuisse inventam.* Unde vero, aut qui potuit? quis id prodidit, quis auctor est? *Bentl.*

Cap. viii. § 21 *Aristo*] Vulgati plerique *Aristone;* sed quo *Aristone?* Non Chio, neque Ceo, quos audire Brutus non potuit, rebus humanis jam exemptos. An Aristone illo, cujus mentio est Acad. ii. 4. Sed etsi erat philosophiæ non ignarus, non eum tamen Brutus, sed Aristum, Antiochi fratrem, Athenis audiit. Quod testatur Cicero Acad. i. 3. et de Finib. v. 3. Hic ergo reponendum est *Aristo* pro *Aristone;* in quo hæsitasse miror Davisium. Eoque miror magis, quod ipse hoc nomen in veteri codice legerat. Dubitationem omnem eximit quod addit Cicero, Athenis se diversatum apud fratrem Antiochi; et Aristum hospitem suum vocat, Brut. 97. Hæc Lambinus jam, Fulviusque Ursinus, viderant; at non explicaverant satis. *Buher.*

§ 22 *Clauderet*] Ita Gebhardus e suis edidit Mss. quibuscum faciunt nostri. *Davis.* Videtur Bentleio cassum illud et obsoletum *clauderet* pro *claudicaret.* Ego hic retinui; nec tamen in Oratore cap. 51. Nam si rectum est, satis tibi sit uno in loco legi apud Ciceronem; si minus probum, non debui semel atque iterum Gebhardo vel Grutero fidem habere. *Olivet.*

Cap. ix. § 24 *Vexatur autem ab omnibus (Theophrastus) primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quamobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit*] Quid hoc est, obsecro, *vexatur ab omnibus in eo libro, quem scripsit ipse?* Quid absurdius? Si *ob* vel *propter eum librum* dixisset, utique esset quod intelligere possemus. Nunc portentum plane narrat, ut aliquis in libro proprio ab aliis vexetur. Quid multa? Tu librarios plorare jube, et sic rescribe, *Vexatur autem ab omnibus, primum quod in eo libro, quem inscripsit de Vita Beata, multa disputarit, quamobrem is qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit.* Certe hanc emendationem postulat, cum ipsa sententia, tum apodosis sive redditio quæ mox sequitur: Primum dixerat, vexatur, quod multa disputarit, &c. Quid secundum? hoc scilicet quod mox subjungit, *Vexatur idem Theophrastus, et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudarit illam sententiam, Vitam regit fortuna, non sapientia.* Bentl.

§ 25 *Vitam regit fortuna*] Versus ex iambico Græco translatus, qui sic se habet: Τύχη τὰ θνητῶν πράγματα, οὐκ εὐβουλία. Extat apud Plutarchum περὶ τύχης. Extat etiam apud Stobæum Eclog. Phys. et Chæremoni tribuitur. *Davis.*

§ 26 *Fortunam exiguam intervenire sapienti*] Seneca de Const. Sap. cap. 15. Epicurus, 'raro,' inquit, 'sapienti intervenit fortuna.' Ejusdem dicti meminere Noster de Finib. I. 19. et Vitruvius lib. VI. præf. Græce: Βραχεῖα σοφῷ τύχη παρεμπίπτει. Extat apud Laërtium X. 144. *Idem.*

CAP. X. § 31 *Neque hunc*] Τὸν δεῖνα, unum aliquem. Vide Is. Casaubonum in illud Persii V. 86. 'Stoicus hic.'

CAP. XI. § 33 *Tabellis obsignatis*] Me scriptorum meorum testimonio redarguis. Metaphora ducta est a syngraphis annulo vel manu signatis, quas in causarum actione proferunt jurisconsulti. *Davis.*

Non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit, quod Zenoni placuerit, quodque ejus auditori Aristoni, bonum esse solum quod honestum esset: sed, si ita esset, tum ut hoc totum, beate vivere, in una virtute poneret] Multa hic peccantur. Primum illud *poneret* quo referendum? Si ad Aristonem et Zenonem, (alius autem nemo est) dicendum utique est *ponerent.* Sed nec hoc neque illud sanum sensum efficit. Quorsum enim aut quærat, aut optet, ut Zeno et Aristo beatam vitam in una virtute ponerent; cum id eos constanter fecisse et ipse sæpe dixerit, et res sit notissima? Deinde series et apodosis orationis est vitiosa: *non,* inquit, *quærendum puto, verumne sit; sed tum ut.* Vides jam, opinor, τὸ ἀνακόλουθον, quod et Lambinus, acute interdum cernens ubi cæteri cæcutiunt, recte animadvertit: legit enim *tum utrum.* Recte hoc, si modo et illud insuper perspexisset, aliam tum sententiæ medicinam adhibendam esse: quippe, *si ita esset,* ut Zenoni placuit, bonum esse solum quod honestum, nulla ultra quæstio foret, utrum vita beata in una virtute consisteret. Lege igitur totum locum, *Non ego hoc loco id quærendum puto, verumne sit . . . bonum esse solum quod honestum esset: sed, ni ita esset, utrum* (vel *rectene*) *hoc totum beate vivere in una virtute poneretur.* Hoc nempe illud est, quod Peripateticos tangit; qui, cum negarent solum bonum esse quod honestum, beatam tamen vitam sola virtute compleri voluerunt. *Bentl.*

CAP. XIV. § 40 *Quid ergo ejusmodi*] Videntur hæc mihi melius esse interpuncta in antiqua editione, *Quid ergo? Ejusmodi istorum est,* (supple, *bonum*) *ut mihi, &c.* Buher. Vulgata interpunctio hunc præbet sensum: Quid ergo ejusmodi, stabile, fixum, permanens, isti habent, qui bona tripertito dividunt? Nihil prorsus. Ut mihi Laconis, &c. *Anon.*

An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata complectitur, si id possit amitti] In priscis editionibus ferebatur, *quod vita beata complectitur.* Lambinus cum in codicibus suis reperisset *quo,* et itidem in suis Gebhardus; scriptorum codicum auctoritati uterque cesserunt; ita ut *complectitur* passive hic accipiendum existiment. Id cum tibi durum et sine exemplo merito videretur, tu confugisti ad Hellenismum; quo pronomen eodem casu efferri solet ac nomen antecedens. Sed acri et castigato judicio hic est opus. Quamvis enim verissimum sit hanc dicendi formulam apud Latinos obtinuisse, ut nos pluribus ostendimus ad illud Flacci I. Sat. 6. 65. 'Judice, quo nosti, populo;' ubi vulgo fertur 'quem nosti;' illud tamen observandum est, duntaxat hoc fieri solitum in verbis usus frequentioris, iisque fere aut primæ aut secundæ personæ; quæque ibi loci deponentium

seu intransitivorum naturam habent. Sic in omnibus exemplis et tuis et meis, 'judice, quo nosti;' 'causa, qua dixi;' 'eorum, quorum consuesti;' 'illo, quo reris;' 'libro, quo dixi;' 'coloribus, quibus dixisti;' 'rationibus, quibus præscripsimus;' 'loco, quo commemoravi;' 'ratione, qua dixi;' 'ista sis æquitate, qua ostendis;' 'augurio, quo diximus;' 'numeri, cujus diximus;' 'spatio, quanto patiuntur;' 'militibus, quantis potuit.' Horum exemplorum speciem si attente consideres; intelliges profecto Hellenismum hunc non posse aptari isti, de quo agimus, loco, ubi nihil est illarum, quarum diximus, conditionum. Hoc enim si ubique liceret, omnis Latini sermonis ratio et analogia plane perverteretur. Quid ergo fiet? aut quo tandem pacto hic nodus solvetur? Id vero nullo negotio: quippe mendosum est illud *complectitur;* quod sic emendandum, *An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata completur?* Quid nunc videtur? nova lux, opinor, exoritur. Ita Noster hoc ipso libro cap. 16. 'Dicunt illi quidem; sed his vitam beatam compleri negant.' De Finibus III. 3. 'Illi enim corporis commodis compleri vitam beatam putant, nostri nihil minus.' Ibidem IV. 20. 'Negatis vitam beatam esse, quæ expleta sit omnibus rebus, quas natura desideret:' et V. 13. 'Ea enim vita expetitur, quæ sit animi corporisque expleta virtutibus.' *Bentl.*

CAP. XVI. § 47 *Præcipua, vel producta*] Vide lib. III. de Finib.

§ 48 *Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine ægritudine, sine alacritate ulla, sine libidine, nonne beatus*] Ita omnes editiones codicesque, qui hodie supersunt; quin etiam et Nonius Marcellus, in v. 'alacritas,' si editoribus fides. Veruntamen, aut plane nullo sum judicio, aut lectio hæc a mala manu est, et Ciceroni inficianda. Quorsum enim *sine ulla alacritate?* Quid sibi commeruit *alacritas*, ut, cum cætera illa *metus*, *ægritudo*, *libido*, nullo epitheto hic damnentur, ipsa quasi omnium teterrima, ne *ulla* quidem in viro constante esse debeat? an hanc tribus illis pejorem esse credendum est? Atqui tantum abest ut pejor sit; ut ipsa per se (nisi modum forte excesserit) laudanda sit, atque optanda. Ita sæpe Noster in se, in amicis, in toto senatu alacritatem prædicat. Ac profecto qui sine ulla alacritate est, idem sit iners, torpidus, segnis, ignavus, æger, mœstus, miser denique necesse est. Quid ergo? tu illud *ulla* in malam rem ire jube, et lege meo periculo, *sine metu, sine ægritudine, sine alacritate futili, sine libidine.* Nimirum cum secundum Stoicos perturbationum partes sint quatuor, *ægritudo, metus, libido, lætitia,* sive *alacritas;* hanc ultimam, quia voces illæ per se honestæ sunt, et sæpius in laude quam in vitio ponuntur, semper epitheto aliquo dehonestat, quo ostendatur eam aut fines suos excedere, aut mala de causa oriri. Sic Tusc. IV. 4. 'Restant,' inquit, 'duæ perturbationes, lætitia gestiens et libido.' Sic c. 6. 'lætitia gestiens vel nimia.' Cap. 7. 'profusa hilaritas.' Cap. 16. 'inanis alacritas.' Cap. 33. 'exsultans gestiensque lætitia.' IV. 14. 'insolens alacritas.' Lego ergo hic non adeo magna mutatione, *sine alacritate futili;* ut Tusc. V. 6. 'Futiles lætitiæ et exsultantes.' IV. 17. 'Nec sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec alacritate futili gestiens deliquescat.' *Bentl.*

CAP. XVII. § 49 *Consiliis nostris laus est attonsa*] Integrum epigramma exhibet Pausanias in Bœot. *Davis.*

§ 51 *Quo loco quæro, quam vim habeat libra illa Critolai, qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in al-*

teram corporis et externa; tantum propendere illam boni lancem putet, ut terram et maria deprimat] Quid illud est, quod *boni lancem* dicit? cum in utraque lance fuerint 'bona;' in illa 'bona animi,' in hac 'bona corporis et externa.' Hoccine a tot editoribus doctissimis tam patienter ferri? Lege vero *tanlum propendere illam animi lancem putet.* Vel dele *boni*, et scribe *tantum propendere illam lancem putet;* illam, hoc est, quam priorem nominavit. Noster de Fin. v. 30. 'Audebo igitur cætera quæ secundum naturam sunt, bona appellare; virtutis autem amplitudinem quasi in altera libræ lance ponere: terram, mihi crede, ea lanx et maria deprimeret.' Nota autem locutionis genus ἰδιωτικόν. Nam in bilance quæ lanx præponderat, non deprimit oppositam, verum elevat. Sed vulgaris sermonis errore labi, etiam sapienti et diserto concessum est. *Bentl.* Legi velim, *illam honesti lancem*, pro quo, *boni*, ex scripturæ compendio legerunt imperiti. *Buher.*

Ut terram et maria deprimat] In bilance leviora non *deprimuntur*, sed attolluntur. Est igitur ἄκυρον. *Davis.*

Cap. xx. § 58 *Credebat eorum nemini*] Erasmus edebat, ut et Bentleius legit, *credebat se eorum nemini.*

Ita sordido ancillarique artificio, regiæ virgines, ut tonslriculæ, tondebant barbam et capillum patris] Non placet illud *artificio;* non enim profitebantur se tonstrices esse; sed eo munere fungi cogebantur. Quamobrem mirifice placet, atque adeo verissima est tui codicis lectio, *sordido ancillarique officio.* Propertius iv. 9. 'Idem ego Sidonia feci servilia palla Officia, et Lyda pensa diurna colu.' Horat. ii. Sat. 6. 'Nec non vernaliter ipsis Fungitur officiis.' Plautus Cistellaria iv. 1. 'Faciendum est puerile officium.' *Bentl.*

§ 61 *Judicavit*] Ita Victorius, Gruterus, Wopkensius; sed *indicavit* Manut. Lamb. Bentleius.

Cap. xxii. § 63 *In Pythagoreis*] Vide de Officiis iii. 13.

Aquinio] Aut, quod melius, *Aquino*, ut in altero est codice Lugdunensi. Consentiunt Catullianorum carminum exempla omnia Epigr. xiv. Habent enim omnia *Aquinos*, quam vocem exigit versus; alteram *Aquinios* respuit. Neque video quid fuerit, cur explicatores Catullum e Cicerone maluerint, quam e Catullo Ciceronem emendare. Potuit *Aquinus* nomen esse Romanæ alicujus familiæ, ut Crispinus, Silvinus, &c. *Buher.*

Cap. xxiii. § 64 *A pulvere et radio*] Mathematicis studiis deditum. Locutionis ratio est, quod radius sit instrumentum, quo geometris in mensa, pulvere conspersa, σχήματα sua describere moris erat. *Davis.*

Cap. xxvi. § 73 *Ut habet se res, me tamen plaudente dicit*] Sententia non recte procedit. Lege, *ut ut habet se res, me tamen;* hoc est, *utcumque habet se res*, quamvis non constet sibi ipse, sed sua dogmata evertat. Terent. Heaut. i. 2. 'Ut ut erat, mansum tamen oportuit.' Phorm. iii. 2. 'Sed ut ut hæc sunt, tamen hoc faciam.' *Bentl.*

Cap. xxvii. § 78 *Illa vicla mœsla discedit*] Bentleius ideo legendum putat *illæ victæ mœstæ discedunt*, quia Cicero dixerat paulo ante 'plures singulis solent esse nuptæ.' Sed voces *illa victa* idem significant quod quæcunque ex illis est victa, sive illæ sint duæ, sive plures. Vox *illa* in hujusmodi locutionibus vim habet pluralis numeri, ut in ii. 15. 'Videmus . . . rudem illum et inexercitatum, quamvis leviter ictum, ploratus turpissimos edere.' Sic etiam in Quintil. Inst. Or. i. 3. 'Probus quoque inprimis erit ille ingeniosus:' et ib. 'Probus ab illo segni et jacente multum aberit.' *Pearc.* Vide Pro-

pert. III. 11. 15.

Cap. xxxi. § 87 *Nec eam minimis blandimentis corrupta deseret*] Ita quidem librarii: sed nunquam mihi persuadebunt sic a Tullio profectum esse. Quid enim si non *minimis*, sed maximis et potentissimis blandimentis tentetur; an tum *deseret*? Quid autem? an solis blanditiis apud Phalaridis taurum res agitur? nihil ibi minarum, nihil terroris? Vides jam, opinor, vulgatæ lectionis pravitatem. Tu lege meo periculo *nec eam minis, aut blandimentis corrupta deseret.* Bentl.

Qui disertum illum Carneadem curent defendere: nemo est enim, qui eorum bonorum animum non putet esse judicem, eumque condocefaciat, ut ea, quæ bona malave videantur, possit contemnere] Non placet illud *disertum.* Esto enim disertissimus, ut sane fuit; indecenter tamen sic nunc appellatur. Qui enim *disertus* est, non opus habet defensore. Codices plerique apud Gebhardum *desertum* habent. Rectissime, ut et Grutero visum est. Deserto enim et derelicto, illi profecto opus est advocato et patrono. Ideo autem Carneades *desertus*, quia is novæ Academiæ princeps paucos habuit sectatores: cujus tamen disciplinam Cicero ipse apud Latinos instaurabat. Noster de Nat. Deor. I. 3. 'Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, et quasi noctem quandam rebus offunderet; desertæque disciplinæ ac jam pridem relictæ patrocinium nec opinatum a nobis est susceptum.' Quibus hæc objicientibus ita respondit cap. 5. 'Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Hæc enim in philosophia ratio profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc propemodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo: quod non Academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse.' Hoc primum: nam et restat alterum, quod et vero propius, et huic rei accommodatius. *Desertum* igitur accipe, ob sententiam de summo bono, quam is primus introduxit, et post eum nemo est secutus, 'summum bonum esse, frui iis rebus quas primas natura conciliavisset.' Vide Academ. IV. Huic, inquam, sententiæ nemo ab ejus obitu patrocinatus est. Unde Noster de Finib. IV. 18. loco hujus simillimo, 'Quid censes eos esse facturos, qui omnino virtutem a bonorum fine segregaverunt, Epicurum, Hieronymum, illos etiam, si qui Carneadeum finem tueri volunt?' Et II. 12. 'Rejicitur etiam Carneades; nec ulla de summo bono ratio, aut voluptatis, non dolendive particeps, aut honestatis expers, probabitur.' Sed pergamus jam ad reliqua. Tu ex optimo tuo exemplari *non* inseruisti; sententia enim negativum exigit. Illud tamen meo quidem judicio, ab interpolatore nasi sagacioris profectum est; qui quod sententiæ deesse viderat, de suo impertivit. Ergo placet Lambini conjectura *quin,* quod et idem efficit, et ad cæteros codices propius accedit. Adhuc tamen hæremus; quid enim sibi vult *eorum bonorum?* Quænam ea sunt, obsecro? non enim dicit. Lege vero totum locum, *Nemo est enim, quin verorum bonorum animum putet esse judicem; eumque condocefaciat, ut ea quæ bona malave videantur possit contemnere.* Vides jam claram oppositionem fieri inter 'vera bona,' et *quæ bona videantur;* quam si tollas, et *eorum* cum vulgo legas, nihil crudius, laxius, dilutius dici potest, quam illud *contemnere quæ bona videantur.* Idem.

Nemo est enim, qui eorum bonorum animum putet esse judicem] Hæc ita laudat Nonius in 'Condocefacere,' et ita dant vulgati. Sed illius et codicum auctoritas non facit, ut mendosa

non esse credam, cum rei, quam vult Cicero, plane repugnent. Si enim bonorum animum non putant esse judicem; cur eum, quæso, ea, quæ bona malave videantur, docent contemnere? Id vidit Lambinus, adeoque legit *quin eorum bonorum.* Cl. autem Bentleius reponit *quin verorum bonorum.* Ego sane totum locum sic restituendum puto, *nemo est enim eorum, qui bonorum animum non putet esse judicem.* Particulam negantem suppeditavit Eliens. sec. Levem vero illam transpositionem fecimus conjectura freti, ea tamen, quam, nisi fallor, Tullii mens efflagitat. *Davis.*

§ 88 *Maximisque doloribus affectus, eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat*] Vix dubito quin et tibi et cæteris editoribus durius illud visum sit, *confutat dolores;* sed cum emendatio non succurret, silentio transmissum est. Scio equidem hoc defensores suos habiturum, qui omnia recta prava, quæ in codicibus feruntur, albo calculo comprobare solent; sed cui indoles et sapor Ciceroniani sermonis cognitus est, hoc ab illius manu esse non nisi invitissimus fatebitur. Videamus Græca Epicuri, ad quæ hic alludit: Ἀντιπαρετάττετο πᾶσι τούτοις τὸ κατὰ ψυχὴν χαῖρον ἐπὶ τῇ τῶν γεγονότων ἡμῖν διαλογισμῶν μνήμῃ. Quid autem est ἀντιπαρατάττειν, an *confutare?* nihil minus. Quid ergo est? nempe id ipsum, quod pro vera hujus loci emendatione substituo, *eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione compensat.* Ita Noster de Finib. II. 30. ubi Græca ista Epicuri verbum de verbo vertere profitetur; 'Compensabatur tamen,' inquit, 'cum his omnibus animi lætitia, quam capiebam memoria rationum inventorumque nostrorum.' Et mox ibidem: 'Compensabatur,' inquit, 'cum summis doloribus lætitia.' Et iterum: 'Rationes tuas te video compensare cum istis doloribus.' Quid jam videtur? Librariisne oscitantibus, an ipsi Ciceroni potior erit fides? Porro ejusdem verbi frequens apud hunc usus est, in simili sententia; ut Fin. v. 18. 'Et cum maximis curis et laboribus compensare eam, quam ex discendo capiant voluptatem.' De Nat. Deor. I. 91. 'Illa multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum compensatione leniant.' De Orat. III. 4. 'Et summi labores nostri magna compensati gloria mitigantur.' De Senect. cap. 2. 'Resistendum senectuti est, ejusque vitia diligentia compensanda sunt.' Et sæpe alibi. *Bentleius.*

Longinquitatem lenitate] Potius cum Man. et Lamb. *levitate;* sic enim Cicero solet loqui. De Finib. I. 12. 'Dolor in longinquitate levis, in gravitate brevis soleat esse.' Ibid. II. 7. 'Si gravis, brevis; si longus, levis:' et alibi sæpissime. *Pearc.*

CAP. XXXII. § 90 *Scythicum tegmen*] De Scythis Justinus Histor. II. 2. 'Lanæ iis usus ac vestium ignotus .... pellibus ferinis aut murinis utuntur.' Quod usitatum nunc quoque Tartaris, qui ad Orientem incolunt. Hesychius, Σακυνδάκη, ἔνδυμα Σκυθικόν. *Buher.*

Lacte, caseo, pane vescor] Herodotus de Anacharsis popularibus, IV. 46. ζώοντές τε μὴ ἀπ' ἄρτου ἀλλ' ἀπὸ κτηνέων. Sic enim legendum ex codicibus Mss. *Non pane victitantes, sed ex pecoribus.* Idem.

CAP. XXXIII. § 94 *Quarum genera non contemnunt, quærunt tamen copiam*] Vitiosa sine dubio oratio. Quorsum enim illud *tamen:* cum inter *non contemnere* et *quærere* nulla sit oppositio. Lege, aut, *non quærunt tamen copiam,* aut, *spernunt tamen copiam.* Bentl.

CAP. XXXIV. § 98 *In Phiditiis*] Si quidem *Philitiis* habent plerique manu exarati codices, in iisque Regius et Lugdunenses duo, mea vetus editio, Aldina, aliæque nonnullæ, retinenda fuerat ea vox, non temere

extrudenda. Et vero Joan. Meursius Misc. Lacon. I. 4. auctores laudat non paucos, qui convivia hæc Lacedæmoniorum vocarunt φιλίτια, et hoc nomen a φιλία ductum putaverunt. Adjungere poterat compositiorem Etymologici Magni v. Συσσίτιον. *Buher.*

Cursus ad Eurotam] Vulgo *ab Eurota.* Sed recte doctissimus Bentleius: Eurotas enim sub ipsis prope Spartæ mœnibus fluit. Vide Chr. Cellarium Geogr. II. 13. *Davis.*

Cap. xxxv. § 102 *Cur igitur divitiæ desiderentur? aut ubi paupertas beatos esse non sinit? Signis, credo, tabulis, ludis. Si quis est qui his delectetur; nonne melius tenues homines fruuntur, quam illi qui his abundant? Est enim earum omnium rerum nostra in urbe summa in publico copia: quæ qui privati habent, nec tam multa et raro vident, cum in sua rura venerunt: quos tamen pungit aliquid, cum illa unde habeant recordantur*] Totum hunc locum necesse erat describere, ut facilius intelligi possit, quid velim. Vide igitur illud *ludis;* et quam male ei conveniat cum sequentibus, perspice. *Quæ*, inquit, *qui privati habent:* an *habere ludos* Latine dicitur? an privati autem domi ludos instituebant? Sequitur mox, *et raro vident, cum in sua rura venerunt*: hoc *signis* et *tabulis* bene convenit, quæ in villis suis habere Romani proceres consueverant; *ludis* vero minime. Ut et illud denique *pungit aliquid;* ob peculatum scilicet et sacrilegium a se admissum; plerumque enim *signa* illa et *tabulæ* e Græcis urbibus templisque rapina aut furto ablatæ erant; de qua re consule actiones in Verrem. Sed quid hoc, obsecro, ad *ludos* pertinet? Vides jam, opinor, lectionis receptæ pravitatem. Tu lege non ita magna mutatione, *ct* enim et *d* in veteribus scriptis sæpe confunduntur, *signis, credo, et tabulis pictis.* Sic loqui sciebant boni scriptores. Horatius I. Epist. 2. 'Ut lippum pictæ tabulæ, fomenta podagram.' I. Sat. 1. 'Cogerit aut pictis tanquam gaudere tabellis.' II. Epist. 1. 'Suspendit picta vultum mentemque tabella.' Cicero ipse de Nat. Deor. II. 31. 'Qui igitur convenit, signum aut tabulam pictam cum adspexeris, scire adhibitam esse artem?' III. 37. 'Nonne enim animadvertis ex tot tabulis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint?' Pro Roscio Amerino c. 46. 'Quid præterea cælati argenti? quid stragulæ vestis? quid pictarum tabularum? quid signorum? quid marmoris apud illum putatis esse?' Postquam hæc scripseram, sero hoc animadverti apud Lambinum: 'Quidam,' inquit, 'tabulis pictis, deleta voce *ludis;* a quibus dissentio.' Itane vero, vir optime? Nollem factum. Sed aliis tuis recte factis hoc erratum pensabitur. *Bentl.*

Cap. xxxviii. § 112 *Prætorius et in senatu sententiam dicebat*] Pighius, in Annalibus, ad ann. U. C. 634. hanc phrasim putat esse mutilam; excidisse enim vocem *cæcus;* quæ quidem ad explendam fulciendamque sententiam prorsus necessaria est. Si enim cæcus non fuit Aufidius, quid mirum est fecisse illum omnia, quæ Cicero commemorat; cæcitatem in Appio, in Druso, in Diodoto Stoico, non prætermisit; cur omiserit in hoc Aufidio? Legi ergo possit, *Prætorius, cæcus, et in senatu sententiam dicebat.* Buher.

Videbat in litteris] Cæcus erat iste Aufidius; et idcirco argutulus sibi videbatur quicunque erat librarius, qui primus illud *videbat* nobis supposuit. Ego vero tam putidum schema non esse Ciceronis continuo agnovi. Aliter, aiunt, olent catuli, aliter sues. Et proinde, ubi parumper animum intenderam, sua sponte enascebatur vera et sincera lectio, *et Græcam scribebat historiam, et vivebat in litteris:* hoc est, omnem suam ætatem in lit-

teris consumpsit. Noster Fam. ix. 26. 'Quid ergo faciam? te consulo, qui philosophum audis. Angar? excruciemne me? quid assequar? deinde quem ad finem? Vivas, inquis, in litteris. An quidquam me aliud agere censes; aut possem vivere, nisi in litteris viverem? sed est earum etiam, non satietas, sed quidam modus.' Ibidem xiii. 28. 'Est enim in eo, cum virtus et probitas et summum officium summaque observantia, tum studia illa nostra, quibus antea delectabamur, nunc etiam vivimus.' *Bentl.*

Cap. xxxix. *Si liceat, quod quibusdam Græcis quotidie*] Nimirum *mendicare*; quæ honesta est ἀποσιώπησις. *Davis.*

§ 114 *Quæ species formæ, quæ pugna*] Davisius ex Mss. Gebhardianis *quæ species, formaque pugnæ.*

§ 115 *Polyphemum Homerus cum ariete etiam colloquentem facit, ejusque laudare fortunas, quod qua vellet ingredi posset, et quæ vellet attingere*] Recte animadvertis apud Homerum hoc non haberi; ergo aut finxit id Cicero, aut ex tragico quodam sumpsisse videtur. Sed postrema illa *quæ vellet, attingere* languida sunt et inania. Quidam apud Lambinum *aspicere* reponebant; verum hoc adhuc deterius. Omnes fere Gebhardi codices *quem* præferunt, non *quæ*. Unde suspicor legendum esse, *et in quem vellet, arietare.* Convenit profecto hoc Cyclopis immanitati. Accius apud Nostrum de Div. i. 22. 'Duos consanguineos arietes inde eligi. Deinde ejus germanum cornibus connitier in me arietare, eoque ictu me ad casum dari.' Vel propius etiam possis *et quem vellet arietare;* ut Plautus in Truculento, ii. 2. 'Quis illic est, qui tam proterve nostras ædes arietat?' Nisi forte et hic legendum sit *proterve in nostras, &c.* Bentl.

Cap. xl. § 116 *Omnesque id nos*] Manutius et Lambinus reponebant *omnesque item nos, &c.* Pronomen *id* omnino delet Davisius. Tuetur autem Wopkensius, quem vide Tullian. Lect. i. 21.

DE NATURA DEORUM

LIBER I.

Cap. i. § 1 *Ad agnitionem animi*] Quæstionem de Natura Deorum, quam ait Cicero *ad agnitionem animi esse pulcherrimam*, cognitu præclaram interpretor; est enim hoc loco agnitio animi, non qua cognoscitur animus, sed qua ipse divinam naturam agnoscit. *Lescaloper.* Sensus paulo obscurior videri possit; quapropter eum paucis explicabo. Cum multi philosophi mentem divinam esse censuerint; ait Tullius, hanc disputationem animo cognoscendo fore utilem; quod, indagata Deorum natura, simul elucesceret mentis humanæ ratio. Vide Tusc. i. 26. 27. Similiter Varro apud Augustin. C. D. vii. 15. Hinc liquet a scopo prorsus aberrasse M. A. Muretum, qui *agitationem animi* rescribebat, uti docet etiam Adr. Turnebus Advers. xiv. 14. *Davis.* Dudum priusquam Davisiana legerem, in ea sententia eram, agnitionem animi illam esse, qua cognoscitur animus, non qua cognoscit. Qui sic intelligunt, quasi dicat Cicero

eam quæstionem esse cognitu pulcherrimam, nullo exemplo probant, sed nec probare, opinor, possunt, quod agnitio animi actionem designet, qua cognoscit animus. Deinde non de nihilo est, extare hoc quoque unde perspiciatur quid senserit de animi natura Cicero. Illis quæ Davisius firmandæ suæ sententiæ adhibuit, possunt hæc addi Ciceronis ipsius testimonia. Somnio Scip. cap. 8. ita loquentem facit Africanum: 'Deum te igitur scito esse, si quidem Deus est, qui meminit, qui providet,' &c. De Univers. 8. 'Animum igitur cum ille procreator mundi Deus ex sua mente et divinitate genuisset,' &c. De Divin. I. 49. 'A natura Deorum, ut doctissimis, sapientissimisque placuit, haustos animos et libatos habemus.' Qui locus ad hujus, qui in manibus est, declarandam sententiam pene factus videtur. Tusculan. v. 13. 'Humanus autem animus decerptus ex mente divina, cum alio nullo, nisi cum ipso Deo, comparari potest.' Adde eundem Tuscul. I. 23. et de Legib. I. 22. nec non Sallust. Catilin. cap. 1. Dixerat pridem Aristoteles, referente Sexto Empirico adv. Mathem. p. 312. Deum esse aliquid quod ex se simile sit animæ. Εἶναί τι Θεὸν, τὸ καθ' ἑαυτὸν ἐοικὸς τῇ ψυχῇ. Quod non adeo mirabitur, qui meminerit censuisse quosdam philosophos, uti canit Virgilius Georg. IV. 220. 'esse apibus partem divinæ mentis,' &c. Quin S. Augustinus de Beata Vita, n. 4. ubi de anima loquitur, 'id est,' inquit, 'unum in rebus proximum Deo.' *Buher.*

Ut magno argumento esse debeat causam, &c.] Hunc locum docti aliquot viri putant mutilum ac lacerum, partim corruptum. Ego suum cuique judicium liberum, ut par est, relinquam; sed non dubitabo profiteri, mihi videri integrum esse, et explicari posse. Hoc idem enim dicit, opinor, Cicero, quod Aristot. lib. I. τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ, cap. 2. Ὥστ' εἴπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερὸν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι, τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον, καὶ οὐ χρήσεως τινὸς ἕνεκα. *Itaque si, propterea quod fugerent inscientiam, philosophati sunt; perspicuum est, eos, eo ut scirent, scientiam persecutos esse, non utilitatis alicujus gratia.* Illa Aristoteles. Hæc Cicero, 'causa, id est, principium, philosophiæ est scientia,' id est, homines ingenio excellentes scientiæ causa philosophati sunt; hoc est, scientia, ut finis, cujus gratia quærere cœperunt naturam rerum, impulit eos, ut philosopharentur. Ita scientia et principium et finis est philosophiæ; finis, quia ejus causa philosophati sunt homines; principium, quia impulit et commovit eos ad philosophandum. *Lamb.*

Ut magno argumento esse debeat prudenter Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse] Ita legitur hic locus in Ms. cum in aliis sit, *ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam, prudenterque Academicos a rebus, &c.* Ursin.

Causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam] Nisi enim scientiæ nobis amor a natura esset insitus, non erat causa, cur philosopharemur. Scientiam autem philosophiæ causam et originem esse, inde cognoscitur, quod de natura Deorum non modo variæ sunt doctissimorum hominum opiniones, verum etiam discrepantes; cujus rei causa est scientiæ cupiditas. Cur autem nonnulli hanc lectionem adeo non probaverint, ut corruptum exemplar sequi maluerint, non intelligo; nisi si ea, quæ in suo libro Ms. non vident, ex ingenio et conjectura esse omnia in animum induxerunt. *P. Manut.* Quid est, quod Tullius ait, *causam, id est, principium philosophiæ esse scientiam?* Conveni aliquando qui hinc abesse nescio quid putaret, et aliquid suppleret; in con-

trariumque sensum converteret, et *inscientiam* inscientissime legeret. Ego *scientiam* defendo, et existimo significari veram philosophiam non in hominum philosophorum discrepantibus opinionibus positam, et constitutam esse; sed in scientia, certaque cognitione, et sine ea esse non posse. Nam tanta inter eos varietas et dissensio est, ut appareat sine certa quadam scientia philosophiam extare non posse, nec philosophos eam esse artem consecutos, cujus nomine vocantur. Itaque cum a scientia absint, ad quam etiam perveniri Academici non posse dicunt, et cum in tanta dissensione constituti sint, ut quidem ineptissimas sententias de Diis immortalibus ferant, tanta varietas magnum argumentum habet, sine scientia, verique cognitione, et comprehensione philosophiam esse non posse, et eos a philosophia, qui opinionibus nitantur, plurimum distare: vel potius dicit omnes ad scientiam pervenire conari, et ad eam omni studio eniti, sed cum diversa sentiant, merito Academicos sententiam sustinere suam, ne temere assentiantur. Nam temerarium esset, incognito falsove assentiri. *Turneb.* Advers. XIV. 14. Vexatus hic locus a multis multorum quoque vexavit ingenia; itaque admodum varie et lectitatus, et expositus est. Aldus Manutius ita legit, *Ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiæ esse inscientiam.* Quam scienter, scientum virorum esto judicium. Certe solus ita legit; et duriuscule a Turnebo, sed presso nomine, accipitur, ut paulo ante in ipsa Turnebi interpretatione audivimus. Codex Palatinus tertius *scientiam* mutat in *sententiam;* aliter alii legunt; nonnulli, quod factu facillimum est, totum locum expungunt, quippe quem spurium, et alienum putant; sed id sola difficultas explicandæ sententiæ persuasit, quæ gnavis interpretibus declinanda nunquam est. Itaque et totum locum, et vulgatam totius loci lectionem retineo, atque ita explico, *causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam,* quam scilicet omnes appetunt; quasi diceret, De Deorum natura sic inter se philosophi dissentiunt, ut inde certo colligi videatur hoc primum, nempe id totum philosophandi genus atque institutum, nec non varias philosophorum sectas ex eo scientiæ appetitu, qui omnibus innatus est, profectas esse: dum enim quisque scire avet, suoque genio plurimum tribuit, novæ cujuspiam stellæ, ut aiunt, novi orbis inventionem sibi appromittens, factum est ut abierint in diversa philosophi, sectique sint in varias varie opinantum classes. Ac quemadmodum in fluminibus usuvenit, ut præcipites aquas objectus obex, et acuta moles, multiplices in rivos alveosque scindat; ita plerumque fit in hominibus, ad veri investigationem magna contentione, confertimque properantibus, ut eos prærupti quidam scopuli disjiciant ab communi tramite, et suam quemque semitam diversum inire cogant. Sed et alterum indidem colligitur, prudenter fecisse Academicos, qui tam incertis opinionibus assensionem minime dederint. *Lescalop.* Non longe ab initio libri primi de Natura Deorum lacuna hæc pridem notata est; nempe in ipso exordio totius disputationis, quod est ejusmodi: *Cum multæ res in philosophia nequaquam satis adhuc explicatæ sunt, tum perdifficilis, Brute, quod tu minime ignoras, et perobscura quæstio est de natura Deorum, quæ et ad cognitionem animi pulcherrima est, et ad moderandam religionem necessaria. De qua tam variæ sunt doctissimorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse debeat, causam, id est, principium philosophiæ esse scientiam; prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse.* Mutilum, inquam,

esse hunc locum, præter Lambini auctoritatem, qui hunc ut corruptum asterisco notavit, sententiæ ipsius absurditas cogit fateri. Quod miror Manutium non vidisse, neque Manutio majorem Turnebum, qui hanc lectionem tuentur. At enim vero non video, quo sensu scientia causa et principium philosophiæ dici possit. Nam esse exitum et finem palam est. Omnes quippe hoc consilio ad philosophandum accedunt, ut sedula pervestigatione causarum, alicujus rei sive effectus naturam penitus, quod scientiæ est munus, comprehendant. Cæterum quam certum est hunc contextum esse hiulcum, tam difficile arbitror, quæ desunt supplere. Id quidem meliorum librorum ope plane præstari posset, si extarent. An autem extent, me latet. Interea vero quid mihi nunc de supplenda hac lacuna in mentem veniat, dicam. Ita mihi videor hanc posse supplere. Post hæc verba, *ut magno esse argumento debeat, causam, id est, principium philosophiæ*, suppleo, [*ab amore quidem scientiæ esse ductum, finem tamen non esse*] *scientiam*. Plana et dilucida hoc modo sententia est. Præfatur primum difficilem esse quæstionem de natura Deorum, idque intelligi ex varietate opinionum, et dissensu philosophorum circa hanc quæstionem. Ex quo infert omnes studio quidem et amore scientiæ impelli ad philosophandum; quod idem est atque hunc amorem esse causam et principium philosophiæ; non tamen hujus finem esse scientiam. Non enim finis scientia, si ad eam nemo pervenit. Quippe hoc finis differt a scopo, quod ad scopum sufficit animi destinatio et consilium; finis, nisi operis successu, non intelligitur. Indicium infelicitatis et laboris nunquam ad finem pervenientis in via veritatis, discordes philosophorum circa idem quæsitum sententiæ. Ex quibus Cicero arguit prudenter fecisse Academicos, qui a rebus incertis assensionem cohiberent. Hanc esse mentem M. Tullii eo loco, hoc consilium, cuivis animum advertenti apparere arbitror. Ex quo etiam spes sit, quod ad verba attinet, quæ hic affero ad hiatum supplendum, non esse admodum dissimilia iis, quibus vir ille summus sententiam expresserat. Ita igitur interim liceat supplere hunc locum, dum aliquis nondum repertus liber e tenebris emergens, ipsam et Ciceronis manum repræsentaverit. *Petrus Petitus* Miscell. Observ. I. 3. Cicero de Natura Deorum, I. 1. sic de ea loquitur: *De qua tam variæ sunt doctorum hominum, tamque discrepantes sententiæ, ut magno argumento esse debeat causam, id est, principium philosophiæ esse scientiam; prudenterque Academicos a rebus incertis assensionem cohibuisse.* An ergo sequitur ex dissensione philosophorum de natura Deorum, *causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam?* Imo contra; nam ubi scientia est, ibi non est dissensio. Attamen Dionys. Lambinus contendit Ciceronem hoc velle, homines scientiæ causa philosophatos esse. Quod verum quidem est, sed a Cicerone non dicitur, quia nihil hic ad rem facit; quæ enim hæc est ratiocinatio? Dissentiunt philosophi; ergo, scientiæ quærendæ causa, philosophati sunt; ergo recte fecerunt Academici, qui assensum cohibuerunt? Inserenda omnino hic est negatio, legendumque, *non esse scientiam*, hoc est, perspicuam cognitionem veritatis, ex qua omnia sua consectaria deducant; quod sequitur ex varietate sententiarum, et quo posito, prudenter omnino fecerunt Academici, qui a rebus incertis assensionem cohibuerunt. Vir doctissimus nec rem assecutus est, nec verba Ciceronis, *causam, id est, principium philosophiæ*, non id significant hic, quod in sermone vulgari solent; hoc est, rationem cur quis philosophetur, ini-

tiumque ejus laboris. Græci dialectici *αἰτίας* et *ἀρχὰς*, *causas* et *principia* vocabant; ubi sermo erat de inquisitione veri, deque demonstratione qua probaretur; axiomata, aut effata, ex quibus consectaria deducebantur. Sic loquitur Aristoteles Analyt. Poster. I. 2. ubi docet quid sit scire, quid demonstratio, et ex quibus constet: *'Ανάγκη τὴν ἀποδεικτικὴν ἐπιστήμην ἐξ ἀληθῶν τ' εἶναι καὶ πρώτων, καὶ ἀμέσων, καὶ γνωριμωτέρων, καὶ προτέρων, καὶ αἰτίων τοῦ συμπεράσματος, οὕτως γὰρ ἔσονται καὶ αἱ ἀρχαὶ οἰκεῖαι τοῦ δεικνυμένου.* *Necesse est demonstrationem scientiam esse ex veris, primis, proximis, notioribus, antecedentibus et causis conclusionis: sic enim erunt et principia propria ejus quod demonstratur.* Paulo post: *Αἰτία τε καὶ γνωριμώτερα δεῖ εἶναι, καὶ πρότερα· αἰτία μὲν, ὅτι τότε ἐπιστάμεθα, ὅταν τὴν αἰτίαν εἴδομεν· καὶ πρότερα, εἴπερ αἰτία καὶ προγινωσκόμενα, οὐ μόνον τὸν ἕτερον τρόπον τῷ ξυνιέναι, ἀλλὰ καὶ τῷ εἰδέναι ὅ, τι ἐστί.* *Causas et notiores oportet esse et antecedentes; causas quidem, quia tum scimus, cum causam novimus; et priores, si quidem sint causæ et præcognita, non tantum cognitione alius modi, sed et cognitione quod sit.* Iterum inferius: *'Εκ πρώτων δ' ἐστὶ τὸ ἐξ ἀρχῶν οἰκείων, ταυτὸν γὰρ λέγω πρῶτον καὶ ἀρχήν· 'Αρχὴ δέ ἐστιν ἀποδείξεως πρότασις ἄμεσος.* *E primis est, quod deducitur e principiis propriis: idem enim voco primum et principium. Est autem principium demonstrationis proxime antecedens propositio.* Sæpius ita locutus est Aristoteles, in hoc et sequente libro: sæpius etiam Sextus Empiricus, et alii philosophi; omnesque, qui elementa philosophiæ attigerunt, norunt quæ 'principia' scientiarum dicantur. Sed superciliosi grammatici, qui Ciceronem recuderunt, hæc animadvertere non potuerunt, quod 'principia' rectæ ratiocinationis æque norint ac elementa ipsa humanitatis; quæ, ad eos quod attinet, etiamnum in puteo Democriti latent. *Joan. Clericus* Silv. Philol. cap. 1.

Causam, id est, principium philosophiæ esse inscientiam] Sic Ms. Eliensis, ac ita dudum ediderat Aldus Nepos. Noster Acad. I. 11. 'Si ita erat comprehensum, ut convelli ratione non posset, scientiam; sin aliter, inscientiam nominabat.' Vide et de Divin. I. 52. 'Principium vero philosophiæ dicitur inscientia,' quod ejus sit *ἡ ποιητικὴ αἰτία*, ut loquitur Nemesius de Nat. Hominis, c. 30. Et hoc est quod *ἀρχὴν αἰτιώδη* dixit Sextus Empiricus Pyrrh. Hypot. I. 6. De *ἀρχῆς* et *αἰτίου* potestate consulas licet Aristot. Met. IV. 1. 2. et Simplicium in Phys. lib. I. p. 3. Vult igitur Cicero, ignorationem rerum in causa fuisse, cur homines sese philosophiæ dederint; id quod ex discrepantibus philosophorum sententiis recte colligitur; quoniam, 'si res liquido sciretur, una esset omnium vox, et in ejusdem sententiæ finem cunctorum pergeret et conveniret assensio,' ut verbis utar Arnobii lib. III. Idem lib. II. 'Qui dum alter alterius labefactant, destruunt, convelluntque decreta, cuncta incerta fecerunt, nec posse aliquid sciri ex ipsa dissensione monstrarunt.' Justinus Martyr, Cohort. ad Græcos cap. 5. *Εἰ δὲ καὶ τούτους* (Platonem et Aristotelem) *μὴ συμφωνοῦντας ἀλλήλοις εὕροιμεν, ῥᾴδιον οἶμαι καὶ τὴν τούτων ἄγνοιαν γινώσκειν σαφῶς.* Idem Apol. II. 13. *Οἱ δὲ τἀναντία αὐτοῖς ἐν κυριωτέροις εἰρηκότες, οὐκ ἐπιστήμην τὴν ἄποπτον καὶ γνῶσιν τὴν ἀνέλεγτον φαίνονται ἐσχηκέναι.* *'Άποπτος* est *ἀσφαλὴς, βέβαιος*, ut interpretatur Hesychius; et frustra fuit metaphrastes, qui *ἄπτωτον* reposuit. Sed nec res melius Grabio cessit, qui 'sublimiorem scientiam' vult intelligi. Sextus Empiricus Pyrrhon. Hypot. I. 6. *Οἱ μεγαλοφυεῖς τῶν ἀνθρώπων ταρασσόμενοι διὰ τὴν ἐν τοῖς πράγμασιν ἀνομαλίαν, καὶ ἀποροῦντες τισὶν αὐτῶν χρὴ μᾶλλον συγκατατίθεσ-*

θαι, ἦλθον ἐπὶ τὸ ζητεῖν, τί τε ἀληθές ἐστιν ἐν τοῖς πράγμασι καὶ τί ψεῦδος· Vide sis etiam cap. 12. Nostrum Acad. cap. 8. Xenophon. 'Απομν. I. 1. 13. et Boëtium Cons. Philos. lib. v. pros. 3. Cumprimis autem huc faciunt Aristotelis verba Metaphys. I. 2. Διὰ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀπόρων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες, καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες . . . ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων, οἴεται ἀγνοεῖν. Vide sis et Gatakerum ad Antonini I. 15. Pal. tert. *sententiam ;* vulgati *scientiam ;* quæ quidem scriptura, licet ei patrocinentur viri doctissimi, nobis haud placet. Nam sive cum Lambino locum interpretemur, quasi dicat Tullius, homines ingenio præcellentes scientiæ causa philosophatos esse; sive cum Turnebo significari putemus, veram philosophiam in scientia certaque cognitione positam esse, nec sine ea posse consistere; nullus est ratiocinationis nexus, nec sibi invicem cohærent sententiæ. Quibus enim fidiculis extorqueri potest vel hæc, vel illa conclusio? quanquam philosophis inter se non convenisse statuamus. *Davis.*

Causam, id est, principium philosophiæ, esse scientiam] Nihil hic immutandum, quidquid dicant viri docti. Per *scientiam* Tullius intelligit eas animi perceptiones, quæ certæ sunt, et indubitatæ, quæque ideo vere sunt philosophiæ causa, et principium. Nam πάντα τὰ αἴτια, ἀρχαί, juxta Aristot. Metaph. IV. 1. Hoc autem Academicorum erat effatum, teste Tullio, Academ. Quæst. I. 8. 'Scientiam nusquam esse, nisi in animi notionibus (ita cum Lambino legendum) atque rationibus.' Itaque scientiæ opinationem opponebant. 'Scientia enim certi, opinatio incerti,' ut aiebat Lactant. Instit. III. 3. En ipsa est doctrina, quam acutissimi recentiores philosophi Cartesius, Malebranchius, aliique, optimam esse philosophandi rationem docuerunt; scilicet, *nihil esse turpius, quam cognitioni et perceptioni assertionem approbationemque præcurrere.* Quæ verba sunt nostri Ciceronis Academ. Quæst. I. 12. Videatur Malebranchius Disquisit. de Veritat. tom. I. I. 1. et passim. *Buher.* Promittebatur a me commentariorum delectus, non acervus. Hic tamen contra facio, quam pollicitus, professusque sim. Mihi quidem Turnebus instar omnium; sed præterire neminem volui, qui suam expertus sit in sententiæ hujus explicatione industriam; nisi tres, omnino, quibus, cum Gallice scripserint, non erat hic locus. Primus est Mathurinus Veysserius De la Croze, qui hujus nominis inversione dici voluit Alcozer, in volumine cui titulus, *Nouvelles de la République des Lettres, Avril,* 1702. Alter, Petrus Bælius, in Epistolis. Tertius denique, anonymus diatribæ auctor, quæ legitur in Trivoltiensi, quod vocant, Diario, art. 115. Decemb. 1730. Is est Carolus Bosius, e Soc. Jesu, vir non una laude insignis: cujus primam ætatem tractatio humanarum litterarum; adultam, divinarum; maturam prudentia rerum gerendarum illustravit primum in Gallia, nunc Romæ. Cui ego, pro benevolentiæ constantia, cum debeam plurimum, hoc saltem rependo, ut honoris causa nominem. *Olivet.*

Quid est enim temeritate fortius] Aut hic *fortius* in malam partem est accipiendum, quasi violentius, qua significatione hanc vocem alibi non memini me legisse; aut pro *fortius* corrigendum *fœdius,* quod affirmare sine vetustis exemplaribus non audeo. *P. Manut.* *Temeritate turpius*] Veneti, *fortius,* quod certe congruere non videtur. Suspicari tamen aliquis possit, in archetypo *spurcius* fuisse.

Camerar. *Temeritate turpius*] Vel hoc modo legendum, quo modo conjecit et Manutius, *quid enim temeritate fœdius?* vel, *quid enim temeritate turpius?* quantumvis licet reclament codices, quos vidi, omnes. Neque hæc scriptura ferri ullo modo potest, quicquid comminiscantur et proferant studiosi antiquitatis homines, ipseque adeo Turnebus; nam, ut idem alibi fatetur, omni antiquitatis situ, carie, et putrore potentior est ratio et veritas. *Lambin.* *Temeritate turpius*] Sic olim dedit Ascensius; quam lectionem ratam faciunt Pal. tert. et Elieus. De Divin. I. 4. ' Cum omnibus in rebus temeritas in assentiendo, errorque turpis est.' Similis extat locus alter Acad. I. 12. ' Temeritas tum esset insignis, cum aut falsa, aut incognita res approbaretur; neque hoc quicquam esse turpius, quam cognitioni et perceptioni assertionem (malim cum Turnebo ' assensionem ') approbationemque præcurrere.' Pariter II. 20. ' Pro veris probare falsa turpissimum est.' Vide et cap. 36. Vulg. *fortius;* a cujus partibus stat Adr. Turnebus Advers. XIV. 14. Vir linguæ Latinæ peritissimus J. F. Gronovius Observ. II. 2. præfracte negat *fortius* in malam partem sumi posse; veterem tamen lectionem propugnat, et in præcedente ablativo vim instrumenti esse censet, ut dicat Cicero, quid est per temeritatem fortius, seu quid juvat quamcunque causam temeritas? Sed in hac interpretatione nihil est præsidii; talis enim interrogatio nimis est opica, eodemque redit ac si quæreretur, quid sit per vitium laudabilius, aut per stultitiam sapientius. *Davis.*

§ 2 *Theodorus Cyrenaicus*] Hic menda est, etsi levis, nihilominus tollenda. *Cyrenaicus* sectæ philosophicæ titulus est, in qua licet aliquamdiu Theodorus hic fuerit, non perseveravit tamen: novam ipse ac propriam architectatus, uti narrat Diogenes Laërt. lib. II. Deinde locus hic non erat indicandæ Theodori sectæ, sed patriæ; ut in Diagora fecit Cicero. Proinde legendum *Theodorus Cyrenæus.* Buher. *Cyrenaicus*] Hac forma, quam præstant Mss. sæpius utitur Cicero. Sic Tusc. I. 34. ' Et quidem hoc a Cyrenaico Hegesia sic optime disputatur.' Et v. 38. ' Illud Antipatri Cyrenaici.' Joannes item Stobæus Serm. II. Θεόδωρος ὁ Κυρηναϊκὸς, *Theodorus ille Cyrenaicus.* Davis. Hæc frustra opponit Davisius. Nam et Antipater et Hegesias appellari potuere ' Cyrenaici,' ut qui Cyrenaicam sequerentur sectam Aristippi. In qua cum fuisset Theodorus, ut animadverti, eodem insigniri titulo poterat; quemadmodum est insignitus a Stobæo; si modo in voce Κυρηναϊκὸς vitium non est. At Cicero, neque ignarus Theodorum, propria sibi constituta familia, discessisse ab Aristippo, et in scribendo præter cæteros accuratus, cur eum, quem alibi Cyrenæum appellavit, hic diceret Cyrenaicum? præsertim cum altero conjunctum philosopho, cujus patriam nominat. Ut ergo scripsit *Diagoras Melius,* credibile est scripsisse quoque *Theodorus Cyrenæus.* Buher.

Cap. IV. § 7 *Unius consilio*] Julii Cæsaris, qui, devicto Pompeio, summam remp. tenebat. *Davis.*

§ 9 *Animi ægritudo, fortunæ magna et gravi commota injuria*] Non intelligit mœrorem ex obitu patriæ libertatis natum, ut falso putant Aldus nepos et Pet. Lescaloperius; eam enim causam supra memorarat; cum ait, ' is esset reip. status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset.' Vult dolorem, quem ex morte Tulliæ suæ gravissimum concepit. Utramque rationem conjunctim recenset Acad. I. 3. *Idem.*

Cap. v. § 12 *Alio loco*] Vide Lucullo, cap. 31. et Offic. II. 2.

Quia visum haberent] ' Quam ille

(Zeno) φαντασίαν, nos visum appellemus licet, et teneamus hoc verbum quidem.' Acad. I. 12. Vide et Acad. II. 31. Dicitur autem et 'visus' et 'visum.' *Pass.*

Cap. VII. § 17 *Nihil scire didicistis*] Facti estis Academici. Seneca epist. 88. 'Academici novam induxerunt scientiam, nihil scire.' Lactant. Div. Inst. III. 14. 'Hæc (Academia) nihil docet, nisi ut scias te nihil scire.' Idem de Ira Dei, cap. 1. 'Socrates ... id ipsum pro summa doctrina profiteretur, quod nihil scire didicisset.' Quæ cum scriberet, hic locus ei fuit in mentem. At ut recte Lucr. IV. 471. 'Denique nil sciri si quis putat, id quoque nescit An sciri possit, qui se nil scire fatetur.' *Davis.*

Cap. VIII. § 18 *Ex Epicuri intermundiis*] Intermundia, seu μετακόσμια, sunt τὰ μεταξὺ τῶν κόσμων διαστήματα, ut post Epicurum loquitur Achilles Tatius Isag. ad Phænomena. Hæc autem, ex Epicuri sententia, sedes erant Deorum. Cicero de Divin. II. 17. 'Deos enim ipsos jocandi causa induxit Epicurus perlucidos et perstabiles, et habitantes, tanquam inter duos lucos, sic inter duos mundos, propter metum ruinarum.' Vide de Finib. II. 23. *Idem.*

§ 19 *Quinque formæ, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad efficiendum animum*] Quinque formæ sunt οὐσία, ταὐτὸν, ἕτερον, στάσις, et κίνησις. Adeatur Mars. Ficinus in Timæum, cap. 27. *Davis.* Petrus Marsus has quinque formas vult esse quatuor elementa, et quintam, quam vocant, 'essentiam,' ex qua conflatum cælum, humanamque mentem voluere Platonici. Nec parum lucis affert optimi Marsi commentationi locus Cic. Acad. I. 7. 'Earum igitur qualitatum,' &c. *Lescal.*

§ 20 *Sed illa palmaris quidem*] Scilicet sententia; dixerat enim antea Velleius, 'audite non futiles commenticiasque sententias.' Non igitur opus est, ut cum Davisio legamus *sed illud palmare quidem.* Pearc.

Cap. IX. § 21 *Qualis ea fuerit, intelligi non potest*] Secutus Gruterum Davisius edidit, dempta negatione, *intelligi potest.* At particula *tamen,* quæ antecedit, monere illos poterat, Velleium dicere: eam æternitatem, quæ mundi ortum præcesserit, credi facilius, quam percipi. *Buher.*

§ 22 *Signis et luminibus*] Quærit vir doctus, 'Quis unquam audivit, ædilium hoc fuisse, ut luminibus et facibus urbem illustrarent? Ludos curabant ædiles, in quibus nullus luminum usus, sed signorum, hoc est statuarum, quibus ex omnibus provinciis congestis, vias, per quas pompa ducebatur, exornabant.' In ludis, inquit, 'nullus luminum usus.' Non recordabatur, quod legerat, Circensibus ita captos fuisse Romanos, ut tres interdum dies in eo spectaculo, somni ædiumque obliti, funalibus accensis, posuerint. Qua de re Julius Cæsar Bulenger. de Circo, cap. 44. Funalia certe lumina sunt. An spectatorum quisque 'Vulcanum in cornu conclusum' gerebat, ut Plautinus ille Sosia? Credemusne, cum essent ædiles in cætero omni apparatu prodigi, fuisse in funalium impensis sordidos? aut ludos seculares trinoctio nullis accensis luminibus celebratos? An cum triumphi ducerentur, cum instruerentur supplicationes et lectisternia, putabimus eam publicæ lætitiæ significationem, quam accensa lumina præferunt, urbi defuisse? Quin 'moris in urbe fuit,' ut notat Vertranius, 'per singulas domus lucernam accensam noctu fenestris appendere, qua vicus illuminaretur.' Eam vero ædilium propriam, saltem plebeiorum, fuisse procurationem, ignotum nemini esse arbitror. *Olivet.*

§ 23 *Deinde, quod ita multa sunt incommoda in vita*] Sic legi malim, *Deinde, quæ ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes commodorum*

compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possunt, &c. Quo in loco *ut* positum est pro *licet*. Buher. *Deinde quod ita multa . . . in vita, ut ea sapientes, &c.*] Ita vulgo legitur hic locus, quem corruptum esse docti fere confitentur. Ad eum sanandum novam distinctionem ex ingenio Davisius commentus est, scribendo *in vita. Ut ea, &c.* Omnino male, si quid veri video. Alia aggrediendum esse via censuit Buherius, qui sic legendum conjecit, *Deinde, quæ ita multa sunt incommoda in vita, ut ea sapientes, &c.* At mihi in mentem olim venit Ciceronem scripsisse, *Deinde, quod ita multa sunt incommoda in vita, ut ea, si sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint, nec ferre præsentia.* Ut sensus sit: Non videntur hæc a Deo constituta esse hominum causa, quia, cum homines plerique stulti sint, stulti non possunt ea incommoda, quæ multa sunt in vita, vitare aut ferre; quamvis sapientes fortasse possint ea lenire commodorum compensatione. *Pearc.* Commode animadvertit Buherius *ut* positum esse pro *licet*. Hæc enim, *Deinde quod ita multa sunt incommoda*, eo tendunt, ut probet disputator, neque sapientum causa conditum esse mundum, neque stultorum. Argumentum ducit ex incommodis, quæ in vita hominum adeo sunt multa, et utrosque circumveniunt; neque devitari vel ab his vel ab illis possunt. *Ut* demus quod *ea sapientes commodorum compensatione leniant*, non tamen fugiunt omnino; *stulti vero nec vitare venientia possunt, nec ferre præsentia.* Anon.

Cap. x. *Nullo modo viderunt*] Omnino tenendum videtur, quod eruit e veteri codice Gruterus, *Nullo modo viderunt animi naturam intelligentis, in quam figuram cadere posset.* Eadem est construendi ratio Fam. iv. 2. 'rem videt, quo modo se habeat.' In aliis lectionibus nihil video quod valeam concoquere. Ea vox *intelligentis* adjungenda erat ad alteram *animi*, ut discrimen signaretur ambarum partium, unde humanum constare animum philosophi comminiscebantur, quarum altera 'sensum, motum, appetitum habeat, altera rationis atque intelligentiæ sit particeps,' ut dicitur de Divinat. i. 32. Non nisi de posteriore loquentem facit Velleium Cicero. Is porro construendi modus, a communi usu abhorrens, quem hic usurpavit Cicero, locum dedit corruptelæ. *Buher.*

§ 25 *Qualia vero sint*] *Aliorum vero qualia sint.* Lescalop. *Qualia vero alia sint.* Davis.

Si Dii possunt esse sine sensu et mente, &c.] Locus interpretum omnium confessione depravatus, atque etiam mutilus; qui certo emendari sine veteris alicujus et hactenus irreperti codicis ope nequeat. Dum talis adsit e tenebris ac pulvere adjutor, indulgebo conjecturis, enitarque Ciceronem assequi. *Thales aquam dixit esse initium rerum, Deum autem eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret.* Hæc plana sunt. Nodus est in istis, *Si Dii possunt esse sine sensu et mente, cur aquæ adjunxit; si ipsa mens constare potest, vacans corpore?* Quæro enim, quo pacto existimaret Thales esse mentis expertes Deos, quandoquidem credebat, *Deum* esse *eam mentem, quæ ex aqua cuncta fingeret?* Criticorum aliqui, cum id quam absurdum sit probe agnoscerent, in hunc modum emendabant, *Si Dii possunt esse sine sensu, cur mentem aquæ, cur aquam menti adjunxit, &c.* Aut brevius, *mentem cur aquæ adjunxit?* Eorum autem verborum quis sensus sit, non video. Deinde cum geminetur particula *si*, geminam esse oportet interrogationem a Velleio; at unica est ista: *cur mentem aquæ adjunxit?* Quæ quidem bene cum istis convenit quæ consequuntur; non item cum illis quæ antecedunt. Vulnus illud

persanabit voculæ unius adjunctio, si in hunc modum legas, *Qui, si Dii possunt esse sine sensu? Et mentem cur aquæ adjunxit, si ipsa mens constare potest, vacans corpore?* Quo pacto, inquit Epicureus, mens destituta sensu potuerit tantum mundi opus moliri, quando intelligere non possumus id quivisse Deum Platonis, animo et sensibus præditum? Tum quo fine hoc effecisset, cujus ex pulchritudine fructum capere, sensibus carens, nullum posset? Rursum cur Thales adjunxit aquæ mentem illam, *si ipsa constare potest vacans corpore?* Perspicua hæc sunt, opinor, et inter se apta. Voculæ *qui* nocuit ambiguitas sua, et vicinitas particulæ *si*, quibus factum ut loco excideret. Inciderat quoque suspicio, scripsisse Tullium, *sine sensu et motu.* Hoc enim inter cætera docebat Thales, teste Stobæo Eclog. Phys. I. 16. causam primam esse motus expertem: τὸ πρῶτον αἴτιον ἀκίνητον. Locum sane illustraret hæc emendatio. Sed abstineo tamen: tum ne audacius fecisse videar; tum quod modica sit ejus inducendæ necessitas. *Buher.*

Cur aquæ adjunxit] Ut plena sit phrasis, et plana sententia, supplenda est vox *mentem*, quæ ex superiore membro facile intelligitur. Thaletis opinionem ut Velleius breviter proposuit, ita leviter impugnat. Ejus argumentatio huc redit: Thales duo prima ponit, aquam et mentem. At alterutrum ex illis satis erat. Eadem ratione dixit Cicero Acad. II. 6. 'Lacydi discipulum, cum Arcesilæ Lacydes fuisset.' Exigit phrasis vocem *discipulus*, quæ intelligitur ex illa *discipulum.* Passer.

CAP. XI. § 26 *Anaxagoras ... primus omnium rerum descriptionem et modum*] Frustra hanc vocem *modum* Rigaltius sollicitat, et ex illo Davisius, ac *motum* substituunt. Quid enim expedit ea mutatio, aut quam affert lucem sententiæ? Deinde quod opponunt, in consequentibus *motum* commemorari, hoc nihili est. Nam commemoratur etiam *sensus*, qui tamen in antecedente membro non est. At enim *modus* apprime convenit. Eo quippe vocabulo ornatus ille significatur, quem rebus ac naturis omnibus a suprema mente adjunctum fuisse Anaxagoras docebat. Τάξιν τοῖς ἀτάκτοις, καὶ κίνησιν τοῖς ἀκινήτοις, καὶ διάκρισιν τοῖς μεμιγμένοις, καὶ κόσμον τοῖς ἀκόσμοις· *Ordinem confusis, motionem immobilibus, discrimen commistis, ornatum inornatis.* Hermias, Irris. Gentil. Phil. Itaque *descriptionem* posuit Cicero, quoniam scripserat *designari;* et *modum*, quoniam *confici.* Buher.

§ 27 *Quæ sentire possit*] Lego *qua sentire possit.* Atque ita Augustinus, Epist. ad Dioscorum, quæ est novissimæ editionis CXVIII. in qua, n. 24. hunc de Anaxagora locum et describit, et explicat. *Olivet.*

§ 28 *Continentem ardore lucis orbem*] Hæc lectio mihi nullum sensum fundere videtur; nos autem facili conjectura legimus *continente ardore lucis orbem;* et ita, nisi fallor, loco fit medicina. *Davis.*

Quippe qui bellum, qui discordiam] Non indicant Ciceronis interpretes, unde habuerit, ejusmodi fuisse Parmenidis dogmata; quæ ipsa quidem neque a Diogene Laërtio, neque ab aliis commemorantur, quibus servata debemus fragmenta philosophorum veterum. Potuerat hæc Parmenides in Theogoniam conjecisse, quam Hesiodum secutus scripserat. Plato in Conv. tom. III. ed. H. Steph. p. 195. Τὰ δὲ παλαιὰ πράγματα περὶ Θεοὺς, ἃ Ἡσίοδος καὶ Παρμενίδης λέγουσιν· *Prisca Deorum gesta, quæ Hesiodus Parmenidesque describunt.* Quemadmodum ergo alter bellum, discordiam, et totidem Deos fecerat, ita Parmenidem fecisse suspicor. *Buher.*

CAP. XII. § 29 *Intelligentiamque nostram*] Walkerus delet *nostram;* et

recte, ni mea me fallit opinio. *Idem.*

Cap. xiii. § 33 *A magistro Platone uno dissentiens*] Primum non ab *uno*, sed a multis dissentiebat; nam philosophi de Diis varie sentiebant: deinde ab aliis potius quam a Platone, cujus eandem fere de Diis fuisse sententiam paulo ante ostendit; quam ejus discipuli, Aristoteles et Ponticus Heraclides, sunt secuti. Itaque videndum, num ita legi possit, *a magistro Platone non dissentiens.* P. Manut. Secutus sum Manutii conjecturam, meo judicio, rectam et certam. *Lambin.*

§ 34 *Et tamen modo mundum*] Quamvis plenus sit fabularum, ac fere leviora tractet, *tamen* aliquando assurgit ad graviora, et *modo mundum, &c.* Lescalop. In illud *tamen* unanimis est criticorum conspiratio; cumque alii aliud substituant, suspicor Ciceronem scripsisse, *et amens modo mundum* . . . Ab eodem Velleio Cleanthes mox sugillabitur 'quasi delirans;' et cap. 16. plerorumque sententias philosophorum traducet quasi 'delirantium somnia.' Ob illam procacitatem hoc ipso libro cap. 34. redarguetur: 'Tu ipse paulo ante summos viros desipere, delirare, dementes esse dicebas.' *Buher.*

Cap. xiv. § 36 *Ut divinam, esse affectam putat*] *Vi divina esse affectam putat*, et apertius esset, et, ut puto, verius, nec insigni tamen mutatione. *P. Manut.*

§ 37 *In animi notione, tanquam in vestigio, volumus reponere*] Volumus eam notionem, quam animis nostris natura informavit, esse argumentum divinitatis longe certissimum; ut pedis vestigium indicium est animalis. *Lescalop.* Illud, *tanquam in vestigio*, nihil aliud est quam si diceret, animi notionem, seu anteceptam animi informationem, esse tanquam impressionem, qua Deorum in nobis cognitio insculpta est. Id enim significat *τὸ vestigium*, vel Cicerone teste, apud quem in Tusc. i. 25. legas, 'memoriam esse signatarum rerum in mente vestigia,' id est, notas. *Faber*, Epist. i. 34.

Cap. xv. § 38 *Perseus*] Scribendum *Persæus*: nam Græcis est Περσαῖος, quod eruditi dudum observarunt. Vide modo Dionem Chrysost. Or. liii. *Davis.*

§ 39 *Universa atque omnia*] Sic πᾶς et ὅλος a Græcis sæpe conjunguntur. Plato Leg. τῷ παντὶ καὶ ὅλῳ, et Cratyl. ὅλῳ καὶ παντὶ διαφέρει. Multa e Tullio exempla congerit Wopkens. Lect. Tull. ii. 4. ubi monet, in hanc sermonis abundantiam sæpius incidisse Ciceronem, quod natura abhorreret a breviloquentia atque ariditate Laconica; tum etiam aliquando, ut pluribus nominibus rem unam quam maxime significaret. *Anon.*

Tum fatalem vim] Vulg. *futalem umbram;* quæ voces nullum omnino sensum fundunt: inanis enim est observatio Xysti Betuleii, qui *umbræ* vocem ab homine Epicureo duntaxat extenuandi gratia positam esse contendit. Lepidum tamen hoc commentum exscripsit Pet. Lescaloperius. Futilem scilicet interpretationem pepererit corrupta lectio, quæ forsan et nobis fraudi fuisset, nisi præluxisset Ms. Eliensis. Is eam, quam recepimus, scripturam diserte repræsentat. *Davis.*

Ignem præterea, et eum, quem antea dixi, æthera] Respicit haud dubie quod in proximo capite est, ubi illum Cleanthis Deum appellat, 'ultimum, altissimum, atque undique circumfusum, et extremum omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominatur.' Item hujus operis, ii. 15. 'In ardore cœlesti, qui æther, vel cœlum nominatur.' Cap. 26. aër ab æthere discernitur; et cap. 36. dicitur 'immensus æther, qui constat ex altissimis ignibus.' Vid. ii. 33. 40. 45. Est ergo æther idem cum igne: quod tamen negare videtur

Cicero his verbis, quæ initio hujus animadversionis posui. Neque regeri potest, assignari discrimen ignis purissimi ac cælestis a terreno et concreto, uti II. 15. Stoici quippe Deum esse aiebant ignem, non quemlibet, sed qui in quaternario elementorum numero censetur. Quod testantur Sextus Empiricus adv. Mathem. p. 367. Numenius ab Eusebio adductus, Præpar. Evang. XV. 17. atque alii; apparetque ex iis quæ subdit Cicero. At non potest ignis inter elementa numerari, nisi purissimus et cælestis: 'Æther,' inquit Tullius II. 45. 'suum retinet ardorem tenuem, et nulla admissione concretum.' Ergo dempta conjunctione legendum est hoc de quo agitur loco, *ignem præterea eum, quem antea dixi æthera*. Buher.

Et eum, quem dixi, &c.] *Et* idem valet ac 'id est;' hanc enim partem adjunxit Cicero, ut explicaret, quemnam intelligi ignem vellet. *Anon.*

Tum ea quæ natura fluerent, atque manarent] Hujus operis II. 19. de luna scribit Cicero: 'Multaque ab ea manant et fluunt, quibus et animantes,' &c. ubi 'manant et fluunt,' non aliter intellexeris, quam si scripsisset 'producuntur.' Hic pariter, *quæ natura fluerent atque manarent*, eodem sensu intelligi posse arbitror, ac si scripsisset, 'quæ natura producerentur.' *Idem.*

Atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti] Tamen Plutarcho si credimus, de Iside et Osiride, docebat e contrario Chrysippus eos heroas, Deorum ordinibus adscriptos, neque Deos esse, neque homines; sed genios, Δαίμονες τὸ θεῖον οὐκ ἀμιγὲς, οὐδὲ ἄκρατον ἔχοντες. At enim Epicureum hominem, quod observandum, hic loquentem inducit Cicero, in omnem conflandæ Stoicis invidiæ occasionem intentum. De Stoicis Christianorum sanius erat favorabiliusque judicium, quod Athenagoras explicavit, Legat. p. 7. ed. 1656. Stoici, inquit, etiamsi nominibus, pro diversitate materiæ per quam spiritum Dei penetrare aiunt, aliis atque aliis utentes, multiplicare Deum videntur, reipsa tamen unicum esse Deum statuunt: Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς στοᾶς, κἂν . . . πληθύνωσι τὸ θεῖον τοῖς ὀνόμασι, τῷ γοῦν ἔργῳ ἕνα νομίζουσι τὸν Θεόν. Alia descripsit Justus Lipsius Physiolog. Stoic. I. 9. Quanquam argumentum nimis jejune, nec satis pro rei ubertate tractavit. Audiatur itaque præ aliis Cicero, qui posthac II. 28. Stoico Balbo hæc tribuit: 'His fabulis spretis, ac repudiatis, Deus pertinens per naturam cujusque rei, per terras, Ceres; per maria, Neptunus; alii per alia,' &c. *Buher.*

§ 40 *Quique aër per maria manaret, eum esse Neptunum*] His certe verbis nihil aliud expressum voluit, quam quod illis II. 28. modo allatis, 'Deus pertinens per naturam,' &c. At aëris vocabulum ei non convenit Deo Stoicorum, a quo vitam ducunt omnia. Eam vim uni tribuebant igni. Testis Cicero, cum aliis locis, tum II. 22. De Chrysippi sententia disserit Diogenes Laërt. VII. 138. 139. Joannes Stobæus Eclog. Phys. I. 13. Eum ignem appellabant 'æthera,' uti jam demonstratum. Lego igitur, *quique æther per maria manaret*. Idem.

CAP. XVIII. § 49 *Cernatur*] Natura videlicet ac vis Deorum. Corrigunt nonnulli, *cernantur*, quoniam, inquiunt, de Diis agitur, non de natura ipsorum. Atenim qui mente cernit naturam et vim Deorum, cernit quoque eos mente: ut qui cernit mente naturam atque essentiam hominis, cernit mente hominem. Quid est enim homo, si mente consideres, nisi natura hominis? aut quid Deus, nisi natura Dei? Nihil igitur mutandum. *Passer.*

Existat et ad Deos affluat] Legendum, puto, *a Deo affluat*, sententia ita postulante; de quo dubitandum

eo minus est, quod cap. 41. 'cum,' inquit, 'ex ipso imagines semper affluant.' Et Lucretius nostram conjecturam lib. IV. plane confirmat. *P. Manutius.* Ita legit Augustinus, Ep. 118. cujus in hoc loco præcipua habenda ratio est. *Olivet.* Emendavi *et ad nos affluat,* ex simili loco, qui est infra paucis post paginis. Ibi, 'cumque ex ipso imagines semper ad nos affluant.' Sic autem omnino legendum est, neque cuiquam dubitandi locus relictus est; nam Epicurus dicebat, nos et videre et cogitare per imagines, et accursu imaginum ad nos, hoc est, ad oculos et ad mentem. *Lambin.*

CAP. XX. § 54 *Oram ultimi*] Per vocem *ultimi*, quæ sæpius formam substantivi inducit, intelligamus earum regionum, quas peragraverit animus, extremam et ultimam. Per *oram* autem, illius ultimæ regionis terminum sive finem, unde ulterius pergi nequeat. Passim hoc modo distinguuntur voces, quarum vis aliis in locis una eademque est; quemadmodum etiam illas *oram* et *ultimi* posse συνωνύμως adhiberi quis negaverit? *Wopkens.*

CAP. XXII. § 60 *Simonide, de quo cum quæsivisset hoc idem tyrannus Hiero*] Hieronem Simonidi σύγχρονον fuisse negat Bisciola Hor. Subces. tom. secundo, II. 19. Sed omnino falsus est; ut docebunt interpretes ad Æliani Var. Hist. IV. 15. *Davis.*

§ 61 *Quid dicit, quod non modo philosophia dignum esset*] Rescribendum *dixit* pro *dicit;* aut *sit* pro *esset.* Lambinus.

CAP. XXIII. § 63 *Tubulus si Lucius*] Lucius Tubulus alias Romanus prætor, unus, ex omni memoria sceleratissimus, et audacissimus a Cicerone alicubi dicitur. Insignem avaritiæ, corruptique et venalis judicii notam inustam, habet de Finib. II. 16. *Lescalop.*

Lupus] Vectius Albutius Lupus, ob morum sævitiam, lupos inter potius quam inter homines ascribendus, Lucilii famosis coopertus versibus legitur in Horat. II. Sat. 1. *Idem.*

Carbo] Hic, ni fallor, Caius Carbo fuit, quem Tullius Tib. Graccho socium addit in Bruto, c. 27. *Idem.*

Neptuni filius] Id est, alius quispiam scelestus, et insignis impietatis. 'Poëtæ,' inquit A. Gellius, XV. 21. 'ferocissimos, et immanes, et alienos ab omni humanitate, Neptuni filios dixerunt.' *Idem.*

CAP. XXIV. § 66 *Quam vestra: ista enim flagitia, &c.*] Varie de hoc loco corrupto docti conjecerunt. Ego sic tandem legendum puto, *quam vestra ista; (vestra enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi) esse, &c.* Sensus tum demum erit: Ea flagitia appello vestra, quia Democriti flagitia sunt vestra, cum hæc a Democrito sive Leucippo Epicurus vester mutuatus sit. Cum repetitur idem verbum, non infrequenter accidit, ut in Mss. alterum omittatur errore exscribentium. *Pearc.* Locum esse corruptum non video. Nam ut facile intelligatur, satis erit meminisse, quod sæpe inter legendum occurrit, particulam *enim*, inter alios quos habet usus, a bonis auctoribus Latinitatis adhiberi quoque, ubi additur quippiam, quo prius dicta clarius explicentur, vel affirmentur. Hic itaque *enim* perinde valet ac 'inquam,' 'enimvero;' sensusque est: Vestra enim cum dico, ea intelligo, quæ a vobis Epicureis adoptantur, pudenda commenta Democriti, sive Leucippi. *Anon.*

Aut susceptæ philosophiæ nomen amittere] Verba hæc non sunt tam clara, quam initio videri possint. Cicero alludit ad militiæ Romanæ morem, ubi dicebantur ii 'nomen dare,' qui in numerum militum recipiebantur; et e contrario 'nomen' aut 'sacramentum amittere,' est relinquere militiam, aut exauctorari. Ita apud

Cic. Offic. I. 11. Cato prohibet filium, qui a duce erat exauctoratus, in hostem pugnare, nisi denuo sacramentum dixisset, 'quia, priore amisso, jure cum hostibus pugnare non poterat.' *Buher.*

§ 68 *Aliquando sit. Si natum*] Aut lege cum Davisio *aliquando. Sed si natum;* aut, ut ego malim, *aliquando. Et si natum.* Pearc.

Cap. XXVI. § 71 *Non rideat haruspex, cum haruspicem viderit*] Hoc Catonis censorii fuit dictum, ut liquet Divin. II. 24. *Davis.*

In cereis fingeretur, aut fictilibus figuris] Sic editiones Aldinæ, quod amplissimo Buherio, mihique placet. Vulgo *in ceris fingeretur.* Idem.

§ 73 *Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus*] *Sed hunc et Platonem* habent libri manu scripti. *Ursin.*

Cap. XXVIII. § 78 *Invehens*] Idem valet ac *invectus.* Noster in Bruto cap. 97. 'Adolescentia per medias laudes quasi quadrigis vehens.' *Davis.*

§ 79 *Huic, Deo pulchrior*] Concinnior erit sententia, si legatur, *huic pulchrior Deo?* P. Manut. Gul. etiam Canterus hunc locum mendi suspectum habuit; is enim Nov. Lect. IV. 14. malebat *nic Deo pulchrior?* Sed Gruterus vulgatam lectionem recte defendit; eaque nihil est convenientius. *Huic,* nempe Catulo, Roscius videbatur *Deo pulchrior.* Davis.

Cap. XXIX. § 80 *Florere in cœlo Academiam necesse est*] Non erit, quo Deus a Deo possit distingui. Nota est Academicorum ἀκαταληψία. *Idem.*

§ 82 *Quam tibi illam nostram Sospitam*] Si quid hoc loco mutandum est, *vestram* scribe pro *nostram,* cum templum istud Junonis Sospitæ fuerit Lanuvii patria Velleii. Dubitandum enim non est, quin Cotta, ridens credulitatem istius Epicurei, per ironiam adjecerit illud *vestram,* idque meliori jure quam quo paulo ante, loquens de Roscio comœdo, dixerat, 'municipem tuum Roscium.' Idque tanto magis sit verisimile, quod paulo post Junonem istam distinguit ab altera illa, quæ erat Romæ, et addit, 'ergo alia species Junonis Lanuvinis, alia nobis.' Ita enim est legendum, ut Davisius post Ursinum nos docuit. *Buher.*

Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanivinis, alia nobis] Ita legendus hic locus ex auctoritate vetustissimi libri, cum in vulgatis desint duo postrema verba, *alia nobis,* et pro *Lanivinis* scriptum sit *Latinis.* Colebatur autem Lanivii Juno Sospita cum pelle caprina, cum hasta, cum scutolo, cum calceolis repandis; cujusmodi in denariis L. Roscii Fabati, et L. Thorii Balbi, qui Lanivini fuerunt, signata reperitur. *Ursin.*

Cap. XXX. § 83 *Age et his vocabulis Deos esse facimus, quibus a nobis nominantur*] Valkerus extrudit illud *facimus;* offert a veteri codice *faciamus;* atque ex conjectura *faciemus.* Illum fortasse, dum emendationes venatur, fugit sententia. Velleium Cotta pergit refellere, argumentando a consequentibus absurdis, quæ ratio fuit Academicorum maxime propria: Si, inquit, ab animis consuetudine imbutis testimonium veritatis petimus, quod tu facis; dicere licebit Jovem semper barbatum . . . in Vulcano claudum habebimus Deum . . . insuper negare non possumus, vocabula, quibus Deos nominamus, propria illorum esse nomina. *Anon.*

§ 84 *Atque ipsum sibi displicere*] Observa formas diversas, *confiteri nescire quod nescires,* et *ipsum sibi displicere:* quæ permutatio personæ secundæ ac tertiæ offendiculo doctissimis fuit commentatoribus, ut, renitentibus libris omnibus scriptis ac editis, *ipsum tibi displicere* legendum esse conjicerent. Ego vero et quæ in secunda, et quæ in tertia persona efferuntur, impersonaliter credo in-

telligenda, ut si dixisset Tullius, 'quam bellum erat confiteri potius quemquam ignorantiam suam, quam ista,' &c. Quem tam secundæ, quam tertiæ personæ usum satis esse vulgarem, probare non opus est, sufficit monere. *Wopkens.*

§ 85 *Omnia sigilla numerantes*] Ne cui scilicet suus ab ipsis deesset honos debitus, ut cuilibet proprium honorem impenderent. *Anon.*

Cap. xxxii. § 89 *Sumpsisses*] Vulgati omnes, *quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Quid autem est istuc gradatim? Sumpsisses tuo jure.* Quæ nos eadem verba eo disposuimus ordine, quem docet Jac. Facciolatus in sua de Sorite Acroasi. *Olivet.*

§ 90 *Ante igitur*] Antequam essent homines, erant Dii. Ante igitur erat humana forma, quam essent homines: ea nempe forma, qua erant Dii. *Idem.*

Cap. xxxiii. § 93 *Sed tamen*] Video levi mutatione hunc locum esse sanabilem, si legas, *Scito illa quidem sermone, et Attico; sed tamen, (tantum Epicuri hortus habuit licentiæ) ut soletis fere. Zeno quidem, &c.* Illud *fere* idem significat ac 'semper fere;' ut, de Invent. i. 29. 'Probabile est id, quod fere fieri solet.' Indignatur Cotta, quod mulier, et meretricula contra virum philosophum, contra Theophrastum, scribere ansa sit; atque ita scribere, ut nullis abstinuerit probris verborum atque contumeliis, quibus summos homines onerare Epicurus, atque ejus gregales solebant. Jam vero quam atrociter debacchata sit in Theophrastum mulierculæ impudentia, æstimari inde potest, quod origo illa proverbii fuerit; 'Suspendio arborem eligendi:' suspendio jam quærere mortem oportere homines, vitæque renuntiare, cum tantum licentiæ sumant mulierculæ, ut in doctissimos impune scribant. *Buher.* Nihil muto in verbis, et rem intelligere videor. Modus est loquendi, quales adhiberi solent in sermone familiari; velut cum objurgando dicimus, 'Sed tamen hæc tu commisisti, et quereris.' Illud autem, *soletis queri*, omnino cum Epicureorum indole convenit, quales hic describuntur. Nam quo quisque est ad faciendam injuriam fortior, eo plerumque mollior ad ferendam. Quid mirum, si queritari solebant Epicurei? Jam in hoc Ciceronis loco duo quædam video, quæ fraudi fuerint hominibus ingeniosis. Ac primo quidem opinati sunt, particulas *quidem* et *sed* sic esse positas, ut altera concedat, altera inferat aliquid oppositum concesso. Quemadmodum in hac phrasi, 'Rumores satis quidem constantes, sed adhuc sine auctore.' Deinde, existimarunt in unum conjici Velleium, quæ de universo Epicuri grege dicuntur. De posteriore hac parte nihil est quod dicam; nam vident omnes: de illa priore, hæc animadverto. *Quidem*, ut multis aliis locis, ita in isto perinde valet ac *omnino. Sed* non semper oppositionem significat cum proximiore sententia; et est aliquando, ut monuit Obertus Gifanius, mere inceptivum, habetque usum inchoandæ sententiæ. Paulus Manutius corrigebat, *Sed cum tantum Epicuri hortus habuerit licentiæ, etiam soletis queri.* Hæc quidem paraphrasis est verborum Ciceronis, quæ, si intelligas uti explico, eumdem prorsus sensum reddunt. Dicam enim: cum tibi tantum dederim, etiam quereris; vel, tibi tantum dedi, et quereris: quid ad sententiam interest? In posteriore sane phrasi plus est simplicitatis, et ejus negligentiæ, quæ familiarem sermonem non dedecorat. *Anon.*

A quo nihil didicerat] Epicurus, teste Sexto Empirico adv. Math. i. 1. Nausiphanem audierat, hominem eruditum; quem tamen credi nolebat magistrum sibi, aut omnino ullum fuisse: idem a philosophis om-

nibus, præterquam sui gregis, traducebatur ut illiteratus, et rudis bonarum artium. Qui cogitabit hæc duo, saliva imbutus Socraticæ urbanitatis, intelliget forsan, mutari hunc locum nisi in pejus non posse. *Anon.* Hanc ad me transmissam animadversionem cum lectoribus eo libentius communico, quod ipsos invidia liberat dijudicandæ litis inter duos præstantes criticos; alterum reponentem *non nihil;* alterum, *nihil non.* Olivet.

Cap. xxxiv. *Apollodorum, Syllum, &c.*] Vox ista *Syllum* est admodum suspecta Victorio, qui neminem philosophum isto nomine noverat. Jonsius Hist. Philosoph. ii. 15. Reines. Var. Lect. iii. 2. et post eos Davisius ostenderunt, nomen istud apud Græcos ignotum non fuisse, cum reperiatur philosophus quidam Pythagoræ sectator eo nomine apud Jamblichum in Vita Pythagoræ cap. 28. Verum Syllus iste jam obierat tempore Zenonis Epicurei Ciceronis æqualis, qui initio Timæi affirmat, Pythagoricam sectam jam desiisse a longo tempore. De illo igitur non est sermo, et isto nomine alius non reperitur. Th. Aldobrandinus existimat ideo in notis ad Diogen. Laërt. vii. 39. hic agi de isto Apollodoro, qui per Diogenem ὁ Ἔφιλλος vocatur, quam vocem mutatum it in ὁ Σύλλος, ita ut apud Ciceronem, illius quidem sententia, sit legendum sine distinctione intermedia, *Apollodorum Syllum.* Verum Σύλλος, cum nomen loci non sit, atque adeo ne vox quidem Græca, non magis quam Ἔφιλλος, palam est, neutram earum vocum huic loco convenire. Forte corrigendum est ὁ Σιλλός. Hesychius Σιλλὸς, ἀναφάλαντος; atque ita in Cicerone quoque esset legendum *Apollodorum Sillum.* Quando vixerit certum non est, sed Stoicus erat, quantum e Diogene Laërtio conjicere licet; et nota est Epicureorum vehementia contra istam sectam. Omittendum non est, Lambinum reperisse *Sylleum* in quodam Ms. unde cui videri possit legendum *Apollodorum Cittieum.* Idem error maculavit. Plin. Hist. Nat. xx. 4. ubi Apollodorus iste in omnibus Mss. et vetustis editionibus per errorem dictus erat *Scilleus,* pro *Cittieus.* Erat medicus celeberrimus, qui forsan acriter contra Zenonem disputavit. *Buher.*

Chesippum vocabat] A verbo χέζειν; quod est, sit honos auribus, cacare. *Lamb.*

§ 96 *Quæ sola divina natura sunt*] Habemus supra cap. 24. 'Ubi igitur illud vestrum beatum et æternum, quibus duobus verbis significatis Deum?' Itaque Epicureorum judicio, hæc duo, beatum esse, esse æternum, constituunt naturam atque essentiam divinam, *divina natura sunt.* Davisio dura videbatur hæc locutio, *quæ sola divina natura sunt;* et homini delicato *natura* toties repetita nauseam movebat. Legi itaque volebat *quæ sola divina sunt.* Factum male, quod non cavit diligentius Cicero, ne nostras barbarorum auriculas compositionis asperitate raderet. At enim discent a dialecticis Davisiani, quid hæ locutiones differant, 'hæc divina sunt,' 'hæc divina natura sunt.' *Anon.*

Cap. xxxv. § 99 *Nec speciem, nec usum alium quinque desiderant*] Hic manifeste Cicero tribuit quinque digitis, quod vere ac proprie dici non potest nisi de homine illis instructo. Sic non raro rebus inanimis sensum et vitam tribuit, et verba personæ convenientia traducit ad ejus qualitatem aliquam, aut actionem. Qua arte enim solutæ orationi decorem conciliat, qui in poetica maxime delectat. Si quam is color inspergit umbram stylo, ea legendi excitat diligentiam, et auget voluptatem intelligendi. Age obscuritatem depellamus. Homo quinque digitis instruc-

tus *nec aliam speciem, nec usum alium desiderat;* contentus est ea specie ac forma quam habet manus instructa quinque digitis; contentus est usu quem præbent digiti quinque. Digitis, si quinque sunt, nihil deest neque ad speciem, neque ad usum. *Anon.*

CAP. XXXVI. § 101 *Vivæ*] Xystus Betuleius, *vivi* malim, inquit, ut ad serpentes referatur. Quid ergo, mi Xyste? An non legitur de Divin. II. 29. 'emissio fœminæ anguis?' *Passer.*

CAP. XXXVII. § 103 *Quæ deinde actio vitæ*] Ut 'vitam agere' est vivere, ita *actio vitæ* est vita. *Idem.*

Quæ igne nasci] Lambino placet *ex igne*. Legendum credo *in igne*. Vide Aristot. H. A. v. 19. et Plin. XI. 36. *Davis.*

§ 105 *Nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, &c.*] Expressa hæc sunt ex Epicuro, non facile intelligenda, nisi cum ipsius verbis conferas, quæ a Diogene Laërtio descripta x. 139. Petrus Gassendus emendavit, atque ita reddidit, tom. IV. pag. 51. *Ait Epicurus Deos non sensu, sed mente cerni, ipsosque non soliditate quadam consistentes, aut distinctione numerabiles, verumtamen similitudine quasi hominiformes, propter affluxum continentem imaginum ad exhibendum menti nostræ talem naturam comparatarum.* Eam doctrinam nemo, ut mihi quidem videtur, melius exposuit, quam S. Augustinus Epist. 118. n. 27. et seq. *Buher.*

CAP. XXXVIII. *Talem conformationem animi cæteri philosophi motum inanem vocant*] 'Conformatio animi,' quam alibi vocat 'informationem,' est idea. 'Motus inanis animi,' nam hæc vox e proximo, ut sæpe fit, membro repetenda est, idea est futilis, cui nihil respondet in rerum natura. Dialectici chimæram vocant. *Anon.*

§ 106 *De M. Octavio deferentem sitellam*] Ut ei tribunatum plebis suffragio suo populus abrogaret, quod agrariæ legi, quam tulit Gracchus, intercederet. Historiam narrant Plutarchus in Gracchis, et Appianus Bell. Civ. lib. I. De sitella vero veterum loca collegit Adr. Turnebus Advers. XIII. 13. *Davis.*

CAP. XXXIX. § 109 *Sint sane: sed ea conservent, quæ sunt: Deos istos esse non sentio*] Satis inculcatum fuerat, nihil agere Deos, ut ne cui veniret in mentem, hic illos numerari inter conservantia. Numerarunt nihilominus eruditi aliqui. Sed Gassendus, ut locum haberet purgandi Epicurum, et impietatis crimine liberandi; Valkerus, Davisius, ut in verbis mutarent aliquid; hæc enim illis summa boni. Porro ut in hoc capite non parum est obscuritatis, totum enitar illuminare quadam paraphrasi, in quam multa includam, a Sancto Augustino, Epistola 118. ad Dioscorum de his ipsis rebus opportune animadversa. Epicurus Deos esse arbitratus est 'imagines, quæ de solidis corporibus fluerent, solidæque ipsæ non essent, easque labendo in animos hominum facere ut vis divina cogitetur. Quæ imagines quasi vaporis similitudine, continua velut emanatione ferrentur, et venirent atque intrarent in animos nostros, ut Deum vel Deos cogitare possemus. Cum quæritur ab Epicureis, quare una imago videatur corporis alicujus, a quo innumerabiliter imagines fluunt? respondent, eo ipso quo frequenter fluunt et transeunt imagines, quasi quadam earum constipatione et densitate fieri, ut ex multis una videatur.' Hæc, inquit Cotta Velleium alloquens, de imaginibus, quas vultis non modo in oculos, sed etiam in animos intrare, deque earum frequentia ac stipatione vos impune blateratis. At quam licenter, quam non pudenter abutimini conces-

sa vobis impunitate garriendi, hominumque patientia? Etenim probandum fuerat ante omnia, perpetuo fluere ejusmodi imagines, et in omnes ferri partes sine ulla intermissione: id autem non probas. Deinde, si continenter fluunt ac feruntur, quomodo sunt æternæ? quod enim æternum est, esse debet constans ac stabile. Quis ergo 'non eo ipso neget, æternum Deum vestrum posse cogitari, quo innumerabiliter fluentibus et labentibus imaginibus cogitatur?' Respondes, quod jam ante dixisti cap. 19. 'Innumerabilitate atomorum suppeditante fieri formas Deorum sempiternas; cum ita discedant quædam corpuscula de divino corpore, aut quasi corpore, ut alia succedant, et dissolvi illam naturam eadem successione non sinant.' Dico ego contra: si res ita habet, ut innumerabilitas atomorum, et continens frequensque transitio et affluentia ad animos, sempiternas faciant formas Deorum; cur eadem ista non facient, ut sint omnia sempiterna? Nulla res interire debet, 'quia nulli deest ista,' ad quam confugitis, 'innumerabilitas atomorum, quæ perpetuas ruinas subinde suppleat.' Subsidio advocas æquilibritatem, sive ut appellas, æquabilem tributionem, et ais, Est natura mortalis, ergo est etiam immortalis aliqua; sic enim exigit ratio æquilibritatis: si vero existit natura aliqua immortalis, existit natura divina. At vide, quo ducet iste argumentandi modus. An me feras sic ratiocinantem? Existunt homines: ergo sunt etiam homines immortales. In terra nascuntur homines; ergo homines etiam nascuntur in aqua. Si falsum est quod concludo, vitiose tu quoque colligis, et argumentationem affers non probam, neque tua æquilibritas quidquam efficit. Dicis hoc quoque: Sunt interimentia, ergo necesse est ut sint conservantia; eo quod sint quæ deterant, consequens est esse etiam quæ reparent, alioqui non staret æquabilis tributio. Hæc tua oratio est; hæc responsio mea. Jam ostendi æquilibritatem istam merum esse ludibrium. Tamen esto sane innumerabilis, ut gregales tui volunt, atomorum multitudo, quæ res conservet, et ruinas perpetua successione, ac frequente affluentia sarciat: do, inquam, hoc tibi. At da vicissim mihi, et confitere, conservari non posse nisi ea quæ sunt: Dii igitur vestri cum non sint, nulla eos atomorum innumerabilitas conservabit. Fac primum ut sentiam atque intelligam eos existere; tum ostendes quid eos conservet, contineatque, ne dilabantur atque intereant. Sed tamen, ut hoc quoque addam de individuis istis corpusculis atque atomis, quæ, si vobis credimus, primordia sunt rerum omnium: dic tantisper et explica, quomodo ex illis oriatur omnis hæc, quam videmus, rerum universitas, ac diversitas formarum. Nam atomi, de quibus tam multa dicitis, sane nullæ sunt. Deinde si concessero illas plus esse quam nihil, 'si concessero etiam concursu fortuito seipsas pellere et agitare, non et tibi fas est concedere, ut inter se atomi fortuito incurrentes, rem aliquam ita conficiant, ut eam forma modificent, figura determinent, æqualitate poliant, colore illustrent, anima vegetent?' Nihil igitur affertis, unde possit effici, Deum, qualem fingitis, esse immortalem. *Anon.*

Cap. xl. § 111 *Nam arbitror*] Lambinus legebat *quos non pudeat*, et Camerarius eodem sensu *quin pudeat.* Davisius *non* ante *arbitror* delet, et eandem particulam ponit ante *pudeat.* Ego vero minori cum mutatione legerem, *Non arbitror te, Vellei, similem esse Epicureorum aliquorum, quos pudeat, &c.* Buher. Quid si verba hæc, *quos pudeat*, sic accipiantur, ut significent, *quos pudere oporteat;*

in quibus si esset pudor, ut esse deberet, has Epicuri voces non audirent, non paterentur. Atque ita olim accipiebam, cum hæc ipsa Gallice interpretarer. *Olivet.*

CAP. XLIII. § 120 *Tum principia mentesque quæ sunt in eodem universo*] Augustinus Epist. CXVIII. n. 28. 'Democritus sentit inesse concursioni atomorum vim quandam animalem et spirabilem: qua vi eum credo et imagines ipsas divinitate præditas dicere non omnes omnium rerum, sed Deorum, et principia mentis esse universis quibus divinitatem tribuit,' &c. Hinc patet Augustinum in suo codice reperisse, *tum principia mentis quæ sunt in eodem universo*, eamque lectionem merito, sicut arbitror, probat amplissimus Buherius. Ille philosophus, (Democritus) haud secus ac Epicurus, rotundas et minutas particulas, mentis esse principia statuebat. Vide Lucretium III. 183. 243. *Davis.*

Patria Democriti, quam Democrito digniora] Democritus erat Abderites; is autem populus ob ingenii stuporem fuit insignis. Notum est illud Martialis x. 25. 'Abderitanæ pectora plebis habes.' Vide Juvenal. Sat. x. 48. *Idem.*

CAP. XLIV. § 124 *Valeat*] Id est, 'abeat et recedat, quandoquidem prodesse nulli potest,' ut ait Lactantius, hunc locum laudans, de Ira Dei cap. 8. Gellius N. A. II. 29. 'Valeant ... amici cum propinquis.' Terentius Andr. IV. 2. 13. 'Valeant, qui inter nos dissidium volunt;' ubi 'renuntiationis et imprecationis esse verbum' notat Donatus. Vide et v. 3. 18. nec non Servium ad Æn. v. 80. XI. 97. *Davis.*

DE NATURA DEORUM

LIBER II.

CAP. I. § 1 *Corona tibi et judices defuerunt*] Corona non raro consessum significat audientium, qui oratorem cingunt instar coronæ. Qua quidem in significatione a Cicerone accipitur, tum hoc, tum aliis locis: ut in Bruto, cap. 51. 'In eis etiam causis in quibus omnis res nobis cum judicibus est, non cum populo, tamen si a corona relictus sim, non queam dicere.' *Lescal.*

CAP. II. § 5 *Quid est enim hoc illo evidentius*] In quo enim evidentius est solem existere, quam existere Deum? Sic de Amicit. 9. 'Quid enim Africanus indigens mei?' *Quid* valet, in quo, ad quid. In ejus generis phrasibus, quarum est usus valde frequens, per ellipsin supprimitur aliqua præpositio, *ad*, *per*, *propter secundum*, *&c.* Itaque non audiendi sunt Lambinus ac Davisius, qui expulso *quid*, hic volunt *qui*. Anon.

§ 6 *Duo juvenes cum equis albis*] Hæc nonnulli discriminant, *cum equis*, *in equis;* nimium delicati; magis certe quam Cicero, qui scribebat ad Q. Fratr. II. 13. 'Vexatus Gabinius; exagitati tamen a Domitio publicani, quod eum essent cum equis prosecuti.' *Idem.*

CAP. III. § 7 *Quod si ea ficta credimus licentia fabularum, Mopsum*] Sic ratiocinatur Lucilius. Si ea esse ficta et fabulosa credimus, vixisse olim Mopsum, Tiresiam, &c. et augurandi

scientia excelluisse; dubitare quidem non possumus, quin talium fabularum inventores admiserint, et pro veris habuerint res ipsas, prædictiones, ostenta, præsensiones, auguria, &c. in quibus occupatos fingebant eos homines. Verumtamen si omnem abrogamus fidem his narrationibus, an idcirco Deos esse non probabimus domesticis exemplis, et rebus quæ in civitate nostra evenere? *Anon.*

§ 9 *Ad investigandum suem*] Davisius legit *ad investigandam uvam;* sed potius accedo sententiæ Buherii, qui censet hæc tria verba esse eliminanda. Scilicet uterque vir doctus novit, Navium non ad suem investigandum, sed (invento sue) ad uvam, quæ maxima esset, reperiendam regiones vineæ lituo terminasse. Idem etiam judico de voce *Hostilius* in sequente sententia, quæ abesse debuit, cum Tarquinius Priscus is esset, non Hostilius, qui Navii augurio bella gesserit. Utramque mendam hinc ortam arbitror, quod a quodam ignaro Romanæ historiæ hæc verba inter lineas cujusdam Ms. posita, annotatiunculæ loco, tandem a sequentibus exscriptoribus in textum (ut millies evenit) recepta erant. *Pearc.*

Nisi ejus augurio] Cujus *augurio?* an Attii Navii? Nequaquam; sed litui. Huc ipsa ducebat verborum series et sententia. An contemnendus est, inquit Lucilius, auguralis lituus, quo Attius Navius ad investigandum suem regiones vineæ designavit? Crederem contemni posse, si non alium præbuisset usum; neque enim magnæ divinitatis est investigare suem in vinea. At cum rex Hostilius litui augurio maxima bella gesserit, non eo contemnendus est quod adhibitus sit ad suem investigandum. *Anon.*

Nulla peremnia servantur] Auspicia peremnia, ut ex Festo intelligere licet, erant, cum magistratus in campum euntes Petroniam amnem auspicato transibant. Festus in 'Peremne:' 'Peremne dicitur auspicari, qui amnem, aut aquam, quæ ex sacro oritur, auspicato transit.' Idem in 'Petronia:' 'Petronia amnis est in Tiberim profluens, quam magistratus auspicato transeunt, cum in Campo quid agere volunt. Quod genus auspicii, 'peremne' vocatur. Amnem autem antiqui fœminine enunciabant.' *Lamb. Peremnia* fuerunt, non cum solam Petroniam, prout censuit Lambinus, sed cum alios quoque fluvios auspicato transirent. Hinc ex disciplinæ veteris neglectu provenisse monet Cicero, de Div. II. 36. ut 'amnes non transeant auspicato.' Id autem 'flumen auspicatur, quod sua sponte in amnem influit,' ut loquitur Festus in 'Manalis fons.' Ita certe locum restituit Jos. Scaliger, quem de variis peremnium generibus vide sis ad vocem 'Peremne.' *Davis.*

Nulla ex acuminibus] Illorum meminit de Divin. II. 36. 'Itaque nec omnes transeunt auspicato, nec tripudio auspicantur. Nam ex acuminibus quidem, quod totum auspicium militare est,' &c. Sed cujusmodi hoc auspicium fuerit, Sigonius de Antiquo Jure Provinciarum, II. 6. et Rosinus Antiquit. Rom. I. 6. adhuc incompertum sibi esse ultro fatentur. Gevartius autem, et fidenter: 'Ego non dubito,' inquit Elect. I. 2. 'auspicia ex acuminibus ea esse dicta, quæ ex cuspidibus signorum militarium terra evulsorum capiebantur.' *Lescalop.*

Nulli viri vocantur, ex quo in procinctu testamenta perierunt] Cum olim delectus habebatur, primi citari nominarique solebant, boni ominis gratia, Valerius, Salvius, Statorius, Victor, quo quidem et salutem et victoriam sibi ominabantur; quod idem, ut reor, milites in procinctu testamentum facturi imitabantur. Nam etsi, impendente maximo mortis pe-

riculo, sic testari solebant; tamen, viris bonorum nominum vocatis, sibi et salutem et victoriam auspicabantur. Sed genus illud testamenti in desuetudinem abiisse et hic dicit Cicero, et Justinianus refert. 'Viros' tamen 'vocari' prisco genere orationis et religionis dixit, ut e Macrobio apparet, Saturn. I. 16. sic scribente: 'Viros vocare feriis non oportet: si vocaverit, periculum est.' Iterum: 'Vitabant veteres ad viros vocandos etiam dies, qui essent notati rebus adversis.' *Turneb.* Advers. XXIII. 12.

§ 10 *Verbis certis*] 'Certa verba' sunt legitima et solemnia, quod ex Cicerone, Varrone, et Festo docuit Barn. Brissonius Form. lib. I. Vide et Augustin. C. D. v. 18. Ipsam formulam suppeditabit Liv. VIII. 9. *Davis.*

CAP. IV. *Etruscorum, et haruspicum*] Hæc quidem lectio, quamvis eam Mss. retineant, absurda prorsus est et inficeta. Recte igitur fecit Aldus Nepos, qui vocem penultimam delendam pronuntiavit; non enim 'Etruscum' ab 'haruspice' diversum voluit Cicero, sed Etruscus nationem, haruspex scientiam denotat; quam Noster 'Tuscam disciplinam' vocat Fam. VI. 6. *Davis.* Vide de Leg. II. 9. et quæ ibi Muretus.

P. Scipione, C. Figulo consulibus] Ita Cicero fuisset locutus, si dicere voluerat, id accidisse in consulatu Scipionis et Figuli: verum loquitur de comitiis consularibus in consulatu Gracchi secundo, ubi illi designati fuerunt. Miror neminem vidisse legendum, *In P. Scipione et C. Figulo consulibus res ipsa probavit.* Significat enim, eventum in Scipione et Figulo confirmavisse id, quod augures et haruspices fore prædixerant, cum ii designabantur. *In* absorpsit littera ultima vocis præcedentis, ut sexcentis locis factum est. *Buher.*

§ 11 *Cum legeret libros*] Ita Romani ob reverentiam vocabant libros sacros et Pontificios. Ad Attic. IX. 11. 'Nos autem in libris habemus, non modo consules a prætoribus, sed ne prætores quidem creari jus esse.' Val. Max. I. 1. 3. de eadem Gracchi actione loquens, eos libros appellat 'libros ad sacra populi pertinentes.' Sed mirum est, Plutarchum in Marcello libros istos militares vocare, nisi ibi pro στρατευματικοῖς ὑπομνήμασι legendum sit Γράκχος μαντικοῖς ὑπομνήμασι, quo modo libri augurales a Græcis vocantur. *Idem.*

Tabernaculum captum fuisse hortos Scipionis] Gellius XIII. 14. 'Pomœrium,' inquit, 'est locus intra agrum effatum, pone muros, regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii.' Et Servius ad Æneid. VI. 197. dicit etiam, 'ager post mœnia (ita legendum est pro 'post pomœria') ubi captabantur auguria, dicebatur effatus.' Eo loco, ut patet e dictis et e Varrone L. L. lib. IV. consul debebat capere auspicia, nec licebat illi ulterius progredi. Inde patet, id non potuisse fieri in hortis Scipionis, qui certe ibi non erant, cum locus iste relinqueretur semper incultus. Inde palam est, voces istas, *hortos Scipionis,* Ciceronis non esse. Manutius pro istis in Mss. reperit *haruspectionis*, quod non de nihilo est, licet hic non conveniat. Quid si inde formaretur *avispectionis*, aut *avispicionis?* Egregie certe ista vox huc veniret. Non nego vocem istam alibi non reperiri; verum quot voces reperiuntur apud Varronem et alios grammaticos, quas frustra apud alios quæres? Quis, absque illis si esset, novisset locutiones augurales, 'avem specere,' 'spectionem habere,' 'templum facere conspicione,' et sexcentas alias? Satis est, vocem istiusmodi esse analogice formatam. 'Avispectio,' aut 'avispicio,' sunt æque analogice formatæ ac 'spectio' et 'conspicio.' Ita 'tabernacula capere avispectionis' est, 'sedere in

templo auspicii,' in loco Varronis allato, et καθέζεσθαι ἐπ' ὄρνισι apud Plutarchum, ubi tamen, ut hoc in transitu moneam, legendum est, Καθεζόμενος ἔξω πόλεως εἰς οἶκον, κ. τ. λ. aut ἔχειν οἶκον, ut Mss. habent, et H. Stephanus conjicit. *Idem.*

CAP. V. § 14 *Tum lapidibus, aut repentinis terrarum hiatibus*] Locus est vitiatus, nam 'lapideorum imbrium' supra meminerat Noster. Janus Gulielmius reponendum putabat *lapsibus*, aut *labibus*. Ultima ratio mihi simul ac Jano Grutero vehementer placet. *Davis.*

§ 15 *Distinctionem, utilitatem, pulchritudinem*] Ex iis quæ sequuntur, manifestum est, *varietatem* potius hic esse legendum, quam, ut antea, *utilitatem;* ut illa ratio omittatur, quod de utilitate, qua homines adducti Deos agnoscunt, non in quarta causa, sed in secunda mentionem facit. Quam lectionem, ut meliorem, in nostris libris secutus sum. *P. Manut.*

CAP. VII. § 19 *Possetne uno tempore*] *Uno tempore,* quemadmodum ad Attic. IX. 10. 'unus manipularis.' Catull. 'unus caprimulgus.' Terent. 'unam adolescentulam,' ubi Donatus 'unam' interpretatur 'quamdam.' Plaut. 'unus servus,' 'unus amator,' 'unus hospes.' Plura affert exempla Joan. Vorstius de Latinit. Falso Suspect. cap. 4. *Anon.*

Solstitiis brumisque] Licet duo sint solstitia, æstivum unum, alterum hiemale ; usu tamen recipitur, ut *solstitium,* id quod θερινὸν est, denotet; *bruma* vero, χειμερινόν. Dein illud æstatem, hæc autem tempus hibernum significat. Gellius Noct. Attic. III. 10. 'In septimo signo fit solstitium a bruma ; in septimo bruma a solstitio.' Vide Senecam Nat. Quæst. III. 29. Plin. H. N. II. 97. et 70. Ovid. Trist. V. 10. 7. ac Varronem R. R. cum alibi, tum I. 39. nec non III. 10. *Davis.*

CAP. IX. § 25 *Omnes igitur partes mundi tangam, quæ maximo calore fultæ sustinentur*] Veneti recte ita, *Omnes igitur partes mundi* (*tangam autem maximas*) *calore fultæ sustinentur.* Placet et quod mox non *ictu,* sed *tritu,* in illis scribitur; conflictus enim lapidum ictum significat. Itemque verum videtur quod sequitur, *primum ipse liquor aquæ declarat effusæ ;* non ut nostri libri habent, *tum aquæ declarat effusio.* Quid enim ille liquor est, aut quid declarat singulare ? Sed movit fortasse aliquem, ut *tum* adderet ; et locum mutaret, quod *primum* poni solum non oportere crederet. Quod solere tamen, supra etiam ostendimus. *Camer.*

CAP. X. § 26 *Neque nive, pruinaque concresceret*] Nix et pruina sunt aqua concreta : aqua igitur nive et pruina concrescit. Sicut aër dicitur moveri vento, cum ventus nihil sit nisi aër motus. *Anon.*

Tabescit calore] Evanescit, siccatur. Rarefactio, ut vocant, non omissa est, sed tantisper dilata. Vide infra : 'Is autem existit metu ejus caloris,' &c. *Idem.*

Ipse vero aër, qui natura est maxime frigidus] Hæc erat Zenonis sententia, ut testatur Diogenes Laërtius in Zenone Citieo, Εἶναι δὲ τὸ μὲν πῦρ τὸ θερμὸν, τὸ δὲ ὕδωρ τὸ ὑγρὸν, τὴν δὲ ἀέρα τὸ ψυχρὸν, τὴν δὲ γῆν τὸ ξηρόν. *Esse autem ignem quidem, calorem ; aquam vero, humorem ; aëra vero, frigus ; terram autem siccitatem.* Lamb.

CAP. XII. § 32 *Quæ non sit minor*] *Minoris* vetus liber, quod placet. Sequitur enim : 'Sic mundum universum pluris esse necesse est.' *Ursin.*

§ 34 *Qui tum remitterentur, tum continerentur*] Interpretes videntur hic animi causa de via aberravisse. Manutius credidit, 'contineri' significare crescere, quod mirum est potuisse scribi ab homine ita docto. Lambinus 'remittere' accipit pro indulgere cupiditatibus suis, et eum

Lescaloperius et Davisius secuti sunt: verum an cogitandum est, illum esse effectum rationis nostræ? et si ponamus, discipulum aliquem Epicuri ita potuisse loqui, an ita Stoicus tam severus, quam erat Balbus, posset loqui? Præterea Lambinus et Davisius mutant *continerentur* in *contenderentur*, aut in *intenderentur*, quasi vox, quam volunt loco movere, hic non conveniret. Interim Cicero Tusc. Quæst. IV. 9. fere eodem modo dixit: 'Sic aversa a præscriptione rationis, ut nullo modo appetitiones animi nec regi, nec contineri queant. Quemadmodum igitur temperantia sedat appetitiones,' &c. Locus iste magnam lucem affert huic nostro loco. Ratio secundum Stoicus erat data homini ad domandum ejus affectus, si erant mali, et ad moderandum eos, qui videbantur boni. Posterius id intelligit Balbus per *remitterentur*, et vox ista est ibi maxime propria, quod multis exemplis potest demonstrari. *Buher.*

CAP. XVI. § 43 *Quin etiam cibo, quo utare, interesse*] Rectius interpungas sententiam, *quin etiam, cibo quo utare*, id est, quo cibo utare. *Pearc.*

Est enim plena rationis] Lambinus vult scribi, *est enim expers rationis.* At verba illa, *est enim plena rationis*, non ad naturam, sed ad constantiam, fuerunt referenda. Habet enim et natura constantiam. Unde in Topicis: 'In natura et arte constantia est, in cæteris nulla.' Sed constantia siderum non est naturæ; quia plena rationis est. At naturam censuerunt esse vim quandam sine ratione cientem motus in corporibus necessarios, uti affirmat auctor in hoc libro, cap. 32. *J. F. Gronov.* Observ. II. 2. Qui occasiones quærunt delendi et rescribendi, opponunt hæc e cap. 45. hujus libri: 'Quod facit ea natura, quæ per omnem mundum omnia mente et ratione conficiens funditur,' &c. Si enim natura est quæ mente et ratione omnia conficit; cur motus constantiam, *quia plena sit rationis*, Cicero naturæ abjudicat? Cogitationem referant, qui sic aiunt, ad hæc cap. 32. 'Alii naturam censent esse vim quandam sine ratione, cientem motus in corporibus necessarios: alii autem vim participem rationis atque ordinis.' En rationis expertem naturam. *Anon.*

CAP. XVII. § 46 *Minimeque resipiens patriam*] Ita legitur in Ms. pro *respiciens;* et ita omnino legendum; est enim 'resipere,' redolere, et præ se ferre. *Ursin.* Hunc locum non aliter olim emendavit Is. Casaubonus ad Theophrasti Char. I. et sane cunctorum sermonibus jactati sunt Attici sales. Sic etiam reponendum statuit Janus Gulielmius; at male contendit Ciceronem ad mel Gargetticum allusisse; non enim de dictionis suavitate, sed de jocis et leporibus agitur. *Davis.* Etsi recta nobis videatur codicis Ursiniani lectio, tamen, cum e principibus nostris editoribus nemo eam receperit, nos in contextum introducere non ausi sumus. *Olivet.*

CAP. XVIII. § 47 *Cumque duæ formæ præstantes sint, ex solidis globus ... ex planis autem circulus, aut orbis*] Sic olim statuit Pythagoras τῶν σχημάτων τὸ κάλλιστον σφαῖραν εἶναι τῶν στερεῶν, τῶν δὲ ἐπιπέδων κύκλον, ut testatur Diogenes Laërt. VIII. § 35. nec aliter uno ore mathematici. Vide sis Cleomedem Κυκλ. Θεωρ. lib. I. Quinctilianum Inst. Orator. I. 10. et Zachariam Scholasticum de Opif. Mundi. Hunc autem locum citat Nonius cap. 5. § 38. et licet plerumque verba veterum corrupta proferat, hic tamen ejus codex nostris videtur præstitisse; legit enim, *cum duæ formæ præstantissimæ sint, ex solidis globus ... ex planis autem circus aut orbis.* Supra cap. 16. 'In orbem circumque ferretur.' Rursus in Somn.

Scip. apud Macrob. I. 15. 'Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens; quem vos, ut a Græcis accepistis, orbem lacteum nuncupatis.' *Davis.*

§ 48 *Quia nunquam eruditum illum pulverem attigistis*] Mathematicis disciplinis operam non dedistis. Noster de Archimede Tusc. v. 23. 'Humilem homunculum a pulvere et radio excitabo.' Ibi nos plura. Locutionis ratio est, quia geometræ veteres in mensa pulvere conspersa figuras suas seu *σχήματα* describebant. Vide Aristophanem Nub. vs. 177. *Davis.*

§ 49 *Cæli palatum*] Huic loco illustrando pauca quædam monuit Hier. Columna ad Ennii Fragm. Sed rem plane conficiunt ab eo prætermissa verba Varronis apud Augustinum, de Civ. Dei, VII. 8. 'Palatum,' inquit, 'Græce οὐρανὸν appellant: et nonnulli poëtæ Latini cœlum vocaverunt palatum.' Isidorus etiam Orig. XI. 1. 'Palatum nostrum, sicut cælum, sursum est positum... sed Græci similiter *palatum* οὐρανὸν appellant.' Hac de re fertur elegans Theocriti Chii facetia, apud Athenæum VIII. 344. Hinc abunde liquet, unde Tullius ansam arripuerit jocandi; simulque constat, eos codices inscientia librariorum temeratos esse, qui *cæli palatium* nobis exhibent. *Idem.*

Cap. XIX. *Quarta fere dici parte addita*] Ex illa parte, quæ ad trecentos sexaginta quinque dies singulis annis additur, quinto quoque anno exoritur dies illa, quam vocant *intercalaris*, quæ sexta est ante Kalendas Martias. Is autem annus, in quem intercalaris dies incidit, eam ob rem dicitur 'bissextilis,' quia bis repetitur VI. Kalendas. *Lescalop.*

§ 50 *Quæ tum est aquilonalis, tum australis*] Inveni in cunctis Mss. libris, quorum duo erant antiquissimi, et mihi valde probati, *aquilenta* pro *aquilonalis.* Animadverti etiam Germanos, quod sic fortasse et ipsi in aliquo exemplari legissent, eandem vocem in margine sui codicis adnotasse: nec tamen recepi: non enim alibi apud hunc auctorem reperi. Scio recentiorum plerosque eam usurpasse eruditos viros: ut non temere eos id fecisse existimandum sit. Cicero *aquilonius* alibi dixit. Quid de hoc loco constituendum sit, nondum plane perspexi. Vix puto posse omnes codices antiquos in eodem errore versari. *Victor.* At Manutio, Lambinoque placuit, *aquilonaris.* Davis.

Cap. XX. § 51 *Tum abeunt, tum recedunt*] Emendandum ex antiquo libro, *tum adeunt, tum recedunt.* Ursin. Hanc lectionem recepi, quam res ipsa, locique sensus postulant. *Davis.* Et nos quoque recepissemus, nisi scrupulum injecisset primariarum quatuor editionum consensus. *Olivet.*

Ad eandem inter se comparationem] Eliens. unus habet *compositionem,* quæ quidem lectio videtur amplectenda. Græce dixeris εἰς τὸν αὐτὸν συσχηματισμόν. *Davis.*

Cap. XXI. § 54 *Nec habent æthereos cursus, neque cælo cohærentes*] Quoniam infra cap. 46. scriptum videmus 'in æthere autem astra volvuntur,' inconstantiæ ab aliquibus arguitur. Inique. Aliud est enim astra volvi in æthere; aliud volvi æthereo vel ipso ætheris cursu, quasi æther astra contineat, et vi sua complexus rapiat. Moveor equidem in aëre; sed motus tamen non habeo aëreos. *Anon.*

§ 56 *Nec erratio, nec varietas inest*] Vulgo *vanitas;* sed nos egregiam viri præstantissimi Joan. Clerici conjecturam recepimus, quam diserte firmat Ms. Eliensis. Ratio est, quod *constantiæ* non *vanitas*, at *varietas* opponatur. Supra cap. 16. 'Fortuna, amica varietati, constantiam respuit.'

Item de Divin. II. 53. 'Ipsa varietas, quæ est propria fortunæ, fortunam esse causam, non naturam esse docet.' *Davis.*

In terrisque versantur] Vulgo *versatur;* sed bardus est, qui dixerit 'lunam in terris versari.' Ea de causa nos scripturam codicis Eliens. et Bon. 1494. repræsentavimus; adeo ut postrema vox de iis sit intelligenda, quæ multo infra lunam, non procul terræ superficie, semet ostendunt. Hoc etiam absque Mss. ope sagaciter odoratus est vir eximius Joan. Clericus. Hujusmodi sunt faces, trabes, aliique ignes aërii, de quibus adi sis Plin. H. N. II. 26. seqq. Græcis proprie μετάρσια dicuntur; ut observavit Achilles Tatius Isag. ad Phænom. cap. 32. *Idem.*

CAP. XXII. § 57 *Ignem esse artificiosum*] Græce, Πῦρ τεχνικὸν ὁδῷ βαδίζον εἰς γένεσιν. Vide Laërt. VII. 156. *Idem.*

CAP. XXIII. § 59 *Monogrammos Deos*] Sic eos describit Lucr. lib. V. 'Tenuis enim natura Deum, longeque remota Sensibus ab nostris, animi vix mente videtur.' Eadem ratione λόγῳ θεωρήτους appellabat, id est, qui ratione tantum cernuntur. *Monogrammum* autem appellant pictores id, quod solis lineis informatum ac descriptum est, nullis dum coloribus adhibitis. Hinc 'homines monogrammi' per translationem, ut docet Nonius, homines macie prætenues, et quasi decolores. *Lamb.*

§ 61 *Tum autem res ipsa, &c.*] Malebat Valkerus legi *tum etiam.* Videbat sensum; at non meminerat, in particula *autem,* quando continuat orationem, eandem esse vim et significationem, ac in particula *etiam.* Quod ab iis animadversum est, qui has excusserunt minutas partes Latinitatis. *Anon.*

CAP. XXIV. § 62 *Quod in Libero servant, in Libera non item*] Ita edidere Manutii, commode ad intelligentiam. Dixerat Cicero, natos Cerere, nominatos esse Liberum, et Liberam, 'quod ex nobis natos, liberos appellamus.' Eo significaverat, ut mares 'liberos,' ita feminas olim appellatas fuisse 'liberas.' Idcirco addit non sine causa, in usu communi esse adhuc, ut mares appellentur 'liberi;' non autem ut feminæ nominentur 'liberæ.' *Buher.*

Quem quidam eundem esse Quirinum putant] Erat quidem Romanis in usu, ut Romulus appellaretur 'Quirinus,' quoniam, ut memorat Cicero, de Legib. I. 1. 'Romulus, post excessum suum, dixit Proculo Julio, se Deum esse; et 'Quirinum' vocari.' Hæc tamen fabula erat multis fabula; aliis opinantibus 'Quirinum' esse Martem: Servius in Æn. I. 296. aliis Janum, qui sane Romæ dicebatur 'Janus Quirinus:' Macrob. Saturn. I. 9. Ut ut hæc sunt, de Quirino Romulo quæ esset opinio Ciceronis, hæc declarant, ab ipso scripta, Offic. III. 10. ubi de cæde Remi: 'Peccavit igitur, pace vel Quirini, vel Romuli dixerim.' *Buher.* Vide quid e Turnebo annotatum sit in lib. I. de Leg. cap. 1.

CAP. XXV. § 64 *Qui est idem χρόνος*] Melius legebat Lactantius, Instit. I. 12. *quod est idem, quod χρόνος.* Hic enim probat, quod proxime dixit, ipso nomine quo Saturnum Græci appellarunt, significari, 'eum esse, qui cursum, et conversionem temporum' contineret. Probat vero explicatione nominis: qui enim Latinis Saturnus, Græcis dicitur Κρόνος, *quod est idem, quod χρόνος.* Quod vocabulum vi ac significatione est idem, ac χρόνος. *Anon.*

§ 65 *Planiusque alio loco*] Si est nobis ad intelligendum difficilis hic versus, quem ex Ennio describit Cicero; propterea quod solitarium habemus eum, ab antecedentibus consequentibusque avulsum; quis ausit affirmare, planum non fuisse et apertum

iis, qui librum Ennii integrum legebant? Deinde etiam in verbo *lucet* est aliquid planius, quam in voce *candens* superioris versus. *Idem.*

Dicunt enim, cælo fulgente, tonante] Non est hæc altera formula; sed explicatio illius, *Jove fulgente, tonante.* Si quosdam habuit Gruterus codices manuscriptos, his carentes quinque vocibus, *dicunt enim, cælo fulgente, tonante;* fecit prudenter, quod eos omisit, tamquam mendosos. Hic certe vocibus sublatis, non staret sententia, quæ est hujusmodi: Hunc Jovem, cælum etiam augures nostri nuncupant; cum dicunt, Jove fulgente, tonante; dicunt enim cælo, cum dicunt Jove. *Idem.*

Euripides autem, ut multa præclare, sic hoc breviter] Non dicit Cicero, brevius, quam Ennius; sed *breviter.* Poterat sane hoc dici fusius, quam dixit Euripides. *Idem.*

Cap. xxvi. § 66 *Altero ... fratri*] De ea dativi forma vide G. J. Vossium Anal. iv. 6. *Davis.*

Cap. xxviii. § 71 *Poterunt intelligi, qui qualesque sint . . . quos Deos et venerari, &c.*] Sententia est: Poterimus intelligere, qui, qualesque sint Dii, quos Deos et venerari, et colere debemus, et quæ illis imposita sint nomina. *Anon.*

Cap. xxix. § 73 *Hesterno die*] Vel Ciceronis μνημονικὸν ἁμάρτημα, vel librarii lapsum esse credendum est; non enim *hesterno die* Velleii disputatio cum Cotta instituta fingitur, sed eodem; atque in ipso secundi libri initio ita contexitur dialogus, ut nullus dies intercesserit inter Epicureorum et Stoicorum confutationem. Idem error est in illis lib. iii. 'quæ a te nudius tertius dicta sunt; cum docere velles Deos esse.' Sunt autem verba Cottæ ad Balbum, quæ non 'nudius tertius,' sed eodem die finguntur esse dicta. Credi potest, Ciceronem in animo habuisse tribus libris trium dierum disputationem referre, et voluisse; mox id mutasse, relictis prioris cogitationis vestigiis. *Ursin.* Vide iii. 7.

§ 74 *In te uno*] Vocem hanc *uno* alii delent; alii reponendum existimant *viro;* alii, *omnino;* alii denique *una.* Vulgatæ lectioni favet Wopkens.

Cap. xxx. § 75 *Ab eaque omnia pulcherrime geri*] Cum præcesserit vox *omnes*, puto vocem *omnia* hic delendam esse. Nam in initio cap. 32. Cicero dixerat, 'sequitur, ut doceam omnia subjecta esse naturæ, eaque ab ea pulcherrime geri:' ubi vox 'ea' in posteriore parte sententiæ respicit ad vocem 'omnia' in priore: eo modo, quo censeo vocem 'res,' quæ præcesserat, hic subintelligendam esse. Hanc vero conjecturam si quis amplectatur, necesse est ut legat in fine hujus sententiæ *eas esse generatas*, scilicet, eas res. Vulgo legunt *eam esse generatam;* sed nullo sensu, si hæ voces ad *naturam sentientem* referantur. *Pearc.* Ego, hæc olim Gallice interpretatus, sic intellexi, ut doctissimus Pearcius. Neque enim videbatur Stoicus, cui natura æterna est, potuisse dicere, hanc esse *generatam*. Hodie tamen eadem non est mihi sententia; et cum Stoicus dicit ab animantibus principiis naturam esse generatam, id opinor sibi velle, naturam e principiis animantibus constare, hoc est, non esse vim quandam sine ratione, sed esse rationis participem. Quæ obscura, fateor, hic sunt ex brevitate dicendi: sed mox cap. 32. explicata dilucescent. *Olivet.*

Cap. xxxi. § 79 *Eadem veritas*] Id est, eadem cognitio veritatis. Cum sit tam varia bonis scriptoribus acceptio *veritatis*, non video quo alio sensu dici commode possit, 'eandem esse veritatem in Diis, quæ est in hominibus.' Hæc autem vocis potestas, tametsi non est primaria, non est tamen in probatis auctoribus, inque communi sermone

infrequens. Tullius Acad. II. 7. ubi Lucullus adversus novam Academiam disputat, non aliter nomen *veritatis* accipere potuit in his Luculli verbis: 'Ita est maxima in sensibus veritas, si et sani sunt,' &c. Non aliter Fabius, cum ex quorumdam sententia, quam non penitus improbat, docet XII. 1. posse virum bonum aliquando 'veritatem auferre judici.' Non aliter, quæ vulgo jactatur parœmia, 'Veritas est filia temporis.' Tempus enim quotidie veritatis, quæ initio latebat, cognitionem parit. *Lescal.*

CAP. XXXII. § 82 *Nulla cohærendi natura*] Natura cohærendi, est vis conjungens partes via et ordine dispositas, ut in arbore, ut in corpore animalis, 'in quibus nulla temeritas, sed artis quædam similitudo apparet.' In gleba, in fragmento lapidis, et aliis ejusmodi, nulla talis apparet similitudo artis: idcirco dicuntur nullam habere cohærendi naturam. *Anon.*

CAP. XXXVI. § 91 *Hac animabili, spirabilique natura, cui nomen est aër*] Bene *animabili*, nam adjectiva nomina sic finita, active quoque significant, ut multis exemplis probat Jac. Perizonius, in Sanct. Minerv. I. 15. Et confirmat auctoritas Virgilii Georg. I. 93. 'penetrabile frigus.' Eodem sensu 'aër' dicitur 'animabilis natura,' hoc est, apta animare. *Anon.*

Si quidem nos non quasi Græce loquentem audiamus. Docet idem alio loco] Ut sensus loci planius appareat, censeo sic legendam, et punctis distinguendam esse sententiam, *si quidem nos non Græce loquentem audiamus, docet idem alio loco, &c.* Hoc est: Idem Pacuvius docet alio loco illum fuisse Graium, qui hoc dixerit. Deleo istud *quasi* ante *Græce*, quæ vox nihil hic ponderis habet, et ex præcedentibus huc videtur temere adducta esse. *Pearc.*

§ 92 *Ut si mota loco sint*] Docti pro *mota* tentant *motæ*, hanc vocem ad *terras* referentes; vel *moti*, quod spectet ad *ignes*. Nihil autem vetat, quominus in voce *mota* intelligas sidera; quæ cum appellatione ista *tantorum ignium* significentur, quid mirum si illud masculinum in neutrum transierit? *Wopkens.*

CAP. XXXIX. § 100 *Litoribus alludit*] Topicorum cap. 7. omnes, præter Lambinum, editores habent *cluderet*. Hoc vero in loco, alii aliter. Videatur Lælius Bisciola tom. I. Hor. Subsec. VII. 7.

CAP. XLI. § 104 *Carminibus Arati*] Quæ ad illustranda Ciceronis Aratea pertinent, vide infra ad Poëmatum fragmenta.

CAP. XLVIII. § 124 *E quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus, a quibus exclusi fotique sunt: deinde eas relinquunt, et effugiunt sequentes, cum primum*] Paulo aliter Manutius, ac Lambinus. Sic enim legunt, *ex quibus pulli orti primum aluntur ab iis, ut a matribus: deinde eas relinquunt, a quibus exclusi, fotique sunt: et effugiunt, cum primum &c.* Recte quidem, et dilucide; nec tamen erat cur vox *sequentes*, quam habent Victorius et Gruterus, non retineretur.

CAP. L. § 126 *Quid ea, quæ nuper, &c.*] Dixerit Balbus, maximam esse ingeneratam animantibus conservandi sui a natura custodiam; hic memorat, ostensa illis esse curandi sanandique corporis ea remedia, quæ homines vix longo post tempore invenerunt. Supplenda est phrasis vocibus aliquot, quarum absentia nullam obscuritatem affert, quoniam facile videt lector eas abesse. Quid, inquit, annon eas bestiæ jam inde a primordio norunt adhibentque rationes curandi sui, quas medicorum ingenia nuper invenere? *Nuper* dico. Etsi enim ante aliquot sæcula eas artes repererint medicorum ingenia;

tamen potest dici nuper admodum repertas esse, si ratio habeatur longissimi temporis, ex quo bestiæ illas habent. Habent scilicet a natura ipsa traditas. *Anon.*

Vomitione canes, purgare alvos ibes Ægyptiæ curant] Hic locus depravatus mihi visus est; neque enim ullam certam structuram, aut sententiam horum verborum esse puto, et in veteribus etiam exemplaribus non parum ab hac diversam lectionem inveni; quamvis neque in illis etiam ea integra et sincera sit; talis est tamen, ut indicio esse possit in hac vitium subesse, et perversionem aliquam. Duo sunt remedia, quæ medici e belluis, ut ferunt, didicere, et utraque ad corpora purganda accommodata; unum scilicet vomitus, quod a canibus, cum eos herbula quadam perpurgari conspexissent, acceperunt; alterum, clyster, ab ibi Ægyptia, videntes eam marina aqua per inferiores partes se abluere. Exponebat igitur ea nunc Cicero; sed in hac, quam habemus, scriptura confusa sunt et perturbata omnia. Itaque rectius esse putavi hunc locum, quemadmodum in priscis libris est, describere. *Victor.* Fortasse ita corrigendum, *Vomitione canes purgantur; alvo se ibes Ægyptiæ curant.* P. Manut. Sic restitui, scripturæ veteris vestigia secutus, *vomitione et dejectione purgare, ex eo quod vomitione canes, alvo se ibes, &c.* Nam vulgata lectio, *vomitione canis purgare, alvos ibes Ægyptiæ curant*, mendosa est. Sed in re perspicua quid opus est exemplis, præsertim in promptu positis? Ita, quæ desunt, supplenda sunt. Nam perspicue dicit Cicero, medicos reperisse, non vomitione canes purgare; neque alvo ibes Ægyptias se curare; (nam etiam qui non erant medici, hæc viderunt) sed rationem purgandi per vomitionem et alvi dejectionem; ex eo quod canes et ibes his duobus diversis modis se curant. *Lambinus.* Hanc lectionem repræsentant Lincoln. et Pal. pr. *vomitione canes, purgatione autem alvos ibes Ægyptiæ curant.* Quæ cum non ex omni parte sincera videatur, scribo, *vomitione canes, purgatione autem alvi se ibes Ægyptiæ curant.* Davis. Ego vero principes quatuor editores, quibus fidem obligaveram, hoc in loco deserui, et Davisianorum Mss. lectionem recepi. *Olivet.*

Cap. li. § 127 *Aut radicibus a terra, aut stirpibus continerentur*] Radix variis fibris, ac quasi ramulis per terras se diffundit: stirps radici truncum committit. *G. J. Vossius* in Etymolog.

§ 128 *Eoque septum fingit animal*] Excussi præcipuas editiones, eratque in omnibus istæc lectio; neque abibant Mss. nostri. At non video cur non potius rescribi debeat *cæptum.* Grut. Equidem nullus dubito, quin legendum sit *cæptum.* Hoc olim verbum Gallico verbo reddidi; nec tamen in contextum hodie introducam. Licet enim audaciori esse interpreti, quam editori. *Olivet.*

Cap. liv. § 135 *Accepta sunt: oris utraque ex parte*] Manutius et Lambinus edidere *quæ accepta sunt ore. Is utraque ex parte tonsillas attingens, &c.* Et ita legerim, quamvis Victoriani, Gruteriani, nostrique codices a recepta lectione non abeant. *Davis.*

Cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, depellit] Quis hæc ferat in scriptore tam culto, quam est Tullius? Merito sane Gruterus ea non sine vitio esse statuit; sed nec ille, nec ullus alius operam ei tollendo dedit, multo minus reperit medicinam. Mihi reponendum videtur, *cum depulsum et quasi detrusum cibum accepit, deglutit.* Hoc certe verbum ‘gulæ,’ vel ‘œsophago’ (sic enim capiendus est ‘stomachus’) optime convenit. *Davis.*

§ 136 *Quæ constant fere e nervis*] Legendum *constat*, ut est in manu-

scripto, ut ad *alvum* referatur. *Ursin.*

CAP. LV. *Tum spiritu dilatant*] Deest *se*, quod est in antiquo, *tum se spiritu dilatant.* Idem.

§ 137 *Coactusque*] Aldus nepos edidit *coctusque*. Ita et Davisius.

CAP. LVI. § 140 *Sunt enim e terra homines non ut incolæ*] *E terra homines*, scilicet oriundi, ait Lescaloperius: at id Balbus dixerat paulo ante, cum usus esset vocibus 'humo excitatos.' Interim ferri non potest, ut voces *e terra* conjungamus cum *incolæ atque habitatores*: hoc vidit Davisius, legitque *in terra*, ut sensus esset commodior. Ego aliter locum sanandum esse puto; voces *e terra* ad superiorem sententiam pertinere arbitror. Sic igitur hæc et præcedentia legenda mihi videntur, *ut Deorum cognitionem, e terra cælum intuentes, capere possent; sunt enim homines non ut incolæ atque habitatores, &c.* Pearc.

CAP. LVII. § 143 *Quibus, et apertis oculis*] Aliter interpungo, *Quibus et apertis, oculis si quid incideret, repelleretur; et somno conniventibus, cum oculis ad cernendum non egeremus utique, tanquam involuti quiescerent.* Sic arbitror esse constituendam phrasim. *Buher.*

§ 144 *Quod his naturis relatus amplificatur sonus*] Quibus naturis? Hoc est, naturalibus qualitatibus; duritie scilicet, qualis est in corneolo introitu; etflexuosa obliquitate. *Lescal.*

CAP. LVIII. § 146 *Et in vocis, et in tibiarum, nervorumque cantibus . . . et vocis genera permulta*] Si quis hæc cogitet, mecum, opinor, censebit Ciceronem non bis de 'voce' in eadem sententia locutum esse; statuetque priora verba *et in vocis* locum non suum occupasse. En totum locum eo modo, quo scripsisse Ciceronem credo, *Auriumque item est admirabile quoddam artificiosumque judicium; quo judicatur et in tibiarum nervorumque cantibus varietas sonorum, intervalla, distinctio; et in vocis* (scilicet cantibus) *genera permulta, canorum, fuscum, &c.* Pearc.

CAP. LIX. § 149 *Per quam vox, principium a mente ducens, percipitur, et funditur*] Ducit vox principium a mente. Quid est enim vox humana? cogitatio, ut ita dicam, sono vestita. *Anon.*

Quæ sonos vocis distinctos, et pressos efficit] *Pressos* non vagos, ac sparsos, sed qui verba syllabis juncta componant. Potest hoc vocabulum usurpatum esse alibi fortasse alio sensu: hic tamen quam vim habeat, declarant ea quæ sequuntur, *Cum et ad dentes et ad alias partes pellit oris.* Idem.

Nostri] Stoici.

Nares cornibus iis, &c.] Cur non dixit *nares cornuum eorum, &c.* nam debebant etiam ἀσυνδέτως deinceps consequi similes casus; *linguam plectri similem; chordarum dentes; nares cornuum eorum, &c.* Notandus igitur locus, cujus similem me apud Lucretium reperire et notare memini lib. IV. sub extr. *Lamb.*

CAP. LXIII. § 159 *Ferrea tum vero proles*] Hæc sunt ex Arato conversa.

CAP. LXV. § 163 *Multæ sæpe res hominum sententia atque utilitate partæ*] Omnium codicum, præter quam Lambiniani, lectio ita fert. Quæ quidem emendationem videtur aliquam postulare, at non tantam, meo certe judicio, quantam affert Lambinus. Sic enim leges apud eum, imo in ipso Ciceronis contextu, quem censor ille suis castigationibus paulo confidentius implere solet: *Multæ sæpe res ex animi sententia, et utilitates partæ.* At quid necesse est tam multa immutare, cum addita præpositiuncula duntaxat una restituat huic loco sensum et nitorem? Quid opus legere *animi*, ubi *hominum* legimus? Licet enim Cicero, et alii passim Latini scriptores dixerint *ex animi sententia*, tamen sæpe quoque omiserunt illud *animi*

atque hunc in modum locuti sunt: 'ex sententia rem aliquam gerere;' 'ex sententia navigare, opsonare,' &c. Sæpe aliud adjectivum, aut substantivum adjunxerunt. Ita Cicero, Fam. II. 6. 'Feliciter, et ex mea sententia remp. gessimus.' Quidni pariter hoc loco dixerit, *multæ sæpe res ex hominum sententia partæ?* Item quid est quod legat Lambinus *utilitates?* cum cæteri omnes legant *utilitate*, et eleganter omnino *multæ res ex hominum utilitate partæ* dicantur: non minus quam illud ad Attic. v. 8. 'statues ex nostra dignitate,' &c. Quare ut castigatio nostra sit verecundior, nec tamen inferior sensu, et elegantia, solam præpositionem *ex* huic loco restituendo placet addere, et ita legere, *multæ sæpe res ex hominum sententia, et utilitate partæ*. Lescalop.

DE NATURA DEORUM

LIBER III.

CAP. I. § 2 *Nescis, inquit, quanta cum expectatione, Cotta, sim te auditurus*] Donatus in Andr. IV. 5. "'Nescis' plerumque dicimus ei, quem non redarguere volumus imperitiæ, aut ignorantiæ; sed quem facere volumus, ut velit libenter.' *Passeratius* in Propert. II. 15. 12.

§ 3 *Si mehercule, inquit, Vellei*] Aut in his verbis mendum est, aut quidpiam desideratur. Quid si ita corriges, *sane hercule, inquit, Vellei*, non erit, quo lector offendatur; subaudietur enim 'paratus venio;' et optime cum sequentibus sententia conveniet. *P. Manut.* Restituit Lambinus *sic mehercule;* quod puto esse intelligendum hoc sensu, ut dicat Cotta, sic esse se paratum, uti prius dixerat; non ad refellendum, sed ad requirendum quæ minus intelligebat. Nisi malis ita accipere: *sic* sane res habet uti tu ais; venio paratus; neque aliter debui, hominem nactus, qui sciat 'apta inter se, et cohærentia' dicere. *Anon.* Lambino assentirer; nisi facilior se offerret emendandi ratio. Legatur *sim hercule.* Utinam sim paratus, ut me esse ais. Neminem esse arbitror qui non intelligat, quam hoc personæ oratoris conveniat, dissimulantis vires, et *extenuantis eas consulto.* Latinum esse *sim*, pro *utinam sim*, non opinor negaturos esse grammaticos. Propert. IV. 11. 101. 'Sim digna merendo,' &c. Tibullus in Panegyric. vs. 4. 'Tanti sim conditor acti.' Sic enim legendum. Et vs. 37. 'Sim victor in illis.' Quo pacto ex *sim hercule* provenerit *si me hercule*, quid opus est explicare? *Buher.*

CAP. II. § 5 *Orationeque ea, quæ me in perorando cohortabatur*] Lambinus reponendum putavit *qua me in perorando cohortabaris.* At mutatione nihil est opus; cur enim oratio cohortari non dicatur, nullus video. Similiter Noster Acad. II. 33. 'Quid fiet artibus? quibus? iisne, quæ ipsæ fatentur conjectura se plus uti, quam scientia? an iis, quæ tantum id quod videtur sequuntur, nec habent istam artem vestram, qua vera et falsa dijudicent.' Ubi 'dijudicandi vis' artibus adscribitur; ut in loco, quem tractamus, orationi cohortatio. *Davis.* Non aliter infra cap. 35. 'Invi-

ta versatur oratio.' Tuscul. I. 46. 'Ita tetra sunt quædam, ut ea fugiat et reformidet oratio.' Ibid. 'Suis se laudibus vita occidens consolari potest.' Amat hunc dicendi ornatum Cicero, a poëtis mutuatum. *Anon.*

In illa oratione nobili] Orationem de collegiis intelligit, quam 'aureolam' vocat infra, cap. 17. Ejus habendæ occasionem exponit de Amicit. cap. 25. *Davis.*

CAP. III. § 7 *Mihi quidem ex animo exuri non potest*] Lambino *exseri*, aliis *erui* placet, aliis *eximi*, aliis denique *exui*. Nulla vero fuit ratio, cur hæc sollicitarent viri docti; ea enim *inuri* dicuntur quæ alte sunt impressa. Vulgaris est hæc metaphora, ut exemplis non egeamus. Plura tamen, si opus est, suppeditabit J. F. Gronovius ad Liv. IX. 3. Huic contrarium est 'exuri.' Videatur illud Plauti Rudent. III. 4. 62. 'LA. Ignem magnum hic faciam. DÆ. Quin ut humanum exuras tibi.' Vult igitur Noster, opinionem de Diis immortalibus, in ejus animo radices tam altas egisse, ut nullo modo, ne igne quidem ferroque, possit eximi. *Davis.*

§ 8 *Cur quod (perspicuum in istam partem) ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum*] Ita vulgo. Lambinus voluit, *cur quod in ista parte ne egere quidem, &c.* Vulgata sane lectio ferri non potest, licet defensorem nacta sit Pet. Lescaloperium. Sed similes habent labra lactucas. Ut quod res est dicam; voces illæ, uncinis cinctæ, spongiam merentur. Ipsa loquendi ratio imperitum fraterculum satis arguit. *Davis.* Facile doctis quibusdam viris assentior, qui illa verba *perspicuum in istam partem* ex hoc loco amovenda esse arbitrati sunt. Vox *perspicuum* (ut inter illos constat) ex sequentibus adducebatur: et mihi quidem similiter videntur voces *in istam partem* adductæ esse ex præcedentibus. Sic velim, ut legatur tota sententia: *Dic igitur, inquit, quid requiras in istam partem. Egone? primum illud, cur, quod ne egere quidem oratione dixisses, quod esset perspicuum et inter omnes constaret, de eo ipso tam multa dixeris?* Per voces *in istam partem* intellige *sur ce sujet-la*, in ista de Diis immortalibus disputatione. Hujus loquendi generis exempla peti possunt ex Rob. Steph. Thesauro. *Pearc.*

CAP. IV. § 11 *Tantas res opinione stultorum judicari, vobis præsertim, qui illos insanos esse dicatis*] Omnes homines, præter sapientem suum, stultos esse Stoici contendebant: et eorum est paradoxum, πάντας τοὺς ἄφρονας μαίνεσθαι. De eo vide Cic. Parad. IV. *Davis.*

CAP. V. *Homerus*] Iliad. Γ. 345.

§ 13 *Proverbium*] Græce sic effertur: Ἀληθέστερα τῶν ἐπὶ Σάγρᾳ. Vide Zenobium Cent. II. 17. et Suidam. *Davis.*

CAP. VI. § 14 *Sequuntur, quæ futura sunt*] Ante hæc verba, textum Ciceronis esse interruptum nemo eruditus non intelligit, quamvis id quidam imperiti librarii dissimulare voluerint. Sed *nihil admodum* in hac lacuna esse deperditum videtur. *Lescaloper.* Qui Latine dicit, *nihil admodum*, perinde est ac si dicat *nihil omnino*. Ergo si *nihil omnino* deperditum est, cur lacunam agnoscit? *Anon.*

Qui ista intellecta sunt a philosophis debeo discere: præsertim cum isti plurimis de rebus divini (vulgo *divinis*) *mentiantur*] Dixerat prius Cotta: 'Rumoribus mecum pugnas, Balbe; ego autem a te (quoniam philosophi uterque personam induimus,) rationes requiro . . . quis invenit fissum jecoris? quis cornicis cantum notavit?' . . . Hic eundem urget locum. *Qui ista, inquit, intellecta sint*, hoc est, quo tandem pacto intellectum sit, atque cognitum, hæc indicia esse ac significationes rerum futurarum, *a philosophis debeo discere*, quorum est opus proprium ac munus, mente præ-

judicatis opinionibus libera, veritatem explorare, et rerum causas, modos, rationes explicare; non ab iis, quos tu, Balbe, advocas, vel narratoribus fabularum, vel divinarum artium cultoribus: *præsertim cum isti plurimis de rebus mentiantur.* Hoc ipsum argumentum tractatur, de Divinat. II. 14. Si hæc apta loco est, cumque Ciceronis instituto ac verbis congruens explicatio, standum est auctoritate manuscripti codicis regii, omittentis vocem *divinis.* Ei Walkerus ultimam demit litteram, legitque *divini.* Videre debuerat, hujus nominis vim contineri in pronomine *isti*, quod evolvi sic debet: Ii, quos tu laudas, quibus credis, quos mihi objicis. *Anon. Divinis*, quos habent vulgati omnes, ferri non poterat. Vocem tamen integram omittere cum non auderem, Walkeri conjecturam admisi; quæ si non prodest, non nocet. *Olivet.*

Cap. VII. § 17 *Quod Chrysippum dicere aiebas*] Forte, *quæ Chrysippum dicere aiebas;* vel in antecedentibus, *eodemque illud etiam differemus.* Harum emendationum alteram flagitat oratio. *Davis.*

§ 18 *Quæque in domo pulchra cum pulchritudine mundi comparabas, et cum totius*] Delenda videtur copula *et.* Wopkens.

Quæ a te nudiustertius dicta sunt] Ἁμάρτημα μνημονικὸν, totus enim hic dialogus uno die fingitur habitus. Vide Fulv. Ursinum ad II. 29. *Davis.*

Cap. VIII. § 20 *Quod nihil in rerum natura*] Ita dedi, veteres libros secutus; nam vulg. *quo nihil* exhibent. *Davis.* Quod offert Davisius, equidem accipiam libens. Qui tamen sint libri quos appellat veteres, nescio. Quare duces quatuor meos deserere nolui. *Olivet.*

Cap. IX. § 22 *Acuta conclusio dilatavit*] Difficilis locus, et fortasse corruptus; de quo varie conjecerunt docti; alii enim legerunt *dilucidavit*, alii *declaravit*, alii *coarctavit:* omnes fere statuerunt vocem vulgatam *dilatavit* repudiandam esse, excepto Lescaloperio, qui eam retinuit, sensumque loci hunc voluit esse: Breve argumentum Zenonis ansam tibi dedit ad locum istum amplificandum. Olim conjeceram legendum esse, *acuta conclusio non dilatavit:* ut *non dilatare locum totum* significet eum non satis illustrare, et in omnibus suis partibus explicare. Sed de hoc nihil certi habeo quod dicam. *Pearc.* Fortasse hoc vult Cicero: hunc locum Zeno explicavit aliquanto fusius, quam solebat. Aliter enim dilatat verbosus, aliter breviloquens. *Anon.* Ego illud *dilatavit* hunc in modum interpretor: sic expressit, ut dilatationis satis amplæ vicem præstiterit. Zenonis conclusio sic continebat partes omnes loci illius, de quo hic loquitur Cotta, ut totum illum locum quasi patefaceret ac panderet. *Wopkens.*

Cap. X. § 24 *Ne tertianas quidem febres*] Nisi placeat illa Lambini conjectura, pro qua reponit *ne tertianas quoque febres;* lege *ne tertianas item febres*, quod etiam M. A. Mureto venit in mentem. Certe flagitat loci sensus, ut vel hanc vel illam emendationem recipiamus. *Davis.* Frustra trepidant critici, et ferrum ignemque adhibent, ubi nihil est morbidum. Quid Cotta dicit? *Si omnia quæ certis temporibus ordinem suum conservant, divina* esse *ducimus*, uti vis: *vide* (cave,) *ne dicendum sit febres*, si non omnes, *tertianas quidem, et quartanas, divinas esse.* Si non omnes, tertianæ quidem, et quartanæ, certis temporibus ordinem suum conservant: consequens est ergo, has saltem esse divinas. *Anon.*

Cap. XI. § 28 *Oratio de convenientia, consensuque naturæ, quam quasi cognatione continuatam*] Davisius legit *cognatione continuata.* Bene; ut in sequentibus hic apparebit. Sed ne sic quidem menda omni carebit locus. Puta Ciceronem scripsisse, *Oratio de*

convenientia consensuque partium naturæ, quas cognatione continuata conspirare dicebas. In vulgata lectione, si istæ voces *convenientia, consensus,* et *conspirare* de natura, re una, dici possint non ineleganter, at illa lectione recepta, ea, quæ sequuntur, (ut in proxima nota probaturus sum) non satis defendi possint. Ut vero promptiores simus ad reponendam vocem *partium,* reputemus ea quæ dicta sunt in II. 7. ‘ Hæc ita fieri, omnibus inter se concinentibus mundi partibus, profecto non possent,’ &c.. Et quæ Noster dicit in Academ. I. 7. ‘ Natura cohærens et continuata cum omnibus suis partibus.’ Itemque ea quæ cecinit Virgilius, Georg. II. 483. ‘ Sin, has ne possim naturæ accedere partes, Frigidus obstiterit,’ &c. Vulgatam item vocem *quasi* jure hinc exulare cognoscimus ex iis quæ Cotta, simili modo omisso *quasi,* dixerat in eodem cap. ‘ Tanta rerum consentiens, conspirans, continuata cognatio, quem non coget,’ &c. Ex quo discimus hic scribi debuisse *cognatione continuata,* et veram lectionem *quas* male in *quasi* mutatam fuisse. *Pearc.*

Nisi ea uno divino spiritu continere-tur] Ex superiore nota discimus legendum esse, *nisi eæ* (sc. partes) *uno divino spiritu continerentur. Illæ vero cohærent et permanent naturæ viribus.* Si legamus cum vulgatis editionibus *ea, illa, cohæret, permanet,* tum inepte dicetur *natura cohærere et permanere cum naturæ viribus.* At si hæc omnia ad *partes* naturæ referas recte se habebit sententia, et Ciceronis calamo non erit indigna. Sic in II. 7. occurrit, ‘ Nisi ea (potius ‘ eæ,’ sc. mundi partes) uno divino et continuato spiritu continerentur.’ *Idem.*

Illa vero cohæret et permanet naturæ viribus] Veniam hanc dabit mihi doctissimus atque humanissimus Pearcius, ut nihil mutem. An vero, inquies, dicit Cotta, naturam cohærere, et permanere viribus naturæ? Dicit omnino; neque aliter debuit; eam nempe sententiam defendens, quam exposuit Plinius in ipso aditu Nat. Hist. II. 1. ubi de mundo dicitur: ‘ Cuncta complexus in se; idemque rerum naturæ opus, et rerum ipsa natura.’ Itaque natura, ut opus, cohæret, et permanet, viribus naturæ, ut opificis. Si hæc deliramenta percipi animo nequeunt, aut verbis explicari, id neque mirandum est, neque Christianis dolendum. *Olivet.*

CAP. XII. § 29 *Illa autem, quæ Carneades afferebat*] Similia leguntur apud Sextum Empiricum adv. Mathem. lib. IX.

Ergo itidem si omne] Ita Vict. et Grut. Sed melius, ni fallor, Man. et Lamb. *Et, si omne, &c.* Nova enim ratiocinatio est; non superioris conclusio.

CAP. XIV. § 35 *Vos autem dicitis, omnem vim esse ignem*] Respicit Cotta quæ Balbus dixerat, II. 10. ‘ In illo calido et igneo inest procreandi vis.’ Et cap. 12. ‘ Ex mundi calore motus omnis oritur.’ Zeno statuebat ignem esse ‘ ipsam naturam, quæ quidque gigneret.’ Acad. I. 11. *Anon.*

§ 36 *Quamobrem id quidem commune est de calido: veruntamen videamus exitum*] Quasi dicat: Quare quod ad calorem pertinet, id illi proprium non est, ut absque illo animalia vivere non possint, sed commune cum humore et spiritu, sine quibus pariter animantium vita servari nequit. *Lescalop.* Frustra laborant nonnulli, ut voces *de calido* donent sensu non indigno Cicerone. Buherius reponendum esse censuit *quamobrem id quidem commune eis est et calido.* Hæc conjectura sensui satisfacit: at ego suspicor voces *de calido* ex alia parte sententiæ (ut sæpius evenit) in aliam transiisse. Legendum, puto, *quamobrem id quidem commune est; veruntamen de calido videamus exitum.* Sensus tum demum erit: Quapropter id est commune iis, de quibus dixi,

nempe humori et spiritui, ut corpora intereant, iis amissis. Deinde addit Cicero: Veruntamen sequamur hoc argumentum, quo uti cœperamus, *de calido*, videamusque quomodo concludetur. *Pearc.*

Ita vultis, opinor, nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, præter ignem. Qui magis, quam præter animam, unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur] Quanquam hic locus non est ex Heraclito petitus; totus tamen est, ut ita dicam, Heracliteus, id est, admodum obscurus. Quid enim huc pertinet inprimis hoc vocabulum *extrinsecus!* Adeo non pertinet, ut Stoicorum placitis penitus adversari videatur; nec enim Stoici voluere *nihil esse animal* (vel, ut legunt nonnulli, *animale*) *extrinsecus*, sed *intrinsecus* potius *in natura atque mundo præter ignem*, quem scilicet rebus omnibus insitum et innatum tota Porticus defendebat, non res *extrinsecus* duntaxat allambentem. Quæ vero sequuntur, nihilo sunt expeditiora. *Qui magis, quam præter animam.* Alii enim voculam *qui* destituunt, accentu alii notant, alii pronomen, alii adverbium interrogandi faciunt. Nec minus hæreo in his verbis, *unde animantium quoque constet animus, ex quo anima dicitur.* Nam cur potius anima ex animo dicatur, quam animus ex anima? cum præsertim dixerit Cicero Tusc. I. 9. 'Ipse autem animus ab anima dictus est.' Conandum nobis est solvere hos nodos, nec desperandum, Lutetiæ præsertim, in tanto librorum doctissimorumque virorum subsidio. Sic igitur hic locus exponendus videtur: I. *Ita vultis, opinor:* Ea est sententia vestra, o Stoici, ut quidem existimo: *nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, præter ignem*, id est, ex igne, tanquam ex actu primo, omnem mundi motum proficisci, ait Aldus Manutius; quod quidem Stoicam ad mentem vere dictum est; hunc autem ad locum, meo quidem judicio, minus commode; non enim exponit hoc *extrinsecus*, quod nobis hic præcipuum negotium facessit. Quare nihil propius fuit, quam ut oppositum adverbium *intrinsecus* substituerem, sensu quidem longissime dissitum, sed literis affine, propter eam, quam dixi, causam. At cum repugnaret omnis codex, vetus perinde ac recens, ipseque adeo ab omni novitate abhorrerem, quod omnis Tullii censor retinuerat, retinendum esse duxi *extrinsecus*, atque hanc sententiam ita exponendam: *Nihil esse animal extrinsecus in natura atque mundo, præter ignem*, hoc est, nihil esse in omni rerum natura, et universitate, quod sit ex sese animal, etiam extrinsecus, hoc est, extra animantium corpora positum, *præter ignem*, qui quidem 'ignis ex sese ipse animal est, nulla se alia admiscente natura,' ut paulo inferius habetur; id est, extra omnem aliam naturam, quæ se illi adjungat; uno verbo, simplex et incompositus, ut est in supera regione. Non aliter intelligi posse putavit hoc *extrinsecus*, vir scientissimus æque, et amantissimus litterarum P. Philippus Labbe, quem, pro sua humanitate, non piguit nostras identidem audire conjecturas, et nostris adesse conatibus. Verum, ut ingenue fatear, licet commodius nihil invenerim; tamen, si hoc voluit Cicero, (nondum enim mihi liquet) potuit sane verbis apertioribus mentem suam facere nobis exploratiorem. Sed in eo explanando porro pergamus. II. *Qui magis, quam præter animam?* Quomodo, inquit, sive qua causa magis vultis nihil esse animal extrinsecus in mundo præter ignem, quam præter animam; hoc est, præter aërem, qui spiritu ducitur? Et vero ipse Virgilius 'pro spiramento animam dicit,' ut auctor est Macrobius in Somn. Scip. I. 14. ubi et illud Maronis affert, 'Quantum ig-

nes, animæque valent.' III. *Unde*, id est, qua ex anima, sive, quo ex aëre animantium quoque constet animus. Multi enim veteres philosophi aëreum esse animum censuerunt: imo 'ipsum esse aëra dixit Anaximenes; Hippocrates spiritum tenuem per corpus omne dispersum; Democritus spiritum insertum atomis,' &c. Macrob. in Somn. Scip. loco illo mox indicato. IV. *Ex quo anima dicitur:* quod unum superat ex difficili loco; sed difficillime expediendum, nisi quid immutetur in hoc contextu, ob eas, quas paulo ante produxi, rationes. Quare ut ne quid inepti sit in hac sententia, neve tantus orator, tamque diligentis prudentiæ vir secum ipse rixetur, fas mihi sit unam addere litterulam, ac legere *animal* pro *anima*. Ita belle quadrant omnia, nec jam pugnæ quidquam est super, cum dicitur animus ex anima, ex animo animal suam ducere appellationem, perinde ut naturam. *Lescalop.*

CAP. XVI. § 40 *Ut Capram, ut Lupam*] *Nepam* pro *Lupam* habet antiquus liber, et recte; nec enim Lupæ simulacrum inter sidera relatum fuisse apud scriptores reperitur. *Ursin.* Quamvis igitur *Lupam* exhibeant vulgati omnes, ab illis hic discessimus. Negabat quidem Yvo Villiomarus, hoc est, Josephus Scaliger, Animadvers. in Rob. Titii IX. 4. *Nepam* hic posse collocari, propterea quod scorpius non sit bellua. Tamen Aratus, Phænom. vs. 84. *nepam* vocat *μέγα θηρίον, immanem belluam.* Unde et illud Ovidii, Met. II. 197. 'Porrigit in spatium signorum membra duorum.' *Olivet.*

§ 42 *Phrygias litteras*] Quid hoc rei sit ex Plutarcho didici lib. de Isid. et Osir. p. 362. Οὐ γὰρ ἄξιον προσέχειν τοῖς Φρυγίοις γράμμασι, ἐν οἷς λέγεται, κ. τ. λ. Unde intellexi, *Φρύγια γράμματα, Phrygias litteras*, librum esse pervetustum, veteres complexum sive historias, sive fabulas. *Buher.*

Quartus Jovis et Asteriæ] Alia omnia fabulosæ veteris historiæ scriptores. Apollodorum quidem, Biblioth. I. 4. 1. Hygin. Fab. LIII. reliquos si audimus, Asteria Jovem contempsit. Credamus ergo, Ciceroni præsto fuisse ignotos nobis auctores, ac fortasse Pœnos. De Hercule Tyrio Herodotus II. 44. *Idem.*

CAP. XVIII. § 45 *Si hi Dii non sunt, quia nusquam coluntur, quomodo illi sunt*] Forte *qui*, non *quia*; si enim legamus *quia*, necesse est ut intelligamus *quomodo illi etiam sunt Dii, quia nusquam coluntur?* ut Cicero ex eo probaret, illos non esse Deos, quod nullus illis cultus adhibitus fuit. At hoc videtur contra mentem Ciceronis, qui per vocem *illi* intelligit eos, quibus cultum tributum fuisse antea memorarat. *Pearc.*

CAP. XXII. § 55 *Ex quo Minerva Apollinem*] Ita Man. et Lamb. Victorius autem et Gruterus *ex quo et Minerva, &c.* Satius, opinor, fuerat omitti conjunctionem *et*, qua editiones aliæ sine incommodo caruerant. Nam si existimavit Davisius, qui Gruterum sequitur, mancam esse hanc phrasim, *ex quo Minerva Apollinem*, debuerat vidcre, e proxima revocandum esse verbum 'procreavit.' *Olivet.*

CAP. XXIII. § 58 *Quæ pinnatum Cupidinem genuisse dicitur*] Cur *pinnatum*? An ergo non pinnati Cupidines cæteri? Non est mihi dubium, scripsisse Ciceronem *primum Cupidinem.* Dicet enim mox, 'Cupido primus, Mercurio et Diana prima natus.' Quod ut erat ad nominum vitandam confusionem necessarium, ita nunquam est a Cicerone, in hac tot nominum recensione, prætermissum. *Buher.*

Tertium Caprio patre] De hoc Caprio nihil est a quoquam memoriæ proditum. L. Ampelius, cum has e Cicerone fabulas describeret, vide-

tur legisse *Cabiro;* unde satis probabilem duxit conjecturam Jac. Gronovius, pro *Caprio* reponendum esse *Cabiro.* Futilis visa est Davisio; non mihi. Habemus enim ex Apollonii interprete Argonaut. I. 917. cujus verba descripsit auctor Etymologici Magni, v. Κάβειροι, duos duntaxat primis temporibus Cabiros fuisse, seniorem, Jovem; Bacchum, juniorem. Vix dubium esse possit, quin Cicero hic de Baccho loquatur Cabiro, et Jovis Cabiri filio. Nihil video, ut in re admodum incerta, certius. *Buher.*

Cap. xxv. § 65 *Efficiam profecto, ut fateare. Sed*] Et pendet sententia, et lacuna ingens partem hujus libri tertiam, ac fere quartam absorbuit Hanc veterum olim Christianorum religione factam esse labem, scio quosdam dicere: quæ dicendi causa sit, nescio. Quid enim fuit denique, cur hæc amputarent, alia relinquerent haud minus noxia, si non etiam magis? Arnobius quidem, lib. III. alios facti auctores indicat, cultores ipsos Deorum. 'Tullium enim,' ait, 'nullam veritum impietatis invidiam, ingenue, constanter, et libere, quid super populari de Diis opinatione sentiret, sic explicasse, ut perorata esset hæc causa, nec secundas actiones a Christianis postularet. Idcirco esse non paucos, qui aversentur et fugiant de hoc argumento libros ejus; quin etiam alios dicere, oportere statui per senatum, aboleantur ut hæc scripta, quibus Christiana religio comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas.' Quæ scripta vero, si non hæc de Natura Deorum? Quid enim? Romanorum Deos oppugnat homo Romanus, consularis, initiatus, augur, pontifex. Si ergo scelus is fecit, cui prodest factum; non est difficilis conjectura, utris in partibus, Christianis an aliis, quæri hujus libri violatores oporteat. Verum hanc nobis pauperiem religio fecerit, an superstitio; ignis, an aqua; homo, an quadrupes; quid scire interest? ubi nihil solatii restat, nisi, quod ille ait, ut 'quod vides perisse, perditum ducas.' *Olivet.*

Nequaquam istuc istac] Ut ostendat disputator Academicus quod instituit, in ratione multum esse ad concinnanda scelera, e veteribus tragœdiis exempla quædam producit. Hi duo versus fuisse videntur in ea oratione, quam habuit irritata Niobe, cum 'venturi præscia Manto' Thebanas mulieres ad divinos honores Latonæ et Latonigenis deferendos esset adhortata. Ovid. Met. VI. 157. Nequaquam istud negotium ista via procedet, res non ita fiet uti tu suades. *Magna inest certatio:* Grave et longum certamen inter nos committemus ego et Latona, priusquam me sibi subjectam habeat. *Anon.*

Nam ut ego illis supplicarem] *Illis,* hoc est Latonæ, Apollini, Dianæ. *Eritne ut ego illis supplicarim?* Interrogatio cum indignatione. Atque in his duabus voculis, *ego illis,* plus inest, quam in tricenis versibus, quos apud scriptorem Metamorphoseon eadem hæc Niobe declamitat. Legas, et conferas. *Idem.*

Cap. xxvi. § 66 *Omnium seminator malorum*] Cur hic versus esse dicitur *omnium seminator malorum?* Opinor, quia nihil est tam turpe, tam flagitiosum, quod projecta illa, et effrenata cupiditas hominis, propositum ad facinus quacunque ratione et via, per fas et nefas ruentis, intentatum relinquat. At idem versus omnium quoque bonorum seminator recte dici potest: ad quem enim apicem virtutis et gloriæ non aspirat magno animo vir, qui vult quod vult? *Lescaloper.*

Ille transversa] *Ille,* pater meus Æetes, *transversa mente,* alieno abs me animo, *mihi tradidit repagula,* quibus cum utatur ad me includen-

dam, ipsa utar ad recludendam omnem iram. *Perniciem illi dabo:* Absyrtum ejus filium interficiam, vellus aureum, regni insigne, auferam, &c. *Idem.*

§ 67 *Postquam pater, &c.*] Vide sis pro lege Manilia cap. 9. Sic et inter alios, Apollodorus Bibl. I. 9. § 25. Sed alio prorsus modo rem narrant Apollonius Rhodius Argon. IV. 455. et Hygin. Fab. XXIII. *Davis.*

§ 68 *Major mihi moles, &c.*] Duos hosce versus iambicos exhibet etiam Noster de Orat. III. 58. et Tusc. IV. 36. Ex Accii sunt Atreo deprompti, simul ac ii qui sequuntur, ut eruditis placet. *Idem.*

CAP. XXVII. *Addo huc, quod*] Typographi nostri, Gruterianos secuti et Davisianos, apice onerarunt istud *quod,* et sic fecerat Robertus quoque Stephanus. Adverbii tamen locum hic non occupat, si recta est, ut equidem arbitror, Lescaloperii paraphrasis: *Addo huc* (ad incestum) *Thyestem quondam ausum esse clepere* (clam surripere) *e regia* (e palatio meo) *agnum clarum coma aurea* (vellere aureo) *quod prodigium cœlestum pater misit mihi, portento* (per portentum, sive per faustum omen) *regni stabilimen mei* (ut esset ille monstrosus agnus regni mei firmamentum: erat enim in fatis, ut is regnaret, penes quem ille agnus esset): *qua in re* (quo in furto) *adjutricem conjugem cepit sibi* (Thyestes adjutus est ab Ærope uxore mea, quam scilicet ad id facinus illecebris suis et adulterio compulit). *Olivet.*

§ 69 *Spe dubiæ salutis*] Legi possit *spe dubia salutis,* prout amplissimus Buherius emendavit. Nostri tamen codices receptæ scripturæ pertinaciter adhærent, nec eam moveo. *Davis.*

CAP. XXVIII. § 70 *Quæ est in collatione ista similitudo*] Non dubito, quin voces, *in collatione,* sint explicatio librarii, primitus ad marginem scripta, sed quæ postea textum ipsum invasit. Voluit enim fraterculus iste Tullii mentem plenius declarare: quocirca collationem, seu comparationem, quæ præcessit, nihil ad rem facere verbis disertis monuit. *Idem.*

Pheræo Jasoni] Vide Plin. VII. 51. et quæ ibi annotavit Joan. Harduinus, quem, studiorum olim meorum fautorem et adjutorem, hodie cælitem numero. *Olivet.*

CAP. XXIX. § 72 *In Eunucho*] Terentii I. 1.

§ 73 *Phormio*] In fabula Terentii II. 2. 7.

CAP. XXX. § 74 *Auri Tolosani*] Quod Q. Cæpio consul diripuit. Præter historicos, vide sis Gellium III. 9. *Davis.*

Conjurationis Jugurthinæ] De qua Sallustius.

Tubuli] De quo I. 23. et de Finibus, II. 16.

Posteriora, de incestu rogatione Peducea] Ad illustrandum hunc locum facit, quod narrat Asconius, in orat. pro Milon. 12. 'Sext. Peduceus tribunus pleb. criminatus est L. Metellum pontificem maximum, totumque collegium pontificum male judicasse de incestu virginum Vestalium, quod unam modo Æmiliam damnaverat, absolverat autem duas, Marciam et Liciniam. Populus L. Cassium creavit, qui de eisdem virginibus quæreret: isque et utrasque eas, et præterea complures alias damnavit.' *Buher.*

Judicium de dolo malo] Vide Offic. III. 14.

CAP. XXXI. § 76 *Contra Deum licet disputare liberius*] Quid ita? quoniam, inquit Academicus, cum sit Deus longe perfectissimus intelligendi potestate, prudentia, et reliquis virtutibus, quæ ad gubernationem spectant, si quid ab illo peccatum erit, minime omnium sit excusandus. Dei causam adversus Aca-

demicos egerunt innumerabiles theologi. *Lescal.*

Eam dedisses hominibus rationem] Hic *dedisses* perinde valet ac *dare debueras.* Est enim modus, quem grammatici potentialem vocant, et quo significari aiunt, post Priscianum lib. XVIII. non solum potestatem rei efficiendæ, sed voluntatem quoque, atque etiam debitum. *Idem.*

§ 78 *Quanti ejus nomen putetis*] Legendum videtur, *quanti ejus numen putetis.* Davis.

CAP. XXXII. § 79 *Nam si curent*] Non monuerunt interpretes, unde petitus sit hic versus. Ex Ennii Telamone, ubi duobus illis subjungitur, quos descripsit Cicero de Divin. II. 50. *Buher.*

§ 80 *Omnium perfidiosissimus*] Omnium utique perfidiosorum perfidiosissimus. Sic enim esse resolvendas phrases illas docent grammatici. *Anon.*

CAP. XXXIII. § 82 *Quam multos ante hunc in ipso Græciæ flore Pisistratus*] Athenis arcem Pisistratus et tyrannidem occupavit, anno periodi Julianæ 4153. Vita excessit, 4186. regiam potestatem obtinuit annos 18. non tamen continentes, sed exiliis duobus interruptos. Urbe pulsus anno 4161. locum recepit 4166. pulsus iterum 4170. rediit 4180. Quæ sunt a me exposita olim fusius, et idoneis præsidiis firmata, in dissertatione, Trevolticnsibus, ut vocant, Commentariis inserta, ann. 1709. mens. Octob. *Buher.*

CAP. XXXIV. § 83 *Cum bene planeque percepisset*] Quemadmodum ex Academicorum præscripto, percepisse oportet atque comprehendisse, antequam assentiare. *Anon.*

Tyrannus Gelo] Valerius Maximus Geloni Hieronem substituit; sed falso, ut quidem apparet. Cum enim duo fuerint Hierones reges Siciliæ, vel potius tyranni; prior Gelonis frater, qui illi successit; posterior, qui multo post tempore imperitavit; neuter Carthaginienses bello vicit, sed Gelo, deletis uno prælio centum quinquaginta millibus, ut auctor est Diodorus Siculus lib. XI. et ex illo noster Petavius de Doctr. Temp. lib. XIII. ad ann. Per. Jul. 4318. Unde jure colligo non alium quam Gelonem, amiculum aureum Jovi Olympio ex manubiis Carthaginiensium obtulisse. *Lescal.*

Atque in eo cavillatus est] Hoc est, in eo amiculo, occasione hujus amiculi cavillatus est; in eo jocandi et cavillandi materiam invenit. *Anon.*

CAP. XXXV. § 84 *In Tympanidis rogum illatus est*] Relegenti mihi de pyra Dionysio structa quod litteris mandavit Athen. V. 9. in mentem venit Tullium scripsisse forsan, *vi tympani in rogum illatus est.* Tympanum vocabant machinam attollendis ponderibus idoneam; quod certum e Vitruv. X. 4. Nemo nescit, exequialis pompæ partem fuisse non postremam, pyræ altitudinem, in quam non facile sustolleretur lectus gravis imposito cadavere, atque ornamentis, impedimentisque varii generis. In regii hujus funeris apparatu, qui rogum struxerat, Timæus artifex, excogitaverat, ut quidem videtur, quidpiam singularis machinamenti, quo res facilius succederet, et expeditius. Inventum celebravit fama, historiarum consignata monumentis, et dignum commemoratione duxit Tullius; si tamen ita scripsit, uti ego suspicor, vestigiis insistens veterum quorundam codicum, in quibus est, *vi timpanitis rogo*, vel *rogum.* Quid hoc sit quod affero, judicent eruditi. Tympani formam, ex veteri reperto Capuæ monumento expressam, descriptionemque publicavit anno 1727. Alexius Symmachus Mazochius. *Buher.*

§ 85 *Sic mundi divina in homines moderatio*] Cum hic occurrant tum *mundi*, tum *in homines*, aut hoc, aut

illud rejiciendum videtur. Davisius omittit vocem *mundi*; ego vero voces *in homines*, quia recte dicitur *moderatio mundi*, non tamen recte, ut opinor, *moderatio in homines*. Pearc.

Cap. xxxvi. § 88 *Spei, Salutis, Opis, Victoriæ facultas a Diis expetenda est*] Hæc opponuntur *menti*, *virtuti*, *fidei*, quæ dicit Cotta 'in nobis ipsis sita esse.' Annon vero *spes* tam in nobis sita est, quam *fides*? Cur igitur hæc vox cum iis conjungatur, quæ non in nobis insunt, sed a Diis *expetenda* sunt? Locus est, opinor, corruptus, quem sic restituo, loco vocis *spei* mutato, *Quamobrem licet menti delubra, et virtuti, et fidei, et spei consecremus; tamen hæc in nobis ipsis sita videmus: salutis, opis, victoriæ facultas a Diis expetenda est.* Nec aliter Cotta antea locutus erat in cap. 24. 'Aut enim in nobismetipsis insunt, ut mens, ut fides, ut spes, ut virtus, ut concordia: aut optandæ nobis sunt, ut honos, ut salus, ut victoria:' ubi 'spes' (ut in ea, quam præ me fero, lectione) cum 'mente,' 'fide,' et 'virtute' conjungitur, non cum 'salute,' &c. *Idem.*

Cap. xxxviii. § 90 *Myrtili*] Mercurii filius erat Myrtilus, quem Pelops in mare jecit. *Davis.* Evolvendis Charisii monumentis inveni, unde sint hi versus. Sunt autem ab Accio poëta sumpti, quem ille nominat Institut. Grammatic. lib. i. *Manut.*

Cap. xl. § 94 *Quos (muros) vos pontifices, sanctos esse dicitis*] Vide Plutarch. Quæst. Rom. 17. et Justinian. Instit. lib. ii. tit. i. 10.

§ 95 *Ad veritatis similitudinem*] Vide de Divin. i. 5.

DE OFFICIIS

LIBER I.

Cap. i. § 1 *Annum jam*] Annus jam elapsus fuerat, ex quo Marcus filius, victo interfectoque Pompeio, Athenas profectus erat. Marcus autem pater post Cæsaris necem, cum de republica desperasset, omnemque concordiæ spem amisisset, in otium parumper secessit, ut hos de Officiis libros scriberet, A. U. C. 709. et 710. In Pompeiano suo erat, cum scribere cœpit. *Facc.*

Cratippum] Cic. filius ad Tironem Famil. lib. xvi. 'Cratippo me scito non ut discipulum, sed ut filium esse conjunctissimum. Nam cum et audio illum libenter, tum etiam ejus propriam suavitatem vehementer amplector. Sum totos dies cum eo: noctisque sæpenumero partem. Exoro enim ut mecum quam sæpissime cœnet. Hac introducta consuetudine, sæpe inscientibus nobis, et cœnantibus obrepit; sublataque severitate philosophiæ, humanissime nobiscum jocatur. Quare da operam, ut hunc talem, tam jucundum, tam excellentem virum videas quam primum.' Secundo horum librorum ait eum esse iis simillimum, qui ista præclara pepererunt; et in Timæo, Peripateticorum omnium, quos quidem ipse audiverit, suo judicio facile principem. Mitylenæus autem erat Cratippus. *Muret.*

Idque Athenis] Eas Cicero de Orat. lib. i. 'Omnium doctrinarum inven-

trices' vocat. Ibi esse 'domicilium studiorum,' de Orat. lib. III. et in Oratore, Atheniensium semper fuisse 'prudens sincerumque judicium, ut nihil audire possent nisi incorruptum, et elegans.' In libro de Fato: 'Athenis tenue cœlum, ex quo acutiores etiam putantur Attici; crassum Thebis; itaque pingues Thebani, et valentes.' Conjungit autem tria, doctorem, tempus, locum. *Idem.*

Feci] Deest vox hæc in aliquo Ms. nec sane necessaria est. Ad sensum quod attinet, et Cicero pater Græce Latineque declamabat, ut ipse de se scribit in Bruto; et filius ut est in epistola modo allata. *Facc.*

§ 2 *Quoniam utrique et Socratici et Platonici esse volumus*] Id est, nos Academici, et vos Peripatetici, (Cratippus enim erat Peripateticus) volumus esse Socratici et Platonici, id est, Socratis et Platonis decreta tueri volumus; philosophiam moralem Platonicam a Socrate acceptam sequimur. *Muret.*

Legendis nostris] Duo hæc verba credibile est addita fuisse margini ad explicationem, ut fieri a grammaticis solet. Thomas Cockman in editione 1716. codicem memorat Oxoniensem, in quo desunt. Sane battologia quædam videtur hæc *nostra legens, legendis nostris.* Facc.

§ 3 *Qui jam illos*] *Illos,* hoc est, libros alterius generis, ante memoratos. Qui libri sunt orationes, vel, si malumus, libri orationum. Alii legunt, *Qui jam se illis fere, &c.* Anon.

Demetrius Phalereus] In temperato dicendi genere excelluit. Dicitur 'dulcis,' quemadmodum et Theophrastus, quem secutus est, 'dulcis' vocatur in Bruto. Ceterum philosophus potius, quam rhetor, habitus est. *Facc.*

§ 4 *Contempsit alterum*] Aristoteles videlicet oratorium dicendi genus, Isocrates philosophicum contempsit: neque enim ad æmulationem, quæ nulla inter eos fuit, istuc referendum est; ut male quidam hic annotarunt. *Langius.* *Contempsit*] Hoc est, noluit tractare. *Græv.*

Cap. II. *Hoc tempore*] Idem ad Attic. XV. 33. 'Nos hic φιλοσοφούμενα (quid enim aliud ?) et τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος magnifice explicamus, προσφωνούμενque Ciceroni.' Qua de re enim potius pater filio? Deinde alia. *Facc.*

Latissime patere] Prima ratio, cur de Officiis scribat, quod materia latissime patet ad omnem vitæ partem. *Idem.*

Tecum agas] Solus per te agas, et tibi agas. Sunt enim officia quædam, quæ sibi quisque debet. *Idem.*

§ 5 *Quæstio communis*] Secunda ratio, quia quamvis quæstio hæc de Officiis sit philosophorum omnium communis, non tamen revera philosophi omnes de Officiis præcipere possunt vel recte præcipere. *Idem.*

§ 6 *Alio loco*] Tuscul. Quæst. lib. IV. et libris de Finibus Bonorum et Malorum.

Conjuncta naturæ] Quæ consentiant naturæ humanæ. Honestatis originem deducunt Stoici a natura, secundum quam vivere, bene vivere est. Neque quicquam fieri potest secundum naturam, quod fiat repugnante ratione, ut docet Tuscul. Quæst. lib. IV. *Græv.*

Qui solam] Sine adjunctione rerum exterarum. Vide Tuscul. lib. V. Hi vero sunt Stoici; ut illi, qui honestatem propter se, hoc est propter suam vim et naturam, dicunt expetendam, sunt Academici et Peripatetici. *Idem.*

Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli] De quibus in Lucullo, et in libris de Finibus.

Cap. III. § 7 *Omnis de officio duplex est quæstio*] Cur non statim definit officium? Quia cum officiorum non unum genus sit, una communis officii definitio tradi non potest. Prius igitur docendum fuit, de quo ge-

nere officiorum disputaturus esset, quam officium definiretur. Certi autem officii, antequam in propositam disputationem ingrediatur, definitionem tradet, ut paulo ante faciendum præcepit. Sed quia duplex est quæstio, id est, ratio quærendi, ac disputandi de officio, ideo prius admonet, utram in his libris sequi ac tenere decreverit. Unum igitur genus disputationis est δογματικὸν, quod pertinet ad finem bonorum, id est, ut ait Seneca, ad constitutionem summi boni; ut cum docetur, nihil esse bonum, nisi quod est honestum; nihil malum, nisi quod vitiosum; omnia minima maxima divino consilio ac providentia administrari; mundum hunc civitatem quandam esse Deorum hominumque communem; omnes homines ita inter se esse natura conjunctos, quasi unius corporis membra; liberos a Deo creatos ac genitos esse animos nostros, quare nefas esse eos a nobis rebus externis, ut opibus, honoribus, corpori, in servitutem addici. Curanda nobis esse, quæ a nobis sunt; quæ extra nos, negligenda. In nobis esse opinionem, impetum, appetitionem, declinationem, uno verbo, quæcumque opera nostra sunt; extra nos, possessiones, honores, imperia, corpus ipsum. Quæ in nobis sint, ea natura libera esse, neque prohiberi posse, neque impediri; quæ extra nos, imbecilla, servilia, aliena. Hæc et similia vocabant Stoici δόγματα, id est, ut Seneca interpretatur, scita, decreta, placita philosophiæ. Tale autem disputationum genus Cicero hoc loco ait ad finem bonorum, id est, ad veram ac perfectam summi boni cognitionem et intelligentiam, pertinere. *Muret.*

Alterum, quod positum est in præceptis] Hoc genus Græci, ut est apud Senecam, παραινετικὸν vocant, in quo μερικῶς docetur, quid patriæ, quid parentibus, quid liberis, quid amicis præstare debeamus. Ad hæc duo genera Posidonius addebat χαρακτηρισμοὺς, quos etiam jocans Seneca, publicanorum verbo εἰκονισμοὺς vocari posse ait, id est, virtutum ac vitiorum et hominum, qui eis præditi sunt, descriptiones: et tales sunt ii, qui Theophrasti nomen præferunt, χαρακτῆρες. Hos quoque Seneca fatetur ex usu esse. Quia enim facilius omnia notamus, et animadvertimus in aliis, quam in nobis, prodest spectare illas imagines, ex quibus aliquid in nos transferamus, aut demus operam ne tales simus, quales ii, quos aut contemnimus, aut aversamur. Hujus tertii generis, quod χαρακτηριστικὸν vocemus licet, Cicero hoc loco non meminit; sed illa tantum duo ponit notiora et celebriora. *Idem.*

Confirmari] Lambinus, et Grævius *conformari;* utrumque recte. Natura enim ad officium ducit; præceptis confirmatur quod illa inchoaverat; 'Rectique cultus pectora roborant,' ut inquit Horat. IV. Od. 4. 34. *Anon.*

Omniane officia perfecta sint: num quod officium aliud alio majus sit] His verbis subvereor equidem ne insit aliquid vitii. Nunquam enim legi disputatum esse a Stoicis, *omniane officia perfecta sint;* ac ne videatur quidem, si sibi constare ac consentire vellent, (constantiæ autem in dogmatis suis laus eis præcipua tribui solet,) ea de re disputare potuisse. Certe enim ita ab ipsis traditur, officium aliud perfectum esse, quod κατόρθωμα, aliud inchoatum, et imperfectum, quod generis nomine καθῆκον vocant. Ut igitur si quis cum poneret, animal aliud esse rationis capax, aliud rationis expers, si quærere vellet, omniane animalia rationis capacia essent, merito irrideretur; ita Stoici cum hoc in ipsis doctrinæ suæ principiis ponant, officium aliud perfectum esse, aliud imperfectum, non videntur posse hanc quæstionem tractare, *omniane officia perfecta sint.*

Suspicor igitur, pro *perfecta*, legendum *paria*. Fuit enim hæc disputatio in Stoicorum scholis decantata. *Num paria essent omnia officia, an unum alio majus.* Sed dicet aliquis, non hæc jam duo exempla fore, sed unicum. Idem enim est quærere, *num omnia officia sint paria, et num eorum aliud sit alio majus.* Cui respondeo putare me id ipsum corrumpendo loco causam dedisse, cum vererentur homines nimis superstitiosi, ne Cicero bis idem dicere videretur. Est enim hoc unicum problema, *Num paria sint omnia officia, an aliud alio majus.* At Cicero non *exemplum*, sed *exempla* dicit, ut plura proposuisse videatur. Imo vero ait hoc problema, et quæ sunt generis ejusdem, esse exempla ejus generis, quod pertinet ad finem bonorum, quod δογματικὸν vocari diximus. Omnia igitur officia perfecta, id est, omnes actiones cum virtute conjunctas pares esse dicebant. Omnes enim virtutes æquales esse; ideoque æqualia etiam earum ἐπιγεννήματα, id est, actiones, quæ ex eis enascerentur. *Muret.* Causæ, cur sibi vir politissimus ab omnium librorum scriptura recedendum putavit, justæ sane nullæ sunt. Nam res eodem redit, sive Cicero scripserit *num omnia officia sint perfecta,* sive *num omnia officia sint paria.* Nam si omnia sunt officia perfecta, quod sentiebant Stoici, sunt utique omnia paria. In illa igitur doctrina, quæ pertinebat ad dogmata, quærebatur, *num omnia officia sint perfecta, an vero aliud alio majus,* quod Peripatetici aliarumque familiarum philosophi existimabant; nec aliud Cicero voluit. In illo argumento cum versarentur, quærebatur, *omniane officia sint perfecta.* Hoc argumentis adstruebant Stoici, dein examinabantur aliorum philosophorum rationes, qui diversa statuebant: quærebant itaque cum illis, *num quod officium aliud alio majus sit.* In his non sibi adversabantur Stoici, sed hæc expendebant, ut suam sententiam munirent firmius. Nec absurdus sit, qui ponat, num omnia animalia sint rationis capacia, an vero aliud animal sit rationis capax, aliud rationis expers. *Græv.*

§ 8 *Perfectum officium, rectum, opinor, vocemus, quod Græci κατόρθωμα*] Quod conveniebat iis, qui credebantur Stoicis ὑπὲρ φύσιν ζῆν, *supernaturalem quasi quandam vitam vivere*, tanquam excessissent communem hanc vivendi rationem, et proximi Diis essent, immo Dii. Nam Stoici suum sapientem, Deum esse persuasum habebant. Qui vero ad hunc perfectæ sapientiæ gradum erant evecti, dicebantur θεωρητικοὶ, quorum animi ab omni fæce motuum humanorum purgati, et ab omni terrena labe mundati, quam simillimi sint redditi menti illi divinæ, cujus contemplationi toti incumbunt, hinc et dicti sunt θεωρητικοί. Vide Simplicii proœm. in Epictet. *Idem.*

Hoc autem commune, quod καθῆκον vocant] Qui hoc sequuntur, dicuntur κατὰ φύσιν ζῆν, *secundum naturam vivere*, et πρακτικοὶ, qui in agendo tantum quod bonum est versantur, virtutibus moralibus ac politicis contenti. Quæ virtutes civiles moralesque hominem quidem probum reddunt, sed non eum, ut θεωρία, inducunt in semitam divinarum virtutum, quæ τὸν θεωρητικὸν Deo assimilabant. Θεωρητικῷ non scripta esse hæc præcepta, quippe qui iis non indigeat, sicut nec præceptis, quæ in Enchiridion Epicteti contulit Arianus, ostendit in commentario in proœmium illius Enchiridii Simplicius; qui ait ista præcepta ad πρακτικοὺς, seu qui secundum naturam vitam instituunt, pertinere. Vide Simplic. et in illum Salmasium. *Idem.*

Ut rectum quod sit, id perfectum officium esse definiant] Alibi in hoc opere definit κατόρθωμα· 'quod perfectum

atque absolutum est, et, ut Stoici dicunt, omnes numeros habet.' Et in Oratore: 'Illud cui nihil addi possit, quod ego summum et perfectissimum judico.' Quod nemo præstare potest, nisi sapiens Stoicus, quem illi fingunt ἀκώλυθον, ἀνεκβίαστον, ἀπαρεμπόδιστον, ἐλεύθερον, εὔπορον, εὐδαίμονα, ut est apud Gellium. Quæ verba de Finibus lib. III. Cicero magna ex parte interpretatus est: 'Cum hoc sit extremum, congruenter naturæ convenienterque vivere, necessario sequitur, omnes sapientes semper feliciter, absolute, fortunate vivere: nulla in re impediri, nulla prohiberi, nulla egere.' *Wolf.* Vide Lips. lib. III. Manuduct. ad Philosoph. Stoicam.

Medium autem officium] Idem hoc est, quod Stoici apud Diogenem Laërtium affirmant, καθήκοντα εἶναι, ὅσα λόγος αἱρεῖ ποιεῖν· *Officia esse, quæ ratio facienda suaserit.* Vide Suidam in καθῆκον. *Medium autem officium* hoc, quod præstatur a bonis viris, vocatur, quia 'medius' Latinis est mediocris. Sic 'media bella.' Liv. V. 37. Bella media sunt bella mediocria. Vell. Paterc. II. 29. 'Innocentia eximius, sanctitate præcipuus, eloquentia medius.' *Græv.*

§ 9 *Consilii capiendi deliberatio*] Reprehendit hoc loquendi genus Henricus Steph. Schediasmat. II. 25. et arguit pleonasmi, ac si non multum discriminis intercederet inter consilium capere et deliberare. Hæret quoque et dubitat Wolfius. Sed 'consilium capere' hic est exequi deliberatum, rem facere, de qua deliberabatur. Liv. XXV. 34. 'Dux cautus et providens Scipio, victus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret.' *J. F. Gronov.*

Anquirunt] 'Anquirere' proprie est, circum quærere, ut Festus scribit: a quo 'inquirere' diversum est; qui igitur circumquaque omnia scrutans quærit, is 'anquirere' Latine et Ciceroniane dicitur. *Fabr.*

Utilitas ad se rapere] Utile pugnat aliquando cum honesto. Vide III. 7. Porro utilitas dicitur 'rapere,' honestas, 'revocare,' quia honestas conjuncta naturæ est. Adde, utilitatem, quæ pugnat cum honestate, videri, non esse. *Facc.*

CAP. IV. § 11 *Earumque progressus*] Ita vulgo legitur; sed potior mihi videtur lectio *prægressus*, quæ extat in Mss. Mead. Mert. 1. Pal. 2. in uno Gifanii, uno Turnebi, et tribus Lambinianis. Vox *antecessiones*, quæ proxime sequitur et huic voci copula connectitur, satis probat Ciceronem scripsisse *prægressus*, non *progressus*; aliter enim, opinor, alio verborum ordine dixisset, *earumque quasi antecessiones et progressus non ignorat*, cum *antecessio* prior est in rerum natura, quam *progressus*. Notandum est etiam per vocem *earum* hic intelligi debere, non 'rerum,' sed 'causarum rerum;' ut Noster dicit in Fato c. 19. 'Dicent, si omnia fato fierent ejusmodi, ut nihil fieret nisi prægressione causæ, confitendum esse fato fieri omnia.' Maturantius recte explicasse hunc locum videtur. Non solum, inquit, ipsas rerum causas videt, quæ plerumque manifestæ sunt, ut nimia aëris intemperies causa est pestilentiæ; sed, si quid est quod ipsas causas antecedat, ut cum ex signis quibusdam et prognosticis futuram percipit aëris intemperiem, quæ pestilentiæ causa sit. *Pearc.* Vide Turneb. Advers. XXVI. 32.

Progressus, et quasi antecessiones] Quomodo res progrediantur, seque ipsæ inter se antecedant, et alia aliam pariat? Alii legunt *prægressus*, id est causas prægressas; sed incidunt in ταυτολογίαν cum causas jam nominarit, atque adeo *principia et causas*, ut quidam legunt. *Facc.*

§ 12 *Ingeneratque inprimis præcipuum quendam amorem in eos, qui pro-*

creati sunt] Membrum hoc respicit verba modo allata ex loco de Fin. ‘profectus a caritate domesticorum.’ Valde dubito, num ex iis formatum fuerit ab aliquo Aristarcho, et huc insertum. Nam revera sine illo rectius cohæret oratio, et vix intelligitur, quomodo Cicero dixerit *inprimis præcipuum*. Idem.

§ 14 *Effœminateve faciat*] Adde *aut cogitet*, quod est in fine periodi. Nam reliqua hæc, *tum in omnibus et opinionibus et factis, ne quid libidinose aut faciat*, inserta puto, ex interpretatione margini adscripta. *Facc.*

Quod etiamsi nobilitatum non sit] Etsi notum non sit, et prædicetur a nemine. Inferius in lib. II. ‘Phalaris, cujus est inter cæteros nobilitata crudelitas.’ *Græv.*

CAP. V. *Mirabiles amores, ut ait Plato, excitaret sapientiæ*] Alludit Noster ad illud Platonis in Phædro, quod aliter verbis protulit in II. 16. de Fin. ‘Oculorum est in nobis sensus acerrimus; quibus sapientiam non cernimus: quam illa ardentes amores excitaret sui, si videretur!’ At quod de sapientia ibi dixerat Plato, Cicero hic dicit de *forma et facie honesti*. Hinc cum facile appareat Ciceronem non scripsisse *excitaret sapientiæ*, Faërnus olim monuit legendum esse, *excitaret sui, ut ad formam et faciem honesti istud sui referretur*. Sed ne hæc quidem conjectura, quamvis probanda, omnem sententiæ labem tollit; nam Plato hoc non dixerat de *forma et facie honesti*, cui vox *sui* referenda est, sed de sapientia. Mihi igitur videtur locum sic legendum esse, *quæ, si oculis cerneretur, mirabiles amores, ut ait Plato sapientiæ, excitaret sui*; ubi voces illæ, *ut ait Plato sapientiæ*, idem sonant quod sequentes, ut ait Plato, excitaturum mirabiles amores sapientiæ, si ea posset oculis humanis cerni. *Pearc.*

§ 15 *Quæ prima descripta est*] *Descripta* non est, ut vulgo accipiunt, definita, sed collocata, et ordinata primo loco. Cic. de Petit. Consul. ‘Etsi hominibus studiosis nostri gratiosisque suum cuique munus descripsimus.’ Horat. de Arte Poët. ‘descriptas servare vices,’ hoc est, impositam personam recte gerere. *Græv.*

Inest indagatio] Legendum *existit*; illud enim non patitur Latina syntaxis. *Facc.*

§ 17 *Reliquis autem tribus*] Quidam addidere *virtutibus*; quod minime oportebat. Tribus igitur reliquis necessaria omnia proposita sunt, quæ parantur in vita ad juste, fortiter, moderate agendum. *Facc.*

Ordo autem et constantia] Ni fallor, legendum est *item*; ad actionem enim Cicero hic refert ordinem eodem modo, quo duas præcedentes virtutes, justitiam et fortitudinem. *Pearc.*

CAP. VI. § 18 *Et ducimur*] Duo hæc verba absunt a codicibus quibusdam Mss. et sane abesse debent, ut in suo specimine Heusingerus ostendit. *Facc.*

§ 19 *C. Sulpicium*] Eclipsim prædixit, et rationem defectus solis et lunæ primus Romani generis in vulgus extulit. Fuit consul cum Marcello. Plin. II. 12.

Sine opera nostra] Id est, sine labore corporis, etsi Musæo non simus affixi, nec legendo, scribendove demus operam. *Græv.*

Continere] Continere, proprie de magistris dicitur, qui exercent adolescentes. Cic. Fam. VII. 19. ‘In qua exercitatione nos te continebimus.’ Petron. ‘Juvenes declamationibus continebantur.’ Gell. XIX. 1. ‘Quem ego Athenis cognovi . . . attente discipulos juvenes continentem.’ *Idem.*

CAP. VII. § 20 *Latissime patet ea ratio, qua societas*] Absoluto loco de sapientia et prudentia, transit ad secundam partem honestatis, quæ per-

tinet ad tuendam et conservandam hominum societatem, cujus partes duas esse dicit, justitiam et liberalitatem. Justitia nemini suum eripit; liberalitas etiam aliis de suo sponte largitur. Justitia nemini nocet; liberalitas sponte aliis prodest. Bipertita igitur hæc disputatio futura est. *Muret.*

Vitæ quasi communitas] Est socialis ista vita, quæ hominibus præ cæteris animalibus est propria. Male nonnulli hæc explicant. Cicero de Fin. III. 'Quemadmodum membris utimur priusquam didicimus cujus ea utilitatis causa habeamus, sic inter nos natura ad civilem societatem conjuncti et consociati sumus.' Ibid. 'Præclare Chrysippus cætera nata esse hominum causa et Deorum, eos autem communitatis et societatis suæ.' Paulo post: 'Homines natos esse ad congregationem hominum, et ad societatem communitatemque generis humani.' *Græv.*

Nisi lacessitus injuria] Huic primo præcepto justitiæ, nemini nocere, additur exceptio, ut qui injuria lacessitus sit, is juste ei, a quo lacessitus est, vicissim nocere posse videatur. Ideo Lactantius hunc ipsum locum reprehendit VI. 18. Vir bonus quidem nunquam quidquam facere debet, ne lacessitus quidem, ut noceat alteri: potest tamen factam sibi injuriam sine vitio ulcisci. Omnes qui se ulcisci volunt, aut sua causa id faciunt, aut aliena. Sua tribus modis. Aut enim ut sibi expleant animum reponendo dolore ei, a quo læsi sunt; quasi facilius laturi dolorem suum, si ei quoque, qui eum attulit, male esse viderint. Aut ex ultione commodum sibi et emolumentum aliquod quærunt; ut si tu mihi centum per injuriam abstuleris, ego quoque totidem a te auferre cupiam, aut etiam pœnæ nomine aliquanto amplius. Aut sibi cavere in posterum et prospicere volunt, metuentes, ne in contemptum adducantur, neve aut ab eo ipso, qui læsit, aut ab aliis, quasi per ludibrium alias injurias accipiant. Scitum enim est illud, 'Veterem ferendo injuriam, irritas novam.' Aliena autem causa ulcisci se student duobus modis. Aut enim ipsius causa qui læsit, ut ei quasi medeantur, eumque modestiorem efficiant; aut etiam reip. causa; ut ejus quem ulcisci volunt exemplo coërceantur alii, et ab injuria absterreantur, sitque, ut jurisconsulti loquuntur, pœna unius, metus multorum. Ita Deum peccata hominum ulcisci dixerat Chrysippus de Justitia lib. I. Ἵνα τῶν πονηρῶν κολαζομένων οἱ λοιποὶ παραδείγμασι τούτοις χρώμενοι, ἧττον ἐπιχειρῶσι τούτων τι ποιεῖν. *Muret.* Sed vide Grotium de Jure Belli et Pacis II. 1. Nec tamen ex Stoicorum schola. Horum enim scitum est neminem lædi nisi a se ipso. Non potest ergo sapiens Stoicus lacessi injuria, aut ulla alterius injuria impelli ad ei nocendum. Sed hæc scribi præcipique non sapientibus, sed viris bonis, superius dixit Tullius. Præterea hæc, lacessito injuria lacessenti nocere fas esse, intelligenda sunt, de ratione, qua non aliter possunt arcere injuriam. Nam in civitate, ubi jure licet agere, legibus et judici res committenda est, qui inferentem injuriam puniat. *Græv.*

Ut communibus] Vide quam varie communia dicantur, quam eleganter explicet Seneca de Benef. VII. 12. *Idem.*

§ 21 *Aut lege, pactione, conditione, sorte*] Proprietatem quæri Cicero dicit, aut venditionis lege, aut pactione aliqua et contractu: etiam conditione, si quid feceris, aut dederis, interdum dominium acquiritur, cum ita convenit: postremo sorte, ut in coloniis deducendis, cum assignabantur agri, centuriæ singulæ certo militum

numero, missis in urnam eorum nominibus. Nam quæ pars cuique evenerat, sortitio ejus censebatur. *Turneb.* Advers. XXVI. 32.

E quo si quis] In meo codice *eo si quis;* sed vulgarem hanc lectionem retinere juniores critici voluerunt, invito Lambino; quasi vero non satis sit, duas superiores periodos cœpisse per *ex quo*, nisi addatur tertia. Al. leg. *et si quis.* Facc.

E quo si quis sibi appetet] Vict. Man. Lamb. *eo si quis plus sibi appetet.* Sed Langium audiamus. 'Appetere' proprie est amplius petere, demum vehementer velle, atque etiam vi invadere. Ut 'appetere' regnum; 'homo appetens,' pro avido, contra Rullum; 'animus appetens,' de Oratore. Sic infra, 'ne cupide quid agerent, ne appeterent.' Liv. lib. I. 'Crescebat interim urbs munitionibus alia atque alia appetendo loca.' Quam verbi hujus proprietatem qui ignorarunt, locum corruperant. Hoc enim vult dicere, ex eo quod alterius sit, neminem appetere sine injuria posse. Nam plus velle, vel plus quærere, quam possideas, cur sit injustum, dum id fiat absque dolo malo? ut puta occupatione vacui, justo bello, aliove quo non illicito pacto? *Car. Lang.*

§ 22 *Tum artibus*] Vulgo editores non intelligentes vim particulæ *tum,* quæ hoc loco conjunctionis munere fungitur, eam iterarunt in duobus incisis quæ sequuntur. *Facc.*

§ 23 *Tam est in vitio*] Hic Cicero reprehenditur et erroris arguitur, quod tradat eum, qui non defendat, si possit, insontem, cui injuria fit, æque graviter peccare, ac si parentem aut patriam deserat, putaturque Stoicorum placito, peccata esse æqualia, in hunc errorem incidisse. Sed qui sic sentiunt, ipsi falluntur. Non enim Cicero dicit æque graviter peccare qui hominem non defendat, ac si parentem non defendat, sed æque peccare in justitiam, qui injuriam a quocunque potest non propulsat, ac illum qui parentem aut patriam deserat. Injustum esse utrumque, sed uter sit injustior, uter gravius peccet, hic Cicero non definit. In hac locutione *tam est in vitio*, vocula *tam* non quantitatem, sed qualitatem potius notat. Sicuti tam in vitio est, denarium furari, ac decies sestertium, quamvis peccata differant plurimum, ut multis disputarunt Majoragius et Griffiolus contra Cœlium Calcagninum. Plato puniendum censet, qui vim alteri illatam non arcet, de Legibus lib. IV. quod et Ægyptiorum legibus cavebatur. Vide Grotium de Jure Belli et Pacis II. 25. § 6. et 7. *Græv.*

§ 24 *Sæpe a metu proficiscuntur*] Vide Grotium de Jure Belli et Pacis II. 1. § 2. ubi copiose hoc explicat, et ostendit simul quando per justum metum nobis liceat occupare injuriam illaturum. *Idem.*

CAP. VIII. § 25 *Exercitum alere*] Vide Paradoxum VI. Plinius XXXIII. 10. legionem dicit, non exercitum. *Facc.*

§ 27 *Leviora, &c.*] Id non gratis monet. Stoici enim volebant, omnia injustitiæ genera esse æqualia. *Idem.*

CAP. IX. § 28 *Aut etiam negligentia, pigritia, inertia*] Hæc addita, ut opinor, margini fuerant ad eos significandos, qui laborem suscipere nolunt; unde in contextum irrepsere ad constructionem turbandam. Quis enim dixerit 'impediri negligentia aut inertia?' *Idem.*

Itaque videndum] Lege *Atqui.* Sic in Tuscul. II. 18. 'atqui vide ne,' &c. *Videndum* autem ponitur pro verendum. *Idem.*

In philosophos dictum] *In* ad laudem spectat, ut de Legib. lib. I. 'Quod item ad contrariam laudem in virtutem dici potest.' Et in Bruto,

'in legem Cæpionis.' Locus est apud Platonem de Rep. lib. VI. sed optime explicatur de Fin. lib. III. a Catone, cur dialectica et physica virtutum appellatione veniant apud Stoicos. *Car. Lang.*

Quod in veri investigatione versentur] Epicuri dogma fuit sapientem οὐ πολιτεύεσθαι, non accedere ad rempublicam. Quam sententiam exagitat Cic. Orat. pro Sextio, cap. 10. *Græv.*

Nam alterum justitiæ genus assequuntur . . . in alterum incidunt] Non video quid significent hæc verba *in alterum incidunt.* Num Cicero hoc vult, *in alterum injustitiæ genus incidunt?* Ita quidem nonnulli ediderunt: sed cum in prima sententiæ parte Noster dixerat *alterum justitiæ genus assequuntur,* hoc posterius *alterum* non potest esse genus injustitiæ. Num igitur Cicero hoc vult, *in alterum justitiæ genus incidunt?* at inde exurget sensus quovis scriptore, ne dicam Cicerone, prorsus indignus; cum nihil aliud contineat postrema pars sententiæ quam in prima diceretur. Adde quod huic sensui omnino se opponunt sequentia verba 'discendi enim studio impediti,' &c. His rationibus adductus lector, cum vulgatam lectionem rejiciendam esse viderit, Langii conjecturam fortasse probabit, qui legit *in alterum non incidunt,* id est, in alterum justitiæ genus; quamvis enim 'incidere in vitia' usitatius, quam 'in virtutes,' Latine dicatur, tamen non desunt exempla, quæ probant, Latine dici 'in virtutes incidere;' ut de Orat. II. 21. 'Omnino in illud genus eum Crassi magnificum atque præclarum natura ipsa ducebat; sed ea non satis proficere potuisset, nisi eodem studio atque imitatione incidisset.' Si cui tamen Langii conjectura, quæ nullo Ms. se defendit, non arrideat, videat an non alia aggrediendum sit via. Cum Ms. Cant. omittit vocem *justitiæ* in priore parte sententiæ, malo equidem, hoc et sequenti verbo omisso, sic legere, *Nam, dum alterum assequuntur, inferenda ne cui noceant injuria, in alterum incidunt. Discendi enim, &c.* In hac lectione, ut posterior vox *alterum* respicit ad sequentia *discendi enim studio impediti, &c.* ita prior ad ea quæ ipsam proxime sequuntur, *inferenda ne cui noceant injuria.* Quod cum ignorabant librarii, videntur verba *justitiæ genus* inter lineas, interpretamenti loco, collocasse, ansamque dedisse aliis ea postea in textum inserendi. *Pearc.*

Non accessuros quidam] Epicureis, qui aiebant, ut est in oratione pro Sextio cap. 10. 'remp. capessere hominem bene sanum non oportere.' Si Platonici idem sentiebant, legendum est *ne accessuros quidem.* Facc.

§ 29 *Ne facere cuiquam videantur*] Lego *nec facere.* Passer.

§ 30 *Humani nihil a se alienum putat*] Putat ad se suamque curam pertinere aliorum hominum curas, molestias, negotia. Sic hunc versum intelligendum esse, non solum ex ipso Comico patet, et hoc Ciceronis loco, sed ex alio Tullii, et ex Seneca. In primo de Leg. cap. 12. inquit ille: 'Quod si, quo modo est natura, sic judicio, homines, humani, ut ait poëta, nihil a se alienum putarent, coleretur jus æque ab omnibus.' Et Seneca Ep. 95. 'Iste versus in ore et in pectore sit: 'Homo sum, humani nihil a me alienum puto.' Habeamus in commune quod nati sumus. Societas nostra lapidum fornicationi simillima est, quæ casura, nisi invicem obstarent, hoc ipso sustinetur.' Quam inepta vulgo sententia huic versui affingatur, hinc licet videre. *Græv.*

Quod dubites] Vide de hoc loco et dubiis casibus pulchre disputantem Grotium de Jure Belli et Pacis II. 23. § 1. 2. et seq. et ejusdem libri cap. 24. § 4. *Idem.*

CAP. X. § 31 *Sed incidunt sæpe*

tempora] Tale tempus illud erat, quo Cato ipse suadebat civibus esse pecuniam contra leges ambitus dandam, ne Lucceius cum Cæsare crearetur consul. Vide Sueton. in Jul. cap. 19. et quæ ibi notat Casaubonus. Tale fuit tempus cum Cicero judicaret in equestris ordinis vitiis connivendum esse, postulante id illorum temporum ratione, contra Catonis sententiam, quæ id quidem quod justum erat statuerat, sed quod propter temporum rationem noxium reip. erat. De quibus Cic. ad Att. II. 1. 'Catonem nostrum non tu amas plus, quam ego. Sed tamen ille optimo animo utens, et summa fide, nocet interdum reipublicæ; dicit enim tanquam in Platonis πολιτείᾳ, non tanquam in Romuli fæce, sententiam.' *Idem.*

Promissum facere] Vide Grot. de Jure Belli et Pacis II. 11. ubi disserit de promissis. *Idem.*

Referri enim decet] Pro *decet* fortasse legendum *debent.* Scilicet promissa omnia revocari debent ad illa duo justitiæ fundamenta, et ex iis dijudicari. *Facc.*

§ 32 *Potest enim accidere, &c.*] Libenter transferrem particulam *ut*, atque ita legerem, *Potest enim accidere, ut promissum aliquod et conventum effici, &c.* Ita puto scriptum a Cicerone fuisse. Quis enim ita loquatur: 'Accidit lex aliqua, ut eam servari sit inutile?' *Idem.*

Ex tribus enim optatis] Vide Meursii de Theseo librum, cap. 1.

Quæ sint iis quibus promiseris, inutilia] Hæc vero debent pendere non a judicio promissoris, sed ejus cui promissum est. Vide Grot. de Jure Belli et Pacis II. 11. *Græv.*

Cui promiseris. Contra officium est, majus non anteponi minori] Ita vulgo legimus, quamvis particula negativa *non* absit ab omnibus Mss. si excipias Pal. primum, et unum Grævianum. Sed Lambino assentior, qui olim monuit locum sic mutata interpunctione legendum esse, *nec, si plus tibi noceant quam illi prosint cui promiseris, contra officium est majus anteponi minori.* Constructio est, *nec contra officium est, &c.* Pearc.

Si constitueris te cuipiam advocatum in rem præsentem venturum] Proprie dicitur cum judex seu arbiter in locum, de quo controversia est, venit. Cic. pro Cæcin. 'Placuit Cæcinæ de amicorum sententia constituere, quo die in rem præsentem venirent.' De re ipsa vide Senecam de Benef. IV. 35. *Græv.*

Jure prætorio liberantur] Per prætores in integrum restituuntur. Jus prætorium et leges opponuntur. Leges enim proprie Romanis dicebantur, quæ suffragiis populi ferebantur. Jus prætorium est quod dicitur lib. II. ff. de Orig. Jur. et lib. VII. de Instit. et Jure 'jus honoratum,' quia prætor, qui jus dicebat inter cives, 'honorarius' dicebatur. Nihil autem erat jus prætorium, quam edicta prætorum. Quilibet prætor cum iniret magistratum, proponebat edictum, ex edictis decessorum suorum in id transferens (hinc vocatur etiam 'jus translatitium') quod justum et æquum putabat, nova etiam interponebat, veteribus repudiatis. Cæterum de promissis, quibus dolo deceptus se obstrinxit, vide Grot. de Jure Belli et Pacis II. 11. § 7. et cap. 17. § 17. *Græv.*

Nonnulla legibus] Quærunt viri docti, quæ sint illæ leges de dolo, cum quæ in codicibus legum Romanarum leguntur, diu sint post Ciceronem latæ. Sed Cicero ipse docet lib. III. quas hic leges significet: 'Iste,' inquit, 'dolus malus etiam legibus erat vindicatus, ut tutela XII tabulis, et circumscriptio adolescentium lege Lætoria, et sine lege judiciis, in quibus ex fide bona agitur.' Et de Nat. Deor. lib. III. 'Inde judicium publicum rei privatæ lege Lætoria: inde everriculum malitiarum omni-

um judicium de dolo malo, quod C. Aquilius familiaris noster protulit.' *Græv.*

§ 33 *Calumnia quadam*] De calumnia, sive malitiosa juris interpretatione, vid. Grotium de Jure Belli et Pacis II. 16. *Idem.*

Ne appetenter] Ita legendum, si Cicero, qui toties de humanis cupiditatibus loquitur, adverbium hoc alias usurpasset. Sed non est, opinor, antiquius ætate Apuleii. Legere malim *nec appeterent.* Est enim 'appeto' quasi immoderate peto. *Facc.*

Sicut ipsi dixerant] Quid et ubi dixerant? Illi sane non dixerant, ibi ponendos esse terminos, quo Labeo post posuit. Lege cum Pithæano *sicut ipsi discesserunt.* Nimirum quo utrique recesserunt. *Græv.*

CAP. XI. *Posthac*] Alii addunt *committat;* quod non est necesse. Non putat Cicero, satis esse eum, qui læserit, pœnitere, ut et ipse posthac abstineat, et alii ab injuria deterreantur. Locum hunc Guntherus de Latin. Rest. c. 118. affirmantis esse scribit. *Facc.*

§ 35 *Non immanes*] Alii omittunt has duas voces. *Idem.*

Sed credo aliquid secutos] Excusat M. Tullius majores, qui ut Corinthum exscinderent, non crudelitate sint adducti, sed aliam aliquam rationem secuti sint, et maxime opportunitatem loci. *Fabr.*

Quamvis murum aries percusserit] Dicit Cicero ex militari lege, qua, ubi mœnia quati ariete cœperunt, oppidani in deditionem fidemque non recipiebantur. Id et e Cicerone et e Commentariis Cæsaris cognoscimus, in quorum Bell. Gall. lib. II. sic scribitur, 'Cæsar Advaticis denuntiat se eorum civitatem conservaturum, si priusquam aries murum attigisset, se dedidissent.' *Turneb.* Advers. XXVI. 32. Vide Grot. de Jure Belli et Pacis III. 11. § 14.

§ 36 *Rebus repetitis geratur*] Rerum repetitarum nomine jus feciale comprehendebat non tantum vindicationem ex jure dominii, sed et persecutionem ejus, quod ex causa civili aut criminis debetur, ut recte explicat Servius. Inde illud in formulis, 'reddi,' 'satisfieri,' 'dedi,' ubi dedi intelligendum est, ni punire sontem maliut ipsi, qui conveniuntur. Hanc rerum repetitionem dictam esse clarigationem testis est Plinius. *Grotius* de Jure Belli et Pacis III. 3.

Pompilius imperator] Langius edidit *Popilius*, et scribit, hunc esse M. Popilium Lænatem, qui cos. anno urbis 525. Liguriam obtinuit, ac rem prospere illic gessit; de quo Liv. lib. XLII. Balduinus quoque ex scripto codice legit *Popilius;* sed C. Popilium Lænatem intelligit, qui anno proximo post Marcum consul fuit. Verum quia non solum in libris impressis, sed et manuscriptis permultis *Pompilius* legitur; et Plutarchus in vita Catonis Censorii scribit, ejus filium cum Paulo Æmilio militasse, Paulo Manutio, pro *Pompilius*, legendum videtur *Paulus Æmilius.* Fabr. *Pompilii* nomen, quod bis hic legitur, tanquam imperatoris, qui bello Persico Macedoniam tenuerit, Langius et Schottus mutatum volunt in *Pauli Æmilii;* quamvis ego, ut vere dicam, istic potius *Hostilii* nomen reposuerim, qui eo bello et in ea provincia imperator fuit, et inprimis collapsam in exercitu disciplinam restituit: quam ad rem pertinere queat, quod a Cicerone de Offic. I. 11. dicitur unam dimisisse legionem. *Perizon.* Animadv. Histor. cap. 10.

§ 37 *Adeo summa erat observatio, &c.*] Inepta exclamatio, ex margine traducta, ut alii quoque opinati sunt. *Facc.*

Persico bello] *Perseo* Wolfius mavult, quod significetur bellum, non cum Persis, sed cum Perseo rege Macedonum gesto. Verum hoc etiam

bellum Romani Persicum appellarunt, quod non solum hic omnes libri Ciceronis, sed et Fasti Capitolini convincunt; in quibus post consulatum C. Popilii Lænatis, et P. Ailii Liguris subscriptum invenitur 'Bellum Persicum.' *Fr. Fabr.*

Negat enim jus esse, qui miles non sit, pugnare cum hoste] Hoc Plutarchus pluribus explicat in Problematibus, ex quo intelligimus nefas fuisse hostem feriri ab alio, quam qui sacramento militari dixisset: qui secus fecisset, eum cædis reum visum fuisse. Vide Grot. II. 25. § 9. 10. *Græv.*

CAP. XII. *Aut status dies cum hoste*] Festus: 'Status dies vocatur, qui judicii causa est constitutus cum hoste, id est, peregrino,' &c. *Idem.*

Adversus hostem æterna auctoritas] Adversus pereginum semper civi Romano salvum manet jus dominii: peregrinus nihil quod est civis Romani potest usucapere. Auctoritas hic est jus dominii, ut in lege XII Tab. 'Usus auctoritas fundi biennium esto,' &c. *Idem.*

§ 38 *Nec cauponantes, &c.*] Cum in vulgatis editionibus post præcedens verbum *dederitis* ponatur comma, et post *belligerantes* in hoc versu colon, vox *cauponantes* suam propriam vim habere non videtur; 'cauponari' enim dicuntur ii, qui cum lucro vendunt, non qui pretium offerentes emunt: hoc vero posterius solum Romanis competit, de quibus Pyrrhus loquitur, et qui pretium isti regi pro reddendis captivis obtulerint. Hac ratione adductus Cl. Rich. Bentleius sic legendum esse locum censuit, *Non mi aurum posco, nec mi pretium dederitis Non cauponanti bellum, sed belligeranti.* Sed conjectura ista non opus erit, si sequamur interpunctionem Victorii et aliorum veterum editorum, qui habent, *Non mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes Ferro, non auro, vitam cernamus utrique.* Sic enim interpungendo vox *cauponantes* referri potest ad vocem *utrique*, quæ etiam Pyrrhum significat, a quo Romani, ut cum lucro captivos venderet, postulabant. *Pearc.*

Vitam cernamus] 'Vitam cernere' locutione quadam prisca dictum crediderim, minimeque obvia. In Medea eodem genere orationis usus fuerat, 'Nam ter sub armis malim vitam cernere, Quam semel parere.' Quod Euripides in Medea dixit: ὡς τρὶς ἂν παρ' ἀσπίδα Στῆναι θέλοιμ' ἂν μᾶλλον, ἢ τέκειν ἅπαξ. Hic cernere vitam, est dimicare, pugnare. Id enim *cernere* Latinis est, quod Græcis κρίνεσθαι. Cernit autem vitam, qui eam constituit in dimicationem et discrimen adducere. *Turneb.* Advers. XXVI. 32.

Vosne velit] Hoc est, Vosne velit regnare, an me, hera fors, sive domina Fortuna, quidve ferat illa, quem successum sit habitura res. Cæterum versus Ennii in editione Gruteri sunt turbati pessime. *Græv.*

Hera, quidve ferat sors] Sors domina rerum. *Hera* porro frequenter Fortuna dicitur, quamvis et aliis Diis nomen hoc interdum tribuatur. *Facc.*

CAP. XIII. § 39 *Si quid singuli, temporibus adducti, hosti promiserint, est in eo ipso fides conservanda*] Hæc inprimis illustrat Grot. de Jure Belli et Pacis III. 23. *Græv.*

Fidem hosti datam fallere] Post hæc verba Lambinus et Gruterus addunt: *Secundo autem Punico bello, post Cannensem pugnam, quos decem Hannibal Romam adstrictos misit jurejurando se redituros esse, nisi de redimendis iis, qui capti erant, impetrassent; eos omnes censores, quoad quisque eorum vixit, qui pejerassent, in ærariis reliquerunt: nec minus illum, qui jurisjurandi fraude culpam invenerat. Cum enim Hannibalis permissu exisset de castris, rediit paulo post,*

quod se oblitum nescio quid diceret. Deinde egressus e castris jurejurando se solutum putabat; et erat verbis, re non erat. Semper autem in fide, quid senseris, non quid dixeris, cogitandum. Maximum autem exemplum est justitiæ in hostem a majoribus nostris constitutum. Cum a Pyrrho perfuga senatui est pollicitus, se venenum regi daturum, et eum necaturum; senatus, et C. Fabricius perfugam Pyrrho dedit. Ita ne hostis quidem, et potentis, et bellum ultro inferentis, interitum cum scelere approbavit. Quæ omittunt Victorius et Manutius; reperit in unico exemplari Langius. 'An Ciceronis sint,' inquit, 'non contendo: referuntur infra fere eadem, III. 22. et 32.'

CAP. XIV. § 42 *Cuipiam*] Legendum fortasse *quippiam;* vel *cui*, quod proxime sequitur, vertendum est in *cum;* et *obsit* in *obsint*. Facc.

CAP. XV. § 46 *In quibus præclare agitur*] Ordo et sententia verborum perspicua est, nempe hæc: Vivitur cum iis hominibus, in quibus si insunt simulacra virtutis, præclare agitur. Cui simile est illud ad Plancium Fam. IV. 14. 'Agiturque præclare, si nosmetipsos regere possimus.' Quibus in locis *præclare agitur* absolute dicitur; quod qui non attenderunt, ii contra libros antiquos legendum putant *cum quibus præclare agitur;* in qua sententia video esse Erasmum, Balduinum, Nannium, et alios. *Fabric.*

Nec sapiente] Langio duo hæc verba temere adjuncta videntur. *Facc.*

§ 49 *Vel morbo in omnes, vel repentino*] Ita Gruterus et Grævius, qui *morbum* interpretantur animi vitium. Ego Victorium reliquosque veteres editores sequor, quibus assentiuntur omnes fere Mss. Sensus est: Vel nullum habent delectum eorum quibus dant; dant igitur *sine judicio;* vel, si delectum habeant, mediocritatem in dando non servant, dant igitur *sine modo*. De hoc vero satis. In sequentibus vulgo legimus *in omnes*, vel *repentino quodam, quasi vento, impetu animi incitati.* Sed cum istud *vel* ante *repentino* sensum loci turbet, absitque a Ms. Cant. hac auctoritate sic totum locum reformandum esse censeo, *Multi enim faciunt multa temeritate quadam, sine judicio vel modo, in omnes repentino quodam* (*quasi vento*) *impetu animi incitati.* Voces *in omnes* pendent a participio *incitati*, ut sit *incitati in omnes* idem quod incitati erga omnes, seu propenso in omnes animo. Cui simile est istud Trebonii in Ciceronis Epist. ad Fam. XII. 16. 'Ne putes in Asia feriatum illum ab iis studiis, in quæ tua cohortatione incitatur, futurum.' *Pearc.*

CAP. XVI. § 50 *Est enim primum*] Quid hoc Latini sermonis est? legendum, *Est autem primum, quod cernitur, in universi generis humani societate vinculum, ratio et oratio.* Facc.

§ 51 *E quibus ipsis*] Hæc verba tollenda arbitror. *Facc.*

CAP. XVII. § 54 *Deinde una domus*] Quæ constructio est hæc? pro *deinde* lege *unde*. Facc.

§ 58 *Estque ea jucundissima*] Facile apparet, membrum hoc additum fuisse ex monito margini adscripto; nam et supervacuum est, cum idem bis dixerit; nec facit ad locum hunc, ubi agitur, non de jucunditate amicitiæ, sed de officiis amico tribuendis. *Facc.*

CAP. XVIII. § 59 *Quid quisque vel sine nobis, &c.*] Otiosa hic, ne dicam inepta et molesta, videtur ista conjunctio *vel*, quæ bene abest a Ms. primo Grævii. In quibusdam Mss. legitur, *quid quisque nobiscum vel sine nobis, &c.* Unde conjicio, in aliis Mss. exstitisse quondam solum *quid quisque nobiscum*, in aliis rectius *quid quisque sine nobis:* istud vero *vel* puto positum fuisse olim inter lineas, ut ostenderet duplicem fuisse hujus loci lectionem, *nobiscum*, vel *sine nobis*. Pearc.

Et consuetudo exercitatioque capienda] Verba hæc, nisi fallor, adscripta margini fuerant, ad innuendum quod est in periodo proxima, ut fieri videmus in multis codicibus. *Facc.*

§ 60 *Ex quo aptum est officium*] *Aptum* a verbo 'apiscor;' quo Lucretius, Manilius, et JCti usi sunt. Ex quo 'adipiscor' est compositum, et 'indipiscor.' Pacuvius Hermiona: 'Quod ego in acie celebri objectans vitam bellando aptus sum.' Cicero 'aptus' capit pro eo quod vulgo dicimus, adaptatus, compositus, exornatus; ut de Fin. lib. II. 'Aptum ex tribus illis,' et alibi persæpe. *Car. Langius.*

§ 61 *Vos etenim juvenes*] Versus est Ennianus, in quo juvenes Romanos accusat poëta, quod a Clœlia virgine superarentur, quæ cum Porsennæ data esset obses, trajecto Tiberi, Romam est reversa. *Anon.*

Salmaci] Salmacis, inquit Sextus Pompeius, nympha, Cœli et Terræ filia, fertur causa fontis Halicarnassi aquæ appellandæ fuisse Salmacidis: quam qui bibisset, vitio impudicitiæ mollesceret, ob eam rem, quod ejus aditus angustatus parietibus, occasionem largitur juvenibus petulantibus, puerorum puellarumque violandarum, quia non patet effugium. Inde Ennius, *Salmaci, da spolia, &c.* Hæc Pompeius. Sic itaque Ennius fontem alloquens, juvenes arguit ignaviæ, qui veluti spoliis hosti detractis, erepta alicui virgini gaudent pudicitia. Erit igitur *Salmaci* vocandi casus, O Salmaci, tu das spolia sine sudore, &c. *Maturant.*

Nescio quomodo quasi pleniore ore laudamus] Magnum enim videtur in publico civitatis metu ac trepidatione, irruenti sese hostium agmini opponere, non tubarum sonum, non lituorum clangorem, non equorum hinnitum, non armorum fulgorem, non avida sanguinis tela, non crebris tinctos cædibus gladios extimescere, ire immo obviam omnibus, et periculum ab aliis præsenti vitæ suæ periculo depellere, pro aris et focis, pro templis et mœnibus, pro salute ac libertate communi, ictus, vulnera, mortem denique, si res ferat, non excipere tantum, verum etiam ultro appetere. Hæc qui præstiterunt in omni ætate, apud omnes populos clari, illustres, honorati fuerunt. Illis ovationes, supplicationes, triumphi, illis statuæ, arcus, tropæa, illis monumenta publica, illis denique omnia singularia, et divinis honoribus proxima ornamenta decreta sunt, qualia aut nunquam, aut perraro temperantiæ, liberalitati, justitiæ tributa legimus. *Muret.*

CAP. XIX. § 63 *Ex media laude justitiæ*] Id est, ex ipso Justitiæ fundo; qua ratione alibi, 'ex medio jure civili,' 'ex media philosophia,' 'ex mediis C. Cæsaris partibus.' Heusinger vocem *media* sumit pro vulgari. *Facc.*

§ 64 *Omnem morem Lacedæmoniorum inflammatum esse cupiditate vincendi*] Vetus codex habet *omnem vim Lacedæmoniorum inflammatam*, sed repugnant Platonis verba ex Lachete, sive περὶ ἀνδρείας, unde Tulliana translata sunt: Λακεδαιμονίους, οἷς οὐδὲν ἄλλο μέλει ἐν τῷ βίῳ, ἢ τοῦτο ζητεῖν καὶ ἐπιτηδεύειν, ὅ, τι ἂν μαθόντες καὶ ἐπιτηδεύσαντες, πλεονεκτοῖεν τῶν ἄλλων περὶ τὸν πόλεμον. *Ursin.*

§ 65 *Et gloriæ cupido*] Ita Victorius, et Manutius; sed *cupidissimo* Lambinus, et *cupiditate* Gruterus, quem Grævius sequitur. Jam vero criticum audiamus unum et alterum: 'Viderunt jam plures, *cupiditate* hoc loco vitiose scriptum esse. Neque vero cum iis sentire possum, qui legunt *cupido*, vel *cupidissimo*. Hoc enim longius a vulgata scriptura recedit. Lego, quod proxime ad eam accedit, *cupidiore*, id quod facile corruptum fuit in *cupiditate*. Idcirco autem illud amplector libentius, quod

ipsa dicti sententia confirmatur.' *Heuman.* in Parergis Criticis. Scripserat, opinor, Cicero, *Facillime autem ad res injustas impellitur, ut quisque altissimo animo est, gloriæ cupiditate.* Constructio est: Ut quisque est altissimo animo, facillime impellitur ad res injustas cupiditate gloriæ. Huic meæ conjecturæ ansam dedit Ms. Mead. qui omittit verbum *est* ante vocem *altissimo.* Pearc.

Cap. xx. § 68 *Eripit enim libertatem*] Si, qui uni domino paret, servus est; quid eum putamus, qui multitudini servire cogitur? qui dignos, indignos, nobiles, abjectos, notos, ignotos salutare, appellare, prensare, eorum omnium vultus, nutus, gestus observare necesse habet, eisque sæpenumero servilem in modum blandiri, atque adulari, quos, si eo morbo careret, ne congressu quidem satis dignos suo duceret? *Muret.*

Aut non accipienda] Ut Timoleon regnum Corinthi. C. Nepos, Vit. Timol. Q. Fabius et T. Manlius Torquatus consulatum. Liv. x. 11. et xxvi. 22. Scipio Africanus regnum Hispaniæ. Liv. xxvii. 21. *J. Fr. Gron.*

§ 69 *Tranquillitatem expetentes a negotiis publicis se removerint*] Sollicito enim atque anxio animo vivere necesse est, qui, cum multitudinis ingenia tam varia, tamque multiplicia sint, satagit tamen et laborat, ut apud omnes gratiosus sit, ut se omnibus probet ac venditet, et in levissimam etiam levissimorum hominum offensionem incurrere mortis instar putat. Hunc sordibus, illum cultu ne offendat veretur; huic ne nimis severus, illi ne nimium dissolutus videatur, timet; hunc muneribus, illum fictis laudibus inescare studet; omnium stultitiam ferre, omnium ineptias devorare cogitur; nunquam apertus, nunquam simplex, nunquam suavis; ut aliquando omnibus imperare possit, omnibus interea servit. Quæ vero stultitia est incertam potentiam certa servitute mercari? *Muret.*

In his et nobilissimi philosophi] Ut Socrates, Plato, Aristoteles, Epicurus, cum suis sectatoribus, qui negabant sapientem ad remp. accedere. Vide Gassendum ad Diog. Laërt. de philosophia morali Epicuri. *Græv.*

Cap. xxi. § 71 *Concedendum sit*] Id est assentiendum. Quid si legas *parcendum sit?* Proxime enim sequitur 'concederent;' nec solet Cicero verborum inopia laborare. *Facc.*

Cap. xxii. § 75 *Quo primum constituit Areopagitas*] Petrus Victorius in Var. Lect. vi. 5. hæc verba sic accepit, quasi Cicero velit, Solonem Areopagi consilium primum instituisse. Quod si esset, non solum ab Aristotele, verum etiam ab Eusebio, Apollodoro, Pausania, et Demosthene ipso dissentiret. Verum non est ita. Sed cum Eusebius scribat, Cecropem primum, qui urbem Athenarum condidit, Areopagum instituisse, atque ab urbe condita usque ad annum tertium Olympiadis 46. quo Solo archon et legislator creatus novis legibus rempublicam Atheniensium temperavit, anni fere 355. numerentur; dubium non est, quin tam longo tempore hoc consilium labefactatum, et Areopagitarum auctoritas imminuta fuerit, quam Solo restituit, et consilium ipsum constituit. Sic in Bruto, 'leges et judicia constituta dicit,' non quæ tum primum instituta fuerunt, sed quæ bello civili ac tumultu labefactata et intermissa, eo tempore repetita et revocata κατάστασιν ἔλαβον. *Fabr.*

§ 76 *Imperium Lacedæmoniis dilatatum*] Ita vulgo legitur, cum tamen hæc lectio doctis non parum displicuerit. Pro *dilatatum* Lambinus legebat *partum*, Gronov. pater, *datum*, Gronov. filius, *delatum*, id est, comparatum. Ego vero Victorium sequendum esse puto, qui edidit *imperium Lacedæmoniis dilatatum.* Vox

dilatatum locum, non tempus, hic respicere videtur; et sensus est: Eorum rebus gestis imperium Lacedæmonis sive Spartæ creditur fuisse ita auctum et amplificatum, ut non suis solum civibus, sed etiam aliis quibusdam Græciæ civitatibus ipsa imperaret. *Pearc.*

§ 77 *Concedat laurea linguæ*] Linguam dixit pro eloquentia. Ita enim legerunt Sallustius, sive Porcius Latro, vel quisquis auctor invectivæ in Ciceronem, Quinctil. II. 1. et Plutarchus in Cicerone. Non tamen repugnem si quis *laudi* potius cum F. Ursino, et Fr. Polleto legere malit, quam *linguæ* cum Victorio et Lambino; tum quia elegantior est ἀντίθεσις, ut forensia conferantur cum castrensibus, et amborum præmia inter sese; nam armorum præmium laurea est, togæ sive forensium actionum laus et gloria: tum quia optimi et laudatissimi codices *laudi* habent; tum quia Cicero studuisse videtur syllabarum antanaclasi, unde illud ejusdem: 'O fortunatam natam me consule Romam!' tum quia Tullius ipse comprobare videtur, cum in orat. in Pisonem ubi hujus versus hemistichium primum est interpretatus, subjicit, 'Nam cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abjecisti, indicasti, non modo amplissimæ, sed etiam minimæ laudi lauream concessisse.' *G. J. Voss.*

Nec majus otium] *Majus otium* in omnibus antiquis libris reperio, et notavit etiam Pet. Victor. Var. Lect. VII. 13. Periculosissimæ enim conspirationes, dum in utramque aurem dormitatur; maxime vero, id quod hic evenit, populo velut respirante a longis bellis civilibus, armisque quodam modo projectis; id quod in Ilii excidio Homerus expressit. Otium enim non tam cessationem significat, quam securitatem quandam. Terent. in And. et alibi sæpe. *Lang.*

CAP. XXIII. § 79 *Honestum autem*] Totum hoc membrum alia expressum forma monitum erat margini appositum. *Facc.*

Bellum tertium Punicum] De quo Florus II. 15. Susceptum dicitur auctoritate Catonis, quia cum viveret, delendam esse Carthaginem, etiam cum de alio consuleretur, pronunciabat. Porro post vocem *Catonis* quidam codices addunt *consilio.* Mortuus est Cato ante triennium, quam Carthago deleretur, L. Censorino, et M. Manlio coss. ut est apud Paterc. I. 13. *Idem.*

CAP. XXIV. § 82 *Rebus agitatis*] Vult Cicero, virum magnum non temere ad puniendum ruere, sed expensa demum et animo diligenter volutata causa. Nam hoc est agitare; a quo cogitare, quasi coagitare, ut a coago, cogo. Sallust. in Jugur. 'Quæ cum præcepta parentis mei agitarem.' Et paulo post: 'Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem imminuere, ne mox agitando, aliud quam bellum mallet.' Sic Cic. de Finibus cap. 2. et alibi. *Lang.*

§ 83 *Addubitata*] *Addubitata* est propter spem incerti exitus omissa. Quod hic Cicero docet, præstitit Alexander Magnus, cujus valetudo cum esset conclamata, et solus medicus Philippus, quem cavendum tanquam suspectæ fidei, et corruptum a Dario, monuerat eodem tempore Parmenio, remedium ei offerret, 'tutius est ratus dubiæ se fidei medico credere, quam indubitato morbo perire,' auctore Justino XI. 9. De re ipsa pulchre multa præcipit Grotius de Jure Belli et Pacis II. 24. § 5. *Græv.*

§ 84 *Ab Arginussis*] Vide de hoc prælio Diod. Sic. lib. XV. *Idem.*

Nec cum] Olivetus legit *ne dum,* quasi vero ratio reddatur membro hoc membri superioris. Sed mihi videtur battologia quædam, si dicas,

omnes reipublicæ partes cura, ne, dum unam curas, reliquas deseras. Itaque reponendum *nec*, ut sensus idem continuetur majore quadam explicatione. *Facc.*

Cap. xxv. § 85 *Ut enim tutela*] Constituitur enim tutor in rem pupilli, et ut ejus serviat rationibus. Hinc in suam rem auctor fieri tutor prohibetur. l. 1. pr. ff. de auct. et cons. tut. Neque lucrum facere ex tutela quisquam debet, l. 58. pr. ff. de adm. et peric. tut. Neque in hoc administrantur tutelæ, ut mergantur pupilli, l. 3. pr. ff. contr. tut. act. Quæ aliæque similes juris regulæ etiam religiosius in reip. administratione sunt observandæ. *Rach.*

§ 86 *Dum ea conservet*] Quamvis in gravis offensionis periculum incidat. In his verbis est quidem sensus, sed non ita planus. Legere malim *ut eam conservet*. Al. *ut, dum eam conservet, quemvis, &c.* Sed ita quidem locum non habet adverbium *graviter*, ut facile intelligit, qui habet Latinas aures. *Facc.*

§ 87 *Miserrima est omnino ambitio*] Miserrimam esse ambitionem ex eo intelligi potest, quod, quæ duæ res in vita plurimum habent suavitatis, et sapientissimo cuique in prima commendatione semper fuerunt, iis utrisque ambitio spoliat suos, libertate, et tranquillitate animi. Vide de utroque superius ad cap. 20. *Muret.*

Similiter facere eos, qui inter se contenderent] Plato de Rep. lib. vi. comparatione quadam utentem Socratem facit, qua doceat, cur veri philosophi, cum ad regendas civitates omnium aptissimi sint, aut soli potius apti, vulgo tamen ad id munus obeundum uni ex omnibus minime apti videantur. Ait autem id ex eo evenire, quod in civitatibus, ut quisque quo jure, quaque injuria deturbare alios ab honoribus et imperiis, eaque ipse arripere atque occupare maxime potest, ita maxime navus et industrius, et ad res gerendas idoneus haberi solet; cum veri philosophi, qui ab omni ambitione sunt remotissimi, quia nihil unquam tale conantur, sed in studiis cognitionis et scientiæ acquiescunt, ignavi et desides, et ab administratione reipublicæ alieni existimentur. Idem autem eventurum ait homini gubernandæ navis perito, et intelligenti, si ea versetur in navi, in qua vectores ita insaniant, ut inter se contendant, quis potissimum gubernare debeat, et ut quisque depellere alios a gubernaculis, eaque ipse occupare potuerit, ita eum plurimi faciant, eique navis gubernandæ curam optime committi putent. *Idem.*

Qui suo judicio tueri rempub. velint] Longe aliud est judicio et sententia, aliud voluntate atque animo dissidere. Nam etiam in sententiarum dissimilitudine ac discrepantia, animorum tamen conjunctio servari potest; neque unquam boni viri quenquam, quod a se dissentiret, propterea in inimici loco habendum existimarunt. Evertendam Carthaginem Cato, conservandam Scipio Nasica censebat. Num igitur eos inimico inter se fuisse animo credimus? Stultorum et imperitorum ista consuetudo est: qui, quoniam, ut ait Comicus, nisi quod ipsi faciunt, nihil recte fieri putant, idcirco a se ne levissimis quidem in rebus dissentientes ferunt. *Fabric.*

Qualis fuit inter P. Africanum et Q. Metellum] Africanum Minorem dicit, et Q. Metellum Macedonicum, summos viros, de quorum dissensione ita in Lælio: 'Ab amicitia Q. Pompeii meo nomine se removerat, ut scitis, Scipio; propter dissensionem autem, quæ erat in republica, alienatus est e collega nostro Metello. Utrumque egit graviter auctoritate et offensione non acerba.' Vide et Valer. iv. 1. et Plin. vii. 44. *Idem.*

§ 88 *Exercenda etiam est facilitas*]

Qui liberos populos regunt, jurique dicendo præsunt, perpetuo cogitare debent, se in illo honoris ac dignitatis gradu constitutos esse, ut omnium querelas patienter audiant, ut omnium jura cognoscant, ut lites dijudicent ac componant, ut suum cuique tribuant. Itaque faciles omnibus aditus ad eos esse debent; neque ulla esse occupatio tanta, quæ eos impediat ab iis, qui querelas suas ad eos perferre volunt, audiendis. Qua de re ita Cic. in oratione pro Murena: 'Sapiens prætor offensionem vitat æquabilitate decernendi, benevolentiam adjungit lenitate audiendi.' Et in Epist. ad Q. Fratrem: 'Adjungenda etiam est facilitas in audiendo, lenitas in decernendo, in satisfaciendo ac disputando diligentia.' Et alibi in eadem epistola admonet eum, ut se facilem in rebus cognoscendis, in hominibus audiendis admittendisque præbeat. Scitum est quod de Philippo, Alexandri Magni patre, traditur, a quo cum peteret anicula quædam, ut causam quandam suam cognosceret, negassetque ille sibi vacare, 'Ne vacet igitur,' inquit illa, 'regnare, si non vacat audire.' Etsi autem qui ad eos adeunt, tempus ad eam rem opportunum captare debent, si quis tamen aut rusticitate, aut cogente necessitate, aut casu aliquo, parum in tempore ad eos venerit, non est iracunde ac superbe rejiciendus, ac repellendus; sed aut audiendus sic quoque, si fieri potest; aut certe placide ac leniter commonefaciendus, ut tempus aliud commodius capiat: esse alios quoque, quibus consulendum sit; et æquum esse ipsis quoque rectoribus aliquam diei partem ad curanda corpora, et ad animi quietem, relaxationemque concedi. Eademque comitas adhibenda est adversus eos quoque, qui quædam interdum parum prudenter rogant; ut non aspere cum eis agamus, neque eos acerbe, ac contumeliose repellamus; sed efficiamus, ut ipsi intelligant, planeque videant inverecundam esse petitionem suam, neque, sibi nos, salva ratione officii, obsequi posse. Valde amicus erat Themistocli poëta Simonides. Cum igitur in magistratu esset Themistocles, et Simonides fretus ea, quæ sibi cum illo erat, familiaritate, injustum quiddam ab eo peteret, 'Neque tu,' inquit Themistocles, 'bonus poëta fueris, neque ego bonus prætor, si utervis nostrum quidquam adversus leges fecerit.' Hoc Græce aliquanto dicitur suavius; quod ejus gentis lingua, et leges, quibus civitas temperatur, et quædam poëtarum cantilenæ, eodem nomine vocantur. Sed ille neque objurgavit Simonidem, neque iracunde eum a se repulit; sed eo est genere orationis usus, ut cum ei, quod petebat, negaret, æquum tamen eum a se placatumque dimitteret. Quæ exempla qui sequentur, et dignitatem retinebunt, et vitabunt eam, quam Cicero 'inutilem et odiosam' esse ait 'morositatem.' *Muret.*

Altitudo] Legendum *lenitudo.* Excusat autem verbum duriusculum. Ait, liberos populos regendos esse non solum animo placabili, sed interdum etiam lento, ut ne impudenter quidem rogantibus irascamur. Hujus autem vocis duritiem notat etiam in Tusc. IV. 19. *Facc.*

Altitudo animi] Altitudo animi non est hoc loco excelsitas, vel elatio; sed βαθύτης, ut cum *altitudinem* puteorum dicimus, qua præditum hominem κρυψίνουν Græci vocant, qui non statim detegit omnes animi motus, neque eos in promptu habet, sed abdit ac tegit cum opus est: qualem esse Pompeium ipse alicubi dicit in epistolis ad Atticum; et qualem Tiberium Augustum fuisse historiæ loquuntur. *Idem. Altitudo animi, quæ dicitur, &c.*] Locum hunc illustrare tuerique potest id quod legitur in

Partit. Orator. cap. 22. 'Est altitudo animi in capiendis incommodis, et maxime injuriis.' Hanc autem formulam, *quæ dicitur*, quoniam solet adhibere Tullius, ubi vocabulum quodpiam Græcum subjuncturus est, in quo vis insit antecedentis Latini; opinor scriptum fuisse *quæ βαθύτης dicitur*. Neque dissensuros arbitror, qui hos tres locos ex Epist. ad Atticum inspexerint: IV. 6. 'βαθύτης mea quæ in agendo apparuit.' V. 10. 'Admirabere meam βαθύτητα, cum salvi redierimus: tanta mihi μελέτη hujus virtutis datur.' VI. 1. 'Quod meam βαθύτητα in Appio tibi... probo, vehementer gaudeo.' Qua de voce sic Bosius: 'Βαθύτητα vocat taciturnitatem, et occultum aliqua de re animi sensum, sumpta translatione a puteis, et aliis locis altis, in quibus demersa ita latent, ut non appareant.' Eodem sensu dixit Horat. II. Sat. VI. 57. 'Mirantur, ut unum Scilicet egregii mortalem altique silenti.' *Fr. Odinus.*

Ita probanda est mansuetudo atque clementia, ut adhibeatur reip. causa severitas] Ut morositas odium, ita nimia facilitas contemptum parit. Utraque igitur vitanda iis, qui cum imperio sunt; et adhibenda moderata severitas, quæ si absit, omnis magistratus auctoritas obsolescit, quæ certissima pestis est civitatum. Quoniam enim magistratus legum custodes sunt, aut ipsi potius vivæ ac spirantes leges, cum magistratus contemnuntur, perinde est ac si leges contemnerentur. Videndum igitur ut et ab odio severitatem comitas vindicet, et a contemptu severitas comitatem. *Muret.*

Omnis autem animadversio et castigatio contumelia vacare debet] Qui in castigando contumeliosus est, ostendit se libidine potius et iracundia, quam justitiæ studio duci. Vide Gellium VI. 14. *Idem.*

Qui punitur aliquem] *Punitur aliquem*, pro punit, Ciceronem hic dixisse, non solum Nonius, sed et Servius in Æn. XI. observavit. Sic Tusc. I. 44. 'Cum multi inimicos etiam mortuos pœniantur,' pro puniant. In Miloniana, cap. 13. 'pœnitus es,' pro punivisti. Philippica quoque VIII. ex libris antiquis jam recte legitur, 'Ut clarissimorum hominum crudelissimam puniretur necem.' *Fabric.*

§ 89 *Prohibenda autem maxime est ira in puniendo*] Cupiditas modum non novit; et quæcunque cupide facimus, immodici in eis, atque immoderati sumus. Est autem 'ira,' ut in secundo de Anima traditur, 'cupiditas ultionis.' Quare quicunque ad reposcendam pœnam iratus accedit, modum tenere non potest. Est igitur magni et sapientis viri, aut omnino non irasci, aut, quod fortasse majus est, iram vincere ac cohibere, neque quidquam ulciscendi causa facere, donec ille iræ tumor resederit, impetus constiterit, ardor refrixerit. Ἅπανθ' ὃς ὀργιζόμενος ἄνθρωπος ποιεῖ, Ταῦθ' ὕστερον λάβοις ἂν ἡμαρτημένα, ait Menander. Itaque laudatur Plato, qui servo cuidam suo iratus, 'Tu vero,' inquit, 'gratias Diis agito, quod ego iratus sim; pœnas enim a te exigerem, nisi iratus essem.' Et Xenocrati, qui tum præsens aderat, 'Quæso,' inquit, 'tu hunc verberato; me enim, cum iratus sim, id facere non decet.' Eadem fere narrantur de Archyta Tarentino, qui, ut est apud Ciceronem Tuscul. lib. IV. cum villico factus esset iratior, 'Quomodo te,' inquit, 'accepissem, nisi iratus essem!' Sed et de Platone ipso ejusdem generis alia: quod servo iratus, sublata manu, quasi eum percussurus, diu eodem in statu constiterit, cumque rogaretur, cur id faceret, 'A me ipso,' inquit, 'exigo iracundiæ meæ pœnas.' Et quod adolescens quidam, qui diu apud eum vixerat, cum domum rediiset, vidissetque aliquando iratum matri patrem: 'Apud

Platonem,' inquit, 'nihil unquam tale vidi.' Dandam autem iræ moram dum relanguescat, neque præcipitandum, quod illa suaserit, eleganter docuit Athenodorus Stoicus, qui Octaviani Augusti temporibus fuit. Cum enim Augustum facile ac celeriter irasci videret, monuit eum, ut quoties irasceretur, antequam quidquam imperaret, recitaret Græcarum litterarum nomina; illo quamvis exiguo temporis intervallo judicans fore, ut iræ impetus, vel frangeretur, vel certe remitteretur. Sextus Aurelius Victor in Theodosio. Sapientissime itaque decrevit senatus temporibus Tiberii, ne de iis, qui capitis damnati essent, supplicium ante decimum diem sumeretur. Cujus senatusconsulti meminit Tacitus lib. III. Dio lib. XXVII. Suetonius in Tiberio. Seneca in libro de Tranquillitate Vitæ. Sidonius Apollinaris Epist. XI. 7. Quod temporis spatium optimus imperator Theodosius ad triginta dies prorogavit; cum ob ingentem quandam stragem ipsius jussu Thessalonicæ factam a sanctissimo et fortissimo episcopo Ambrosio Ecclesiæ foribus exclusus, neque nisi post actam, ex veteri ecclesiastica consuetudine, publicam pœnitentiam, ad sacrorum mysteriorum communionem admissus esset. Historia est apud Theodoretum v. 17. et Sozomenum VII. 24. et extat ipsa Theodosii constitutio, L. 'si vindicari' C. de pœnis. *Muret.*

Modo ne laudarent iracundiam] Reprehendit Peripateticos, quod iracundiam laudent, et a natura utiliter datam dicant. In quo considerandum primum quid sit 'iracundia,' et quomodo ab 'ira' differat; dein verumne sit iracundiam a Peripateticis laudari; et tandem quid inter Peripateticos et Stoicos hac in re non conveniat, et num merito Peripatetici a Stoicis reprehendantur. Seneca igitur de Ira I. 4. ait inter 'iram' et 'iracundiam' idem interesse, quod inter 'ebrium' et 'ebriosum,' inter 'timentem' et timidum.' Iratus potest esse non iracundus. Iracundus potest aliquando iratus non esse. *Ira* igitur est ὀργή, *iracundia*, ὀργιλότης. Hæc etiam Claudius Cæsar distinxit edicto, de quo Suet. 'Iræ atque iracundiæ conscius sibi, utrumque excusavit edicto, distinxitque, pollicitus alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non injustam fore.' 'Iracundiam' tamen Latini interdum pro 'ira' dicunt. Plautus Asinar. 'Non hercle te prævideram. Quæso ne vitio vertas. Ita iracundia obstitit oculis.' Et Terent. 'Vix sum compos animi, ita ardeo iracundia.' Nunc videamus num Peripatetici iracundiam laudent. Sane Aristot. II. Eth. lib. II. prolixus est in *iracundia*, ὀργιλότητι, reprehendenda ut vitiosa. Hoc tamen eis Cicero sæpe objicit, ut hic et Tuscul. IV. 19. sed hæc ex aliorum Peripateticorum commentariis Cicero, ut videtur, hauserat. Et tamen vituperant Peripatetici ἀοργησίαν, et Aristoteles ipse ait τὸν θυμὸν τῇ ἀνδρείᾳ συνεργεῖν. Neque aliter Plato, qui et Polit. lib. II. ait omnem ἀνδρεῖον εἶναι θυμοειδῆ, et de Legibus lib. V. θυμοειδῆ μὲν χρὴ, inquit, πάντα ἄνδρα εἶναι, et Græci proverbio aiunt, qui irasci nesciat, eum mente etiam carere. Stoici autem iram damnant. Sed tamen de vocibus tantum videntur litigare. Nam si ira semper est πάθος ἄλογον, recte eam vituperant; sin potest ratione dirigi, et est interdum ὁρμή τις ἐγείρουσα τὴν ψυχὴν πρὸς τὴν ἀνδρείαν, merito commendari potest, neque eradicanda, sed moderanda est. Itaque Horatius I. Epist. 2. 62. cum dixit, 'ira furor brevis est,' addit, 'qui non moderabitur iræ,' &c. Non dicit, qui non extinguit, sed qui non moderabitur. *Idem.*

CAP. XXVI. § 90 *Ut de Socrate*] Hæc de Socrate Xantippe prædicat

Tuscul. Quæst. III. 15. Vide et Senec. Epist. 104. Laërt. in ejus vita. *Idem.*

Facilitate et humanitate video superiorem fuisse] Just. IX. 8. 'Iram pater (Philippus) dissimulare, plerumque etiam vincere: hic ubi exarsisset, nec dilatio ultionis, nec modus erat.' Mox, 'Regnare ille cum amicis volebat, hic in amicos regna exercebat.' *Græv.*

In gyrum] Petita ab equis similitudine, qui aguntur in gyrum, certis præfinitis limitibus, ut eorum impetus frangatur. *Facc.*

§ 91 *Nec adulari nos sinamus*] Vel *adulari* patiendi hic significationem habet, vel legendum, *adulari nobis sinamus.* Lamb. Apud Nonium ita refertur, *neve adulari nos sinamus.* Quare nihil in hoc genere contra librorum veterum auctoritatem est immutandum. *Fabr.* Totum hoc membrum, *nec adulari nos sinamus*, insertum videtur, et quidem ante Nonii ætatem, ut est apud Heumannum in Art. Critic. n. XXXIII. *Facc.*

§ 92 *Illud autem*] Hæc omnia, qualiacunque sunt, usque ad caput proximum, hoc loco male habitant: potius eo retrahenda videntur, si cui placent, ubi de politicis, et de otiosis agitur. *Idem.*

CAP. XXVII. § 96 *Ita naturæ*] Legendum opinor *ita naturæ cujusque.* Et quæ præcedunt, et quæ sequuntur, ita poscunt. *Idem.*

CAP. XXVIII. § 97 *Natis sepulcro ipse est parens*] Applaudo Joanni Frid. Gronovio conjicienti tyrannum apud poëtam dixisse, *Natis sepulcro ipse sit parens*, ut in præcedenti versu, *Oderint dum metuant.* Hoc enim vere tyrannicum. Illud vero, Thyesteas epulas commemorans, *parens est natis sepulcro*, quilibet dicere potest. Quid enim in illis tyrannicum? *Grævius.*

Animantium reliquarum] Id est, supra reliquas animantes. Genitivus casus in hac syntaxi duriusculus videtur. Sed fortasse totum hoc membrum *magna cum excellentia præstantiaque animantium reliquarum*, formatum est ex iis, quæ paullo ante dicta sunt, et margini adjectum, postea vero a librariis huc insertum. *Facc.*

§ 98 *Illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quam late fusum sit*] Alexander Aphrodisiensis honestum circuli centro comparat, quod cum re ipsa sit unum, pro varietate tamen linearum, in diversas partes atque regiones ex eo productarum, sit quodammodo varium et multiplex, et nunc hujus, nunc illius lineæ terminus appellatur. Eadem prorsus ratione honestum, cum natura sua sit unum, pro varietate tamen motuum animi, et actionum, quas prudenter moderatur, varium quasi redditur et multiplex. *Rach.*

§ 100 *Neque enim solum, &c.*] Periodus hæc orta videtur ex monito alicujus grammatici margini adscripto. *Facc.*

CAP. XXIX. § 101 *Omnis autem actio*] Ex officii descriptione, quæ est in de Fin. III. 17. hæc omnia consarcinata videntur. Si tollantur, tum sensa, tum verba rectius inter se congruent. Alii legunt *omnis autem ratio.* Sane melius. Quomodo enim 'actio' dicitur 'agere?' *Idem.*

§ 103 *Et quietibus cæteris*] Casus pluralis duriusculus fecit, ut alii legerent *quietis*, alii aliter. Sed nihil variandum. Ita enim locutus est etiam Sallustius in Bello Catilin. cap. 15. *Facc.*

§ 104 *Plautus noster*] Plauti sales et facetias omnis laudavit et admirata est antiquitas. Tritos plerique ac notatos versus habebant, ac ex eorum naturali quodam et insito lepore, quæ veræ et germanæ Plauti fabulæ essent, nullo negotio dignoscebant. Nec eo solum, quo vixit, tempore, cum nihil forsan occurreret melius, habuit poëta hic laudis fautores ac præcones suæ, sed etiam annis postea consecutis multis, cum ridiculi

tractatio, quod opus comœdiæ præcipuum est, perfici potuerit, et numeris omnibus absolvi. Atque hæc talis et tanta de jocis Plautinis opinio ad Augusti usque imperatoris ætatem mansit. Quo primum seculo neque jocos istos, neque jocorum laudatores ferre potuit severior et fastidiosior judex Horatius, ac fortasse melior; quippe quos nimiæ patientiæ ac propemodum stultitiæ condemnet. Tametsi hujus ego judicium non unius hominis, sed totius seculi illius eruditissimi judicium putaverim. Neque enim scripsit Horatius aliter, ac videretur Augusto; neque Augustus cupidus ipse dictorum et cujusvis generis ejus intelligens, in alia, atque probi et politi ejusdem ævi scriptores essent, sententia fuit. Nisi forte suspicari, &c. *Vavassor* de Lud. Dict.

Atticorum antiqua comœdia] Adversatur Ciceroni Aristot. Eth. ad Nicom. IV. 8. qui monet facilem esse distinctionem ingenui et scurrilis joci ex veteribus et novis comœdiis, perinde ac si dicat, tantundem sibi veteres comicos permittere, quantum scurræ solent, quibus nihil unquam nefas sit nec in rebus, nec in verbis, quosque nihil, dummodo aliis risum excutiant, neque pudeat, neque tædeat. Aristoteli adversatur Cicero. Hic enim ab antiqua comœdia illiberalitatem, petulantiam, turpitudinem flagitiosam removet, quibus ille eam sua sententia damnat. Quanquam non cum Aristotele duntaxat Cicero, sed secum ipse pugnat, qui continuo post dicat, facile distingui ingenuum et liberalem jocum : alterum esse si tempore fit, ac remisso animo, homine libero dignum; alterum ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibeatur verborum obscœnitas. Quis autem non videt genus jocandi profusum et immodestum inesse in Plauto; comœdiam veterem nec ingenuitatem, nec ruborem, nec moderationem ullam præstitisse, vel offensione hominum, vel rerum turpitudine et verborum obscœnitate vitanda ? *Idem.* Tamen pro Aristophane, veteris comœdiæ auctore præcipuo, facit Plato; ei enim Thomas Magister tribuit hoc epigramma, quo canit, sorores Gratias, tres præsides venustatis Deas, quæsivisse templum sibi, in quo divinis honoribus consecratæ perpetuo colerentur; ac demum pro templo animam Aristophanis poëtæ feliciter et commode esse nactas : *Αἱ Χάριτες τέμενος τι λαβεῖν, ὅπερ οὐχὶ πεσεῖται, Ζητοῦσαι, ψυχὴν εὗρον Ἀριστοφάνους· Nunquam casurum cupidæ sibi sumere templum Invenere animam Gratiæ Aristophanis.* Idem.

Ut ne nimis omnia profundamus] Lambinus edi jusserat *ne nimis joca profundamus.* Quæ lectio et sententiam commodam habet et a vulgata non multum discrepat. Langius vetustorum librorum auctoritate neglecta edidit *ut ne nimis profundamur.* Putat enim *profundamus* scriptum esse a librariis pro *profundamur*, ac deinde ab aliis adjectum esse *omnia.* Ego ante annos 16. cum hos libros publice interpretarer, hunc profusionem referebam ad illam, de qua Cicero in Cæliana : 'Voluptates,' inquit, 'cum prima ætate compressæ et constrictæ fuerunt, subito se nonnunquam profundunt, atque ejiciunt universæ.' *Fabr.*

CAP. XXX. § 105 *Semper aliquid aut anquirit, aut agit*] Totum hoc membrum vacat et formatum puto ex eo, quod est in cap. 36. de duplici animorum motu. Duo tamen priora verba *semper aliquid* retineri possunt, si conjungantur cum *cogitando.* Facc.

§ 108 *In L. Crasso*] Ideo de Orat. lib. II. 'Non fere quisquam reperietur præter hunc (Crassum) in utroque genere leporis excellens; et illo quod in perpetuitate sermonis, et hoc quod in celeritate atque dicto est.' *Græv.*

In L. Philippo] Hic fuit L. Martius Philippus Q. F. qui consul fuit anno

U. C. 663. de quo in Bruto Cicero: 'Erat in eo summa libertas, multæ facetiæ, satis creber in reperiendis, solutus in explicandis sententiis.' *Idem.*

In C. Cæsare] Is fuit C. Cæsar Strabo, quo et filio negat quemquam in Bruto Cicero sale et lepore conditiorem fuisse. Hinc de Orat. lib. II. ipsum induxit de facetiis disputantem. *Idem.*

In M. Scauro] Quanta fuerit in illo gravitas cum multis aliis locis Cicero testatur, tum in primis in Bruto: 'In oratione Scauri sapientis hominis et tecti gravitas summa, et naturalis quædam inerat auctoritas, ut testimonium dicere putares, cum pro reo diceret.' *Idem.*

In M. Druso] Is fuit M. Drusus, C. filius, qui in tribunatu C. Gracchum collegam iterum trib. fregit, 'vir et oratione gravis et auctoritate,' ut de illo Tullius testatur in Bruto. *Idem.*

In C. Lælio multa hilaritas] Cic. pro Muræna: 'Quis C. Lælio comior? quis jucundior eodem ex studio isto? quis illo gravior? quis sapientior?' Hinc etiam propter istam hilaritatem, ut et sermonis elegantiam, putabantur fabellæ Terentii ab illo scribi, ut idem auctor ad Attic. VII. 3. *Græv.*

Simulatorem] Hoc loco *simulatorem* ad laudem refertur. Alii tamen legunt *dissimulatorem*. Facc.

Quem εἴρωνα Græci nominaverunt] Hæc verba esse ab aliena manu Heumannus monet in Arte Crit. n. 27. *Idem.*

Pheræum Jasonem] Vide de ejus prudentia et potentia Xenoph. Ἑλληνικ. lib. VI. Et Diod. Sic. lib. XV. *Græv.*

§ 109 *Ut Syllam et M. Crassum*] Syllam alios coluisse, et servili obsequio dignitates meruisse, nusquam dictum scriptumve. In ætate tenera cum scurris et mimis potavit, et genio indulsit frequenter, sed de adulatione potentium dignitateque florentium nihil. Crassus autem Syllam sectatus est, et coluit enixe, ejusque gratia potissimum ad illas divitias et postea honores est evectus. Vide Plutarchum in ejus Vita. Sine dubio locus est contaminatus, quem sic purgabis ex meo primo codice, in quo clare scribitur, *Ut Syllæ M. Crassum videbamus.* Græv.

Lysandrum] Vide C. Nep. in ejus Vita. *Idem.*

Callicratidam] De hoc etiam egit cap. 24. hujus libri. *Idem.*

Itemque in sermonibus alium quemque, quamvis præpotens sit, efficere] Hoc vult: Esse in quibusdam sermonis comitatem, ut, quamvis sint in magna dignitate constituti, tamen cum sermones serunt cum infimæ quoque sortis hominibus, videantur et ipsi ejusdem loci et ordinis homines esse, nullum ut præ se ferant in oratione fastum. Cic. de Fin. lib. II. 'Tenuis L. Virginius unusque de multis.' Sic Græcis εἷς τῶν πολλῶν. *Idem.*

Nullam comitatem] Nullas sermonis blanditias, quibus caruit Xenocrates quoque; ob hoc autem ipsum in primis celebratus est: exemplum Xenocratis tanquam insititium putat expungendum esse Heumannus in Arte Critic. n. 27. *Facc.*

Ne Xenocratem quidem] Hanc lectionem optimorum librorum auctoritas, et sententia comprobat. Hoc enim dicit, Ne severissimum quidem philosophorum Xenocratem comitatem sermonis habuisse, et in gravitate maxima præstitisse dignitate, ut Camerarius scribit. *Fabr.*

Cap. XXXI. § 110 *Tamen nos studia nostra naturæ regula metiamur*] Nonnulli Mss. habent *nostra naturæ*, quod vulgatæ lectioni *nostræ naturæ* præferendum videtur; quia non cujuscunque naturæ, sed nostræ regula studia nostra sunt metienda. Idem

dicendum est de *studiis;* quocirca legendum esse arbitror, *tamen nostræ naturæ regula metiamur.* Pearc. Video sine emendandi ratione apertam sententiam. Satis enim significavit Cicero quam dicat naturam. *Anon.*

§ 114 *Epigonos*] Accii tragœdiam. Sunt autem Epigoni auctores secundi belli Thebani, quorum nomine Euripides tragœdiam scripsit. Hanc imitatus est Accius. *Facc.*

Medumque] Pacuvii tragœdiam, a Nonio et Charisio citatam. Alii legunt *Medeamque. Medum* autem esse volunt Medeæ filium. *Idem.*

Cap. xxxii. § 116 *Consequantur*] Legere malim *sequantur.* Idem.

§ 118 *Herculem Prodicium*] Quemadmodum hoc loco *Herculem Prodicium*, ita in epistola ad Lucceium 'Herculem Xenophontium,' dicit. Nam Xenophon in secundum librum Commentariorum retulit, quod Prodicus in libro de Hercule exposuerat. *Fabr.*

Jovis satu edito] Urbane ex veteri aliquo poëta, ea tempestate noto. Alii malunt legere *Jove edito*, perperam veriti ne modus hic poëticus Ciceronem dedeceat. *Facc.*

Cap. xxxiii. § 120 *Ut fortuna nonnunquam, tanquam ipsa mortalis, cum immortali natura pugnare videatur*] Merito displicuit doctis hic locus non uno modo corruptus. Quid de eo censeam, liceat proferre. Editio Rom. prima, et tres Mss. Oxon. habent *quam fortuna* pro *ut fortuna.* Unde conjectura sic sententiam totam refingo, *multo enim et firmior et constantior est quam fortuna; ut ipsa* (scilicet fortuna) *nonnunquam, tanquam mortalis cum immortali, cum natura pugnare videatur.* Video ab hac non multum Grævii conjecturam recedere; sed in mea vulgatus ordo verborum magis servatur. Conjunctio *ut* idem valet quod *ita ut;* sensusque loci hic est: Quoties fortuna cum natura (ut fit aliquando) pugnat, videtur impari certamine pugnare, quasi mortalis homo cum immortali Deo contenderet. *Pearc.*

Amicitias sensim dissuere] Eleganter et acute *dissuere;* sed tamen veteres omnes libri *diluere* habent; quod est extenuare. Sic colores, sic vina diluuntur. Sic 'unguenta lacrymis diluere' dixit Ovidius; 'auctoritatem diluere' Seneca. Sed maxime ad hunc locum, quod Gellius, priscorum vocabulorum mirus sectator, xii. 1. 'Vinculum,' ioquit, 'illud coagulumque animi atque amoris, quo parentes cum filiis natura consociat, interscindunt, aut certe quidem diluunt deteruntque.' Ubi 'deterunt' eadem metaphora dixit, nempe a pictoribus colores terentibus. Ut Horatius, 'Culpa deterere ingenii,' id est, imminuere. *Lang.*

§ 121 *Si igitur*] Schema est, per quod verborum constructio mutatur, servata sententia: ἀνακόλουθον vocant. Legere malim *Si quis igitur;* nec aliter scripsisse Ciceronem puto. *Facc.*

Nefas et vitium judicandum] Quam male *vitium* cum *nefas* jungatur, vident omnes, qui aut præceptis rhetorum sunt imbuti, aut recte loquentium usum et consuetudinem in consilium adhibent. Vitium enim est infra nefas. Itaque clarissimus Gruterus bene notavit, se vix se continere potuisse, quin deleto illo *vitium* intulerit *impium*, quia id repererit in primo Palatino. Cum vero *impium* quoque in meo primo conspiciatur, nullus dubitavi id reponere. *Græv.*

Cap. xxxiv. § 122 *Majores natu interesse*] Hoc ex instituto Lycurgi observabatur in Lacedæmoniorum republica, et faciendum præscribit Plato de Legibus lib. ii. Nam Seneca Epist. 25. bene dicit, 'Omnia nobis mala solitudo persuadet.' Et Ep. ii. 'Magna pars peccatorum tollitur, si peccatoris testis adsistat.' Ceterum hic locus in antiquis libris

varie legitur. In nonnullis est, *Si ejusmodi quidem in rebus majores natu nolint interesse.* Unde conjicit Lambinus *non nolint interesse.* Pith. et Græv. prim. *Si in ejusmodi quidem rebus majores natu interesse volent.* Et sic fere Palat. prim. quos sequor. *Græv.*

§ 124 *De magistratuum, de privatorum, de civium, de peregrinorum officiis dicere*] Ms. Laud. et Mert. pr. omittunt vocem *civium;* Bodl. vero secundus vocem *de.* Ego utramque delendam esse censeo, ut legatur, *de magistratuum, de privatorum, de peregrinorum officiis dicere.* Voces *de civium* videntur interpretamento fuisse vocum *de privatorum:* de tribus enim solum generibus personarum Cicero in sequente capitis parte agit; et de secundo sic dicit, 'Privatum autem oportet æquo et pari cum civibus jure vivere:' ubi post vocem *privatum* non inseritur vox *civem,* quamvis ea (ut et hic *civium*) subintelligenda esse videatur. *Pearc.*

Jura describere] Non est leges ferre, seu condere, sed jus suum cuique tribuere, jus dicere. Cic. in Verr. v. 11. 'Eadem lectica usque in cubiculum deferebatur. Eo veniebant Siculorum magistratus, veniebant equites Romani, id quod ex multis juratis audistis. Controversiæ secreto deferebantur: paulo post palam decreta auferebantur. Deinde ubi paulisper in cubiculo pretio, non æquitate jura descripserat, Veneri jam et Libero reliquum tempus deberi putabat.' Et pro Quint. 'Quis tandem nobis ista jura tam æqua describit? quis hoc statuit, quod æquum sit in Quintium, id iniquum esse in Nævium?' Describere enim est ordinare, distribuere. Cic. de Lege Agraria: 'Duodecim describit in singulos homines jugera.' Fam. xii. 1. 'Tabulæ finguntur, immunitates dantur, pecuniæ maximæ describuntur.' *Græv.*

Cap. xxxv. § 126 *Decorum illud*] Vox *illud* videtur redundare, et omittitur in aliquo codice; sed tamen habetur etiam paulo infra. Significat autem decorum illud, de quo loquimur. *Facc.*

Difficilius] Ita vulgo legitur: minus tamen recte. Legendum *difficilibus,* rebus scilicet difficilibus ad explicandum; sed satis est, inquit, eas intelligi. *Idem.*

Difficilius ad eloquendum] Ista non bene cohærent cum præcedentibus. Pet. Victorius edidit *difficilius ad eloquendum est;* sed sic quoque aspera et hiulca est oratio, nec pro illa facilitate et suavitate Tulliana se habet. Eam vero duritiem tollit meus primus et optimus codex; *difficilius ad eloquendum rebus* in eo extat, quod et Gruterus reperit in Palat. primo, et editione Romana anni 1471. ut plane probem Gruteri sententiam, legendum esse *difficilibus ad eloquendum,* et respici *rebus,* quod præcesserat, perperamque repetitum esse a librariis. *Idem.*

Satis erit intelligi] Ambrosius Officiorum i. 19. ita scribit: 'Unde Tullius etiam ordinem putat in illo decore servari oportere, idque positum dicit in formositate, ordine, ornatu ad actionem apto, quæ difficile ait loquendo explicari posse, et ideo satis esse intelligi.' Quemadmodum autem hic dicitur *difficilius ad eloquendum,* sic in Oratore legitur, 'Quo est ad inveniendum difficilior in oratione numerus, quam in versibus.' *Fabr.*

§ 128 *Aut si qui fuerunt Stoici pæne Cynici*] Fuerunt enim Stoici, qui τὸν κυνισμὸν, id est, *Cynicorum rationem atque vitam* probaverunt. De quibus Cicero extremo libro tertio de Finibus, et Laërt. lib. vii. Est quoque apud Arrianum caput περὶ κυνισμοῦ, iii. 22. *Fabr.* Hinc Stoicorum dogmata tunica tantum a Cynicis distare Juven. Sat. iii. ait, hoc est solo habitu a Stoicis differre, cum dog-

mata fere habeant eadem. *Græv.*

Cap. xxxvi. § 130 *Palæstrici motus*] In palæstris docebantur, et brachia, et totum corpus movere decore ad leges, numerosque. Hinc Horat. i. Od. 10. 2. de Mercurio: 'Qui feros cultus hominum recentum Voce formasti catus, et decoræ More palæstræ.' Tu primus docuisti homines eleganti more ac ratione luctari, cum antea luctæ essent inconditæ et insulsæ. Hinc 'palæstra' pro ipsa ratione quadam eleganti. Cic. de perfecto Oratore: 'Ut athletas, nec multo secus gladiatores videmus nihil nec vitando facere, nec petendo vehementer, in quo non motus hic habeat palæstram quandam.' Sic de Legibus lib. i. 'Fannii autem ætati conjunctus Antipater paulo inflavit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem atque horridas, sine nitore et palæstra.' Qui sunt autem palæstrici motus eleganter docet Quintil. Institut. lib. ii. 'Ne illos quidem reprehendendos putem, qui paulum etiam palæstricis vacaverint.' Nimirum ut paulo post dicit, 'ut recta sint brachia, ne indoctæ rusticæve manus, ne status indecorus, ne qua in proferendis pedibus inscitia, ne caput oculique ab alia corporis inclinatione dissideant.' Vide ibi plura. Quod olim palæstra, hoc nunc docet orchestra. *Græv.*

Gestus inepti] Si gestus sunt inepti, quid mirum, quod offendant? Legendum *ineptiis nonvacant*, omissa *offensione*. Facc.

§ 131 *Ut pomparum ferculis similes esse videamur*] In quibus sacra et simulacra lentissimo incessu circum ferebantur. Horat. i. Sat. 3. 9. 'Sæpe velut qui Currebat fugiens hostem; persæpe velut qui Junonis sacra ferret.' *Erasmus.*

Et si attentos animos, &c.] Cum proxime *animum* singulari numero dixerit, constrnctionis ratio poscebat *animumque ipsum attentum, &c.* Præterquam quod monitum nimis commune est, nec sine idiotismo expressum: ac proinde inter suspecta refero. Videtur, ut alia multa, ex margine traductum. *Facc.*

Cap. xxxvii. § 133 *Presse loquentium*] Ita clare, ut omnes audiantur litteræ, sed tanta lenitate, ut nullius aures offendant. Quint. ii. 8. 'Non satis est dicere presse tantum, aut subtiliter, aut aspere; non magis quam phonasco acutis tantum, aut mediis, aut gravibus sonis, aut horum etiam particulis excellere.' In lib. iii. de Orat. 'Me,' inquit Cicero ad Catulum, 'tuus sonus et suavitas illa delectat: (nonnullis interpositis pergit) hanc dico suavitatem, quæ exit ex ore: quæ quidem, ut apud Græcos, Atticorum, sic in Latino sermone, hujus est urbis maxime propria. Athenis diu doctrina Atheniensium interiit, &c. Tamen eruditissimos homines Asiaticos quivis Atheniensis indoctus, non verbis, sed sono vocis, nec tam bene, quam suaviter loquendo, facile superabit. Nostri minus student litteris, quam Latini. Tamen ex istis, quos nostis, urbanis, in quibus minimum est litterarum, nemo est quin litteratissimum togatorum omnium, Q. Valerium Soranum, lenitate vocis, atque ipso oris pressu ac sono facile vincat.' His qui presse loquuntur opponuntur ii, qui aut opprimunt litteras, aut putide nimis rusticeque se exprimunt, ut statim dicet Cicero. *Græv.*

Nihil aliud fuit in Catulis, ut eos, &c.] Cum sex Mss. Oxon. deleo vocem *aliud*, quæ mihi videtur prorsus menti Ciceronis adversari. Sensus est, opinor, Nihil fuit, cur Catulos maxime litteratos et doctos fuisse putares. Contrarium vero videtur vox *aliud* innuere; quasi colligi potuisset, ex eorum modo presse et leniter loquendi, eos fuisse maxime litteratos. *Pearc.*

Quanquam erant litterati, sed et alii]

Forte *sed ut alii;* ut sensus sit: Non tam litterati erant, ut non alios in ea re sibi æquales haberent. Censeo voces vulgatas, *sed et alii*, minus significare quam postulat sententia, cum mensuram et gradum eruditionis Catulorum non exprimant. *Idem.* Ut quod sentio dicam, est in duabus bis doctissimi Pearcii annotationibus quod me angat. Non dicit Cicero Catulos fuisse habitos maxime litteratos; sed existimatos esse *exquisito uti judicio litterarum.* At videntur hæc differre; non enim si quis exquisito utitur judicio litterarum, continuo est maxime doctus; neque sunt omnes Pearcii, utramque ut laudem conjungant. Vocem *aliud* puto non posse a phrasi abesse; nam hoc vult, ni fallor, Tullius: Nihil aliud præter suavitatem vocis, et pronuntiandi venustatem, in Catulis fuisse, cur putarentur *exquisito uti judicio litterarum.* Tum quasi corrigens aut molliens quod dixerat, subjungit: Non quod litterati non fuerint; sed erant quoque alii tunc temporis, illa eadem ætate litterati, de quibus tamen non eadem erat hominum opinio, *uti* eos *exquisito judicio litterarum.* Cur vero eam non adepti sunt famam? Nimirum deerat illis illud *aliud,* quod in Catulis erat, *qui optime uti lingua Latina putabantur.* Otiosis liceat, et curiosis, adire Janum Parrhasium in Quæsitis per epistolam, Ep. 17. *Olivet.*

Neque expressæ] Legendum censeo *expressæ nimis.* Particula autem *nimis,* quæ in multis editionibus invenitur ante *putidum,* huc est transferenda. Nulla abesse ratione potest, quia litteræ exprimi debent, ut Cicero ipse alibi monet, non tamen *putidius,* id est affectatius. *Facc.*

Litteræ neque expressæ, neque oppressæ] Quid sit 'exprimere, et opprimere litteras' optime docet Quintil. Institut. lib. II. 'In primis vitia, si qua sunt oris, emendet: ut expressa sint verba, ut suis quæque litteræ sonis enuncientur. Quarumdam enim vel exilitate, vel pinguedine nimia laboramus; quasdam velut acriores parum efflamus, et aliis non dissimilibus, sed quasi hebetioribus permutamus.' Sequuntur ibi plura in hanc sententiam. *Græv.*

Aut putidum] Quid sit *putidum* in pronuntiatione, docet Nonius Marcellus: 'Putidum non solum ab ore fœtido et gravi, quod naribus præbetur, sed et quod auribus triste et insuave, austerum et rancidum, id putidum dici posse auctoritas vetustatis admisit.' Repetiit hoc præceptum Cic. de Orat. III. 11. 'Nolo exprimi litteras putidius, nolo obscurari negligentius; nolo verba exiliter exanimata, nolo inflata, et quasi anhelata gravius.' Quod hic *putidum* dicit, in sequente capite vocat 'aspere, vaste, rustice, biulce loqui,' quibus opponit, 'presse, æquabiliter, leniter.' Illudque *putidum* et asperum improbat in Cotta, cujus pronuntiationem 'latam' vocat, ut qui iota litteram tollat, et '*e* plenissimum' dicat, ideoque videri non oratores antiquos, sed messores imitari, propter rusticam illam scilicet illarum litterarum expressionem. Apud Quintilian. I. 11. alia exempla invenies. *Idem.*

Sine contentione vox nec languens, nec canora] Nec torpens, nec tinnula. Bene autem Cicero dixit, *sine contentione* vocem non debere esse canoram; nam in oratore illa probatur. In Bruto enim dicit: 'Canorum oratorem concursus hominum forique strepitus desiderat.' In Hortensio talem vocem laudavit idem: 'Vox canora et suavis, motus et gestus etiam plus artis habebat.' Hinc musicen utilem oratori esse ostendit Quintil. lib. X. Sed tamen studendum summopere, ne oratio fiat deforme canticum, neve frangatur in effœminatam et scenicam pronuntia-

tionem. Quintil. XI. 3. cum de vitiis pronuntiationis variis egisset, addit, 'Quodcumque ex his vitium magis tulerim, quam quo nunc maxime laboratur in causis omnibusque scholis, cantandi: quod inutilius sit an fœdius, nescio. Quid enim minus oratori convenit, quam modulatio scenica et nonnunquam ebriorum aut comessantium licentiæ similis?' Sed hæc uberius ibi persequitur. Laborabant hoc vitio sophistæ in Græcia inprimis, ut videre licet ex Philostrato. *Idem.* Uberius etiam Cressolius in suo Rhetorum Theatro.

Cæsar] De quo supra, cap. 30. et in Bruto, cap. 48. Hunc, Lucii filium, Catuli patris fratrem fuisse manifestum fit ex de Orat. II. 3. 'Postero igitur die quam illa erant acta, hora fere secunda, cum etiam tum in lecto Crassus esset, et apud eum Sulpitius sederet, Antonius autem inambularet cum Cotta in porticu, repente eo Q. Catulus senex cum C. Julio fratre venit.' *Betuleius.* Fratres apud Romanos dicti fuerunt non modo qui iisdem parentibus, sed et qui fratribus, et qui fratre ac sorore nati erant, ut de Metellis et Clodio in Ciceronis historia demonstravi. *Fabr.*

§ 135 *Sed, utcumque aderunt*] *Utcumque aderunt* in omnibus libris reperio scriptum; id est, cuicuimodi homines. Adverbium loco nominis. Terent. 'sic homo est;' 'ita homo est.' Locus hic turpiter erat maculatus. *Langius.* Plerique ediderunt *utcumque aderunt res;* quod ultimum non est delendum, sententia postulante. Ultima syllaba præcedentis vocis videtur hanc voculam absorpsisse. Verba quæ sequuntur quasi in parenthesi sunt posita. Sententia hæc est: Qualescumque res erunt, de quibus loquimur, (non enim semper de iisdem rebus loqui placet) opera est danda, ne modum excedamus, et iis, quibuscum loquimur, fastidium et molestiam moveamus. Videndum quousque oratio nostra placeat audientibus. Quemadmodum considerandum est, antequam incipiamus loqui, ne aures aliorum offendamus, sic et in finiendo sermone nobis erit curæ, ne nimii simus, et nimia prolixitate de eodem argumento simus aliis odio. Inprimis videndum, quibuscum sermones serimus. Nam velle apud nautas de re rustica loqui, aut apud milites de navibus, et instrumento nautico, ineptum esset. Itaque ad eorum ingenium est accommodandus sermo, cum quibus seritur. *Græv.*

Nec omni tempore, nec similiter delectamur] Ms. Cant. omittit conjunctionem *nec* ante *similiter;* quam et omittendam esse arbitror, ut legamus, *nec omni tempore similiter delectamur;* id est, res, quæ nos delectant, non semper nos eodem modo delectant. *Pearc.*

CAP. XXXIX. § 138 *Cn. Octavio*] De Perse rege Macedoniæ triumphavit post præturam, sed navali triumpho. Consul fuit anno U. C. 588. De hoc etiam Cicero Philippic. IX. 'Cn. Octavii, clari et magni viri, qui primus in eam familiam, quæ postea viris fortissimis floruit, attulit consulatum, statuam videmus in rostris; nemo enim novitati invidebat, nemo virtutem non honorabat.' *Græv.*

Novo homini] Non 'novus' dicitur Octavius, quatenus respicitur familiæ origo, quam jamdudum Numa civitate donaverat; sed quod ante id tempus majores nullum magistratum populi suffragio datum gesserant. *Anon.*

Hic, summi et clarissimi viri filius] M. Æmilii Scauri, principis senatus et triumphalis viri, cujus gravitas et abstinentia mirifice prædicatur ab omnibus. *Græv.*

§ 141 *In omni actione suscipienda*] Quomodo cohærent hæc? suntne Ciceronis? Si enim conjungenda sunt cum postremis verbis capitis superio-

ris, non habent locum illa *sed hæc hactenus.* Quicumque sit auctor, per quamdam veluti epitomen colligit in tria capita, quæ hactenus de ornatu ad actionem apto sunt explicata, vel explicata fuisse putat. *Facc.*

Ad liberalem speciem et dignitatem] Liberalitatem hic Cicero vocat sumptum et magnificentiam qua utimur in iis quæ pertinent ad cultum vitæ. 'Species' autem et 'dignitas' est externa pompa, splendor, ornatus, qui in cultu et alio paratu in oculos hominum incurrit. *Græv.*

Decus ipsum tenere] *Decorum*, non *decus*, dicendum videbatur, quemadmodum hactenus dixit: 'Decus enim significat honestatem,' ut III. 17. vel cum 'honestate' conjungitur, ut I. 4. tametsi discrimen est aliquod inter utramque vocem, ut inter honestum et decorum, quod magis intelligi quam explicari potest. Cui porro satis probatur hæc loquendi ratio, 'modus est optimus tenere decus?' *Facc.*

CAP. XL. § 142 *Modestia sit scientia earum rerum, quæ agentur, aut dicentur, loco suo collocandarum*] Duplicem Cicero facit modestiam, ut annotavit Isaac. Casaubonus ad Theophrasti Characteres, de hoc loco disputans: alteram in qua modus spectatur, ea est μετριότης· alteram, in qua ordinis est conservatio, ea est Stoicorum εὐταξία. Neque dubium est Ciceronem duabus dictionibus fuisse usurum, si potuisset, hoc est, si tulisset Latini sermonis paupertas. Non tamen soli Stoici sic definierunt εὐταξίαν, sed Andronicus Rhodius Peripateticus, qui ubi de σωφροσύνῃ agit, subjicit, Εὐταξία ἐμπειρία καταχωρισμοῦ πράξεως. Non potuit rotundius vis Græcorum verborum exprimi, ut hic fecit Cicero, cum dixit *scientiam esse earum rerum, quæ aguntur, aut dicuntur, suo loco collocandarum.* Adjicit Andronicus et aliam definitionem, ἡ περὶ τὰς πράξεις ἔχουσα τὸ βέβαιον. Alludit horsum Tullius: 'Talis est igitur,' ait, 'ordo actionum adhibendus, ut quemadmodum in oratione constanti, sic in vita omnia sint apta inter se, et convenientia.' *Græv.*

Locum autem actionis] Locus actionis est ipsum actionis tempus; et loco agere aliquid, vel agere in loco, est agere pro temporis ratione et opportunitate. *Facc.*

§ 143 *Sed potest eadem esse prudentiæ definitio*] Quia rationem ostendit, qua quidque faciendum sit. Itaque prudentiæ nomine virtutes omnes Socrates intelligit. Et Plato in Legibus 'prudentiam' oculum, 'justitiam' pulchritudinem, 'temperantiam' sanitatem, 'fortitudinem' manum animi virtute instructi eleganter nuncupat. *Græv.*

Temperantia] Hæc princeps est hujus classis virtus; et hanc ipsam ordinem vocat Alcinous de doctrina Platonis cap. 21. quatenus in eo, qui temperans est, appetitus paret, et ratio imperat, pro naturali harum facultatum constitutione atque ordine. *Facc.*

§ 144 *Cum haberet collegam in prætura Sophoclem*] Periclis in prætura collega Sophocles fuit bello Samio, ut Strabo lib. XIV. scribit. Hoc autem bellum Periclis ductu et auspiciis gestum ab Atheniensibus fuit anno quarto Olymp. 84. de quo Diodorus lib. XII. et Plutarchus in Pericle. *Fabr.*

Meditetur] Tacito murmure secum loquatur. *Facc.*

CAP. XLI. § 148 *Ut si quid Socrates aut Aristippus contra morem ..... fecerint locutive sint*] Cum verba *fecerint* et *locuti sint* pluralis sint numeri, legendum esse arbitror, Latinæ linguæ ratione postulante, *ut, si quid Socrates et Aristippus, &c.* Nam, si cum vulgatis editionibus legamus *aut*, necesse videtur, ut sequantur verba singularis numeri. Sic in Tusc. Disp.

v. 9. 'Sed si Socrates aut Antisthenes diceret:' et, 'præclare, si Aristo Chius aut si Zeno Stoicus diceret.' *Pearc.* Ne totus assentiar, facit Sanctii hæc animadversio, Minerv. I. 18. 'Omnes sunt conjunctiones, etiamsi videantur disjungere.' Phrasis Ciceroniana, ut idem docet, sic resolvenda est: Si quid Socrates fecerit, aut si quid Aristippus fecerit. Numeri duo singulares in pluralem confluunt. *Olivet.*

Cap. XLII. § 150 *Totumque ludum talarium*] Non quod talis aut alea ludere fuerit vetitum, et illicitum apud Romanos, ut quidam existimant. Nam alea luserunt etiam viri honestissimi, ut Augustus apud Suetonium in ejus Vita cap. 71. et tristis ille Cato, ut auctor est Plutarchus in ejus Vita. Hinc ipse dicit apud Ciceronem in libro de Senectute: 'Nobis senibus ex lusionibus multis talos relinquant et tesseras.' Sed tamen ludus talarius hic damnatur, et aleatores non solum in jure Romano fuerunt infames, sed et in omnibus rebus publicis bene constitutis. Verum sicut non infames sunt fœneratores, qui usuras legitimas paciscuntur, nec saltatores infames, qui sive sacrorum, sive animi causa non indecore saltant, sic non sunt infames, qui oblectandi, non lucri causa, aleam ludunt, quod Augustus apud Sueton. cap. 72. vocat 'simpliciter et γεροντικῶς ludere.' *Græv.*

§ 151 *Si tenuis*] Qui emunt Patavii, quod vendant Patavii, et statim vendant; ut supra dixit. Ital. *rivenduglioli.* Facc.

Sin magna et copiosa] Intelligit, quos Græci non simpliciter ἐμπόρους, sed μεγαλεμπόρους, Latini *magnarios negotiatores*, ut Apuleius, qui per aversionem emunt, ac vendunt, non per partes. Nec sic quidem magnopere laudandos esse, qui magnariam hanc mercaturam exercent, docet hic Cicero, nisi quæstu abdicato, et catalysi facta artis quæstuariæ, sese in agros conferant. Nimirum eo hæc recidunt, ut cum Platone et Aristotele sentiat, agriculturam digniorem esse homine libero, et liberaliter educato, quam aliam artem quamlibet unde hominibus vita toleratur. Quod et ipse fateor. Idemque judicium Gallorum nostrorum, qui bono genere prognatis parum convenire mercaturam existimant, ut nobilitate excedere sit, eam colere, aut quamcumque ejus speciem attingere. Et sane nihil tam dedecet generosum animum, quam fallere, decipere, simulare, ac mentiri. Quod adeo familiare est mercatoribus, ut congenitum videatur, et sine his sacra eorum constare vix videantur. Nobiliores nostri in agris vivunt, et mercimonia sic dedignantur, ut quo jure utimur, simul aliquis mercator et nobilis esse non queat. Quid enim illo hominum genere vanius, quid infidelius, aut mendaciloquum magis? Nec amicis, nec parentibus parcunt, dum rem faciant. Perjuria, fraudes, fallaciæ, offuciæ tela sunt et machinæ, quibus opes amplificant suas, ut de minimis repente, immo de nihilo, ad summum provolent. Merito ergo et qui claris essent natalibus, et dignitate aliqua conspicui, immo et qui in re paulo lautiore, negotiari prohibentur lege Honorii ac Theodosii, quam in codicem suum retulit Justinianus tit. de commerciis et mercatoribus: 'Nobiliores,' inquit, 'natalibus et honorum luce, conspicuores, et patrimonio ditiores, perniciosum urbibus mercimonium exercere prohibemus, ut inter plebeios et negotiatores facilius sit emendi vendendique commercium.' Sic enim verba legis emendavimus ex scriptis codicibus, qui habent, 'conspicuo ore,' pro 'conspicuores.' Omnia enim hic enuntiata in comparandi gradu. At *conspicuior*, περιβλέπτερος, ut 'egregior' et 'idoneior' apud jurisconsultos. Ut

nobiles autem hic et magistratu fungentes vel divites prohibentur mercaturis insistere, ita mercatoribus ad ullam militiam adspirare interdictum voluit Justinianus, leg. un. codicis, 'Negotiatores ne militent.' *Salmas.*

Sine vanitate] Sine mendacio. *Facciol.*

Cap. xliii. § 152 *Qui locus a Panætio est prætermissus*] Non mirum. Stoicis enim placebat peccata esse paria, ut notum est, et nullum esse medium inter virtutem et vitium. *Græv.*

§ 153 *Officia, quæ ex communitate, quam ea, quæ ex cognitione ducantur*] Hoc est, illa officia, quæ faciunt ad societatem humanam tuendam, quam quæ versantur in inquirendo vero. Et hoc nihil est certius. Superius in capite sexto id satis ostenderat: 'Veri investigandi studio a rebus gerundis abduci contra officium est.' Nodus in scirpo non est hic quærendus. *Idem.*

Excedat e vita] Hæc lectio communior est, sed nimio plus significat: mihi arridet *excidat e vita*, scilicet contabescat velut pars a suo corpore rescissa. Amittit enim potissimum vitæ bonum; nec ea vita dicenda est, sed βίος ἄβιος, ut eam vocat Aristoteles, *vita non vitalis.* Facc.

Rerum est divinarum atque humanarum scientia] Per res divinas intelligit naturales, et illarum causas, uti non solum patet ex sequentibus, ubi docet exemplis cur ea quæ pertinent ad societatem hominum, præferenda sint iis, quæ pertinent ad communitatem, quæ est inter homines et Deos; nominat enim cognitionem rerum naturæ, dinumerationem stellarum, mensuram magnitudinis mundi. Et sic veteres loquebantur. Seneca præfat. Quæst. Natural. 'Hoc habet argumentum divinitatis suæ animus, quod illum divina delectant.' Quæ sint illa divina et in libris illis Quæstionum Naturalium ostendit, et in toto illo procemio, nimirum naturæ contemplatio. Et hoc loquendi genus plane philosophorum gentilium plerorumque omnium sententiæ recte convenit, qui statuebant aut mundum esse Deum, aut Dei partem. Harum autem rerum scientiam, sapientiam vocat Cicero, in qua contineatur Deorum et hominum communitas, sicut vocabulum sapientiæ varie usurpatur cum a Cicerone, tum ab aliis philosophis; humanarum autem rerum scientiam, quæ complectitur doctrinam societatis humanæ tuendæ. Sic hic Ciceronis locus intelligendus, male vexatus a doctis viris. *Græv.*

Deorum et hominum communitas] Philosophi isti communitatis voce non homines modo, sed Deos quoque comprehendebant, quorum numine et providentia ita contineri rerum universitatem putabant, ut ne ipsi quidem excluderentur. 'Mundum,' inquit Cicero de Finib. iii. 19. 'censent regi numine Deorum, eumque esse quasi communem urbem et civitatem hominum et Deorum.' *Facc.*

Quod a communitate ducatur officium, id esse maximum] Maximum officium est, quod ducitur a sapientia, quæ maxima est et princeps omnium. Sola contemplatio rerum naturalium non est perfecta sine rerum actione. Homo enim ad duas res natus est, ad contemplandum et agendum. Officium maximum implet, si utrumque agit. Præstat tamen actio, quam contemplatio, cum illa pro communi hominum societate et utilitate suscipitur, quia vitæ humanæ plus prodest quam rerum absconditarum scientia. Tales sapientes fuerunt ante Socratem philosophi omnes, sed quia inutilis censebatur esse vitæ humanæ illorum doctrina, ideo Socrates primus e cœlo dicitur deduxisse philosophiam, qui de bonis et malis disputavit, et quæ supra nos, nihil ad nos pertinere dixit. *Grævius.* Hic porro

Cicero insistit, quia Peripateticis, apud quos filius instituebatur, ‘ maxime placuit vitæ degendæ ratio quieta in contemplatione et cognitione posita rerum,’ ut est de Fin. v. 4. *Facc.*

§ 154 *Cognitioni anteponenda, &c.*] Ita vulgo legitur; sed non solet Cicero ita loqui. Nisi fallor, tota hæc conclusio, *Pertinet igitur, &c.* adulterina est, aut legendum, *Pertinet igitur ad societatem generis humani, et cognitioni anteponenda est.* Idem.

Cap. xliv. § 157 *Itaque nisi, &c.*] Si periodus hæc ante superiorem transferatur, aptius cohærebit oratio; quod cuilibet attente consideranti facile erit ad intelligendum. *Facc.*

Itemque magnitudo, &c.] Membrum hoc addidere grammatici, ne fortitudinis virtus in hac comparatione videretur omissa. Tum, ne hians esset oratio, alterum quoque membrum affinxerunt. Sed in hac comparatione, ut dixi, fortitudo non separatur ab justitia, sine qua furor est; utraque autem nomine uno actionis continetur. *Idem.*

§ 158 *Nec verum est, &c.*] Orationis contextus rectior esset si periodus hæc proxime post *cogitandique solertiam* collocaretur. Locum hunc totum inversum et confusum ita legere malim: *Itaque nisi ea virtus, quæ constat ex hominibus tuendis, id est, ex societate generis humani, attingat rerum cognitionem; solivaga cognitio et jejuna videatur. Atque ut apium examina non fingendorum favorum causa congregantur, sed, cum congregabilia natura sint, fingunt favos; sic homines, ac multo etiam magis, natura congregati, adhibent agendi cogitandique solertiam. Nec verum est, quod dicitur a quibusdam, propter necessitatem vitæ, quod ea quæ natura desideraret, consequi sine aliis, atque efficere non possemus, idcirco istam esse cum hominibus communitatem et societatem. Quod si, &c.* Idem.

Virgula divina] Nutu Deorum, sine opera nostra. Vide eamdem sententiam paullo aliter expressam de Amicit. c. 23. *Idem.*

Cap. xlv. § 159 *Sed et hæc commodius se res habet*] Turpis menda omnes obsidet editiones, quam sine mei primi codicis ope, cui tamen accedit Palatinus primus, nunquam deprehendissem. In illo scribitur *Sed hoc commodius se res habet.* Quod quin omnes probaturi sint, qui Latina intelligunt, nullus dubito. Nam vulgata sunt ineptissima. Tanto melius, inquit, se res habet, ut non egeat disputatione, num officia justitiæ sint temperantiæ officiis præferenda, quia nunquam poterit accidere ut reip. causa quicquam flagitiosum suscipiat sapiens. *Græv.*

§ 160 *Etenim cognitionem*] Duo hæc incisa mihi plane suspecta sunt. Ait autem, quicumque sit auctor, consideratam actionem præferendam esse prudenti cognitioni. *Facc.*

Prima Diis] Nomine communitatis Deos quoque ex disciplina Stoica Cicero complectitur; eorumque cultum inter officia ponit, et quidem primo loco. En quomodo ‘ pietas sit justitia adversus Deos,’ ut dicitur de Nat. Deor. i. 41. *Idem.*

DE OFFICIIS

LIBER II.

Cap. i. § 1 *In quo tum*] Periodus hæc supervacua est, et falsum aliquid continet nec recte cohæret. Vide Heumannum in Arte Critica not. 32. *Facc.*

§ 3 *Ut sæpe fecimus*] Hæc addita fuisse puto, quod aliquis in margine scripserat *ut sæpe fecit*. Revera non scripsit nisi pauca quædam, et informia, de quibus loqui videtur ad Atticum xiv. 17. *Idem.*

§ 4 *Quantum superfuerat amicorum et reipublicæ tempori*] Mirum est in non obscuro loco aquam hæsisse tot viris eruditis. Illorum librorum, quos secuti sunt Victorius, Lambinus, Fabritius, Manutius nepos, scriptura legibus Latinæ linguæ adversatur. Scribendum enim fuisset *quantum superfuerat amicis et reip. temporis.* In Palat. primo et meo optimo est *tempori*, quod æque ferri potest ac *temporibus*. Sed cum *temporibus*, tanquam insolentius, et a palato triviali alienius, videatur immutatum esse a sciolo in *tempori*, inde natum est sequentibus seculis, quibus gustus omnis deliciarum pristinæ Latinæ linguæ exoleverat, *temporis*. Sed *temporibus* non est movendum. Non hoc profectum est ab interpolatorum audacia. Ipsa Ciceronis manus est, qui sæpe *tempus* et *tempora* vocat statum, conditionem, fortunam, sive hominum, sive reipublicæ. *Græv.* Ego vero non id ago, ut ea refellam, quæ sunt a doctissimo Grævio in hunc locum disputata. Victorii tamen lectionem, *temporis*, non solum posse defendi, sed veram esse et rectam arbitror; neque aliter sentiet, qui cogitationem retulerit ad illam Tullii sententiam Offic. i. 7. 'Ortus nostri partem patria vindicat, partem amici;' et de Finib. ii. 14. 'Non sibi se soli natum meminerit, sed patriæ, sed suis; ut perexigua pars ipsi relinquatur.' Quæro enim: Quid illud est, cujus homini, eo quod non sibi natus sit soli, perexigua pars relinquitur? Tempus. Quandocumque igitur tua opera aut amici indigent, aut patria, tempus id omne, quod agendis vel publicis patriæ, vel privatis amicorum rebus necessarium, non tuum est, et tui juris, sed patriæ est, atque amicorum. Jam apparet, ni fallor, quid his verbis Cicero: *Posteaquam me totum reipublicæ tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum mihi superfuerat temporis amicorum et reipublicæ.* Hoc est: Cum reddideram amicis et reipublicæ partes temporis, quas vindicabant sibi jure suo, et illis ego debebam, si quid superfuerat, tum philosophiam sic quasi in locum vacuum neque occupatum admittebam. Quod si potius scripsit Cicero *tempori*, vel *temporibus*, potest eodem pacto intelligi, 'quantum temporis superfuerat tempori' debito et impenso amicis ac reipublicæ; quod erat re vera tempus amicorum et reipublicæ. *Olivet.*

Cap. ii. § 6 *Nullam dicere*] Alii *Nullam vero*. Sed apud Lactantium iii. 13. ubi locus hic affertur, non est particula *vero*. Facc.

Quod alio quodam libro] In libro, qui inscribitur 'Hortensius.' Ætate D. Augustini adhuc extabat: ex eo autem valde se profecisse Augustinus scribit Confess. iii. 4. 'Ille liber mutavit affectum meum, et ad te ip-

sum, Domine, mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia.' *Idem.*

CAP. III. § 9 *Constitueret honestum esse aliquid, quod utile non esset, et utile quod non honestum*] Sic et Socrates apud Cic. de Leg. lib. III. 'Execrari solitus est eum, qui primus utilitatem a natura sejunxisset: id enim querebatur esse caput exitiorum omnium.' *Græv.*

§ 10 *Severe sane, atque honeste*] Tria hæc adverbia margini, opinor, adscripta fuerant. Frigida sunt, et a more scribendi Tulliano prorsus aliena. *Facc.*

Ad eam spem traducenda] In multis libris est *speciem*, quam Marsus formam, Maturantius decorum, pulchritudinem, honestatem interpretatur. Sed tamen *spem*, ex veteribus codicibus magis placet. Monet enim Cicero, homines in eam sententiam perducendos esse, ut non aliter sperent se ea, quæ cupiunt, assecuturos, quam si honesti ac justi sint. *Græv.*

§ 11 *Inanima*] Alii *inanimata;* quod minus probandum, sive hic, sive alibi. *Facc.*

Apes] Hæc vox addita ab iis est, qui putarunt apes non esse inter pecudes. Sed etiam volatile genus est inter pecudes, unde homini usus. *Idem.*

§ 12 *Earumque item rerum, &c.*] In hac periodo alii alia addunt, vel demunt. Mihi tota insititia videtur. Si tollatur, et sensa et verba rectius habebunt. Ceterum, si retineri velit, ita offerenda est, *Earum item rerum quæ noceant et prosint, eadem divisio est; sed quia Deos nocere non putant, his exceptis, homines hominibus obesse plurimum et prodesse arbitrantur.* Idem.

His exceptis] Voces istæ, *his exceptis*, ludimagistri cujuspiam lucernam olent. Ideo eas erasi. *Lang.* Invitis libris, accedente auctoritate Servii in Æn. XII. non sunt eradendæ. Extant sane in Grævii primo, aliisque omnibus. *Græv.*

Obesse plurimum, vel prodesse] *Vel prodesse* non invenitur in Mss. *Idem.*

CAP. IV. § 14 *Adde ductus*] Alii *Adde deductus.* Credibile est syllabam *de* ortam esse ex geminatione præcedentis. Attamen vox *deductus* placet Grævio, miraturque, quod absit a Lexicis. *Facc.*

Cultu bestiarum] Quinam est cultus bestiarum? Facile apparet, totum hoc membrum additum fuisse. *Idem.*

§ 15 *Et commodis*] Alii *et commodandis;* quod est a Nonio, ideoque non contemnendum. *Facc.*

CAP. V. § 16 *Cæteris causis*] Lege Senecæ Epist. 103. *Idem.*

Quarum impetu docet quædam hominum genera esse consumpta] Sic ranæ et mures perdiderunt Autariatas, ac solum vertere coëgerunt. Justinus lib. XV. 'Cassander ab Apollonia rediens incidit in Autariatas (sic enim legendum, non 'Abderitas,' ut jam alii quoque monuerunt), qui propter ranarum muriumque multitudinem, relicto patriæ solo, sedes quærebant.' Hi sunt illi populi, qui circa Pæoniam et Dardaniam habitantes a ranis miserum in modum coacti sunt relictis penatibus novas sedes quærere, ut ex Heraclide Lemb. prodidit Athenæus lib. VIII. Sic et M. Varro auctor, 'ab ranis civitatem in Gallia pulsam' teste Plin. VIII. 29. Chalcidenses, et Megarenses fugarunt mures, testante Æliano, et Heraclide in Politiis. In Latio Amyclas a serpentibus deletas tradunt Varro et Plinius. In Æthiopia regionem cultissimam et frequentissimam vastavit, et in solitudinem redegit scorpionum phalangiorum subito supervenientium ingens copia. Ælian. VII. 40. Myusios in Asia, et Atarnitas infra Pergamum repente coorta culicum vis expulit ex patria. Pausan. in Achaicis. Rhau-

cios apum, Ælian. xvii. 37. Phaselitas vesparum, Idem xi. 28. Quæ debentur Samueli Bocharto, qui hæc et alia collegit huc pertinentia lib. iv. tom. 2. Hierozoici cap. 13. *Græv.*

Deinde comparat] Recta constructio pati non potest particulam *deinde*. Pro *comparat* autem malim *computat*. Facc.

§ 18 *Etenim virtus, &c.*] Hæc omnia, usque ad verba *quibus autem rationibus, &c.* mihi videntur insititia. Primum enim supervacua sunt; deinde cur hic virtutem in tria capita dividit, quam superiore libro divisit in quatuor? Cur in capite primo eam solam philosophiæ partem collocat, quæ logica et physica tractat, cum antea sapientiam omnem et prudentiam in eo collocarit? Constructio quoque ipsa alicubi laborat, quamvis verba bona sint et Tulliana. *Idem.*

Alterum, cohibere] Recta constructio poscit ut dicatur *altera in cohibendo*. Idiotismus hic auctorem patefacit, scilicet illum ipsum qui caput 40. lib. i. formavit. Nam ibi quoque dicitur 'modus optimus est tenere decus.' *Idem.*

Cap. vi. § 20 *Proxime trium*] Ducibus, in Thessalia Pompeio Magno; in Africa Scipione et Juba Mauritaniæ rege; in Hispania Pompeii liberis. *Anon.*

Summi ac singularis viri] Pompeii Magni, qui post cædem Pharsalicam imperio arbitrioque Ægyptii mancipii jugulatus est. *Idem.*

§ 22 *Pluribus de causis*] Malim *iisdem de causis*. Sed periodus hæc initio capitis collocari debet, expulsa illa quæ locum injuria occupat, nihilque est aliud quam verbosior explicatio alicujus grammatici in contextum adscita. Totum hunc locum aliter legere malim. *Facc.*

Cap. vii. § 23 *Quem armis oppressa pertulit civitas, interitus declarat*] Duo alioqui vetustissima exemplaria habent, *unum quidem, quem armis oppressa pertulit civitas, apparet cujus maxime oportuit interitus declarat*. Alterum, *quem armis oppressa pertulit civitas apparet, cujus maxime opportune interitus declarat*. Fortassis ita legi possit, *apparet cujus maxime oportuit interitu, quantum, &c.* Lang. Mutilum esse locum nullum est dubium. Vestigia veri in omnibus veteribus libris, ex quibus hæc verba corrupta non sunt excisa, exstant. Sed id nulla vi humani ingenii, quacumque sit sollertia, potest deprehendi, sine ope melioris libri. Is vero est meus divinus, cæteris omnibus præstantior, in quo legas, *oppressa pertulit civitas, paret quæ cum maxime mortuo, interitus declarat*. Hæc utique Ciceronis manus est. Nihil argutius. Sed acumen hujus sententiæ cum non caperent librarii, orta sunt tanta in recentioribus libris prodigia scripturæ. *Paret quæ cum maxime mortuo* est, Quæ hoc ipso tempore, quamvis extinctus sit tyrannus, mortuo tamen paret, hoc est Antonio et ejus satellitibus, qui Cæsaris acta confirmant, et ne rescindantur, neve libertas oppressa instauretur, impediunt. Hoc est de quo tantopere queritur in epistolis ad Atticum, tyrannum esse sublatum, sed non tyrannidem, nondum servitutis jugum excussum esse. Nesciverunt interpolatores quomodo civitas possit dici *parere mortuo*, et quid sit *cum maxime*. Hinc illæ labes, quibus inquinati sunt libri. *Parere mortuo* dicitur civitas, cujus instituta, leges, decreta, disciplinam civilem observat. Parebat mortuo tyranno Roma, cum ei columnam poneret in foro Numidici lapidis, eique inscriberet 'Patri patriæ.' Parebat civitas mortuo, cum tyranni fautores et amicos pateretur in imperiis esse; tyrannicidas, qui orbis terræ custodiis septi debebant esse, parietibus

contineret. Parebat mortuo, cum omnia tyranni facta defenderet, cum ne contra Cæsaris nutum quisquam hiscere auderet, cum fundos, domos, possessiones præstantissimorum civium a Cæsare occupatas pateretur possideri a verberonibus illis, quibus erant a Cæsare addictæ. Parebat mortuo, cum acciperet leges post ejus mortem, quas Antonius mentiebatur a Cæsare in comitiis latas. Vide Epist. ad Att. XIV. 12. et totum illum librum. In Ep. 9. sic exclamat, 'O Dii boni! vivit tyrannis, tyrannus occidit! ejus interfecti morte lætamur, cujus facta defendimus!' Si tyrannis vivit occiso tyranno, paret tyranno mortuo civitas. *Cum maxime* est, hoc ipso tempore, in præsenti. Seneca de Beneficiis III. 3. 'Nemo nostrum novit id tempus, quod cum maxime transit, ad præterita rari animum retorquent.' Cic. de Harusp. Responsis: 'Antiqua negligimus: etiamne ea negligemus, quæ fiunt cum maxime?' Sic recte ex Mss. emendavit Zinzerlingius, vulgo male 'maxime.' Hinc sæpe cum *nunc* tanquam synonymum jungitur apud comicos. Terent. Adelphis IV. 1. 'Nunc cum maxime operis aliquid facere credo.' *Græv.*

§ 24 *Timefacta*] Recentiores critici ita legere malunt; sed vox hæc minus significat quam oporteat, nec recte respondet voci *intermissæ* quæ infra habetur: legere malim *tremefacta*, id est concussa et labefacta. *Facc.*

Aut judiciis tacitis] Interdum cum magno ambitu honores petebantur aperta largitione, ob candidatorum contentionem, disciplinæ, et institutis patriis legumque jussis repugnantem, populique tribus et centurias corrumpentem. Senatus decernebat, ut judicium fieret *tacitum* in candidatos, quo vel ante damnarentur ambitus; vel eorum comitiis ratio non haberetur, quod more majorum petisse non viderentur. De hoc genere judicii sic in Ep. ad Att. IV. 3. loquitur Cicero: 'Senatus decrevit, ut tacitum judicium ante comitia fieret, ab iis consiliis, quæ erant omnibus sortita in singulos candidatos: magnus timor candidatorum.' Hinc meridiana luce clarius redditur, quod intempestæ noctis umbra videbatur obductum, quæ sint Offic. lib. II. 'tacita judicia.' *Turneb.* Sed Turnebi sententia de tacitis judiciis est ἀπροσδιόνυσος, ut nihil magis. Tacita judicia hic sunt, cum populus aliquo facto declarat, quid sentiat de statu reip. etsi non palam dicat. Ut de Romanis notavit Sueton. in Jul. cap. 80. 'Ne populo quidem jam præsenti stato læto, sed clam palamque detrectante dominationem, atque assertores flagitante. Peregrinis in senatum allectis libellus propositus est, 'Bonum factum: Ne quis senatori novo curiam monstrare velit,'' &c. Paulo post: 'Post remotos Cæsetium et Marullum tribunos, reperta sunt proximis comitiis complura suffragia, consules eos declarantium.' Subscripsere quidam L. Bruti statuæ, 'Utinam viveres.' Item ipsius Cæsaris statuæ, 'Brutus, quia reges ejecit, consul primus factus est; Hic quia consules ejecit, rex postremo factus est.' Hæc sunt tacita judicia populi significantis his libellis, et hac ratione in comitiis, qui ejus esset sensus de illo tempore, quo demersæ jacebant leges opibus Cæsaris. De talibus tacitis judiciis sæpe loquitur Cicero etiam in Epist. ad Att. II. 19. 'Populi sensus maxime theatro et spectaculis perspectus est. Nam, gladiatoribus, qua dominus, qua advocati, sibilis conscissi: ludis Apollinaribus Diphilus tragœdus in nostrum Pompeium petulanter invectus est: 'Nostra miseria tu es Magnus,' millies coactus est dicere. 'Eandem virtutem istam veniet tempus cum graviter gemes,' totius the-

atri clamore dixit, itemque cætera. Nam et ejusmodi sunt ii versus, ut in tempus ab inimico Pompeii scripti esse videantur. 'Si neque leges, neque mores cognut,' et cætera magno cum fremitu et clamore sunt dicta. Cæsar cum venisset, mortuo plausu; Curio filius est insecutus. Huic ita plausum est, ut salva rep. Pompeio plaudi solebat. Tulit Cæsar graviter.' Plura tacitorum judiciorum exempla in illo libro invenies facile. *Græv.*

§ 25 *Barbarum, et eum quidem compunctum notis Threiciis*] Mihi videtur hic Cicero non satis habuisse, barbarum dixisse, nisi adderet *compunctum notis Threiciis:* non quo eum servum intelligeremus, sed ut in immani barbaria natum. Nam Thraces tales habebantur. Proinde in Pisonem scribitur, 'Consulem vestrum tanquam aliquem Thracem ad cædem faciendam conduceret.' Hoc autem obiter dicendum est, ut Romani imp. prætorianis militibus et centurionibus ad cædem uti solebant, sic olim tyrannos Thracibus earum rerum ministris et satellitibus usos fuisse. Hesychius Τράλλεις· *οὕτως ἐκαλοῦντο μισθοφόροι Θρᾷκες, τοῖς βασιλεῦσιν οἱ τὰς φονικὰς χρείας πληροῦντες.* Thraces autem, ut et aliæ quædam nationes barbaræ, se stigmatis notabant, vel, ut Cicero de Offic. lib. II. loquitur, *notis compungebant.* Strabo libro septimo, *κατάστικτοι δὲ ὁμοίως καὶ τοῖς ἄλλοις* Ἰλλυρίοις *καὶ Θρᾳξί.* Phanocles etiam canit irrogatam a viris eam esse pœnam mulieribus in Thracia corporis notis pungendi, et scribellandi, ob Orphei necem, ut sceleris recordarentur. *Turneb.* Advers. III. 16.

Districto gladio] Rectius vetus liber *destricto gladio.* Sic videtur et in aliis locis legendum, ubi de gladiis agitur. Aliud est 'districtus,' nimirum distentus, occupatus; aliud 'destrictus,' hoc est e vagina extractus. Vide et quæ amplissimus et mei studiosissimus vir Gisbertus Cuperus Observat. lib. IV. de harum vocum discrimine docte notavit. *Græv.*

§ 26 *Ut hic noster*] J. Cæsar, in senatu tribus et viginti vulneribus confossus. *Erasmus.*

Demetrium] Poliorceten. Vide Plutarch. in Vita Pyrrhi et Demetrii, et Justin. XVI. 2. *Græv.*

Spectatoresque se otiosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis] Vide C. Nep. Vita Epaminondæ XV. 7. *Idem.*

CAP. VIII. *Quamdiu imperium populi Romani beneficiis tenebatur*] Hoc vero factum esse docuit quoque Sallustius in Catilin. cap. 9. ubi cum dixisset, audacia in bello, et ubi pax evenerat, æquitate veteres illos remp. curasse, de pacis documentis sic ait: 'In pace vero, quod beneficiis magis quam metu imperium agitabant, et accepta injuria, ignoscere quam persequi malebant.' Quod Scipio quoque testatur apud Livium lib. XXVI. ubi obsides bonum animum habere jussit, addita ratione hac: 'Venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit, exterasque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.' *Idem.*

Aut mites] Vide Grot. de Jure Belli et Pacis III. 11. § 6. et 7. et inprimis totum caput 15. ejusdem libri. *Idem.*

Aut necessarii] Nimirum cum ratio reipublicæ postularet, ut urbes exscinderentur, gentes vastarentur, aut victi durius haberentur, cumque pax infida et incerta esset, nisi hostes illi delerentur. Propter quam causam Cato semper censebat Carthaginem esse delendam. Sed quod temperamentum circa vastationem et similia sit tenendum, vide Grot. de Jure Belli et Pacis III. 12. *Idem.*

Regum, populorum, nationum, portus erat et refugium senatus] Salutare fuisse Romanum imperium toti orbi

terrarum, multifariam veteres testantur. Magnifice Plutarch. libro de virtute et fortuna Romanorum, Romam vocat πᾶσιν ἀνθρώποις ἑστίαν ἱερὰν, κ. τ. λ. *Omnibus mortalibus focum vere sacrum atque almum, retinaculum firmum, elementum æternum, rebus mundi salo atque errore fluctuantibus stationem ad jaciendam ancoram*, ut recte hunc locum vertit Isaacus Casaub. Plin. III. 6. de Italia: 'Numine Deum electa, quæ cœlum ipsum clarius faceret, sparsa congregaret imperia, ritusque molliret, et tot populorum discordes ferasque linguas, sermonis commercio contraheret: colloquia, et humanitatem homini daret: breviterque, una cunctarum gentium in toto orbe patria fieret.' *Idem.*

§ 27 *Secuta est honestam causam non honesta victoria*] Causam probat belli, quia Sylla partes optimatum fovebat et tuebatur contra populares: victoriam improbat, quia erat crudelis, sæva et cruenta. *Idem.*

§ 28 *Ad exemplum amissi imperii*] Eversæ reipublicæ, cum de hostibus, non de sociis triumphari soleret. *Manut.*

Massiliam] Urbem populi Romani amicam, cujus imago in triumpho Cæsaris. *Erasm.*

§ 29 *Quam P. Sylla cum vibrasset, dictatore propinquo suo*] P. Syllæ, pro quo ipsius extat oratio, avaritiam notat; qui L. Sylla dictatore proscriptionibus præfuerit; quibus velut imbutus, sexto et tricesimo postea anno, C. Cæsaris partes secutus sit, non multo humaniorem in remp. animum præ se ferentis. Suetonius sane scribit suspicionem fuisse, quod Cæsar ante quam ædilitatem iniret, cum M. Crasso, P. Sylla, et L. Autronio conspirasset. *Lang.* *Dictatore propinquo suo*] L. Cornelius Sylla dictator fuit patruus P. Syllæ; nam Ser. Cornelii Syllæ fratris L. Syllæ filius fuit P. Sylla, ut Sallustius in Catilin. ostendit. *Fabr.*

Alter autem, qui in illa dictatura scriba fuerat, in hac fuit quæstor urbanus] In Syllæ dictatura fuit Cornelius, de quo Lepidus apud Sallustium, in Fragm. 'Scilicet, quia non aliter salvi, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, et scriba Cornelius aliena bene parta prodegerint.' Quod cum Franc. Maturantius et Petrus Marsus patrum nostrorum memoria in suis commentariis admonuerint, miror esse nunc homines bene doctos, qui scribant, non satis constare, quis hic sit intelligendus. *Idem.*

§ 30 *Ad cujusque vitam instituendam accommodandum*] Excerpta Pithœi, undecim libri Manutii, editio princeps longe rectius, *ad cujusque vitam institutam accommodandum.* Hoc est, ad illud vitæ genus, quod quis sequendum sibi statuit, et legit, est referendum, num multis opus habeat an paucis amicis. *Græv.*

Nostra mirantium] Qui nos colant, et observent; quod faciunt, qui alicujus res, et bona præsertim animi mirantur. *Matur.*

Cap. IX. § 31 *Qui inscribitur Lælius*] Vix est, ut hoc a Cicerone, non a magistro quodam sit. *Guliel.* Et alii animadverterunt, et nos certo certius habemus, verba hæc addita ab aliquo grammatico fuisse. *Facc.*

Nostri libri] Memorat volumen de Gloria etiam ad Atticum XV. 27. et XVI. 2. et Gellius XV. 6. Nunc quidem desideratur. *Idem.*

§ 32 *Beneficiis capitur*] In opt. libro *carpitur* scriptum est. 'Carpere fructus,' in Paradox. 'carpere corpus,' alibi: sic 'carpere lanam' mulieres dicimus. *Lang.*

§ 33 *Et fidis*] Insititium est. Incidit enim in battologiam, qui dicit fidis haberi fidem. *Facc.*

Id est, bonis] Ita in Partition. Orator. c. 22. justitia appellatur bonitas. De hac 'viri boni' significatione vide

III. 15. *Idem.*

§ 34 *Quo enim quis versutior, hoc invisior et suspectior*] Exemplo sit, ne de aliis dicam, Alcibiades, versutissimus mortalium. Cum classis Atheniensium ei commissa funderetur; non fortuna belli, sed fraude imperatoris cladem hanc se credebant accepisse: quia, ut Justinus ait, 'omnia credibilia in Alcibiade vigor ingenii et morum luxuria faciebat.' *Græv.*

Justitia sine prudentia, &c.] Verba hæc usque ad *Sed* irrepsere ex libri margine in contextum, ut cuilibet consideranti patebit. *Facc.*

Cap. x. § 36 *Eos contemnunt quidem neutiquam*] Sic Langius et Lambinus ediderunt: eodemque modo in uno ex manuscriptis nostris legitur. Cæteri cum vulgatis habent, *Haud eos contemnunt quidem, sed de iis, &c.* *Neutiquam* est nullo modo, ut de Senectute: 'Mihi vero et Flacco neutiquam probari potuit.' *Fabr.*

Nec sibi, nec alteri] Ita fere proverbiales sententiæ afferuntur, quasi vulgo vel a primo verbo notæ. *Lang.*

§ 37 *Admiratione autem afficiunt ii*] Sic legendum libris omnibus invitis, non, ut vulgo, *admiratione afficiuntur.* Nam 'admiratione affici' dicuntur, qui admirantur alterum; 'admiratione afficere' autem, ii, qui sunt aliis admirabiles, propter aliquam præstantiam, ut hic. *Lamb.* Minime gentium librorum præstantium scriptura est movenda. Nam *admiratione afficiuntur* qui tales se præbent, ut eos homines admirentur et colant. Sic 'honore affici' dicuntur, qui honorantur, 'præmio affici,' in quos præmium confertur. *Græv.*

Tum quis] Quis horum fortitudinem non admiretur? Adverte ἀνακόλουθον. Facc.

Cap. xi. § 38 *Hunc igni spectatum arbitrantur*] Hanc veterem scripturam primus, quod equidem sciam, Petrus Balduinus in lucem protulit, ac simili Platonis loco e lib. vi. de Republ. confirmavit. Igni vero aurum optime probari, in vulgus notum est. Hoc Plato etiam de Rep. lib. iii. χρυσὸν ἐν πυρὶ βασανίζειν, dicit. Ovid. 'Scilicet ut fulvum spectatur in ignibus aurum.' Hanc igitur lectionem Carolus Langius in tribus libris antiquis inventam, ut ipse fatetur, immerito repudiavit: Lambinus vero et Turnebus Advers. xix. 1. recte probant, et vulgatam illam, *Hunc dignum spectatu arbitrantur*, improbant. At enim Cicero 'virum spectatum' sæpe dicit. Recte: 'dignum' vero 'spectatu' ubi unquam dixit? Quem autem pecunia non moveri sit perspectum, eum non jam dignum spectatu, sed satis spectatum et cognitum dixeris. Est igitur retinenda vetus lectio, in qua inest translatio ab auro optimo, perfectissimo, et purissimo: quæ verecundior fiet, si legas, *Hunc tanquam igni spectatum*, idque Lambino placere intelligo. *Fabr.*

§ 39 *Solitario*] Solitarius homo, et qui in agro vitam agit, sumuntur hic pro duobus generibus hominum. Aliter non regerent verba pluralis numeri, quæ proxime sequuntur. *Facc.*

Injusti habebuntur] Duo hæc verba ipsi quoque Manutio supervacua visa sunt, et percommode omitti possunt. *Idem.*

§ 40 *Bardylis*] Conjectura non omnino inani, ut puto, adducor, ut suspicer, hunc esse Bardylin Illyrium, quem Theopompus opes regias apud Illyrios habuisse, atque a Philippo Amyntæ filio victum oppidis nominis Macedonici cessisse, in Philippicis scriptum reliquerit. Lege Diodorum Siculum lib. xvi. *Fabr.* Hujus Bardylios filiam Bircennam uxorem duxit Pyrrhus, teste Plutarch. in ejus Vita.

Viriatus] Ex pastore venator, ex venatore latro, mox vasti quoque exercitus dux factus, tandem a pro-

ditoribus, Servilii Cæpionis consilio, interemptus est. Vide Florum, Paterculum, &c.

Cap. xii. § 42 *Adjuncto vero*] Locutio elegans et usitata. Sallust. lib. v. Historiarum apud Priscian. 'At Lucullus, audito Marcium regem procos. per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.' Et iterum: 'Legiones Valerianæ, comperto, lege Gabinia Bithyniam et Pontum consuli datum, missos esse.' *Lang.*

§ 43 *Hanc viam ad gloriam proximam et quasi compendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi vellet, talis esset*] Vide de hoc loco, et unde hauserit Cicero hoc apophthegma Socratis, disputantem P. Victorium Var. Lect. v. 11. *Græv.*

Cap. xiii. § 44 *Si quis ab ineunte ætate habet causam celebritatis et nominis, aut a patre acceptam*] Si quis claris parentibus est natus. Hinc nobilitatem vocat blandam conciliatriculam Cic. pro Sext. c. 9. 'Erat hominum opinioni nobilitate ipsa, blanda conciliatricula, commendatus.' Senec. de Benef. iv. 30. 'Non sine ratione sacra est magnarum virtutum memoria: et esse plures bonos juvat, si gratia bonorum non cum ipsis cadat. Ciceronem filium quæ res consulem fecit, nisi pater? Cinnam nuper quæ res ad consulatum recepit ex hostium castris? Quæ Sextum Pompeium, aliosque Pompeios, nisi unius viri magnitudo? tanta quidem, ut satis alte omnes suos etiam ruina ejus attolleret. Quid nuper Fabium Persicum, cujus osculum etiam impuri vitabant, sacerdotem non in uno collegio fecit, nisi Verrucosi, et Allobrogici, et illi trecenti, qui hostium incursioni pro rep. unam domum objecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non præsentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu colamus.' *Græv.*

Aut aliquo casu] Qualis fuit Æmilius Lepidus, 'qui puer etiam tum progressus in aciem, hostem interemit, civem servavit; cujus tam memorabilis operis index est in Capitolio statua bullata, et incincta prætexta S.C. posita. Iniquum enim putavit, eum honori nondum tempestivum videri, qui jam virtuti maturus fuisset.' Ut litteris prodidit Valer. Max. iii. 1. ubi vide plura eorum exempla, quos casus adolescentia illustravit. *Idem.*

§ 45 *Alæ alteri præfecisset*] Alæ tum temporis dicebantur equitum turmæ ex provincialibus conscriptæ, quas in legionariarum 30. turmarum locum, quæ olim legebantur ex equestri ordine, addebantur tum legionibus. Erant autem nonnunquam quinquagenariæ, nonnunquam milliariæ, sub primis certe imperatoribus, ut pluribus disputat vir genere et ingenio summus Herm. Rhabodus Schelius in accuratissimis dissertationibus ad Hyginum et Polybium de castris Romanorum. Vides autem non primum fuisse Augustum, qui liberis senatorum militiam auspicantibus, cum tribunatum legionis, tum præfecturas alarum dederit, ut Suetonius notat in ejus Vita, sed hoc jam fecisse Pompeium. Sed quæ est illa *altera ala?* Singulæ legioni una tantum ala addebatur? Vereor ne τὸ *alteri* natum sit vitio librarii oscitantis ex voce *alæ* forte bis repetitæ, ideoque delendum, et scribendum *cum te Pompeius alæ præfecisset.* Nam licet duæ alæ legioni adjicerentur, aut plures essent in exercitu, et loquerentur de alis sociorum; quis tamen intelligeret, quæ esset ala altera, si non legionis nomen adscribatur? Sed hæc omnia sunt absurda iis, qui militiam Romanorum norunt. Itaque persuasissimum habeo τὸ *alteri* expungendum esse. *Idem.*

§ 46 *Tum pietate*] Duæ particulæ *tum* inserviunt conjunctioni, non ordini. Ait igitur, primam et potissimam commendationem oriri a modes-

tia et pietate in parentes, et in suos benevolentia. *Facc.*

§ 47 *P. Rutilii adolescentiam*] Recensetur etiam inter discipulos P. Mutii a Pomponio de Orig. Jur. § 40. Ejus adolescentis familiaritate delectatus est C. Lælius sapiens. Cic. in Læl. Bello Numantino tribunus militum sub Scipione militavit, cujus historiam postea litteris mandavit. Appian. in Iberic. Tribunus plebis C. Hostilium Mancinum consularem a patre patrato Numantinis deditum, et non receptum, cum Romam rediisset, in senatum venire non dubitantem e senatu jussit educi, quod eum civem negaret esse. Cic. de Orat. I. 40. Consulatum gessit A. U. 648. collega Cn. Manlio, vel Manlio, Cn. F. Maximo, ut est in nummo aureo apud Golz. Post consulatum Q. Mucio P. L. P. M. Scævolæ, Asiæ proconsuli, legatus fuit. Epit. Liv. 70. De scriptis ejus vide Cujacium Observ. II. 27. et Torrent. ad Suet. Aug. 89. *Rupert.*

P. Mucii] Hic est P. Mucius P. F. Q. N. P. pron. Scævola. Consul fuit A. U. 620. collega L. Calpurnio Pisone Frugi. Pontificatum maximum adeptus est occiso fratre P. Licinio Crasso Muciano ab Aristonico in Asia. Tertius ejus frater fuit Q. Mucius Scævola augur. Omnes tres æque virtutis ac integritatis ac jurisprudentiæ laudibus floruerunt. P. Mucium pontificem Cicero in Bruto vocat jurisconsultorum disertissimum. Sed et filius ejus Q. Mucius Scævola juris fuit peritissimus. Vide de his Muciis Rupertum ad Pompon. de Orig. Juris, § 39. et 41.

L. Crassus] Annos natus unum et viginti, ut Cicero testatur de Orat. lib. III. sed secundum auctorem Dialogi de causis corruptæ eloquentiæ, quem Quintilianum esse nullus dubito, c. 34. annos natus undeviginti, C. Carbonem accusavit, et damnavit. *Græv.*

CAP. XIV. § 48 *Animos hominum*] Et in meo codice et in editione prima deest *hominum*. Facc.

§ 49 *Tamen etiam accusatio probata persæpe*] Plerique olim adolescentes famam captabant accusatione. Plutarchus in Lucullo, cum scripsisset admodum juvenem accusasse patris sui accusatorem Servilium augurem, eamque rem probasse populum Romanum, tanquam excelsi animi, et decoris plenam, subjicit hæc verba: Ἐδόκει δὲ καὶ ἄλλως αὐτοῖς, κ. τ. λ. *Videbatur alioquin Romanis, vel nulla causa justa suppetente, res non pudenda accusatio, sed delectabantur juvenibus improbos consectantibus ad instar canum generosorum, qui feras persequuntur.* Græv.

M. Antonius] Avus M. Antonii triumviri. Accusavit Cn. Papirium Carbonem. *Manut.*

§ 50 *Duo Luculli*] L. et M. admodum adolescentes paternas inimicitias magna cum gloria sunt persecuti, et patris sui accusatorem Servilium augurem accusarunt. Cic. et Plut. in Lucullo. *Fabr.*

Pro Sardis, Julius] In vulgatis libris omnibus, consentientibus manuscriptis, legitur, præter Lambinum, quem nos hic sequimur, *pro Sardis, pro M. Albucio Julius*, quod perspicue mendosum et falsum est. Nam constat ex Divinatione in Verrem, C. Julium Cæsarem rogatum a Sardis T. Albucium accusasse, non defendisse. Quocirca Doletus, Manutius, Corradus, et Langius hic legendum putarunt, *pro Sardis in*, vel *contra Albucium Julius.* Sigonius in Fragmentis Ciceronis legit, *pro Sardis vero M. Albucium Julius Cæsar.* Lambinus totum illud, *pro M. Albucio*, non Ciceronis esse, verum ex annotatione natum putat. Itaque sustulit. *Fabr.* Locum mendosum esse vere viderunt docti viri, sed non ausus tamen sum contra librorum omnium fidem aliquid immutare cum

Paulo Manutio, Langio, et Lambino. Puto autem nomen hic excidisse accusatoris Albutii, quod nobis servavit Apuleius in Apologia, qui, ut clare patet, hæc verba Ciceronis, in quibus agit de juvenibus, qui laudem invenerunt et gloriam accusationibus, respicit. Verba ejus sunt: 'Neque autem gloriæ causa me accusat, ut M. Antonius Cn. Carbonem, C. Mutius A. Albucium, P. Sulpitius Cn. Norbanum, C. Furius M. Aquilium, C. Curio Q. Metellum.' Vides hic omnes eos commemorari, quorum Cicero hic meminit, et C. Mucium vocari accusatorem T. Albucii: male enim in Apuleio scribi *A.* pro *T.* docti monuerunt dudum. Nec dubito 'Mucium' quoque hic fuisse lectum olim, et ex hoc loco id nomen, ut cætera, haustum ab Apuleio. Sed cum librariorum incuria, aut alio quodam casu, plures hujus vocis 'Mucius' periissent litteræ, habitum fuit a scribis, ac lectoribus, pro prænomine Albucii; et quia nemo reperiebatur, qui aut pro aut contra Albucium steterat, nomen Julii fuit loco suo motum, et huc male translatum. Videtur sane mihi Cicero scripsisse, *P. Sulpicii eloquentiam accusatio illustravit, cum seditiosum et inutilem civem C. Norbanum in judicium vocavit. Sed hoc quidem non est sæpe faciendum, nec unquam nisi aut reip. causa, ut ii quos ante dixi, aut ulciscendi, ut duo Luculli, aut patrocinio, ut nos pro Siculis, pro Sardis* Julius; *Mucius Albucium;* scilicet reip. causa in judicium vocavit, sive accusavit. Nam Q. Mucium augurem diem T. Albucio dixisse de repetundis Cicero in Bruto quoque prodidit: 'Mucius augur quod opus erat per se ipse dicebat: ut de pecuniis repetundis contra T. Albucium.' *Græv.*

M' Aquilio] Vide Corradi annot. ad Bruti cap. 62.

M. Bruto] De quo locus insignis est in eandem sententiam in Bruto de Claris Orat. cap. 34. *Idem.*

§ 51 *Judicio capitis arcessas*] In prima editione legitur *in judicio capitis arcessas*, sed satis apparet duo hæc verba addita fuisse ab aliquo interprete. Alii remedium attulere deleta particula *in;* sed legere malim *innocentem capitis arcessas*. Facc.

Modo ne nefarium] Vulgati omnes, si Grævium excipias, omittunt hanc vocem, *modo,* quam ille auctoritate sui codicis pervetusti addidit. 'Hæc verissima, inquit, hujus loci scriptura præcidit omnes Ciceronem impugnantium, quasi impia hic docuisset, cum nefarios et impios defendi posse statuisset, cavillationes, et nos eum tuendi munere levat.'

Cap. xv. § 54 *Sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendum*] Ambiguitate vocis *idoneis* inductus, injuria Lactantius invadit in hæc verba. Lactantii ævo, sicut et apud JCtos, *idonei* homines haud alii fere, quam boni et locupletes dicebantur; ideo tanquam astutum et ἐπικούρειον hoc præceptum reprehendit, quasi illis solum foret impertiendum, qui restituere possent, vi. 11. Et persuasit, quod mirum, Turnebo Advers. iii. 16. Sed *idoneos indigentes* omnino dicit Cicero probos homines paupertate oppressos: ut in Cæcilium: 'Ut homines idonei atque integri causam reip. legumque susciperent.' Et Cornific. ad Herenn. lib. iv. 'Populi officium est res optimas et homines idoneos maxime suis sententiis eligere et probare.' *J. F. Gronov.* Observ. iv. 9.

Sed diligenter] Recte Langius exponit *diligenter* cum dilectu, non cuivis promiscue, sed dignis et idoneis indigentibus. Sic 'diligenter scribere' Cic. est eleganter, magno verborum dilectu adhibito. In eodem sensu 'diligentia' in Orat. pro Planc. 'Non est consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia.' Hoc est, populus agit om-

nia temere, inconsulte, nullo rerum hominumve dilectu habito, et discrimine. Sic et 'elegantia' in Orat. pro Sylla: 'Vos qui cum summa elegantia atque integritate vixistis:' hoc est, adhibito judicio in omnibus rebus. Sunt ejusdem originis. Nam sicut a 'diligo' est 'diligens,' sic ab 'eligo' 'elegans' et 'elegantia.' Qui sine dilectu donant, eos lepide Socrates Gratias virgines tanquam scorta prostituere dixit apud Stobæum: Σωκράτης ἰδών τινα προχείρως πᾶσι χαριζόμενον, κ. τ. λ. *Socrates, cum facile quendam omnibus gratificari, nulloque delectu suppeditare animadvertisset: Male pereat! inquit, quia Gratias virgines prostituit.* Græv.

Rapinæ] Præclare locum hunc explicatum habes apud Aristot. Ethic. IV. 1. *Facc.*

CAP. XVI. § 55 *Gladiatorum muneribus*] Meus optimus *gladiatoriis muneribus*, quem sequor. *Græv.*

§ 56 *Aut æs alienum suscipiunt amicorum*] Tales erant in Atheniensium republica ἐρανισταί. Dicebantur autem ἐρανισταὶ, qui amicorum æs alienum, collecta stipe ab aliis amicis, dissolvebant. Fuit enim apud Athenienses mos plenus pietatis et humanitatis, ut, qui adversa fortuna suis bonis erant evoluti, implorarent amicorum opem, ut eorum pecunia, quam quilibet pro facultatum modo, aut lubitu conferebat, levarentur anhelante inopia, hac tamen lege, ut, si quando quis in re lautiore cœpisset esse, et emersisset ex illa gravissima paupertate, singulis amicis, quod tum contulerant, restitueret. Hæc pecunia quæ conferebatur, dicebatur ἔρανος, et fuit medium quoddam inter δάνειον creditumque proprie dictum, et stipem quæ mendico datur, quam Græci ἐλεημοσύνην vocant. Qui illam conferebant, dicuntur ἐρανίζειν τινὶ, et qui accipiebant ἐρανίζεσθαι. De quo plura vide, quibus hæc debentur, apud Is. Casaubonum in notis ad Theophrasti Characteres περὶ αὐθαδείας, apud Salmas. de Usuris cap. 3. et Observationibus ad jus Atticum cap. 1. et seq. *Idem.*

Aristoteles] Alii legere malunt *Aristo*, qui philosophus fuit inter Stoicos non postremus; quod videlicet nihil tale in Aristotelis operibus, quæ extant, inveniatur. *Facc.*

Verius nos reprehendit, qui has pecuniarum effusiones non admiremur] Sententia est hæc: Aristoteles graviter reprehendit nos scilicet omnes, qui non admiremur reperiri homines tam fatuos, qui tantum effundant pecuniæ in ludos, et munera, brevis temporis oblectationem; eos vero miremur, qui mina in obsessa urbe sextarium aquæ emerint. Hoc verbis sequentibus sic explicat: *sed cum attenderint* nimirum animum homines, *veniam necessitati dare*, hoc est ignoscere hominibus tam caro aquam ementibus, nec id mirari: *in his immanibus jacturis infinitisque sumptibus*, qui scilicet fiunt in munera, *nihil nos mognopere mirari*, sed omnes judicare recte et bene illos impendi. Quæ maxime firmant lectionem verborum illorum, *nos reprehendit, qui pecuniarum effusiones non admiremur*, quæ et doctorum virorum conjecturæ, et nonnulli libri convellebant. Sed iis fraudi fuit personarum immutatio veteribus non infrequens, quod modo Cicero dicat *nobis videri*, statim *cum attenderint*, cum videretur dicendum fuisse *si attenderimus*. Sed Cicero sententiam respicit: per *nos* enim intelliguntur omnes ii qui hæc vane mirabantur; inter quos sane Cicero non erat. Porro *jacturæ* hic sunt sumptus, donationes, prodigæ largitiones, ut sæpe apud Ciceronem. Pro Cluent. 'Primum illum judicem pecunia corrupit, deinde ipsum Aurium, non magna jactura facta, tollendum curavit.' Pro Flacco: 'Quæ jacturæ, quanta largitio!' Pro Milone: 'Qui annona levanda, jacturisque rei fami-

liaris, quia nimis amplecti plebem putabatur, in suspicionem incidit regni appetendi,' hoc est, largiendi de suo. Quæ loca debemus τῷ πάνυ Gronovio, qui plura congessit de Pec. Vet. cap. 4. contra virum magnum, qui pro *jacturas* reponi volebat *pacturas*. Eum vide. *Græv.*

At ii] Vel adde, vel subaudi, *inquit*. Sunt enim verba Aristotelis. Si addis adde post *obsidentur*. Facc.

Aquæ sextarium mina] Sextam congii partem, id est libram unam et semissem, drachmis centum. *Idem.*

Eaque a levissimo quoque] In codice Ms. Petri Delphini legitur *eaque a levissimo quoque animo*. Mihi hæc prorsus tollenda videntur. Addita fortasse margini fuerant ad id notandum, quod sequitur post verbum *colligit*. Itaque verba, *in quo tamen*, referenda puto ad tempus. Id ipsum animadvertit Heumannus in Arte Critic. n. 31. *Idem.*

§ 57 *Luculli*] Sic recte emendarunt viri docti: constat enim duos Lucullos fratres L. et M. eodem anno ædilitatem gessisse, de qua Plutarch. et Plin. VIII. 7. *Fabr.*

Magnificentissima] Produxit in arenam leones quingentos, pantheras sexcentas, et elephantos vigiuti. *Facc.*

CAP. XVII. § 58 *Decumæ nomine*] Fructuum decumas primum regibus, deinde vero Diis præstari consuevisse, scribit Aurelius Victor de Origine Gentis Romanæ. Itaque narrat Suetonius in Caligula c. 26. 'Scenicis ludis decumas datas;' hoc est, dona populo sparsa, si placet, in honorem Deorum. *Idem.*

M. Seio] De quo Plin. H. N. initio libri XV.

Gladiatoribus emptis] Cum Clodius magnam manum armatorum hominum comparasset, qua utebatur ad turbandam rempublicam, ad leges et judicia evertenda, ei ut resisteret Milo, et ipse gladiatores emit, et vim vi repulit. Vide Dionem lib. XXXI. ad annum U. C. 697. et Cic. ad Q. Fratr. II. 6. *Græv.*

§ 60 *Principem Græciæ*] Ex primariis Græciæ viris, ut Regulus dicitur III. 29. princeps populi Romani, et Cimon princeps Atheniensium a Nepote. *Facc.*

In præclara illa propylæa] Hæc erant arcis quæ Cecropia dicebatur, vestibula, lapide albo tecta, quibus exstruendis Pericles annos quinque, et bis mille ac duodecim talenta impendit, hoc est, nostra pecunia, duodecies centies mille, et septies mille ducenti coronati, teste Suida et Harpocratione in προπύλαια. Per solas horum vestibulorum portas quinque patebant aditus in arcem. Illarum claves archontes singuli singulis diebus tantum, ne tyrannidem affectare unquam possent, asservabant, quoque eas die habebant, dicebantur Ἐπιστάται. J. Meursius in Cecropia cap. 6. *Græv.*

Et tum] Particula *et* vacat. Irrepsit autem ab aliquo grammatico, ut explicaret particulam *tum*. Aliqui legerunt *et tamen*, quod duas illas particulas concoquere non possent. *Facc.*

CAP. XVIII. § 62 *Restricti omnino*] Eo reposui *animo* ex meo codice, pro *omnino*: quæ particula quamvis sit in vulgatis omnibus, certe redundat, et abest ab editione prima. *Idem.*

§ 63 *Deterrenda*] Deterrent liberales viros ingrati, proindeque hostes habentur tenuiorum. Alii *deterenda*, hoc est, minuenda. *Idem.*

§ 64 *In suos curiales*] Male Manutius φράτορες exponit: sunt δημόται, ejusdem pagi homines. Curiales Latine vocavit Cicero, petito ex sua rep. vocabulo, quo Græcum expressit. Quis nescit populum Romanum divisum fuisse in triginta curias, quæ cum convenirent publice, curiata habebantur comitia? ejusdem vero curiæ homines dicebantur curiales. Po-

pulus vero Atticus erat descriptus in pagos, quos ipsi δήμους vocant; ejusdem vero pagi homines δημόται appellabantur. De Λακίᾳ pago, e quo erat Cimon, vide Meursium in libro de δήμοις Atticis. *Græv.*

Cap. xix. § 65 *In jure cavere*] Est hominis juris prudentis, qui consultori suo rationem præscribit, formulamque dictitat paciscendi aut contrahendi, et monitis consilioque instruit, ne conditionem deteriorem faciat. *Budæus.*

Cum is esset] Ser. Sulpicium significari, recte Lambinus admonet. Atque ita Corradus quoque in Commentario doctissimo in Brutum Ciceronis hunc locum interpretatur: quem docti quidam inepte de Julio Cæsare intelligunt. *Fabr.*

§ 66 *Et gratior*] Duo hæc verba redundare videntur Heumanno in Arte Crit. n. 27. *Facc.*

Patriis est moribus] Ad patrios mores accessit postea lex Cincia, quæ vetabat, ne quis ob causam orandam sibi pecuniam pacisceretur, vel munera acciperet. Innuit idem etiam in Paradoxo vi. *Idem.*

§ 67 *Beneficia petentem*] Quartus hic casus, additus verbo *licet*, animadvertendus. Habet et Plautus in Pseudolo i. 14. *Idem.*

Cap. xx. § 69 *Pecuniam qui habeat*] Vide Ant. Julianum de hac sententia disputantem apud Gell. i. 4. *Græv.*

Patrocinio vero] Alii addunt *tuo*. Si quid addendum, ego libenter adderem *dici*. Ita enim naturalis loquendi ratio poscit. *Facc.*

§ 71 *Utentior*] Vide Turneb. Advers. xix. 1. qui tuetur antiqui libri scripturam, et *opulentior* a semidoctis hominibus proseminatum esse contendit. Sane meus quoque liber antiquissimus *utentior* probat. Eleganter utique. Nam *utentior* est qui plus impendit in cultum vitæ, qui pluribus utitur ad vitam tuendam, qui majores sumptus in se tuendo facit. Uti enim est sustinere impendia, se tueri, sustentare, ut docuit Gronovius de Pecunia Vetere ii. 7. *Græv.*

Modo ne adjuvent] Modo ne propter divitias divitem juvemus si vir non est bonus, ad propter bonitatem. *Idem.* Hæc tria verba Heumannus in Arte Critica n. 27. tollenda putat. *Facc.*

Cap. xxi. § 72 *Utrisque*] Ita vulgo legitur, quæ vox, nec ipsa per se hoc loco ferenda videtur, nec recte cohæret cum duabus, quæ proxime sequuntur, particulis. Legendum *ut universis.* Idem.

M. Octavii] 'Cn. Octavius, M. filius, tantum auctoritate dicendoque valuit, ut legem Semproniam frumentariam populi frequentis suffragiis abrogaverit.' Cic. in Bruto c. 62. Ex iis autem Tullii verbis, quibus in hoc loco Octavii laudat moderatam largitionem, fere colligere est, non totam Gracchi frumentariam legem abrogasse M. Octavium, sed nova lege sua quodam modo moderasse, rempublicam et ærarium intolerabili damno sublevasse. Verum qua ratione hoc præstiterit, cum nullum istius extet caput, obscurum est. Videtur tamen statuisse vel majus pretium in singulos modios secundum annonæ caritatem, vel uti triente atque semisse minus, quam emptus esset, civibus modius venderetur. Tale quid Apuleia sequens lex frumentaria videtur insinuare, quæ modios denuo ad trientes atque semisses Semproniæ legis, hac Octavia abrogata, non sine tumultu redegit. *Pigh.*

§ 73 *Philippus*] L. Marcius Q. F. Q. N. Philippus, tribunus plebis fuit anno U. C. 649. *Idem.*

§ 75 *Pontius*] Samnitium imperator, qui Romanos ad furcas Caudinas sub jugum misit. Pronuntiavit autem hoc apophthegma, cum M.

Curius ejus aurum contempsisset. *Erasm.*

Tantum Italicum bellum propter judiciorum metum excitatum] Ex multis causis unam affert, tanquam solam et præcipuam, Cicero. Nam in legibus Liviis fuerat, ut causam dicere cogerentur, qui suspecti essent corruptelæ munerum. Cum autem senatus illis legibus resisteret, Italicum seu sociale bellum motum est. *J. Fr. Gron.*

Cap. xxii. § 76 *Copiosissimam urbem*] Corinthum, quam statuis, et picturis spoliavit, quibus ornaret Italiam. Erat autem Mummius ita rudis et incuriosus harum rerum, ut cum tabulas ac statuas in Italiam portandas locasset, jusserit conducentibus prædici, si eas perdidissent, novas reddituros. Vell. Patercul. I. 13. *Facc.*

§ 78 *Civitatis atque urbis*] Prima voce homines intelligit eodem jure viventes, eaque interdum ita late patet, ut multa oppida complectatur; altera locum mœnibus septum. *Idem.*

Cap. xxiii. § 80 *Lysandrum ephorum*] Non fuit hic Lysander Aristaclyti filius, qui vicit ad Ægos potamos, ut plerique interpretes existimant, sed Lysander Lybyos filius, ephorus, de quo Plutarchum in Agide vide. *Græv.*

Tyranni exsisterent] Machanidas et Nabis. De quibus Polybius et Livius. *J. F. Gron.*

Optimates exterminarentur] Vide Plutarchum in vita Cleomenis.

Africani nepotes] Cornelia Africani Majoris filia nupsit Tib. Graccho, et ex eo peperit Caium et Tiberium, si non bonos viros, certe magnos, ut ait Seneca. *Facc.*

§ 81 *Aratus Sicyonius*] Cujus vitam scripsit Plutarchus.

Quinquaginta annorum possessiones movere] Quamvis vulgata non sit improbanda, rectius tamen meus primus *possessiones moveri.* Græv.

§ 83 *Habitant gratis, &c.*] Ante verba hæc putat Heumannus deesse aliquid. De Arte Critica n. 17. *Facc.*

§ 84 *Tabulæ novæ*] Cum pristina debita supremi magistratus decreto abolentur. De quibus exstat erudita dissertatio Joannis Schefferi. *Græv.*

Cap. xxiv. *Non, si fuerit*] Hic locus elegantissimus pessime fuerat attrectatus. Hoc autem dicit: Vivendum inprimis ne sit æs alienum, quod reip. officiat. Sin vero jam sit contractum, non per leges agrarias, non per novas tabulas, quærenda ratio ejus dissolvendi; ut scilicet creditores, quia locupletes sint, suum non consequantur; debitores, quia inopes, lucrentur alienum; hanc enim viam esse iniquam, tum etiam reip. damnosam. Ita enim futurum ut societas omnis tollatur, si rerum contrahendarum nulla fides sit: in summa, alieni rapiendi, sui perdendi libido augeatur desidiosis et improbis. *Lang.*

Armis et castris] Modus proverbialis; quemadmodum dicitur, 'velis remisque.' *Facc.*

At vero hic noster victor, tum quidem victus] Libri omnes manuscripti, *At vero hic nunc victor, tunc quidem victus, quæ cogitarat, tum ea perfecit, cum ejus jam nihil interesset.* Sic et Moguntiacensis, nisi quod pro *nunc*, habet *noster*, et contra pro *tunc*, habet *nunc.* C. Cæsar paucos dies ante quam iniret ædilitatem, in suspicionem venit conjurationis cum P. Sylla, M. Crasso, L. Autronio. Quod Plutarch. et Sueton. aperte referunt, Cicero hic indicat, ut supra monui. Salse igitur *hic noster victor*, et invidiose in mortuum, *tunc quidem victus*, nempe detecta conjuratione, et auctoribus partim cæsis, partim spe sua frustratis. Nam æs alienum causa fuit et illius, et Catilinariæ conspirationis, ut ex Sallustio patet. Refertur autem a Sueton. et Plutarch. Cæsarem anno post Catilinarios motus in His-

paniam procos. profecturum, a creditoribus fuisse retentum; ac M. Crassum 815. talentorum pro eo spopondisse. *Idem.*

Ea perfecit] Non recte hæc cepit Langius de agris publicis, quos egentibus largitus est. Intelligenda sunt de æstimationibus possessionum, per quas quarta parte crediti creditores sunt fraudati. Sueton. Jul. cap. 42. Cæsar de Bell. Civ. III. 1. Sequentia quoque *cum ejus nihil interesset*, respiciunt illa tempora, quibus Cæsar, spoliata Gallia, ære alieno, quo laboraverat maxime, liberatus erat. Sueton. in ejus Vita cap. 18. *J. Fr. Gronov.*

§ 86 *Antipater Tyrius, Stoicus*] Hic alius est ab illo Antipatro Tyrio, qui æqualis fuit Carneadi, quem scriptis oppugnavit, cum coram non auderet cum illo congredi, unde dictus est καλαμοβόας, quasi qui calamo clamaret, ut auctor est Plutarchus de garrulitate. Dicebatur etiam Antipater Sidonius, ab aliis Tarsensis. Sed hic longe recentior est, æqualis Ciceroni et Catoni Uticensi. *Græv.*

Sed valetudo] Particula *sed* gratis addita ab aliquo grammatico videtur. Interdum servit transitioni. Sed hic vacat. *Facc.*

Et observatione, quæ res] Familiare est Ciceroni nominibus constructionem verbi sui dare. Sic supra, 'Spe, sibi id utile futurum.' *Lang.*

Cap. XXV. § 88 *Locus erat quartus*] Primus locus: Honestum-ne sit, an non. Secundus: Utile sit, an non. Tertius: Ex duobus honestis utrum honestius. Quartus: Ex duobus utilibus utrum utilius. *Facc.*

§ 89 *Comparationis*] Vox hæc redundat, ut recte monet Heumannus de Arte Critica n. 18. *Idem.*

Bene pascere] Rem pecuniariam amplissimam habere, magnosque pecoris greges, et lecta jumentorum armenta. *J. Fr. Gron.*

Satis bene pascere] Mediocriter, vel minus quam omnino bene. *Idem.* Cato de R. R. 137. 'In loco bono parte octava corbi dividat, satis bono septima, tertio loco sexta.' Cic. ad Att. I. 19. 'Videor mihi nostrum illum consularem exercitum, bonorum omnium, et satis bonorum habere firmissimum.' De Orat. III. 22. 'Quare si jam me vultis esse oratorem, si etiam sat bonum, si bonum denique, non repugnabo.' *J. Fr. Gronov.*

Male pascere] Vict. Man. et Lambinus, *bene vestire.* Suffridus quoque Petri et Gifanius (adde Salmasium de Usuris p. 543. qui *bene vestire* defendit, et eo significari contendit servitiorum multitudinem) hic jactant suum *vestire*, aut *vitire*, sine omni venere et gratia. *Male pascere* repositum oportuit; quod diserte extat in Palatino nostro primo, meminitque Columella de Re Rust. lib. VI. ipsa præfatione, his verbis: 'Cæterum de tam sapiente viro piget dicere, quod cum quidam auctores commemorant, quidnam quærenti cuidam tertium in agricolatione quæstuosum esset, asseverasse, si quis vel male pasceret,' &c. Nimirum quod homines non assequerentur, quid esset *male pascere*, id Ciceronis fundo omnino eradicarunt. At vult Cato, tantum esse utilitatis in pecore pascendo, ut quamvis maligne pascatur, sive male curatum pecus habeat paterfamilias, superet tamen fructus omnes arationis, reliquæque adeo agriculturæ. *Gruter.*

§ 90 *Optimis viris*] Optimos viros εἰρωνικῶς dictum est: nec aliter licebat ea ætate etiam principibus civitatis fœnori operam navantibus. *Lang.* Fœneratores *optimi viri* dicuntur non εἰρωνικῶς, ut ait Langius, sed quod illorum maxime intersit sentire cum bonis, hoc est cum iis, qui pacem, otium, remp. tranquillam et salvam velint. *J. Fr. Gronov.* quem vide Observ. IV. 9.

Ad medium Janum] Vicus hoc no-

mine Romæ fuit, ubi pecunia fœnori dabatur. Prima vici pars, summus Janus; media, medius; ultima, imus vocabatur. Unde Horatius: 'O cives, cives, quærenda pecunia primum est: Virtus post nummos. Hæc Janus summus ab imo Perdocet.' *Manut.*

DE OFFICIIS

LIBER III.

Cap. i. § 3 *Non illo quidem*] Particula *quidem* post *non* sententiam fere suspendit. In meo codice nihil est prorsus: ex quo apparet, particulam hanc in codicibus antiquis per notas scriptam fuisse, quæ non facile intelligerentur; et fortasse legendum est *tamen.* Facc.

Cap. ii. § 6 *Suscepisti onus præterea grave et Athenarum*] *Onus* vocat illam expectationem, quam de se concitavit propter profectionem Atheniensem, et magistratum præstantissimum, cui dat operam. Sic pompam lictorum, et nomen imperii onus vocat Cic. ad Fam. ii. 16. 'Accedit etiam molesta hæc pompa lictorum meorum, nomenque imperii, quo appellor. Eo si onere carerem, quamvis parvis Italiæ latebris contentus essem.' *Græv.*

Inanem redire turpissimum est] Allusit, ut opinor, ad Homericum versum in Iliad. B. *Αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν, κενεόν τ' ἀπονέσθαι. Ursin.*

§ 7 *Deliberare homines, et consultare*] Synonyma sunt. Ita capite sequenti 'deliberatio' pro consultatione ponitur. *Facc.*

§ 9 *Sed relictum*] Error igitur Panætii fuit, non in relinquendo, si consulto reliquit, sed in suscipiendo quod relinqueret. Alii legunt *derelictum.* Ego retinui *relictum;* quia vocem hanc eodem ferme sensu usurpat in fine Tusc. lib. i. 'Habes epilogum, ne quid prætermissum aut relictum putes.' *Idem.*

§ 10 *Quæ Panætius prætermisisset, et non perfecisset*] Quibus in verbis sæpe admiratus eram, cur additum esset illud, *et non perfecisset.* Certe enim quæ prætermiserat Panætius, ea non modo non perfecerat, sed ne inchoaverat quidem. Sed veteres libri admirationem sustulerunt, quorum in plerisque postrema ejus comprehensionis pars ita legitur, *Sic ea quæ Panætius prætermisisset, propter eorum quæ perfecisset præstantiam, neminem persecutum.* Muret. Var. Lect. xv. 9.

Cap. iii. § 11 *Momenti instar*] Sumpta a libra similitudine, ut Critolaus loqui solebat, de quo in Tuscul. v. 17. *Facc.*

§ 12 *Vel indolentia metiuntur*] Græcorum vocem *ἀναλγησία,* Cicero ficto a se verbo *indolentia* expressit. De qua multis disputat Cic. de Fin. ii. 4. et sequentibus. *Græv.*

§ 13 *Convenienter naturæ vivere*] Quid sit congruenter naturæ vivere, seu secundum naturam vivere, in quo beatam vitam positam esse docebant non soli Stoici, sed plerique philosophi, et quanta fuerit sententiarum diversitas de hoc capite, vide apud Lips. Manud. ad Stoicam Philosophiam ii. 14. et sequentibus. *Idem.*

Cum virtute congruere] Quia virtus nihil est aliud, ut dicitur de Legib.

I. 8. 'quam in se perfecta, et ad summum perducta natura.' Itaque *congruenter naturæ vivere* idem est, ac vivere ex hominis natura undique perfecta, ut Cicero ipse interpretatur de Finib. v. 9. Vide Senecæ Epist. 76. *Facc.*

Ita legere] Sic infra, 'legere voluptates.' Et de Fin. lib. iv. 'Illa autem, morbum, egestatem, dolorem, non appello mala; sed, si lubet, rejectanea. Itaque illa non dico me expetere, sed legere; nec optare, sed sumere; contraria autem non fugere, sed quasi secernere.' Diversum est 'negligere,' hoc est prætermittere. Quod vel data opera fit; ut in Adelph. Prolog. 14. 'Qui præteritus negligentia est,' id est, volente, sciente auctore. *Lang.*

Illud quidem honestum, quod proprie vereque dicitur] Quod κατόρθωμα Græci vocant. Vide I. 3. et quæ ibi notantur. *Græv.*

Id in sapientibus est solis] Sapientibus scilicet Stoicis, qui nusquam gentium terrarumque sunt, neque fuerunt, nec erunt, quamvis hoc ultimum negent. Vide Senec. de Constant. Sap. cap. 7. et Lipsium Manuduct. ad Stoicam Philosoph. II. 8. *Idem.*

In iis autem, in quibus sapientia perfecta non est] Quos vocant viros bonos. Senec. Ep. 42. 'Scis quem nunc virum bonum dicam? hujus secundæ notæ. Nam ille alter fortasse tanquam phœnix semel anno quingentesimo nascitur.' *Idem.*

§ 14 *Media Stoici appellant*] Τὰ καθήκοντα, qualia etiam esse illa præcepta Epicteti, quæ in enchiridion Arrianus contulit, non perfectis, qui, vita rationi consentanea non contenti, Diis quasi velint pares esse, tradita, sed illis viris bonis, qui convenienter naturæ seu rationi velint vivere, et corpore pro instrumento uti. Vide Simplicii procemium Commentarii in Enchiridion Epicteti. *Idem.*

Cap. iv. § 16 *M. Cato et C. Lælius sapientes fuerunt*] Sic Socratem, Diogenem, aliosque nonnullos longe quidem processisse in via virtutis, ad ipsum sapientiæ culmen nondum pervenisse, quamvis non longe ab illo abfuerint, Posidonius affirmat apud Diogenem Laërt. in Zenone. Hi dicebantur, proficientes, studiosi, sectatores sapientiæ. Vide Senecam Epist. 71. et 75. et Lipsium Manuduct. ad Stoic. Philos. II. 9. *Græv.*

§ 17 *Cum utilitatis repugnantia*] Petrus Nannius scribit in vetusto libro esse, *cum utilitatis ratione.* Fabr.

Aliter enim teneri non potest] Non possumus aliter in sapientiæ via consistere: excidemus etiam plane sapientiæ sectatorum numero: actum est cum iis, qui sapientiæ sunt studiosi, si, cum jam profecerunt, proposita utilitatis et emolumenti spe, a recte agendo, et officio colendo avocari se patiuntur; si avertuntur ab officii et honesti cultu utilitate. *Teneri non potest* est tale loquendi genus, quale id, quod sæpe apud Livium occurrit, 'sisti non potest;' quod est, respublica salva esse non potest, periit, actum est de republica: de quo vide quæ ὁ πάνυ Gronovius notat ad Liv. IV. 12. Nam qui putant jungenda esse, *teneri progressio non potest*, falluntur. Hoc enim loquendi genus 'tenere progressionem' non fert Latinæ linguæ genius. *Græv.*

§ 19 *Vicit ergo utilitas honestatem: imo vero honestas*] Ubi de Cæsaris cæde, etsi eum non nominat, loquitur. In vetustioribus quanto melius, *Vicit igitur utilitas honestatem? imo vero honestatem utilitas consecuta est.* Significat enim factum illud honestum fuisse per se, utile κατὰ συμβεβηκός. *Muret.* Var. Lect. xv. 9. Huic lectioni calculum adjicio. Nam honestas præire debet tamquam causa: quo modo locutus est Cicero etiam de Amicitia c. 14. 'Non utilitatem amicitia, sed utilitas amicitiam con-

secuta est.' *Facc.*

§ 20 *Et a Peripateticis vestris, qui quondam iidem erant, qui Academici*] Iidem fuerunt Academici et Peripatetici, vivente Platone, cujus discipuli Aristoteles Peripateticorum auctor, Xenocrates Academicorum parens fuit, teste Cicerone de Orat. III. 17. *J. F. Gronov.* Vulgo additur *qui Academici;* scilicet ab aliquo explanatore. Quomodo autem iidem essent dictum est in Procœmio lib. I. *Facc.*

Nostra Academia] Cicero ex novæ Academiæ placitis id sequitur, quod in loco et tempore maxime probat. Idcirco placuit illi hac in re Stoicum agere. *Idem.*

CAP. V. § 22 *Ut si unumquodque membrum sensum hunc haberet*] Nota est fabula, de membrorum humanorum ventris inertiæ succensentium discordia, qua Menenius Agrippa plebem, quæ irata patribus secesserat, ad obsequium et officium revocavit apud Liv. II. 32. Sed dudum ante Socrates apud Xenophontem usus est hac similitudine ad duos fratres discordes Memor. lib. II. quem vide. *Græv.*

§ 23 *Natura, id est, jure gentium*] Sic et alibi *jus gentium* vocat 'jus naturæ.' In Tusc. I. 'Omni in re consensio omnium gentium lex naturæ putanda est.' Sic et JCti sæpe. Nec aliter Aristot. Nicom. V. 10. Sed tamen falso jus gentium dici jus naturæ, jamdudum viri docti multis ostenderunt. Vide Sam. Pufendorfii de Jure Naturæ et Gentium II. 3. *Idem.*

Naturæ ratio, quæ est lex divina et humana] Naturæ nimirum humanæ seu socialis ratio, quæ ostendit et præcipit, nihil committendum esse, quod istam societatem lædat ac violet. Lædit autem qui insonti nocet, ut sibi prosit, ut suis serviat commodis. Hanc naturam omnibus hominibus insevit Deus, qui est naturæ parens et auctor: ideo lex ex hac natura humana profluens, nulli nocendum esse, est divina. Sed præterea præcipiunt hoc ipsum quoque, quod ex natura hausimus et didicimus, leges humanæ, cum civiles, tum gentium. Hæc est hujus loci sententia. *Idem.*

§ 24 *Etenim multo magis, &c.*] Omnia hæc usque ad periodum, *Ex quo efficitur, &c.* videntur inserta. Nec tamen tollere ausim, sunt enim pleraque ad Ciceronis ingenium satis eleganter expressa. Si retinenda sunt, disputatur a contrariis, ita ferme: Prodesse homini secundum naturam est; nocere igitur contra naturam. Si absint, rectius cohærebit orationis contextus, seriesque rerum. *Facc.*

Excelsitas] Alii *celsitas.* Ego secutus sum Nonium, qui ita scribit de mutata declin. 'M. Tullius de Offic. lib. III. Etenim magis est secundum naturam excelsitas animi et magnitudo.' Itaque si totus hic locus insitivus dici debet, insitio antiquior est Nonio. Si verba Nonii germana sunt, cætera tamen suspicione laborant. *Idem.*

Detrahere autem] Tota ista periodus mihi suspecta est, tanquam repetita a sciolo de capitis hujus principio. Palatini tantum nostri habent *detrahere autem de altero,* quod et in Fabritii, et plurimis Aldi exemplaribus. *Grut.*

§ 25 *Ut excellas etiam pulchritudine et viribus*] Cui bono *pulchritudo* viventi in solitudine? cui bono *vires?* Quia tamen Peripatetici inter felicitatis adjumenta pulchritudinem viresque censebant, idcirco hæc quoque adjiciuntur. *Facc.*

Quocirca optimo, &c.] Non videtur opus esse ingenio tanto ad hæc cognoscenda, et posthabendam vitam solitariam, quæ ne vita quidem dici potest, ut disseruit I. 45. Attamen ita loquitur, quicumque sit, propter eos, qui philosophiæ opinionem et

famam ex solitudine quærebant. *Idem.*

Ex quo efficitur, hominem naturæ, &c.] Verba hæc afferuntur a Lactantio VI. 2. Nequaquam satis recte habent, nisi forte collocentur ante illa omnia, quæ diximus inserta videri. *Idem.*

§ 26 *Aut nihil se existimat contra naturam facere*] Quasi scilicet natura unumquodque animal maxime conciliet sibi, et ideo qui sibi serviat ac prosit, utcumque cum alterius damno, nihil facere contra naturam. *J. F. Gronov.*

Aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem] Hoc est genus modestioris militiæ in illis, qui non quidem commodi sui persequendi, sed incommodi vitandi causa, nocere se jure posse alteri fas putant. *Idem.*

Amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorum] Hæc addita videntur ab explanatore aliquo. *Facc.*

CAP. VI. *Consortio*] Hæc est constans omnium librorum veterum lectio, ut Balduinus, Langius, Lambinus, et alii mecum testantur. Hujus quoque loci testimonio utitur Nonius, ubi docet, 'consortium' genere neutro, et 'consortionem' genere fœminino dici. Libri tamen Manutiani, et alii quidam vulgati habent *consociatio.* Fabr.

§ 28 *Aliam rationem*] Quidam præmittunt *sed.* Isti admittunt societatem familiæ, non civitatis, nec humani generis. *Facc.*

Quæ vacent justitia] Locus perobscurus. Quæ sunt enim illa animi commoda, quæ vacent justitia? aut quæ horum verborum vis ac sententia est? Plane res est inexplicabilis. Ego, ne lectorem morer, membrum unum hic deesse puto, a scriptore librario errante, atque oscitante, propter vocum similitudinem, præteritum. Sic igitur legendum auguror, *magis arbitrari esse contra naturam, hominem homini detrahere sui commodi causa, quam omnia incommoda subire vel externa, vel corporis, vel animi: et rursus, magis esse secundum naturam, hominem, si modo sine incommodo suo facere possit, homini consulere, ac prodesse, quam omnia commoda vel externa, vel corporis, vel etiam ipsius animi, percipere, quæ vacent justitia. Hæc enim, &c.* Lambin. Hic locus in libris præclari illius correctoris (Lambini) ita depravatus est, ut ipsius sententiæ aliquot vocum temere additarum congestu obrutæ, vix, quasi per nebulam, tenue quoddam vestigium appareat. Et fuit ea illius consuetudo, ut non tam quæreret interdum, quid dixisset Cicero, quam quid ipse eum dicere oportuisse censeret. Sed tota res mihi paulo altius repetenda est, &c. *Muret.* quem vide Var. Lect. XV. 9. Sententiam loci deprehendit Muretus, omnia incommoda subeunda esse, dummodo ne violet justitiam. Sed mitius consuletur verbis, si scribamus *ne vacet justitia.* Jubet enim subire hominem omnia incommoda, ne vacet vel careat justitia. *J. F. Gronov.*

§ 29 *Minime vero*] Aliter sentit H. Grotius de Jure Belli et Pacis II. 2. qui censet in gravissima necessitate reviviscere jus illud pristinum rebus utendi, tanquam si communes mansissent, quia in omnibus legibus humanis, ac proinde et in lege dominii, summa illa necessitas videtur excepta. Sed vide quæ pluribus de hac re disputat ibi, et quidnam observandum tali tempore, ne peccemus. Vide et qui illa discussit, Samuel. Pufendorfium de Jure Naturæ et Gentium II. 6. *Idem.*

§ 30 *Sin autem is tu sis*] Qui in Cicerone reprehendunt hanc distinctionem, non cogitant, illum loqui de perfecto sapiente, qui novit quid cuique sit tribuendum, et in omnibus respicit cum utilitatem communem societatis humanæ, tum illius, in qua vivit reipublicæ, cujus salutem, dig-

nitatem, et commoda suis præfert. Itaque si sciat talem se esse, non propter se, sed propter remp. detrahet in extrema necessitate alteri, minus utili civi, ut servetur aliquid. *Græv.*

Ob eam causam] Publicam nimirum utilitatem, non privatam. *Idem.*

Non igitur, &c.] Igitur non ipsa per se detractio et appetitio alieni est contra naturam, sed cum per eam derelinquitur communis utilitas, quæ derelictio, quippe injusta, contra naturam est. Verba porro, *magis quam morbus, aut egestas, aut quid hujusmodi,* ex capite superiore sumpta, et margini adscripta, postea in contextum migrarunt, ut mihi videtur. *Facc.*

§ 31 *Ad sapientem, bonum, fortemque virum*] Propter utilitatem reipublicæ, quam quilibet bonus suæ præfert. Hinc Seneca de Clem. I. 4. ‘Principes, regesque, et quicunque alio nomine sunt tutores status publici, non est mirum amari ultra privatas etiam necessitudines. Nam si sanis hominibus publica privatis potiora sunt, sequitur ut is quoque carior sit, in quem se convertit respublica.’ Et verissima est sententia, si recte perpendatur. Quæ alia causa est, cur recte non solum pro boni regis, principis, imperatoris, sed et sapientis et utilis civis salute et vita, suam vitam exponant multi periculo? Sic viginti millia civium pro ipso Tullio contra Clodium erant dimicaturi, si Tullius permisisset. Erant quidem et aliæ causæ, sed hæc potissima. *Græv.*

Hanc causam habeat ad injuriam] Modo ne φιλαυτία nos decipiat, et elatius de nobis ipsi sentientes, quam revera sumus, alios afficiamus injuria propter nos, non propter utilitatem publicam. *Idem.*

Ita semper officio fungetur] In P. Delphini Ms. *Itaque semper officio fungetur.* Facc.

§ 32 *Et ipsa sanguine*] Duæ voces *et ipsa* redundant; pro *sanguine* reposui *languere* ex meo codice. Sed et vulgaris lectio *sanguine* non contemnenda. *Idem.*

A communi tanquam humanitate corporis segreganda] Quid est *humanitas corporis?* Aut legendum *a communi tanquam humanitatis corpore,* aut est hypallage, ut apud Justin. XII. 2. ‘antiquitatis fata veneratur’ pro ‘fatorum antiquitatem,’ et XIV. 1. ‘fidei sacramento’ pro ‘sacramenti fidei.’ Sed prius placere quoque Mureto postea cognovi. *Græv.*

In quibus ex tempore officium exquiritur] Hujusmodi quæstiones variam dubitationem consequuntur ex περιστάσει temporum. Hinc Aristot. argute loquitur Nicom. I. 3. § 10. τὸ τέλος τῆς πράξεως μετὰ τὸν καιρόν ἐστι. Quæ verba ita exprimit vetus paraphrastes: *Uniuscujusque actionis finis talis aut talis est pro tempore; et respectu temporis aut bonus fit, aut malus.* Rachel.

Cap. VII. § 33 *Ut geometræ solent non omnia docere*] De hoc geometrarum more Cicero quoque Tusc. v. 7. ‘Mathematicorum iste mos est, non philosophorum. Nam geometræ cum aliquid docere volunt, si quid ad rem pertinet eorum, quæ ante docuerunt, id sumunt pro concesso, et probato: illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est.’ Hinc Senec. Ep. 88. ‘Mathematica, ut ita dicam, superficiaria est, in alieno ædificat, aliena accipit principia, quorum beneficio ad altiora perveniat.’ *Græv.*

Cap. VIII. § 35 *Commoveri necesse est. Sed si, cum animum attenderis*] Videtur τὸ *animum* suo loco motum, et pertinere ad verba præcedentia; sicque Ciceronem scripsisse, *Cum igitur aliqua species utilitotis objecta est, commoveri necesse est animum. Sed si, cum attenderis, turpitudinem videas adjunctam ei rei.* J. F. Gronov. Ego reposui *commoveare;* nam et in fine

cap. 2. ubi concludit, quod nunc proponit, 'cum id,' inquit, 'quod utile esse putes, adipiscare.' *Facc.*

Tunc non utilitas relinquenda est] Hoc significat Cicero: Si cum species utilitatis objecta est, re attente considerata, videas turpitudinem adjunctam ei rei quæ speciem utilitatis objecerit; non est ita statuendum, utilitatem propter illam turpitudinis adjunctionem, relinquere, id est, repudiare, atque aspernari oportere, sed intelligendum, ac sciendum est, ubicunque insit aliqua turpitudo, ibi utilitatem esse non posse. *Lambin.* Alii legunt *non utilitas requirenda;* id est non debet requiri utilitas, ubi non est nisi species ejus. *Facc.*

Itemque si, &c.] En sorites: Si honestum est, secundum naturam est; si secundum naturam est, expetendum est; si expetendum est, bonum est; si bonum est, utile est; ergo si honestum est, utile est. Et quia utile, ut dixit, est secundum naturam, conclusio reciprocatur. *Idem.*

Quidquid honestum, id utile] Attendenda est argumentatio, quæ multos decepit. Neque enim hinc sequitur dumtaxat, quod honestum est, idem esse utile; sed etiam, quod utile est, idem esse honestum; quod utrumque secundum naturam sit; unde tota vis argumenti oritur. *Idem.*

§ 36 *Exsistunt*] Verbum minime necessarium, et adscriptitium. *Idem.*

Quas sæpe perrumpunt] Vet. omnes *quam sæpe perrumpunt;* ut ad *pœnam* spectet, quam nunc gratia, nunc muneribus, nunc vi effugiant. Sed quia ad vetus illud respicere videtur, Aranearum telis leges esse similes, et de Legibus lib. I. 'leges perrumpere dixit,' nihil immutavi. *Lang.*

§ 37 *Ergo ea deliberanda, &c.*] Videtur adventitia conclusio hæc. *Facc.*

Cap. IX. § 38 *Gyges inducitur a Platone*] De Rep. lib. II.

Ut ferunt fabulæ] Hæc tria verba a quopiam nugatore sunt addita. Sunt enim adulterina, quamvis in omnibus libris reperiantur. *Lang.*

In locum] Est annuli locus, ut pala extra palmam sit, atque emineat. Itaque Plato dicit, *στρέψαι ἔξω τὴν σφενδόνην*, id est, *palam annuli extra convertere.* Fabrit. D. Ambrosius eamdem fabulam narrans, ait, Est autem annuli locus, ut pala extra manum sit. Manutius legit *in lucem,* sed contra antiquos libros, ut ipse ultro fatetur. *Facc.*

Nihilo plus] Alii *nihil plus;* sed perperam. Post autem *putet* addunt *peccare;* quæ vox procul dubio irrepsit in contextum ex aliquo interprete. *Idem.*

§ 39 *Quanquam potest id quidem*] In libris veteribus *quanquam non potest id quidem.* Sententia autem hæc est: Negant fieri posse, ut id Diis hominibusque semper ignotum futurum sit; atque hoc pacto exemplum hoc Platonicum eludunt, atque inane esse dicunt; sed pueriliter et rustice faciunt, quanquam fateor ita rem esse, ut dicunt; hoc est, fieri non posse, ut facinus aliquod Diis hominibusque semper ignotum futurum sit. *Lamb.* Sic tamen omnes vet. edit. sic omnes cod. scripti, neque immittenda negatio, ut placuit Lambino, et Aldo Nepoti. Dubitanter de providentia et natura divina loquitur, ut Academicus. *Guliel.*

Cap. X. § 40 *Id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet*] Damnat id factum tamen Augustinus de Civit. Dei II. 17. et III. 16. et Albericus Gentilis de Armis Roman. I. 4. Sed merito cum Cicerone Brutum defendit idem Albericus Gentilis de Armis Roman. II. 4. et Rupertus in notis ad Flor. I. 9. *Græv.*

§ 41 *Omisit hic*] Romulus omisit pietatem, dum desæviit in fratrem; humanitatem, dum hominem tam levi de causa interfecit. *Facc.*

§ 42 *Pace vel Quirini, vel Romuli*]

Ex ritu supplicantium; ne in nomine errarent, plura solent enuntiare. Horat. 'Sive tu Lucina probas vocari, Seu Genitalis.' Et illud: 'Luna Deum quæ sola vides perjuria volgi, Seu Cretæa magis, seu tu Dictynna vocaris.' Post mortem 'Quirinus' dictus est Romulus. *Lang.* Vide supra, pag. 152. Turnebi annotationem ad Leg. I. 1. § 12.

Manu depellere] Nonius in verbo 'supplanto' habet *manu pellere;* et sane fortasse rectius. *Facc.*

§ 43 *De ipso amico*] Verba hæc mihi suspecta sunt. *Idem.*

Ponit enim personam amici] Quod non fecit Chilon, qui amicum, in quem judex sedebat, damnavit quidem ipse, sed aliis judicibus persuasit, ut eum absolverent. Vide Gellium I. 3. *Græv.*

§ 44 *Jurato sententia dicenda*] In singulis causis apud Romanos judices jurabant, se pronuntiaturos ex animi sententia, secundum legem. Vide Sigon. de Judiciis I. 10. *Idem.*

Si eum teneremus] Si quis attendat accurate, hæc verba hic aliena esse cognoscet. Quis non tenet morem hunc judices rogandi, quem ait a majoribus se accepisse? Nunquam illum abrogatum esse, aut exolevisse sponte constat, nec est credibile. Quis enim nisi impudentissimus, aut stultissimus, aut improbissimus aliter judicem rogaret? Excerpta Pithœi *si ea rogaremus.* Quod probo. Hoc est, si quid tale rogaremus a judice, ut nostræ causæ faveat, quod salva fide facere possit. *Idem.* Recte Grævius putat, verba hæc irrepsisse in contextum. Non enim credibile est, morem hunc Ciceronis ætate obsolevisse. *Facc.*

§ 45 *Commendandorum*] Ad sua commendanda. Locum corruptum Manutius putat, et legendum *commonendorum.* Neutrum placet. *Idem.*

CAP. XI. § 47 *Ut Pennus*] M. Junius Pennus trib. pleb. Lepido et Oreste coss. hoc est, anno post U. C. 627. legem de peregrinis tulit: de qua Festus in 'Respublicas:' 'C. Gracchus, 'inquit,' in ea quam scripsit de lege Penni de peregrinis.' Quibus verbis Cicero explicatur in Bruto: 'C. Gracchum tuus gentilis,' inquit, 'M. Pennus, facete agitavit in tribunatu, paulum ætate antecedens;' ita Cicero. Certe C. Gracchus eo anno quæstor fuit, Cotta et Torquato coss. id est biennio ante Ciceronem cos. Jacente Junia, lex alia a C. Papio trib. pleb. lata est, Ne quis omnino peregrinus in urbe habitaret, exceptis iis qui eam quæ dicitur Italia, incolerent; ut refert Dion. Meminit Cicero et pro Archia, et alibi. L. vero Licinius Crassus et Q. Scævola coss. legem rogarunt, ut quisque in suæ civitatis jus redigeretur; quæ dicta est 'Mucia Licinia;' multi enim cum cives non essent, pro civibus se gerebant; quæ lex, indignantibus principibus populi Italici, causa fuit belli Italici. Junia igitur Penni et Papia hæc, de urbe fuerunt. Mucia Licinia, de civitate. Quanquam et alia Papia de civitate multo antiquior fuisse videtur, qua M. Perpennam damnatum refert Valerius; quam fortassis Cicero in Corneliana intellexit. De urbe etiam peregrinos Lycurgus lege ejecit, ut refert Thucydides: caute; ne externis se moribus oblineret populus, id quod et Pennum movisse opinor, illo seculo; vel certe ob pericula factionum, tot infra mœnia receptis, quibus susque deque esset, bene an male res irent. Nos in hac repub. non modo peregrinos non exterminamus, sed a religione nostra aversos, hoc est, hostes publicos, Judæos, perjurii damnatos, monetarios, etiam civitate impertimur (Grævius *impertiebamur*); adeo, si Diis placet, Spartanis Romanisque sumus humaniores. *Lang.*

Papius] A quo lex Papia, de qua dicetur ubi de cæteris legibus.

Cannensi] Vide Liv. XXIII. 14. ubi tamen dicitur 'honesta utilibus cessisse,' quod servorum delectus esset habitus; sed quædam, quæ honesta ipsa per se non sunt, temporibus honesta fiunt. *Facc.*

§ 48 *Cyrsilum quendam*] Sic appellatur a Demosthene Περὶ Στεφάνου. Qui hoc plus dicit, uxorem ejus a mulieribus Atheniensium fuisse trucidatam. Alii Licidam vocant. *Lang.*

§ 49 *Qui piratas immunes*] Piratas Cilices, maritimum genus, in agris mediterraneis Pompeius collocavit, colonosque fecit, assignata urbe, quam Pompeiopolim vocarunt, cum antea Soli diceretur. *Facc.*

Socios vectigales habemus] Videntur hic intelligi Massilienses, de quibus supra, et Deiotarus rex Gallogræciæ, aliique, qui cum Pompeio senserant, et a Cæsare victore aut libertate privati, aut tributo onerati erant. *J. F. Gronov.*

CAP. XII. § 50 *Rhodum magnum frumenti numerum advexerit*] In contractibus, natura æquilitatem imperat, et ita quidem, ut ex inæqualitate jus oriatur minus habenti. Hæc æqualitas partim consistit in actibus, partim in eo de quo agitur; et in actibus, tum præcedaneis, tum principalibus. Ad præcedaneos actus pertinet, quod is qui cum aliquo contrahit, vitia sibi nota rei de qua agitur significare debet; quod non civilibus tantum legibus constitui solet, sed naturæ quoque congruit. Nam inter contrahentes propior quædam est societas, quam quæ communis est hominum. Atque hoc modo solvitur, quod dicebat Diogenes Babylonius, hoc tractans argumentum, non celari omnia quæ taceantur; nec quidquid tibi audire utile est, idem mihi dicere necesse esse, ut de rebus cœlestibus. Nam contractus natura utilitatis causa reperta propius quiddam exigit. Hæc cum verbis Ambrosii et Lactantii illustrasset, ita pergit: At non idem dicendum est de his, quæ rem non contingunt. Ut si quis sciat multas naves in cursu esse, quæ frumentum advehunt. Nam tale quid indicare, est quidem officiosum ac laudabile, sæpe adeo ut omitti nequeat, nisi ut charitatis regula violetur: non tamen injustum, id est, non pugnans cum jure ejus, quicum negotium est: ita ut locum hic habere possit illud, quod idem ille Diogenes non incommode dicebat, referente M. Tullio: 'Advexi, exposui: vendo meum non pluris quam cæteri; fortasse etiam minoris, cum major est copia. Cui fit injuria?' Non ergo generaliter sequendum illud ejusdem Ciceronis, Celare esse, cum tu, quod scias, id ignorare, emolumenti tui causa, velis eos quorum intersit scire; sed tum demum id locum habet, cum de iis agitur, quæ rem subjectam per se contingunt, ut si domus sit pestilens, si a magistratu dejici jussa, quæ exempla ibidem videas. At vitia ei, quicum agas, nota, aut servitutem ædium, quas M. Marius Gratidianus C. Sergio Oratæ vendebat ab ipso prius emptas, dici nihil attinet. Scientia enim utrinque par pares facit contrahentes. Horatius: 'Ille feret pretium pœnæ securus, opinor:' (hoc est, ejus quod interest) 'Prudens emisti vitiosum.' Quod notatum et Platoni de Leg. lib. XI. Grotius de Jure Belli et Pacis II. 12. Vide et S. Pufendorf. de J. N. et G. v. 3. *Græv.*

§ 51 *Cum major est copia*] Non facile apparet, quorsum addita sint verba hæc. Mihi insititia videntur. Desunt certe apud D. Ambrosium, qui locum hunc imitatus est his verbis III. 6. 'Vendo frumentum, non alienum, sed meum; non pluris quam cæteri, imo etiam minori pretio.' *Facc.*

§ 52 *Tritici utilitas*] Ita vulgati. Sed ex conjectura Passeratius *vilitas.* Quæ vox quidem Ciceroniana est, et

cum sententia non male congruit.

Cap. xiii. § 54 *Vendat ædes*] Hujus quoque quæstionis decisionem jam ex Grotio percepimus, non esse reticenda vitia rei emptæ inhærentia, si latere merito emptorem possint. Non igitur hic locum babet illud Diogenis: 'Num te emere coëgit, qui ne hortatus quidem est? ille quod non placebat, proscripsit.' Hoc est, palam ac publice proposito libello significavit. Potior itaque hic est sententia Antipatri, quam etiam jurisconsultorum auctoritas confirmat. *Rachel.* Vide Pufendorf. de Jure Naturæ et Gentium v. 3.

Apparere serpentes] Id fere accidit in ima ædium parte, si locus sit insalubris. Potest etiam fieri, ut simile aliquid appareat, quale 'in pestilenti domo,' de qua Plinius Epist. vii. 27. quam vide. *Facc.*

§ 55 *Sancitum est*] Legere malim *sanctum est.* Athenienses exsecrationum publicarum pœnam in eos sanxerunt, qui erranti viam non monstrarent. Isti enim μισάνθρωποι sunt, et naturam ipsam lædunt, ut significat Aristot. Ethic. viii. 1. *Idem.*

§ 57 *Certe non aperti, non simplicis*] Igitur Antipatri sententiam probat Cicero, qui mercatoris dissimulationem tam graviter accusat. Et tamen 'in pretio emptionis et venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire' Pomponius statuit lib. xvi. § ult. ff. de minoribus. Quem locum eleganter exponit Grotius de Jure Belli et Pacis ii. 12. et illius explicationem asserit Pufendorfius de Jure Nat. et Gent. v. 3. In capite vero præcedente docet, mercatorem injuste non fecisse, cum Rhodiis non indicasset naves plures in cursu esse. Justitiam enim hoc tantum requirere, ut ea indicentur, quæ rei subjectæ inhæreant; verbi causa, si domus pestilens, si a magistratu jam dejici jussa, quæ mox Tullius exempla subjicit. Sed hic nihil tale dissimulatum. Frumenti bonitatem expositam, et omnium oculis et probationi fuisse objectam: et tunc, quando venale proponebatur, revera tanti fuisse, quanti fuerit venditum, etsi paulo post minoris esset futurum. Nec jus proprie dictum Rhodiis fuisse, ut ex mercatore hoc scirent, quippe qui de ea re nunquam cum eo pacti essent. Addit quoque, se dubitare num contra legem beneficentiæ et humanitatis fecerit. Ut enim ad beneficium alteri dandum, humanitate obstringamur, requiri, ut ipse illo gratuito valde indigeat. Sed Rhodios opus habuisse frumento, non pecunia, qua abundarint, quippe quarum opes apud antiquos multis celebrentur. Sed neque tunc ad beneficium in alium conferendum nos obligari, quando per id danti plus decedat, quam accipienti accedat. Atqui plus lucri decessurum fuisse mercatori, si classem sequi indicasset, quam frumenti emptoribus fuisset accessurum. Nam cum inter plures id distraheretur, singulis parum decessisse soluto antiquo pretio. Præterea Ciceronem a doli mali crimine videri eundem liberare, cum paulo post dolum malum esse dicat, 'quando aliud est simulatum, aliud actum.' Quod huic casui non conveniat. *Rachel.* Cicero hanc quæstionem decidit secundum Stoicorum dogmata, sed illum rigorem a communi vitæ consuetudine alienum esse non uno loco ait, præsertim cum paulo ante ostenderit, se media hic officia persequi, non perfecta. *Græv.*

Cap. xiv. § 58 *Argentarius*] Apud argentarios enim pecunia perscribebatur, auctiones, et alii contractus fiebant, et tabulæ condebantur. *Facc.*

§ 59 *Emit instructos*] Hortuli instructi: Ital. *casino fornito.* Idem.

Nomina facit] Salmasius ὁ πάνυ in libro de Usuris, cap. 6. allato hoc loco ex oratione pro Roscio comœdo:

'Quod si ille suas proferet tabulas, proferet suas quoque Roscius. Erit in illius tabulis hoc nomen, at in hujus non erit. Cur potius illius, quam hujus creditur? Scripsisset ille, si non jussu hujus expensum tulisset? Non scripsisset hic, quod sibi expensum ferri jussisset? Nam quemadmodum turpe est scribere, quod non debeatur, sic improbum est non referre quod debeas. Æque enim tabulæ commendantur, hujus qui verum non retulit, et ejus qui falsum perscripsit.' Ex his, inquit vir maximus, perspici clare potest creditorem, cum nomen faceret, hoc est, pecuniam alicui crederet, nomen debitoris in tabulis suis scripsisse, et summam debiti, quam 'expensam ferre' dicebatur, quia expendebat. Expensum sibi ferre jubebat creditor debitorem, qui in tabulas suas referebat, quod acceperat ac debebat. Hinc 'tabulæ accepti et expensi' ab utraque parte conficiebantur. Ab illo more referendi nomina debitorum, quibus aliquid credidissent, in tabulis 'nomen facere,' et 'nomen locare' dicebatur creditor, qui pecuniam credebat. Contra debitor cum creditum solveret, 'nomen dissolvere, expedire, expungere,' quia expungebatur nomen ejus e tabulis creditoris, ubi solvisset. Hæc Salmasius, qui id pluribus exemplis antiquorum scriptorum firmat, uti et ex Ulpiano lib. II. D. de Proxeneticis, quique ibi quoque docet, quid sit apud Justinianum obligatio scripturæ, quæ nominibus fiebat. Verissima sunt quæ ibi tradit, nisi quod in his ei assentiri non possimus, quod existimet 'nomen facere' dici tantum de illis creditoribus, qui pecuniam mutuam dent sine usuris, quod non videtur vero esse consentaneum. Usurpatur de pecunia tam quæ sine usuris, quam quæ cum usuris mutua datur. Cum igitur debitoris sit facere nomina, J. F. Gronovius censet hic legendum esse *Pythius nomina facit.* Nam Canius secundum consuetudinem Latine loquentium, qui non præsente pecunia emebat hos hortos, sed summam, quæ convenerat, jubebat aut in Pythii tabulas expensi et accepti referri, aut in alius, qui pecuniam hanc ei credebat, 'nomen locabat;' Pythius autem aut amicus ei credens, 'nomen faciebat.' Conjecturam Gronovii adstruunt sequentia statim verba, *invitat Canius postridie familiares suos.* Non opus fuisset repetitione nominis *Canius*, si ad eundem hominem pertinerent præcedentia. *Græv.*

Quod eos nullos videret] Pith. excerpta *eo quod nullos videret.* Equidem *eos nullos* ferit aures. Sed Cicero videtur scripsisse *quod eos nullus videret*, hoc est, non videret. Ad Att. XI. 24. 'Philotimus nullus venit.' Et alibi, præsertim apud comicos, crebra sunt exempla. *Idem.* Legendum puto *quod eos non.* Statim enim sequitur 'nullæ,' et proxime 'nulli.' Facile autem fuit veteres codices describentibus in hujusmodi voculis falli. Alii legunt *eo quod nullos.* Facc.

§ 60 *Stomachari Canius*] *Stomachari* pro irasci; ut infra 'stomachus' pro ira. *Idem.*

Aquilius, collega et familiaris meus] Fuit Ciceronis collega in prætura, vir jurisprudentia insignis, Q. Mucii discipulus, quem Cicero multis in locis prædicat, ut et Val. Max. VIII. 2. 15. Invenit actionem de dolo malo. Cic. de Nat. Deor. III. 30. *Græv.*

CAP. XV. § 61 *Ut tutela duodecim tabulis*] Non recte, si quid veri video, dicitur 'tutelam' esse vindicatam, hoc est, punitam, duodecim tabulis, quæ, si eam solam spectes, nihil mali in se continere invenietur. Potius legamus *ut tutelæ duodecim tabulis*, scilicet ut dolus malus tutelæ vindicatus erat XII istis tabulis. *Pearc.*

Lege Lætoria] Sueton. 'Lætoria,' inquit, 'quæ vetat minores xxv annis stipulari:' ubi 'stipulari' passive poni Priscianus notat lib. viii. *Lang.*

Et sine lege, judiciis] Lambinus ideo distinxit, ut tolleretur error eorum qui judicium sine lege, arbitrium esse putant. Ciceronis sententia est, dolum malum ante Aquilium non modo legibus, sed et judiciis bonæ fidei vindicatum fuisse. *Fabr.* Male ultima distinguit cum Lambino Fabritius. *Sine lege judicia* sunt, quæ non descendunt ex xii tab. aut lege per populum lata, sed in quibus prætor supplet, quod deest juri civili. Justinian. Institut. lib. iv. tit. 6. de actionibus, § 30. 31. *J. F. Gron.*

Ex fide bona] Convenientissime hanc formulam interpretatur Paulus, quando dicit bonam fidem esse contrariam fraudi et dolo. Notandum hic, actionum bonæ fidei tres fuisse formulas: unam, quæ contractibus bonæ fidei accommodabatur, cum his verbis, 'Ex bona fide;' alteram, quæ in fiduciis usurpabatur, cum his, 'Ut inter bonos bene agier oportet, et sine fraudatione;' tertiam, rei uxoriæ propriam, cum his, 'Quantum æquius, melius.' De quibus etiam videri meretur Sigonius de Judic. i. 21. sub fin. *Rachel.*

In arbitrio rei uxoriæ] Vide Topica cap. 17.

In fiducia] Fiducia veteribus jurisconsultis fuit et pignus, et hypotheca, et potius hypotheca, longe diversa a fiducia et Isidori et Boëtii, quæ et ipsæ differunt, ut contra recentiores jurisconsultos multis ostendit vir maximus Claud. Salmasius et in libro de Usuris cap. 4. et de Modo Usurarum cap. 14. copiosissime. *Græv.*

Nec qui contra se liceatur] Quibus in verbis memini ab eruditis hominibus dubitatum esse, cur diceretur emptor neminem, qui contra se liceretur, appositurus. Certe enim solent interdum venditores in auctionibus licitatorem aliquem apponere, qui se emere velle simulet, et pluris liceatur ea quæ venum exposita sunt, quam quanti sunt: ut eo modo cæteri emptores inducantur. Atque hoc sæpe fieri vidimus. Emptor autem cur, quæso, quemquam, qui contra se liceatur, apponat? Id enim si faciat, obstabit sibi: neque hoc dubium est, quin qui emere aliquid vult, illud potius optare debeat, ut nemo, qui contra liceri velit, reperiatur. Quare si qui contra se liceatur apponat, non sibi consulet, sed venditori. Quid igitur est? Multa ab istis παραδιορθώταις allata sunt, quæ qui accurate refellere velit, ridiculus sit: ita sunt ridicula ipsa et levia. Peccatum hic est, ut et in aliis libris sæpe, et in Pandectis Florentinis sæpissime, ut semel tantum positæ sint litteræ, quas geminari oportebat. Legendum enim est *qui contra asse liceatur.* Ut enim venditor dolose apponit, qui pluris liceantur, ita emptor qui minoris, ut sibi facilius res addicatur. Assem autem pro minimo pretio veteres sæpe dicebant; eoque nomine in rebus extenuandis et abjiciendis utebantur. Socrates apud Varronem: 'Asse vinum, asse pulmentarium.' Cato: 'Quod non opus est, asse carum est.' In ludicro poëmate: 'Non assis faciunt, euntque recta.' Catullus: 'Omnes unius æstimemus assis.' Horatius: 'In triviis fixum qui se demittit ob assem.' Persius: 'Et centum Græcos curto centusse licetur.' 'Asse' igitur 'liceri,' est pretium rei extenuare et abjicere; quod qui faciat, si emptor apponat, improbe eum facturum Cicero putat. *Muret.* Var. Lect. xiv. 3. Hæc Muretus, quæ sunt certissima. Emptoris est liceri, si quis apponitur qui licetur contra emptorem, aut est licitator qui servit venditori, et pretium rei auget, aut ipse cupit illam sibi

addici. Dumnorix apud Cæsarem de Bello Gallico lib. I. per plures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habuisse dicitur, 'propterea, quod illo licente, contra liceri nemo audeat.' Ergo qui contra licentur, augent pretium, et efficiunt, ut carius vendatur aut conducatur. Sed emptor cum apponit in auctione, qui rem a venditore indicatam vilissimo pretio liceatur, tanquam res esset parvi æstimanda, is sane sæpe causa est, ut minore pretio quid vendatur, cum multi persuadeantur, non tanti rem esse, quia tam vile pro ea pretium offeratur. *Græv.* Sustineri tamen vulgata lectio potest. Nam qui apponit falsum emptorem, certe contra se apponit, quamvis reipsa non sit contra se. *Facc.*

Uterque, si ad eloquendum venerit, non plus quam semel eloquetur] Id est: Venditor quam minimum rei pretium statuat, quod ille partim ex ipsa re, partim ex labore, sumptu, aut periculo, quæ accesserunt, candide, sine fuco et fraude æstimabit. Emptor quoque, si illa indiguerit, in dictum pretium, cæteris paribus, consentiat, nec ambagibus, aut tergiversationibus, aut illusionibus venditorem circumscribere studeat. *Rachel.*

§ 62 *Ut si minoris, quam potuisset, vendidisset*] Sententiam horum verborum non capio, nec ut conveniant iis, quæ præcedunt, video. Quis minoris vendit suum, quam potest, si in ejus manu ac potestate est vendendi facultas? Cicero hic loquitur de sapiente, hoc est suorum commodorum studioso emptore, non qualis erat Scævola, qui quidem vir bonus fuerit, sed secundum opinionem non vulgi modo, sed et plerorumque etiam doctorum, minime sapiens, qui non tam parvo fundum illum emerit pretio, quo potuisset. Hoc sane sententia Ciceronis postulat. In antiquis membranis nihil est opis hoc loco. Censeo autem Ciceronem scripsisse *ut minoris quidem, si potuisset, emisset.* Negant, inquit, sapientis emptoris esse plus dare, quam indicarat venditor; sed contra sapientis emptoris, hoc est ad rem suam attenti, esse, etiam minoris emere fundum, si possit, quam erat indicatus. Hoc certe sensit Cicero. *Emisset* ex antiquis editionibus reposui. Reliqua, propter consensum scriptorum et editorum librorum, immutare non sustinui. *Græv.*

Qui sibi ipse prodesse non quiret] Sic Ennium locutum esse Petrus Victorius Var. Lect. XVI. 8. admonet. Versus integer est ad Fam. VII. 6. *Qui ipse sibi sapiens prodesse non quit, ne quicquam sapit.* Græcus extat Epist. XIII. 15. Μισῶ σοφιστὴν ὅστις οὐχ αὑτῷ σοφός. *Fabrit.*

§ 63 *Sapientis esse nihil contra mores, leges, instituta facientem*] Recte Cicero hoc Hecatonis dictum reprehendit tanquam quod adversetur sanctitati Stoicæ doctrinæ, quæ præcipiat, sapientem sibi ipsi legem esse. Non facit quidem quæ sunt contra leges, sed plura facit sapiens et vir bonus, quam legibus præscribitur, nec tamen negligit rem familiarem. Per leges licet mihi emere illo pretio, quo a venditore res indicatur. Vir bonus vero videns, emptorem pretium rei non nosse, ei significabit rem istam majoris esse pretii, et carius vendendam, ut fecit Scævola, quod sapiens Hecatonis non fecisset. Et hoc est quod in Hecatonis sententia Cicero improbat. Alioqui non est ut improbetur. *Græv.*

Tantum se negat facturum, compendii sui causa] Quasi dicat eum dolum, quem leges non vindicant, licere interponere. Sed 'angusta innocentia est, ad legem bonum esse,' ut Seneca de Ira II. 27. ait. *J. F. Gron.*

CAP. XVI. § 65 *Nuncupata*] Quæ lingua essent expressa. Festus e XII Tabulis 'uti lingua nuncupassit,' et

ut veteres scribebant, 'utei lincua nuncupasit.' Volebant igitur XII Tabulæ, ea præstari, quæ quis ab emptore interrogatus, lingua expressisset. Quod siquid inficiatus malitia esset, dupli damnabatur, id est duplum pretii restituere cogebatur. *Facc.*

Reticentiæ pœna] 'Actio redhibitoria' hodie appellatur D. de ædilitio edicto. Sane vitia cum prædiorum, tum rerum aliarum in contractu reticenda non sunt. Sed extra contractum nulla humanitatis lege sum obstrictus, ad aperiendam alii aut rerum mearum conditionem, aut id, unde lucro aliquo fruar. Vide Hug. Grot. II. 8. § 7. et Sam. Pufendorfium de Jure Naturæ et Gentium v. 3. § 3. *Græv.*

§ 66 *In arce*] Intelligit arcem Capitolinam, in qua solebant augures auguria captare. *Idem.*

Demoliri eas, quarum] Ita Manutius et Gruterus; sed male, ni fallor; non enim ædes demoliri, inquit Fabritius, sed altitudinem ædium summittere Claudium augures jusserunt. Victorius igitur et Lambinus *ea, quorum.* Typographi quidem Parisienses sic dederant, cum eorum pericula nos primum vidimus: sed in typographia est qui amet dici πρῶτος, eademque iterum pericula recognoscens, nos pro suo jure, ut sibi videtur, emendat nonnunquam. Quod hic fecit, cum ad Gruterum recurreret, a quo discedere tum maxime volueramus. *Olivet.*

Proscripsit insulam] Domum, proposito libello, vendendam significavit. 'Insulæ' primum dicebantur urbanæ domus, quæ essent ab aliis separatæ, proindeque ab incendiis tutiores; postea nomen ad eas quoque translatum est, quæ cum vicinis conjungerentur. *Facc.*

Arbitrum illum adegit] Vetus locutio 'adigere arbitrum,' pro 'agere ad arbitrum,' et similis est significatio, quæ illius, 'agere in judicium,' vel 'ad judicium.' *Hotoman.* in Orat. pro Q. Roscio cap. 9.

§ 67 *M. Marius Gratidianus*] De quo in Bruto.

CAP. XVII. § 68 *Manu tenere*] Leges tollunt astutias apertas, certaque fraude admissas. Philosophi damnant eas quoque, quæ acute excogitatæ sunt, ad leges eludendas, vel, quæ ita leves sunt, ut eo lex non pertingat. Philosophia respicit hominem ut esse debet, lex ut est. *Facc.*

Ratio igitur] Malim legere *ratio autem.* Alii codices habent *ergo.* Amanuenses enim, compendiariis non recte perceptis, periodi sequentis particulam sumpsere. *Idem.*

§ 69 *Gentis*] Alii *generis.* Significat enim societatem angustiorem, quam sit hominis cum homine, sed latiorem, quam sit civis cum cive, v. g. inter Christianas gentes. *Idem.*

§ 70 *Uti ne propter te*] Est formula, qua utebantur et sibi cavebant in stipulando. *Rachel.*

In omnibus iis arbitriis] Hoc est, in actionibus illis arbitrariis, quæ ab arbitrio et potestate judicantis pendent, qui non ex natura rei, sed ex accidenti rem æstimat. *Græv.*

Fiduciis] Hoc est, pignoribus, seu hypothecis. Vide superius ad cap. 15. hujus libri. *Idem.*

Mandatis] Paradoxon videtur mandati esse obligationem. Nam si mandatum nisi gratuitum nullum est, originemque ex officio atque amicitia trahit, neque quisquam invitus ad mandatum suscipiendum compelli potest, quia nemo ad benefaciendum invitus cogi potest, nisi forte obligationem faciat spontanea susceptio. Vide tit. mandati lib. XVII. D. et Platonis de Legibus lib. XII. et Gellium I. 13. *Betuleius.*

Judicia contraria] In quibusdam contractibus utraque pars habet actionem directam; in aliis pars una directam, ut pupillus in tutorem, al-

tera contrariam, ut tutor in pupillum: atque in his quidem magni judicis est statuere, quid præstandum ex fide bona. *Facc.*

Quid quemque cuique præstare] More jurisconsultorum hic loquitur Cicero, non minor jurisconsultus quam orator, judicio Jac. Gothofredi ad lib. XXIII. ff. de R. I. Præstare vero sensu jurisconsultorum est, quid cuipiam alius obstrictus sit, facere, luere, sarcire, si qua inæqualitas aut læsio inique contigerit. Unde etiam hac voce bis utitur Ulpianus d. l. 23. ff. de R. I. qua de præstationibus ex variis contractibus debitis agitur. *Rachel.*

§ 71 *Præstat edicto ædilium*] Vide Gellium IV. 2.

§ 72 *Heredum alia causa est*] Hoc est, heredes in vendendis bonis defuncti, non coguntur sarcire aut præstare, si quid vitiosi sit in mancipiis aut aliis rebus, quas vendunt, quia creduntur ignorare vitia. *Græv.*

CAP. XVIII. § 73 *L. Minucii Basili*] Male *Basilii* legebatur. Est enim Basilus cognomen Minuciorum, quod cum ex hoc loco, tum et Appiani lib. III. de Bello Civili apparet, ubi 'Minucium Basilum' virum prætorium unum de Cæsaris interfectoribus numerat, qui sesquianno post Cæsarem interemptum a servo suo interfectus sit. Meminit et Florus lib. IV. et Dion. Videndum an hic ipse L. Basilus sit, quem Syllæ præfectum Plutarch. tradit fuisse, cum urbem occuparet. Extant et Ciceronis epistolæ ad Basilum Fam. lib. VI. Qui cum Bruto in Cæsarem conjuravit. *Lang.*

Mihi quidem non videtur] Merito: nam jus naturæ præcipit ut rem alienam, quam quis in sua potestate habet, reddat domino. Nec enim sine scelere retineri potest. Vide H. Grotium de Jure Belli et Pacis II. 10. § 1. et ejusdem libri cap. 21. § 1. *Græv.*

§ 74 *M. Satrium*] Satria familia Romana est: quam T. Pomponium Atticum aliquo modo attigisse ex Suetonio satis liquet, libro de Grammaticis: ut fortassis hic Cicero non nihil privatim motus sit, quod hic ipse Satrius de Attici majoribus fuerit. Huc etiam forte spectet, quod primo ad Attic. scribitur Cæcilium Attici avunculum a Caninio Satrio in nescio qua hereditate fraudatum. *Lang.*

Nomen suum ferre] Sic Suetonius in Augusto: 'Heredes instituit primos Tiberium ex parte dimidia et sextante, Liviam ex parte tertia; quos et ferre nomen suum jussit.' Et in testamento antiquo L. Cuspidii: 'Agros domumque relinquo consobrinis, et L. præcipue, quod is nomen ferat nostrum.' Fert igitur nomen, qui est διάδοχος τοῦ ὀνόματος, ut loquitur Dion initio lib. XLV. *Fabrit.*

Hunc dico patronum agri Piceni et Sabini] Quidam libri habent *hunc dico patronum*; alii *hunc, ait, dico patronum*; quos secutus sum. Sunt enim verba ex Minucii testamento. *Lang.* Hæc videntur esse verba in testamento Minucii Basili usurpata; quapropter legendum puto, *eumque fecisset heredem, hunc, aiens, dico patronum agri Piceni.* Quippe his verbis Basilus voluit Satrium suum heredem facere; at Crassus et Hortensius contendebant Basili rem ad se pertinere, solum nomen patroni agri Piceni et Sabini ad Satrium pervenire. *Pearc.*

Non veritate, sed simulatione] Fortasse hæc verba margini adscripta erant ad explicandas blanditias Officiorum. *Facc.*

§ 75 *Perviderit*] Alii *providerit*, alii *prævideret*. Sed retinendum *perviderit*, quod significat planam perfectamque cognitionem et persuasionem. *Idem.*

CAP. XIX. *Ut si digitis concrepuerit*] Nihil hoc est aliud, quam nullo negotio, facillime. Pro quo paulo post dicit *digitorum percussione.* Sunt locutiones quæ nihil faciunt ad turpitudinem, aut ad honestatem. Sic

dicebant 'ad digiti crepitum præsto esse,' sive præsto sis ad rem bonam, sive ad malam, aut turpem. Sic et in sequentibus 'saltaret in foro,' nil aliud est, quam faceret aliquid, quod se, aut quemvis gravem hominem aut pudentem maxime dedeceret. Nihil hoc quoque pertinet ad id quod est turpe sive natura, sive opinione. Neque hic agitur de perfecto sapiente Stoico, sed de viro bono, cui opponit Crassum hominem avarissimum, quem etiam perdidit avaritia. Is nihil, inquit, pensi haberet, et faceret palam etiam indignissima viro bono et gravi, si modo possit augere suas facultates, et efficere quocumque modo supposititio ut heres scribatur hominis opulenti, sicuti ex testamento Minucii Basili contra jus et fas et officium viri boni partem bonorum acceperat. Hoc non tantum non faceret sapiens Stoicus, sed nec vir quilibet bonus. De talibus enim casibus loquitur hic Cicero. Non repudianda existimat legata hominum divitum, virtute parta; sive veras hereditates, ut loquitur capite præcedente; sed malitiosis blanditiis quæsitas. Hæc non notassem, nisi immerito barbam velli Tullio et hic et nonnunquam alibi viderem. *Græv.* In hereditatis aditione digitos Romani percutiebant, quod pluribus locis tradit Cujacius; idque videtur Cicero significare, cum ait lib. de Offic. 'Si digitis concrepuerit,' &c. *Gravina*, Specimen Prisci Juris.

§ 76 *Animi sui complicatam notionem evolvere*] Recte Manutius exponit, et clarius ὁ πάνυ Gronovius, id quod animo insitum est et innatum, etsi obscurius et involutum, meditando acuere et penitus recognoscere; id respicere, quod mens ipsa, si excutiatur, et conscientia dictitat. Tuscul. IV. 24. 'Notionem nostram de fortitudine habemus omnes tectam et involutam.' Ex his notionibus quas evolverunt viri sapientes, nata est philosophia moralis. Apud gentes barbaras, qui eas non explicuerunt et excusserunt, manent etiam nunc complicatæ. *Græv.*

Nisi lacessitus injuria] Non ulciscendo, sed se defendendo, et arcendo injuriam. Quod viro bono licere nunquam infitiabitur Lactantius, qui perperam hic Tullium reprehendit. *Idem.*

Quasi veneno] Quasi incantationibus et præstigiis. *Facc.*

§ 77 *Cum is responsionem fecisset*] Qui petere vult, id est, qui litem facit, ut Fortunatianus jurisconsultus loquitur, ante omnia sponsione provocat adversarium: is unde petitur, sic contendit, ex provocatione spondet, rursusque restipulatur a petitore, qui etiam vicissim respondere cogitur. Eugraphius in illud Terent. 'Jusjurandum dabitur te esse indignum injuria hac:' 'Quemadmodum sponsio ante judicium fieri solet, ita hic dixit, jusjurandum dabit, quod,' &c. Hujus sponsionis pignus legitimum est sacramentum, ut Isidorus ex quopiam meliore auctore scribit Etymol. v. Quamvis autem hujusmodi stipulationes sponsionesque mutuæ sint; proprie tamen qui provocat primum, 'sacramento rogare, petere,' vel 'quærere' dicitur; qui provocatur, 'sacramento contendere,' quod ex eventu judicii justum injustumve dicitur, et pronuntiatur. Pecunia hæc ab utraque parte deponebatur apud pontificem, dicebaturque sacramentum. Victor suam recipiebat, victi in sacrorum usum retinebat pontifex. P. Pithœus Advers. I. 18. ubi vide plura. Vide et H. Grotii florum sparsionem ad Jus Justinianeum p. 128. *Græv.*

Nec cogitare quidem] Itaque sapienter Alcæum reprehendit Sappho, apud Aristot. Rhet. I. 9. cum is dixisset, Θέλω τί τ' εἰπεῖν, ἀλλά με κωλύει αἰδώς· *Dicere velim aliquid, sed me prohibet pudor.* Respondet Sap-

pho, Αἲ δ' ἶκε σ' ἐσλῶν ἵμερος ἢ καλῶν, Καὶ μηδὲν εἰκῆ γλῶσσ' ἐκύκα κακόν· Αἰδώς κεν οὐχί σ' εἶχεν ὄμματ', Ἀλλ' ἔλεγες περὶ τῷ δικαίῳ. Hoc est, interprete Mureto, *Si quidquam honesti mens ferat ac boni, Nec lingua quidquam turpe paret tua; Nullo impedireris pudore, Sed facile eloquerere honesta.* Idem.

Mices] Micare digitis, ludi genus populare satis notum. Ital. *la Mora.* Facc.

§ 78 *Hereditates omnium posse converrere*] Est tralatio a piscatoribus, qui genere quodam retis, quod everriculum appellant, magnam vim piscium corripiunt. Potest etiam dici tralationem esse ab iis servis aut ancillis, quæ scopis et verriculis quisquilias et sordes domus unum in locum converrunt, ut postea in unum acervum congestas parvo negotio auferant. Eadem tralatione usus est Horat. II. Sat. 4. 'Nec satis est cara pisces averrere mensa.' *Lamb.*

Cap. xx. § 80 *Adhibuissent*] 'Adhibere' Ciceroni hic est adhibere in consilium, consulere. *Græv.*

Jactabatur enim temporibus illis nummus] Hic inserta vulgo legitur sententia, *Jactabatur enim temporibus illis nummus, ita ut nemo sciret, quid haberet,* quam in omnibus exemplaribus cum antiquis, tum novis, eo modo reperi. Jovem tamen lapidem dejeraverim non esse ab homine Romano prolatam. A coquo potius aliquo Sorboniano. Itaque totam ad jus civitatis suæ, lege Mucia Licinia relego. Mille talia passim obvia sunt in bonis scriptoribus. *Lang.* Hæc Langius non putat esse Ciceronis: cui assentior. Ea tamen retinui, neque ausus sum tollere, quia in omnibus libris antiquis reperiuntur: tantum jussi dissimilibus litteris imprimi. *Lamb.*

Cum pœna atque judicio] Pro *judicio* legendum puto *indicio;* id est, indicta pœna adversus peccantes, et mercede proposita indicantibus. Indicium enim sæpe sumitur pro mercede, quæ indici datur. *Facc.*

Descenderent] Utitur hoc verbo, quia proceres ex collibus, ubi habitabant, descendebant in forum. Victorius Var. Lect. v. 3. contendit legendum esse *escenderent.* Idem.

Cap. xxi. § 83 *Parens nominetur*] Cæsare defuncto, posita in foro columna est addito titulo, 'Parenti Patriæ,' ut scribit Suetonius in ejus Vita c. 85. Sed et vivens 'Pater Patriæ' vocitatus est, ut ibid. c. 76. *Idem.*

§ 85 *Cujus autem, &c.*] In edit. prima, *cujus autem vita ipsa potest utilitati esse?* Sed hæc explicatio quædam est. *Idem.*

Cap. xxii. § 87 *Utrum igitur*] Alii *visum igitur;* in fine autem periodi *quam venenis.* Idem.

Vel senatui nostro, qui nunquam utilitatem a dignitate sejunxit] Atqui statim dicet Cicero, senatum in approbanda L. Philippi sententia dignitatem ab utilitate sejunxisse. Sed in aliis etiam locis hoc nomine reprehendit senatum, ut superius in c. 11. hujus libri: 'Utilitatis specie in rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri;' nec enim aut Corinthus deleri, aut ab eversore Corinthi triumphari sine senatus decreto potuit. Nihil tamen Cicero his verbis, *nunquam utilitatem a dignitate sejunxit,* significat aliud, quam senatus hoc fuisse institutum, hanc rationem et disciplinam, a dignitate nunquam sejungere utilitatem; eamque rationem semper secutum esse, nisi cum interdum speciosis ac fucatis quibusdam disputationibus et argumentis se passus sit ab hac sententia dimoveri contra suum propositum. Nulla est repugnantia Ciceronis in his verbis; sed est loquendi genus omnibus linguis et scriptoribus commune, quo utuntur de eo quod plerumque et omni propemodum tempore sit, quasi nunquam non fieret. Ciceronem sane

in hoc loco tantum flagitium in se admisisse, cujus unperius insimulatus fuit, nemo credet, nisi qui, ut videatur sapere, cælum vituperat. *Græv.*

Ex senatusconsulto liberavisset] Cum civitates has ex senatusconsulto immunes ac liberas esse jussisset Sylla, cur dubitemus recte reprehendi Q. Philippum, qui contra datam a senatu, penes quem dandi negandive talia potestas erat, fidem, vectigales illas civitates esse censuerit, nec pecuniam, qua redemerant libertatem, reddiderit: quæ quia senatu decernente erat accepta, ita aut in ærarium relata, aut in rempublicam impensa. *Idem.*

§ 88 *Nimis mihi præfracte*] Vere damnat hic Cicero Catonis præfractum nimis vectigalia urgendi et a publicanis exigendi studium. Cum iis enim agendum tanquam cum colonis, quibus, si calamitas quædam fundum infestavit, et proventum perdidit, remittimus aliquid de pacta mercede, aut vectigali, quod annuum nobis pro usu soli pendunt; sic et publicanis, si animose nimis vectigalia publica conduxerunt, et inopinata mala intercesserunt, per quæ non possunt solvere, quantum ad reip. solvendum se obstrinxerunt, æquitas postulat ut non nihil pecuniæ debitæ remittatur. Quod cum Cato nollet facere, ordinem equestrem a senatu disjunxit, et fenestram aperuit Cæsari et Pompeio rempublicam opprimendi, uti queritur verissime Cicero non hic modo, sed in Epistolis ad Att. I. 17. et 18. et II. 1. *Fabr.*

Cum causam Transpadanorum] Qui petebant jus civitatis, de quibus Sueton. Jul. cap. 8. 'Decedens ergo ante tempus, colonias Latinas de petenda civitate agitantes adiit.' Harum causam egisse videtur etiam Curio. Eorum etiam meminit Suetonius in capite sequente, ubi ait Lambranos et Transpadanos voluisse novas res moliri, nimirum ob civitatem, quam petebant, negatam. *Græv.*

Potius diceret non esse æquam, quia non esset utilis reip.] Præcedentia et sequentia verba postulant, ut vel invitis libris scribatur, *potius diceret non esse utilem reipublicæ, quia non esset æqua, quam, cum utilem esse diceret, non esse æquam fateretur.* Sic Victorius, et Gruterus; cum in vulgatis (Manutii, et Lambini) pessime et ineptissime legeretur, *æquam esse diceret, non esse utilem fateretur.* Clamabat Curio 'Vincat utilitas,' quamvis adversaretur æquum, jus, et fas. Cicero vero docet Curioni potius dicendum fuisse, 'Vincat æquum,' licet aliud suadere videatur utilitas; sed quia ei repugnat æquitas, ideo utilitas est repudianda. *Idem.*

CAP. XXIII. § 90 *Accusabit*] Reprehendet, arguet, monebit. Est enim 'accuso' interdum synonymum verbi 'moneo.' Ita in Epist. ad Fam. I. 1. 'Hortari, et orare, etiam liberius accusare et monere.' *Facc.*

§ 91 *Vinum fugiens*] Quod durare et ætatem ferre non potest, et cujus vis exolescit brevi tempore. Alii *venenum*, sed male. *Græv.*

Controversa jura] Sunt controversa jura Stoicorum, ut Turnebus scribit, causæ et consultationes, de quibus Stoici inter se dissentiunt: quæ translatio sumpta est a jurisconsultis, apud quos jura controversa et dubia vocantur, de quibus inter jurisconsultos est dissensio, ut cum aliud videtur Mucio, aliud Bruto, aliud Manilio. *Fabr.*

§ 92 *Si quis aurum, &c.*] Exemplum hoc, et superiora de servo fugitivo, de tabula naufragii, de domo pestilenti, memorat Lactant. V. 16. ex Carneade, qui aiebat, virum bonum et justum, si suam utilitatem deserat, incidere in stultitiam. 'Hinc Carneades,' inquit, 'intelligi volebat, et eum, qui sit justus ac bonus, stultum esse; et eum, qui sapiens, ma-

lum.' *Facc.*

CAP. XXV. § 93 *Illa promiseris*] Rectius alii *quibus promiseris;* vox enim *illa* ferri nequit. *Idem.*

§ 96 *Sed quoniam, &c.*] Omnia hæc usque ad finem capitis insititia videntur. Nisi forte, primo membro servato, hinc incipiendum est caput proximum, atque ita legendum, *Sed quoniam a quatuor fontibus honestatis primo libro Officia duximus, reliquæ sunt partes duæ, quarum altera in animi, &c.* Idem.

Ac de prudentia, &c.] In codice a Petro Delphino descripto caput proximum incipit ab hac periodo. Recte, si duæ superiores tollantur. *Idem.*

In conformatione et moderatione continentiæ et temperantiæ] Quid est continentiæ et temperantiæ conformatio? quid moderatio? Ego legendum puto, *in decore, moderatione, continentia, temperantia.* Ita initio cap. 19. *Idem.*

CAP. XXVI. § 97 *Voluisse*] Vacat vox hæc, inducta ab illis, qui putarunt, infinitum *subterfugere* pendere ab *insimulant.* Sed hinc inconsequentia oritur nimis dura, minimeque necessaria. Qua enim lege constabit membrum primum? *Utile videbatur Ulyssi.* Idem.

§ 99 *Quæ erat talis*] Vulgo hæc tria verba adduntur inepte. *Idem.*

CAP. XXVII. § 100 *Num locupletiores quæris auctores*] Scilicet, quam magnitudo animi et fortitudo. Hæc igitur conjuncta legi oportet. Quod idcirco lectorem admonitum esse volui, ne dubitandi ansam præbeat divisio Gruteriana.

Sententiam ne diceret, &c.] Noluit in senatu sententiam dicere, quod adhuc captivus esset, ac proinde capite deminutus, et hostium servus. Id est, noluit rogari ex formula, et sententiam dicere senatoriam cum jure suffragii. Ital. *aver voce deliberativa.* Facc.

Vigilando] Recisis utrimque palpebris, ut oculis inconniventibus solem intueri cogeretur. Vide Gellium, IV. 4.

CAP. XXVIII. § 102 *Fregisti fidem*] De hoc Accii loco disputat luculente Grotius de Jure Belli et Pacis II. 13. § 16. et III. 19. § 13.

§ 103 *Quicquid valde utile, &c.*] Hac ratione qui bella gerunt ultro suscepta pro imperio, si qui forte sunt, et provincias prædantur, se tamen a prædonibus distingui putant, quod præda magnitudine ipsa fiat honesta. *Facc.*

CAP. XXIX. § 104 *Apta pinnis*] Plerisque simulacris Deorum, ut Victoriæ, ut Famæ, affingebant alas: ut Deos ubique præsto esse indicarent. *Apta* autem *pinnis* est πτερόεσσα. Apuleius Apologia: 'Si verba, ita ut poëtæ aiunt, pinnis apta vulgo volarent.' Expressit autem illud Homericum ἔπεα πτερόεντα. *Muret.* Fides in nummis conspicitur mulier sedens, avem manu tenens, sive is sit turtur, sive cornix, sive alia. Sed nunquam conspicitur alata. Horatius canit Fidem fuisse velatam albo panno, ideoque et 'cana' dicitur Virgilio. *Græv.*

Jusjurandum Jovis] Jovi tribuitur κατ' ἐξοχὴν, quia Jupiter credebatur vindex esse jurisjurandi. Sil. Ital. I. 9. 'Juratumque Jovi fœdus.' *Gron.* Hinc et Ζεὺς ὅρκιος, et Ζεὺς πίστιος Græcis. Jupiter jurisjurandi vindex, et Jupiter Fidius. *Græv.*

§ 105 *Principem populi*] Erat enim consularis, ideoque ex populi principibus: tunc vero, cum captus est, etiam consul. *Facc.*

§ 106 *Nervosius*] Stoici; *remissius* Peripatetici. *A. Manut.*

§ 107 *Ne si juratus quidem*] Ita Cicero ex regulis humanæ societatis. Attamen si, Christiane, prædoni juraveris, adverte, prædonem falli posse; Deum, quem testem adhibuisti, falli non posse. *Facc.*

Perduellium numero] Vulgati omnes *ex perduellium numero;* sed Grævius, auctoritate Mss. et secundum excerpta Pithœi, omittit *ex*, ut ad τὸ *definitus* accommodetur oratio.

§ 108 *More nostro*] Id est, adhibitis verbis ex formula, more Romanorum, qui dicebant, 'conceptis verbis jurare,' vel 'conjurare,' id est, simul jurare, propter præjurationes eorum qui verba præibant. *Facc.*

Cum justo enim et legitimo hoste] Vide Grotium de Jure Belli et Pacis III. 3. § 1.

Cap. xxx. § 109 *Injussu enim populi senatusque fecerant*] Hinc habebatur magis a senatu pro sponsione, quam pro pactione, aut fœdere. Ideoque sponsores non locupletes dediderunt hostibus. Quod autem sit discrimen inter sponsionem, pactionem, et fœdus, docet Grotius de Jure Belli et Pacis II. 15. *Græv.*

§ 110 *At non debuit ratum esse, quod erat actum per vim*] Sic sane sentiebant et philosophi et JCti. Negat hoc Grotius, et contendit vi aut metu extorta promissa ad præstandum promissum obligare de Jure Belli et Pacis II. 12. § 7. sed refellitur a Pufendorfio de Jure Naturæ et Gentium III. 6. § 12. quem vide, et IV. 2. § 8. *Idem.*

Cap. xxxi. § 111 *Indicant sacratæ*] Leges in Monte Sacro latæ inter patricios, et plebeios tumultuantes.

§ 112 *Torque detracto*] Alii *torque detracta.* Nam et Gellius fœmineo genere effert IX. 13. ubi factum hoc narrat. *Facc.*

Cap. xxxii. § 113 *Decem illi*] Vide Liv. XXVII. 58. et sequentia, inprimis cap. 61. et Gellium VII. 18. qui paulo aliter rem narrat. *Facc.*

§ 114 *Cum id parva pecunia fieri posset*] Poterant autem redimi tribus minis, vel H. S. 1200. ut scribit Polyb. lib. VI. in Fragmentis. *Fabr.* Cicero Polybium secutus servit causæ quam tractat: cæterum Livius scribit XXII. 61. pecuniæ quoque summam movisse senatores, ne captivos redimerent. *Facc.*

§ 115 *Acilius autem, qui Græce scripsit historiam ... omnibus ignominiis notatos*] Hæc sententia mihi, fateor, videtur locum non suum occupasse, et reponi debuisse ante verba, *Sed illud maximum, octo hominum millia tenebat Annibal ... quæ videntur utilia, vincuntur.* Ratio in promptu est: hæc sententia plane est pars ejus historiæ, quam in initio capitis Cicero memorarat de iis decem captivis, quos juratos post pugnam Cannensem ad senatum misit Annibal. Quæ vero in proxime præcedente sententia de octo millibus hominum captis et a senatu non redemptis noster narrat, ex alia prorsus petuntur historia, et in medium prioris historiæ inconcinne introducta videntur. *Pearc.*

Quale fuisset] In hac rei totius conclusione post factum illud, quod maximum dixit, non erat, cur ad Regulum regrederetur. Itaque verba hæc parenthesi clausa, irrepsisse videntur ex margine, in quo grammaticus aliquis, ut solent, scriptitaverat. *Facc.*

Cap. xxxiii. § 116 *Adjutor auctorque*] Non semper auctor a Latinis dicitur qui invenit, sed etiam qui auctoritate favet et confirmat. Ita se Cicero dicit Pompeiani facti 'prædicatorem et auctorem' in Orat. pro Balbo c. 2. *Idem.*

Cum his viris equisque] Vir, industriæ; equus, virium et celeritatis symbolum. Ad Q. Fratr. lib. III. 'Cursu corrigam tarditatem tuam cum equis, tum viris.' Philipp. VIII. 'Armis, equis, viris D. Bruto subveniemus.' Utitur et ἐκλειπτικῶς epistola quadam ad Varronem: 'Nunc ubi confecta omnia, dubitandum non est, quin equis viris.' *Lang.*

§ 117 *Nam si non modo, &c.*] Tota periodus hæc jure mihi suspecta est, et ex iis, quæ sunt de Finib. lib. II.

conflata. Si eam tollas omnia recte cohærent. *Facc.*

Ubi primum prudentiæ] Per hæc verba finem prudentiæ significat. Nisi forte loco *prudentiæ* Cicero scripsit *illi*, id est honestati et virtuti; interpres autem supra vocem *illi* posuit *prudentiæ*, ut fieri videmus in multis Mss. unde librarii error. *Idem.*

CAP. XXXIV. § 119 *Ut utilitatem nullam, &c.*] Vide, quid et quantum intersit inter duas has enuntiationes: Nulla est utilitas, quæ contraria sit honestati: Omnis voluptas contraria est honestati. Nomine 'voluptatis' Epicurus intelligebat titillationem sensibus adhibitam, et quidem delicatam et obscœnam, ut est de Nat. Deor. I. 40. *Idem.*

§ 120 *Condimenti*] Honestam hominis vitam efficit voluptas, non meliorem, nec utiliorem, sed paullo fortasse jucundiorem; 'quatenus est imitatrix boni,' ut dicitur de Leg. I. 17. Itaque virtus, ut ait Seneca de B. V. 9. 'non quia delectat, placet, sed quia placet, delectat.' *Idem.*

FINIS NOTARUM VARIORUM.

RECENSUS EDITIONUM

M. TULLII CICERONIS,

AUCTIOR ILLIS, QUOS EXHIBENT FABRICIUS IN BIBLIOTHECA LATINA ET ERNESTIUS IN SECT. II. PRÆF. AD CICERONIS OPERA A SE AN. 1774. EDITA,

SECUNDUM ÆTATES DIGESTUS.

[EX ED. BIPONT. 1780.]

ÆTAS I. NATALIS, 1467—98—1519.

Refertur fere ad duumviros artis typographicæ in Italia, Conradum Sweinhemium et Arnoldum Pannarz, utrumque Germanum, qui artem suam primum in monasterio Sublacensi, deinde Romæ exercuere ab an. 1467. Quamvis vero his non principio fuerit consilium, ut unum corpus operum Tullianorum facerent, edidere tamen omnes Ciceronis libros, præter eos qui sunt de Inventione (primum cum illis ad Herennium editi Venetiis 1470. fol. per Nic. Jenson). In monasterio quidem Sublacensi ediderunt libros de Oratore et Epp. ad Fam., ceteros Romæ: neque tamen omnes eadem formæ magnitudine; quorum indicem Jo. Andreas, Aleriensis episcopus, epistolæ ad Xystum IV. (Sixtum IV. Papam) an. 1472. datæ, et t. I. Bibliorum cum glossis Nic. de Lyræ præmissæ, subjunxit; indeque excerpsere Maëttarius t. I. Ann. Typogr. et J. A. Fabricius Biblioth. Lat. t. III. ed. Ern. ad calcem notitiæ typogr. p. 562—566.

1. Epp. ad Famil. 1467. ad Atticum, 1470. de Oratore, cum ceteris, 1471. Opp. omnia in Philosophia, 1469. Oratt. cum Invectivis in Ant. Verrem, Catil. et ceteros, 1471.—Sed primus

omnium proprie corpus fecit Alex. Minucianus, professor Mediolan., ex cujus officina prodiere

2. Opera Cic., Mediol. 1498 et 1499. voll. IV. formæ maximæ. Is vero, singulorum librorum exempla prius edita secutus, non omnes ad ordinem temporis edidit, sed prouti vetustiora exempla nactus esset.

3. Ascensiana I. Paris. ap. Badium, 1511. et 1512. fol. Repetitio fere est prioris: a qua, teste clar. Ernestio, in paucissimis abit; quamvis ejus corrector Ger. Vercellanus multa mutata dixerit de judicio Guil. Budæi, itemque Guil. Maini, præceptoris puerorum Budæi. In margine Varr. Lectt. undecumque ductæ, nominatim Becichemi Scodrensis in Rhetor. conjecturæ annotatæ sunt.

ÆTAS II. ALDINO-BASILIENSIS 1519—1537; qua primum Mss. conferri cœpere.

Aldus avus in præf. ad Epp. ad Atticum 1513. receperat, se omnia Ciceronis reliqua editurum sic emendata, ut pauca in iis desiderari possent: idque exequi cœperat an. 1514. edito Rhetoricorum volumine Venet. in æd. Aldi et Andreæ soceri, quarta forma. Sed mors ejus 1515. insecuta irritum fecit consilium: quod cum dein repetiisset socer, Andreas Asulanus, negotium mandavit Andreæ Naugerio. Is quidem in quibusdam libris textum meliorem fecit; sed in aliis lectiones minus hodie probatas induxit: neque satis curavit, ut operarum vitiis immunis esset editio, quæ ex offic. Aldina ab an. 1519. ad 1523. prodiit. Fama vero officinæ fecit, ut huic editioni, cujus pagg. secutus quoque est Marius Nizolius in Lexico Ciceroniano an. 1535. edito, mox principatus tribueretur. Hinc eam secutæ aliæ, sed Basilienses Cratandri et Hervagii bonitate sua superarunt.

4. Aldina I. s. Naugeriana, Venetiis in ædibus Aldi et Andreæ Asulani soceri 1519—23. 8vo. An. 1519. prodiere Oratt. voll. 3. Epp. 1521. Philos. quorum ultimum volumen nobis ad manus est 1523. Ad hæc 9. voll. accessit ex eadem offic. an. 1522. Asconii Pediani Expositio in aliquot Oratt. Victorini Comm. in Cic. de Inv. et Ge. Trapezuntii in Or. pro Ligario, vol. I. 8vo.

5. Ascensiana II. Paris. 1522. fol. Aldinam secuta prioris exempli lectt. in margine servavit.

6. Basiliensis I. Andr. Cratandri, 1528. 3 voll. fol. quæ basin

fecit Aldinam, ejusque in Oratt. recepit ordinem, sed in Rhetoricis veterem Badii retinens, Topica et Partitiones præmisit libris de Oratore. Ceterum multis Aldinam vincit novis bonis, quæ in eam contulit Mich. Bentinus, in ipsa hac cura mortuus. Is ex vetustioribus codd., in quibus et Palatini fuere, textum pluribus locis meliorem dedit, Orationes quasdam pleniores fecit, varias lectiones in margine annotavit, excerpta e priscis et recentt. scriptt. ad interpretationem locorum difficilium præmisit, addiditque indices copiosos.

7. Basiliensis II. Jo. Hervagii, 1534. 4 tomis, 2 voll. fol. max. priori splendidior. Sequitur ea quidem Cratandrinæ textum, sed cum judicio: collatisque prioribus librorum exemplis Romanis, Florent., ac Venetis, sed et codice Gabr. Florentii Talenti, senatoris Mediolanensis, ex quo Oratio pro P. Sextio tertia prope parte auctior facta est, nonnulla in ipso textu emendata habet; varietatem vero lectionis e marginibus amotam peculiari libello in calcem rejecto complectitur.

Exempla thesauri Ciceroniani, quæ ex Hervagii offic. prodiere 1546—1551. et 1568. Cælii Sec. Curionis aliorumque curis aucta, etiam Hervagianæ cum Aldina collationem præmissam habent.

Ex eadem officina 1535. prodiere Macrobii in Somnium Scip. libri II. edente Joach. Camerario.

ÆTAS III. binos principes habet, Petr. Victorium primum ab an. 1534. alterum P. Manutium, A. F. ab an. 1540. Comitem utrique se fecit, Victorio Joach. Camerarius, P. Manutio Rob. et Car. Stephani. Præter hos multum quoque boni attulit hac ætate Seb. Corradus, tum singulis libris illustrandis, tum libro eruditissimo, qui inscribitur Egnatius sive Quæstura, Venet. 1537. 8vo. (recus. Lips. 1754. 8vo.) cujus pars I. major vitam Cic. undique collectam habet, altera Ciceronis loca emendat et explicat. Is maxime in Epp. operam egregiam posuit.

Recensemus primum Victorianas cum suis.

Petrus Victorius, ob novam recensionem, qua textum vulgatum partim ex collatis Mss. in quibus Mediceus præstat, et libris editis, partim conjectura usus, maxime in Epistolis, emendavit, 'Sospitator Ciceronis' dici meritus est. 'Uni Victorio,' inquit Grævius, 'plus Cicero debet, quam reliquis omnibus, qui in eo

perpoliendo operam posuerunt.' Reprehenditur tamen in eo affectatum antiquitatis studium et insolentior verborum scriptura. Prodiere vero ex ejus recensione opera Cic.

8. Venetiis ap. Luc. Ant. Juntam, 1534—1537. 4 voll. fol.

9. Parisiis, III. apud Rob. Stephanum (I.) 1538—1539. 4 voll. fol. quæ se Victorianæ filiam profitetur, additasque habet Victorii castigationes suarum castigationum.

10. Lugd. ap. Seb. Gryphium I. 1540. 9 voll. 8vo. habet ea et Victorii castigg. quæ dein quoque ap. Gryphios recusæ sunt.

11. Basiliensis III. Hervagii, ex castig. P. Victorii, cura Joach. Camerarii, cum P. Victorii castigg. et notis Camer. &c. 1540. 4 voll. fol. inter præcipuas edd. numeratur. Quamvis enim Victoriani exempli fidem in plerisque secutus sit, priores tamen lectt. et ipsas e Mss. ductas sæpe prætulit Victorianis : primusque observavit, lectiones quasdam librorum diversas esse ejusmodi, ut suspicio esse vel possit, vel debeat, non alteram ex altera, commutatione aliqua vel librariorum vel correctorum factam, sed utramque esse a Cicerone per duplicem libri alicujus editionem et novam ejus castigationem ; quam observationem fecit quoque suam Car. Stephanus in ed. dein nominanda.

12. Florentiæ prima Victoriana repetita est 1571. sed novis adornata scholiis ; qua usus est Grævius.

B. Paulus Manutius Aldi F. alter Ciceronis vindex, idemque intelligentissimus interpres et felicissimus ipse imitator, cum admodum juvenis (natus enim erat an. 1512.) nullis sumtibus, nullique studio pepercisset, in antiquis Ciceronianorum libris indagandis, iisque cum superioribus exemplis, etiam Victoriano, conferendis ; edidit tandem formatum a se ex Aldino textum, scholiaque addidit in Epp. ad Div. jam ante separatim edita. Et invenit ille etiam plures asseclas, quam Victorius, in quem ipse primo subiniquior, mox tamen æquior exstitit.

13. Aldina II. Pauli I. 1540. 10 voll. 8vo. quæ editio in numeris fere convenit cum Aldina I. quos secutus est Nizolius.

14—16. Aldina, Pauli repetita, 1550. sq. 1554. 1557. 1563. sq. Huic ultimæ edit. jungimus Asconii Pediani Explanatt. in Oratt. 8vo. Venet. ap. Aldum, 1563.

17—22. Argent. editio post Naugerianam et Victorianam emendata a Jo. Sturmio ap. Wendelin. 1540. pagg. numeri et versuum Aldinis respondent. Eadem post postremam Nauger. et Victor.

emend. a J. St. 1548. 1557. 1571. et 1574.* 1578. ap. Jos. Rihelium repetita est. Aldinam maxime sequitur; sed et oratt. pro Sestio et Ligario, uti Aldina II. integriorem exhibet. Præmissæ sunt Sturmii et Naugerii Præfatt.

23. Rob. Stephani (II.) Parisiis (IV.) 1543. sq. 8 voll. 8vo. literis currentibus nitidissime exscripta. Hujus quidem basin fecit Stephanus textum Manutianum, sed et Victorianam lectionem aut Mss. nonnunquam præfert; ceterum se multa diligenti vetustorum exemplorum collatione emendasse profitetur. Voll. prima tria habent Oratt. 4. et 5. Epp. 6. et 7. Libros Philos. ultimum, quod nobis ad manus est, Rhetoricos, cum rejectis ad calcem variis lectt.

Henrici Stephani in Cic. quam plurimos locos Castigg. ann. 1557. 8vo. partim ex ingenio, partim ex vetustissimo et emendatissimo exemplari Ms. Ejusdem Lex. Cicer. Græc.-Lat. et Obss. Paris. Morell. 1557. 4to.

24. Paris. v. ap. Sim. Colinæum, 1545. 10 voll. 12mo. Repetitio Stephanianæ nitida, quæ refertur in Fabr. Bibl. Lat. ed. Ern. t. I. p. 219. Sed et Ern. in Præf. Cic. Sect. II. se exemplum editionis ap. Colinæum factæ an. 1553. sq. 11 voll. 12mo. habere dicit.

25. Opera Ciceronis, 1551. Basil. 10 voll. 8vo.

26. Caroli Stephani, Paris. VI. 1555. 4 voll. fol. Editio splendida textum prioris a fratre Roberto editæ maxime sequitur; suam tamen etiam lectionem habet: quam etsi clar. Ernestius plerumque in deterius ivisse, collatis prioribus capp. Divin. in Cæcilium, colligat; habita tamen est isto ævo hæc editio omnium emendatissima, habetque ad calcem cujusque tomi lectt. varias. Proposita hinc fuit præstantioribus sequentis ætatis curatoribus, in qua porro recognoscenda elaborarent, ut Dion. Lambino, Al. Scoto, &c. Scotus quidem in Præf. s. Ep. nuncup. edit. suæ, quam ad an. 1588. recensebimus, inquit, ‘Textu Caroli Stephani, qui et a doctis viris maxime probatur, et inter vulgares codices videtur integerrimus, conservato, præter admodum pauca loca, in quibus aperte mendum esse constabat.’

27. 28. Gryphiana II. ex Victorii et Manutii castigg. 1546. 1548. 9 voll. 12mo. Repetita 1551. et 1559. sq.

29. Lugdun. ex castigatione Jo. Boulierii, ap. Jo. Frellonium

l. Ant. Vincentium [socios] 1560—1568. Nullum certum sequitur exemplum; et nullo in pretio est.

Fragmenta Cic. ex veterum monumentis post Rob. Stephanum collegere Car. Sigonius, Venet. 1559. 8vo. et, qui horum industriam vicit, Andr. Patricius, Striceco-Polonus, ibid. ap. Ziletum, 1560. 8vo. 1565. 4to. et 1578. 4to. c. commentt. Inde ea suis edd. subjecere Dion. Gothofredus et Jan. Gruterus, &c. quos dein recensebimus.

Sub hanc ætatem accessere duo, qui Ciceronis editoribus sqq. lumen præferrent suis emendationibus, M. Ant. Muretus in Varr. Lectt. quæ primum prodiere Venet. ap. Ziletum, 1559. 4to. dein Antverp. ap. Plantin. 1580. 8vo. et Francof. 1604. 8vo. et Adrianus Turnebus in Adversariis tom. duobus, quibus tertium addidit filius post mortem patris. Prodiere junctim Paris. 1580. 2 voll. et Basil. 1581. fol.

ÆTAS IV. MANUTIO-LAMBINIANA ET BRUTINA.

Hortatu viri illustrissimi Errici Memmii excitatus, et suppeditatis ab eodem aliisque instructus codicibus, Dion. Lambinus, illustris ingenio et omni genere doctrinæ ad sensum veri elegantiamque Tullianam excultus, a vulgi superstitione alienus, summo studio in recognoscendis Ciceronis libris per biennium ac sex menses versatus, Manutianum textum, uti a Car. Stephano partim repetitus, partim emendatus erat, ita correxit, ut principatum ei mox decernerent alii, ut Jo. Mich. Brutus, Facciolatus; alii ejus in ipsum textum ausa (audebat autem multa pro ingenio, etiam sine codd. ut intelligibilem daret textum) vituperarent, ut Muretus et Gruterus. Hinc factum, ut quem dederat novi exempli textum, mox editores desererent, retinentes vel Aldinum Pauli, vel Stephanianum, ita tamen ut Lambini lectt. et notæ accessio fierent meliorum hujus ætatis editionum. Quamvis autem Lambinus sæpe ingenio nimium tribuisse videatur, multæ tamen ejus lectiones hodie præ illis a Grutero postea restitutis probantur iis, qui inscite contumaces esse nolunt. Alterum attulere ornamentum commentarii P. Manutii in Oratt. Epp. et Officiorum libros, quibus editio Aldina major 1584. aucta est. Præter hosce duumviros de Cicerone promereri studuerunt Jo. Mich. Brutus denuo, Dion. Gothofredus

JCtus, et, quem omiserunt editionum censores, Alex. Scotus, et doctus Wechelianæ curator.

30. Prima, eaque una vera, ex Lambini recognitione et cum notis ejusd. Parisiis, ap. Du Puys, 1566. 2 voll. fol.

31. Aldina III. Venetiis ex bibliotheca Aldina 1569. 9 voll. 8vo. cujus curator, Hieron. Turrisanus (Andreæ Asulani nepos, Francisci filius, qui se P. Manutii patruelem dicit), Aldinum quidem Pauli textum reddidit, sed vitam Cic. a Lambino conscriptam præmisit, et cuique vol. Lambini annotationes adjecit. Servatur ea in Biblioth. Bipont. Ducali.

32—34. Gryphiana III. Jo. Mich. Bruti, Lugd. ap. Ant. Gryph. 1570. sq. Repetita ibid. 1578. et 1585—87. Brutus in hac edit. adhibito etiam Lambino cum prioribus edd. Victorio, Camerario, Manutio, Turnebo, aliisque textum sic emendavit, ut sæpe lectiones Lambini reciperet; suasque animadversiones ad calcem, quibus maxime textum suum tueretur.

35. Parisina Lambini [a. 1572. mortui] 1573. fol. textu Stephaniano substituto, lectiones Lambini e textu in marginem ejectas habet; cura, ut videtur, Lambini filii.

36. Eadem, ibid. 1573—1580. 9 voll. 8vo.

37. Eadem, Lugduni, ap. Petrum Santandreanum, 1577—1578. 4 tom. fol. maj.

38. Eadem, Argentor. 1581. 9 voll. 8vo.

39. Eadem, Paris. 1584. 2 voll. fol.

40. Aldina IV. major, c. comm. exquisitis et elaboratissimis Pauli et Aldi Manutiorum, Venet. 1578—1583. 5 voll. fol. Textum fere Aldinum Pauli habet, sed operarum vitiis inquinatum. Omne igitur pretium est a P. Manutii comm. in Oratt., Epp., et Officiorum libros. Aldinæ vero notæ, nisi ubi lectiones Mss. memorat, parum laudis invenere. Aldus Nepos etiam Nizolii Lex. Cic. repetierat a. 1570.

41. Genevensis, c. n. Lambini et Ursini, 1584. 2 voll. fol. Fulvii Ursini, doctissimi viri et Codd. Mss. usi, notæ jam ante Antverp. 1581. 8vo. editæ, multis locis egregiam lucem afferunt.

42. Dion. Gothofredi I. Præter hactenus vulgatam D. Lambini editionem accesserunt D. Gothofredi JCti notæ; in queis variæ lectt. synopses generales et speciales singg. l. libris l. pagg. adjectæ: Cic. loca præcipua et difficiliora inter se primo, aliis deinde

auctoribus gramm., rhett., poëtis, hist., JCtis maxime collata: ut et formulæ, quæ ad jus, LL., SCta, et actiones pertinent, explicatæ. Index Gener. adjectus est. Lugd. sumtibus Sybillæ, a Porta 1588. 4 tomi, 2 voll. fol. min. l. 4.

43. Scotina: variis Dion. Lambini et aliorum doctissimorum quorumque virorum lectionibus opera Alex. Scot, Scoti ad marginem illustrata et in sectiones apparatui Latinæ locutionis respondentia. Acc. D. Lambini et F. Ursini emendationum rationes singulis tomis distinctæ. Lugd. sumtibus Jo. Pillehotte. 1588. 12mo. Rhetorici libri duos primos tomos habent. Scotus fuit nobilis Scotus Abirdonensis Acad. A. L. Mag. et in Univ. Turnonensis S. Jesu Theol. Cand. qui sub idem fere tempus apparatum Latinæ locutionis olim per M. Nizolium ex Cic. libris collectum, nunc denuo auctiorem factum et ad Sectt. in quas Cic. opera sunt distincta, accommodatum, Lugd. ap. eundem edidit. [Col. Allobr. recus. 1612. 4to. Paris. 1624. et Gen. 1627.] Textum vero C. Stephani maxime secutus, lectt. Lambini, Manutii, Mureti, Victorii, Ursini, &c. cum suis notis in marginem reposuit: Lambini (quem unum plura quam omnes in hoc opus contulisse ait) annott. ad cujusque vol. finem adjecit. Est igitur hæc editio non contemnenda.

44. Wecheliana, ad Manutianam et Brutianam conformata, ap. hær. Wechel. Francof. 1590. 10 voll. 8vo. Præmissa est Fr. Fabricii Historia Cic. Ad calcem vero cujusque tomi annotationes et castigg. ex variis doctorum virorum scriptis selectæ [a docto sane viro, nescio an Frid. Sylburgio]. Laudantur in iis post Victorium, Manutios, Brutum, aliosque, maxime D. Lambinus et ipse Janus Guilelmius. Ed. præstans.

45—47. Eadem repetita 1606. et Francof. 1609. typis Wechel. ap. Cl. Marn. et hær. Jo. Aubrii, totidem voll. 8vo. itidemque Hanoviæ 1603. 12mo.

48. Genev. ex rec. Lambini, 1594. 8vo. cura Gothofr.

49. D. Gothofredi, cum ejusdem notis, repetita Genev. ap. Guil. Laëmarium, 1596. 4 tomi, 2 voll. 4to.

50. Eadem repetita Genev. ap. Petrum de la Rowiere, 1606. 4 tomi, 2 voll. fol.

51—53. Eadem c. n. Lambini et Gothofr. Colon. Allobr. s. Genevæ, 1616. fol. Ea sectiones Scotinas habet, 1633. et 1646. 4 tomi, 2 voll. 4to.

54—56. Lambiniana cum sectionibus Scoti, textum sine notis

exprimens, Genev. 1608. 1624. 1626. ap. Henr. Fetherson. 2 tomi, 8vo.

57. Eadem, Lugd. 1616. 2 tomi, 8vo.

58. Aug. Munatianæ [h. e. Basileæ], 1620. 9 voll. 12mo.

ÆTAS V. VICTORIO—GRUTERIANA.

Initia hujus ætatis posuerat Janus Guilelmius Lubecensis, qui juvenis doctissimus, cum esset 27. annorum, excerptis scriptorum, quæ itineribus per Galliam, Belgium, et Germaniam factis collegerat, meditatus erat novam recensionem Ciceronis, sed operi m. Jun. an. 1584. immortuus est. Cf. Thuan. Hist. lib. LXXX. sub fin. Cum eodem sua excerpta ejus generis Car. Langius, Canonicus S. Lamberti Leodiensis, idemque eruditissimus librorum Ciceronis de Officiis editor, et Suffridus Petri, Leowardiensis, communicaverant. Triumvirales has schedas post XXX. nactus Jan. Gruterus, præterea codd. Palatt. tum ipse contulit, tum opera usus duorum juvenum, Jani Gebhardi, Palatini, et Dav. Clerici, Genevensis; illius in Epp. ad Div., hujus ad Attic. Erat vero, ut clar. Ernestii [in præf. Sect. II.] verbis utar, 'Gruterus in re critica eo, quo Victorius sensu, ita libris scriptis addictus, ut manifesta sæpe menda etiam accuratissimis et evidentissimis virorum doctorum emendationibus præferret, eaque etiam explicare tentaret. Itaque basin suæ editionis voluit esse textum Victorianum: quem tamen ille non modo e libris scriptis sæpe mutavit, sed etiam interdum e conjecturis eorum quidem, quorum apud eum esset peculiaris quædam auctoritas, ut Simeonis Bosii in Epistolis ad Atticum. Editiones antiquiores et ipsas subinde commemorat, sed satis negligenter, non modo hanc in partem, quod primas illas Romanas et alias non requisivit, nec consuluit, sed quod etiam pro primis laudat, quæ non sunt, ut subinde in notis monuimus et in singulorum voluminum præfationibus. Et quoniam ipse omnino in conferendis libris antiquis aliorum opera usus est, veremur, ne non certa sint omnia, multa etiam prætermissa. Notas ipse suas addidit, nisi in Epistolarum, ut ante dictum, item in Tusculanarum libris, ubi Gebhardi sunt.' Lallemandius sic porro: 'Iniquior est Gruterus in Lambinum, in quem, sæpius etiam sine causa, invehitur, ut cum in Philippicis depromtas ex optimo cod. Vaticano Faërni et Mureti emendd., quas ipse non viderat, acerbe tanquam Lam-

bini conjectanea, respuit.' Neque nobis omnino probatur Gruteri ὀρθοδοξία, seu potius ζηλοτυπία, qua tum ipse Lambino injuriam sæpe intulit, tum ejus adjutores, maxime juvenis Janus Gebhardus, in excellentioris ingenio et doctrina viri rationes invecti sunt. Verum sua cuique placent scripta, suum cuique ingenium. Fama tamen Gruteri fecit, ut textus ejus pro optimo haberetur, et editiones ex eo tempore obtineret. Textum Gruterianum paulo emendatiorem Jac. Gronovius, et qui hunc secutus est, Is. Verburgius ediderunt. Ætatis hujus sub initium Andr. Schotti novorum Ciceronis emendatorum Libri iv. prodiere Antverp. 1613. 8vo. et cum ejus observatt. humanis, Hanov. 1615. 4to.

59. Gruteriana i. ex recogn. et cum notis Jani Guilelmii et Jani Gruteri. Hamburgi, ex bibliopolio Froben. 1618. 4 tomis, 2 voll. fol. ineleganter excusa, ad cujus pagg. refertur penu Tullianum, collectore Geo. Lud. Frobenio, quod ibidem prodiit 1619. fol. In hac ed. primum est divisio in capita a Grutero instituta.

60. c. optimis ac postremis exempl. accurate collata, Lugd. Bat. ex offic. Elsevir, 1642. 10 voll. 12mo. sine capp. distinctione.

Ex eadem offic. 1644. prodiere Q. Asconii Pediani Comment. in Cic. Oratt. in 12mo. et jam ante Hist. Cic. a Fabricio scripta ex ed. Heidmanni 1640. 12mo.

61. Amstelod. Blav. 1658. sqq. 10 tomi, 12mo.

62. Basil. 1659. 4to. Gruterumne, an superius exemplum sequatur, non habemus.

63—65. Schreveliana, c. n. Gruteri et varr. Lugd. Bat. 1661. 4to. repetita Basil. (l. Genev.) sumtibus Deon. Chouet et Jo. Ant. Crameri, typis I. R. Genathii, 1687. 4to. et Venetiis 1687. 4 tom. 4to maj.

66. Gruteriana ii. Londin. 1681. fol. recusa pulchrius quam prima, sed omissa capitum distinctione.

67. In usum Delphini explanata, Parisiis 1684—1689. 4to. haud tamen prorsus absoluta editio, neque laudata. Singula igitur volumina eorumque editores indicamus:

(*a.*) Oratorii, per Jac. Proust. Paris. 1687. 1 vol.

(*b.*) Orationes, per Car. Merouville. Ibid. 1684. 3 voll. repetita Venetiis, 1724.

(*c.*) Epp. ad Fam. per Phil. Quartier, S. J. Ib. 1685.

(*d.*) Opp. Philosophica, per Franc. Honore. Ib. 1689. tomus i.

Intercessit enim mors editoris, quo minus et alter in lucem ederetur. Desunt vero etiam Epp. ad Atticum, Q. Fratrem, et Brutum.

68. Ex rec. nova Jac. Gronovii, Lugd. Bat. 1692. 4 partes, et voll. 4. cum notis integris Jani Guilelmii et Jani Gruteri. Acc. Jac. Gronovii emendd. ut et Asconii Pediani et doctissimi veteris scholiastæ (neutiquam tamen cum Asconio comparandi) scholia. Ceterum editor textum Gruteri etiam cum vitiis typogr. repetiit, nisi quod paucis locis suas intulit emendd., nonnullos enim libros contulerat ad Mss. Fecit vero nomen Gronovianum, ut exemplar hoc crederetur emendatissimum, et ab aliis repeteretur.

69. Eadem, ibid. prodiere forma 12ma. quinque voll.

70—72. Isaaci Verburgii editio triplex, Amstelod. 1724. fol. 2 voll. 4 voll. 4to. et 12 voll. 8vo. textum habet Gruterianum, qualis a J. Gronovio editus est; tum notas integras Victorii, Camerarii, Ursini, et selectas, quæ vulgariter et absque ingenio conscriptæ dicuntur. Etiam in excerptis lectt. varr. judicium desiderant eruditi. Consuluit tamen etiam Zach. Pearcii et Davisii edd. priores in libris de Oratore et Philos.

73. Verburgiana repetita Venetiis 1731. 12 voll. 8vo. med.

ÆTAS VI. eclectica, cujus princeps est Jo. Georg. Grævius, cui conjungendi sunt Zach. Pearcius et Jo. Davisius Angli. Tum secuti Josephus Olivetus, eclecticam rationem præ aliis secutus, Nic. Lallemand, Galli, et novissime Jo. Aug. Ernestius, Prof. Lipsiensis. Professus erat in Præfat. ad libros de Officiis et Epp. ad Fam. a se editis, criticus eruditione, industria, et modestia præstans, J. G. Grævius, Victorii lectionem maxime secutus, sed Mss. et edd. usus, se omnia Tulliana eadem ratione editurum esse; edideratque Orationum et Epistolarum volumina, cum illo de Officiis, &c. cum mors viri intercederet, quo minus et reliqua prodirent. Itaque opportune accesserunt Davisius, qui in libris Philosophicis corrigendis et illustrandis operam laudabilem posuit; Zach. Pearcius libros de Oratore egregie curavit, et P. Burmannus, qui illos Incerti Auctoris ad Herennium et Cic. de Inventione novissime edidit. Supersunt Brutus et Orator, in quibus quis ingenium ac studium exerceat. Placet vero singulas has quatuor virorum editiones conjungere, ut unum corpus idque præstantissimum efficere videantur.

74. (*a.*) M. T. Cic. Epp. ad Fam. ex rec. J. G. Grævii, c. ejusd. animadv. auctis et notis integris P. Victorii, P. Man., Hier. Ragazonii [h. e. Car. Sigonii], D. Lamb., F. Ursini, nec non sel. J. F. Gron., &c. Amstel. ex off. Elzevir. P. et I. Bleav, 1693. 2 voll. 8vo. Habet hæc editio auctiores Grævii notas, quam prior a. 1677.

(*b.*) Ejusd. Epp. ad Atticum, ex rec. Grævii, c. ejusd. animadv. et notis integris Victorii, Man., Leon. Malespinæ, Lamb., Urs., Simeonis Bosii, Fr. Junii, Auson. Popinæ, nec non selectis Seb. Corradi, Is. Casauboni, J. F. Gron., et aliorum. Amst. 1684. 2 voll. 8vo.

(*c.*) Post Grævium, sed ad ejus modum, vir quidam doctus curavit reliquas Epp. ad Q. Fratrem lib. III. et ad Brutum lib. I. cum notis integris Vict., Man., Malesp., Lamb., Urs., Junii, Grut., et Jac. Gronovii, nec non Fr. Hottomanni Comm. in Ep. I. De Prov. Administranda. Adjectus est ad M. Tullium fratrem de Petitione Consulatus liber, cum integro comm. Valerii Palermi Veronensis. Hagæ Com. ap. Is. Vaillant, 1725. 1 vol. 8vo.

(*d.*) Ej. Oratt., ex rec. Grævii, c. ejusd. animadv. et notis integris Franc. Hottomanni, D. Lambini, F. Ursini, P. Manutii, ac selectis aliorum, ut et Q. Asconio Pediano et anon. scholiaste, &c. Amstel. ex typogr. P. et I. Bleav, 1699. tomi III. singuli bipertiti, unde 6 voll. 8vo.

(*e.*) Ej. de Officiis Libri tres, Cato Major, Lælius, Paradoxa, Somnium Scip., ex rec. Græv., cum ejusd. notis, ut et integris animadv. D. Lambini, F. Ursini, C. Langii, Fr. Fabricii, A. Manutii, nec non sel. aliorum. Acc. Favonii Eulogii Rhet. Carth. in Cic. Somnium Disp. nec non Cælii Calcagnini Disq. in De Officiis libros. M. Ant. Majoragii Disquis. Jac. Griffioli Defensiones Cic. contra Calcagninum, ibid. ex eadem off. 1688. 1 vol. 8vo. [Voluminum Grævian. ex bibl. J. Phil. Crollii, quondam rectoris, in bibl. Gymnasii translatorum, copia nobis est.]

(*f.*) Ej. Opera Philos. (præter libros de Officiis) ex 8 codd. collatione recensuit, notisque integris Victorii, Manutii, Camerarii, Lambini, Ursini, &c. edidit Jo. Davisius. Cantabr. 1724-1733. 6 voll. 8vo.

(Acadd. Quæstt. edidit Davisius, Cantabr. 1725. De Fin. Bon. &c. 1728. Quæstt. Tuscul. primum Cantabr. 1709. dein auctius 1723. tertio notis denuo auctius et emendatius 1730. Præ-

fertur tamen prima, quod in novioribus conjecturæ Bentleii in textum receptæ sunt. De Nat. Deorum, Cantabr. 1718. 1723. et 1733. De Divinat. et De Fato, Cantabr. 1721. De Legibus, Cantabr. 1727. Cum quoque Davisii curæ in libros de Officiis cum igne interiissent, hos uti et illos de Nat. Deorum edidit, cum eruditis notis, Zach. Pearcius, 1745. 8vo.)

(*g.*) De Oratore libros tres Zach. Pearcius edidit Oxon. 1716. et iterum 1732. 8vo. emendato e Mss. et edd. vett. duabus textu, et locis difficilioribus explicatis.

(*h.*) Libros de Invent., cum illis ad Herennium, P. Burmannus Sec. edidit Lugd. B. 1761. 8vo. cum notis integris Lambini, Urs., Grut., J. Gron., et excerptis aliorum, item lect. varr. et notis postumis Grævii; additis in fine notis Bruti et ineditis Fr. Oudendorpii.

75. Ernestina I. Lips. 1737. sq. 6 voll. 8vo. med. ex rec. Jac. Gron. Accedit varietas lectionis Pearcianæ, Grævianæ, et Davisianæ, cum singg. librorum Argg. et Indice Legum Geogr., Hist., Verborumque Philologico-Critico. Præmissa vero etiam est Fr. Fabricii Hist. Ciceronis. Ipsa quidem textus Grutero-Gronoviani editio mendis scatet. Adjecta in notis varietas parum sufficiat ad deligendam lectionem, neque non desiderabiles facit lectionum Manutii et Lambini varietatem, ejusdemmodi notas critt. quales olim Wechelianæ edit. adjunctæ sunt. Una igitur hujus edit. laus est a clave Ciceroniana [s. indicibus illis], quæ etiam separatim divendita plurimum adjuvit studium Latinitatis, maxime Tullianæ.

76. Ernestina II. repetita Halæ, 1757. sq. parum differt a prima, nisi quod a parte vitiorum repurgata est.

77. Berolinensis, ad exemplar Londinense, [1681.] 1757. 8vo. textum Gruterianum exhibet nitide quidem, sed et mendose recusum.

78. Cum delectu commentariorum, cura Jos. Oliveti, Paris. 1739-1743. in 9 voll. distributa sic, ut primus habeat Rhetoricos libros, alter et tertius Philosophicos, tres sqq. Orationes, VII. Epistolas ad Fam., VIII. ad Atticum, nonus et ultimus Epp. ad Q. Fratrem, Brutum, et Fragm. Poëm. aliorumque librorum. Tomus IX. duas habet appendices, prima Rhet. ad Herenn. et Q. Cic. de Pet. Consul. altera, 1. Historiam Cic. a Franc. Fabricio scriptam, cum indd. 2. Indd. Voc. Gr. in Cic. occurrentium. 3. Ind. Latin.

4. Ind. Hist. et Geogr. 5. Ind. Rerum. Textus nulli certo exemplo astrictus, sed ex quatuor exemplis, Victorii, Manutii, Lambini, Gruteri, ita mixtus, ut in quibus omnes consentirent, nunquam discederet; in quibus autem dissentirent, suum judicium secutus est, quod criticis nostratibus parum probatur, sed tamen ceterorum lectt. annotavit, præterquam in Epp. quod casu periissent. Dedit vero separatim varias lectt. e Grævianis decerptas. Textum deinde notis instruxit delectis e comment. in Cic. adjecto ejus nomine, qui primus dixisset; quæ ratio non plane improbanda sit. Tum præmisit tomis præstantiores aliorum Præfatt. præter suam; variumque apparatum, qui ad usum Cic. sit. In conscribendis Indd. usus est clave Ernestii Ciceroniana.

79. Oliveti editio repetita Genev. 1758. 9 voll. 4to. maj.

80. e recens. J. N. Lallemand, Paris. apud Saillant, Desaint, Barbou, 1768. 14 voll. 12mo. med. Editio nitida, multa habens sua bona, ex collatis Codd. Mss. cum Grævii, Davisii, Pearcii lectt. et varr. eosque maxime et alios præstantiores criticos cum sensu veri suo secutus textum emendatiorem dedit; haud tamen æque diligenter in edd. antiquis conferendis versatus, pro novis etiam vendit, quæ illis pridem recepta. Videtur Verburgianam ed. maxime contulisse et simul Olivetum secutus; in Rhetoricis, quæ Grævii aut Pearcii curam non experta erant, ipse, collatis codd. tribus et Beiotii excerptis optimi codicis, emendavit, eoque præ ceteris consulendus fuit. Cuique tomo adjecit notas de genere critico non contemnendas, et sæpe alias, quæ ad intelligentiam faciunt. Orationibus præmisit indiculum Legum et de Romana Vetere Pecunia; Epp. ad Fam. addidit Ind. Chronol. Volumini ultimo adjecit Indicem Latinum ex Ernest. clave Cicer. excerptum.

81. Patavina 177... 8vo.

82. Wirceburg. ad ed. Paris. et Patavin. &c. 1776. 8 voll. 8vo. Editio mendosissima.

83. Ernestina III. ex rec. Jo. Aug. Ernestii, cum ejusdem notis et clave Ciceroniana, Halæ Sax. in Orphanotropheo, 1774. Vol. I. continet Rhet. vol. II. bipartitum Orationes, vol. III. bipartitum Epistolas, et vol. IV. bipartitum Philos. unde existunt 7 tomi et Clavis Cicer. Atque hæc editio haud paulo differt a prioribus. Omissa primum Hist. Cic. quam scripserat Fabricius, præmisit corpori præfationem suam, in duas sectiones dispertitam; quarum prima ideam critici Ciceroniani informat pro ingenio suo; eam-

que revocat ad quinque virtutes; singulorum verborum formarumque dicendi scientiam ; et linguæ universæ analogiam, ut in temporibus, modis, similibusque ; et sensum venustatis, concinnitatis, numeri atque soni orationis Ciceronianæ; et usum rectum et accuratum librorum antiquorum, tam Mss. quam editorum ; et, quod ultimum est, ingenium ad veriorem lectionem, cujus vestigia tantum in Mss. supersunt, festive odorandam doctum. Primam quidem virtutem concedit Victorio, Manutio, Lambino, Gronovio, et Græevio. [Jac. Gronovius certe ceteris multum inferior videri potuit.] Alteram virtutem, quæ sensu tota percipiatur, vulgatiorem demum Gesneri suaque disciplina factam ait. Tertiam laudem vix Lambino, et, qui eum non æquet, P. Manutio tribuit. In quarta laude dicit esse plures, ita tamen, ut qui in iis principes sint, Victorius, Gruterus, et Gebhardus [Guilielmium præstare Gebhardo credimus] reprehensionem mereantur, præsertim quod editiones veteres parum diligenter adhibuerint: ipse vero clarissimus vir se in iis conferendis diligentius versatum profitetur. In iis, qui ingenium felicius et doctrinam cum judicio attulerint ad emendandum Ciceronem, neminem nominat. Atque certe in eo genere præstat Lambinus omnes. Itaque nos quidem arbitramur, criticum, qualis hodie ad Ciceronem recognoscendum cum auctoritate accedere debeat, virum, Manutio doctrina, Lambino acumine ingenii similem esse, eumque Victorii, sive, quamvis eo minoris, Gruteri religionem cum libertate sequi, denique Grævii industriam, aut Ernestii peritiam sermonis Ciceroniani cum patientia in colligendis stipulis, suam mature fecisse oportere. Sed discessimus a præfatione Ernestina, cujus altera sectio notitiam curatiorem editionum corporis Tulliani exhibet; quam nos vel tertia parte auximus. Porro clar. vir singulis voluminibus præfationes præmisit, quibus et scriptos et editos libros ad novam recensionem textus Gruteriani suam adhibitos ceteraque ejus præcipua ipse pluribus indicat. Sic igitur hæc editio, quamvis non nitore, prioribus tamen ejus multum præstat. Quæ in illas subrepserant menda, sublata pleraque videntur, sed nova admissa; quorum indicem ipse subjecit voluminibus Oratt., Epp., et Philosoph., sed in Rhetoricis desideres.

NOTITIA LITERARIA

DE

M. TULLIO CICERONE,

EX JO. ALB. FABRICII BIBLIOTHECA LATINA
A JO. AUG. ERNESTI AUCTIUS EDITA, TOM. I. LIB. I.

AUCTIOR ET EMENDATIOR.

I. Ciceronis Ætas. II. Laus. III. Scripta quæ extant Rhetorica. IV. De Orationibus Ciceronis. V. De Epistolis Ciceronis. VI. De Scriptis Ciceronis Philosophicis.

I. M. Tullius Cicero,[a] Romanus, ex equestri familia, natus est in villa Arpinate,[b] A. U. C. 648. Q. Servilio Cæpione et C. Atilio Serrano Coss. die[c] tertio Januarii. An a Rege Tullo duxerit originem, disputant Dausquius et N. Heinsius ad Silium VIII. 407. Pater fuit eques, mater Helvia. Nam calumnia est Fufii Caleni ap. Dionem lib. XLVI. patre fullone natum dicentis. Sed

[a] Plinius XVIII. 3. ‘Jam Fabiorum [nomen] Lentulorum, Ciceronum, ut quisque aliquod optime [leguminis] sereret.’

[b] Idem Plin. XXXIII. 18. ‘Cicero Arpinas, municeps C. Marii.’ Quanquam vero non natus Romæ Tullius, tamen ad decus Romani sermonis plus contulit, quam sexcenti alii etiam e disertis. Sed nec Varro, nec Lucretius, nec Cæsar Romæ geniti, et multi alii insignes auctores Latini aliud quam Romam natale solum habuere. Nimirum, ut Cardinalis Bembus observat, sæpius cultiores videmus scriptores prodiisse, non natos iis in locis, ubi linguæ elegantia tanquam in patria sua viget, quo majorem illi adhibent diligentiam, ut effugiant vitia et sermonem castigent, cultumque ejus ac nitorem, quem negligentiores urbani non dubitant congenitum sibi esse, studio et attentione assequantur.

[c] Cf. illustris doctrinæ viri Steph. Baluzii Diss. de Die Natali Cic., et Epist. ad Em. Cardinalem Norisium, quæ extat ad calcem nott. in libr. Lactantii de Mortibus Persecutorum, ed. Trajectinæ Pauli Bauldri, 1693. 8vo. p. 118. sq.

de majoribus Ciceronis vid. interpr. ad Orat. II. in Rullum. Vitam ipsius e veteribus, ne perditos Tullii Tironis et Cornelii Nepotis libros memorem, Plutarchus scripsit, et brevius Aurelius Victor cap. 81. Inter recentiores copiose eam atque diligenter singulari libro tradidit Franciscus Fabricius, Marcoduranus, digestam per annos ætatis, qua vixit Cicero quatuor et sexaginta. Prodiit hæc Vita primum separatim Colon. a. 1563. 8vo.[d] ac deinde sæpius recusa est variis formis locisque, ut notatum Tho. Crenio part. II. Animadvers. p. 193. seq. novissime Budingæ 1727. 8vo. Etiam adjuncta legitur melioribus quibusdam editionibus Ciceronis, ut Gruterianæ, Hamb. 1618. fol. apud Frobenium. Ante Fabricium hoc argumentum tractaverunt Leonhardus (Bruni) Aretinus [† 1444.], qui pro Plutarchi interpretatione novam ipse vitam Cic. dedit, inter Plut. Parallelas Latine editas plus semel excusam; tum Jac. Angelus de Scarparia, cujus narrationem de vita Ciceronis Romæ repertam an. 1553. edidit Wolffg. Peristerus, Porussus, Berol. 8vo. tum Darius Tibertus, eques Cæsenas, in Epitome Vitarum Plutarchi edita Florent. 1501. emendatius Basil. ap. Oporinum, 1541. recusa Parisiis ap. Hier. Marnef. 1560. tum Constantinus Felix Durantinus JCtus libris II. de Exilio et Glorioso Reditu Cic. Lipsiæ, 1535. 4to. tum Henr. Bullingerus, qui teste Jos. Simlero in ejus Vita, fol. 8vo. b. vitam et encomium Cic. scripserat; tum Christoph. Mylæus JCtus, cujus liber de Vita et Imit. Cic. Basil. ap. Oporinum prodiit; tum Christoph. Preyssius Pannonius, Basil. 1555. 8vo. tum Seb. Corradus, vir pereruditus in Egnatio sive Quæstura, qua Ciceronis etiam mores adversus Plutarchum aliosque tuetur, Bononiæ anno eodem;[e] tum Petrus Ramus in

[d] Prima Ciceronis Historiæ per Fabricium scriptæ editio prodiit Colon. ap. Maternum Cholinum, 1563. 8vo. recusa est ibid. an. sq. 1570. et 1587. Repetita etiam in Veneta Manutiorum commentt. illustrata ed. Opp. Cic. 1578. sqq. fol. in Wechelianis, Francof. 1590. 8vo. t. I. Hanov. 1603. 12mo. Francof. 1606. et 1609. in Gruteriana I. Hamb. 1618. fol. Tum eam separatim rursus edidit Christoph. Heidmannus, Prof. Helmst. cum Breviario Vitæ, Actionum, et Scriptorum Cic. et Indd. Novis, 1620. 8vo. quæ Amstelod. recusa 1640. et Helmst. 1672. Adjunxere hanc Historiam dein J. Gronovius cum suis annott. editioni suæ Cic. 1692. 4to. Ernestius edd. I. 1737. et II. 1752. Separatim novissime prodiit Fabricii H. C. c. annott. Gronovii; accessit Chr. Cellarii Historia explicandis Epp. Cic. accommodata, cura Jo. Mich. Heusingeri, Budingæ, 1727. 8vo. *Cr.*

[e] Hujus Corradinæ Quæsturæ, cum sint duæ partes, una tantum vulgo edita est, nempe major, quæ de vita Ciceronis est: alteram minorem, quæ tractat loca Ciceronis, emendat, explicat, et per eorum occasionem etiam aliorum scriptorum, ignoratam fere, sed dignam lectu, addidit editio Lipsiensis a. 1754. 8vo. ex editione Venet. 1537. 8vo.

Ciceroniano, Paris. 1556. Post Fabricium memorandus etiam Lambinus in sua Cic. editione: Benedictus Herbestus, a. 1568.[f] tum Jo. Brantius, qui cum elogiis virorum illustrium e Cicerone collectis Tullii vitam chronologico ordine digessit, Antverp. 1612. 4to. Davidis Chytræi Tabula chronologica, cum Scarpariæ libello edita Berolin. 1587. 8vo. Sim. Vallambertus in vita Cic. Paris. 1587. 8vo. Masenius in Palæstra Orat. Col. Agr. 1659. t. II. p. 229—84. Rudolphus Capellus in Protheoria Ciceroniana, Hamb. 1683. fol. Casp. Sagittarius libro de Vitis Plauti, Terentii, ac Ciceronis, Altenburg. 1671. 8vo. Libro de Lectione et Imitatione Ciceronis, ibid. et in Historia Vitæ ac Mortis Tulliæ filiæ, Jen. 1669. 4to. Tulliæ Vita, nescio quo auctore, Parisiis edita 1681. 8vo. Vide sis etiam Petrum Lambecium lib. II. de Bibl. Vindob. p. 726. seq. His accessit The History of the Life of M. T. Cicero, by Conyers Middleton, D. D. Principal Library-keeper of the University of Cambridge; the 2nd edition, Lond. 1741. 8vo. in 3 Volumes. In Præf. p. xx. 'as I have borrowed my plan, so I have drawn my materials also from Cicero:' ubi speciatim laudat Epistolas ad Familiares et ad Atticum, velut memorias istorum temporum. Hujus loca quædam examinavit Jac. Tunstallus in Epist. ad Middletonum, de qua infra. Erudite per Middletonum compilatam scriptionem melius digessit Prevost, Gallus, in Hist. Cic. Gallice edita, quæ secundo prodiit Paris. 1749. 4 voll. 8vo. His accessit Morabinus, scriptor Vitæ Cic. 1745. editæ, de qua vid. not. sq. Præter hos ex Germanis Georg. Lud. Goldner edidit, M. T. Cic. Patria, Genus, Ingenium, Studia, Doctrina, Mores, Vita, Facta, Res gestæ, Mors; omnia fere ex ipso Cic. ac D. Lambino collecta: tum quoque ejusd. Scripta, &c. istorumque editt. Geræ, 1712. 8vo. et J. M. Gesnerus in Chrestomathia Ciceron. Vinariæ, 1717. 8vo. recusa Jenæ, 1734. 8vo.

Ciceronis effigies extat in nummo Magnesiorum apud Tristanum tom. II. 429. et in alio apud Lambecium, tom. II. p. 726. ubi de corona ejus laurea, quam in Cilicia promeruit, p. 628. atque in veteri Cyriaci Matthæi marmore ibid. necnon in gemma apud Laur. Begerum p. 71. Thesauri Palatini: et in veteri anaglypho

[f] Cic. Vita, e scriptis et verbis ejusdem descripta, opera et studio Ben. Herbesti, Roxolani, s. Rutheni patria, Noviomastensis Jesuitæ, cum diligenti Chronologiæ omniumque Cic. Actorum et Scriptorum Observatione. Francof. ap. Nic. Bassee, 1568. 4to.

porticus serenissimi Ducis magni Hetruriæ apud Jac. Gronovium tom. III. Thesauri Græc. Antiquitatum. In plerisque tamen horum desideratur vestigium nævi sive cicerculi sub sinistro oculo, a quo Ciceronis nomen aiunt tulisse, et quem in veteri statua marmorea thoracide Venetiis vidisse se testatur Georg. Hieron. Welschius, in Actis Naturæ Curiosor. Decade I. anno III. p. 54. Sed nomen a majoribus transmissum, ab ejusmodi Ciceronis nævo derivandum esse merito negat Conyers Middleton, History of the Life of Cicero, t. I. p. 6. sq. rationem appellationis petens, duce Plinio Hist. Nat. XVIII. 3. 1. ex eo, quod majores in colendo hoc genere leguminis nobiles fuerint: ut Fabii, Lentuli, &c. unde sculptores etiam veteres Ciceroni nævum ejusmodi affingentes reprehendit. De peregrinatione sua et studiis Cicero ipse in Bruto cap. 91. seq. cui jungendæ v. c. Jo. Georgii Walchii Amœnitates Historicæ et Geographicæ de Ciceronis Peregrinatione, Lips. 1715. Quis vero non miretur Ciceronem, hominem novum, de quo ipse fere gloriatur Orat. pro L. Muræna c. 8. primo statim, quo petere eum licebat, tempore, hoc est, tertio et quadragesimo anno ætatis, consulatum Romæ et petiisse et impetrasse et gessisse tanta cum auctoritate? Cf. Orat. contra Rullum c. 1. sq. et de Catilina a Cicerone consule oppresso Excerpta Peiresciana p. 797. et Oratt. Catilin. Plutarchum, Sallustium, &c. Consulatus sui res gestas breviter celebrat Cicero in Pisonem c. 2. 3. et reditum ab exilio c. 15. Historiam exilii Ciceroniani Gallice diserto stylo scripsit Morabinus, Paris. 1725. 12mo. vitam integram pollicitus,[g] ususque notis ineditis Abbatis de San Real in lib. III. et IV. Epistolarum ad Atticum. Eadem Anglice etiam versa prodiit Lond. 1726. 8vo. Ante Morabinum de exilio Ciceronis Latine scripserat Hortensius Landus et Constant. Felicius Durantinus, cujus alter etiam libellus extat de Glorioso ejus Reditu, quem composuit annos natus non plures quam septemdecim. Observationes de vita Ciceronis separato libello, Lond. 1731. 8vo. nescio quo auctore Anglice editæ. Nummus in Ciceronis ex Cilicia triumphum apud Begerum tom. II. Thesauri Brandenburg. Consulere etiam juvabit ejusdem Begeri Examen dubiorum quorundam, ubi Cicero-

[g] Promisso stetit. Edidit enim ille Histoire de Cicéron, avec des Remarques Historiques et Critiques. Paris. 1745. 2 voll. 4to. et 1746. 2 voll. 12mo. ap. Phil. Nic. Lottin.

nem proconsulem non Ciliciæ tantum,[h] sed Cypri quoque et (partis) Asiæ fuisse disputat. Berolin. 1704.fol.

Uxorem ipsius Terentiam fuisse, sororem Fabiæ Terentiæ, virginis Vestalis, notat Plutarchus in Catone Minore p. 768. Filius Ciceronis, Marcus Tullius, ex paterno ingenio nihil admodum habuit præter affectationem urbanitatis sive jaciendi joci, cujus exemplum affert Seneca Suasoria ultima. Non minus tamen ac pater consulatum obtinuit, gessitque eodem quo Augustus an. U. C. 723. suffectus ex Idibus Sept. Et in consulatu suo auctor fuit, ut statuæ, imagines, ornamenta M. Antonii omnia dejicerentur, sancireturque edicto, ut ex Antoniorum familia nemo Marcus nominaretur. Vide Plinium XXII. 6. et Plutarchum in Ciceronis patris Vita p. 886. Appianum lib. IV. Civilium p. 619. Dionem p. 456. seq. &c. Nummus Ciceronis filii, triumviri monetalis, apud Lambecium tom. II. p. 738. Multi sunt in hujus Ciceronis filii laudibus efferendis scriptores duo recentiores, quorum unus Latine, alter Gallice vitam ejus consignarunt, et simul nonnulla attigerunt de rebus patris, fratrisque ejus Quinti, et quem hic habebat filium cognominem, Quinti Ciceronis. Latinus quidem, raro obvius, scriptus diligenter tersoque stylo, non indignus mihi visus, quem prelo iterum subjici curarem Hamburgi, 1729. 8vo. una cum Andreæ Schotti Cicerone patre a calumniis vindicato. Titulus libri est,[i] 'M. Tullii Ciceronis Vita, continens rerum cum ab aliis tum ab ipso domi forisque præclare gestarum historiam, Simone Vallamberto, Heduo Avalonensi auctore.' Paris. apud Barthol. Macæum, 1587. 8vo. Auctor posterioris, quæ Gallice lucem vidit Hagæ 1715. 12mo. Histoire des quatre Cicerons,[k] ex Vallamberto profecit, licet vix usquam commemoret nomen, nisi p. 222. vitiose Valember pro Vallamberto.

De Tullia Ciceronis filia et genero Dolabella[l] eruditam observationem leges in Acerra Philologica Hallensi Germanice a. 1715. 8vo. edita p. 533. seq. De fano, quod Tulliæ filiæ suæ defunctæ Cicero monumentum dedicasse se innuit XII. 25. 27. ad Atticum, Dissertatio Nicolai Montgalti inserta Memoriis Academiæ Regiæ

[h] Cicero de Divinatione, libro et capite I. 'Cilicum autem et Bithynorum gens, et his finitima Pamphylia, quibus nationibus præfuimus ipsi,' &c.

[i] Henr. Jo. Butemeisteri Programma, Witeb. 1720.

[k] Acta Erud. a. 1715. p. 155. Journal Literaire, tom. v. p. 118. Neue Bibl. XXXIX. p. 188.

[l] Duo Dolabellæ, de quibus Grævius ad Suetonii Cæsarem p. 776.

inscriptionum, vulgatis Gallice t. II. p. 473. Sed de Ciceronis uxore, liberis, videndus inpr. Corradus in Quæstura.

In Academiam et thermas Ciceronis, quæ oculis medebantur, argutum Epigramma Laureæ Tullii, ejus liberti, servatum est a Plinio XXX. 2.

De clade Ciceronis patris vid. Plutarchus in vita ejus p. 884. seq. Joannes Antiochenus in Excerptis Peirescianis p. 798. Valerius Max. v. 3. 4. Martialis III. 66. et quæ ex Livio et Severo Seneca Suasor. VII. e recentioribus Jo. Conradus Dietericus in Vita Augusti Imp. p. 78. seq. et Theodorus Gorallus sive Jo. Clericus ad fragmentum Cornelii Severi dedere.

Desiderii Lignaminei, Patavini, ad Jo. Baptistam Privitellium Cenetensem descripta et Venetiis a. 1557. edita facies monumenti Ciceronis, reperti ut aiunt a. 1544. in Zacyntho insula cum inscriptione 'M. Tylli Cicero Have et tu tertia Antonia,' cumque urna inscripta verbis 'Mar. Tul. Ave,' et vasculo excipiendis lacrymis, recusa exhibetur in ampliss. viri Burchardi Gotthelf Struvii Bibliotheca Librorum Variorum, theca I. Jen. 1719. 4to.

S. Hieronymus (cujus Epistolæ selectæ sub Tullii Christiani nomine a monacho quodam Benedictino vulgatæ sunt Parisiis a. 1718. 12mo.) Eustochio Epist. 22. narrat, febricitanti sibi visum se coram divino tribunali vapulare, quod Ciceronianus magis esset quam Christianus. Pro re vere gesta accipiens Blæsensis Epist. 140. 'B. Hieronymus,' inquit, 'fere usque ad internecionem flagellatus est ab angelo, quia rhetorici lepore sermonis illectus vanitati operam dabat.' In Corpore Canonico Can. legimus 7. distinct. 37. 'Legimus de B. Hieronymo, quod cum libros legeret Ciceronis, ab angelo est correptus, eo quod vir Christianus paganorum figmentis intenderet.' Aliis somnium, quod ipse alibi firmat Hieronymus: aliis, ut Heumanno,[m] merum est commentum Hieronymi. Sed nihil impedit, quo minus fuerit somnium ex iis, quibus videmur nobis vigilare et tamen somniamus, quod febricitantibus sæpius accidere est notissimum.

II. Verissime prodidit Velleius I. 17. 'perfectum prosæ eloquentiæ decus sub principe operis sui Tullio erupisse:' atque

[m] Anno ætatis Hieronymi XXXII. Vide Tillemont. tom. XII. Memor. Hist. Eccles. p. 24. sq. Cherubini a S. Josepho Apparatum Biblicum t. I. p. 380. seq.

S. Hieronymus, 'in arce eum Romanæ stetisse eloquentiæ.' Quæ enim vis, quæ suavitas, quanta copia in ejus oratione, quæ dignitas, quanta rursus abundantia rerum, honestas sententiarum! cumque familiariter agit cum amicis ac necessariis suis, quantus in simplicitate inimitabili nitor, quantus delectus verborum! ecquod porro doctrinæ genus, quæ pars, quam ille ingenio suo non dicam attigerit, sed mirifice illustrarit et amplificarit! quid tam abstrusum aut difficile, quod pro illo usu rerum et doctrinæ, qua abundabat, ubertate non potuerit explicare facillime atque quam pulcherrimis luminibus exornare! Ex innumerabili autem multitudine eorum, quibus admirabilis semper Cicero visus est, Stephano Doleto etiam 'Deus,' unum duntaxat ascribemus testimonium Plinii, Hist. VII. 30. 'Salve primus omnium Parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæque lauream merite, et facundiæ Latinarumque literarum parens: atque ut dictator Cæsar, hostis quondam tuus, de te scripsit, omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam imperii.' Antonii Schultingii erudita Oratio de Jurisprudentia Ciceronis subjuncta est viri illius clarissimi dissertationibus editis Franeq. a. 1708. 4to. et recusa ad calcem Dissertationum ejus de Recusatione Judicis, Lugd. Bat. 1714. 4to. nec non post Cujacii, Ruperti, et Bynkershoekii notas ad Pomponium de Origine Juris p. 309. seq. Halæ 1735. 4to. Quanquam, Ciceronem JCtum non fuisse, disputat. Nempe non fuit professione, et qui ab aliis consuleretur, et operam, scribendo, cavendo, respondendo, navaret, sed juris peritum fuisse nemo negat: nam alias causas civiles in foro agere non potuisset. Add. Cornelium van Bynkershoek in Opusculis Varii Argumenti, p. 83—90. de quibus opusculis vide Acta Erud. a. 1720. p. 111. et 116. seq. Nicolai Harscheri Diatribe de Divinatione Ciceronis (reip. mutationem præsagientis) in exemplum divinationis civilis proposita, Marpurg. 1710. 8vo. Jac. Perizonii Oratio Inauguralis lectu dignissima, de Ciceronis eruditione et industria, proposita in exemplum juventuti Academicæ, Franeq. 1682. Jo. Sam. Bergeri Cicero Medicus, Witeb. 1711. Jo. Casp. Haferungii Cicero Theologus, Witeb. 1701. Jo. Philippi Treuneri Diss. de Theologia Tullii, Jenæ edita. Ex utroque horum, sed longe magis ex ipsa Ciceronis lectione constare puto, alienum fuisse ipsum ab errore Epicuri, quem illi impingit Jo. Matthias

Gesnerus, qui in Chrestomathia Ciceroniana, libro utilissimo alioqui et commendando adolescentibus, p. 277. providentiam divinam ab Cicerone negatam fuisse affirmat.

Vim dictionis Tullianæ innuere videtur Ennodius Epist. v. scribens de Avieno, 'Aurum Demosthenis et ferrum Ciceronis expendit.' Idem Epistola xvi. 'Adhibita, credo, adversus me fuisset Tulliani profunditas gurgitis, Chrysippi proprietas, Varronis elegantia.' Manus Ciceronis, sive chirographa ejus, adhuc superabant temporibus Quintiliani, quo judice x. 1. Tullius effinxit 'vim Demosthenis, Platonis copiam, et Isocratis jucunditatem;' atque, ut ait Velleius, effecit, 'ne quorum arma vicerant Romani, eorum ingenio vincerentur.' Hieronymus Prologo Quæstionum Hebr. 'Sed et Tullius, qui in arce eloquentiæ Romanæ stetit, rex oratorum et Latinæ linguæ illustrator, repetundarum accusatur a Græcis.' Similiter 'regem eloquentiæ' appellat Paschasius Ratbertus Prologo in Evangelium Matthæi. Et Themistio Græco scriptori Oratione xiii. ad Gratianum Imp. p. 173. audit, *ὁ πάνσοφος Τούλλιος, ὁ τῆς παλαιᾶς Ῥωμαίων σοφίας ἡγεμὼν, qui nihil ignoraret, dux et auctor veteris Romanorum sapientiæ.*

iii. Ex scriptis Ciceronis extant:

1. Libri ii. qui vulgo *De Inventione* inscribuntur, soli tulere ætatem e libris quatuor, quos fecerat adolescens *De Arte Rhetorica.* Confer Vossium de Natura Rhetoricæ cap. xiii. p. 91. In duos illos libros edita sunt commentaria rhetoris antiqui Fabii Marii Victorini (de quo infra libro iv.) cum variis Ciceronis scriptis, Venet. 1490. Mediolani 1498. et separatim Paris. apud Rob. Stephanum 1537. 4to. atque una cum variorum commentariis in universos Rhetoricos Ciceronis libros, additis Marini Becichemi castigationibus, Basil. 1541. fol. ac denique inter antiquos Rhetores Latinos collectos et editos a Francisco Pithœo, Paris. 1599. 4to.

Libri duo de Inventione, ab initio sub titulo *Rhetoricæ veteris* prodierunt, quemadmodum libri ad Herennium nuncupantur *Rhetoricæ Novæ.* Itaque et a Georgio Trapezuntio per Rhetoricam veterem libri de Inventione denotantur, non libri ad Herennium, ut sibi persuasit Balthasar Gibertus:[n] idque recte observatum in

[n] Jugemens sur les Auteurs de la Rhetorique, t. i. Paris. 1713.

Diario Lipsiensi.[o] At verba hæc, *Commentarii in libros ad Herennium,* non sunt Marii Fabii Victorini, qui in illos non scripsit, sed recentis scriptoris : ' Nova Rhetorica' (vocantur libri ad Herennium) ' ad differentiam veteris, quam in adolescentia scripsit [Cicero], de qua in Oratore ait, 'qui libri nobis exciderunt,'' &c. Hos libros cum iis, qui sunt ad Herennium, primum editos habemus Venetiis 1470. fol. per Nicolaum Jenson, cum his versibus ad calcem :

Emendata manu sunt exemplaria docta
Omniboni, quem dat utraque lingua patrem.
Hæc eadem Jenson Veneta Nicolaus in urbe
Formavit, Mauro sub Duce Christoforo.

Ejus editionis exemplum repetitum est, sæpe etiam cum ipsis illis versibus, ut Mediol. 1474. et sine loci et anni notatione 1476. Venet. 1479. per Phil. Condam, 1481. per Baptist. de Tortis, 1483. per Jo. de Fortivio, item 1486. 1488. 1490. 1493. &c. Post correctio adhibita est paulatim textui horum librorum maxime ab Aldo in editione Rhetoricorum Ciceronis 1514. 8vo. qui tamen textum, nimis multis locis, sæpe non bene mutavit. Ante a. 1508. 8vo. Florentiæ ap. Juntam eosdem libros ediderat Laur. Romuleus Flor. qui textus fere consentit cum textu Mediolanensi Operum Ciceronis 1498. Ceterum textus Aldinus deinde basis omnium editionum factus est. Habemus et ed. s. l. et a. 8vo. quæ videtur initio sæc. xv. facta esse Lugduni : nam iisdem literis et eodem insigni habemus editionem Quintiliani, quæ se Lugdunensem profitetur.

Posthæc hos libros edidere separatim, etiam emendare studuerunt Nascimbenus Nascimbenius, Venet. 1563. 4to. additis etiam notis ; item J. Mich. Brutus, Lugd. 1570. 12mo. Recentissime Lugd. B. 1761. 8vo. cum Libris ad Herenn. editi sunt a P. Burmanno Sec. cum not. integris Lambini, Ursini, Gruteri, Jac. Gronovii, et excerptis aliorum, item lectt. varr. et notis postumis Grævii ; additis in fine notis Bruti, et ineditis Fr. Oudendorpii, in quibus textus emendationes e libris scriptis et edd. pr. propositæ sunt diligenter collatis.

2. Dialogi III. de Oratore, ad Q. Fratrem, quos ipse laudare non dubitavit : et est iis nihil excellentius in hoc genere : ad Att. XIII. 19. et Div. I. 9. Top. 25. 26.

[o] Neuer Bucher Saal, XXIX. p. 319.

Prima editio facta est in monasterio Sublacensi per Sweinhemium et Panarz. 1466. aut 1467. fol. ut docet Mermannus Origg. Typogr. p. 246. Secuta est altera Romana 1468. per Ulricum Han, de Vienna. Hanc excepit Waldarferiana a. 1470. quæ et repetita est 1472. Huic proxima esse videtur Mediolanensis 1477. fol. per Lavagniam; nam ea, quæ extat s. l. et a. utrum præcesserit eam, an secuta sit, incertum est; mihi tamen illud placet; sed hæc, quæ est s. l. et a., correctior est superioribus, quam et Mediolanensis in Operibus 1498. plerumque secuta est. De ea vid. et Maittaire T. IV. P. II. p. 750. Exemplum ejus est in Bibliotheca Lips. Paullina. Porro 1478. editi sunt Venetiis per Andr. Katharensem, qua usus est Pearcius. Cum Omniboni Comm. rursus 1485. fol. Seculo sequente Lucas Robia, Flor. 1414. 8vo. ap. Juntas edidit. Basin fecisse videtur textum Mediolanensem 1498. (in Opp.), quem passim tamen mutavit: sed moderatius Aldo, qui eodem anno hos libros inter ceteros rhetoricos edidit. Separatim etiam edidit Phil. Melanchthon, Hagenoæ, 1525. 8vo. cum notis brevibus, et, nescio quis, Lipsiæ, 1517. fol. non certe indoctus vir. Post operæ pretium fecit Jac. Lud. Strebæus, qui hos libros edidit cum docto commentario, Paris. 1540. fol. Paucis annis ante 1533. ibidem cum notis ediderat Audomarus Talæus,[p] ut alios obscuros mittamus. Oxon. 1696. 8vo. edidit hos libros Thom. Cockmannus, additis excerptis lectionum e Mss. edd. et notulis: haud paulo melius Zach. Pearcius, post Episcopus, Oxon. 1716. et iterum 1732. 8vo. emendato e Mss. et edd. vett. duabus textu, et locis difficilioribus explicatis. Nam Jac. Proust ed. in usum Delphini, Paris. 1687. 4to. repetita etiam Oxon. ea vero nihili est.[q] Præter Strebæum etiam alii loca quædam vel emendare vel explicare instituerunt, ut Marinus Becichemus Scodrensis, cujus castigationes extant in Corpore Basileensi Commentariorum in Ciceronis Libros Rhetoricos: correctiones ipsas fere in margine indicavit Ascensius ed. 1511. Ben. Averanii Diss. in lib. I. de Or. in Opp. ejus, t. II. multas res illustrant, quarum in iis mentio est: suntque lectu jucundæ et utiles. Locum de Jocis lib. II. cap. 54. separatim

[p] In Aud. Talæi Opp., quæ Basil. ex offic. Pernæa per Conr. Waldkilch. 1584. prodiere, reperiuntur Cic. libri III. de Orat. ejusd. Topica et Partitt. Or. cum Talæi commentt.

[q] Novissime cum animadversionibus interpretum suisque edidit Theoph. Christoph. Harles. Norimb. 1776. 8vo.

illustravit Adr. Turnebus.[r] Libertus ejus M. T. Tiro collegerat libros III. Jocorum Ciceronis, Is. Voss. de Hist. Lat. I. 17. Jonsius de Script. Hist. Phil. III. 17. Multos e Plutarcho, Quintiliano, Macrobio, aliisque collegit F. Vavassor de Dictione Ludicra p. 328. s. adde Passeratii Præfationem de Ridiculis Ciceronis, et A. Schottum in Cicerone vindicato a calumniis c. 5. 6. Extat horum librorum versio Italica Ludovici Dulcis cum paucis ejus notis, subjectis ad calcem voluminis, quæ lucem vidit Venetiis 1554. 12mo.[s] Gallica versio Paris. 1673. 8vo.[t] Anglica, auctore G. P. Lond. 1725.[u]

3. Brutus, sive Dialogus de Claris Oratoribus, quem, fuisse olim, qui in tres partes secarent, cum unus a suo auctore sit editus, testatur Hieronymus præf. in Paralipom. Hunc primum ex Codice Ms. descripsisse se, et in manus hominum dedisse gloriatur Blondus Flavius in Italia illustrata p. 346. 'Cum in Quintiliani Institutionibus et ad Atticum Epistolis nostrorum Italiæ adolescentium ingenia desudarent, Gasparinus Bergomensis, grammaticus rhetorque celeberrimus, Venetiis meliori solito doctrina nonnullos erudivit, plurimos ad ea imitanda studia incitavit: florebantque jam et fama celebrabantur Petrus Paulus Vergerius, Omnibonus schola Patavinus, et natu majores Leonardus Aretinus, Robertus Rossus, Jacobus Angeli et Poggius ac Nic. Mediceus, quem præceptor domi assiduus erudierat Aretinus, Guarinusque Venetiis et Victorinus Feltrensis Mantuæ multos cœperant erudire, cum Philippus Mediolanensis, dux tertius, Casparinum a Bergomo subditum hominem invitum Mediolanensibus edocendis Padua et Venetia evocavit. Ubi id maxime adjumenti studiis eloquentiæ attulit, quod repertus Laude a summo viro Gerardo Landriano tunc ibi episcopo multis maximisque in ruderibus codex Ciceronis pervetustus, et cujus literas vetustiores paucissimi scirent legere, ad ejus perveniens manus interitum evasit. Continebat is codex præter Rhetoricorum novos et veteres, qui habebantur, tres quoque de Oratore integerrimos, Brutum de Orr.

[r] Joci libb. II. de Orat. explicati per A. T. Paris. 1555. 4to.

[s] Repetita ibid. 1745. 4to. Novissime vertit P. Contova, S. J. I tre libri del Oratore di M. T. C. recati in lingua Toscana a riscontro del testo Latino. Mediol. 1771. t. III. 8vo. Auctor simul obss. variasque lectt. addidit.

[t] Adde, Traduction du traité de l'Orateur de Cic. avec des remarques, par l'Abbé Collin. Paris. 1737. 12mo.

[u] Germanicam versionem publici juris fecit Jo. Mich. Heintze, Helm. 1762. 8vo.

Claris, et Oratorem ad Brutum M. Tullii Ciceronis: unde liberatus est bonus ipse vir Gasparinus ingenti, quem assumserat, labore supplendi, quoad poterat, librorum de Oratore defectus, sicut diu antea in Quintiliani Institutionibus multo labore suppleverat. Et cum nullus Mediolani esset repertus, qui ejus vetusti codicis literam sciret legere, Cosmus quidam egregii ingenii, Cremonensis, tres de Oratore libros primus transcripsit, multiplicataque inde exempla omnem Italiam desideratissimo codice repleverunt. Nos vero cum publicis patriæ tractandæ negotiis adolescentes Mediolanum adiissemus, Brutum de Claris Oratoribus primi omnium mirabili ardore ac celeritate transcripsimus, ex quo primum Veronam Guarino, post Leonardo Justiniano Venetias misso, omnis Italia exemplis pariter est repleta.' In hac narratione sunt quædam partim falsa, ut mox videbimus, partim incerta. Nam in hoc quidem, de quo nunc agitur, contrarium habet Decembrius in Polit. Lit. p. 33. qui primum innotuisse Brutum, ait, per Guarinum Veronensem : sed id non multum refert.

Typographorum quidem arte primum publicatus est Romæ per Sweinhemium et Panartium, una cum ceteris minoribus rhetoricis libellis: idque corpusculum repetitum est, ut putamus, Venet. 1485. ap. Andream Asculanum. Separatim postea editus non est. Proprium enarratorem habuit insignem Seb. Corradum, cujus comm. editus est Flor. 1552. Extat et Cœlii Sec. Curionis Comm. editus Basil. 1564. Addantur Jo. Rivii Castigationes, qui editione Rom. usus est et Veneta: ut taceamus Aul. Ant. Palmyreni Scholia, quæ in Collectione Basil. reperiuntur. Idem Brutus Gallice a Girio versus est Paris. 1670. 12mo. extantque et Entretiens de Ciceron sur les Orateurs Illustres, Paris. 1725. c. selectis e Vet. Test. Historiis in usum scholarum. Mem. de Trev. 1725. p. 1207. et cum Or. Anglice a M. L. Jones, Lond. 1776. 8vo.

4. Orator, sive De Optimo Genere Dicendi, ad M. Brutum scriptus est A. U. 708. cum M. Brutus Galliam cis Alpes teneret. Vide Henr. Norisium ad Cenotaphia Pisana, p. 271. Exemplum primum repertum est a Gerardo Landriano, Laudis Pompeiæ episcopo, missumque Gasparino Barzizio, ut describeretur et corrigeretur. Sunt, qui hoc de libris de Oratore tribus tradant, etiam veteres, Sabellicus de L. L. Reparatione, et Blondus ante memoratus, item ipse Furiettus, vitæ Barzizianæ scriptor. Sed Barzi-

zius ipse in Epistola ad Gerardum, in qua ei gratias agit, et apographum (a Cosmo Cremonense factum) mittit, diserte Oratorem appellat, eumque unum. In eadem Epistola est descriptio codicis, quem vocat 'vetustissimum, sed pæne ad nullum usum aptum.' Ex eo porro exemplo, sic descripto, omnia alia et scripta et formulis expressa exempla fluxere: unde de textu ejus libri judicare in promtu est.

Editiones antiquissimæ sunt eædem, quæ Bruti; quas secutæ sunt eæ, quæ sunt in universorum Ciceronianorum Corporibus, Mediolanensi, &c. Præter has habemus Lipsiensem, factam a. 1515. fol. ab Hermanno Tulichio, ex ed. Rom. factam maxime, variis lectt. in marginem rejectis: Parisiensem 1542. 4to. ap. Fr. Gryphium; quæ tamen nihil profuerit cuiquam. Profuere ei libro Strebæus, Victor Pisanus, Jo. Rivius, et Melanchthon, quorum notæ sunt in Corpore Comm. Basileensi.

5. Topica ad C. Trebatium JCtum primum cum Oratore edita sunt Romæ et Venetiis. Separatim a ceteris cum prodiere, fere adjunctum habuere Boëthii Commentarium, ut Paris. 1542. et 1547. 1557. 1561. 4to. Sic et Phil. Melanchthon edidit, additis scholiis suis, Viteb. 1524. 8vo. et Hagenoæ 1533. 8vo. Illustrarunt Topica etiam Achilles Statius, qui cum eruditis notis Topica edidit, Lovan. 1552. 8vo. atque Antonius Goveanus, Paris. 1545. 8vo. Ed. Camerarii c. commentatiunculis, Lips. 1549. cujus dedicatio scripta 1544. Appendix quoque ad explanationes Statii extat edit. Antverp. 1553. 8vo. Alios interpretes reperies in Collectione Basileensi, ut Georgium Vallam, Jo. Visorium, Barth. Latomum, et Hegendorphium. Cum Jo. Visorii et Barth. Latomi Comm. prodiere Lugd. 1541. 8vo. Cum commentariis Georgii Vallæ, sine anno et loco, fol. Cœlii Secundi Curionis in Topica commentarius, Basil. 1553. 8vo. Denique Joannes a Reberteria Turonensis, JCtus Parisiensis, dignus Duareni discipulus, vulgavit libros quatuor Topicon Juris, Paris. 1575. 8vo. Viteb. 1590. 8vo. quibus Ciceronis Topica illustrantur supplenturque.

6. De Partitione Oratoria Dialogus, quo filius e patre Cicerone Latine accipit, quæ eidem de ratione dicendi Græce tradiderat. Hunc conjecturis quibusdam, sed levibus, judice Vossio, Ciceronis esse negat Angelus Decembrius, de Politia Literaria lib. I. p. 62. Majoragii Commentarius in Tullii Partitiones lucem vidit Venetiis 1587. 4to. Scripsere etiam in hunc librum Jo. Sturmius, rhetor

sua ætate insignis. (cujus IV. Dialogi Partitionum contextum habent insertum, Arg. 1539. et 1558. 8vo. Deinde accessit J. Bentzii Epitome Partitionum M. T. C. cura Jo. Sturmii recognita, et perspicuis exemplis illustrata. Arg. 1593. 8vo.) Vitus Amerbachius, Cœlius Secundus Curio, et, qui in collectione commentariorum Basileensi occurrunt, Georgius Valla, Jac. Ludovicus Strebæus, Barthol. Latomus, (Colon. 1558. 12mo.) et Christophorus Hegendorphius. Prodiere etiam Partitiones cum tabulis Claudii Minois, Paris. 1582. 4to. Editiones primæ sunt eædem, quæ Oratoris et Topicorum. Extat vero etiam ed. a. 1472. in qua Topicis junguntur; vid. Maittaire Ann. Typ. t. III. p. 319. t. v. p. 282.

7. De Optimo Genere Oratorum brevis disputatio, quam Cicero prologi vicem[x] præmiserat Orationibus contrariis Demosthenis atque Æschinis Latine a se conversis. Hanc translationem intercidisse, vehementer dolendum est, quoniam Cicero illas Orationes, velut exemplar Atticæ ejusque consummatissimæ eloquentiæ, de industria delegerat, ac Romanis suis ad imitandum proposuerat. Achillis Statii Commentarius in hunc libellum editus est Lovanii 1552. 8vo. Jo. Antonii Viperani, Antv. 1581. 8vo.[y]

8. Libri quatuor Rhetoricorum ad C. Herennium,[z] cognatum ac familiarem suum, quos Ciceroni diserte tribuit S. Hieronymus libro I. in Rufinum atque Præfat. ad Abdiam, itemque non uno loco Priscianus, sed et Lupus Ferrariensis (ut videtur) Epistola prima ad Eginhartum: atque Ciceroni præter Antonium Marinellum aliosque singularibus diatribis vindicatum ivere Georgius Caspar Kirchmaierus, et Jo. Petrus Ludovicus in Academia Hallensi Professor, Leonardus Aretinus, Dionysius Lambinus, Marinus Becichemus Scodrensis, qui ab adolescente scriptos[a] putat in

[x] Asconius Pedianus in Orat. pro Milone tamen librum appellat: 'Non tantum ex Oratione et Annalibus, sed etiam ex libro apparet, qui Ciceronis nomine inscribitur De Optimo Genere Oratorum.' Respicit autem hæc verba, quæ capite IV. leguntur: 'Sed si eodem modo putant, exercitu in foro et in omnibus templis quæ circum forum sunt collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re privata ad unum judicem diceremus, vim eloquentiæ sua facultate, non rei natura, metiuntur.'

[y] J. P. Rami Prælectt. in Cic. de Opt. Gen. Or. prodiere Basil. ap. Pernam. 1575. 4to. et accessere ejusd. Præl. in octo Consulares Oratt. ibid. 1580. 4to.

[z] Lib. IV. c. 69. 'Nam et simul libenter exercemur, propter amicitiam, cujus initium cognatio fecit, cetera philosophiæ ratio confirmavit.'

[a] Huic sententiæ repugnat, quod lib. I. cap. 20. exempli loco affertur, 'Tullius hæres meus Terentiæ uxori meæ triginta pondo vasorum det quæ volet.' Atqui Tullius Ciceroni natus anno ætatis quadragesimo tertio.

Diss. quod libri ad Herennium a familia Ciceronis amoveri non debeant, et Angelus Bucinensis in defensione pro Rhetoricis ad C. Herennium Philippo Strozæ dicata. Becichemi et Bucinensis diatribæ occurrunt in collectione Commentariorum Basileensi in libros Ciceronis Rhetoricos. Audacter etiam pro Cicerone auctore pugnat Tranquillus Tamyras in Hexasticho, quod in antiquis editionibus legitur:

Dic quibus, o Lector, validis rationibus instes
  Hoc non esse, sacri est quod Ciceronis opus?
Non hic ingenium, non spectas flumina linguæ?
  Non cernis variis dicta ministeriis?
Qui negat hoc, cæli tandem, reor, astra vetabit,
  Et maris esse undas, et gramen esse soli.

Sed viri in lectione Ciceronis versatissimi, tum avorum nostrorum memoria, tum nostra ætate, e quibus vel unum juvat honoris causa appellare Conr. Samuelem Schurtzfleischium, communibus suffragiis, Tullio hos libros abrogant, tribuuntque vel L. Cornificio[b] patri, ad quem Ciceronis Epistolæ extant, vel L. Cornificio filio, qui anno U. C. 719. consul fuit, et de rhetorica arte scripsisse e Quintiliano intelligitur: vel Ciceroni filio,[c] aut Laureæ Tullii Ciceronis liberto, qui et ipse Cicero vocabatur, vel Tullio Tironi, quem inter rhetores memorant Plinius ac Suetonius: vel M. Gallioni,[d] cujus nomen in antiquissimo codice librorum ad Herennium Romano, licet ab alia manu deletum, comparuisse refert Aldus Manutius Pauli F. Epistola ad A. Naugerium: vel Virginio Rufo,[e] quem voce et scriptis eloquentiam docuisse Neronis temporibus, tradunt Tacitus et Quintilianus: vel Timolao denique, uni e XXX tyrannis, quem ad Herennium fratrem scripsisse auctor est Trebellius Pollio. At enim quicunque demum

[b] Ita P. Victorius, Paulus et Aldus Manutii, Adr. Turnebus, Muretus, Sigonius, Riccobonus in Diss. advers. Marium Martium, Barthius in Adversar. et Glandorpius in Onomast. And. Dounæus ad Chrysost. t. VIII. p. 340. Vide etiam Jo. Rainoldum Prælect. XX. de Libris Apocryphis, tom. I. p. 166. et Vossium de Natura Rhetoricæ cap. XIII. p. 92. 93. qui pro Cornificio filio, librorum ad Herennium auctore, disputat.

[c] Hæc sententia placuit Nascimbenio in lib. II. Cic. de Invent. ut eidem Vossio notatum.

[d] Gallionis inter rhetores meminit Seneca et auctor Dialogi de Causis Corruptæ Eloquentiæ. Idem forte ad quem Ovidius IV. 11. de Ponto. Gallioni libros ad Herennium tribuit et Jul. Cæsar Scaliger.

[e] Hæc Raphaëlis Regii conjectura est in Diss. an Rhetorica falso sit inscripta ad Herennium.

sit auctor, quem uti Ciceronem esse vehementer negat, ita 'non mediocriter doctum virum fuisse et rhetorica arte diligenter scripsisse,' recte profitetur Franc. Floridus Sabinus libro I. Lectionum Subseciv. cap. IV. [pagg. 1033. t. I. Facis Artium Gruterianæ] certe non longe abfuisse ab ætate Ciceronis, libenter mihi persuadeo: tametsi ante ætatem Augusti scriptos non esse ex Gellii XIII. 6. colligit Christianus Falsterus parte III. Amœnitatum Philol. p. 286. Herennius, ad quem scripti sunt hi libri, qui fuerit, dici non potest. Contra non Cicerone modo, sed etiam Cornelio Celso, et vel mediocri Celsi auditore, [qui et ipse de Rhetorica scripsit,] indignos esse ad Herennium libros disputat Franciscus Floridus Sabinus libro I. Lect. Subseciv. c. 4. tom. I. Lampadis Artium Gruterianæ p. 1037. Sed totam hanc rem, qui accurate explicatam et disputatam cognoscere velit, adeat P. Burmannum Secundum V. C. in Præfatione ad editionem eorum librorum, de qua mox. Quisquis vero fuit auctor, (certe non Cicero,) doctore Hermete se usum innuit lib. I. cap. 11. 'Causarum constitutiones alii quatuor fecerunt, noster Hermetes tres putavit esse.'

Horum librorum editiones antiquæ pleræque sunt eædem, quæ librorum de Inventione, quibuscum sub titulo 'Rhetoricorum veterum et novorum' conjuncti sunt. Separatim editorum exempla hæc cognovimus: 1. Romæ, a. 1474. fol. per Vendelinum de Vila, in artibus magistrum. 2. 1477. fol. Paris. et Papiæ. 3. Mediol. 1479. per Henr. de Cataneis, ap. Scinzeler et Pachel. 4. Friburg. a. 1492. 4to. editore Jo. Curto de Eberspach. 5. s. l. et a. fol. ejusdem sæculi, sed sine dubio in Germania facta, cujus exemplum e bibliotheca Comitis Wernigerodani missum est. 6. Cracoviensis a. 1500. 4to. cum Præf. Raph. Regii, unde patet esse repetitionem exempli Italici Jo. Mich. Toxitæ, cum ipsius notis, Basil. 1558. 8vo. 7. Giberti Longolii, cum brevibus scholiis in margine, Antverp. 1536. 8. Ulr. Zasii, Bas. 1537. 8vo.

Interpretes multos nacti sunt hi libri, toties ad usum studiosorum eloquentiæ editi, fere eosdem cum libris de Inventione. Veteres reperiuntur in Collectione Basileensi; qui vix hodie leguntur. De ceteris, qui exemplis suis notas addidere, dicere separatim non est necesse.

Corpus quoddam facere vel plurium vel universorum horum operum Rhetoricorum mature cœptum est: primum in libris ad Herennium et de Inventione; deinde in ceteris minoribus libris,

Bruto, Oratore, Topicis, Partitionibus, et a Sweinhemio et Andr. Asculano. Ad extremum omnes conjuncti sunt, primum ab Aldo seniore, Venet. 1514. 8vo. maj. cujus textus pro basi deinde fuit editoribus horum librorum; idque institutum imitati sunt alii extra corpus universorum operum, Venet. 1533. 8vo.[f] Genev. 1621. 8vo. cum Lambini notis. Paris. 1681. 4to. in usum Delphini, a Jac. Proust.

IV. Ex Orationibus Ciceronis[g] ad nos pervenerunt hæ LIX. quibus temporis notationem adjunxi ex A. Schotti Tullianarum Quæstionum IV. 7. secundum quam et inde ab Aldo ordinantur:

1. Pro P. Quintio, ad Aquilium Gallum, judicem, in causa privata, post Idus Martias anni U. C. 673. ætatis[h] sexto et vicesimo. Vide quæ viri docti ad Gellium XV. 28. Hanc in specimen ceterarum Tullii Orationum similiter illustrandarum cum notis et animadversionibus suis edidit vir ingenio præstans ac doctissimus, Jacobus Facciolatus,[i] nec paucis illius locis novam et insignem lucem attulit ad calcem Orationis suæ, qua Latinæ linguæ facultatem ex usu bonorum scriptorum potius quam ex grammaticorum præceptis comparandam ostendit. Patav. 1713. 8vo. Ei deinde et alteram pro Roscio Am. addidit. Eandem Tullii Orationem pridem illustrarunt Hotomanus, Antonius Luscus Vicentius, et Joach. Camerarius, et multi alii: inter recentiores Menardus in ed. Græviana.

2. Pro Sex. Roscio Amerino, parricidii reo, dicta anno ætatis 27. Urbis 674. Notis illustravere Franciscus Hotomanus, Jo. Cyrenius Paraschius, Spiræ 1567. Guarinus Veronensis, Sylvius, Melanchthon, I. Saxonius, Latomus, &c. In hanc Orationem quoque extat Scholiastes antiquus[k] a Jacobo Gronovio et Jo. Georgio Grævio editus.

[f] Adde c. n. varr. Basil. ex offic. Winter. et Plat. 1541. fol. Paris. ap. R. Steph. 1546. 16. Colon. 1557. 12mo.

[g] Patrocinium non semper gratuito impertiisse clientibus suis Ciceronem, (ut visum Q. Corrado in Quæstura,) probat Frid. Brummerus in commentario erudito ad legem Cinciam cap. 7. pag. 89. seq. ed. Lipsiensis. Andreas Alciatus X. 20. Parergon Juris: 'Ego illud amplius arbitror, si hodie orantem Ciceronem audiremus, fore ut vix a quoquam intelligeretur, tanta pronuntiationis ipsius atque accentuum mutatio facta est.'

[h] Arnoldus Pontacus ad Eusebii Chron. p. 488.

[i] Giornale de' Letterati d'Italia, tom. XV. pag. 458. et tom. XVI. pag. 366. Journal Literaire t. VI. pag. 494.

[k] Scholiasten istum anonymum pridem laudavit Petrus Pithœus in notis ad Mosaicarum et Romanarum Legum collationem titulo VIII. Editus est primum

3. Pro Q. Roscio[l] Comœdo, dicta anno ætatis 31. quo quæstor creatus est, Urbis 678. Notis illustravit Franciscus Hotomanus. Roscianam utramque Joach. Camerarius, Franciscus Sylvius, Menardus.

4—10. Orationes septem de causa Verrina. Fuere duæ actiones. Earum præcursio, quasi fuit disputatio super accusatore Verris constituendo, quæ dicitur Divinatio. Nam Siculi accusatorem volebant esse Ciceronem quæstorem ante apud se. Cæcilius quæstor Verris se offerebat accusatorem, et sibi potius debere accusationem mandari jactabat, quod quæstor Verris cum fuisset, melius Cicerone ejus facinora et flagitia nosset. Contra eum ergo dicta Oratio, quæ in Cæcilium, s. Divinatio dicitur, est prima. Sequitur Oratio dicta in Actione prima; quæ nihil est nisi præfatio interrogationis testium, qua Cicero initium facere necessarium credebat: ea est altera. Actio altera divisa est in partes quinque, quos Cicero Libros vocavit ipse. Primus est de Prætura Urbana: secundus de Jurisdictione Siciliensi: tertius, quæ Oratio Frumentaria Ausonio Epist. 22. aliisque dicitur, de Furtis Verris in Re Frumentaria: quartus de Signis sive Statuis antiquis, et aliis monumentis e Sicilia et ornamentis domesticis privatorum a Verre ablatis: quintus denique de Suppliciis.[m] Pro Verre contra Ciceronem dicere volebat Hortensius. Sed res eo non venit. In edd. quibusdam primis Orationum Ciceronis, 1471. 1472. 1480. non sunt hæ Orationes, sed sunt in ed. Rom. et Brix. 1483. etiam ab Juntina absunt, quod mireris, omninoque non esse in edd. 1472. 1480. cum jam editæ essent Romæ. Sed Junta separatim edidit. In primam, secundam, tertiam, et initium quartæ Scholia Asconii Pediani et Anonymi veteris a Gronovio et Grævio editi. Universas illustrarunt Franciscus Sylvius,

in editione Ciceronis Gronoviana, atque mox in Græviana, verbisque Ciceronis per singulas paginas substratus, e Codice Ms. Is. Vossii, cujus Catalogum Mss. Codicum vide sis inter Latinos n. 153. An auctor sit Volcatius Seius Gallicanus, non plane certum esse existimo, quanquam Volcatium in Orationes Ciceronis scripsisse testatur S. Hieronymus I. in Rufinum: placet id autem Is. Vossio, qui ad Catullum p. 315. fragmentum in Verrem c. Volcatii Comm. affert. Ceterum commentarium anonymi hujus Scholiastæ in priorem partem Orationis pro Sex. Roscio, in Gronoviana editione quæres in clariss. editoris Præfatione.

[l] De hoc Roscio, Claudii Francisci Fragverii diss. Orationem Ciceronis non integram ad nos pervenisse, ex Aristide Quintiliano colligit M. Meibomius notis ad Aristidem p. 288. Res per se patet.

[m] Vulgo etiam has septem orationes 'libros septem' appellabant, quos miratus sum etiam Fabricium secutum esse; abusum et ipsum loco Cic. in Orat. c. 29.

Barth. Latomus, primas quatuor Christoph. Hegendorphius, primam Mich. Toxita, ceteras Joach. Camerarius, quartam et quintam Petrus Nannius, quintam quoque Eubulus Dynaterus. Horum omnium enarrationes extant in Collectione Comment. in Cicer. Orat. Lugdunensi 1553. fol. Sed inprimis iis profuit opera Hotomani, Fr. Fabricii, Nannii, Menardi, Manutii, &c.

11. Pro M. Fonteio Oratio, sed quæ mutila et trunca ad nos pervenit. Dixit eam Cicero anno 38. ætatis, Urbis 685. eodem quo ædilitatem gessit. Notis illustravit Gabriel Faërnus, Hotomanus, et præter Franc. Sylvium et Joach. Camerarium etiam Franc. Fabricius.

12. Pro A. Cæcina. Dicta anno eodem. Notis illustravit Petrus Faber, Lugd. Bat. 1601. 8vo. Hotomanus, Jac. Omphalius, Petrus Pelletarius. Paris. 1540. 4to. Joan. Tislinus, Latomus, Melanchthon, Camerarius, Menardus, &c.

13. Pro Lege Manilia, de imperatore Pompeio deligendo ad Pop. Rom. dicta a Cicerone prætore, anno ætatis 41. Urbis 688. Notis illustravit Franciscus Fabricius, Hotomanus, Paulus Benius, Rud. Agricola, t. I. Opp. 461. seqq. Colon. 1539. 4to. qui potissimum ea, quæ ad inveniendi ac disponendi artificium pertinent, annotavit, Nicolaus Agricola Blanckenburgensis, Jac. Omphalius, et Joach. Camerarius, et multi alii, quorum et lectione et notitia quisque facile careat. Extat et in hanc Orationem antiquus Scholiastes a Jac. Gronovio et Grævio editus.

14. Pro A. Cluentio Avito. Dicta anno eodem. De hac Sidonius Epist. VIII. 10. 'M. Tullius in actionibus ceteris ceteros, pro A. Cluentio ipse se vicit.' Hanc illustrarunt Franciscus Sylvius, Antonius Luscus, Joach. Camerarius.

15. Pro C. Cornelio, majestatis reo. Cujus Orationis fragmenta tantummodo habemus cum scholiis Asconii Pediani. Non omittendum testimonium Quintiliani VIII. 3. ubi de ornatu: 'Nec sortibus modo, sed etiam fulgentibus armis præliatus in causa est Cicero Cornelii, qui non assecutus esset docendo judicem tantum, et utiliter demum ac Latine perspicueque dicendo, ut populus Romanus admirationem suam non acclamatione tantum, sed etiam plausu confiteretur. Sublimitas profecto, et magnificentia, et nitor, et auctoritas expressit illum fragorem. Nec tam insolita laus esset prosecuta dicentem, si usitata et ceteris similis fuisset oratio. Atque ego illos credo, qui aderant, nec sensisse, quid

facerent, nec sponte judicioque plausisse, sed velut mente captos, et quo essent in loco ignaros, erupisse in hunc voluntatis affectum.'

16. In Toga Candida,[n] contra C. Antonium et L. Catilinam competitores consulatus. Extant itidem fragmenta duntaxat, cum scholiis Asconii Pediani.

17. 18. 19. De Lege Agraria prima Kal. Jan. contra P. Servilium Rullum tribunum pleb. dicta in senatu a Cicerone consule,[o] anno ætatis 44. Urbis 691. Altera ad populum dicta est, longe pulcherrima, ad quam proprie pertinet locus Plinii Hist. VIII. 51. ubi Ciceronem dicit eloquentia sua populo Rom. sua alimenta eripuisse. Tertia dicta est pariter ad populum. Prima caret principio. Notis illustravit has Orationes Agrarias Hadr. Turnebus, Paris. 1576. 4to. Petrus Ramus, Basil. 1580. 4to. Francof. 1582. 8vo. Leodegarius a Quercu, Paris. 1540. 4to. Eubulus Dynaterus, Joach. Camerarius, et Jacob. Burgelius. Bernardi Lauredani, sive qui sub hoc latet, Caroli Sigonii, Commentarius prodiit Venet. 1558. 4to.

20. Pro C. Rabirio, perduellionis reo, ad Quirites. Anno eodem. Notis illustravere Hadrianus Turnebus et Hotomanus, &c.

21. In L. Catilinam, in senatu, anno eodem.

22. 23. In eundem, ad Quirites.

24. In eundem, in senatu. Notis illustravit Catilinarias Oratt. M. Ant. Muretus, Ven. 1557. 8vo. et Alb. Leonicerus, Viteb. 1585. 8vo. Petr. Ramus, Paris. 1553. 4to. In tres posteriores extat Scholiastes antiquus a Jac. Gronovio et Grævio editus. Eædem cum duabus, sub Catilinæ nomine adversus Cic., Badii notis illustratæ occurrunt ad calcem editionis Sallustii Basiliensis, cum notis varior. 1564. fol. Additur et pag. 1098. quinta Ciceronis nomine adversus Catilinam Oratio, quæ incipit, 'Non est

[n] Interpres Franciscus Villefore stultissime vertit *pour la robe blanche.*

[o] Duodecim Orationes Cicero consul habuit, ut scribit ipse ad Atticum, II. epist. 1. testatus se curasse, ut quemadmodum Demosthenis Philippicæ, ita suæ quoque essent Orationes, quæ Consulares nominarentur, 'quarum una est in senatu Kal. Jan., altera ad populum de lege agraria, tertia de Othone, quarta pro Rabirio, quinta de proscriptorum filiis, sexta cum provinciam in concione deposui, septima qua Catilinam misi, octava quam habui ad populum postridie quam Catilina profugit, nona in concione quo die Allobroges invocarunt, decima in senatu Non. Dec. Sunt præterea duæ breves, quasi ἀποσπασμάτια legis agrariæ. Hoc totum σῶμα curabo ut habeas.' Ex his interciderunt tertia, quinta, et sexta.

amplius tempus otii, P. C., non est amplius locus potestatum.' Extant et Orationes in Catilinam et Sallustium, cum Sallustii Invectiva in Ciceronem, excusæ in 4to. sine anno et loco. Catilinarias Ciceronis illustrarunt Franciscus Sylvius, Cælius Sec. Curio, Joach. Camerarius, et primam Xicco Polentonus. Et novissime universas quatuor, quemadmodum et Orationem pro Milone et pro Cælio, secundamque Philippicam præclarus JCtus Franciscus Petrus Gilletus, cujus actiones forenses aliaque opuscula junctim recusa[p] Gallice, Paris. 1718. 4to. Denique Catilinarias quatuor Gallice et Latine, vir illustris Je. Bouhier Gallice cum notis Paris. 1727. 12mo. additis ex nova Gallica versione etiam Demosthenis Philippica prima et secunda.

25. Pro L. Muræna, consule designato. Huic Aonius Palearius disertissimam Orationem in L. Murænam nomine Catonis Min. scriptam opposuit. Notis eam illustravit Joach. Camerarius, Lipsiæ 1542. 8vo. De tempore Orationis pro Muræna dictæ consulendus Petrus Victorius Var. Lect. vi. 18. qui non post omnes quatuor Catilinarias, sed ante patefactam Catilinæ conjurationem, comprehensosque Catilinæ socios habitam fuisse, adeoque in medio Catilinariarum collocandam esse disputat. Eam illustrarunt Franciscus Sylvius, Barthol. Latomus, Phil. Melanchthon, et Joannes Benignus.

26. Pro L. Flacco. Hæc primum plenior, ut nunc est, edita est in ed. Cratandri Opp. Cic. ex Peutingeriano codice. Notis illustravit Gabr. Faërnus, Romæ 1563. 8vo. præter Franciscum Sylvium Ambianum, Basil. 1537. 4to. Antonium Luscum, Christoph. Cornerum, et Joach. Camerarium.

27. Pro P. Cornelio Sulla. Dicta anno Urbis 692. ætatis 45. Notis illustravere Claudius Minos, Herborn. 1584. 8vo. Sylvius, Luscus, Camerarius, et Philippus Melanchthon. Adversus eandem interpellationes sive responsionem Torquati nomine pro Sulla scripsit Melchior Junius, quæ inter Orationes ejus Argentorati excusas legitur, parte vii. Ad hunc Sullam spectat, quod narrat Jo. Sarisberiensis lib. v. Policratici c. 15. p. 311.

28. Pro A. Licinio Archia. Anno ætatis Ciceronis 46. Urbis 693. Notis illustravere, certe voluere plures, ad usus tironum. Habet et communes cum superioribus interpretes in collectione Basileensi.

[p] Journal des Savans, 1719. pag. 666.

29. Post Reditum, ad Quirites. Dicta anno ætatis 50. Urbis 697. Notis illustravit Hotomanus, Benedictus Herbestus, Francof. 1506. 8vo. Albertus Lonicerus, Viteb. 1572. 8vo. præter Xicconem Polentonum, Jo. Sturmium, Barthol. Latomum, Vitum Amerbachium, et Joachimum Camerarium.

30. Post Reditum, in Senatu. Notis illustravere Hotomanus, Xicco Polentonus, Jo. Sturmius, Jac. Bugelius, Joach. Camerarius.

31. Pro Domo sua, ad Pontifices, anno eodem. Notis illustravere Hotomanus, Bartholomæus Nunciata Marosticensis, Venet. 1553. 8vo. Xicco Polentonus, Jacobus Bugelius, Mich. Toxita, Joachimus Camerarius. Hanc orationem pulcherrimam judicat Seb. Corradus, in Quæstura. Mentionem ejus facit Quintilianus loc. cit. sed obliquam, cum ait, Calidium dixisse pro Domo Ciceronis et Brutum pro Milone. At citatur ab Aquila Romano, et Julio Rufiniano. Spuriam judicat Tunstallus, cujus dubitationes sustulit J. M. Gesnerus.

32. De Aruspicum Responsis, adversus Clodium, dicta in senatu, anno ætatis 51. Urbis 698. Notis illustravere Franciscus Fabricius, Hotomanus, Xicco Polentonus, Jo. Saturnius, Joach. Camerarius. Hanc quoque spuriam putat Tunstallus; cui respondit idem.

33. Pro Cn. Plancio. Anno ætatis Cic. 53. Urbis 700. Notis illustravere Franciscus Sylvius Ambianus et Bartholomæus Latomus, Antonius Luscus, Mich. Toxita, Joach. Camerarius.

34. Pro P. Sextio. Anno ætatis 51. Urbis 698. Sestianam, hoc est, Orationem pro P. Sextio, allegat Servius in Georgic. I. p. 77. 78. Illustrarunt Xicco Polentonus, Jac. Bugelius, Vitus Amerbachius, Joach. Camerarius, Rolandus Petreius, Paris. 1555. 4to. Lacunæ ejus, quæ sunt in edd. pr., expletæ sunt primum in ed. Hervagiana 1534. e Ms. Senatoris Mediolan.

35. In Vatinium. Anno eodem. Notis illustravit Antonius Goveanus, Paris. 1542. Hotomanus, Polentonus, Latomus, et Camerarius. Lacunas edd. pr. explevit ed. Cratandri e Ms. Peutingeri.

36. Pro M. Cælio. Anno eodem. Notis illustravere Hotomanus, Barthol. Latomus, et Jo. Tislinus, Paris. 1534. Xicco Polentonus, Phil. Melanchthon, Leodegarius a Quercu, Joach. Camerarius.

37. De Provinciis Consularibus. Anno eodem. Notis illustravere Hotomanus, Franciscus Fabricius, Dusseldorp. 1569. 8vo. Xicco Polentonus, et Jacobus Bugelius.

38. Pro L. Cornelio Balbo. Anno eodem. Notis illustravere Hotomanus, Vitus Amerbachius, Xicco Polentonus, Franciscus Sylvius, Cælius Secundus Curio, Joach. Camerarius. Loca in Oratione pro Balbo, c. 8. 18. et 21. de populis fundis, singularibus diatribis illustrarunt Nic. Rigaltius, Ismaël Bullialdus, ac præcipue Henricus Valesius, quæ extant tom. II. Thesauri Antiquitatum Romanarum Græviani. Vide et Jac. Gronovium ad Gellium p. 737.

39. In L. Calpurnium Pisonem. Anno ætatis 52. Urbis 699. Quam multa non initio tantum hujus Orationis, sed in medio etiam desiderentur, ex numeris versuum in commentario Asconii annotatis investigavit Hieronymus Lagomarsinus S. J. in Epist. ad Jac. Facciolatum data Florentiæ 1733. editaque tomo decimo Sylloges, cui titulus, *Raccolta d'Opuscoli Scientifici e Filologici*, Venet. 1433. 12mo. p. 437. seq. Notis illustravere Gabr. Faërnus, Franciscus Fabricius, Hotomanus, Paulus Benius, Jacobus Omphalius, Joach. Camerarius. Extant et scholia Asconii Pediani.

40. Pro M. Scauro, cujus orationis fragmenta tantum ab Asconio Pediano servata extant. Hanc allegat Servius in Georg. I.

41. Pro T. Annio Milone.[q] Anno ætatis Cic. 55. Urbis 702. Notis illustravere Janus Parrhasius, Paris. 1567. 8vo. et in face Artium Gruteriana t. I. p. 827. Franciscus Fabricius, Dusseldorp. 1569. 8vo. Jo. Bellicolius, Bergomi 1595. 4to. Jac. Cruquius, Antverp. 1582. 4to. Esromus Rudingerus, Franciscus Sylvius, Barthol. Latomus, Paris. 1450. 8vo. Nic. Scævola, Rom. 1549. 8vo. M. Bofilorus, Spir. 1586. 8vo. Vitus Amerbachius, Basil. 1550. 8vo. Matthæus Dresserus, Vitebergæ 1596. 8vo. Antonius Luscus, Jac. Philomusus, Phil. Melanchthon, Cælius Secundus Curio, Joach. Camerarius, et Claudius Baduellus. Extant et scholia Asconii Pediani. Pro Milone orationem quoque exerci-

[q] Hanc orationem aliter dixit Cicero, aliter ac diligentius deinde scripsit, ita ut Milo negaret, se tantos mullos in exilio pransurum fuisse Massiliæ, si eam ita dixisset in judicio Tullius, qualem deinde edidit, et ad Milonem misit. Vide Dionem lib. XL. p. 146. Robortellum in limine tabularum Oratoriarum ad Orat. pro Milone, et Scipionem Gentilem ad Apologiam Apuleii p. 8.

tationis causa scripserat M. Brutus, etiamsi egisse eum Cornelius Celsus falso existimavit, teste Quintiliano x. 1.

42. Pro C. Rabirio Postumo. Anno ætatis 53. Urbis 700. Notis illustravere Andreas Patricius, Cracov. 1582. 4to. Freder. Cerutus, Veron. 1589. 8vo. Jo. Tislinus, Paris. 1536. 4to. Mich. Toxita, et Joach. Camerarius.

43. Pro M. Marcello. Anno ætatis Ciceronis 61. Urbis 708. Notis illustravere Andreas Patricius, Paulus Benius, Claudius Minos, Claudius Baduellus, Freder. Cerutus, Veronæ 1589. Val. Erythræus, Argent. 1550. 8vo. Petrus Francius in Specimine secundo Eloquentiæ Exterioris, Amst. 1699. 8vo. Albertus Lonicerus, Viteb. 1580. 8vo. tum Antonius Luscus, Franc. Sylvius, Melanchthon, Latomus, Cælius Secundus Curio, Franciscus Jammetius Textor, Joach. Camerarius.

44. Pro Q. Ligario, ad C. Cæsarem, anno eodem. In qua Oratione omnem vim eloquentiæ, omne rhetoricum artificium, omne affectuum genus exhibere voluisse videtur oratorum princeps, eodem Francio judice. Adde Rupertum ad Pomponii Enchirid. de Origine Juris III. 12. p. 197. Contra Q. Ligarium, atque adeo Ciceronem dixit Q. Tubero, ut partim ex Cicerone ipso constat, et narrat Quintilianus x. 1. Notis illustravit Andreas Patricius, Franciscus Fabricius, Joach. Camerarius, Vitus Amerbachius, Georgius Trapezuntius, qui commentarium suum dicavit Victorino Feltrensi: Georgius Merula, Tarvisii 1478. fol. cum notis in Juvenalem adversus Domitium Calderinum, et argumentis Epistolarum Ciceronis ad Lentulum; Antonius Luscus, Franc. Sylvius, Barthol. Latomus, Xystus Betuleius, Philippus Melanchthon, Cælius Sec. Curio. Trapezuntii, Merulæ, ceterorumque omnium lucubrationes extant in Commentariis Variorum in Orationes Tullii junctim editis Lugd. 1554. fol. Est mihi editio antiqua hujus Orationis excusa Cracoviæ in 4to. cujus fronti post Petri Conarii hexastichon, quo ait Ciceronem ut in aliis alios, ita hac in oratione seipsum vicisse, subjiciuntur hi phalæci Michaelis Wrancii Dalmatæ:

Istac ut Cicero actione vitam
Quinti Ligarii Charonte ab ipso
Divini eloquii tuba evocavit,
Sic nos, o juvenes, labore multo

Sævam barbariem jugo prementes
Hoc Marci auxilio evocemus orco,
Musamque eloquiumque Tullianum.

Deinde afferuntur testimonia de hac Oratione, Pomponii de Origine Juris, Quintiliani, et Plutarchi.

45. Pro Rege Deiotaro, tetrarcha Galatarum, ad C. Cæsarem, anno ætatis 62. Urbis 709. Notis illustravere Andreas Patricius, Muretus, Matthæus Cardenus, Albertus Lonicerus, Viteb. 1582. 8vo. Antonius Luscus, Franc. Jammetius Textor, Franc. Sylvius, Jac. Bugellius, Barthol. Latomus, Gerardus Bucoldianus, Vitus Amerbachius, et Cælius Secundus Curio, in eadem collectione Lugdunensi. Notæ Joachimi Hagemeyeri, ad calcem libri primi Variarum Lectionum, Rostoch. 1638. 8vo.

46—59. Orationes XIV in M. Antonium, quas Demosthenis exemplo Philippicas Cicero ipse appellavit. Prima habita in senatu, ceteræ dictæ vel scriptæ, post Cæsarem interfectum, anno ætatis Ciceronis 63. Urbis 710. Optima ex his secunda, eademque maxima, ut Plinio Epist. I. 20. notatum, sed quæ vita auctori suo stetit:

conspicuæ, divina Philippica, famæ,
Volveris a prima quæ proxima. Juvenal. x. 125.

Prima Philippicarum editio Romana in fol. sine anni nota cum præfat. Jo. Antonii Campani, apud Udalricum Hahn sive Gallum, in quem hoc in calce libri legitur ejusdem Campani hexastichon:

Anser Tarpeii custos Jovis unde quod alis
Constreperes, Gallus decidit; ultor adest
Uldricus Gallus: ne quem poscantur in usum,
Edocuit pennis nil opus esse tuis.
Imprimit ille die quantum non scribitur anno;
Ingenio haud noceas, omnia vincit homo.

Eodem tempore etiam edidit Sweinhemius cum Pannartio, cum ceteris, eamque primam dicit Quirinus Card. de Optimis Script. Edd. p. 232. sed non dubitem, a Sweinhemio repetitas esse e Galli exemplo. Deinde editæ sunt separatim a Jo. de Colonia 1474. fol. Florentiæ anno 1515. 8vo. apud Juntas, et Paris. cum

variorum commentar. 1529. 4to. 1544. 4to. Gabr. Faërnus emendavit e Manuscripto Vaticano optimo et cum scholiis edidit Rom. 1563. 8vo. Cum scholiis Mureti prodiere Colon. 1561. 8vo. qui ex eodem Ms. correxit. Paris. 1562. 1573. 4to. et cum Hieron. Ferrarii emendationibus, Venet. 1542. 8vo. Lugd. 1552. 8vo. quæ sunt etiam obviæ in Bibliotheca Commentariorum ad Oratt. Cic. ubi præterea invenies, quæ in Philippicas scripta sunt a Francisco Maturantio, Vicentiæ 1488. fol. G. Trapezuntio, Phil. Beroaldo, Barthol. Latomo, Cælio Secundo Curione, aliisque. Illustrarunt universas etiam præter Georg. Trapezuntium, Maturantium, Beroaldum, Paris. 1509. fol. Latomum et Jo. Sturmium, Cælius Secundus Curio, Basil. 1551. fol. Tres primores Christoph. Hegendorphius: primam, secundam, et septimam Mich. Toxita: secundam et septimam Joach. Camerarius: quorum omnium lucubrationes habes in Bibliotheca Commentariorum ad Orationes Ciceronis: in qua occurrunt etiam, quæ ad Ciceroni adversus Sallustium tributam Orationem scripsere Franciscus Sylvius et Andreas Helmontanus, et in Sallustii contra Ciceronem, iidem duumviri, atque Xicco Polentonus. A Ciceronis Philippicis locus datus proverbio est, ut Philippicæ dicerentur pro invectivis. Vide Sirmondum ad Godfridi Viterbiensis Epist. I. 15. Hinc et Jo. Cochleus quatuor acerbas suas in Philippum Melanchthonem et Apologiam Augustanæ Confessionis ab illo scriptam invectivas, Philippicas inscripsit. Lipsiæ 1534. 4to. Uti Cicero autem Steleteuticas suas Demosthenis exemplo, sic et Justinus Historias suas ad imitationem Theopompi Philippicas, sed alio quam Tullius sensu appellavit, de quibus infra lib. II. suo loco. Ad secundam Ciceronis Philippicam responsio Q. Fusii Caleni exhibetur a Dione Cassio lib. XLVI. p. 295. 310. qui idem summa capita secundæ Philippicæ tradiderat lib. XLV. pag. 279. 294. Dignum Cicerone elogium, et facinoris Antonii, qui Augustum, ut Ciceronem proscriberet, adegit, justa detestatio extat apud Velleium II. 66.

Orationes Ciceronis editæ sunt per Conr. Sweynheim et Arnoldum Pannartz, Rom. 1471. fol. cum præfatione Jo. Andreæ Aleriensis ad Paulum II. In qua editione sunt universæ, etiam Verrinæ et Philippicæ in fine. Nam initium fit a Maniliana.[r]

[r] Maittarii Annal. Typograph. pag. 90.

Eodem anno editæ sunt Venetiis fol. per Christophorum Valdarfer Ratisbonensem. Ad calcem extat hoc tessaradecastichon:

Germani ingenii quis non miretur acumen?
Quod vult, Germanus protinus efficit.
Aspice quam mira libros impresserit arte,
Quam subito veterum tot monumenta dedit.
Nomine Christophorus Valdarfer, gentis alumnus
Ratisbonensis, gloria magna soli.
Nunc ingens Ciceronis opus, causasque forenses,
Quas inter Patres dixit et in populo,
Cernis quam recto, quam emendato ordine strinxit.
Nulla figura oculis gratior esse potest.
Hoc autem illustri Venetum perfecit in urbe
Præstanti Marro sub Duce Christophoro.
Accipite hunc librum, quibus est facundia cordi,
Qui te, Marce, colet, sponte disertus erit.

In hac editione desunt Orationes pro Fonteio, Roscio Comœdo, Verrinæ et Philippicæ. Eam primam vocat Gruterus in notis ad Orat. Ciceronis, sed eodem jure Romana prima dicitur. Successit tertia anni 1472. fol. per Adamum de Ambergau, sine loci notatione, sed ascripto in calce hoc disticho:

Hoc ingens Ciceronis opus, causasque forenses,
Quas inter Patres dixit et in populo,
Tu quicunque leges. Ambergam natus ahenis
Impressit formis. Ecce magister Adam.

Hujus basis est Valdarferiana, sed tamen interdum correcta et mutata, ut videtur, e Romana. Desunt eædem, quæ in Valdarferiana.

Proxima est Ven. a. 1480. per M. G. i. e. Girardengum, quæ habet easdem, non plures, quas ed. Vald. sed ab ea interdum discedunt ejus lectiones. Sed Brixiensis a. 1483. fol. habet omnes, ut Sweynhemiana, ex qua est expressa. Hinc jam duæ quasi classes, quoad numerum orationum, et textum: altera est edd. 1471. Veneta, 1472. 1480. alteram Rom. et Brix. faciunt: quas fere sequuntur ceteræ plenæ usque ad Aldum: ut Venet. 1495. per Barth. Zanis de Portesio, et 1499. Phil. Beroaldi, anno eod. per

Bened. Hectorem Bononiensem. Venet. 1505. per Christoph. de Pensis, cum omnibus vitiis expressa ex ed. 1499. Separatim post editæ sunt etiam Flor. 1515. ap. Junt. per Nicolaum Angelium, qui textum pluribus locis e Ms. Colotiano correxit. Sed habet ea ed. non omnes Orationes, desuntque Catilinariæ, Verrinæ, Philippicæ: verum eæ post separatim editæ sunt ibidem, nam Hotomanus ad Verr. v. 65. commemorat ed. Florentinam, quam nobis videre non contigit. Inter hæc etiam Mediolani editæ sunt per Zarottum, si fides est Jo. Smith. ap. Saxium, in Catal. Libr. Mediol. p. DCXIII. quanquam qualis sit, docet Jo. Parrhasius. Edidit etiam separatim Jo. Sturmius Argent. 1540. et 1544. 8vo. voll. 3.

Francisci Hotomani Commentarii egregii in Ciceronis Orationes, ab Quintiana ad Manilianam usque, Paris. apud Rob. Stephanum 1554. fol. quæ est ed. sec. castigatior et auctior prima. Vid. Lamb. et Græv. ad Verr. v. 16. Per hunc textus multis locis melior est factus. Recusi sunt in tomo 3. Operum Hotomani, Lugd. 1600. fol. 7. Gregorii Bersmanni in Orationes XXXI. Servestræ 1611. 8vo. 2 voll. Steph. Riccii, Lipsiæ 1568. 1574. 8vo. Per Cælium Secundum Curionem, Basil. 1562. 8vo. tribus voll. Alphonsi Alvaradi Analyses et Enarrationes in aliquot Orationes Ciceronis, partes duæ, quæ continent Francisci Sylvii, Phil. Melanchthonis, Barthol. Latomi, Jac. Omphalii, Martini Boleri, Jo. Sturmii, Georg. Trapezuntii, Jo. Tislini annotationes, curante Jac. Bedroto, Basil. 1536. 1537. 4to. duobus voll. Bibliotheca Commentariorum et Notarum omnis generis in Orationes Ciceronis, Basil. 1539. Venet. 1547. fol. et Basil. 1553. Lugd. 1554. fol. duobus voll. et curante Joh. Beato Helio, Basil. 1594. fol.

Orationes Ciceronis, ex recensione Jo. Michaëlis Bruti, Lugd. 1570. et Antw. 1584. tribus voll. 8vo. Cum Analysi Logica et Rhetorica notisque Jo. Thomæ Freigii, 3 voll. 8vo. Francof. 1592. Hanov. 1602. 1614. Francof. 1624. et 1646. et 1654. in qua est mera compilatio alienarum notarum, ut Hotomani inprimis. Editio Orationum Tullii post Manut. et aliorum correctt. Argentor. 1613. 3 tomi 12mo. itemque ad Manutianam et Brutinam conformata cum annotationibus et castigationibus selectis ad voluminis calcem, Hanov. typis Wechel. 1630. Selecta Variorum Commentaria in Orationes Ciceronis, Colon. 1521. 8vo. tribus voll. curante Andrea Schotto. Tomus tertius Orationum Ciceronis,

(qui ab illa 34. pro P. Sextio incipit,) cum commentariis copiosis atque eruditis Nic. Abrami e Soc. Jesu, Paris. 1631. foll. duobus voluminibus, apud Cramoisium. Orationes Ciceronis cum interpretatione et notis in usum Delphini, auctore Carolo de Meroville, Paris. 1684. 4to. tribus voll. Prelis iterum subjecta hæc editio Venetiis 1724. Mem. de Trev. pag. 2091. Selectæ quædam Ciceronis Orationes cum Merovillii notis recusæ Cantabrig. 1692. 8vo.

Deinde a Jo. Ge. Grævio[s] viro doctissimo ad Mstos codices, et antiquas melioresque editiones recensitæ, cum ejusdem animadversionibus et scholiis Q. Asconii Pediani ad Mss. emendatis, et Anonymi veteris Scholiastæ, notisque integris Francisci Hotomani, Dionysii Lambini, Fulvii Ursini, Paulli Manutii, et selectis tum aliorum, ut Faërni, Mureti, Lauredani sive Sigonii, tum Nicolai Abrami, Amstelod. 1699. 8vo. sex voll. quæ luculenta et præstantissima facile omnium editio exhibet etiam notas præclaras antea ineditas Jac. Menardi in sex primas Orationes, et e Jo. Passeratii prælectionibus in nonnullas Orationes excerpta: necnon fragmenta ex Orationibus Ciceronis deperditis, a Sigonio et Andrea Patricio collecta atque illustrata. Orationes Ciceronis cum argumentis, animadversionibus, et analysi M. Antonii Ferratii, Patav. 1729. 8vo. maj. quatuor voluminibus. Acta Er. Nov. suppl. t. I. p. 240. Ejusdem etiam Epistolarum in Orationes Ciceronis Libri VI. in quibus omnia fere, quæ in Or. Cic. dubia occurrunt, polemice illustrantur, editi sunt Venetiis 1738. 4to. Tractatur res primum universe per locos communes, ut de legibus judiciariis, de forma judiciorum, de judice quæstionis, &c. et per eos loca Ciceronis explicantur, partim per seriem orationum, partim singulis locis tractandis. Editæ etiam sunt a pluribus quædam Orationes selectæ ad usus tironum, cum notulis ei ætati accommodatis, ut a Cellario, Gezelio Ed. Zurck, Merovillio, &c. de quibus libris hic dicere non attinet.

In Orationes Ciceronis commentarium scripsit olim Asconius Pedianus, de cujus reliquiis infra dicetur.

Versiones Gallicæ plures extant tum singularum, ut Fr. Petr. Gilleti, Maucroix, &c. tum universarum Ludovici Dulcis, cujus

[s] Editionem Orationum luculentam Grævianam, cum Variorum Notis, mendosissimam appellare non dubitat Thom. Crenius Animadvers. Philologico-Histor. XVI. p. 141. quod iniquius quam verius ab eo pronuntiatum est.

versio Orationum Ciceronis recusa nitide Neapoli 1727. 4to. tribus voluminibus, Ryerii, &c. Recentiores sunt, versio Gallica Orationum Ciceronis omnium, auctore De Villefore, additis notis, Paris. 1731. 12mo. octo voll. (Journal des Savans, Lettres, Sciences, et Badines, t. VII. pag. 189. Acta Erud. 1733. p. 151. Mem. de Trev. 1732. Fevr. p. 288.) sed ea est hominis parum Latine docti, ut demonstratum est in Actis Erud. l. c. 2. Versio nova orationum selectt. cum notis hist. et crit. Lat. et Gall. Paris. 1757. 3 voll. 12mo.

Belgice, Orationes X. Petro Francio, si recte memini, interprete, Amst. 1702. 8vo. Quædam etiam Germanice versæ sunt, parum plerumque feliciter.

V. *Epistolarum ad Diversos*[t] *libri XVI.* quos Franciscus Petrarcha primum reperit Vercellis. De illo codice vid. Politiani Misc. c. 25. unde discimus, eum esse in Bibl. Medic. et ex eo ductos esse ceteros codices scriptos, sive e Petrarchæ apographo, quod servatur in Bibl. D. Marci Florentina, ut tradit Victorius ad IX. 16. Ille vero codex antiquus est is, quem optimum vocat Victorius ad VII. 16. Vid. inpr. ad I. 8. in Castigg. Poster. adde Politian. Misc. cap. 87. Apographum autem Petrarchæ ipsius in nonnullis discrepare ab exemplo vetere, notatum est ab iis, qui inspexere. Ex quo intelligitur, quid edd. antiquis sit tribuendum, et variis lectionibus Mss. et edd. Tabellas quasdam αὐτογράφους Epistolarum Ciceronis adhuc superesse in Bibliotheca Thoruniensi, scripsit Simon Staravolscius in Polonia sua. Verum tantam illis tabellis antiquitatem tribuere non audet Christophorus Hartknochius in Historia Ecclesiastica Borussiæ, Germanice edita, p. 923. Editæ sunt primum Romæ, a. 1467. fol. isque est liber primus ab Sweynheim et Pannartz Romæ editus. In ea ad calcem libri hos leges versiculos:

Hoc Conradus opus Sweynheimius ordine miro
Arnoldusque simul Pannartz una æde colendi
Gente Theotonica Romæ expediere sodales.
In domo Petri de Maximo.

[t] Vulgo *ad Familiares* inscribuntur, sed citra veterum codicum scriptorumque auctoritatem, ut annotatum P. Victorio et aliis viris doctissimis. Liber VIII. non complectitur Epistolas Ciceronis, sed M. Cælii Rufi ad Ciceronem. Hic est Cælius, quem Vossius in præfat. ad libros De Vitiis Sermonis adjungere

Ea editio repetita est anno 1471. curante Jo. Aleriensi. Secuta proxime ed. Venet. 1469. fol. per Joannem de Spira. An. 1471. editæ sunt Venetiis per Nic. Jenson, quæ ed. fuit in Bibl. du Boze. Ejusdem anni duæ sunt, sed sine loci et editoris nomine, in Bibliotheca Duvii, viri ill. Hannoveræ, altera earum etiam apud nos; quæ videtur esse Jo. Spiræ. In Bibl. Zviccaviens. est ed. Mediolan. 1472. fol. per Phil. Lavagnium. Aliæ anno 1475. 1476. 1477. et antiqua Mediol. fuere ap. Grævium. In Catal. Bibl. N. Heinsii est ed. a. 1473. fol. Parisiis editæ sunt 1477. fol. sine editoris nomine. Vicentiæ autem 1479. fol. Venet. 1483. fol. Memoratur et Mediolanensis in 4to. apud Alex. Minucianum, qui opera Ciceronis primus universa edidit. Ea memoratur ap. Dom. de Colonia, t. II. pag. 759. Hist. Lit. Lugd. qui eam Lugduni servari tradit. Extat et alia sine loci et anni signatione de seculo XIV. per Emilianum Fulginatem et Jo. Numeister, fol. cum hisce ad calcem versiculis:

Emilianus auctor Fulgina; et fratres una
Ingenio præstante viri. Numeister et auctor
Johannes Almanus recte qui plura peregit
Tulli ducenta nuper pressere volumina recte,
Quæ viserat probus Episcopus Aleriensis.
Fulginei acta vides ex laribus Emiliani.

Ex his versibus disces, recensitas Epistolas Tullii et castigatas a Joanne Andrea, Aleriæ in Cyrno insula episcopo, et Pauli II. tempore bibliothecario Vaticano,[u] cui renascentes literæ plurium optimorum scriptorum editionem debent.

Sæpissime deinde recusæ sunt variis in locis, et cum commentario Hubertini Clerici, Crescinatis, Venet. 1480. et 1482. fol. per Baptistam de Tortis, et 1483. fol. impensis Andreæ Asculani, Bartholomeique Alexandrini sociorum, necnon 1487. fol. Cum commentario Hubertini Clerici, Martini Philetici, et in Epistolas ad Lentulum Spintherem argumentis Georgii Merulæ Venet. 1498. fol. Cum Jo. Baptistæ Egnatii, &c. Venet. 1509. fol. Cum

non dubitat Ciceroni, Cæsari, aliisque scriptoribus primæ caveæ, qui vigorem ac maturitatem in Latina dictione sunt consecuti.

[u] Andr. Chevillier, Origine de l'Imprimerie de Paris, pag. 199. Maittarius pag. 43. seq.

commentario Hubertini Crescentinatis, et aliorum, Parisiis 1534. fol. In quibus est parum bonæ frugis, aut quod prosit critico.

Sed seculo quintodecimo cœpit melior lux effulgere his Epistolis. Nam statim in principio, anno secundo (1502.) ex officina Aldi Manutii facta sunt nova exempla textus, in quibus hoc actum est, ut quam correctissima essent: qui textus repetitus est in ed. operum universorum a. 1719. seq. Sed verissimus et maximus sospitator contigit his Epistolis in Victorio, qui etsi et alias partes operum Ciceronis, tamen has Epistolas omnium diligentissime tractavit, et felicissime et correxit et illustravit. Itaque in his notis ad Epp. Cic. est vera criseos rectæ et accuratæ disciplina. Habemus exemplum harum notarum Victorii separatim excusarum Lugduni 1540. quod filio peregrinaturo dederat Jac. Gothofredus: in quo scripserat ita, ut filio lectionem libri vehementer commendaret, et nullum diem prætermitti vellet, quo non aliquid in eo legisset, &c. Atque ut in genere critico felices hoc tempore fuere per Victorium,[x] sic in P. Manutio nacti sunt interpretem eximium: ut, qui his duobus adjutus Epistolas has legat, plurimum possit in intelligendo Cicerone proficere, nec modo in his Epistolis, sed etiam aliis scriptis. Sed et ceteras ceterorum operas et editiones hujus sæculi breviter commemorabimus.

Igitur, Epistolæ hæ cum notis Seb. Corradi, Bernh. Rutilii, Phil. Melanchthonis, P. Victorii, &c. Basil. 1540. 8vo. Paris. 1556. fol. prodiere ex officina Ambrosii a Porta. Sine notis Lugd. 1543. 1561. 12mo. &c. Cum Paulli Manutii scholiis Venet. 1544. 8vo. et Francof. ap. Wechel. 1600. 8vo. duobus voll. Cum scholiis Melanchthonis, Camerarii, Longolii, Francof. 1570. 8vo. Cum commentario Jodoci Badii Ascensii, notis Jo. Baptistæ Egnatii, Francisci Robortelli, Luc. Joannis Scopæ, et aliorum, atque argumentis Christophori Hegendorphini, et lemmatibus Giberti Longolii, Venet. 1554. fol. Paris. 1556. fol. Venet. 1565. 1586. fol. Cum explicatione et emendatione locorum quorundam a Guil. Cantero, Antv. 1568. et cum castigationibus Titi Popmæ ibid. 1572. Notæ Hieron. Ragazonii, sive Caroli Sigonii, prodi-

[x] Tenendum est, cum Victorii in Ciceronem notæ aut castigationes commemorantur, has intelligi. Super his habuit, qui calumniarentur, plagium objicientes et alia, ut P. Manutium æmulum suum, contra quæ se purgat in posterioribus castigationibus, quæ dicuntur, v. c. in ed. Rob. Steph. Gryph. 'explicationes suarum castigationum.'

erunt Venet. 1555. 8vo. Hier. Arlotini notæ in lib. I. Ven. 1549. 8vo. Francisci Priscianensis observationes, ibid. Enarrationes Viti Amerbachii, Basil. 1553. 8vo. Jo. Fabri, Lips. 1561. 8vo. Notæ eruditæ Jo. Glandorpii post auctoris mortem editæ a Reinero Reineccio, Basil. 1580. 8vo.

Henrici Stephani editio, cum notis Paulli Manutii et Lambini atque Hieron. Ragazonii sive Sigonii, additis Guil. Canteri explicationibus aliquot locorum et emendationibus, ipsiusque Stephani commentario de variis generibus Epistolarum Ciceronis, variaque earum scriptione, a. 1577. 8vo.

Ordine chronologico ex Sigonii et Manutii observationibus digestæ et argumentis novis illustratæ ab Adamo Theodoro Sibero, 1611. &c. item cum notis Justi a Dransfeld, Lips. 1697. Cum notis succinctis Christoph. Cellarii V. C. Lips. 1698. 8vo. Johannis Minelli, qui notis in librum undecimum est immortuus. Eas deinde rogatu Leersii nescio quis continuavit. Roterod. 1704. sæpe sunt recusæ. Et extant aliæ in usum tironum editiones, ut Reimanni, Bengelii, hic non commemorandæ.

In usum Delphini explanatæ a Philippo Quartier, e Societate Jesu, Paris. 1685. 4to. præmisso charactere historico singulorum, ad quos Tullius scripsit. Sed huic editioni non magnum statuitur ab eruditis pretium. Ex recensione Jo. Georgii Grævii cum ejusdem animadversionibus et notis integris P. Victorii, Paulli Manutii, Hieron. Ragazonii, Dionysii Lambini, Fulvii Ursini, necnon selectis Jo. Frid. Gronovii, Bernhardi Rutilii, Jani Gebhardi, aliorumque, et ineditis Mureti atque H. Valesii. Amstelod. 1677. 8vo. duobus voluminibus. Repetita editio hæc luculenta est a. 1693. ut Epistolas Cic. cum solis Grævii notis, Amst. 1689. 12mo. recusas prætereani. Notatam etiam reperi editionem Jo. Ross, Cantabr. 1749. 8vo. 2 voll.

Gallice post antiquam versionem Steph. Doleti et Francisci de Belleforest, Lugd. 1569. 12mo. redditæ ex nova interpretatione Abbatis de S. Real et aliorum, cum notis, Hagæ Com. 1709. 12mo. quatuor voll. Selectas Epistolas Gallice vulgaverat Jo. Corderius, Lugd. 1556. 8vo. Extant etiam *Italice* cum commentariis Joannis Fabrini et Francisco Ranier Chiari, Pisani Lettere Scelte di M. T. C. volgarizzate secondo l'uso di sinere de' tempi correnti. Libri IV. Venet. 1732. 12mo. et *Hungarice,* Georgio Balogio interprete, &c.

vi. Reliquum est, ut referam scripta Ciceronis Philosophica, quibus componendis per postremos maxime annos vitæ operam dedit. Ii junctim editi sunt Romæ 1471. fol. et Venet. 1494. fol. sed ut deessent Tusculanæ et de Officiis. Eodemque modo editi sunt a Vendelino Spirensi, sed sine anni nota. Vid. Maëttarius Ann. Typogr. t. iii. p. 291. Recentissime omnes, exceptis iis, qui sunt de Officio, recensuit et edidit, additis variorum et suis notis, voluminibus sex, Davisius, Cantabrig. a. 1724. sqq. 8vo. Etiam in universos Lectiones Tullianas edidit Th. Wopkens, Amst. 1730. 8vo. Instituta est etiam editio in usum Delphini ab Franc. Honorato: ejusque primus tomus prodiit Paris. 1689. 4to. Sed abruptum est opus morte Honorati, nulla literarum jactura, ut recte judicavit Olivetus, frustra defendentibus socium Diarii Trevoltini auctoribus; quibus et respondit Olivetus, in ed. 2. versionis librorum de Nat. Deorum.

1. Ex libris Academicis,[y] sive, ut vulgo inscribuntur, Academicarum Quæstionum libris quatuor, quos ad M. Varronem scripserat, extant primus et quartus. Sed quartus est potius secundus primæ editionis, ab auctore inscriptus Lucullus. Duos enim libros Academicos primo scripserat Cicero, Catulum et Lucullum. Hos deinde contulit in libros quatuor, et ad Varronem misit. Postea duos quoque illos edidit præmissis novis procemiis, quibus Catulus et Lucullus laudantur. Ex editione prima interiit liber primus; ex altera ii. iii. iv. Vide Epistolas ad Diversos ix. 8. et ad Atticum xiii. 13. et 32. Meminit etiam Plinius xxxi. 2. et Plutarchus Lucullo p. 520. Cicero ipse Tusc. ii. 'Pro Academia autem quæ dicenda erant, satis accurate in Academicis quatuor libris explicata arbitramur.' Ciceronis argumenta confutavit S. Augustinus libris iii. contra Academicos, et confutavit certissima ratione, ut ipse quidem scribit lib. i. Retractationum. Jo. Castellani Disputatio adversus Academicas Ciceronis Quæstiones prodiit Bonon. 1558. 8vo. In librum primum Commentarius Hadriani Turnebi sæpius excusus est et separatim, et inter illius opera. In librum quartum annotationes P. Fabri prodierunt Lugd. Batav. 1601. 8vo. Paris. 1611. 8vo. Jo. Rosæ,

[y] Plinius xxxi. 2. 'digna memoratu villa est; (non procul Arpino) quam vocabat Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus ejusdem nominis,' &c.

Prof. Jenensis, Francof. 1571. 8vo. De his Academicis Tullii libris Quintilianus III. 6. et Plinius XXXI. 2. ubi etiam de Ciceronis Academia, et Laureæ Tullii in eam Epigramma. Quando Cicero Tusc. II. ait se pro Academia satis accurate dixisse, Carneadis Academiam intellige. Academici libri primum editi Rom. 1471. fol. per Conr. Sweynheim et Arnoldum Pannartz, una cum aliis Tullii scriptis Philosophicis; deinde Venetiis 1494. fol.

2. De Finibus Bonorum et Malorum,[z] sive De Summo Bono ac Malo, libri V. ad M. Brutum. Quorum primo Epicuri sententia ad voluptatem omnia referens exponitur, quam refellit secundus: tertius Stoicorum dogma de sola virtute explicat, quod confutatur in quarto: quintus denique Peripateticam expendit doctrinam. Scripti sunt anno Urbis 701. seq. Vide Sam. Petiti Observ. I. 11. p. 119. Prodierunt primum Moguntiæ apud P. Schefferum s. l. et a. de qua ed. vid. Schelhorn. V. C. ad Quirini Card. librum supra memoratum in prolegom. Secuta est editio Romana 1471. fol. Eodemque anno Venetiis fol. viderunt lucem sumtu Joannis de Colonia Agrippinensi, ex recensione Georgii Merulæ[a] Alexandrini, qui illos dicavit Ludovico Fuscareno, Doctori Legum et Procuratori S. Marci. Editiones illas secutæ Paris. 1477. fol. cum Tusculanis Quæstt. et Venetæ 1480. per Phil. Condam 1494. fol. Sæculo sequente iterum editæ sunt Moguntiæ a Jo. Scheffero a. 1520. 8vo. Ab eo tempore Olivarii commentarius lucem vidit a. 1545. Colon. 8vo. Hinc cum Guil. Morelli, sive (cui illas Pithœana tribuunt) Hadriani Turnebi eruditis observationibus editi fuere Paris. 1546. 4to. M. Antonii Mureti notæ, Ingolstad. 1602. 8vo. Jo. Rosæ in Academicas Quæstiones et libros de Finibus, Francof. 1571. 8vo. Luculenter ac nitide excusos et diligenter castigatos hosce libros una cum Paradoxis ex Anglia accepimus cum notis Thomæ Bentleii,[b] Cantabrig. 1715. 8vo. qui præfationis ad lectorem loco observationem Mureti ex Var. Lectt. XIV. 20. præmisit. Denique ex octo codicum collatione recensuit, notisque integris Victorii, Manutii, Camerarii, Lambini, Fulviique Ursini suas addidit V. C. Joannes Davisius, Cantabrig. 1728. 8vo. Acta Erud. 1730. p. 228.

Germanice una cum Ciceronis Paradoxis a. 1536. 4to. Anglice,

[z] Vide Muretum, Var. Lectt. XVI. 1. cap. 1.

[a] Giornale de' Letterati d'Italia, tom. XVII. p. 303.

[b] Præter rem Richardo Bentleio tribuuntur in Memoriis Trevoltinis, a. 1717. p. 1924.

una cum viri doctiss. A. Dodwelli Apologia[c] pro scriptis Ciceronis Philosophicis a. 1702. 8vo. prodiere. Hæc versio debetur Samueli Parkero, multis aliis scriptis celebri. De Henr. Dodwelli, quæ illi versioni adjuncta legitur, apologia pro scriptis Ciceronis Philosophicis, vide vitam Dodwelli scriptam a Francisco Brokesby, Lond. 1715. 8vo. editam p. 325. sq. De Gallica versione Franc. Seraphini Regnerii Desmarets edita Paris. 1721. 12mo. Entretiens de Ciceron sur les Vrais Biens et sur les Vrais Maux, vid. Mem. de Trev. 1722. p. 660. sq.

3. Tusculanarum Quæstionum, sive, ut cl. Davisius malit, Disputationum libri v. ad eundem Brutum. Primus disputat de contemnenda morte; secundus de dolore tolerando; tertius de lenienda ægritudine; quartus de reliquis animi perturbationibus; quintus denique e scitis Stoicorum docet virtutem ad bene vivendum seipsa esse contentam. Hos libros publicis scholis explicavit Romæ 1475. Franciscus Philelphus, qui recte observavit, Ciceronem, cum has quæstiones, rerum potito Cæsare, scriberet, conventum suæ domi habuisse studiosorum hominum, et quendam veluti ludum literarium aperuisse. Vide Alexandri ab Alexandro Dies Geniales I. 23. atque ibi Tiraquellum, et Giornale de' Letterati d'Italia, tom. XIV. p. 325.

Claudius Salmasius prolegomenis ad Solinum testatur in Bibl. Regis Christianissimi extare Mstum Codicem magnæ vetustatis, in quo Tusculanæ[d] Quæstiones non ordine continuo, sicut in aliis tralatitium est, sed *στιχήρως*, per inæquales *στίχους* et commata, libri descripti sint, eo modo quo Biblia Sacra videmus. Atque ita olim fuisse descripta Ciceronis monumenta, auctor est S. Hieronymus præfatione in Esaiam: 'Nemo cum Prophetas versibus viderit descriptos, metro eos existimet apud Hebræos ligari, et aliquid simile habere de Psalmis et operibus Salomonis. Sed quod in Demosthene et Tullio solet fieri, ut per cola scribantur et commata, qui utique prosa et non versibus conscripserunt, nos quoque utilitati legentium providentes, interpretationem novam novo scribendi genere distinximus.' Nactus sum e Bibliotheca Gudiana editionem Tusculanarum Gryphianam a. 1535. 8vo. cum

[c] Memoires Litteraires de la Grande Bretagne, t. x. p. 439. Gelehrte Zeitungen, 1723. p. 171.

[d] De Tusculano Ciceronis vide quæ Steph. Vinandus Pighius in Hercule Prodicio, et in Latio suo Athanasius Kircherus part II. c. 2. et ex hoc Rev. Reimannus in Systemate Antiquitatis Literariæ, p. 496. 517. seq.

Msto isto Regio diligenter collatam, notatis lineola ubique codicis illius regii minorum sectionum sive versuum (ut appellat Salmasius Epist. ad Sarravium p. 187. ed. Ultraject.) distinctionibus.

Tusculanæ primum viderunt lucem Romæ per Ulricum Han de Vienna, cum Paradoxis, Lælio, Catone, et Somnio Scipionis, 1468. fol. deinde apud Sweynheim et Pannartz 1471. ibid. eodemque anno per Jo. de Colonia. Porro Venet. 1472. per Nic. Jenson, et cum libris De Finibus, Paris. 1477. fol. Deinde prodiere Venet. 1480. fol. et sine loco et anno in fol. et cum commentario nescio cujus, ibid. 1482. et 1491. fol. quam ad verbum repetit Mediol. 1494. fol. Tusculanæ cum commentario Phil. Beroaldi et Omniboni Vicentini, Venet. 1499. 1502. et 1516. fol. Paris. 1509. et 1510. 4to. apud Jo. Parvum, quæ repetit Mediolanensem 1498. in Opp. Duobus annis prior est Juntina per Lucam Robiam, 8vo. sæpe illa discedens a superioribus exemplis. Sequitur Argent. 1510. 4to. quæ a superioribus, etiam Juntina, multum differt. Edidit porro Erasmus, Basil. 1523. 4to. Confer ejus Epistolas xxviii. 18mo. ed. Lond. Cum notis Georgii Vallæ, Beroaldi, Camerarii, Erasmi, Pauli Manutii, et Petri Victorii, Paris. 1549. et 1562. 4to. Sine notis Paris. 1537. 8vo. apud Robertum Stephanum. Joach. Camerarii eruditus et lectu dignissimus commentarius prodiit Basil. 1543. 4to. Francisci Fabricii Annotationes, Dusseldorp. et Colon. 1569. 1583. 8vo. Jo. Saturnii Scholia in lib. i. Argent. 1575. 8vo. Hier. Wolfii Notæ et Aphorismi, Basil. 1580. 8vo. Victorinus Strigelius in lib. i. Lipsiæ 1590. 8vo. Mureti notæ in lib. i. Tusc. Ingolstad. 1602. 8vo. Jo. Conradi Schwartzii emendationes nonnullæ leguntur in Bibliotheca novissima Halensi, 1720. 4to. sectione x. pag. 477. seq. Novissime præstantissima Tusculanarum editio lucem vidit Cantabrigiæ 1709. 8vo. cum commentario insigni Jo. Davisii, et variis lectionibus e Mss. Norvolsciensi et Petrensi sive collegii S. Petri (cujus veram scripturam nefario Raphaëlis de Marcatellis scalpello sexcenties obliteratam queritur p. 224.) aliisque, et ex editione Veneta 1491. Frobeniana, &c. subjunctis ad calcem voluminis animadversionibus et castigationibus sane doctis et acutis Richardi Bentleii V. C. Emendationes quasdam Bentleii reprehendit acerbe nimis Jac. Gronovius in scripto, quod sine nomine edidit adversus Jo. Clericum de locis quibusdam Minutii Felicis, Lugd. Bat. 1712. 8vo. Editio tertia Davisii a. 1730. 8vo. notas ejus auctiores exhibet,

et textum Ciceronis castigatum ad lectiones cod. Regii Paris. in στίχους divisi (de quo supra) et Pithœani, quas lubens ad eum misi. Sed hæc et secunda editio longe postponenda est primæ. Nam notæ eruditæ Bentleii sunt omissæ, et conjecturæ Bentleii in textum receptæ.

Anglice, nescio quo auctore, prodiere Oxon. 1714. by a Gentleman of Christ Church. Gallice quoque Lugduni, interprete Steph. Doleto, 8vo. postea transtulit Ryerus Paris. 1643. 12mo. Novissime Gallice vertit Jos. Olivetus, notasque eruditas addidit Buherius, et Diss. de Sardanapalo. Editio optima est anni 1733. 12mo. 3 voll. repetita Amst. 1739.

4. De Natura Deorum libri III.[e] et ad M. Brutum, in quibus 'nullam veritus impietatis invidiam, ingenue, constanter, et libere' Cicero superstitionem gentium refellit, ita ut fuerint etiam, teste Arnobio lib. III. p. 103. 104. qui mussitarent, 'oportere statui per senatum Rom. aboleantur ut hæc scripta, quibus Christiana religio' (quatenus idolorum cultui illa adversa est) 'comprobetur, et vetustatis opprimatur auctoritas.' Libro primo explicatur doctrina Epicuri a Velleio, contra disputante Cotta, Academico: in altero exponitur Stoicorum theologia, ubi occurrit pulcherrimus de providentia locus inde a c. 30. In tertio Academicus Cotta contra Stoicam rationem disputat. Cicero autem auditor disputationis Balbi rationem præfert.

Libros de Natura Deorum non reperi vulgatos ante editionem Philosophicorum Tullii Romanam 1471. fol. in qua sunt, præter hos libros, libri de Divinatione, de Fato, et Legibus, et liber ad Hortensium de disciplina militari. Extat et Bononiensis a. 1494. fol. cum libris de Finibus et de Legibus, &c. qua usus est Davisius. Veneta ejusdem anni 1494. fol. cum libris de Divinatione, de Legibus, Academicis Quæstt., de Finibus, de Petitione Consulatus, de Fato et de Universitate. Extat etiam editio eorundem scriptorum Florentina 1516. 8vo. apud Philippum Juntam ex Nicolai Angelii Bucinensis castigatione, ubi adjunctum quoque Somnium Scipionis, et quod sub Ciceronis nomine ambulat breve scriptum de re militari. Porro editi sunt Venet. 1507. fol. cum libris de Divin. et commentariolo P. Marsi, et ejus Orationibus quibusdam. Alia editio s. l. et anno memoratur, et alia Parisiis

[e] Memorat Cicero ipse lib. I. de Divinat. c. 4. seq. et 15. Librum tertium in scholis Jesuitarum non proponi notat Lescaloperius p. 593.

facta, ubi et 1533. 8vo. prodiit editio apud Colinæum. Xysti Betuleii, Basil. 1550. 8vo. sed hæc et aliæ minores exigui pretii sunt. Clara autem fuit olim Petri Lescaloperii, Paris. 1660. fol. in qua res illustrantur copiose, et omnis gentilium theologia explicatur. Sed ista collectanea hodie non magni fiunt. Ad criticam et grammaticam rationem haud paulo melior est editio Jo. Davisii, cum variorum, et Jo. Walkeri, suisque notis, quæ prodiit Cantabrig. 1718. et 1723. et 1733. 8vo. additis etiam lib. III. locis et fragmentis e Lactantio, Arnobio, Nonioque Marcello. Denique hos libros edidit cum eruditis notis Zach. Pearcius.

Francice versi sunt libri a Guidone Fabricio Boderiano, Paris. 1580. 4to. melius a Petro Ryer a. 1658. quæ tamen et ipsa sub inde a Lescaloperio reprehenditur. Novissima et optima est Olivcti, Paris. 1721. et 1732. 12mo. 2 voll. cum notis eruditis in textum Latinum Buherii. Sed in hac quoque versione quædam parum recte versa sunt.

5. De Officiis, ad Marcum filium, qui tum Athenis in disciplina Cratippi versabatur, libri III. opus ex Panætio[f] præcipue et Hecatone Græcis Stoicis philosophis expressum, sed ita temperatum, suppletum, ornatumque Ciceronis ingenio, ut pulcherrimum corpus præceptorum juris naturalis et moralis disciplinæ extet. In codice membr. Gudiano librorum de Officiis ascriptos legas in calce voluminis hos versiculos :

Excellunt libros cunctorum philosophorum
Isti quos fecit tres Tullius Officiorum.

Iidem versus extant in Codice Ms. Bibl. Gothanæ, quem Venetiis anno 1430. Joannes Constantiensis exaravit. In aliis duobus eos reperit V. C. Michaël Maëttarius, in Annalibus Typograph. p.

[f] Panætii librum Περὶ Καθήκοντος præter Ciceronem et S. Ambrosium I. de Officiis, memorat Apostolius proœmio Proverbior. Hecatonis quoque Rhodii (qui Panætium audivit) libri de Officiis a Cicerone libro III. laudantur. Aristotelem præterea de officio disputasse refert Ambrosius lib. I. cap. 10. Sed libros ejus ethicos respicit, qui extant, nullum vero alium singularem Περὶ τοῦ Καθήκοντος librum, quo titulo primus librum proscripsisse videtur Zeno Citieus Laërt. VII. 4. 108. Zenonem secutus Chrysippus, et Cleanthes, ut notatum Menagio ad Luciani Hermotimum t. I. p. 568. ubi mentio disputationis Περὶ Καθηκόντων. M. Bruti librum Περὶ Καθήκοντος citant Seneca Epist. 95. Charisius ac Priscianus. Ciceroni autem magis placuit inscriptio plenior *De Officiis*, quam *De Officio*, ut Atticum suum monet Epist. XVI. 11. vid. et Alciat. Parerg. Juris X. 16. Nec tamen Puffendorfius dubitavit Græcorum rationem sequi, et libros suos de Jure Nat. inscribere ‘De Officio Hominis et Civis.’ ‘Officiales libros’ vocat Lactantius Ciceronem laudans VI. 11. 18.

61. ubi memorat primum editionem Officiorum et Paradoxorum Moguntinam 1465. fol. per Joannem Faust et Petrum Scheffer, a multis celebratam,[g] qua usus etiam clarissimus Grævius est, docetque, eandem plane esse cum illa quæ in nonnullis exemplis subsignationem habet anni 1466. Moguntina editio expressa in charta est Lubecæ in Bibliotheca publica, quale est et in Bibl. scholæ Portensis. Excusa in membranis fuit Berolini in Seideliana. Vide Catalogum ejus Bibl. pag. 184. n. 489. De illa editione etiam Bern. Henricus Reinoldus in notis ad Jo. Merceri Conciliatorem, recusum Duisburgi 1712. 8vo. p. 21. Petrus Ramus exemplum habuit hujus editionis in membrana excusum, (ut in vita Jo. Fausti et Jo. Guttenbergii Melchior Adamus refert) quæ in calce hanc continebat ascriptionem : ‘ Præsens M. Tullii clarissimum opus Joannes Faust Moguntinus civis, non atramento plumali, canna neque ærea, sed arte quadam perpulcra, manu Petri de Gernsheim, pueri mei, feliciter effeci. Finitum anno 1466. quarta die mensis Februarii.’ Tale est et in Bibl. Zwiccaviensis scholæ. Paradoxa, Lælius, et Cato, Romæ 1469. fol. per Schweynheim et Pannartz, eodem anno Ulr. Han de Vienna. Prodiere porro ante a. 1471. Parisiis ap. Fichetum. (vid. Maëtt. t. III. p. 296.) Venet. 1740. bis, per Vindel. de Spira, quæ est in Bibl. Paulina, et Valdarferum, (vid. Gerberti Iter p. 241.) iterum per Vindelinum Spiram 1472. fol. et 1474. fol. per Jo. de Colonia et Jo. Manthen de Gheretsem, et Mediolani 1474. per Zarotum, Neapoli 1474. 1483. fol. et cum aliis scriptis Tullii Philosophicis, Rom. 1471. fol. Iterum per Sweynheim et Pannartz, Argentinæ 1472. 4to. Venet. 1477. fol. ductu et expensis Jac. Lunensis, ibidem 1480. fol. per Phil. Condam, et Parisiis 1477. fol. per Eucharium Archirion diœcesis Herbipolensis, Rom. 1481. necnon 1494. per Martinum Herbipolens. et Lipsiæ sine anni notatione in fol. et 1507. 1510. fol.

Cum Petri Marsi commentariis prodiere Venet. 1481. fol. per Baptistam de Tortis, et 1484. fol. per Bernardinum de Novaria, et cum commentariis Marsi, Omniboni, et Martini Philetici, Venet. apud de Tortis, 1481. 1486. 1488. fol. et 1506. fol. ex editione Ben. Brugnoli, cum commentariis P. Marsi et Francisci Maturantii, Jodoci Badii Ascensii a. 1509. Paris. 4to. et 1514. Argentinæ 1512. apud Schurerum, Lugd. fol. Bartholomæi item Latomi,

[g] Vide Chevillierium de Origine Typographiæ Parisiensis p. 17.

Colon. 1534. 4to. Cum Marsi, Francisci Maturantii, Badii Ascensii commentariis, Lugd. 1514. 4to. et 1516. fol. et Venet. apud Aldum, 1519. 8vo. subjunctis Catone et Somnio Scipionis Græce, interprete Theodoro Gaza. Ex Erasmi recensione, Basil. 1519. confer Erasmi Epistolas XXVIII. 17. Paris. 1523. 4to. per Conradum Goclenium, Basil. 1527. 4to. et cum scholiis Philippi Melanchthonis, Colon. 1533. 8vo. Ibid. prodiere 1537. 8vo. cum Dialogo Anemœcii, in quo ratio redditur locorum e Ms. antiquissimo correctorum: quæ est notabilis editio, quam non vidi ab aliis memoratam: nec minus rara est ed. Doleti, 1540. 8vo. Cum Marsi, Maturantii, Ascensii, et Philetici notis ex recensione Julii Feretti Ravennatis, Venet. 1540. fol. Xysti Betuleii Commentarius, Basil. 1544. 4to. Cum annotationibus Erasmi, Melanchthonis, Vitique Amerbachii, et Cælii Calcagnini disquisitionibus, Paris. 1550. fol. 1556. 4to. Calcagnini disquisitionibus respondit Jac. Grifolus, Lugd. 1552. 8vo. Venet. 1542. 8vo. Julii Cæsaris Scaligeri commentarios edere voluit Maussacus, ut legas in Epistolis Claudii Sarravii p. 56. ed. pr. sed nunquam illi typis exscripti prodierunt in lucem. E recensione Jo. Boulierii Cicero de Officiis editus est Lugd. 1560. 8vo. Cum eruditis Caroli Langii notis et castigationibus ex antiquis Mss. Antw. 1563. 1567. 8vo. quæ recusæ sunt ad calcem Observationum Humanarum A. Schotti, Hannov. 1615. 4to. Cum annotationibus Suffridi Petri, a. 1568. 8vo. Hieron. Wolffii, Basil. 1569. 1579. 1584. fol. Joach. Camerarii, Lips. 1577. 1589. 1597. 8vo. Fulvii Ursini, Antverp. 1579. 8vo. Martini Henrici Saganensis, Viteb. 1582. 8vo. cujus commentarios laudat C. S. Schurtzfleischius V. C. Epistola LV. Francisci Fabricii, Colon. 1581. 8vo. Guil. Canteri, Corn. Valerii, &c. 1576. 8vo. Steph. Riccii, Viteb. 1585. 8vo. Victorini Strigelii, Viteberg. 1588. 8vo. Matthæi Dresseri, Francof. 1587. 8vo. Cum Sam. Rachelii commentario philosophico juridico et prolegomenis, quibus natura honesti, aliaque ad jus naturæ spectantia explicantur, Francof. 1668. 8vo., et Amstelod. 1686. 8vo. apud Henr. Wetstenium.

Optima nunc editio est ex recensione et cum notis Jo. Georgii Grævii,[h] integrisque animadversionibus Lambini, Fulvii Ursini,

[h] Testatur vir doctissimus editionem Moguntinam a. 1465. licet primam, non esse ex meliore descriptam exemplari. Idem usus est præter Mss. codices binos, editione Gryphiana minore a. 1550. et Argentoratensi Lambini, quas P. Pithœus cum duobus manu exaratis codicibus contulerat.

Car. Langii, quem præ ceteris in contextu editor est secutus, Franciscique Fabricii, et, qui Wolffio ac Betuleio plurima debet, Aldi Manutii Nepotis; tum selectis aliorum, Mureti, Rachelii, &c. Amstelodami, 1688. 8vo. Huic præclaræ editioni subjiciuntur integræ Cœlii Calcagnini Disquisitiones in libros de Officiis, Ant. Majoragii Decisiones contra Calcagninum, et Jacobi Griffoli Lucinianensis Defensiones Ciceronis contra eundem. Marius quoque Nizolius defensiones aliquot Ciceronis locorum scripserat, quæ et separatim vulgatæ, et editioni Venetæ Officiorum anno 1554. subjectæ sunt. In his Calcagninum reprehendit, quod Ciceronem impugnarit; nec minus perstringit Majoragium, quod Ciceronem Platone et Aristotele putet in disputando fuisse inferiorem. Majoragii libris duobus reprehensionum Mediol. 1549. 4to. excusis, et multo felle illitis, respondit Nizolius, in libris quatuor Antibarbari Philosophici, quos post editionem primam Parmensem 1553. 4to. cum luculenta præfatione sua recudi curavit illustris G. W. Leibnitius, Francof. 1674. 4to. Cœlii Calcagnini disputationes sex et viginti in libros de Officiis prodierunt inter Calcagnini Opera p. 253. Basil. 1544. fol. In iisdem operibus p. 206. extat Epistola ejus ad Olympiadem Moratam (libri XV. sexta), qua ei eleganter agit gratias pro defensione Ciceronis, quam ad eum miserat. Jacobi vero Griffoli Defensiones contra Calcagninum, Venet. 1546. apud Aldum. Marius Nizolius præter Antapologiam (Apologiæ Majoragii quam pro Antiparadoxis suis scripserat oppositam) defensiones aliquot locorum Ciceronis edidit, quæ subjiciuntur etiam editioni Officiorum Venetæ a. 1568. fol. cum commentariis Marsi, Maturantii, Omniboni Leoniceni, Philetici, Badii, et aliorum. Editio Jo. Georgii Grævii repetita est, sed cum solis ipsius notis Amstelod. 1661. 1699. 8vo. Post has prodiere ex recensione Thomæ Cockmann, qui ad decem Mss. codices de integro recensuit, Oxon. 1695. 8vo. et 1716.[i] 8vo. Cum notis Thomæ Tooly,[k] Oxon. 1717. 1729. 8vo. Prodiere etiam Patavii 1720. 8vo. cum brevibus scholiis, quæ dicuntur esse Facciolati. An. 1745. 8vo. edidit Zach. Pearcius recensitos ad fidem Mss. plurium et edd. vett. cum notis eruditis suis et Jo. Chapmanni, et pauculis Jo. Walkeri et Fr. Sayi. Denique in Helvetia prodisse editionem 1748. factam ad fidem Mss. et edd. vett. memorat Cl.

[i] Bibl. Ancienne et Moderne de M. Le Clerc, tom. XI. p. 162.

[k] Acta Erud. anno 1717. pag. 473.

Engel, quam non vidimus. Omittimus editiones minores pueris factas, ut Hildebrandi, Weinrichii.

Veteres commentarios in libros hos commemorat Barzizius Opp. p. 190. Magnus Dan. Omeis scripsit diss. 26. in eosdem, Altorf. 1691. et 1702. editos. Jo. Schulzius, rector olim Schol. Hamb. an. 1700. et 1702. Anatomen Philosophicam eorum edidit.

Italice, Venet. 1544. 8vo. Belgice, a. 1589. 8vo. prodiere auctore Dieterico Coornhart: Anglice, Rogero L'Estrangio interprete. Deinde ex Thomæ Cockmanni versione jam tertium prodierunt, Lond. 1715. et quintum, 1732. ut Arthuri Maynwaringii interpretationem prætercam. Hispanice post Joannem de Iarava, Antverp. 1549. transtulit Franc. Tamara, Salmant. 1582. 8vo. Lusitanice reddidit Petrus, Dux Conimbricensis, idem qui Vegetium eadem lingua expressit. Gallice, post versiones antiquiores, ut quæ Lugduni a. 1496. fol. prodiit et a. 1502. Paris. 4to. per Davidem Miffant, et ex versione Bernardi Girardi Blæsis 1560. perquam eleganter hi libri redditi et notis atque argumentis illustrati sunt a Duboisio, Paris. 1691. et Hagæ Com. a. 1692. 8vo. et novissime Paris. 1729. 12mo. Latinis e regione positis. Germanice post interpretationem, quæ lucem vidit auspiciis liberi Baronis Joannis de Schwartzenberg Augustæ Vindel. 1531. fol. cum iconibus a laudatissimo artifice Alberto Durero adjunctis, Von den tugendsamen Aemtern und Zugehoerungen eines wohl und recht lebenden Menschen: prodiit etiam Augustæ Vindel. 1545. fol. et Francof. 1550. fol. hoc titulo: Ciceronis drey Buecher von gebuehrlichen Wercken. Sed extat quoque recentior interpretatio vernacula, sed Latinis pressius adhærens, Casp. Gottschlingii, Hal. 1719. 12mo. Jo. Georgii vero Wilkii, rectoris meritissimi Misenensis, (a. 1691. defuncti) paraphrasis Germanica Officiorum Ciceronis, Lipsiæ 1696. 8vo. prodiit sub titulo, Einleitung zum nuetzlichen Schulbrauch der drey Buecher Ciceronis de Officiis. Joannes Hackmannus ad calcem Ethices suæ, curante filio Frid. Augusto Hackmanno, recusæ Helmst. 1710. 8vo. compendium librorum de Officiis[1] repræsentat sub titulo Evangelii Gentilium.

[1] *De Officiis* maluit inscribere Cicero quam *De Officio*. Conf. Andream Alciatum Parergon Juris x. 16. Nec male tamen nostra etiam memoria vir illustris Sam. Puffendorfius, qui brevi et concinno complexus compendio munera omnia ac partes, quæ vel in naturali statu vel in civili impleri a singulis debent, libros duos De Officio Hominis et Civis inscripsit, Græcos secutus, quorum Περὶ Καθήκοντος lucubrationes laudantur, de quibus mentionem feci superius.

Recentissimæ versiones Germanicæ sunt, prima Hofmanni Hamburgensis a. 1727. sed ea tamen sæpe non accurate aut recte exprimens Latina; altera haud paulo melior Heinsii rectoris Gymnasii Vinariensis ed. a. 1770. 8vo. cum notis.

Ad Ciceronis imitationem libros tres de Officiis Ministrorum sc. Eccl. (hæc enim est vera inscriptio, ut e Mss. demonstratum est in ed. Bened. t. II. in princ.) scripsit S. Ambrosius, quos separatim ediderunt Joan. Henr. Boeclerus, Argent. 1644. 12mo. et Michaël Foertschius, Stutgard. 1688. 8vo. Moguntina editio a. 1602. 8vo. eos ita cum totidem Ciceronis libris excusos exhibet, ut verba Ambrosiana Ciceronianis per singulas paginas e regione posita sint, parum utili instituto, cum in iisdem paginis raro legatur aliquid utrinque argumento simile vel respondens. Idem dixeris de Joanne Marcianæo, qui hunc in modum Hieronymi et Rufini scripta contraria in iisdem paginis describi curavit in nova sua Hieronymi editione. Præfatio Jo. Henr. Boecleri Περὶ τοῦ Καθήκοντος ad S. Ambrosium de Officiis legitur etiam in ejus Diss. Academicis, tom. III. p. 486.

Basnagius Bellovallius in Historia Operum Eruditorum Gallice edita Amst. 1695. mense Augusto p. 555. scribit: 'Il paroit à Paris un in-12. que les savans seront peut-etre curieux de parcourir: il est intitulé Le Discernement de la Vraie et de la Fausse Morale, ou l'on fait voir le faux des Offices de Cicéron, des livres de l'Amitié, de la Vieillesse, et des Paradoxes.' Auctor hujus scripti Levellus, quod deinde recusum evolvi in ejus tomo quarto operis Paris. 1698. 12mo. vulgati sub titulo, La Philosophie Moderne par Demandes et Réponses. Non dubito, eundem scriptorem, si voluisset ingenue ingenium intendere, meliora etiam scribere potuisse pro Cicerone defendendo, quam hæc, quæ in literas misit, ut ejus doctrinæ detraheret. Atque idem non dubito affirmare etiam de Buffierio Cours des Sciences p. 1231. seq. Paris. 1732. fol. et de clarissimo viro, qui in Actis Philosophorum Germanice editis parte IX. p. 441. seq. singillatim Ciceronis Officia nuper reprehendenda sibi sumsit. Quidni vero reprehendit ille potius musteos scriptores, qui inter Germanos nostros et medios Christianos longe deterius quam Cicero aliquis vel Plato philosophantur, et nulla facta mentione humanitatis, communisque juris, ad quod divinitus conditos nos esse pulchre profitetur Cicero, nullam aliam legem naturalem actionum humanarum agnoscunt, quam jubentem facere,

quæ conditionem tuam perficiant, et omittere quæ deteriorem reddant, finguntque ad eam nos obligari etiam seposita majestate Numinis: quibus positis principiis quale scelus sit, quod strenue committi non possit, haud video; nam etiam, qui sibi, vel qui alteri consciscit necem, judicat se amplificare conditionem suam, et qui ambitioni litat aut avaritiæ, vel qui indulget voluptatibus, qui vindicta animum suum pascit, egregie sic obsequi præcepto naturæ videbitur. Lex autem naturæ non quærenda est in eo, ut felicitatem nobis sectandam præcipiat, nam in hoc nullus potest esse error, nulla trangressio, neque lege ad hoc opus: sed quo pacto illa ab omnibus desiderata felicitas recte quæri, certissimeque obtineri debeat. Hoc si amore in Deum, et in homines caritate unice assequi nos posse, Christo crederemus docenti, nec a lege naturæ aberraremus, nec infra ethnicos saperemus, aliosque sapere doceremus. Gauderemus etiam potius, in Cicerone et aliis a Christo licet alienis scriptoribus tam veræ et late patentis legis deprehendere nos alte et pulcherrime impressa vestigia, inque his monstrandis, illustrandis, et commendandis potius, quam in contemtum adducendis, laudem ingenii quæreremus. Non dubito etiam attentos Ciceronis lectores mecum agnituros, injuriam fieri ejus memoriæ ab iis, qui Pantheistis illum ascribere malunt potius, quam insignibus ejus testimoniis uti, ad res religionis naturalis testatissimas commendandas.

Sic explicit Recensus Bipontinus.

Pererratis quasi jam præcipuis Romæ antiquæ locis, et perpensis civium moribus, atque poëtarum ingeniis diversis, accessimus tandem ad longi itineris finem; nempe, ad villam, hortos, libros, et familiares M. Tullii Ciceronis, civium optimi atque oratorum Romanorum et philosophorum præstantissimi.

Post tot et tantas observationes, ac discursus virorum eruditissimorum, qui præcesserunt, pauca manent, quæ nostra industria possit supplere, vel quæ nostri sit officii tentare. Nec quidem in hac ipsa nostra editione nimia sunt

expectanda: quippe si non inter exiguos, inter præscriptos limites ea continetur, non opera omnia Ciceronis comprehendens, sed ea tantum in corpore collecta, quæ Delphiniani editores singulatim prius exhibuerant.

Quod ad Notitiam Literariam Bipontinorum spectat, isti nunc quædam sunt subjungenda. Nimirum Ernestinam habuit ducem; et in iisdem passibus incedens, editiones operum Ciceronis numeravit usque ad octoginta et tres, finem faciens cum Ernestina III. 1774. Ubi vero Bipontina restat, nos progredimur: ex isto igitur tempore, editiones, quæ sequuntur, notandæ sunt; nempe:—

Ipsa Bipontina editio 1780—1791. 13 voll. 8vo. Hæc editio habet præfixam Ciceronis vitam ex Plutarcho Latine redditam, et spectat ad scripta Ciceronis: cui subjungitur Breviarium Vitæ, Actionum, et Scriptorum ejus ad annos Ciceronis et U. C. digestum, quale quondam Christoph. Heidmannus tanquam indicem aliquem Historiæ Ciceronis per Franc. Fabricium scriptæ, eique in 1620. a se editæ, astruxit; et incerti auctoris in Rhetorica Tractatum. Et quod ad lectiones spectat, textum cum optimis editionibus contulit: suppeditat etiam, ut aliæ editiones Bipontinorum, Indicem Librorum, vel Notitiam Literariam, non tamen ex æquo æstimandam.

Editio Neapolitana Ciceronis Operum, 1777—1787. 8vo. bonæ est famæ, cuncta autem volumina non prodierunt. In proposito fuerat editoris Gasp. Garatonii Neapolitani, cum auxilio bibliopolæ Porselli, omnia Opera Ciceronis publicasse, in 38 voll. 8vo. maj. In lucem vero prodierunt tantum 17 voll. Duo vero volumina postea Gottl. Wernsdorf publici juris fecit, quibus Garatonius supplevit commentarium in Orationes Philippicas; ideoque pro parte editionis Garatonianæ duo hæc volumina accipiuntur. Edita sunt duo ista volumina Lips. 1821. 1822. 8vo. cum notis cunctis P. Manutii, Abrami, Grævii, &c.

M. T. Ciceronis Opera, Oxon. 1783. 10 voll. 4to. e splendida et accurata editione Jos. Oliveti. Retinet Clavem Ernestinam; et singulis voluminibus præfiguntur variæ lec-

tiones, ex Mss. ab Hearnio Oxoniensi collatis. Postea volumen undecimum hujus editionis excusum est; in quo continentur Oliveti Notæ.

M. T. Ciceronis Opera, Manheim. 1783. 20 voll. 12mo. Hæc editio describitur ut habens, quod ad textum et notas attinet, multa bona; quod ad chartam et typos, pro more preli Germanici, omnia mala.

M. T. Ciceronis Opera, 16 voll. 8vo. Patav. 1786. repet. edit. 1753. et 1772. Omnes sequuntur Oliveti textum, et quidem correctissime, ut judicant critici.

M. T. Ciceronis Opera, Lips. 1795—1807. 4 voll. 12mo. Edidit Chr. Dan. Beckius. Inter optimos criticos et Ciceronis editores numeratur Beckius; et nos, ut vidit jam lector paginarum præcedentium, multos ex ejus hortis flores collegimus. Hoc opus adhuc non completum est. Ab Orationibus incipit, ipsæ vero Orationes nunquam finitæ sunt.

Oliveti editio repetita est Matriti, 1797. 14 voll. 4to. et communi doctorum consensu pro elegantissima editione accipitur. Clavem Ciceronianam ab Ernestio prius editam amplectitur, et operi præfigitur effigies in ære incisa Caroli IV. regis Hispaniæ.

Milan. 1808. 1 vol. fol. Edente Mussi, typographo Milanensi. Omnia opera Ciceronis excudere paraverat editor: primum vero tantum volumen, apparatu tamen splendido, in lucem prodiit. Ciceronis Officia, inter alia, complectitur; et *Imperatori Regi Napoleoni Magno Pio Felici Augusto* dicatur.

Ex T. F. Dibdino colligimus Ernestinam editionem typis Americanis in 16 voll. evulgatam esse; eo magis notandam, ut quæ prima est editionum antiquarum classicarum, quæ adhuc apud Americanos in lucem prodiit.

M. T. Ciceronis Opera, Oxon. 1810. 8 voll. 8vo. Juxta accuratam et præstantissimam editionem Ernestinam.

M. T. Ciceronis Opera, quæ supersunt, omnia, ac deperditorum Fragmenta; recognovit, potiorem lectionis diversitatem annotavit, indices rerum ac verborum copio-

sissimos adjecit Chr. Godofr. Schutzius. Lips. ap. Gerh. Fleischer Jun. 1814. sqq. 20 voll. 12mo. Hæc editio a diversis criticis et bibliographis audit diverse: sunt qui magnis eam laudibus cumulant; sunt qui minus extollunt. Le Clerc, editor qui Schutzium secutus est, sic de eo loquitur: 'Il se plait à contredire les manuscrits, supprime des phrases entières, et refait le texte sans scrupule. La partie la plus precieuse de cette édition est le nouveau Lexicon Ciceronianum.' Est vero, ut omnes consentiunt, digna, quæ a librorum collectoribus in cimeliis suis accipiatur. A Germanico bibliographo et critico verbis amplissimis describitur sic: 'Novam præstantemque Operum Ciceronis editionem, textu critice constituto, adjecta potiore lectionis varietate, additisque singulorum librorum argumentis, atque adjuncto Lexico Ciceroniano, edidit Chr. Godofr. Schutzius.' Dicata est *Magnæ Britanniæ, magnorum ingeniorum matri fœcundissimæ, &c.*

Editio Ciceronis Operum, Lips. 1815—1817. 12mo. describitur ut nitida et commoda editio, non vero adhuc ad umbilicum producta. Vol. I—V. Ex C. G. Schutzii recensione, t. I. II. III. Aug. Taur. 1823. 8vo. et I. II. III. Mediol. 1826. 8vo.

Editio Ernestina Ciceronis Operum repet. Oxon. 1816. et Lond. 1819. 8 voll. 8vo.

M. T. Ciceronis Opera, ex recens. Jo. Aug. Ernesti; cum varietate lectionis Gruterianæ, et Clave Ciceroniana. Accedit præter Fragmenta nuper in Italia reperta, editionum Oxoniensis et Neapolitanæ, codicumque ad has collatorum, lectionis diversitas. Hal. et Berol. 1820. 10 voll. 8vo.

M. T. Ciceronis Opera, Lond. 1820. 12 voll. 18mo. Editio nitida et accurata, ut sunt ceteræ, quæ *Regentis* nomen ferunt.

M. T. Ciceronis Opera quæ supersunt omnia ac deperditorum Fragmenta, recognovit, et singulis libris ad optimam quamque recensionem castigatis cum varietate Lambiniana 1566., Grævio-Garatoniana, Ernestiana, Beckiana,

Schutziana, ac præstantissimarum cujusque libri editionum integra, reliquæ vero accurato delectu brevique annotatione critica, edidit Jo. Casp. Orellius. Turici, 1826. seqq. 4 voll. 8vo. maj. In præfatione bene accurata quid præcedentes editores fecerint in Ciceronem explicat ample doctus editor, et quid ipse tentaverit: multus præcipue est in laudibus Lambini ob industriam qua de Tullio ipso bene meritus est, quippe qui omnes omnino, veras, falsas, graviores, leviores illius lectiones enotavit; adjicitque, 'sedulo præterea notavi quæ lectiones Lambino a posterioribus editoribus falso tribuantur, quæque a codicibus recens collatis, Oxoniensibus præsertim, sint confirmatæ; ita ut nostram qui editionem habeat, æquo jam animo Lambiniana 1566. carere possit.' Hæc existimatur a Germanicis criticis optima Ciceronis operum editio quæ a prelo Germanico prodiit. Extat Epistola critica Johannis Nic. Madvigii A. M. ad virum celeberrimum Jo. Casp. Orellium, de Orationum Verrinarum libris II. extremis emendandis; Hauniæ, 1828. Ex hac epistola colligimus esse in bibliotheca Hafniensi exemplum editionis Orationum Ciceronis per Gryphium, (Lugd. 1576.) cum variis notis marginalibus, quæ olim fuit Joh. Alb. Fabricii. In hac Epistola Madvigius dat Orellio multas bonas lectiones, una cum suis observationibus in locos multos harum Orationum. In præfatione valde vituperat editiones Gœrenzii, Moseri et Creuzeri, item Schutzii; et valde commendat Victorium, Lambinum, Bentleium, Ernestium, Heindorfium, Hottingerum, &c. ut Ciceronis editores. Idem Orellius edidit separatim Philippicas. Turici, 1827. 8vo.

M. T. Ciceronis Opera, Paris. 1827. 18mo. Hæc editio continet tomos 35. Extat sub hoc titulo: Œuvres complètes de Cicéron, publiées en Latin et en Français, par J. V. Le Clerc, Professeur d' Eloquence Latine à la Faculté des Lettres, Académie de Paris. Complectitur hoc opus egregium sequentia; Prolegomena, (satis ampla et dives *Discours Préliminaire,)* Vitam Ciceronis a Plutarcho scriptam, et de novo ab editore Gallice versam, cum notis

historicis et criticis; et hic enumerat vir doctus varios scriptores qui de vita Ciceronis tractaverunt: adduntur etiam duo supplementa; quorum primum observationes præbet de vita politica Ciceronis; secundum de privata, partim a viro clarissimo Middletono, Anglice scripta. Proxime sequitur Tabula Chronologica tam de Vita, quam de Operibus Ciceronis. Notitia Bibliographica Editionum et Versionum Gallicarum opus coronat. Audiendus vero est editor ipse doctus, et in suis verbis, de se, et tentamine ejus sic disserens: 'Après une longue suite de travaux assidus, de collations des textes, de traductions nouvelles, de recherches historiques, philosophiques, et littéraires, sans compter les pénibles fonctions d'éditeur que je n'ai partagées avec personne, je termine enfin la seule édition complète des Œuvres de Cicéro qu'il y ait maintenant en Europe; vaste monument, qui n'est pas sans doute exempt de quelques fautes; mais qui doit attester du moins, aux yeux des juges capables d'apprécier une semblable tâche, la persévérance et le zèle de celui qui a osé l'entreprendre et l'achever.' Talia ab initio annuntiavit editor: et in sententia optimorum criticorum magnum suum opus feliciter exegit. In *Discours Préliminaire* tractat de barbarismo, atque inter arma ferocitatem et sævitiam Romanorum antequam artes Græcæ mores suos emolliverant, et ingenia poliverant: enumerat etiam Græcos philosophos et oratores, et disciplinam qua Cicero (quippe in toto erat Græcorum philosophorum et oratorum discipulus) se exercuit, et optimus omnium Romanorum philosophorum et oratorum ipse evasit. Inde Romam prosequitur, quæ 'facta est rerum pulcherrima,' et, ut antea Græcia, eloquentia florentissima, quæ sub Ciceronem et rempublicam quasi triumphavit, sub imperatores languit, et per secula quæ dicuntur tenebrosa, in ipsa Italia pæne expiravit; donec literis renascentibus per Europam resurrexit Romana eloquentia, et Cicero quasi reviviscebat. Et hic satis ample describit Le Clerc sectam istam Italicam, quæ cum Cardinale Bembo et aliis, Ciceronem usque ad tædium et

absurdum imitati, Ciceroniani vocati sunt, et quos Erasmus, more suo, in Dialogo celebri, per ridiculum ad rationem revocare voluisset; satisque distincte describit multa de variis doctis viris, qui temporibus istis florebant, sive stylum Ciceronis nimis superstitiose et serviliter secuti sunt, (hinc Ciceroniani vocati,) seu nimis acriter et severe condemnarunt. Versiones et textus ipse Latinus e variis interpretibus et editoribus sumuntur, quorum nomina suis locis inseruntur: et inter eos eminet editor ipse Jos. Vict. Le Clerc. Quod ad cetera, textum ejus erigit in manuscriptos et optimos editores: de Versionibus agit silentium, nisi de Gallicis, in quibus multus et dives est. Textui Latino subjunguntur notæ Latinæ, versionibus Gallicæ. Notitia Literaria et Bibliographica tam editionum quam versionum facta est a C. Breghot du Lut et A. Pericaud, Membres de l'Académie de Lyon. Variis operibus Ciceronis subjunguntur Indices apti singulis et idonei. Notandum est, præsentem editionem magni hujusce operis esse secundam. Prima prodiit Paris. 1821—1825. 30 voll. 8vo.

M. Tullii Ciceronis Opera, ex recensione Jos. Vict. Le Clerc, edidit J. A. Amar. Paris. 1823—1825. 18 voll. 32mo. Hæc editio fideliter M. Le Clercum sequitur: elegans simul est, et accipienda pro completa editione textus Latini. Editor notas Latinas M. Le Clerci, et argumenta atque tabulas pro suo ingenio adjecit.

Textus et Notæ M. Le Clerc, quæ servata sunt in ed. Milan. 1826. 1827. 8vo. recepta sunt etiam in Collectione Latina per M. Lemaire edita, cujus volumen primum in lucem prodiit in 1827.

M. T. Ciceronis Opera, ex recensione J. A. Ernesti recognita; edidit C. F. A. Nobbe. Lips. 10 voll. 16mo.—Idem C. F. A. Nobbe edidit 1 vol. 4to. 1827.

Editiones partium operum Ciceronis, nempe eorum quæ in Delphiniana editione videnda sunt, hic sequuntur.

RHETORICA.

M. T. Ciceronis Rhetorica, per Jos. Greysingium. Norimb. 1782. 8vo. Repet. in 1807.

M. T. Ciceronis Rhetorica Nova; edidit Chr. Godofr. Schutzius. Lips. 1804—1808. 8vo. De hac editione nihil non ab eruditis dictum est. Uberius etiam suam de his libris sententiam exposuit cl. editor in nova ejus Operum Ciceronis editione, Prolegg. ad vol. I. Supplem. pp. 83. 84.

M. T. Ciceronis Libri de Oratore, ex recensione Jo. Aug. Ernesti. In usum Scholarum. Roterod. (Lips. in Breitkopf. commiss.) 1804.

M. T. Ciceronis Opera Rhetorica Minora, recognita, argumentis et indice illustrata ab Jo. Christ. Frid. Wetzel. Lignit. ap. Siegert. 1807. sq. 2 voll. 8vo. Insunt Rhetorica ad Herennium, Topica, De Partitione Oratoria, De Optimo Genere Oratorum. Volumen posterius exhibet commentarium.

M. T. Ciceronis de Oratore Libri. Manheim. 1809. 8vo. Hæc editio optimas editiones sequitur.

Harlesii editio librorum Ciceronis de Oratore, emendatior, dimidioque fere auctior, prodiit hoc titulo: M. T. Ciceronis ad Quintum Fratrem Dialogi III. de Oratore: cum integris notis Zach. Pearce: edidit, et aliorum interpretum animadversiones excerpsit, suasque adjecit Gottl. Christoph. Harles. Lips. in Libr. Weidmann. 1816. 8vo. In textu constituendo præcipue secutus est cl. Schutzium. Pearcii observationes e Londini editione anni 1795. adduntur.

M. T. Ciceronis Libri de Oratore: edidit Otto Maurit. Müller. Lips. 1819. 8vo. Omnium editionum Ciceronis de Oratore hæc censetur optima et κριτικώτατη.

M. T. Ciceronis Libri Quatuor ad Herennium: ejusdem de Inventione Rhetorica Libri Duo: curavit notasque suas adjecit Frid. Lindemannus. Lips. 1828. 8vo.

ORATIONES.

M. T. Ciceronis Orationes Verrinæ, edente Theophr. Chr. Harlesio. Erlang. 1784. 2 voll. 12mo.

M. T. Ciceronis Orationes Quatuor: 1. Post Reditum, in Senatu. 2. Ad Quirites, post Reditum. 3. Pro Domo sua, ad Pontifices. 4. De Haruspicum Responsis. Edidit F. A. Wolfius. Berol. 1801. 8vo. Magni æstimata editio, quæ Grævium præcipue sequitur.

Orationem pro M. Marcello spuriam esse atque Ciceronis ingenio indignam, demonstrare conatus est F. A. Wolfius: at simul eandem recognovit, animadversionesque selectas superiorum interpretum suasque adjecit idem Wolfius. Berol. 1802. 8vo.

M. T. Ciceronis Orationes VIII. selectæ: in usum Scholarum: edidit Benj. Weiske Lips. ap. Schwickert, 1806. 8vo. Insunt Oratt. pro Cæcina, Cluentio, de Lege Agr. II., Plancio, Cœlio, Balbo, Postumo, Philipp. I. Laudem merentur summaria singulis orationibus præfixa: notæ sunt justo rariores. Præterea vitiis typographicis scatet hæc editio.

M. T. Ciceronis Orationes XIII. selectæ, novis animadversionibus in usum Scholarum illustratæ, a Benj. Weiske. Lips. ap. Schwickert, 1807. 8vo. Insunt Oratt. pro Roscio Amer., de Lege Manil., in Catil., pro Archia, post Reditum in Senatu, ad Quirit. post Reditum, pro Milone, pro Marcello, Ligario, et Rege Dejotaro. Præstans est hæc editio, et adolescentulis literarum studiosis valde commendanda.

Fragmenta sequentia in editione Delphiniana non extant, tamen ob raram ipsarum orationum materiem, singularem industriam et ingenium Editoris, atque argumenta inde orientia, ausi sumus ea hic dare Lectori; nempe: M. T. Ciceronis trium Orationum pro Scauro, Tullio, et Flacco partes ineditas, cum antiquo scholiaste item inedito ad orationem pro Scauro; invenit, recensuit, notis illustravit Angelus Maius. Mediol. 1814. 8vo. Additum est speci-

men characteris. Hanc editionem, servata tituli inscriptione accuratissime ad verbum, in Germania repetendam curavit libraria Hermanniana, Francof. ad Mœn. 8vo. Novissime hæc Fragmenta ediderunt Andr. Guil. Cramerus et Car. Frid. Heinrichius; scilicet, M. Tullii Ciceronis Orationum pro Scauro, pro Tullio, pro Flacco partes ineditas, cum Scholiis ad orationem pro Scauro item ineditis: et, ut jam notavimus, invenit, recensuit, notis illustravit Angelus Maius, Bibl. Ambros. a L. O. Cum emendationibus suis, et commentariis denuo ediderunt Andr. Guil. Cramerus, JCtus, et Car. Frid. Heinrichius, Philologus. Kiliæ ap. Hesse, 1816. 4to. Textus in hac editione a cl. Heinrichio in minutiora capita est divisus, atque suis ipsius correctionibus, conjecturis, et animadversionibus eruditis copiosisque illustratus. Asconii quæ extant in orationem pro Scauro Commentationum Fragmenta, quæ in editione Mediolanensi non leguntur, præmisit, textu eorum recognito, præclaris observationibus historicis et antiquariis declarato.

Offerimus etiam Fragmenta sequentia, quæ Angelus Maius e tenebris recuperavit, (et ob rationes easdem;) nempe, M. T. Ciceronis trium orationum in Clodium et Curionem, de Ære alieno Milonis (antehac prorsus incognitarum, atque A. U. 702. habitarum), et de Rege Alexandrino, (Ptolemæo Aulete, ex Ægypto pulso. A. U. 698. habitarum) Fragmenta inedita; item ad tres prædictas orationes, et ad alias Tullianas quatuor editas (pro Archia Poëta, Sylla, Plancio, et in Vatinium) commentarium antiquum ineditum, qui videtur Asconii Pediani, &c. cum aliis edidit Angelus Maius. Mediol. typis Pirotæ, 1814. Hæc etiam repetita sunt Londini, 1816. 8vo.

Omnes Ciceronis Orationes, ex recensione Jo. Aug. Ernesti, typis expressæ sunt sæpius Hal. in libr. Orphan.; novissime 1815. 3 voll. 8vo. Bene audit hæc editio, et repetita est Londini, 1818.

M. T. Ciceronis Orationes XII. selectæ: pro Roscio Amerino, in L. Catilinam, pro Archia Poëta, pro Lege

Manilia, &c. Des M. T. Cicero 12 auserlesene Reden, mit Anmerk. für studirende Jünglinge und Freunde der Röm. Literatur von Anton Moebius. Hanover. 1816. 8vo. Tom. I. (etiam c. tit. M. T. Cic. Orationes pro Roscio Amer. &c. Mit histor. krit. und erklärenden Anmerk.) Valde commendatur hæc editio adolescentibus, et omnibus Romanarum antiquitatum studiosis.

M. T. Ciceronis Orationes Philippicæ in Antonium. Textum ad codicis Vaticani, aliorumque librorum optimorum, fidem castigavit, notis variorum editionis Grævianæ aliorumque interpretum, integro Gasp. Garatonii commentario non antea edito, et suis animadversionibus instruxit; denique Manutii Commentarium et indices adjecit Gregor. Gottlieb Wernsdorf. Lips. 1821. 1822. 2 voll. 8vo.

M. Tullii Ciceronis Orationes quatuor in Catilinam, cum notis in usum Scholarum, edidit Ernestus Antonius. Lips. 1827. 12mo. Hæ notæ bene audiunt.

Cicero's Catilinarian Orations, from the text of Ernesti; with some notes by the editor, E. H. Barker, Esq. Continet hæc notas quasdam utiles editoris docti, et multas Ernestii e Ciceronis operibus apte selectas, item e Clave ejus Ciceroniana, ac e Schellero et Ernesto Antonio: et cum extractis ab Andreæ Schotti dissertatione, cui titulus, Cicero a Calumniis vindicatus. Lond. 1829. 12mo. Præfiguntur duæ dissertationes, in quarum una Anglicorum librorum lectionem in scholis Anglicis commendat, et in altera optimorum scriptorum exempla præbet, qui in iis, ut putat doctus editor, tempestive admittantur. Subjungitur liber, Tacito ascriptus, de Claris Oratoribus.

Sunt etiam variæ Orationes sigillatim editæ, ut pro Clodio, edente C. Beier. 1825. 8vo.—Pro Marcello, ed. F. A. Wolf. Berol. 1802. 8vo.—Pro Milone, ed. C. J. Orellio. Lips. 1826. 8vo. Cum aliis.

EPISTOLÆ AD DIVERSOS.

M. T. Ciceronis Epistolarum ad Familiares Liber pri-

mus, sine anno, sed impress. Oxon. 4to. sumtu Cardinalis Wolsey, prelo Universitatis, et vocatur Decus Universitatis.

M. T. Ciceronis Epistolarum Libri IV. a J. Stormio. Coburg. 1778. 8vo.

M. T. Ciceronis Epistolæ ad Familiares; per Is. Verburgium. Amst. 1727. 2 voll. 8vo. repet. Basil. 1781. Editiones istæ laudem obtinuerunt.

M. T. Ciceronis Epistolæ ad Familiares: edidit Jo. Schweighaeuser. Basil. 1781. 2 voll. 8vo. Laudatur ut editio bene accurata.

M. T. Ciceronis Epistolarum selectarum Libri sex, quibus res Romanæ inde a Cæsaris morte usque ad triumvirorum conspirationem continentur: cum animadversionibus, in usum Scholarum. Basil. 1784. 8vo.

M. T. Ciceronis Epistolarum selectarum Libri quatuor. Berol. 1790. 8vo. Ed. alt. auct. et emend. ibid. 1804. 8vo.

M. T. Ciceronis Epistolæ ad Diversos: a T. F. Benedicto. Lips. 1790. 2 voll. 8vo. Benedictus jecit fundamentum suæ editionis in Græviana.

M. T. Ciceronis Epistolæ ad Diversos: edidit Jo. Chr. Frid. Wetzelius. Lignitz. 1794. 8vo. Multum laudatur a criticis et bibliographis.

Textum sex priorum librorum Epistolarum ad Familiares ex Codd. Mss. optimisque editionibus, præsertim antiquis, necnon ex ingenio præclare correctum, additis singularum Epistolarum summariis, edidit Jo. Aloys Martyni-Laguna. Lips. 1804. 8vo.

M. T. Ciceronis et clarorum Virorum Epistolæ decem et sex. Adhibita multorum locorum correctione, scriptorum pariter atque editorum librorum præsidio, castigatius ed. &c. Lips. ap. Gœschen. 1804. 8vo.

Præstantem Epistolarum Ciceronis editionem curavit Chr. God. Schutzius, sub hoc titulo: M. T. Ciceronis Epistolæ, quæ extant, omnes, ad Atticum, ad Quintum Fratrem, et quæ vulgo ad Familiares dicuntur, ordine chronologico dispositæ. Recensuit, selectisque superiorum interpretum

et suis animadversionibus illustravit C. G. Schutzius. Hal. 1809—1812. 6 voll. 12mo.

M. T. Ciceronis Epistolæ ad Diversos; ex recensione Jo. Aug. Ernesti. Halæ, 1814. 8vo.

M. T. Ciceronis Epistolæ selectæ, ac temporum ordine dispositæ; in usum Scholarum: edidit Aug. Matthiæ. Lips. 1816. 8vo.

OPERA PHILOSOPHICA.

Opera Philosophica Ciceronis prodierunt (ed. Delph.) Paris. 1684. sed non ad umbilicum ducta est editio. Tomus primus prodiit Paris. 4to. Intercessit vero mors editoris, et alter non editus est. Ista igitur editio multis deficit, quæ in animo editoris erat in lucem protulisse, et inter alia in lib. de Officiis. Secundum volumen, in quo propositum fuerat Officia exhibuisse Ciceronis integra, nunquam prodiit. In hac nostra editione opus de Officiis in tribus libris completum dedimus, ut Lector teneat idem opus integrum.

M. T. Ciceronis Libri de Officiis; per Heusingeros. Brunsv. 1783. 8vo. Multum laudatur hæc editio, quæ apud Oxonienses sæpe repetita est.

M. T. Ciceronis De Officiis Libri tres; etiam Cato Major, &c. Lond. 1789. 8vo.

M. T. Ciceronis De Officiis Libri tres; per Henr. Homerum. Lond. 1791. 8vo. Omnes Homeri editiones bene accuratæ sunt: et hæc ex æquo laudem fidelitatis obtinuit.

M. T. Ciceronis Tusculanæ Quæstiones; edidit Frid. Aug. Wolfius. Lips. 1792. 8vo. Valde laudatur hæc editio, in qua Ernestina editio in locis quamplurimis emendatur. Harles. Suppl. Not. Lit. Rom. t. I. p. 224.

M. T. Ciceronis Libri tres de Natura Deorum, ex recensione Ernestina, et cum notis perpetuis Chr. Vict. Kindervater. Lips. 1796. 8vo. Editio multum laudata.

M. T. Ciceronis Libri de Officiis, de Senectute et Amicitia. Paris. Didot. 1796. 4to.

M. T. Ciceronis Tusculanæ Quæstiones; per Neideum. Lips. et Jenæ, 1798. 8vo. Bene audit.

M. T. Ciceronis Tusculanarum Disputationum Libri v. Ad optimas editiones recudi curavit, et selectam lectionis varietatem adjecit A. M. Köl. Wirceburgi, 1798. Repet. Hanover. ap. Hanr. 1808. 8vo. Minus emendate typis exscripta est editio.

M. T. Ciceronis de Officiis ad Marcum filium Libri III. item Cato Major, Lælius, Paradoxa, et Somnium Scipionis. Edente Bornio. Editio altera, prioribus longe emendatior. Lips. 1799. 8vo. Bene audit hæc editio. Habet quasdam tabulas, quæ juvenum usui bene accommodantur.

M. T. Ciceronis de Officiis librorum III. descriptionem, ad faciliorem eorum intelligentiam in brevi conspectu posuit Rud. God. Rath. Hal. ap. Kümmel. 1803. 4to.

M. T. Ciceronis Tusculanæ Quæstiones, per Jo. Davis. Nova editio hujus Operis (Oxon. 1805.) notas exhibet ineditas Bentleii.—Idem Opus, per F. A. Wolfium, Lips. 1807.

M. T. Ciceronis Libri de Natura Deorum, repet. ed. Davis. Oxon. 1807. 8vo.

M. T. Ciceronis Opera Philosophica, ex recensione Jo. Davisii, cum ejusdem animadversionibus, et notis variorum, edidit Rud. God. Rath. Accedunt J. Gruteri et Editoris Notæ. Hal. ap. Kümmel. 1804—1820. 8vo. 6 voll. Tomum sextum post Rathii obitum curavit Chr. Godofr. Schutz. In vol. I. continentur Libri de Finibus Bonorum et Malorum; vol. II. Tusculanæ Quæstiones; vol. III. Academica; vol. IV. Libri de Divinatione et de Fato; vol. V. Libri de Legibus; vol. VI. Libri de Natura Deorum. Summis laudibus hæc editio a criticis coronatur.

De Finibus Bonorum et Malorum, editio repet. Davisii. Oxon. 1809. 8vo.

M. T. Ciceronis Academica, seu Academicorum veterum Disputationes de Natura et Imperio Cognitionis Humanæ:

emendata ad optimorum et exemplarium et criticorum fidem, nexusque orationis auctoritatem, ac rerum inprimis ratione habita, illustrata, studio Friderici Hulsemann. Magdeburgi, 1806. 8vo. Editor in hoc opere diligentissime se gessit, ut omnes docti prædicant, et editio est bene accurata. Erudita prolegomena præfiguntur, et ad finem subjiciuntur commentarii valde elaborati, et criticæ observationes, una cum tribus indicibus locupletibus.

M. T. Ciceronis Philosophica, ex scriptis recens collatis editisque libris castigatius et explicatius edidit Jo. Aug. Gœrenz. Lips. in libr. Weidmann. 1809—1813. 3 voll. 8vo. Hæc editio summam obtinuit laudem.—Idem vir doctus Academica edidit uno vol. Lips. 1811. 8vo. et De Finibus, 1813. 8vo.

M. T. Ciceronis Libri de Officiis; edente A. G. Gernhardo. Lips. 1811. 8vo. Gernhardus boni critici partem, ut videtur, ipse bene agit, et aliorum criticorum adjutorio utitur tempestive: et valde laudatur a Klüglingio.

Potiores editionis Davisianæ et Ernestinæ lectiones variantes exhibet, et nonnisi obscuriora contextus loca illustrat sequens editio; nempe, M. T. Ciceronis de Natura Deorum Libri tres, ex recensione Ernestina, in usum scholarum editi a Fr. Aug. Wideburg. Helmstad. ap. Fleckeisen, 1811. 8vo.

M. T. Ciceronis Libri de Officiis. Hafn. 1812. 8vo.

M. T. Ciceronis de Natura Deorum Libri tres. Ad librorum Mss. partim nondum adhibitorum fidem recensuit et emendavit Lud. Frid. Heindorf. Lips. ap. Weigel. 1815. 8vo. ‘Duos potissimum adhibuit codices Mss.,’ ait Klügling, ‘chartaceos quidem atque adeo recentioris ævi, sed ex veteribus optimæ sane notæ exemplaribus profectos. Horum codd. auctoritate munitus, atque ab aliquot editionibus antiquioribus adjutus, textum innumeris locis immutavit, in compluribus correxit, in permultis autem, solis codicibus istis duobus fisus, mutilavit, suasque conjecturas intrusit, non ubivis sane probandas. Annotationes crisin tantummodo spectant, nonnunquam tamen sensum

verborum usumque loquendi et historiam philosophiæ illustrant.'

Cicero De Officiis; with English Notes Critical and Explanatory. In Usum studiosæ Juventutis. Textus Latinus sequitur editionem Heusingerorum. Notæ Anglicæ bene audiunt. Editio Quarta. Lond. in ædibus Valpianis. 1815. 12mo.

M. T. Ciceronis Libri de Officiis, per Toupium. Oxon. 1816. 12mo. et per A. G. Gernhard. Lips. 1816. 8vo. et per Beierum. 1820. 8vo.

Primæ Disputationis Tusculanæ a Cicerone relictæ Synopsis, adjuncta Disputatione de epitomes utilitate, auct. A. Gœring. Lubec. ap. von Rohden, 1818. 4to.

M. T. Ciceronis Libri tres de Natura Deorum, ex recensione Jo. Aug. Ernesti; et cum omnium eruditorum notis, quas Jo. Davisii editio ultima habet. Accedit apparatus criticus ex XX. codd. Mss. nondum collatis, digestus a G. H. Mosero. Copias criticas congessit, et Dan. Wyttenbachii selecta scholarum in usum suasque animadversiones adjecit Frid. Creuzer. Lips. ap. Han. 1818. 8vo.

M. T. Ciceronis Libri de Officiis, per Car. Beierum. Lips. 1820. 12mo.

Recensus præcedens, ut vidit Lector, amplectitur tantum ea Ciceronis Opera, quæ in usum Delphini edita sunt; sed ut nomen Angeli Maii jam plus semel in his paginis occurrit, et quædam Ciceronis Opera ab eodem e tenebris in lucem prodierunt, necesse ducimus, in concludendo, notare librum qui politicam Ciceronis doctrinam exhibet, nempe de Republica, 'quem elapsum manibus hominum Silvester Papa II. ad se olim deferendum curabat, Clemens autem Papa VI. viro illustri Petrarchæ summis opibus conquirendum mandavit, et denique Paulus V. palimpsesti latebris abditum, multisque jam membris imminutum, e Liguriæ vetere ac celebri Benedictinorum PP. cœnobio Romam vocavit.' Hic liber adeo conquisitus, et cujus pauca tantum fragmenta antea extabant, cura et studio Angeli Maii, Vaticanæ Bibliothecæ præfecti, editus fuerat Romæ, tan-

demque denuo impressus est in 8vo. Londini, ann. 1823. Et hæc satis sint in præsenti de celebri isto palimpsesto, et, ut videtur, opere genuino Ciceronis, de Republica.

VERSIONES.

ANGLICÆ.

RHETORICA.

M. T. Cicero De Oratore, translated into English by G. P. (*Parry.*) Lond. 1723. 8vo.

M. T. Cicero De Oratore, translated into English; with Notes, historical and explanatory; by W. Guthrie, Esq. Lond. 1742. 8vo. Second edition revised and corrected, Lond. 1755. 8vo. Satis bene vertitur. Repet. in 1820.

Cicero on the compleat Orator; with Notes and Illustrations; by George Barnes. Lond. 1762. 8vo. Versio tumida, nec satis correcta.

ORATIONES.

Cicero's Orations, translated by Nicholas Grimald, 8vo.

The chosen eloquent Oration of M. T. Cicero, for the Poet Archias, now first published in English. Sine nomine. Lond. 1571.

Cicero against Catiline, in Four invective Orations, by Christopher Wase. Lond. 1671. 8vo.

The Oration of Cicero for Marcellus, done into English. Lond. 1689. 4to.—Eadem, versa Anglice, Lond. 1745. 8vo.

Cicero's Orations against Verres, by James White, Esq. Lond. 1737. 8vo. Obtinuit laudem.

The Orations of Marcus Tullius Cicero, translated into English; with Notes historical and critical, and Arguments to each, by W. Guthrie, Esq. Lond. 8vo. 1741. 1743.—Second edition, Lond. 1745. 3 voll. 8vo. revised and corrected, with additional Notes. Laudem magnam obtinuit hæc versio, cujus quatuor extant editiones.

A translation of Cicero's Four Orations against Catiline, by Thos. Gordon. Videnda est in versione ejus bene nota Sallustii Operum, Lond. 4to. 1744. 1769.

The History of Catiline's Conspiracy, by Sallust, with a new Translation of Cicero's Four Orations against Catiline. By W. Rose. Lond. 1751.

Cicero's Select Orations, translated into English, with the original Latin in the opposite page; with Notes historical, critical, and explanatory, by Mr. Duncan. Lond. 1755. 2 voll. 8vo. Textus Latinus correctus est, cui fida conjungitur Anglica interpretatio.—Eadem versio, cum variis additamentis per Car. Whitworth. Lond. 1777. 2 voll. 8vo.

The principal Orations of Cicero, translated; with Notes classical and original, by Captain John Rutherford. Lond. 1781. 4to. Huic interpretationi (Guthrianæ forsan non pari) Ciceronis effigies per cl. Cipriani depicta præfigitur, et per cl. Bartolozzi sculpta.

Cicero's Oration for Ligarius, by W. Warburton. In ejus Miscellaneous Translations from Roman Poets, &c. Lond. 1789. 8vo.

The Four Orations against Catiline, translated by G. Fred. Sydney. Lond. 1795. 8vo.

Cicero's Orations against Verres, translated and illustrated with Notes by Charles Kelsall. Lond. 1812. 8vo.

EPISTOLÆ AD FAMILIARES.

Certain select Epistles of Cicero, translated by Abr. Fleming. Lond. 1576. 4to. et eædem postea cum additamentis et illustrationibus, in opere ejus cui titulus, Panoplie of Epistles.

The Letters of M. T. Cicero to several of his Friends; with Remarks, by W. Melmoth, Esq. Lond. 3 voll. 8vo. 1753. 1778. 1789. Melmoth, ut omnes norunt, elegans interpres est: hæc versio sibi propriam sapit elegantiam.

OPERA PHILOSOPHICA.

The thre Bookes of Tullyes Offyces both in Latyne tongee and in Englyshe, lately translated by Roberte Whytington, poete laureate. Lond. Wynken de Worde, 8vo. 1533. 1534. 1540. 1553. iterumque 1591. Bene describitur in Herbert's Typographical Antiq. vol. I. p. 180. and vol. III. p. 1778.

Marcus Tullius Ciceroes thre Bookes of Duties, tourned out of Latine into English by Nicholas Grimalde; Lond. 8vo. 1555. 1556. 1568. 1574. et 16mo. 1558. 1590. 1596.

Those Fyve Questions, which Marke Tullye Cicero disputed in his Manor of Tusculanum; translated by John Dolman, Student of the Inner Temple. Lond. 1561. 8vo. Eædem Anglice versæ, Lond. 1633. 8vo.

Cicero's Offices, in three Books, translated into English by Sir Roger L'Estrange. Lond. 8vo. 1680. 1681. 1684. 1688. 1699. et 1720.

Cicero's Offices, translated by Thos. Cockman, D. D. Lond. 12mo. 1706. 1714. 1715. 1720. 1722. 1723. 1730. 1732. 1739. 1756. et Dubl. 12mo. 1732. et Cantab. 12mo. 1776. Optime audit hæc editio.

Tully's five Books De Finibus, or concerning the last Object of Desire and Aversion, translated into English by Samuel Parker: with a recommendatory Preface by Jeremy Collier, and an Apology for Cicero's Philosophical Works, by Henry Dodwell. Lond. 1702. 8vo.

The Academics of Cicero, translated into English by W. Guthrie, Esq. Lond. 1744. 8vo. Versio hæc, ut aliæ Guthrianæ, obtinuit laudem.

Tully's three Books concerning the Nature of the Gods. (Cum aliis libris Ciceronianis.) By Thos. Franklin. Lond. 1741. 8vo. Nova ejusdem editio, Lond. 1775. 8vo.

The Morals of Cicero, containing, 1. his Conferences de Finibus Bon. et Mal. 2. His Academics or Conferences

concerning the criterion of truth, and the fallibility of human judgment. Translated into English by W. Guthrie, Esq. Lond. 1744. 8vo.

The Tusculan Disputations of M. T. Cicero, in five books. A new translation by a Gentleman. Lond. 1758. 8vo. Interpretatio minime laudanda.

The treatise of Cicero de Officiis, translated and accompanied with Notes and Observations, by W. Macartney, Minister of Old Kirkpatrick. Edinb. 1798. 8vo. Editio nitida, cum notis multum probatis.

Qui amplius aliquid de Anglicis versionibus scire cupiat, poterit invenire quod forsan ei gratum erit in Bruggemann's View of the Latin Classics published in England, p. 486. ss. and the Bibliographical Miscellany, vol. I.

GALLICÆ.

Œuvres complètes de Cicéron. Paris. 1670. 12 voll. 12mo. Traduct. de Pierre Du Ryer.

Œuvres de Cicéron; traduction nouvelle. Paris. 1783—1789. 8 voll. 12mo. par MM. Démeunier, Clément, et Gueroult, Frères.

Œuvres complètes de Cicéron, traduites en Français, le texte en regard. Paris, Fournier, 1816—1818. 31 voll. 8vo. Magnam obtinuit laudem hoc opus: est vero ubi textus Latinus (sic viri critici judicant) minus correctus est, et interpretatio minus elegans.

Œuvres de Cicéron. Paris. 1818. 8vo. 26 voll. Trad. en Français; avec des Notes, la Vie de Cicéron traduite de l'Anglais de M. Middleton, et la Clavis Ciceroniana de M. Ernesti.

RHETORICA.

Entretiens sur les Orateurs illustres. Paris. 1725. 12mo. Trad. avec des Notes, par J. François Bourgoin de Villefore.

L'Orateur de M. Cicéron. Paris. 12mo. 1751. 1768. et 1805. Le texte en regard. Trad. par l'Abbé Colin : avec des Notes. Tres Orationes ab editore subjunguntur, quæ coronam eloquentiæ Acad. Gall. datæ acceperunt.

Des Partitions Oratoires. Paris. 12mo. 1756. Per F. N. Charbury. Item per Desmeuniers : item per N. L. Achaintre.

L'Orateur, Latin et Franç. Trad. par MM. Daru et Nougarède. Paris. 1787. 12mo.

De la Composition Oratoire, ou de l'Invention ; ouvrage traduit pour la première fois par S. Abel Lonqueue. Paris. Testu, 1813. 12mo.

ORATIONES.

L'Oraison que feit Cicéron à César pour le rappel de Marcus Marcellus ; mise en François par L'Esleu Macault. Paris. 1534. 12mo.

L'Abbé Auger edidit selectas Ciceronis Orationes, 3 voll. 12mo. Paris. 1786. Idem etiam edidit Orationes pro Quintio et Roscio Comœdo, et Verrinas omnes.

Oraisons Choisies : traduction de Villefore, revue par M. De Wailly, avec le Latin à côté, sur l'édition de Lallemand, et avec des Notes. Paris. 1778. 3 voll. 12mo.

Oraison pour Marcellus, extraite d'un recueil de divers Discours traduits de Cicéron, par le C. B. avocat de Bordeaux. Paris. 1802. 8vo. Hæc interpretatio bonæ est famæ.

Aliæ multæ sunt versiones Orationum Ciceronis, tam Philippicarum, Catilinariarum, Verrinarum, quam earum quæ pro Archia Poëta, Ligario, Marcello, et multis aliis versantur. Memorantur in 'Notice Bibliographique' de M. Le Clerc, et quædam dantur in sua editione Ciceronis Operum, et earundem nonnullæ inter versiones suæ editionis Operum Ciceronianorum receptæ sunt, sed eas hic enumerare longum esset.

La traduction du Brutus, et celle des Catilinaires, par

Mons. Burnouf, extraites de l'édition de Le Clerc, ont été réunies en un volume in 8vo. Paris. 1826.

EPISTOLÆ AD DIVERSOS.

Lettres Familières, trad. en François par Estienne Dolet. Lugd. Gall. 12mo. 1542. et 1569. Hanc interpretationem laudant ut 'singulière et recherchée.' Rara admodum est, et sæpius repetita.

Lettres Familières, en Latin et en François: trad. par l'Abbé Prévost. Paris. 1745. 5 voll. 12mo.

Addas versiones recentiores, nempe, Paris. 1771. 12mo. et Epitres choisies de Cicéron, avec le texte en regard. Paris. 1806. 18mo. Nouvelle édition, par M. Pannelier.

Lettres de Cicéron, traduites par Prévost et Montgault: édition soignée par M. Goujon. Paris. 1801. 8vo. Hæc interpretatio omnium Gallicarum prædicatur ut optima.

Aliæ sunt et multæ versiones Epistolarum ad Familiares, et antiqui nominis.

OPERA PHILOSOPHICA..

Trois volumes parlant de Justice et Injustice, et des quattre Vertuz Cardinales. Lugd. Gall. 1493. et 1496. fol. Harum ambarum editionum exemplaria rara admodum sunt.

Les Tusculanes de Cicéron, trad. par Estienne Dolet. Lugd. Gall. 1543. 8vo.—Sunt et aliæ versiones Gallicæ hujusce operis, nempe, Paris. 1534. in 12mo. per J. De Besse et Est. Doleto sæpius repetitæ, et Paris. 1543. et 1544. in 16mo. et Lugd. Gall. 1549. in 8vo. Sunt et aliæ sæculi XVII. Ultima notata per Le Clerc est per Président Bouhier, et l'Abbé D'Olivet. Paris. 1747—1756. 2 voll. 12mo. Alia est hujusce versionis editio, sed prima isti antefertur.

Les Offices de Cicéron, trad. en François par P. Du Ryer: avec le texte Latin. Paris. 1684. 8vo.—Sunt et aliæ versiones Gallicæ antiqui nominis, quippe Galli in interpretando hoc libro promtissimi fuisse videntur. Sunt

etiam editiones variæ recentioris ævi, quales sunt, Paris. 12mo. 1704. et 1729. Lat. et Fr. per Du Bois. Paris. 1758. 1759. et 1766. in 12mo. sæpius repet. cum nomine auctoris, De Barrett.—Des Devoirs de l'Homme, ouvrage traduit du Latin de M. T. Cicéron, avec des Notes et la Vie de l'Auteur, par Emmanuel Brosselard. Paris. 8vo. 1789. 1790. 1791. &c. Seconde édition, 1800. 2 voll. 12mo.

Entretiens sur la Nature des Dieux.—Variæ sunt versiones Gallicæ hujusce libri, inter quas eminet D'Oliveti, cujus extant variæ editiones, 2 voll. 12mo. et ex his editiones 1766. et 1775. plurimum æstimantur.

Les Académiques, trad. par Dav. Durand; avec le texte Latin, et des Remarques nouvelles suivies du commentaire Latin de P. Valence. Lond. 1740. 8vo. Opus laudandum et valde rarum. Sunt præterea in hac editione Davisii et Bentleii editorum Cantabrigiensium quædam conjecturæ.—Nova est editio hujus operis Durandi per J. Aug. Capperonnier. Paris. 1796. 12mo. et, ut adjicit Le Clerc, 'Il y a joint la traduction du commentaire de Valentia, par Jean Salvemini de Castillon.'

Les Académiques de Cicéron, trad. en François et éclaircis par Castillon; avec les Académiques de P. Valentia. Berol. 1779. 8vo. Versio laudata, at sine textu edita.

Paris. 1796. 10 voll. 12mo. Hæc editio constat ex Les Académiques, trad. par Durand: Des vrais Biens et des vrais Maux, trad. par Regnier Desmaraix: Les Tusculanes, trad. par D'Olivet et Bouhier: Entretiens sur la Nature des Dieux, trad. par D'Olivet, &c. et Les Offices par Barrett. Hæc collectio optimas horum selectorum tractatuum versiones amplectitur, qui singulatim Gallice versi vix obtineri possunt.

Les Offices, trad. par Gallon La Bastide. Lat. et Gall. Paris. 1806. 2 voll. 12mo.

De Gallicis versionibus qui ampliora quærat, consulat Goujet Bibl. Française t. II. p. 221. ss. et Notice Bibliographique des Traductions Françaises des Œuvres de Ci-

céron, subjunctam fini voluminis primi Ciceronis Operum per Jos. Vict. Le Clerc. Paris. 1827.

ITALICÆ.

RHETORICA.

Retorica nova di M. Tullio Cicerone, traslatata di Latino en volgare per lo eximio maestro Galeoto di Bologna. Bolon. 1478. 4to. Rarissima est hæc versio. Duæ aliæ sunt editiones in 4to.

La Retorica. Bolon. 1490. 4to. Traslat. fra Galeoto di Bologna.

La Retorica. Venet. 1502. 8vo. Versio hæc æstimatur ut quæ accurata est.

Là Retorica. Venet. 8vo. 1538. et 1542. Tradotta in lingua Toscana per Antonio Brucioli.

La Topica. Venet. 1544. 8vo.

Partizioni Oratorie. Venet. 8vo. 1545. et 1547. Colla sposizione di M. Rocco Cataneo.

Partizioni Oratorie. Venet. 1567. 4to. Ridotte in Alberi da Toscanella.

La Retorica; trad. da Caval. Fr. Guidoti. Bolon. 1658. 18mo.

ORATIONES.

Orazione (a Caio Cæsare); trad. in lingua Toscana da Jacopo Nardi. Venet. 1536. 8vo.

Orazione per Marcello. 1537. 8vo. Sine nomine et loco.

La Seconda Filippica; trad. da Giovanni Giustiniano. Venet. 1538. 8vo.

Orazioni contra C. Verre. Pad. 1549. 4to.

Orazione in difesa di Milone; trad. da Jacopo Bonfadio. Venet. 1554. 8vo. Hæc versio inter optimas sæculi interpretes numerabatur.

Orazioni contra Caio Verre. Ven. 1554. 8vo.

Orazioni; trad. da Fausto da Langiano. Venet. 1556. 8vo.

Orazioni di Cicerone, tradotte par Lod. Dolci. Venet. 1562. 3 voll. 4to.

Orazione (a Bruto); Venet. 1573. 12mo.

Orazioni per Q. Ligario, per Marcello, et per Deiotaro. Lugd. Gall. 1578. 4to. Attribuite a Brunetto Latini (Sono edite con l'Etica).

Orazioni. Venet. 7 voll. 8vo. 1750. et 1751. Recate ed illustrate da P. Maestro Alessandro Bandiera.

EPISTOLÆ AD DIVERSOS.

Venet. 8vo. 1544. Fatte Italiane (da Fausto) con le ragioni ec. E in molti luoghi diligentemente corrette, ivi 1555. in 8vo.

Venet. 1545. 8vo. E tradotto secondo i varj sensi, ivi 1548, 49, 51, 52, e 1554. E corrette in infiniti luoghi da Aldo Manuzio. Ivi per gli stessi 1559, 60, 63, e 1566, sempre in 8vo. 'Aldo il giovane ne fu soltanto il correttore; e come tale comminciò a porvi il suo nome nell' ediz. del 1559. Il traduttore fu Guido Loglio Regiense.' Haym, v. i. p. 30.—Editio, quæ præferenda dicitur, est anni 1559. Le medesime già tradotte (dal Loglio) e corrette d'Aldo Manuzio con gli argomenti. Venet. 1736. in 8vo. 'La più bella di tutte le edizioni, che siensi fatte di questa traduzione, contiene le notizie letterarie di Apostolo Zeno intorno ai Manusi Stampatori.' Haym, v. i. p. 30. Vid. Brunet, t. I. p. 329.

OPERA PHILOSOPHICA.

Le Tusculane. Venet. 8vo. 1544. Recate in Italiano ec.: con la tavola ec. 'Il traduttore fu un anonimo Fiorentino, come scrive il Fausto nella Dedicatoria, e in fine del Libro.' Haym, v. IV. p. 71.

Gli Ufficj. Veron. 1737. 8vo. 'Nuovamente volgarizzati con qualche annotazione. Ne fu traduttore Giannogostino Zeviani. La versione è lodata, e allato dell' Italiano vi è il Latino, il quale in alcuni esemplari manca.

Di quest' Opera degli Ufficj vi ha pure alle stampe le Versioni di Matteo Facciolati.' Haym, v. III. p. 89.

Gli Ufficj. Venet. 1750. 32mo. et Luccæ 1753. 8vo. et Venet. 1754.

Opere Morale di M. T. Cicerone; cioe tre Libri degli Ufficj, ec. tradotti da Feder. Wendramino. Venet. 1563. seu 1564. 8vo.

Qui ampliorem quærat recensionem Italicarum Versionum consulat J. M. Paitoni Biblioteca degli Autori antichi Grechi e Latini volgarizzati, t. I. p. 219. ss.

GERMANICÆ.

ORATIONES.

Gegen den Prætor Verres, neu übersetzt von F. A. Brombsen. Jenæ, 1787. 8vo.

Catilinarische Reden: uebersetzt, und mit historischen Einleitungen und erklärenden Anmerkungen begleitet von J. Dav. Büchling. 1794. 8vo.

Zwo Reden, als Vertheidiger des Marcellus und Ligarius. Uebersetzt von F. A. Brombsen. Lubec. 1796. 4to.

Primam Ciceronis in S. Catilinam orationem cum egregia versione Germanica, animadversionibus criticis et commentario exegetico edidit Car. Morgenstern. Hal. et Lips. 1796. 8vo. Secundam in Catilinam Orationem simili ratione edidit J. T. G. Holzapfel. Oldenb. ap. Schulze. 1807. 8vo. 'Mira est editio,' ait criticus Germanicus, 'M. T. Cicero's erste Rede wider L. Serg. Catilina, &c. Magdeb. ap. Heinrichshofen. 1813. fol.' Adjicit vir doctus, 'nimium nostræ ætatis studium omnia sensibus subjiciendi hanc editionem procreasse videtur.'

Orationes pro Archia, Milone, et Ligario, cum versione Germanica, juxta contextum Latinum passim emendatum posita, observationibus criticis, commentario exegetico,

aliisque animadversionibus, in quibus cogitata Ciceronis examinantur, justo interdum copiosioribus (Germanice scriptis), edidit Car. Gottlob. Schelle. Lips. 8vo. 1797. 1798. 1803. Singulæ orationes separatim quoque venduntur.

Selectas Ciceronis orationes cum commentario Germanice scripto, atque separatim adjuncto, edidit Frid. Guil. Doering. Brunsv. 1797. 8vo.

Auserlesene, uebersetzt und erläutert von F. C. Wolff. Alton. 1805—1814. 8vo. Hæc versio bene audit.

EPISTOLÆ AD DIVERSOS.

Gesammte: uebersetzt von C. T. Damm. Berl. 1737—1739. 8vo.

Epistolas ad Familiares, secundum temporis ordinem dispositas, in linguam Germanicam vertit, notisque illustravit Aug. Chr. Borheck. Francof. ad Mœn. ap. Hermann. 1782—89. 8vo. 5 tom.

Omnes Ciceronis Epistolas itidem, ordine chronologico dispositas, eleganter vertit, copiosisque animadversionibus et introductionibus historicis illustravit Christoph. Martin. Wieland. Turici, ap. Gessner. 1808—1812. 8vo. 5 voll. Tomum ultimum, mortuo Wielando, nuper adjecit F. D. Graeter. ibid. ap. eund. 1818. 8vo.

OPERA PHILOSOPHICA.

Libri de Finibus Bonorum et Malorum: uebersetzt und mit einigen Anmerkungen begleitet von M. C. G. Tilling. Bresl. 1789. 8vo.

In linguam Germanicam Tusculanas Quæstiones transtulerunt Huber et Heilbronn. 1795. 8vo. Melius, ut Germanici critici dicunt, Jo. Dav. Bückling, Hal. 1799. 8vo. et Alb. Xav. Weinzierl. Munich. 1806. 8vo.

Aus der Urschrift, übersetzt mit philosophisch-kritischen Anmerkungen von J. J. Hottinger. Turic. 1800. 8vo.

M. T. Ciceronis De Officiis librorum III. descriptionem ad faciliorem eorum intelligentiam in brevi conspectu po-

suit Rud. Godoh. Rath. Hal. ap. Kümmel. 1803. 4to. In Supplemento Notit. Lit. Rom. vol. III. p. 115. C. F. Henr. Klügling describit hanc versionem ut bonam.

Libri de Officiis ; uebersetzt von Ch. Garve. Vratisl. 1806. 8vo.

Tusculanæ Quæstiones: Deutsch und Lat. von Alb. Xav. Weinzierl. Munich. 1806. 8vo.

Libri de Natura Deorum ; von J. F. Meyer. Mit Anmerkungen erläutert. Franc. 1806. 8vo.

Libri de Natura Deorum; von G. S. Franke. Alton. 1806. 8vo.

Academica. Manheim. 1816. 8vo. von P. P. Boost. Hæc versio magni æstimatur.

Primæ Disputationis Tusculanæ a Cicerone relictæ Synopsis, adjuncta disputatione de Epitomes Utilitate, auct. A. Gœring. Lubec. ap. von Rohden. 1818. 4to.

Qui plura petat de versionibus Germanicis consulat J. G. Schummel Uebersetzter-Bibliothek p. 280. ss. et J. F. Degen et Römer t. I. p. 38. ss.

Vidit Lector in superiore parte hujusce editionis Delphinianæ Operum Ciceronianorum, quid senserit, et quid scripserit de Cicerone Plutarchus; et quid senserint ac quid scripserint Quintilianus, Aulus Gellius, Macrobius, cum aliis antiqui nominis, in propriis locis videri potest: et infinitum esset varios diversarum gentium doctos recensere, qui eum vel summis honoribus coronaverunt, vel qui, linguæ Latinæ curiosiores, operibus ejus incubuerunt, quales sunt apud Germanos et Belgicos Bruckerus in Crit. Hist. Philosophiæ, Sturmius, Erasmus Roterodamus et Grotius; apud Gallos, Muretus, Rapin, Rollin, Huetius, Le Clerc; apud Italos, Pogghio, Petrarcha, Georgius et Laurentius Valla, Famianus Strada, cum aliis quamplurimis; et apud nostrates, Rogerus Ascham, Thomas Baker antiquarius, Harrisius, Marklandus, Middletonus, cum quibusdam tam criticis quam bibliographis, jam alibi memoratis, aut recordatione dignis; et quales sunt apud nostrates qui elegantiam Latinitatis cum poëticis et criticismis suis miscue-

runt; inter quos eminent Lowth De Sacra Poësi Hebræorum Prælectiones Academicæ, et Gulielmus Jones in Poëseos Asiaticæ Commentariis.

His et innumeris aliis præteritis flectat oculos Lector ad scripta quædam post editam (anno 1780.) Bipontinam editionem evulgata.

Netscher de Ciceronis Oratione pro Licinio Archia Poëta. Lugd. Bat. 1808. 4to.

The History of Cicero, and Remarks on his Character, by Adam Ferguson, in his History of the Roman Republic. Lond. 1783. 4to.

On the Eloquence of Cicero: Comparison of Cicero and Demosthenes; by Hugh Blair, D. D. in Letters on Rhetoric and Belles Lettres. Lond. 1783. 8vo. Vol: II. Lecture XXVI. p. 26—34.

Purgoldi Observationes ad Sophoclem, Euripidem, Anthologiam Græcam, et Ciceronem, Lips. 1802. 8vo. Valde laudatur a Germanicis criticis.

De Proposito Libri Ciceroniani de Oratore Quæstio. 1804. 8vo.

Dissertationem de Ciceronis tribus libris de Oratore, etiam post criticorum curas nondum satis castigatis, scripsit O. M. Muller. Lips. 1811. 8vo. Queritur auctor, editores usos esse codices neque optimos neque integros, neque satis recentiorum criticorum scripta exhibuisse. Laudatur a Germanico bibliographo sæpe citato, Klüglingio.

Gulielmi Bellendeni, Magistri Supplicum Libellorum Augusti Regis Magnæ Britanniæ, &c. De Statu Libri tres. Editio secunda, longe emendatior: edente Samuel. Parr, LL. D. Lond. 1787.—Secundus liber hujusce celebris operis vocatur Ciceronis Princeps, sive de Statu Principis et Imperii: tertius inscribitur Consul, Senator, Senatusque Romanus. Opus suum exegit egregius auctor Bellendenus secundum principia Ciceronis, unde titulus. Præfigitur præfatio elaborata et multum laudata, in qua modò non levi demonstrat editor doctus quantum valeat ingenii dotibus, et linguæ Latinæ elegantiis.

Episcopi Warburtoni Notæ in Alexandrum Pope poëtam, et Episcopi Hurd Epistola ad Episcopum Warburtonum, Jan. 9. 1797. p. 222.

Animadversiones ad M. T. Ciceronis Oratorem, auct. H. A. Burckhardt. Berol. 1815. 2 voll. 8vo. Criticæ et eruditæ sunt Animadversiones istæ. Sic Klüglingius, Suppl. ad Harles. Brev. Notit. p. 122.

A. C. Ranitz Comment. in Libros Ciceronis Academ. adjecta critica Dissertatione de lib. II. cap. 1. Lips. 1809. 4to.

Jo. Aug. Ernesti Præfationes et Notæ ad M. T. Ciceronis Opera. Halæ, 1807. 2 voll. 8vo.

Variæ Lectiones ex M. T. Ciceronis editionibus Oxoniensi et Neapolitana descriptæ. Halæ, 1827. 2 voll. 8vo.

Godicke, Hist. Philos. Antiq. Berol. 1815. 8vo.

A. L. G. Jacob de Oratione pro Marcello. 1819. 8vo.

E. G. Lelie Comment. ad Ciceronis Libros de Officiis. Alton. 1800. 8vo.

P. Manutii Comment. in Ciceronis Orationes: ed. G. Richter. Lips. 1783.

Wunderi Variæ Lectiones in Ciceronem. Lips. 1827. 8vo.

Lexicon Ciceronianum M. Nizolii, ex recensione Alexandri Schotti, nunc crebris locis refectum et inculcatum. Accedunt Phrases et Formulæ Linguæ Latinæ ex commentariis Stephani Doleti, juxta editionem Facciolati. Lond. 1820. 3 voll. 8vo. Hoc Nizolii Lexicon celeberrimum centies et variis editionibus recusum Lond. repet. 3 voll. 8vo. sine nomine, sed edente viro docto (Jacobo Bailey, A. M.), qui varia classica feliciter edidit.

Sic explicit Additamentum ad Recensum Bipontinum Ciceronis Operum, viri qui sua ætate princeps Romanæ eloquentiæ putabatur; qui, Romana eloquentia declinante, propriam auctoritatem sustentabat; qui in sæculis etiam tenebrosis per scholas cum Aristotele, Boëthio, et Augustino in honore tenebatur; qui sub renatas literas usque ad superstitionem colebatur, adeo ut Erasmus eam pro ridi-

culo habuerit (ut in Ciceroniana jam memorata, et postea Franciscus noster Baconus, de Dignitate et Augmentis Scientiarum lib. I., ei alludens, serio notavit); qui per annos succedentes usque ad hunc diem editores, commentatores, et multiplices admiratores obtinuit. De tali viro omnia quæ dici possunt, tentare vanum esset; omnia enarrare quæ dicta sunt, impossibile. Multa proculdubio nos invitos effugerunt: multa, brevitatis causa, ultro præterivimus: satis sit, si non plus quam satis, quæ præcesserint. Inter concludendum vero, cum pace lectoris, brevem mantissam auctorum porrigemus, qui de Cicerone et Operibus ejus tractaverunt, ac qui nostros defectus suppleant, atque, ut speramus, quiddam utilitatis aut jucunditatis Ciceronis admiratoribus suppeditare possint.

Stephanorum Hist. Vitas ipsorum et Libros complectens, Lond. 1709. 8vo. maj.—Hist. Typographorum aliquot Parisiensium, Vitas et Libros complectens, Lond. 1717. 8vo.—Catalogus Hist. Criticus Romanarum Editt. Sæc. XV. 1733. 4to.—Bruckerus, Crit. Hist. Philosophiæ, Lips. 7 voll. sive Enfieldii Compendium mirandi istius Operis, 2 voll. 4to. 1791.—Christophori Saxii Onomasticon Literarum, sive Nomenclatura, I. 153. Anal. 159.—Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Latina nunc melius delecta, et aucta diligentia Jo. Aug. Ernesti. Lips. 1773. 3 voll. 8vo.—Harlesii Introductio in Notitiam Literaturæ Romanæ, Norib. 1781. 2 voll. 8vo. et Brevior Notitia Literaturæ Romanæ, 1788. 8vo. cum Supplemento ad idem Opus, 2 voll. 8vo. Lips. 1788.—Bibliotheca Critica, Amstel. 1789. 8vo.—Maittairii Annales Typographici, Amst. 1733. 5 voll. 4to.—Bibliographie Instructive, Paris, 1763. 8vo.—A View of the Various Editions of the Greek and Latin Classics; with Remarks; by Edw. Harwood. Fourth Edition. 1790.—Laire, Specimen Typographiæ Romanæ Sæc. XV. 1778. 8vo.—Annales de l'Imprimerie des Aldes, &c. par Ant. Aug. Renouard. Paris, 1803. 3 voll. 8vo.—Annales Typographici, &c. per Panzer. Norimb. 1793—1802. 10 voll.

4to.—Meermanni Origines Typographicæ, Hag. Com. 1765. 2 voll. 8vo.—Annales Typographici, per Denis.—Suppl. Maittairii. Vienn. 1789. 4to.—Bibliographical Dictionary. Lond. 1803--1804. 9 voll. 12mo.—Beloe's Anecdotes of Literature, Lond. 1807—1811. 5 voll. 8vo.—Additamentum ad Harlesii Brev. Notit. Liter. Romanæ, per Car. Frid. Hen. Klügling. Lips. 1819.—Manuel du Libraire et l'Amateur de Livres. Paris, 1820. 3 voll. 8vo.—Moss's Manual of Classical Bibliography. 1825. 2 voll. 8vo.—Bibliotheca Spenceriana, 4 voll. 8vo. maj.—Dibdin's Introduction to the Greek and Latin Classics. Fourth Edition. Lond. 1827. 2 voll. 8vo.

Inter Lexicographos notentur Bayle's Dictionnaire Historique et Critique.—Nouveau Dictionnaire Historique et Critique, &c. 1781.—New and General Biography, 1761.—Aikin's General Biography, 10 voll. 4to. 1799—1815.—Lempriere's Classical Dictionary, apud Americanos ed. a Car. Anthon, atque iterum Lond. per E. H. Barker, 1828. et Gorton's General Biography, Lond. 1828. 2 voll.

Hasce de libris Bibliographicis notulas huic Recensui subjunximus, quia singuli Ciceronis Opera vel notant, vel ex parte saltem illustrant, ne dicamus de Oliveto, Ernestio, ac Harlesio, et de recentioribus criticis atque commentatoribus, Schutzio, Beckio, Orellio, et Le Clerc, (de quorum omnibus diximus alibi) qui pro dignitate et amplitudine suscepti sui de Ciceronis Operibus disseruerint, eoque potius easdem hic fini nostræ Delphinianorum editionis apposuimus, quia notant, et interdum illustrant, non solum opera Ciceroniana, sed etiam alia Classica quæ evulgata sunt in usum Delphini.

Ante oculos Lectoris jam supra exposuimus scriptores, qui tam exteros quam Britannicos interpretes notaverunt: addantur Hispanici; nempe, Ensayo de Bibliotheca de Traductores Españoles por D. Juan Antonio Pelicer, y Saforcada. Madrid. 1778. 4to. min. et, Retratos de Españoles ilustres. Madrid. 1791. fol.

RECENSUS CODICUM MSS.

M. TULLII CICERONIS,

QUI IN BIBLIOTHECIS BRITANNICIS ASSERVANTUR.

In Museo Britannico.

In *Biblioth. Reg.* 4 B x. 12. 4to. Codex sæc. XIV. in quo inter alia multa continentur: E Tullii Officiis Excerpta.—Cod. 8. C IV. 4. Sæc. XIV. continet inter alia multa folia quædam Ciceronis Epistolarum.—15 A VI. Ciceronis de Officiis Libri tres.—15 A VIII. Codex antiqui nominis, continens, inter alia Ciceronis, de Officiis libros tres.—15 A XIV. Tullii Ciceronis Philippicarum Libri XIII. priores: cod. antiqui nominis. (Sæc. x.)—15 A XX. continet, inter alia Ciceronis, de Officiis libros tres, et Rhetoricorum, seu de Inventione, libros duos. Sæc. XII.—B XV. Tusculanarum Quæstionum Libri quinque. Cod. sæc. XV. C IX. 5.—XI.

Codices Harleiani.

2469. Codex chartaceus, cum paucis notis marginalibus: sæc. XV. Continet inter alia tam Ciceronis, quam aliorum, libros tres de Officiis.

2470. Ciceronis Epistolarum libri XV. Sæc. XV.

2544. De Officiis Libri tres. Codex chartaceus, sæc. XV. habet notulas quasdam ad primum librum.

2545. Codex chartaceus, scriptus circa annum 1400. interlinearibus et marginalibus glossis scatens. Oratio pro Marcello, et aliæ Orationes Ciceronianæ.

2547. Tusculanarum Quæstionum Libri quinque. Cod. chartaceus, sæc. XV.

2548. Ciceronis Rhetorica, cum aliis Ciceronis. Cod. chartaceus, sæc. XV.

2628. Codex membran. sæc. XV. scriptus est (ut nota sub finem Msti indicat) manu Blasii de Axereto, Mediolani, 1435. cum paucis glossis marginalibus.

2681. Ciceronis Orationes variæ. Cod. membran. sæc. XV. literis Gothicis scriptus, sine glossis.

3946. Codex chartaceus, sæc. XV. continens, cum multis aliis, Rhetoricorum libros quatuor.

3953. Ciceronis de Finibus Libri quinque, et Academicarum Quæstionum Liber primus. Codex chartaceus, sæc. XV.

Addas etiam codices 2682. 2692. 2698. cum aliis, libros De Officiis tantum continentes, vel cum additamentis conscriptos, quæ libro de Officiis conjungi solent.

Nonnulli codicum præcedentium notantur in Beckii Præfatione ad suam Ciceronis editionem, qua sæpe usi sumus in paginis præcedentibus.

Codices Cottoniani.—Excerpta quædam ex operibus Ciceronis, Jul. F. VII. 124. Vesp. F. VIII. 124. Et Index Operum Ciceronis, F. VII. 66. b.

Codices Burneiani.—Varii sunt Codices Msti inter Burneianos tam Epistolarum ad Familiares, quam Oratoriarorum et Rhetoricorum et Philosophicorum, et Librorum trium de Officiis. Inter priores sunt sequentes; nempe, Epistolæ ad Familiares; codex membran. sæc. XV. nitide scriptus; sine glossis. Quædam præfiguntur alia manu. Inseruntur etiam quædam collationes factæ ad editionem Georgii Grævii, quæ Amstelodami edita est tribus voll. a. 1690.

Similiter N. 139. 140. 145. sunt Codices membranacei sæc. XV. collati variis paginis ad editionem Grævii. N. 142. præbet paucula glossemata; et sub finem codicis inseruntur quædam verba alia manu, quæ indicant codicem dictum Ciceronis Epistolas emendatas exhibere.—N. 158. Orationes in Verrem; cod. membran. pagg. 436. collat. ad quasdam pagg. J. G. Grævii, Amstel. 1689.—N. 159.

Pro Lege Manilia, Pro Plancio, Pro Milone, Archia Poëta, Cluentio, Quintio, L. Flacco, Ante Exilium, II. post Reditum, pro Marcello, Ligario, Deiotaro, in L. Pisonem, De Lege Agraria, Pro A. Cæcina; cod. membran. fol. 229. collat. ad pag. editionis Grævii.—N. 156. Oratt. Philippicæ, I—XIV. De Topicis, De Synonymis, De Differentiis; cod. chartac. pagg. 187. cum variis collationibus ad pagg. editionis Grævianæ. Addantur Oratt. contra Verrem, cum aliis multis.

Codices Lansdounienses.—Selectiones ex Orationibus, 377. —Rhetorica, 581.—De Officiis, 582.

Codices Cantabrigienses.

Rhetoricorum versio Græca, 1914.—Rhetorica, 1870.—De Senectute 788, 1. 2079, 2. 2.—De Natura Deorum, 783, 2.—Quæstiones Academicæ, 788, 5.—Oratio pro Milone, 788, 8.—Pro Cœlio, 788, 10.—Pro Marcello, 788, 3. 1306, 6.—Pro Ligario, 788, 14.—In Pisonem, 788, 16.—In Catilinam, 1306, 3.—Philippica, 788, 29.—De Officiis, 2501. cum emendationibus Johannis Taylor: Disputationes Tusculanæ: Notæ Mss. in Emendationes R. B. De Inventione, 1870, 1.—De Oratore, 2282, 1.—Opera cum notis Mss. Petri Fabri: Analecta Johannis Taylor in Ciceronem, 1494. —Mss. singuli et distincti, Rhetorica ad Herennium, membran. sæc. XIV. Primus tractatus est de Inventione.—De Oratore, Ms. membran. sæc. XV. Cum alio de Officiis, membran. aliis conjunctis.

In *Bibliotheca Corporis Christi*, &c. M. Tullii Ciceronis Rhetoricorum Lib. II. et ejusdem in nova Rhetorica Lib. V. describitur a viro cl. Nasmith, ut codex membran. in 4to. literis initialibus cujusve libri auro et diversis coloribus splendidissime illuminatis, &c. Catalogus Biblioth. Archiepiscopi Parker, p. 228.

Idem de Finibus Bonorum et Malorum. Codex membran. in 4to. min. ibid. p. 386. et, ut notat Nasmith, hic codex charactere et ævo consonat cum codice superiori,

quem describit ut exaratum non longe post artis typographicæ inventionem.

Alia quædam sunt, sed perpauca, Cantab. ad Ciceronem spectantia in prædicta Beckii Præfatione.

Codices Oxonienses.

Falcem suam in hanc messem posuit editor Oxoniensis, qui in Marci Tullii Ciceronis Operibus, cum Indicibus et Variis Lectionibus Oxoniæ editis, 1783. dedit Catalogum omnium Mstorum Ciceronis tunc existentium, tam in Bibliotheca Bodleiana, quam in Bibliothecis privatorum Collegiorum. Hos omnes Beckius repetiit in Præfatione ad suam editionem; et nos jam ample dedimus, quæ Beckii Præfatio suppeditabat. De his igitur dicimus οὐ γρῦ, ne acta agere videamur.

At *Codices Canonici* qui vocantur, tunc temporis in Bibliotheca Bodleiana non locati fuerant, ideoque eos in supplementum hic damus: nempe, Ciceronis Orationes; exemplaria quinque, quorum unum notatur sæc. XIV. De Oratore, tria; unum datum 1451. Rhetorica, decem; unum datum 1453. aliud datum sæc. XV. et tertium circa annum 1400. Orationes Philippicæ, quatuor; unum datum 1438. De Officiis, tredecim; unum datum 1461. Quæstiones Tusculanæ, sæc. XV.—Hi Codices non sunt per omnia integri: nonnulli partem tantum operis memorati suppeditant. Codices Orationum sunt interdum pæne perfecti, et Philippicas Orationes continent: est vero ubi servant duas vel tres tantum.

Canonici Codices boni sunt nominis, atque multiplices; et ipsi olim, apud Oxoniam rusticantes, eos sæpenumero trutinavimus, ac Delphinianorum Classicorum lectoribus indicavimus: at in præsens impediti, quo minus Oxoniam visere possemus, per Epistolam nobis a librario docto Bandinell, S. T. P. benigne communicatam, ea tempestive accepimus, quæ Lectori hic obtulimus.

Addas hos inter *D'Orvillianos:* codicem chartaceum fo. 238. fol. X. 1. 1. 10. continet sequentes; 1. Cicero de In-

ventione Rhetorica, cum comment. in initio p. 3. et observationibus quamplurimis in marg. per totum opus, f. 3—32.——2. Rhetorica ad Herennium, f. 33—59.——3. Partitiones Oratoriæ, f. 60—68.——4. De Officiis, f. 69—117.——5. In Catilinam, f. 197—211.——6. Sallustii Invectiva in Ciceronem, f. 212.——7. Ciceronis in Sallustium.——8. Paradoxa, 215. b.—220.——9. Orationes pro Marcello, 221—223. Ligario, 223—225. Deiotaro, 225—228. de Lege Manilia, 229—238. Cod. chartac. ff. 238. in fol. Quatuor posteriores Scholia ad marginem exhibent.

Codex membran. X. 1. 1. 11. continet Ciceronis Epistolas ad Familiares libris XVI. ff. 224.

X. 1. 3. 16. Ciceronis Epistolæ ad Familiares ff. 152. cum Indice ff. VII. Cod. membran. ff. 91. fol.

X. 1. 3. 17. Ciceronis Orationes Philippicæ. Cod. membran. in fol.

X. 1. 3. 18. Ciceronis Oratio pro M. Marcello, f. 1. pro Ligario, f. 7.

X. 1. 3. 20. Ciceronis Oratio pro Lege Manilia, f. 1—11. Miloniana 11—27.——2. 3. 4. De Officiis lib. I. f. 67—80.

X. 1. 3. 21. Cod. membran. fol. 66. 4to. Ciceronis Rhetorica ad Herennium. Cod. membr. ff. 50. 4to. Cicero de Inventione Rhetorica.

X. 1. 3. 23. Cicero de Oratore, f. 1—42.

Cod. membran. ff. 67. in 4to. Cicero de Natura Deorum, libri III.

Cod. membran. ff. 106. 4to. X. 1. 3. 25. Cicero de Finibus.

Cod. membran. ff. 89. 4to. Ciceronis Tusc. Quæstt. libri V.

Cod. membran. ff. 99. 4to. Cicero de Officiis.

Codices præcedentes, et alii multi Ciceroniani inveniantur consulenti Catalogum D'Orvillianorum Librorum et Manuscriptorum, qui asservantur in Bibliotheca Bodleiana.—Catal. Gaisford. e Typogr. Clarendon.

Inter Mss. ab E. D. Clarke comparatos, et in Biblio-

theca Bodleiana asservatos, inveniantur Ciceronis Epistolæ ad Diversos, codex nempe membranaceus in 4to. ff. 287. In fine legitur, *Gentilis Poëta civis et notarius hasce Eplas felicissime complevit die viii. Augusti* 1449.—Catal. Gaisford. e Typogr. Clarend. 1812.

Codices Hiberniæ.

1. Ciceronis Epistolæ quædam; 2. Ciceronis Rhetoricorum lib. II. qui carent initio et fine. Membr.—Catal. Codd. Mss. Coll. Trin. Hib. p. 26.

Codices Edinenses.

Biblioth. Advocatorum.—Editiones multæ simulque raræ Ciceronis in hac celebri rerum Scoticarum et generalis literaturæ armario continentur, ut nos, librariis publicis Scotiæ olim, et longo tempore, pererratis, cognoscendi opportunitatem habueramus, et ut Catalogus (3 voll. fol. a. 1742. exaratus) testatur. Continet etiam nonnullos Codices Ciceronianos dicta Bibliotheca, ut doctus bibliothecarius David Irving, LL. D. per literas benigne transmissas nos tempestive certiores reddidit: et in sequenti ordine: 1. Ciceronis Synonyma. 2. Topica. 3. Invectivæ Orationes Ciceronis contra Catilinam, libris III. 4. De Oratore.—Dicti codices sunt in 4to. primus et secundus formæ minimæ. Tres primi sunt membran. quartus, partim chartaceus, et partim membranaceus. Omnes, si secundum excipias, sunt mutilati. Primus charactera præbet sæc. XII. Reliqui sunt ævi posterioris.

Codices Lambethiani.

Inter Codices qui in Bibliotheca Archiepiscopi Cantuariensis, Lambeth. depositi sunt, notandi sunt sequentes: 1. N. 339. cod. membran. 4to. sæc. XV. continens inter alia Classica, Ciceronis Topica.—2. N. 342. De Officiis; cod. membran. sæc. XIV. 4to. cum glossis.—3. N. 425. Partitiones Oratoriæ; cod. sæc. XV. partim membran. partim chartac.—4. De Optimo Genere Oratorum, et Orationes

Philippicæ.—5. N. 765. De Officiis; cod. impress. Mogunt. 1466. Mss. interlinearibus abundat usque ad p. 21.

Ut in præcedentibus, præter ea quæ alibi in ordine diximus de multiplicibus editionibus, obtulimus Lectoribus quasdam notitias de Libris Bibliographicis, (vide pp. 1570. 1571.) qui forsan adjumenta non inutilia iis præbeant, non ab re forsan alienum esse quibusdam videretur, si paucula proferemus de Mstis. Hoc vero esset opus, ob varias causas, magis difficile et periculosum, quo minus certum et constans.

Ex antiquissimis Britanniæ Bibliothecis tam Oxoniensibus quam Cantabrigiensibus, omnes pæne codices (quod non magis mirum quam verum) vel subrepti fuerant vel amissi; et etiam cum alii undique collecti in ordinem quendam redacti fuerant, Catalogus Oxoniensis et Cantabrigiensis, etsi magnum opus unius hominis, cl. Jamesii, exilis erat, et incorrectus: et cum amplior redditus erat a. 1696. tamen valde defectivus erat, præsertim de Codicibus Cantabrigiensibus; et, ne dicamus de iis qui e Bibliothecis Cathedralibus plane evanuerant,[1] innumeri Mss. una cum ipsis Bibliothecis sedes nunc mutaverunt, et Catalogi de novo sunt formati: addas quod multiplices codices non singulatim, sed quasi catervatim, nempe, collectiones amplæ et divites in præcedentia cimelia cumulatæ sunt, et continuo ex necesse alia incrementa sequentur, adeo ut accurata et plena Codicum scriptorum mantissa æque ac impressorum non fas sit constituere.

Paucula tamen de his rebus subnectere præcedentibus hic forsan liceat, quæ hæc sunt; nempe, quod in Recordis Publicis Regni, sub auctoritate Parliamenti editis an. 1800. fol. sunt quædam exemplaria et typi ære incisi, quæ quasdam Bibliothecas Britannicas explicant, et codices quosdam feliciter illustrant; quod in Museo Britannico opera sunt varia, nempe, mantissæ amplissimæ, atque indi-

[1] Vide quæ notavimus sub initio hujusce editionis Delphinianæ, in Recensu Codicum Virgilii, pp. 4582. 4587.

ces locupletissimi, qui non solum magni istius gazophylacii literarii thesauros, sed aliarum bibliothecarum, digito quasi monstrant; et quod denique, ut cl. Montfauconi Palæographia Græca (Paris. 1708. fol.) De Ortu et Progressu Græcarum Literarum, et de variis omnium seculorum scriptionis generibus tractat, sic in talibus libris, quales sunt, Mabillon de Re Diplomatica, Libri VI. fol. 1681. Idem in Museo Italico, Lutet. Paris. 1724. 2 voll. 4to. In Præfatione Casleii Catalogi Regiæ Bibliothecæ, Lond. 1734. 4to. In Anglico Libro, On the Origin and Progress of Writing, per T. Astle, F. R. S. atque in alio, cui titulus, Court-Hand restored, Lond. 1815. 4to. min.; in his libris primario, et aliis hujusce generis, invenienda sunt consimiter utilissima adjumenta ad Codices Latinos atque Anglicos legendos ac exponendos. Adhuc de Mstis.

Et hæc quidem, ut alia ante, in eorum commodum, qui Classicos Delphinianos lectitantes, certa quædam et utilia de iis curiosius cupiant investigare: quod ad nosmet spectat, editiones quamplurimas, spectatissimas, et sæpe rarissimas, ut oportuit, consultavimus: at sæpe tales non præsto erant, et sæpe viam breviorem, fortasse *regiam*, si modo certam et tutam, quærentes, in ea contenti et læti incessimus, videlicet, virorum doctorum testimonia secuti, quæ ipsi critice exploraverunt, accurate describentium, et qui lucem, quam nobis sæpe præbuerunt, eandem aliis præbere possent.

Sic in codicibus recensendis ordinem huic similem secuti sumus. Editores Bipontini vix aliquid de exteris Mss. proferunt; de Britannicis nihil. Quod ad nos, est ubi catalogos modo bene accuratos sequi placuit, aut criticos experientia doctos; (ut præcipue in hac ultima recensione, n. Ciceronis,) at hoc caute admodum, et sæpius non sine ipsorum codicum intuitu; quippe edocti quosdam Mss. evanuisse, quasdam collectiones situm suum mutasse, et alias novas atque amplas collectiones Bibliothecas publicas nunc occupasse, ut jam ante notavimus; ideoque eundem cursum per omnes nostros Recensus sequi tentavi-

mus, quem inire, ut putabamus, oportuit a principio hujus editionis Delphinianæ, nempe, in Recensione Virgilii: bibliothecas publicas visitavimus, et codices serio inspeximus, adeo ut eorum loci non minus paterent quam existentia, et eorum descriptiones redderentur eo magis genuinæ et exactæ: et quicunque Codd. Mss. recognoscere, et præcipue si collationes facere cupiat, eandem viam ex necesse prosequetur.

